రాజపోషకులు.

ఆనరెబల్ బొబ్బిలి మహారాజావారు.

కె. సి. ఐ. ఇ.

శ్రీ. పిఠాపురము రాజాగారు.

శ్రీ. మునగాల రాజాగారు.

సంపాదకీయభూమిక.

ఇది యాంధ్రులచరిత్రమునందు ద్వితీయభాగము. గ్రంథకర్తగారు మాచదువరులకు చిరపరిచితులు గావున వారినిగురించి నేమియు విశేషించి వ్రాయఁబని లేదు.

చరిత్రలు వ్రాయుట సులభసాధ్యము గాదు. అందును నితరులకు మార్గమేర్పడని పట్టులను సాధించుట కష్టతరము. ఆంధ్రజాతిచరిత్రమునకు రాచబాటనైన మొదట వేసినవారు మా గ్రంథకర్తలగు శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావు గారు అని నుడువుటలో సాహసం బేమియును లేదు. దుర్గమప్రదేశములకు మార్గమేర్పఱుపఁబూనువారు అనేకతరులతాదుల ఛేదింపవలసియుండును. అందు కొన్ని నైజముగ మిక్కిలి యుపయోగకారులయి యుండవచ్చును. అట్టివానిని మహత్తరోపయోగమునకయి త్యజింపవలసి యుండును. మార్గనిర్మాత ప్రమాదవశంబున నొక్కొక్కెడ నుపయోగపరిమితి నిర్ణయించుకొనలేకపోవచ్చును. పరిస్థితివైపరీత్యంబువలన నుపయుక్తంబగు పదార్థంబు విషమంబుగఁ గాన్పించుట గూడఁ గలదు. ఈవిధముగఁ బొసఁగు లోపము లన్నింటికిని ప్రథమమార్గనిర్మాత

యుత్తరవాది యనుట తెన్నె యగునే? అట్టి ఆంధ్రసారస్వతప్ర పంచంబునం గూడ ప్రాథమికోద్యమం బగునీగ్రంథరాజము నెఱసు లుండిన యెడల నవ్వానిని బుధులు సంస్కరించిన నాంధ్రదేశంబునకు గ్రంథకర్తగారు చాల లాభము కలుగఁజే సినవారే యగుదురు. ఆనమ్మకము మాకుఁ గల దగుటను జేసి మే మీమహాకార్యంబునకుఁ గడంగియున్నారము. ఆంధ్రచరి త్రాధ్యయనపరు లెల్లరును మాకు సాయపడఁ బ్రార్థితులు.

గ్రంథకర్తగారు పీఠికలోఁ దమ కీసంస్కృతము రచించుట యందు గలిగిన ప్రోత్సాహనిరుత్సాహ కారణంబులను వ్రాసి కొనియున్నారు. అవి యెల్లను ప్రస్తుతరచనకు సంబంధించని వారిస్వవిషయంబులు.

వీరు ఆంధ్రులచరిత్రమును వ్రాయుటయందుఁ బ్రథము లగుటవలన వీరి యభిప్రాయములు కొందఱకు సమ్మతములు గాకపోవచ్చును. కొన్ని సందర్భముల నవ్వి ప్రమాదజని తంబు లయినను గావచ్చును. కాని ఏవిషయమును గూర్చినది యైనను, నుపక్రమించువారు సంపూర్ణముగఁ దమహృదయం బును విప్పి చెప్పినం గాని చర్చనీయాంశంబులు తెల్లడియగుట లేదు. అందువలన వారికిఁ గొంత స్వాతంత్ర్యం బిచ్చుట ధర్మ మని తలంచి మేము ఈగ్రంథకర్తగారి యభిప్రాయముల విషయము

మున సౌకర్యము గలుగఁ జేసికొనినవారము గాము. సహృదయులగుఁజదువరు లిందు సంస్కారంబు లవశ్యములని తోఁచినచోఁ మాకును గ్రంథకర్తగారికిని తెలిపినఁ గృతజ్ఞులమయి యుండఁగలము.

విజ్ఞానచంద్రికాకార్యస్థానము.
జూలై 20-1912

సంపాదకుఁడు.

అవతారిక.

"క. వినఁదగు నెవ్వరు సెప్పిన
వినినంతనె వేగపడక వివరింపఁదగున్
గని కల్ల నిజము దెలిసిన
మనుజుఁడె పో నీతిపరుఁడు మహిలో సుమతీ."

జనాదరము.

చిన్నప్పటనుండియు దేశచరిత్రమునం గలయభిరుచిచేత దానినే యభిమానవిద్యగా నభ్యసించి దేశాభిమానము నన్నుఁ బురికొల్ప నస్మద్దేశచరిత్రమును మాతృభాషలో వ్రాసి భాషాసేవయు దేశసేవయు సలుపవలయు నన్న సంకల్ప ముదయించిన మాత్రాన సామర్థ్యాసామర్థ్యముల నించుకయు నాలోచింపక బుద్ధిచాపల్యమును మరల్చుకొనలేక యిక్కార్యమును నిర్వహింపసమర్థులగు విద్యాధికు లుపేక్షాపరులై యుండుటచేత నేమియును గానివాఁడనని సాహసించి చరిత్రరచనకుం గడంగి శ్రీవిజ్ఞానచంద్రికామండలివారి యనుగ్రహంబునం జేసి రెండేండ్లనాఁడు ప్రథమభాగమును బ్రకటింపఁగలిగితిని. తలపెట్టిన కార్యము ప్రాథమిక మగుటచేతనో, కష్టసాధ్య మని యెఱింగియుండుటచేతనో, కేవలము నాయెడం గల వాత్సల్యాతిశయముచేతనో,

నా గ్రంథమునందలి దోషములను బెరిగింపక గుణములనే గ్రహించి నాయుద్యమమును ఘనముగా శ్లాఘించిన యాంధ్ర పత్రికలు నా కత్యంతమును ప్రోత్సాహమును గలిగించిరి. ప్రథమభాగముయొక్క ద్వితీయముద్రణమునకు నాంధ్రపత్రికాపతుల కెల్లరకు నాకృతజ్ఞతను దెలుపుకొనుచున్నాను.

జయంతి రామయ్యగారి జాబు.

అప్పుడు డిప్యూటీకలెక్టరు హోదా వహించుచుండి యిప్పుడు చెన్నపురిలో నాలుగవ ప్రెసిడెన్సీ మేజస్ట్రేటుగా నున్న శ్రీజయంతి రామయ్యపంతులు బి. ఏ. బి. ఎల్. గారికి నా గ్రంథమును బంపుకొనగా గ్రంథస్వీకారమును తెలుపుచు మూడుమాసములకు వెనుక నీక్రిందిజాబు వ్రాసియున్నారు.

NAIDUPETA
NELLORE
28. 8. [illegible]

Dear Sir,

Please allow me to thank you heartily for the copy of your ఆంధ్రులచరిత్ర which I shall read with great interest. I am more than ordinarily interested in the subject-matter of your book, being a fellow-worker in the same field.

I received your book some time ago but could not acknowledge it immediately not knowing your correct address.

I am now writing in the hope of this letter finding you. It is a happy sign of the times that young men of your type are coming forward to study and expand the past history of their motherland.

Yours very truly
(Sd.) J. RAMAYYA.

[ఆంధ్రులచరిత్రమును నాకు పంపినందులకు నేను మీకు హృదయపూర్వకముగా వందనము చేయుచున్నాను. నేను మిక్కిలి సంతోషముతో దానిని బఠించెదను. ఒకేకృషియందు మీవలె నేనును పాటుపడుచున్న వాఁడ నగుటచేత మీ గ్రంథములోని కథాంశమునం దసాధారణమైన శ్రద్ధగలవాఁడనై యున్నాను. కొంతకాలము క్రిందటనే మీ గ్రంథము నాకు చేరినది కాని మీసరియైన చిరునామా నాకు తెలియనందున వెంటనే గ్రంథస్వీకరణమునుగూర్చి మీకు తెలుపలేను.

ఈజాబు మీకు చేరునన్న యాశతో నిప్పుడు వ్రాయుచున్నాను.

మనమాతృదేశముయొక్క పూర్వచరిత్రమును బఠించి విస్తరింపఁ జేయుటకు మీవంటి యౌవనవంతులు ముందుకు వచ్చుచుండుట కాలముయొక్క శుభచిహ్నమని చెప్పఁదగి యున్నది.]

శ్రీరామయ్యపంతులుగారు వ్రాసిన పైజాబు నాకు వొటనే చేరగలిగినందుల కెంతయు సంతసించితిని. ఈపత్రికమును మిక్కిలి సంతోషముతోఁ బఠించెద నని వ్రాసినందునకు నేనును మిక్కిలి సంతోషించితిని. తరువాత రెండుమాసములకుఁ జెన్నపురిలో ప్రెసిడెన్సీకాలేజిభవనమున నన్నయభట్టారకవర్ధంతి మహోత్సవము జరుగుటకుఁ బూర్వ మా కాలేజిభవనమున వారిదర్శనము లభించెను. అట్టి ప్రథమసందర్శనకాలమున జరిగిన సంభాషణములోఁ బంతులుగారు చరిత్ర మింకను జనాన [illegible] ముచ్చటించిరి. అనంతర మనేకసందర్భములలో వారితోఁ గలసి సంభాషించుట సంభవించినను ప్రథమచరిత్రగ్రంథమును గూర్చిన ప్రశంస వచ్చియుండలేదు. ఏయేచరిత్రాంశముల నాతో నేకీభవింతురో ఏయేచరిత్రాంశముల నాతో నేకీభవింపరో తెలిసికొనవలయు నన్న యపేక్ష గలిగియుండెను గాని వారిపట్టడును గ్రంథమును జదివినట్లు చెప్పియుండనందున నట్టియపేక్షను వదలుకొని మిన్నకుండవలసినవాఁడ నైతిని.

ఆంధ్రపత్రికయొక్క రెండవయుగాదిసంచిక

ఇట్లుండ, ఆంధ్రపత్రికయొక్క రెండవయుగాది సంచికలో "ఆంధ్రభాషామహాసంఘ" మను శీర్షికతో రామయ్యపంతులుగారు వ్రాసిన యొక చిన్నవ్యాసము ప్రకటింపఁబడియెను. ఆంధ్రులచరిత్రమును గూర్చి యం దిట్లు వ్రాయఁబడెను.

"సమగ్రమును సప్రమాణము నగు నాంధ్రదేశ చరిత్రము వ్రాయుట యిప్పటికి యశక్యము. అట్టి గ్రంథములు ప్రస్తుతము పొత్తిగా లేవు. కాని చరిత్ర వ్రాయుటకుం గావలసిన సాధనము లనేకములు గలవు. సర్వజ్ఞుం డగు నీశ్వరుని సంకల్పమువలన మనపూర్వీకులు ప్రాయశః నిర్ధనులై తమతమ కాలములం దుండిన భూపతులను వారి మంత్రులు మొదలుగా గల యితర ధనవంతులను నాశ్రయించి వారిని తమ కృతులకుఁ బతులుగా నొనర్చుటయు నట్లు చేయునప్పు డాకృతిపతులను వారి పూర్వులను స్తుతించుటయు సమకూరినవి. ఈ స్తవములలో నతిశయోక్తుల క్రిందఁ గొంతభాగమును గొట్టివేసినను చారిత్రోపయోగము లగు నంశములు గలవు. కృతులయందు బహుళః కాలనిర్ణయము లేదు. కాలనిర్ణయము కలిగి యితరవిషయములలోఁ గృతులఁ బోలియున్నవి తామ్రశిలాశాసనములు. మఱియు నీశాసనములు తొల్లుత లిఖింపఁబడినవి కాని వాని ప్రతులు కాకయుండుటఁబట్టి పరమప్రమాణములుగా నంగీకరింపఁదగియున్నవి. ఇట్టి శాసనములు వేలకొలఁది గలవు. శాసనములు, కృతులు, పురాణములు మొదలగు సాధనములను సావధానముగా నిష్పక్షపాతబుద్ధితోఁ బరిశీలించినయెడల దేశవృత్తాంతము చాలవఱకుఁ దెలియును. తెలిసినప్పుడు ప్రస్తుతము పలువు రనుకొనుచున్నట్లు మనదేశము పూర్వకాలమం దంధకారబంధురమగు ప్రాకృతస్థితిలో నుండినది కాదనియు, నాదూ

కాలములయం దసాధారణ ప్రజ్ఞావంతులును లోకహితైక పరాయణులు నగు మహాపురుషు లుండి రనియు, సత్పురుషానీ యుల వంశమునందుఁ బుట్టిన తమ భాగ్య మనల్ప మనియు, గ్రంథ యాంధ్రులకును దోచుటయె గాక యుత్తరరామచరిత్రలోని యీ క్రిందిపద్యముయొక్క భావ మింతమందుని దెందమున కయిన బోధ కలుగక మాన దని చెప్ప సాహసించెదను.

శ్రీరాముఁడు:—

చం. అలఘుతరార్కవంశకలశాబ్ధిశశాంకులు సర్వలోకపూ
జ్యులు నగుపార్థివుల్ తమవిశుద్ధచరిత్రము చేత బుడుత
న్నెలగతి లోక మెల్లెడల నింపినతోరపుకీర్తి సమ్యగా
గలుష మొకింత నావలనఁ గల్గినచో నిఁక నన్నుఁ గాల్ప నౌ

రావుసాహెబు కృష్ణశాస్త్రి. బి. ఏ.
గారి యభిప్రాయము.

చెన్నపురిరాజధానిలో దొరతనమువారి శాసనపరిశోధ కులుగా నున్న రావుసాహెబు హెచ్. కృష్ణశాస్త్రి. బి. ఏ. గారు నాచే రచియింపఁబడిన కృష్ణదేవరాయచరిత్రమునుగూర్చి ౧౯౧౧ వ సంవత్సరము జూను ౨౦-వ తేదిని నాకు వ్రాసిన జాబులో ఆంధ్రులచరిత్రమునుగూర్చి వారియభిప్రాయ మిట్టి వాక్యములలోఁ దెలిపియున్నారు.

"Already from your Andhrulacharitram a copy of which was kindly made over to me for perusal by

శ్రీ కృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషానిలయము
సుల్తాన బజార్, హైదరాబాద్. దక్కన్.

The Hon'ble Mr. N. Subba Rao Pantulu I had come to judge of your beautiful style, correctness of statement and laborious research as being eminently fitted for the sort of work that you have undertaken to do."

మాననీయులైన ఎన్. (న్యాయపతి) సుబ్బారావుపంతులు గారివలన మీయాంధ్రులచరిత్రముయొక్క ప్రతి నొకటి పరిశీలనార్థము నాకొసంగఁబడినందున మీయొక్క చక్కని శైలియు, యథార్థకథనమును, విశేషపరిశ్రమతోడి పరిశోధనయుఁ జూడ మీరు పూనినయట్టి పనిని నిర్వహించుటకు మీరు మిక్కిలి తగియున్నారని తలంచియే యుంటిని.

కృష్ణశాస్త్రిగారితో నాకు పరిచయము లేకపోయినను, ఆంధ్రులచరిత్రముయొక్క ప్రతిని వారికి పంపకపోయిన లోపము నాయందున్నను, నేను కోరియుండక పోయినను నా గ్రంథమును జదివినమీఁదట వారికిఁ గలిగిన యభిప్రాయమును ఆదరపురస్సరముగాఁ దెలిపినందుకు వారికి నాకృతజ్ఞతావందనములను దెలుపుకొనుచున్నాఁడను.

ఇతరవిద్యాధికుల యభిప్రాయములు.

ఇతరవిద్యాధికు లనేకు లనుకూలాభిప్రాయము లొసంగి యనేకవిధములుగాఁ బ్రోత్సాహమును గలుగఁజేసియున్నారు. వాని నన్నిటిని గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిం దుదాహరించుట మాని నెల్లూరులో న్యాయవాదులుగా నున్న శ్రీయుత వంగోలు వెంక

టిరంగయ్యపంతులు బి.ఏ. బి.ఎల్ గారు పంపిన యభిప్రాయమును మాత్ర. మిూక్రింద నుదాహరించుచున్నాను.

“విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాలిక యను శాఖచే ప్రక నాయకమణి నా నొప్పెడియాంధ్రులచరిత్రను జదివితిని. మా విమర్శవిస్తృతియు, పరిశీలనా నైపుణ్యమును కనఁబఱుచు ములుగ నున్నవి. తెలుఁగుభాష నిదివఱకు ప్రేమకు సాహిత్యమూలములగు కావ్యములును కాదాచిత్కముగ శాస్త్రముల నొండొక ధర్మవిషయమున నొండొక రాజవంశచరిత్రముల పొంద గ్రంథము లుండినవి కాని భాషాంతరాపేక్ష లేక సమయా యింటఁ గూర్చుని మనమాతృభాష చే సకలశాస్త్రపరిచ యపరిచయము బొందఁగలిగిన యవకాశము యుక్తదానగు దేశికాల మతాలమున నాంధ్రప్రపంచమునకు బయలుపడుచున్నది. ఈరీతిగాఁ బరిచయము లేని విద్యార్థులకు నాచరిత్రగ్రంథమును జదివి నేను కోరియుండక పోయినను నాకు పంపియుండి నందులకు నా కృతజ్ఞతావందనములను దెలుపుకొనుచున్నాడను.

ఇట్లు దొరతనమువారి శాసనపరిశోధకులు, ఇతరవిద్యార్థులు, ఆంధ్రపత్రికాధిపతులు సదభిప్రాయము నొసంగి యున్నటు చేత నాంధ్రపత్రిక ౨ వ యుగాదిసంచికయందు శ్రీజయంతి రామయ్యపంతులుగారు వ్రాసినవాక్యములకు వారికి మా లకు నిరుత్సాహపడవలసినపని లేదని యొంచి యాంధ్ర చరిత్రభాగరచనకుఁ గడంగ సాహసించితిని. ఆంధ్రదేశము ప్రా

మూఢాచారబంధురమైనదంపతిసామ్రాజ్యముగా నుండెడిదనియు, ఆకాలమునం దీదేశమును బరిపాలించుచు సర్వలోకప్రఖ్యాతులై తమపవిత్రచరిత్రముచేతఁ దమకీర్తిని లోకమెల్లెడల వ్యాపింపఁ జేసినట్టి యర్కకులకలశాబ్ధిశశాంకు లెవ్వరో వారియుదంత మెట్టిదో వివరించుచు సమగ్రమైనట్టియు సప్రమాణమైనట్టియు స్వాంధ్రస్థలిజాతమైనచరిత్రమును రామయ్యపంతులుగారు గ్రంథ ప్రసంగమునకుఁ గల్పించిన యెడల మహోపకారమును జేసినవా రగుదురు. అట్టి సచరిత్రకారుఁడు తనయభిప్రాయ మును మార్చుకొనుటకును సమయము లేదు.

చర్చలు.

చరిత్రగ్రంథములలోఁ జర్చలకుఁ గూడినభాగము లుండినయెడలఁ బరిశీలనములుగ నుండవని కొందఱు చెప్పుదురు; ఇది కొంతవఱకు వాస్తవమే కాని చరిత్రము వ్రాయఁబడక యున్న దేశముయొక్క చరిత్రము నెట్టియెడల వ్రాయునప్పుడు చర్చచేసి సారాంశములుగ నున్నయనేకాంశములను సిద్ధాంతము చేసి స్థిరపఱచిన గాని కాలనిర్ణయమునకు యథార్థకథనమునకు వీలుపడునట్టి గ్రంథమునకుఁ గావలసినచరిత్రకారుఁడు పరిశోధనచేయుటకుఁ దగ్గును. కావున మొదట వ్రాయఁబడు గ్రంథము విమర్శలతోఁ గూడియుండక తప్పదు. ఇట్టి విమర్శనచరిత్రగ్రంథములు భావి కాలపుఁ జరిత్రకారుల కెన్నివిధములనో తోడ్పడఁగలవు.

సమగ్రము - సప్రమాణము.

సమగ్రమును సప్రమాణము నగునాంధ్రదేశచరిత్రము వ్రాయుట మిక్కిలి యగత్యమె కాని యొక్కసారిగా సమగ్రమును సప్రమాణము నగు చరిత్రము వ్రాయుట సాధ్యము గాదు. ఒకనికి సప్రమాణముగఁ గన్పట్టినది యింకొకని కప్రమాణముగఁ గన్పట్టుచుండును. ఒకకాలమునందు సమగ్రమనిపించుకొన్నది మఱియొకకాలమునం దసమగ్ర మనిపించుకొనును. కాలము గడచిన కొలఁది, జనసామాన్యమునకు స్వదేశచరిత్రమునం దభిరుచి పుట్టిన కొలఁది, విద్యాభివృద్ధి కలిగిన కొలఁది, చరిత్రసాధనములు పెంపొందిన కొలఁది, చరిత్రపరిశోధన మభివృద్ధి గాంచిన కొలఁది, ఉత్కృష్ట మేధావంతులు జనించిన కొలఁది, దేశచరిత్రము దినక్రమ ప్రవర్ధమానమై వన్నె గాంచుచుండును. అంతియె కాని సమగ్రమును సప్రమాణము నగుచరిత్రమొకనిచే గాని బహుజనులచే గాని యేకకాలమునందు వ్రాయఁ దలవి కా దని తెలిసికొనవలయును.

ఆంధ్రదేశచరిత్రము వ్రాయుటకు శాసనములు ముఖ్యాధారములు. ఇయ్యవి వేలకొలఁది గలవు. కొన్ని ప్రకటింపఁబడినవి. మఱికొన్ని ప్రకటింపఁబడవలసియున్నవి, ఇంకను వేలకొలఁది ప్రతు లెత్తుకొనఁబడవలసియున్నవి. వీని నన్నిటిని శోధించి సమన్వయించుకొనవలయును. ఇంతకు భావికాలమున శిలాశాసనములు తామ్రశాసనములు బయలుపడి యాంధ్రచరి

త్రాంశములను వెల్లడింపవచ్చును. అట్లగుటవలన సమగ్రమయినట్టియు, సప్రమాణ మైనట్టియు దేశచరిత్రము వ్రాయుట కెవ్వనికి సాధ్య మగును? నాయాంధ్రులచరిత్రము సమగ్రమయిన దని నే నెప్పుడును చెప్పి యుండ లేదు. నే నపేక్షించున దెల్లఁ జరిత్రజ్ఞు లగువారు నా గ్రంథమును జదివి గుణదోషపరిశీలనముచేసి యనురాగముతో నాకుఁ దెలిపి సక్రమ మైన మార్గమును జూపి తోడ్పడవలయు ననియె.

భాగవివరణము.

ఈద్వితీయభాగమునందు కొండవీటిపంటరెడ్లచరిత్రమును గూడఁ జేర్చుటకు మొదట సంకల్పించినవాఁడ నైనను, విజ్ఞాన చంద్రికామండలివారు ద్వితీయభాగము ౪౦౦పుటలకన్న మించి యుండరా దని శాసించి యున్నందున, కాకతీయచరిత్రము ముగించునప్పటికే ౩౭౪ పుటలు నిండి యుపోద్ఘాతాదులతో ౪౦౦ పుట లగుచున్నందున, పంటరెడ్లచరిత్రము నిందుఁ జేర్చుటకు సాధ్యపడక పోయినది. అదియునుం గాక పంటరెడ్లచరిత్రము విస్తరించి వ్రాయవలసియున్నది కావున దానిని మూఁడవ భాగములోఁ జేర్చి సాధ్య మయినంతశీఘ్రకాలములో ననఁగా ౫-౬ మాసములలోనే ముద్రింపఁ బ్రయత్నించెదను. కాబట్టి యీభాగమునందు క్రీ. శ. ౧౧౦౦ సంవత్సరము మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౫౦ వ సంవత్సరమువరకు - ననఁగా - కాకతీయ

చక్రవర్తుల సామ్రాజ్యాంతమునఆసును గలచరిత్రను మూ[illegible]
మే వ్రాయఁబడినది.

పరస్పర విరుద్ధాంశములు.

ఈచరిత్రము రెండేండ్లనుండి వ్రాయఁబడుచు వ్రాసి[illegible] భాగ మెప్పటి దప్పుడు ముద్రింపఁబడుచు వచ్చుటచేత నాకు [illegible] మునం దెలియని విషయములు మఱియొక కాలమునం దెలి[illegible] కొనుట తటస్థించుటచేత నట్టివిషయములు కడపటి ప్రకరణ[illegible] ములలోఁ జేర్పఁబడుచువచ్చినవి. అట్టిసందర్భములయందుఁ గడప[illegible] ప్రకరణములలోని విషయములే ప్రామాణ్యములుగా న[illegible] ఁదగిన వని చదువరులకు మనవి చేయుచున్నాఁడను.

నన్నెచోడకవిరాజశిఖామణి.

నన్నెచోడకవిరాజశిఖామణి కాలము నేను నిర్ణయిం[illegible] నదే సరియైన దని చెప్పఁజాలను. శ్రీయుత గా శేషగిరిశాస్త్రు[illegible] లు ఎం. ఏ గారు పంత్రెండవశతాబ్దము మధ్య నున్న శ్రీభు[illegible] వనమల్ల చోడదేవుని చోడబల్లినిగా భావించి యతనికి కృష్ణప్రస్తు[illegible] తైన నన్నెచోడుఁడే నన్నెచోడకవియని సిద్ధాంతము చేసిన[illegible] గాని త్రిభువనమల్లుఁడు చోడబల్లి కాఁజాలఁడు. అగుడు[illegible] గాక త్రిభువనమల్లుని కొడుకైన నన్నెచోడుని [illegible] మూలల[illegible] యని శాసనములం గన్పట్టుచున్నది. కుమారసంభవమున[illegible] తన్ను శ్రీసతీపతిని నన్నెచోడకవి చెప్పికొనుచున్నాఁడు. ము[illegible] [illegible]

వర్ణింపఁబడిరె ననియు, నేను పేర్కొనిన గురు మల్లికార్జున పండితారాధ్యుఁడు గృహస్థుఁడు గాపున కుమారసంభవకృతిపతి కాఁజాలఁ డనియు, అజంగమ మల్లికార్జునుఁడు కాలాముఖమత మునకు సంబంధించినవాఁ డనియు, అతఁడు కదంబలూరు కన్నడ శాసనములో నుగ్గడింపఁబడె ననియు, అతనిచేర కుంభకోణ ములో నొకమఠము కట్టఁబడిన దనియు, అతఁడు నన్నయభట్టా రకునకుఁ బూర్వుఁడనియు, శ్రీయుత మానవల్లి రామకృ ష్ణకవి ఎం. ఏ. గారు వాదించుచున్నారు. మఱియు కుమారసం భవములో,

"శా. భర్గుం డంతక వాహనుల్కరవాతిన్ భంజించు నత్యున్నతిన్
దర్గంగా రథపత్రముల్ విఱిగి వేదండాంకురానీకముల్
నుర్గాడన్ భటకోరకంబు లలరన్ నూత్నాశ్వప్రష్పాపముల్
మర్గింతుల్ బరసైన్యపద్మవనముం మద్వాణవర్షంబునన్''

అనుపద్యములో "దర్గంగా, నుర్గాడన్, మర్గింతున్'' అని భారతములో లేని ప్రయోగముల వంటి ప్రయోగములు గలవనియు,

"క్రౌంచపద వృత్తము:—

చంచుల నాస్వాదించుచు తేఁటుల్ కరువు ప్రియులఁ
నలరుచు నైరా
నూంచలములో లింగంచుకిశంగై వాడపులఁగ నడదుష్ఠ
ములనముల కొగి

డించుచు సంభాషించుచుఁ బ్రీతిఁ గొలుచుచుఁ గొలు
చుఁ గాలయు సముద్య
త్రొంచగతులు నీక్షించుచు భాస్వద్ధ్వజ్వలనుఁను గరవ
గానగడి వస్త్ర

అనువృత్తను భారతములోని క్రౌంచపదవృత్తలక్షణమున, కవిజనాశ్రయము, లక్షణసారము మొదలగులక్షణగ్రంథములలో నుదాహరింపఁబడిన క్రౌంచపదవృత్తలక్షణమునకు విరుద్ధలక్షణము కలిగియున్న దనియు, నన్నయకుఁ బూర్వ కర్ణాటకభాషలో నిట్టి క్రౌంచవృత్తములు గల వనియు,

"శా. ముక్తాముక్తఘనానురాగమదనవ్యాప్తైకసంసేవ్యసా
త్యక్తాక్షరపదప్రభేదమస్విద్యాదేవాశ్రీ
భక్తాలంబకమంత్రసంశ్రయమనద్వావర్తి
శాక్తేయో మునిచింత్యమానభవశాకంతాపహా నవ్య

అనువక్షబంధములో కృతికర్త, కృతిపతులనామములు గాన వనియు, పదునొకొండవక శబ్దముక కేవల బంధముల సవర్త్యముగాఁ గృతిపతియొక్కయు, కవియొక్కయు నామ ములు యాధారమై యున్న దనియు, నన్నయ మాహాత్మ్యమునం దిట్టియాచార మున్న దనియు,

నన్నయభట్టు ముప్పదియారు మా వని మొదలగువారు

రనియు, అట్లే నన్నెచోడునకు కూడ తనకుమారసంభవమున ముప్పదియారలంకారములఁ బ్రయోగించియున్నవాఁడనియు,

కాఁబట్టి పైహేతువులచేత నన్నెచోడకవి నన్నయభట్టారకునకుఁ బూర్వుఁడని చెప్పుచున్నారు. ఇప్పటికి కవివిషయమున నా కేసిద్ధాంతమును స్థిరపడియుండలేదు. ఇంకను బరిశోధింపవలసియున్న దని నాయభిప్రాయము.

కాకతి రుద్రాంబవిషయము.

కాకతి రుద్రాంబ కాకతీగణపతిదేవచక్రవర్తి కూఁతురు కాని భార్య కాదని మల్కాపురశాసనముం బట్టి సిద్ధాంతీకరించియున్నాను. మల్యాల గుండయదండనాథుని బూదుప్రూరు శాసనములోఁ గూడ రుద్రదేవుఁ డనుపేరితో రాజ్యము చేసినరుద్రాంబిక గణపతికూఁతు రనియె యీక్రిందిశ్లోకములలో ఘోషింపఁబడియెను.

“తస్యాత్మజస్యః క్షితిపో మదక్షః స్సదా స్వకర్మణి ధర్మమార్గే
సుతః స్సమాసీ దసమానభూతి ర్నాకవల్లభః శ్రీగణపాభిధానః
శ్రీయా నాగ చిపేవ వీరసింహా స్సాంధూ న్నృపో పాత్రనో
దారే ష్వేవ తుటో ష నిశ్యవిలస స్సి త్యోన్నిమే పాతుగ
సౌందర్యాం చ ముమూరు కంబరరిపో ర్విశ్వం విశేష వ్యాపా
(స) ద్ధర్మం నిశ్శేష యః పరహితం శ్రోషా దిదేష ప్రభుః
శ్రీ ద్రాజభువి సద్భద్రముద్రే రుద్రమహీపతౌ
అస్మిన్ విస్మితవిక్రాంతౌ గుర్వీ ముర్వీం ప్రశాసతి,”

వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము.

శ్రీవేంకటగిరిసంస్థానాధీశ్వరు లైన మహారాజశ్రీ శ్రీ సర్ రాజా గోపాలకృష్ణయాచేంద్ర బహదూర్ కె. సి. ఐ. ఇ. వారు [illegible] వెలుగోటివారివంశచరిత్రము యొక్క [illegible] దానిని ముద్రణ చేయుచుగా వందవర్షాస్వాదముగా స్థూ[illegible] [illegible]గ్రముగా బరించిరి. అందు చరిత్రబద్ధములు కా విషయములు లనేకము లుండుటచేత నాయభిప్రాయభేదము [illegible]వలసివచ్చినది. అంశములకు [illegible] చరించుచున్నా [illegible] చరిత్రమునందు వారివంశవిషయమై నే చేసినసిద్ధాంతములు [illegible]ముగా దోషము లని చూపించినవాటిల వా[illegible] [illegible] చూపింతును.

[illegible]

[illegible] క్షత్రియ కాలమున [illegible]మునందు [illegible] రాజపుత్రులు లాయి వ్యా[illegible] [illegible] బలిజ, కమ్మ, వెలమ, రెడ్డి [illegible] [illegible] భేదముగలదు. [illegible] [illegible] [illegible]

జేసి రాచవా రయిరి. ఇక్కాలమునందు వీరిని రాజపుత్రు లనుట ధర్మ మగును. ఉత్తరదేశమునందలి రాజపుత్రులును ఏరిన లైన చతుర్థకులమునుండి వచ్చినవారే యగుటచేత నీరాచవారు వర్ణమునందుఁ దాము తక్కువవార మనియు, ఉత్తరదేశపు రాజపుత్రు లెక్కువవా రని చింతింప నక్కఱ లేదు. ఇట్లని యెఱుఁగులు వీరిని నధిక్షేపింపరాదు. గుణకర్మములచేత వర్ణవిభాగ మేర్పడినది కాని వర్ణాశ్రమధర్మము లేర్పడుటకుఁ బూర్వము నందఱును సమానులే యని యెఱుఁగవలయును.

చరిత్రసాధనములు.

ఈచరిత్రరచనమునందు నాకు విశేషముగాఁ దోడ్పడినవి శాసనములు, ప్రబంధములు. శాసనములు ఇండియన్ అంటిక్వేరి, ఎపిగ్రాఫికా ఇండికా, ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారములో మెకంజీ, ఎల్లియాట్, మొదలగువారిచే భద్రపఱుపఁబడిన "లోకల్ రికార్డ్సు" అను సంపుటములలోనుండి గ్రహింపఁబడినవిగా నెఱుఁగవలయును. కొన్ని శాసనములు శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణకవి, ఎం. ఏ. గారు దయచేసినారు. ఈచరిత్రరచనమునందు వీరిసాహాయ్యము నాకుఁ బ్రధానమైనదిగా నున్నది గావున వీరికి నేను మిక్కిలి కృతజ్ఞుఁడనై యుండవలయును. రావుబహాదరు వి. వెంకయ్య. ఎమ్. ఏ. గారు ఇండియన్ అంటిక్వేరిలో వ్రాసినదానిని సాధారముగాఁ జేసికొని పల్లవుల శాసనసంపుటములను ఆంధ్రప్రబంధములను బరిశీలించి పల్లవుల

చరిత్రమును వ్రాసినాఁడను. కాకతీయులచరిత్రరచనమునందు శాసనపరిశోధకు లగు రావుసాహెబు హెచ్. కృష్ణశాస్త్రి బి.ఏ. గారి యనుమకొండ శాసనవ్యాఖ్యానము గూడ తోడ్పడెను.

పల్నాటివీరులను గూర్చిన చరిత్రము ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారములోని ద్విపద ప్రబంధములను జదివి యందలి కథాసారమును గ్రహించితిని. మనోహరముగా నుండుటచే శ్రీయుతులైన అక్కిరాజు ఉమాకాంతము గారు విశేషపరిశ్రమ చేసి వ్రాసిన యుపోద్ఘాతముతోఁ గూడినపల్నాటివీరచరిత్రము లోని బాలచంద్రయుద్ధభాగమునుండి ద్విపదపంక్తుల నక్కడక్కడ నుదాహరించుచు వచ్చినాఁడను. మఱికొన్ని భాండాగారములోని ప్రతులనుండి గ్రహించితిని. ఉమాకాంతముగారు ప్రకటించినభాగము శ్రీనాథవిరచితమైన గ్రంథములోనిదేనా యని యొకగొప్ప సందేహము కలుగుచున్నది. ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారములోని ప్రతులు శోచనీయావస్థలో నున్నవి. రాష్ట్రవంశీయచరిత్రముయొక్క ప్రతిని శ్రీబొడ్డికూరపాటి వీర పురంగమునాయఁడు గారు దయతో నాకొసంగిరి. ఈ గ్రంథమును రచించినవారు కీర్తిశేషు లయిన గురజాడ శ్రీరామ మూర్తిపంతులుగారు. ఈ గ్రంథకర్తల కందఱకును కృతజ్ఞుఁడ నగుచున్నాఁడను.

ఈచరిత్రములోఁ బ్రకటించిన దేవాలయపటములను ఓరుగల్లునుండి పంపిన స్నేహితు లగు శ్రీయుత మాడపాటి

హనుమంతరావుపంతులుగారికి కృతజ్ఞతావందనములు చెప్పుచున్నాను.

మఱియు నీ చరిత్రమును ముద్రించెడి శ్రీ జ్యోతిష్మతీ ముద్రాశాలాధికారులును విద్వత్కవిసింహులు నైన బ్రహ్మశ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారు శాసనములలోని యనేక సందిగ్ధాంశములను దెలిపియు, అపరిశుద్ధములై యున్న శ్లోకములను దిద్దఁదగినట్లు దిద్దియు, వానిభావములను దెలిపియు ననేకవిధములుగాఁ దోడ్పడినందులకును నేను గ్రంథమును త్వరగా ముగింపక కాలయాపనము చేయుచున్నను ఓపిక వహించి గ్రంథమును ముద్రింపఁ జేసినందులకును, వారికిని, శాసనములం జదువుటయందుఁ దోడ్పడిన బ్రహ్మశ్రీ చెన్నాప్రగడ భానుమూర్తి పంతులు బి. ఏ. గారికిని మనఃపూర్వకములైన యనేక వందనము లాచరించుచున్నాఁడను.

చెన్నపురి.
[illegible]

ఇట్లు విధేయుఁడు.
చిలుకూరి వీరభద్రరావు.

విషయసూచిక.

మొదటి ప్రకరణము.

రెండవ ప్రకరణము.

మూఁడవ ప్రకరణము.

నాల్గవ ప్రకరణము.

అయిదవ ప్రకరణము.

ఆఱవ ప్రకరణము.

కాకతీయాంధ్రులు - రుద్రదేవమహారాజు

పదవ ప్రకరణము.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

పదియవ ప్రకరణము.

పదునొకండవ ప్రకరణము.

పండ్రెండవ ప్రకరణము.

పదమూడవ ప్రకరణము.

పదునాలుగవ ప్రకరణము.

శ్రీవీర ప్రతాపరుద్రదేవ చక్రవర్తి పాలనము.

మహమ్మదీయుల దండయాత్ర

ప్రతాపరుద్రుడు శ్రీశైలమునకుం బోవుట



రామప్ప దేవాలయములోని ద్వారశిల్ప విశేషము.

ఆంధ్రుల చరిత్రము.

మధ్య యుగము

మొదటి ప్రకరణము.

పండ్రెండవ శతాబ్ది స్థితి.

దక్షిణహిందూస్థానమున మహారాష్ట్ర కర్ణాట ద్రావిడాంధ్ర భాగంగులు సుస్థిర మైనయేక సామ్రాజ్యమును కలిగొలుప వలయు నన్న సంకల్పముతోఁ దమతమ యాదవచ్ఛక్తులను వినియోగించి దక్షిణాపథము నంతయు భయంకర మైనయుద్ధరంగముగఁ జేసినట్టి విరోధివీరు లైపోరాడుచున్న రాజకీయ వాతావరణమును; రాజ్యాధిపత్యములను వహించిన చక్రవర్తులు మహారాజులు సామాన్యముగ వైదికమతాభిమానులుగ నున్నను, మాండలిక రాజులు సేనాధిపతులు మొదలగు నున్నత రాజకీయోద్యోగియు లనేకులు జైనమతావలంబకులై జైనమతాచార్యులకుఁ బోషకులై యుండుటచే జైనమతము జనసామాన్యములో విజృంభించుచుండుటయు, జైనమతావలంబకు లయిన మాండలిక రాజులు సేనాధిపతులు సామ్రాజ్యాధిపత్యము నాక్రమించుటకై ప్రయత్నించుచుండుటయుఁ, జూచి సహింపఁజాలక శైవ వైష్ణవ బ్రాహ్మణమతాచార్యు లనేకులు దక్షిణహిందూస్థానమునఁ దమతమ మతసామ్రాజ్యములను స్థాపించుటకై అభినివేశముతో మతబోధనలు గావించుచుండుటయును జైన బౌద్ధ మత ప్రళయకారకులైన సంస్కర్త లనేకులు బయలుదేరి మత సాంఘిక వాతావరణమును; అల్లకల్లోలము గావించినకాల మగుటంజేసి పండ్రెండవశతాబ్దస్థితి అతిభయంకరముగ నుండెను. పండ్రెండవ శతాబ్దప్రారంభమునఁ గర్ణాట మహారాష్ట్ర దేశములు పశ్చిమచాళుక్య సామ్రాజ్యమునకును,

ద్రావిడాంధ్రదేశములు పూర్వచాళుక్య చోళ సామ్రాజ్యములనియు, కళిం
గోత్కలములు కళింగ గాంగ సామ్రాజ్యమనియు, పేరుబడి యుండినవి.
ఆంధ్రభారతకృతిపతి యగు రాజరాజనరేంద్రుని కుమారుఁడును చాళుక్య
చోడచక్రవర్తియు నగు మొదటికులోత్తుంగచోడదేవుని చరిత్ర మాంధ్రదే
శమునకు సంబంధించినంతవఱకు నాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమున
సవిస్తరముగాఁ దెలిపి యున్నాఁడను.[1]

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౦౭౦ మొదలుకొని ౫౩ సంవత్సరములవఱకు
బరిపాలనము చేసెను. ఇతఁడు శివభక్తుఁడై శైవమతావలంబకుఁడై
శివాలయములను పెక్కింటిని నిర్మించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెను, పరమతసహనము
లేనివాఁ డని చెప్పుదురు. ఆకాలమునందలి బ్రాహ్మణు లక్కాలమున శివుని త్రి
ముగా నంగీకరించినవా రగుటచేత నితఁడు బ్రాహ్మణాన్వేషిగా నుండెను.
ఆకారణముచేత నీకాలమున బ్రాహ్మణమతము వర్ధిల్లుచుండె నని చెప్ప
వచ్చును. ఆకాలముననే ఆర్యబ్రాహ్మణులు మతసంస్కారముల
బొందెను. దక్షిణాపథమునకు వచ్చిన యార్యబ్రాహ్మణులు ద్రావిడులతో
సంపర్కమువలన శివారాధన మవలంబించినవా రయినను వారికి కర్మ
ప్రధానమైనవైదికమతమే ప్రధానమతముగా నుండెను. ఈమతమును బ్ర
కటింపఁజేసినవాఁడు కుమారిలభట్టు. ఈ వైదికమతోద్ధారకుని చరిత్రము
సంగ్రహముగా నాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమునఁ దెలిపి యున్నా
గావున, నిచ్చట మరలఁ దెలుప లేదు.[2] కుమారిలభట్టుచేఁ బ్రకాశింపఁజేయఁ
బడిన కర్మప్రధానమైనవైదికమతము నానాఁటికి వర్ధిల్లుచుండెను, కుమా
రిలభట్టుయొక్క ప్రతిపక్షు లయిన జైనబౌద్ధమతాచార్యులతో వాగ్వాదము
సలిపి విజయము గాంచినను, ప్రజాపాలనముసేయు రాజులను వ
శముఁ జేసికొని కొన్నివిధములుగా జైనులను బాధింపఁ బ్రారంభించినను,
నిచే బోధింపఁబడిన మతము ప్రజారంజకముగ నుండక పోయెను.

---

1. ఆంధ్రులచరిత్రము; ప్రథమభాగము. ౭౦౯-౭౨౮ పుటలు.
2. ఆంధ్రులచరిత్రము; ప్రథమభాగము. ౨౪౮ - పుట.

వైష్ణవ మతము.

దక్షిణహిందూస్థానమునందు భక్తిప్రధానమైన వైష్ణవమతము శఠకోపుఁడు, నాథముని, పుండరీకాక్షుఁడు, రామమిశ్రుఁడు, యామునాచార్యుఁడు మొదలగు పరమభాగవతోత్తములచే బోధింపఁబడుచుండుటచేత తక్కువ జాతివా రనేకులు వైష్ణవభక్తాగ్రేసరులై యున్నతస్థితికి వచ్చి భాగవతులచేఁ బూజింపఁబడుచుండిరి. అయినను వైష్ణవమతముకూడ రామానుజు లవతరించువఱకు కర్మప్రధానమైన వైదికమతమునుగాని, వైరాగ్యప్రధానమైన శైవమతమునుగాని, మించి విశేషవ్యాప్తిఁ జెందియుండలేదు.

శంకర మతము.

గౌతమబుద్ధుని తరువాత మతసంస్కర్తలలో జగత్ప్రఖ్యాతినొందిన శంకరుఁ డెనిమిదవశతాబ్దాంతమున మలయాళదేశములోని కాలడి యనుగ్రామంబున నొక నంబూద్రి బ్రాహ్మణ కుటుంబమున నవతరించి బాల్యముననే వేదవేదాంతాది విద్యలనెల్ల గ్రహించి బ్రహ్మచర్యమునుండియే సన్న్యాసియై మహాతత్త్వవేత్తయై వ్యాసకృత వేదాంతసూత్రములకును, దశోపనిషత్తులకును, భగవద్గీతలకును మహాభాష్యములను వ్రాసి, ఆసేతుహిమాచల పర్యంతమును సంచారముచేసి, అద్వైతసిద్ధాంతమును బోధించుచు, పరమతఖండనమును స్వమతమండనమును జేయుచు, ధర్మవ్యవస్థకై భరతఖండంబున నుత్తరహిందూస్థానమున బదరీకేదారములోను, దక్షిణహిందూస్థానమున శృంగేరిలోను, పూర్వహిందూస్థానమున జగన్నాథములోను, పశ్చిమహిందూస్థానంబున ద్వారావతిలోను, నాలుగు ప్రధానమఠముల నేర్పఱచి శంకరమఠములను స్థాపించి, జగద్విఖ్యాతి గాంచెను. ఇతనిచే రచియింపఁబడిన సూత్రభాష్యమును, ఉపనిషద్భాష్యమును, గీతాభాష్యమును, ప్రస్థానత్రయ మందురు. మాయావాదమున నీ గ్రంథమును మించినది మఱియొక్కటి గానరాదని కొందఱు తత్త్వవేత్తల యభిప్రాయము. ఇతఁడు బౌద్ధదర్శనములోని సిద్ధాంతములను కొన్నింటిని సంగ్రహించెను, బుద్ధుఁడు విష్ణువుయొక్క యవతార

మని వచించియు, బౌద్ధులను ఔగ్రేంద్రుడను పౌరాణికుడు హిందూమతావలం బులనుగాఁ జేసె నని చెప్పుదురు. ఇతఁడు పౌరాణికమతములతోఁ గాలమ సమాధానపడి తనమతమును మెల్లమెల్లగ వ్యాపింపఁజేసి ప్రసిద్ధుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు రాజాధికారులను వశులనుగాఁ జేసికొని బౌద్ధుల హింసించె నని చెప్పెడికథ లెంతవఱకు విశ్వసనీయములో మనమిప్పుడు నిర్ధా రణచేయఁజాలము కాని, హిందూదేశమున బౌద్ధమతవినాశమునకుఁ గొంతవఱ కితఁడు కారణభూతుఁడై యుండవచ్చునని మాత్రము మన మూహింపవచ్చు. ఇతఁడు కుమారిలభట్టు బోధించిన వైదికమతమునుగూర్చి ప్రకటించినవాఁడు. ఈమహాసంస్కర్త ముప్పదిరెండు సంవత్సరములు జీవించి బదరీకేదారములో ముక్తిగాంచె నని చెప్పుదురు. ఇతఁడు బోధించిన యద్వైత తత్త్వము వైదికమతావలంబకు లయిన బ్రాహ్మణు లనేకు లంగీకరించిరి. పదునొకండవ శతాబ్దాంతమునను పండ్రెండవశతాబ్ది ప్రారంభమునను యాదవప్రకాశుఁడ నద్వైతసన్న్యాసి యొకఁడు కాంచీనగరమునందు నద్వైతమతబోధన గావించుచు మహాప్రఖ్యాతి గాంచుచుండెను.

కాంచీనగరము.

అంతకుఁ బూర్వము జైనబౌద్ధమతాచార్యులకు ముఖ్యము ప్రధాన ముగా నుండిన యీకాంచీనగరము, పదునొకండవ శతాబ్దమునాఁటికి బ్రాహ్మణాధీనమై వైదికవిద్యాబోధకస్థానమై, బ్రాహ్మణమతములకుఁ బ్ర సిద్ధమై, దక్షిణహిందూదేశమున విద్యాధికారస్థానమును బొందిన పట్ట ముల నన్నింటిని తలక్రిందుచేయుచు నొప్పుచుండుటచే నలుదిక్కులనుండి బ్రాహ్మణవిద్యార్థు లనేకులు వచ్చి ప్రసిద్ధు లయిన యుపాధ్యాయుల విద్యాభ్యాసమును జేయుచు వేదవేదాంతాది విద్యాపారంగతులగు చునుండిరి. మతబోధకు లనేకు లానగరమునకు వచ్చి తమ తమ మతబోధనలు గావించుచుండిరి. అట్టివారిలో యాదవప్రకాశులను సన్న్యా సియొకఁడు. ఇతని ప్రసిద్ధిని విని నానాస్థలములనుండి విద్యార్థు లనేకు

శుశ్రూషఁజేయుచు విద్యాభ్యాస మొనర్చుచు నుండిరి. అట్టివారిలో వైష్ణవ మతోద్ధారకుఁడును మహాసంస్కర్తయు నగు రామానుజాచార్యుఁ డొకఁడు.

రామానుజాచార్యుఁడు.

శ్రీవైష్ణవమతము.

ఇతఁడు ద్రావిడదేశములోని భూతపురి యను నామాంతరము గల శ్రీపెరుంబూదూ రను గ్రామంబున ఆసూరికేశవసోమయాజి యను బ్రాహ్మణునకును, కాంతిమతి యను భార్యకును, శాలివాహనశకము ౯౩౯ వదియగు పింగళసంవత్సర చైత్రశుద్ధపంచమీ గురువారమున నార్ద్రానక్షత్రయుక్త శుభలగ్నమునందు జనించెను.[1] ఆళవందా రను నామాంతరముగల సుప్రసిద్ధవైష్ణవ మతాచార్యుఁ డగు యామునాచార్యుని శిష్యవర్గములోనివాఁ డగు శ్రీశైలపూర్ణుఁ డితని మేనమామ. రామానుజుఁడు తన పినతల్లియగు ద్యుతిమతికిని కమలాక్షభట్టునకును జనించిన గోవిందభట్టుతోడఁ గాంచీపురమునకుఁ బోయి యాదవప్రకాశునిఁ జేరి తన ప్రజ్ఞావిశేషముచేతను, మేధాసంపత్తిచేతను, అత్యల్పకాలములోనే వేదాంతవిద్యారహస్యముల నన్నిటిని గ్రహించి గురుబోధమును ధిక్కరించి శంకరుని యద్వైతసిద్ధాంతమును నిరాకరించి విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతబోధము మొదలుపెట్టి గురువుతో మతసిద్ధాంతవాదములు కావించు యాతని వైష్ణవభక్తాగ్రేసరునిగాఁ జేసె. తుదకు గురువునకే తాను గురువై యతనిచేఁ బూజింపఁబడె నని వైష్ణవమత గ్రంథములు ఘోషించుచున్నవి. ఇట్లు రామానుజుఁడు శంకరునిమతమును భక్తిప్రపత్తులు లేని వట్టి జ్ఞానమువలన ముక్తిలేదనియు, ప్రపంచము మిథ్యకాదనియు, ముక్తిసమయమున జీవుఁ డీశ్వర స్వరూపము వలెఁ గాఁ డయినను పూర్ణముగ నీశ్వరస్వరూ

---

1. క్రీ. శ. ౧౦౧౭ వ సంవత్సర మగుచున్నది. ఇది సరియైనదిగఁ గన్పట్టును. ఇవి దర్శింపఁ దగిన విషయము.

పము సంభవింపదనియును, ఖండించుచు ద్విభాష్యమున శంఖచక్రగదా ధారియు గరుడవాహనారూఢుఁడు నగు లక్ష్మీపతియే సర్వేశ్వరుఁ డని బోధించుచు వచ్చెను. చోడచక్రవర్తి శైవమతావలంబకుఁ డగుటవలన రామానుజుని మతబోధను సరిపడకుండెను. ఈ చోడచక్రవర్తి గాంగైకొండచోళపతియైన రాజరాజనరేంద్రుని కుమారుఁ డగు కులోత్తుంగచోడదేవుఁడే గాని యన్యుఁడు గాఁడు. ఇతఁడు శైవభక్తుఁ డగుటవలనఁ దన రాజ్యమునందలి ప్రజలెల్లరను శివునే దైవముగా నంగీకరింపవలసిన దని ప్రకటింపించెను. అందువలన రామానుజునిశిష్యులు నిరాకరించిరి. అందుపైఁ జక్రవర్తి కాగ్రహము జనించి రామానుజునిబట్టి తనయొద్దకుఁ గొనిరమ్మని భటుల కాజ్ఞ చేసెను. పరమమాహేశ్వరాచారభక్తపరుఁ డైన చక్రవర్తియాజ్ఞను శిష్యవర్గముచే రామానుజుఁడు విని మాఱువేషముతో వెంటనే కాంచీపురమును విడనాడి హోసలరాజుచేఁ బరిపాలింపఁబడు గాంగవాడిదేశమునకుఁ బాఱిపోయెను.

విఠలదేవరాయలు.

అప్పుడు విఠలదేవరాయలు గాంగవాడిదేశమును బరిపాలనము చేయుచుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౦౬ వ సంవత్సరమున రాజ్యాధిపత్యము వహించినటులఁ గన్పట్టుచున్నది.[1] ద్వారసముద్రము లేక హాలెబీడు రాజధానిగ హోసలబల్లాలరాజులు గాంగవాడిదేశమును బరిపాలించుచుండిరి. వీరు మొదట జైనమతావలంబకులుగ నుండిరి. ఈబల్లాలరాజైన విఠలదేవరాయలు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు యాఱవవిక్రమాదిత్యునికి సామంతులుగ నుండిన మహామండలేశ్వరులలోఁ బరాక్రమశాలుఁడు[?] ప్రసిద్ధుఁడుగ నుండెను. రామానుజుఁడు శిష్యవర్గముతో విఠలరాజ్యమునఁ బ్రవేశించి జనులకు మతోపదేశమును చేయుచు రాజధానినగరమునకుఁ జేరి కొంతకాల మచ్చట నివసించి యుండెను. అప్పు డాదేశపు రా

1. The Making of Mysore by S. Krishnaswami Aiyangar, M. A., p. 14.

కొమార్తెను బ్రహ్మరాక్షసుఁడు పట్టుకొని పీడించుచుండెను. అందువలన నా రాజపుత్త్రిక దిగంబరయై పిచ్చిపట్టినదానివలెఁ దిరుగుచుండె నఁట. జైనమతగురువు లెందఱో చికిత్సలు చేసినను ఆబ్రహ్మరాక్షసుఁడు విడఁడయ్యెను.

రామానుజుఁడు బ్రహ్మరాక్షసుని పాఱఁదోలుట.

రామానుజుని మాహాత్మ్యము తనశిష్యుఁ డగు తొండనూరునంబి వలన రాజభార్య శాంతలదేవి విని, రాజుతోఁ జెప్పఁగా నతఁడు "మనపుత్త్రికి మనస్స్వాస్థ్యమును గలిగించి యిప్పటిస్థితికి రామానుజుఁడు గొనివచ్చెనేని యతఁడే మనకు దైవము, అతఁడే ప్రభువు, అతఁడే గురువు." అనిచెప్పి రామానుజునికి వార్త నంపించెను. రాజులయాశ్రయము మొదట రామానుజుని కంతగా నిష్టముకాకపోయెనఁట గాని, మతవ్యాపనమునకు రాజుయొక్క సాహాయ్య మత్యావశ్యక మని శిష్యులు ప్రార్థించుటచేత నంగీకరించి రామానుజుఁడు రాజాంతఃపురమునకుఁ బోయెను. అంతట రాజు తనరాణితోఁ బ్రత్యుత్థానముచేసి యతనికి నమస్కరించి లోనికిఁగొనిపోయి కూఁతును జూపెను. దిగంబరయైయున్న రాజపుత్త్రికపై రామానుజుని పాదతీర్థమును గురాజ్ఞ శిరసావహించిన శిష్యుఁడొకఁడు ప్రోక్షింప నామెను బట్టియున్న బ్రహ్మరాక్షసుఁడు విడిచిపోయెనఁట. అంతట నామె మగవాండ్రయెదుటఁ దానాస్థితిలో నుండుటకు సిగ్గుపడి చివాలున లేచి పోయి వస్త్రాలంకరణభూషితురాలయి వచ్చి వారలకు నమస్కరించి నిలుచుండెనఁట. తల్లిదండ్రులు కొమార్తెను జూచి పరమానందము నొంది రామానుజుఁడు నిజముగా నాదిశేషుఁడయిన యనంతునియొక్క యపరావతారమే యని విశ్వసించి యాతనిమతమును స్వీకరించిరి. అంతట రామానుజుఁడు వారల నాశీర్వదించి విట్టలదేవరాయునికి విష్ణువర్ధనుఁ డని నామకరణము చేసెను. ఇట్లు విట్టలుఁడు నూత్న మతవేషమును దొడఁగి నూత్న నామమును స్వీకరించి జైనులయెడ ననురాగమును విడిచి వర్తించుచుండ జైనులకు రామానుజునియెడ ద్వేష మగ్గల మయ్యెను.

జైనబౌద్ధమతముల నిర్మూలనము.

అంతట జైనులకును వైష్ణవులకును ఘోరకలహములు ప్రారంభ[illegible] మత చర్చ లతిభయంకరము లయ్యెను. మహారాజగు విష్ణువర్ధనుండు వైష్ణవమత మునఁ జేరినందున జైనులబల ముడిగిపోయెను. రామానుజుండు జైనమతాచార్యులను వాదమున గెలిచెనఁట. వైష్ణవపక్షపాతియగు విష్ణువర్ధనుండు [illegible] జైనదేవాలయములను నాశనముచేసి అధికముగా దేవాలయముల కొఱకు [illegible] దానముచేసిన మడులు మాన్యము లాతఁడు [illegible] వైష్ణవదేవాలయముల కైంకర్యాదుల కొసంగెను. విష్ణువర్ధనుండు బేలూరిలో చెన్నిగరాయని, తలకాడులో కీర్తినారాయణుని, గదగులో వీరనారాయణుని, [illegible] హల్లిలో లక్ష్మీనారాయణుని, మఱియు [illegible] నారాయణుని ప్రతిష్ఠింపించి, తొండనూరిలో తిరుమలసాగర మను పేర నొక చెఱువు త్రవ్వించి జైనదేవాలయముల రాలతో చీలలు కట్టించి చెఱువుగట్టు [illegible] రామానుజ కూటమును నెలకొల్పి భక్తులపాపహర్త [illegible] నిర్మించెను. దొడ్డగరువనహళ్లి గ్రామమునకు [illegible] యనియు, [illegible] మనియు నామకరణము చేసెను. ఇవ్వది క్రీ.శ. ౧౦౯౮-౧౧౦౨ సంవత్సరముల జరిగినదని [illegible] బెలగోలస్థలపురాణములఁ జెప్పుచున్నవి.[1] వైష్ణవమత మవలంబింపని జైనమతాచార్యు లనేకులు గానుగలలోఁ బెట్టి [illegible]. పద్మగిరిలోఁ దియగఁబడిన జైను లనేకులు [illegible] సంహరింపఁబడిరి.[2] ఈ ఘోరప్రళయమునకు భయపడి జైనమతావలంబకు లనేకులు [illegible] ధారణమును [illegible] వైష్ణవు లయిరి. ఈ విషయములు స్థలపురాణములలోను వైష్ణవమతగ్రంథములలోను వ్రాయఁబడినవి. కాని జైన గ్రంథములలోఁ జెప్పఁబడియున్నను విష్ణువర్ధనుఁడు జైనులసంబంధమును విడిచె [illegible] శాసనముల వలనఁ దెలియుటలేదు. వైష్ణవమతావలంబకుఁ డని చెప్పఁబడిన విష్ణువర్ధనుండు

1 The Indian Antiquary, Vol. [illegible], May, 18[illegible].

2 Life And Teachings of Sri Ramanuja by C. R. Srinivasa Aiyengar B.A. [illegible]

పాలెపేటులోని జయంగొండేశ్వర శివాలయమునకు శ్రీ - శ. ౧౧౨౧ - వ సంవత్సరములో భూదానము చేసినట్లుగ విరూపాక్షపురములోని యొక శాసనమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. కేశిమల్లుఁ డనువర్తకుఁ డొకఁడు ౧౧౨౧ వ సంవత్సరమున విష్ణువర్ధనహొయిసలేశ్వరుఁ డనుపేర నొక శివాలయమును కట్టించెను. మఱియు నీతనిపంచప్రధానులలోఁ గొందఱు జైనమతాభినివేశ పరవశులుగఁ గన్పట్టుచున్నారు. ఇంతియగాక ౧౧౨౩-వసంవత్సరమున జైనమతావలంబిని యగుతనభార్య కొక గ్రామము నియ్యఁగా నామె దానిని ౨౦౦ బ్రాహ్మణులకు విభాగించి యిచ్చెనఁట. ఆ సంవత్సరముననే యతనిభార్య శాంతలదేవి శ్రావణబెలగోల గ్రామములో గంధవారణబస్తిని గట్టించెను. మఱియు ౧౧౨౫-వ సంవత్సరమున మహోపాధ్యాయుఁడును తార్కికచక్రవర్తియు జైనుఁడు నగు శ్రీపాలుఁ డనువానికి భూదానము చేసెను. ౧౧౨౮ వ సంవత్సరమున యాదవపుర మనుమేలుకోటలో చాముండికొండపై నుండు మల్లికార్జునునకు (శివాలయములోని యొక భాగము కాఁబోలు) దాన శాసనము వ్రాయించెను. విష్ణువర్ధనుని కుమారుండును, జ్యేష్ఠపుత్రిక యగుహరియలె యనుసామెయును, ఆమెపెల్లెండ్రును జైనులనియే చెప్పఁబడుచున్నారు. మఱియుఁ దలకాడు ముట్టడించి వశపఱచుకొని శైవులయిన చోళచక్రవర్తులచే నాశనము చేయఁబడిన జైనదేవాలయములు పెక్కింటిని పునర్నిర్మాణము చేసిన వాఁడును విష్ణువర్ధనుని సైన్యాధ్యక్షుఁడును, మహాయోధుఁడు నగు గంగరాజు జైనులకు జైనమతమునకు మాత్రమే గాక రాజునకును గొప్ప ప్రాపుగ నుండెనని చెప్పఁబడి యున్నది. ౧౧౩౩-వ సంవత్సరమున సైన్యాధిపతి యగుగంగరాజు మరణముఁ బొందఁగా వాని కొమారుఁడు బొప్పరాజు పాలెపేటులో తండ్రి జ్ఞాపకార్థము ద్రోహఘరట్ట మను జినాలయమును నిర్మించెను. ఈ ప్రతిష్ఠాపనకాలమునందు నయకీర్తి యను జినాచార్యుఁడు దివ్యప్రసాదమును రాజునకుఁ బంపఁగా బంగాపురము నేలు మాసన్నపై దండెత్తిపోయి వాని నోడించి విష్ణువర్ధనుఁడు మఱలివచ్చుకాలమున నడిత్రోవలో వానిరాణి లక్ష్మీదేవి ప్రసవించి కుమారునిఁ గన్నసమయమునఁ బ్రసాద మందెను. కాఁబట్టి

రాజు సంతోషపూర్వకముగా జైనమత గురువుల నాదరించి ప్రసాదమును స్వీకరించెను. జైనమతాచార్యుల యుపాగమనమునకు మిక్కిలి సంతోషించి తనకుమారునకు విజయనరసింహుఁడని పేరు పెట్టి నూతన జైనాలయమునందలి దేవుని విజయపార్శ్వనాథుఁ డనవలసినదిగా నుత్తరువు చేసెను. హొయిసలేశ్వరుని మహాలయమునకు నెదురుగ నన్నూటయేఁబదిగజముల దూరములో నున్న యీ జైనాలయ మిప్పటికిని జైనయాత్రికులచే దర్శింపఁబడుచున్నది. ఇట్టి చరిత్రాంశములు విష్ణువర్ధనుఁడు జైనులను కఠినించె ననిచెప్పెడు పుక్కిటిపురాణ గాథలను వైష్ణవమతగాథలను బూర్వపక్షము చేయుచున్నవి. క్రీ.శ. ౧౧౨౫వ సంవత్సరమున విష్ణువర్ధనుఁడు వైష్ణవమతమును స్వీకరించె నని శాసనములోని యొకశాసనము దెలుపుచున్నది. ఈ విషయము లన్నియు సమన్వయించుకొనుట కష్టసాధ్యముగ నుండును. ఏది యెట్లున్నను ఆ కాలమున జైను లనేకులు వైష్ణవమతములోఁ జేర్చఁబడి గనుపట్టుచున్నారు. జైనులను బౌద్ధులను మాత్రమే గాక, అద్వైతమతవాదుల ననేకులను వైష్ణవులను గావించెను.

రామానుజుఁడు-తిరునారాయణపురము-యాదవగిరి.

బౌద్ధులు వాదములందుఁ గెలువలేక క్రోధోద్రిక్తమనస్కులై విష్ణ్వాలయంబుల కపాయంబు లాపాదింప నుద్యుక్తు లయినప్పుడు రామానుజుఁడు మాలయూతికలచే వారలంబట్టి తొలిగానుగలలోఁ బెట్టించి యొక్కరుముగా నగుచూపించె. తన కుపకారముచేసిన యాపంచములయెడఁ బ్రసన్నుఁడై ప్రతిసంవత్సరంబునందును శ్రీనారాయణదేవుని మహోత్సవకాలమున నేఁడవదినంబు మొదలుకొని మూఁడవ దినంబుపర్యంతంబు దినత్రయంబును వారలు దేవాలయములోని కరుగునట్లు కరుణించి కైంకర్యాదు లాగర్భి సెలవిచ్చుచు నాజ్ఞాపించె నని ఆచార్యరత్నహారము మొదలగు గ్రంథములలో వ్రాయఁబడినది.

రామానుజుఁడు తనకుమారుఁడైన సంపత్కుమారునితో ఢిల్లీనగరము నుండి వచ్చునప్పుడు దారిదోపిడికాండ్రచే ముట్టడింపఁబడి చిక్కఁబడియున్న

కాలమున మాలల సాహాయ్యముచే దానపాయమునుండి తప్పించుకొన్నందులకుఁ బ్రత్యుపకారముగా మాలలకీస్వాతంత్ర్యము నొసంగెనని ప్రపన్నామృతమను గ్రంథమునందు వ్రాయఁబడినది. ఇట్టిస్వాతంత్ర్యము మేలుకోటలో మాత్రమేగాక బేలూరు శ్రీరంగ దేవాలయములలోఁగూడ సంవత్సరమున కొకమారు కలుగఁజేయఁబడినది. ఆకాలమునఁ బంచములు బ్రాహ్మణులను దాఁకినను బ్రాహ్మణు లపవిత్రత యని తలంపరఁట.*

రామానుజుని గ్రంథరచనము-మతవ్యాప్తి.

రామానుజుఁడుగూడ శంకరాచార్యునివలెనే వ్యాసవిరచిత బ్రహ్మసూత్రములకును, ఉపనిషత్తులకును, భగవద్గీతలకును, భాష్యములను వ్రాసెను. ఈ సంస్కర్తచే విరచింపఁబడిన బ్రహ్మసూత్రభాష్యమును శ్రీభాష్య మనెదరు. ఇతఁడు నయమునను భయమునను తనమతమును వ్యాపింపఁ జేసెను. ఇంతకుఁ బూర్వము శివస్థలముగా నుండిన తిరుమలదేవాలయము నాక్రమించుకొని విష్ణ్వాలయముగ మార్చెను. చోడచక్రవర్తి మరణమునొందినతరువాత శ్రీరంగము మొదలగు వైష్ణవక్షేత్రములకుఁ జని మతబోధ గావించుచుండెను. కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తి కుమారుఁడు విక్రమచోడుఁడే తండ్రి మరణానంతరము రామానుజుని తనదేశమునకు రప్పించి యాదరించెను. ఈతని సంప్రదాయమును విశిష్టాద్వైత మనియెదరు. ఈసంప్రదాయమువారిని శ్రీవైష్ణవు లని చెప్పెదురు. ఈతఁడు బౌద్ధమతాచారములను కొన్నింటిని గ్రహించి తన వైష్ణవమతమునందుఁ జొప్పించి మతవ్యాపనము గావించెను. ఇతఁడు ౧౨౦ సంవత్సరములు జీవించి వైకుంఠపదవి కేఁగె నని చెప్పెదురు.

విక్రమాదిత్యుఁడు.

క్రీ.శ. ౧౧౧౮-వ సంవత్సరమున చోడచక్రవర్తి యగుకులోత్తుంగ చోడదేవుఁడు మరణమునొందెను. వేఁగిదేశమునకు రాజప్రతినిధిగ నుండిన

* The Life and Teachings of Sri Ramanuja by C. R. Srinivasa Aiyangar, p. 224.

విక్రమచోడుఁడు ద్రావిడదేశమునకుఁ బోయి సింహాసన మెక్కెను. విక్రమచోడుఁడు వేంగిదేశమును విడిచిపెట్టిన తరువాత [illegible] రాజులవలనఁ జిక్కి చిక్కువడినందున వేంగిదేశము [illegible] యుండెను. ౧౧౨౦వ సంవత్సరమున పశ్చిమచాళుక్యుఁ డగు విక్రమాదిత్యుఁడు వేంగిదేశముపై దండెత్తివచ్చి వశపఱుచుకొనియె నని యాంధ్రులచరిత్రము ప్రథమభాగమునఁ జెప్పియున్నాఁడను. అతఁ డాంధ్రదేశమును జయించి నాలుగయిదు సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెను. ఆ కాలమునందు విక్రమాదిత్యుఁడు, వెలనాటిచోడునికుమారుఁడును మహామండలేశ్వరుఁడు నగు వెలనాటి కొండవగొంక రాజును రాజప్రతినిధిగ నియమించెను. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి ౧౧౨౬-వ సంవత్సరమున మృతి నొందెను. చోళచక్రవర్తి యగు కులోత్తుంగుని మరణముతో చోడసామ్రాజ్యమున్నట్లుగను, విక్రమాదిత్యుని మరణముతో చాళుక్యసామ్రాజ్యమున్నట్లుగను, శైథిల్యము నొంద నారంభించెను. విక్రమాదిత్యునికిఁ బిమ్మట భూలోకమల్లుఁడు సింహాసనమును వచ్చెను. విక్రమాదిత్యుని మరణానంతరము నాఁటి సామంతులలో ముఖ్య మహామండలేశ్వరులలో నొక్కఁ డగు కాకతీయప్రోలరాజు ఆంధ్రసామ్రాజ్య భవననిర్మాణమునకై పునాదిని వేయ ప్రయత్నించుచుండెను. ఇతని చరిత్రము మఱియొక ప్రకరణమునందుఁ దెలుపఁబడును; గావున నిచ్చట వివరింపలేదు. క్రీ.శ. ౧౧౨౭-వ సంవత్సరమునకే విక్రమచోడుఁడు వెలనాటిని మూల స్వాధీనము చేసికొన్నట్లు విక్రమచోడుని చేబ్రోలుశాసనములఁ దెలియుచున్నది. అయినను ఆంధ్రదేశములోని పశ్చిమభాగమున నున్న మహామండలేశ్వరు లందఱును పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకే కప్పము గట్టుచుండిరి.

భద్రభూపాలుఁడు.

భువనైకమల్లునకుఁ గప్పముగట్టుచుండిన సామంత ప్రభువులలో నొక్కఁ డగు భద్రభూపాలుఁడు పశ్చిమాంధ్రదేశమునందు [illegible] నాటిని పరిపాలనము చేయుచుండెను. ఇతఁడు [illegible]

బళదిశాధరణాంకుఁ డనియు, నరేంద్రచతురాననుఁ డనియు, రాజబిరుదములు గలవు. ఇతఁడు రవికులశేఖరుం డని చెప్పఁబడుటచేతఁ దెలుఁగుచోడులలోనివాఁడై యుండవచ్చును. ఇతఁడు తెనుఁగునఁ బద్యకావ్యములువ్రాసి కవిరాజశిఖామణి, కవిబ్రహ్మ, అని పొగడ్తగాంచినవాఁడు. ఇతఁడు వ్రాసిన గ్రంథములలో నీతిశాస్త్రముక్తావళియును, సుమతిశతకమును మాత్రము గానిపించుచున్నవి.

కం. శ్రీవిభుఁడ గర్వితారి
క్ష్మావరదళనోపలబ్ధ జయలక్ష్మీ సం
భావితుఁడ సుమతిశతకము
గావించిన ప్రోఢఁ గావ్యకమలాసనుఁడన్.

అని తన నీతిశాస్త్రముక్తావళిని ప్రారంభించెను. ఇతనికవిత కుమారసంభవమువలెఁ గఠినముగాక ద్రాక్షాపాకముగ నతిసరళముగా నుండుననియు, భావములు నూతనములై హృదయంగమములుగా నుండు ననియు నుడువుచు, బ్రహ్మశ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణయ్య ఎం. ఏ.గారు రెండుపద్యములను ఆంధ్రపత్రికయందు నుదాహరించి యున్నారు.1

ఉ. ఎత్తినకాలె కాని సిరి కెన్నఁడు నిల్చినకాల నిల్వఁగాఁ
జిత్తము లేదు గాన సిరిఁ జెందినవాఁడ పరోపకారమా
* యుక్తఁ జేయు మెవ్వనికైనఁబదంప డిపేఁడఁ గొందమన్
చిత్తము కాని యిత్త మనుచిత్తము పుట్టున యెప్పివారికిన్.

1. సాధారణనామసంవత్సర చైత్రశుద్ధప్రతిపత్ భానువాసరంబునఁ బ్రకటితం బయినయాంధ్రపత్రిక సంవత్సరాదిసంచిక నాఁటిదవ పుటలో నీ క్రింది రెండుపద్యము లుదాహరించి యున్నారు.

*. ఈపాదమున గణభంగము గానిపించుచున్నది.

చ. అలుక ప్రతాపమిూఁగి యలవాలము బుద్ధిపరాక్రమోన్నతుల్
పలుకుట ప్రొద్దుపోక ప్రజబాధదలంపమి పెన్ప్రమాదముల్
బలవువికారమొప్పు వినయంబుమహత్త్వముచేయునంకువా
గ్బలము జఘన్యులైన నరపాలురకుం బరిపుష్కరవా.

బాగి చేటరాజు.

బిరుదాంకరుద్రుఁ డను సామాంకరముగల బాగిచేటరాజు పల్లవశ్రీ ప్రభువై భూలోకమల్లునకుఁ గప్పముగట్టుచుండెను. ఇతఁడు సోమాన్వయ వంశజుఁడు. ఈరాజు శామనూరుగ్రామవాస్తవ్యుఁడును బుస్స్వరక పాఠీయునగునొకబ్రాహ్మణునిచే మాధవిపట్టణమున ప్రతిష్ఠింపఁబడిన త్రిమూర్తి (బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వర) దేవాలయమునకు శాలివాహనశకము ౧౦౫౧ సౌమ్యసంవత్సరమున (క్రీ.శ. ౧౧౨౯—౩౦) దానశాసనము వ్రాయించెను. ఈశాసనము వ్రాయఁబడిన నాగస్తంభము బీడసాకాలమునందె ప్రతిష్ఠింపఁ బడినది. ఈ శాసనములోని మొదటి రెండుశ్లోకములలో 'శేషుఁడు, వాసుకి, తక్షకుఁడు, కర్కోటకుఁడు, అబ్జుఁడు, మహాంబుజుఁడు, శంఖధరుఁడు, కులికుఁడు', అను అష్టనాగములం గూర్చిన ప్రార్థన గలదు. పల్నాటిలోని మాచర్లగ్రామము (మాధవిపట్టణము) లోని చెన్నకేశవస్వామి దేవాలయములో మఱియొక నాగస్తంభముపై నింకొక శాసనము పంద్రెండవ శతాబ్ద ప్రారంభమునాఁటిది గలదు. ఆశాసనమునందును అష్టనాగములను గూర్చిన ప్రార్థనము గలదు. పల్నాటి రాజధానియగు నడికొడెంరాజ్యము నందు నొకానొక యాపత్సమయందే సాదిత్యేశ్వర దేవాలయము నిర్మింపఁబడినది.

౧. మాధవిపట్టణము తెనుఁగులో గురింవపర్లయనియు, గురిజాల యనియుఁ జెప్పఁ బడుచున్నది.

2 మహాదేవచెఱువు మాదేవిచెఱువు, మాదేవచెర్ల, మాచర్ల, యని చెప్పబడుచున్నది.

చంద్రకులమునందు జనించిన కార్తవీర్యార్జునుని వంశమునందుఁ బుట్టిన చాగి బేటరాజు నలువురుకుమారులలోను రెండవవాఁడగు వీరకాముని కొమారుఁడు బేటరాజు దీనికి భూదానము చేసియుండెను. ఈ యాదిత్యేశ్వరాలయమునకు దానశాసనములను వ్రాయించినవారిలో నొకానొక కన్నడ నాగిమయ్య కలఁడు. ఈశాసనములోని లిపిని వ్రాసినవారుకూడ కన్నడమువారే. శాసనముదిగువ వారినామములు కన్నడభాషలో వ్రాయఁబడినవి. ఈవిషయములు పశ్చిమచాళుక్యుల యధికారము కొంతకాల మీదేశమున వ్యాపించె నని చాటుచున్నవి.

విశ్వబ్రాహ్మణులు.

మఱియు నీమాచెర్ల శాసనమునందు నింకొక విశేషవిషయము గలదు. ఆవిశ్వేశ్వర దేవాలయమును నాగస్తంభమును నిర్మించిన శిల్పకారులు కొనియాడఁబడి యున్నారు. బ్రహ్మకుమారుఁడయిన విశ్వకర్మ యీశిల్పకారులకు మూలపురుషుఁ డనియు, సూర్యుని మామగారనియు, విశ్వకర్మ తనయల్లుఁడైన సూర్యునికి కిరణములను విష్ణుచక్రము మొదలగు దివ్యాయుధములుగా మార్చెననియుఁ జెప్పఁబడినది. విశ్వకర్మవంశస్థు లయిన ప్రసిద్ధాచార్యులు కొందఱు పేర్కొనఁబడి, వారు శివలింగములను విగ్రహములను చేయుటయందును, వానివాని స్థానములను గుర్తెఱుఁగుటయందును, చతుర్విధము లయిన ప్రాసాదములను నిర్మించుటయందును, వాస్తుశాస్త్రములో నొకభాగ మగు క్షేత్రగణిత జ్ఞానమునందును, వారల వృత్తికి సంబంధించిన పెక్కువిషయముల యందును నేర్పరులనియుఁ బ్రజ్ఞావంతులనియుఁ జెప్పబడి యున్నారు.

భూలోకమల్లుఁడు.

భూలోకమల్లుఁ డనునది బిరుదనామమేకాని నిక్కమైన పేరుగాదు. ఇతని మొదటిపేరు సోమేశ్వరుఁడు. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులలో సోమేశ్వరనామమును వహించినవారిలో నితఁడు మూఁడవవాఁడు. ఇతఁడు ౧౧౨౭ వ సంవత్సరము మొదలుకొని పదునొకండు సంవత్సరములు అనఁగా ౧౧౩౮ వ

సంవత్సరములవఱకుఁ బరిపాలనము చేసియుండెను. ఇతఁడు ద్రావిడాంధ్ర మగధ నేపాలరాజులను జయించి పొగడ్త గాంచెనని తెలియుచున్నది.[1] ఇతఁడు సంస్కృతమున మానసోల్లాసము, లేక, అభిలషితార్థచింతామణి యను మహాగ్రంథమును రచించెను. ఇందు రాజధర్మములను గూర్చియు, ప్రజాధర్మములనుగూర్చియు, నానావిధవిషయములను గూర్చియు, వ్రాయఁబడియున్నది. అనఁగా — రాజనీతి, రాజ్యాంగము, జ్యోతిషము, నక్షత్రఫలములు, వైద్య శాస్త్రము, కావ్యము, సంగీతము, చిత్రలేఖనము, శిల్పశాస్త్రము, అశ్వశిక్ష, గజశిక్ష, శునకశిక్ష, మల్లయుద్ధము, మొదలగువానింగూర్చిన విశేషాంశములు గలవు. ఇట్టి మహాగ్రంథము నితఁడు రచించుటచేతనే, సర్వజ్ఞభూపుఁ డనుబిరుదమును గాంచెను. ఇతఁడు సింహాసన మధిష్ఠించిన చాళుక్యసంవత్సరమున నీమహాగ్రంథమును రచించెను. ఇతనికిఁ దరువాత నితనికుమారుఁడు జగదేకమల్లుఁడు ౧౧౩౮-దవ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కెను. ఇతఁడు పండ్రెండు సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెను గాని, యీతనికాలమునందలి విశేషాంశము లేవియు గానరావు.

త్రైలోక్యమల్లుఁడు.

జగదేకమల్లుని సోదరుఁ డగు త్రైలోక్యమల్లుఁడు శాలివాహనశకము ౧౦౭౨ది యగు ప్రమోదూతసంవత్సరమున సింహాసన మెక్కెను. ఈసోదరు లిరువుర పరిపాలన కాలమున వీరికి లోఁబడియుండిన మహామండలేశ్వరులు కొందఱు నిరంకుశాధికారులై పరాక్రమవంతులై వీరి యధికారమును ధిక్కరించిరి.

బిజ్జలుఁడు రాజ్యమాక్రమించుకొనుట.

కాలచుర్యవంశపు హైహయాన్వయుఁ డగు బిజ్జలుఁడు చాళుక్యుల బలహీనతను దెలిసికొని, చాళుక్య సామ్రాజ్యము నాక్రమించుకొన గోరి కొందఱు మహామండలేశ్వరులతో మైత్రిఁ గావించి కుట్రలు పన్నెను.

1. Jour. B. B. R. A. S., Vol. XI., p. 268.

ఇతఁడు త్రైలోక్యమల్లుని యొక్క యుద్ధమంత్రిగను, దండనాయకుఁడుగను నుండెను. ఇతని ప్రయత్నమునకు కొల్లాపుర మహామండలేశ్వరుఁ డగు విజయార్కుఁడును, మహామండలేశ్వరుఁడును త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యస్థాపకుఁ డునగు కాకతీయప్రోలరాజును, దోడ్పడి, ఇతనికి విజయమును సిద్ధింపఁ జేసిరి. కాకతీయప్రోలరాజు త్రైలోక్యమల్లుని ఓడించి యాతని చెఱఁబెట్టి ౧౧౫౭ వ సంవత్సరమున విడిచి పుచ్చెను. త్రైలోక్యమల్లుఁడు కళ్యాణపురమును విడిచిపెట్టి ధార్వాడ మండలములోని యన్నిగేరికిఁ బోయి కొంతకాలము వఱకు దానినే రాజధానిగఁ జేసికొనియెను గాని, యాతని రాజ్యము మిక్కిలి క్షీణించినదయ్యెను. క్రీ. శ. ౧౧౫౭ వ సంవత్సరమున బిజ్జలుఁడు రాజ్యభారమును వహించినట్లు తెలుపుశాసన మొకటి కలదు గాని, శాలివాహనశకము ౧౦౮౪ (క్రీ. శ. ౧౧౬౨) వఱకు రాజచిహ్నము లేవియును వహింపక మహామండలేశ్వరుండుగనే యున్నట్లు కన్పట్టుచున్నది. ఇతఁ డా సంవత్సరమున త్రైలోక్యమల్లునిపై దండెత్తిపోయి తాను స్వతంత్రరాజనని ప్రకటించెను. త్రైలోక్యమల్లుఁ డను రెండవ తైలపదేవుఁడు అన్నిగేరి నుండి మఱికొంత దక్షిణముగా వనవాసికిఁ బోయి యచ్చటనే నివసించుచుండెను.[1] ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౬౭ వ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసినట్లుగఁ గానిపించుచున్నది.[2]

కాలచుర్యులు.

ఈ కాలచుర్యులు హైహయాన్వయులు. కార్తవీర్యార్జునుని సంతతివారమని చెప్పుకొను నొకతెగరాజులు. వీరు చేదిదేశమును బరిపాలించుచుండిన యొక రాజకుటుంబమువారు. కల్యాణపురమును స్వాధీనము చేసికొని తైలపదేవుని కలుముగొట్టిన బిజ్జలుఁడీ రాజకుటుంబములోని వాఁడే. హైహయాన్వయు లయిన యీ చేదిరాజులు కాలంజరపురవరాధీశ్వరుల మని బిరుద

1. Jour. R. A. S., Vol. IV., p, 16.
2. P. S & O. C. Ins. No. 160.

నామమును వహించు చుండిరి. గనుకనే బిజ్జలుఁడును ఆ పేరును ధరించి యుండెను. "ఈబిజ్జలరాజు ౧౧౫౦ మొదలు ౧౧౬౭-౬౮ సంవత్సరముల వఱకు రాజ్యముచేసిన (చాళుక్య) త్రైలోక్యమల్లుని సేనాధిపతి గానుండి, ౧౧౫౬ వ సంవత్సరమున కళ్యాణపురాధీశ్వరత్వమును తానే యపహరించి, లింగా యతమతమును స్థాపించిన బసవేశ్వరుని కోడలిచెల్లెలగు పద్మావతియొక్క చక్కఁదనమునకు మక్కువఁగొని యామెను వివాహమాడి తన మంత్రినిగాఁ జేసికొన్న యా బసవేశ్వరునిచేతనే చంపఁబడెను" అని, నెల్లూరి మనుమసిద్ధి రాజుయొక్క పూర్వికుఁ డయిన బిజ్జనదేవ యాబిజ్జలుఁడని యూహింపఁబడి శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు కవులచరిత్రము పీఠికలో వ్రాసి యున్నారు.౧ మనుమసిద్ధిపూర్వికుఁ డయిన బిజ్జన నాగన్నవంశపు రాజు; కళ్యాణపురాధీశ్వరుఁ డయిన బిజ్జలుఁడు చంద్రవంశపు రాజు. వారిరువురకు నేవిధమైన సంబంధమును లేదు. ఈబిజ్జలరాజు చాళుక్యరాజ్యము నపహరించిన వాఁ డనుమాటయే నిలిచియుండెను. మఱియు నితఁడు గాని, ఇతని తరువాతివారు గాని, చిరకాలము రాజ్యఫలము ననుభవించి సుఖముగాఁ జీవింపకపోవుట యటుండఁ, నచిరకాలములోనే స్వామిద్రోహమునకుఁ దగిన సహితముగ నాశనముకూడ గావలసి వచ్చెను.

మత విప్లవము.

దక్షిణహిందూస్థానమున మున్నెన్నఁడును గని విని యెఱుంగనట్టి మతవిప్లవము సంప్రాప్త మయ్యెను. వైదికులు పరవైదికులై చాంచల్యమొందుచుండి యుండినట్లు తెలియుచున్నది. స్మార్తమత మొకప్రక్కను, వైష్ణవమత మొకప్రక్కను, జైనమతము వేఱొకప్రక్కను అభివృద్ధినొందుచుండ, శైవమత మభివృద్ధినొందుటకుఁ బ్రారంభించెను. కావున శైవమతమునుగూడ యుద్ధరింపఁబడిన గొప్పసంస్కరణకర్త యొకఁడు కావలసియుండెను. అతఁడే బసవేశ్వరుఁడు.

౧. ఆంధ్రకవుల చరిత్రము, ప్రథమభాగము, పుట ౬౭.

శైవమతోద్ధారకుఁడైన బసవేశ్వరుఁడు.

శైవమతోద్ధారకుఁడయిన బసవేశ్వరుని చరిత్రము తెలుఁగుబసవపురాణమునందును, కన్నడబసవపురాణమునందును, అత్యద్భుతముగా వర్ణింపఁబడినది.[1] బసవేశ్వరుఁడు శ్రీశైలమునకు పశ్చిమమున నుండు హింగుళేశ్వరాగ్రహారమునందు నివసించుచుండిన శివభక్తుఁడైన మండెంగి మాదిరాజను బ్రాహ్మణునికి జనించెను.[2] ఈబసవరాజు శివుని వాహనమైన నందియొక్క యంశముచేత భూమిమీఁద నవతరించె నని వీరశైవులు విశ్వసించుచున్నారు. కల్యాణపురాధీశ్వరుఁడైన బిజ్జలరాయునికడ బసవరాజునకు మేనమామయైన బలదేవుఁడు ప్రధానమంత్రిగ నుండెను. బసవరాజు తల్లిదండ్రు లగు మదాలాంబికయు మాదిరాజును చిరకాలము తమకు సంతానము లేమిచే నొకకొడుకు సంతానార్థమై తమ కులదేవుఁ డగునందీశ్వరునికి మిక్కిలి భక్తితో మ్రొక్కుపెట్టిరఁట. తమ మతాచరణ విధుల ప్రకారము పూజార్చనలు ముగించిన పిమ్మట నందీశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమై మీకోరిక ఫలించు నని చెప్పి యంతర్ధాన మొందెనఁట. మదాలాంబిక గర్భమున నందీశ్వరుఁ డుదయించి మూఁడు సంవత్సరములు గర్భముననే యుండుటచేత నాసాధ్వీమణికి గర్భవేదన యధిక మయ్యెను. ఆవేదన భరింపఁజాలక ఆయమ నందినాథుని యాలయమునకుఁ బోయి ప్రార్థించెను. ప్రార్థనాదికము ముగిసిన తరువాత నామె

---

1. తెలుఁగు బసవపురాణమును పాలకుర్కి సోమనాథకవి ద్విపదకావ్యముగా రచించి యున్నాఁడు. ఇతఁడు రెండవ ప్రతాపరుద్రునికాలములోనివాఁడు. కన్నడబసవపురాణమును రచించినవాఁడు భీమకవి. ఇతఁడు దేవరాయల కాలములో నుండుటచేతను, తన గ్రంథమునందు పాలకుర్కి సోమనాథుని పేర్కొనియుండుటచేతను ఆంధ్రబసవపురాణమే మొదటిదిగా నూహింపఁదగి యున్నది.

2. కన్నడబసవపురాణమునందు బసవరాజు కాలడి జిల్లాలోని బాగవాడి గ్రామమున జనించినట్లు చెప్పఁబడినది.

యింటికి మరలిపోయి సుఖనిద్రఁ జెందెను. నిద్రలో నామెకు నందీశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమై నీగర్భమున వసించి యున్న పుత్త్రుఁడు నా యవతారమే యనియు, వీరశైవమతస్థాపనకై పంపఁబడినవాఁడనియు, వానికి బసవ (వృషభశబ్ద భవము బసవ) నామము పెట్టవలసిన దనియుఁ జెప్పి యంతర్హితుఁ డయ్యెనఁట. పిమ్మట నామె పుత్త్రునిఁ బ్రసవించినప్పుడె యాతఁడు లింగధారియై కన్పట్టెనఁట. ఏలయనఁగా, గర్భమునందే శివుఁ డతనికి శైవమత ముపదేశించుటచేత నీరీతిగా జరిగెను. పిమ్మట బసవేశ్వరుఁ డెనిమిదేండ్ల ప్రాయము లోపలనే సమస్తవిద్యలను నేర్చి మహాజ్ఞానియును సంపూర్ణుఁడుగా బడెను. ఎనిమిదవయేఁట నతని తల్లిదండ్రులు [illegible] ననుస బంచి యతని కుపనయనము చేయఁ బ్రయత్నించుచుండఁగా నాతఁడు తండ్రితో నిట్లనె “నాయనా! నేను శివపూజాధురంధరుఁడను; బ్రాహ్మణవంశమునకు సంబంధించి వాఁడను గాను; నేను వర్ణవ్యవచ్ఛేదనమునకు మూలమగువాఁడను. నాకు వర్ణభేదముతో నిమిత్తము లేదు” అని నిశ్చయముగాఁ బలికెను. అంత నుపనయన మహోత్సవమునకు విచ్చేసిన యాతని మేనమామయు బిజ్జలుని మంత్రియు నగు బలదేవయ్య మేనల్లుని వర్తనమున కచ్చెరువడి మిక్కిలి సంతసించి తన కూమార్తెను గంగాదేవి నిచ్చి వివాహము చేసెను.

వీరశైవసిద్ధాంతములు.

రామానుజునివలెనే బ్రాహ్మణమతమును నిరాకరించి నూతనమతసిద్ధాంతమును బోధించుటచేత బ్రాహ్మణులు బసవేశ్వరుని బాధింప మొదలుపెట్టఁగా నతఁడు స్వగ్రామమును విడిచి మరియొకస్థలమునకుఁ బోవలసి వచ్చెను. ఒక నాఁడు బసవేశ్వరుఁడు సంగమేశ్వరాలయమునకుఁ బోయి పూజచేయుచున్న కాలమున, శివుఁడు ప్రత్యక్షమై అష్టావరణములను అగణ్యములైన సిద్ధాంతములను బోధించి యంతర్హితుఁడయ్యెను. “ఎవఁడు మూఁడువేళల భక్తిని [illegible] శివవేషధారు లయినజంగములను శివుని యవతారము లని గ్రహించి సత్కరించు మతము ననుష్ఠింపుము; నీవు చేయునట్టి కర్మములందు వారి ననుసరింపుము

వారు నిన్ను తిట్టినను గొట్టినను వారికి సాష్టాంగ ప్రణామంబు లాచరింపుము; వీరశైవు లయినయెడ వారు నీకు శత్రువు లయినను వారిపట్ల మిత్త్రభంగి వర్తింపుము; లింగాయతులను దూషించువారిని శిక్షించుచు నా మతమును వ్యాపింపఁజేయుటకుఁ బ్రయత్నింపుము; శివున కర్పింపక యేవస్తువును భుజింపకుము; పరధన పరదారాపేక్షకుఁడవు గాకుండుము; ఇంద్రియాధీనుఁడవు గాక దృఢమైన హృదయము గలిగియుండుము; జంగముఁడ నేనే యని యెఱుంగుము. లింగాయతులను నీవు గాంచినప్పుడు వారికి నమస్కరింపుము; ఎల్లప్పుడును శివుని స్మరించుచుండుము; సత్యమును వచింపుము; సత్కార్యము లాచరింపుము'' అని యుపదేశించి బసవుని కౌఁగిలించికొని యదృశ్యుఁ డయ్యెనఁట. శివుఁ డీవిధముగాఁ దన కుపదేశించిన మతసిద్ధాంతములను బ్రజలకు బోధించుచు నితఁడు వీరశైవమతమును వ్యాపింపఁజేయుచుండెను. అనేకు లితనిమతము నవలంబింప సాగిరి. బ్రాహ్మణులు భయపడి యితనిజోలికిఁబోవుట మానిరి.

బసవేశ్వరుఁడు మంత్రియగుట.

తరువాత కొంతకాలమునకు బలదేవుఁడు మృతినొందెను. అప్పుడు రాజగు బిజ్జలుఁడు బలదేవుని బంధువర్గమును రప్పించి మంత్రిపదవి కర్హులెవ్వరని యడుగఁగా వా రామహాపదవి వహించుటకు బలదేవుని యల్లుఁడగు బసవరాజే యోగ్యుఁడని విన్నవించిరి. బిజ్జలుఁడు దాని నంగీకరించి తనయుద్దేశమును దెలుపుటకు బసవరాజుకడకు కొందఱు మంత్రులను బంపెను. వారు నప్పడి గ్రామమునకు విచ్చేసి రాజసందేశమును బసవేశ్వరునకుఁ దెలియఁ జెప్పఁగా, వాఁడు మొట్టమొదటఁ దన కాపని యక్కఱలే దని చెప్పెను. ఆవచ్చిన వారు ఈపదవి శైవమతవ్యాప్తి కనుకూలముగ నుండు నని విన్నవించి కైకొన వలెనని ప్రార్థింపఁగా, నంగీకరించి కళ్యాణపురికిఁ బోయెను. అతని జ్యేష్ఠసోదరి నాగలాంబికయు నతనితోఁ గూడ నుండెను. ఇతఁ డాపట్టణమునకుఁ బోయినప్పుడు బిజ్జలుఁడు పౌరజనంబులతో నెదురువచ్చి యేనుఁగును దిగి స్వాగత మిచ్చి యాస్థానమునకుఁ గొనిపోయి ప్రధానమంత్రిపదమునఁ గూర్చు

గాక,[1] సైన్యాధ్యక్షునిగను ధనాగారాధ్యక్షునిగను, నియమించెను. ఇతఁడు మహారాజునకుఁ దరువాతి మహారాజు వలె, తన యధికారము రాజ్యమునం దంతట నెఱపుచుండెను.

బిజ్జలునికిని బసవేశ్వరునికిని గల సంబంధము.

బిజ్జలుఁడు తన చెల్లెలగు నీలలోచన యను నామెను బసవేశ్వరున కిచ్చి వివాహము చేసెనని బసవపురాణమునందుఁ జెప్పఁబడినది. అయినను జైనులు వ్రాసిన బిజ్జలరాయని చరిత్రమునందు మఱియొకవిధముగాఁ దెలుపఁబడినది. బసవేశ్వరునకు మిక్కిలి యందకత్తె యగు పద్మావతి యను చెల్లెలు కలదట. బిజ్జలుఁ డామెను మోహించి వివాహము చేసికొనియుండెనట.[2] ఏ యంశము సత్యమైనను బసవేశ్వరునకును బిజ్జలునకును బాంధవ్యము కలదనుట సందేహమును లేదు.

బసవేశ్వరునికి బిజ్జలునితోడి విరోధము.

ఇట్టి మహోన్నతపదవిని బసవేశ్వరుఁడు వచ్చినను లోకమునకు తన దేవుని మఱవలేదు. ఇతఁడు దానకార్యాధ్యక్షకార్యములు నెఱవేర్చినట్లుగ బసవపురాణము పేర్కొనుచున్నది. ఇతనికి చెన్నబసవయ్య యను మేనల్లుఁడు కలఁడు. ఈ చెన్నబసవయ్య నాగలాంబిక పుత్త్రుఁడు. ఇతనితోఁ గలిసి బసవేశ్వరుఁడు తనమతమును వ్యాపింపఁ జేయసాగెను. ఇతఁడు విరక్తులయిన జంగమగురువులను రాజధనముతోఁ బోషించుచుండెను. ఇట్లు సర్వసామ్రాజ్యమును వహించి యధేచ్ఛముగా ధనాగారములోని ధనము నంతయు జంగాలపాలు చేయుచుండుటఁ జూచి బసవేశ్వరునివిరోధులగు మంచన్న యను మఱియొక మంత్రి, బిజ్జలునకు సంగతిని తెలియఁ జేసెను.

1. Sir, W. Elliot's paper, Jour. R. A. S., Vol. IV. p. 20.

2. Jour. B.B.R.A.S., Vol. VIII., pp. 78 & 89.

కొంతకాలము గడచునప్పటికి బిజ్జలునికిని బసవేశ్వరునికిని విరోధము బలమయ్యెను. బిజ్జలుఁడు బసవేశ్వరునిఁ బట్టి చెఱఁబెట్టఁ బ్రయత్నించెను. దీనిని దెలిసికొని బసవేశ్వరుఁడు తన యనుచరులతోఁ దప్పించుకొని పోయెను. బిజ్జలుఁడు కొందఱు భటుల నతనివెంటఁ బంపెను. బసవేశ్వరుఁడు వారలను దఱిమెను. అంతట రాజు స్వయముగా సైన్యమును దీసికొని బసవేశ్వరుని వెంటఁ దఱిమెను. వీరశైవు లనేకులు బసవేశ్వరునిపక్షమున నిలిచి ఘోర యుద్ధముచేసి రాజుసైన్యము నోడించిరి. తరువాత రాజు బసవేశ్వరునితో సమాధానము చేసికొని యథాప్రకార మతనిని పూర్వపదవియం దుంచెను.¹ కాని యీమైత్రి చిరకాలము నిలిచియుండలేదు.

బిజ్జలరాయని వధ.

బిజ్జలుఁడు బ్రతికియున్నంతవఱకుఁ దన మత మభివృద్ధిఁ గాంచనేరదని బసవేశ్వరుఁడు తలపోయుచుండెను. కళ్యాణపురమున బసవేశ్వరునికిఁ బ్రియభక్తు లగు నిరువురు శైవులు గలరు. బిజ్జలుఁడు తనమతస్థు లయిన జైనులను ఆ యిరువురును దూషించెడు దూషణవాక్యములను సహింపనోపక, వారి కన్నుల నూడఁ బెఱికించెను. ఈ ఘోరకృత్యమును బసవేశ్వరుని శిష్యు లయిన వీరశైవులందఱును విని, బిజ్జలునిపైఁ బగదీర్చుకొనుసంకల్పముతో బసవేశ్వరుని యింట సమావేశమై నిర్ధారణచేసికొనిరి. అంతట బసవేశ్వరుఁడు బిజ్జలునిఁ జంపుటకై జగద్దేవుని కుత్తరువుచేసి కళ్యాణపురిని శపించుచు సా పట్టణమును విడిచిపెట్టి పోయెను. జగద్దేవుఁ డీ క్రూరసంహారమునకు మొదట కొంత సంశయించెను గాని, తల్లి ప్రోత్సహించుటచే ధైర్యసాహసములు ముప్పిరిగొనఁ దనమిత్రు లగు మల్లయ్య బొమ్మయ్య యను వీరశైవుల నిరువురను దోడుచేసికొనఁగా, పరాక్రమము మొలకెత్తఁ దిన్నఁగా నిమువ్వురు నంతఃపురమునకుఁ జని, రాజపరివారమును ద్రోచికొనిపోయి బిజ్జలుని సమీపించి మహా

1. Jour. R.A.S., Vol. IV., p. 2[illegible]; Jour. B.B.R.A.S., Vol. VIII., p. 8[illegible].

దగ్ధులై హరహరా యని ఖడ్గములు దూసి మీఁబడి యాతనిని ముక్కలు ముక్క-లుగఁ జెలఁగి పాఱవైచిరి. ఈక్రూరసంహారకు లంతట సంతుష్టులుగ నుండ నొల్లక సాహసవృత్తిచేఁ దప్పించుకొనివచ్చి వీథిఁబడి తాముచేసిన పనిం గారణము చెప్పుచు కత్తులం ద్రిప్పుచు నెలరేఁగుచుండిరి.

ఘోరమైన మతయుద్ధము.

అంతట జైనులతోడను వీరశైవులతోడను నిండియుండిన కల్యాణ పట్టణమున నీమహాఘోర సంహారవృత్తాంత మంతయు నొక్కక్షణములో వ్యాపించి సంక్షుభిత మయ్యెను. పౌరజనంబులు, జైనులును వీరశైవులు నను నిరుకక్షులం జేరి, ద్వంద్వయుద్ధము చేయఁ గడంగిరి. ఇట్లు మనుష్యులు మనుష్యులతోను, అశ్వికులాశ్వికులతోను, గజాధిరూఢులు గజాధిరూఢులతోను, రథికులు రథికులతోను, బాలురు బాలురతోను, ఘోరముగాఁ బోరాడిరి. పట్టణమంతయు శవములరాసులతోను, మాంసఖండములతోను, తెగిపడినయవయవములతోను మునిఁగిపోయి, మిగుల భయంకరముగ నుండెను. బసవేశ్వరుఁడు సంగమేశ్వరక్షేత్రమునకుఁ బోయి శివుని దేహములోఁ గలిసిపోయెను.-

చెన్నబసవేశ్వరుఁడు.

జైనులు వ్రాసిన వృత్తాంతము మఱియొకవిధముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. బిజ్జలుఁడు శిలాహార రాజగు కండకభోజుని జయించుటకై కొల్హాపుర ముపై దండెత్తి పోయెను. దండయాత్ర ముగించి మరలి రాజధానికి వచ్చు నప్పుడు భీమానది యొడ్డున కొల్హాపుర ప్రదేశమున విడిసియున్నకాలమున బసవేశ్వరుఁ డొకజంగమునకు జైనవేషమును ధరింపించి విషపూరిత మైన యొకఫలము నిచ్చి యాతనికడకుఁ బంపెనఁట. బిజ్జలుఁడు జైనుఁ డగుటచేత ననుమానింపక యామాయవేషధారిచేఁ బాపలమును స్వీకరించి వాసన

1. Jour. B. B.R.A.S., Vol. VIII., p. 96; Wilson's Mackenzie Mss. pp. 2[illegible]—310.

చూచి స్వప్నహాళప్పు పడిపోయెనఁట. మాయావేషధారి యగు నా జంగమదేవర తప్పించుకొని పాఱిపోయెను. అంతట బిజ్జలుని కుమారుఁడు మొదలగువారెల్లరును వచ్చిరి. బిజ్జలుఁడు కొంతసేపటికిఁ దెలివినొంది, జరగినవృత్తాంతమంతయుఁ దెలిసికొని, తన కుమారుఁ డగు సోమేశ్వరునకు బసవేశ్వరునిఁ జంపను త్తరువు చేసెనఁట. తత్క్షణమే యిప్పుడిబిజ్జలుఁడు బసవేశ్వరునిఁ బట్టుకొనవలసినదనియు, జంగము లెక్కడ గానిపించినను చంపవలసినదనియుఁ, దనపరివారమున కాజ్ఞ చేసెను. ఈవార్త విని బసవేశ్వరుఁడు పాఱిపోయెను. ఇప్పుడు బిజ్జలుఁడు స్వసైన్యముతో నతనిని వెంబడించెను. బసవేశ్వరుఁడు మలయాళదేశమునకుఁ బాఱిపోయి ఉళవి యను ప్రదేశమున డాఁగెనఁట. ఇప్పుడిబిజ్జలుఁడా పట్టణమును ముట్టడించెనఁట. బసవేశ్వరుఁడు తప్పించుకొను తెఱవు లేక యొక బావిలోఁబడి మృతినొందఁగా, నతనిభార్యయు విషము గ్రోలి ప్రాణత్యాగము చేసెనఁట. బిజ్జలుని కుమారుఁడు శాంతచిత్తుఁడైన వెనుక బసవేశ్వరుని మేనల్లుఁ డగు చెన్నబసవయ్య తన మేనమామయాస్తి నంతయు వశపఱిచి యతని[illegible] లోఁబడి యాలనిదయకుఁ బాత్రుఁడయ్యెనఁట.[1] ఈచెన్నబసవేశ్వరుఁడు లింగాయతులకు నాయకుఁడై బసవేశ్వరునికంటెను ఘనమస్థితిని వచ్చి చక్కని కట్టుదిట్టము లేర్పఱిచి వీరశైవమతము నుద్ధరించెనఁట.[2] వీరశైవమతమును బోధించుటకై ప్రణవ మీశనిలోపల నావిర్భవించెను. చెన్నబసవపురాణమును బట్టి చెన్నబసవఁడు శివుఁడనియు, బసవఁడు నంది

1. Wilson's Mackengie Mss., p. 32[illegible].

2. మొట్టమొదట వీరశైవమతమును సంస్కరించి బోధించినవాఁడు ఏకాంతాదరామయ్య యనువాఁడనియు, బిజ్జలుఁడు జైనుఁ డయినను వీరశైవులయెడ విరుద్ధముగాఁ బ్రవర్తింపలేదనియు, కొంతవఱకు సమ్మతిని గనఁబఱుచుచు వచ్చెననియు, విజాపుమండలములోని నిడుగల్లుశాసనము మొదలగువానివలనఁ దెలియుచున్నది. అయినను నీవిషయ మింకను బరిశోధింపవలసియున్నదని డాక్టరు ఫ్లీటుగా[illegible]రభిప్రాయపడియున్నారు.

యనియు, బిజ్జలుఁడు ద్వారపాలకుఁ డనియు, కళ్యాణము కైలాసమనియు, వీరశైవులు ప్రమథగణంబు లనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.*

కాలచుర్య వంశము.

బిజ్జలుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౬౭ వ సంవత్సరమునఁ జంపఁబడియెను. అప్పటి నుండి బిజ్జలుని సంతతివారు ౧౧౮౩ వ సంవత్సరము వఱకును కళ్యాణపురమును బరిపాలించిరి. బిజ్జలుని తరువాత సోమేశ్వరుఁడు, సంగముఁడు, ఆహవమల్లుఁడు నను కాలచుర్యరాజులు మువ్వురు పరిపాలించినట్లు కనఁబడుచున్నది. శా. శ. ౧౧౦౪ (=క్రీ. శ. ౧౧౮౩) వ సంవత్సరమునఁ జాళుక్యరాజగు నాలుగవసోమేశ్వరుఁడు కాలచుర్యులనుండి తనపూర్వులు కోల్పోయినభాగములను మరల స్వాధీనము గావించుకొనెను. మిగిలినభాగములను దేవగిరియాదవులును, కాకతీయాంధ్రులును, ఆక్రమించుకొనఁగా బిజ్జలునివంశ మంతరించినది.

చాళుక్య పరిపాలనము.

ఈ నాలుగవసోమేశ్వరునితోఁ జాళుక్య పరిపాలనముగూడ నడుగంటెను. ఈచాళుక్యులపరిపాలనమునం దప్పటప్పటి కొందఱు వైశ్యులు మొదలగువారు బౌద్ధవిహారముల నిర్మించి దానధర్మములు మొదలగునవి చేయుచున్నను, అప్పటప్పటి బౌద్ధమతసంబంధము లయినచిహ్నములు గానంబడుచుండినను, బౌద్ధమతము క్షీణించినదనియే చెప్పవచ్చును. [illegible]ణముతో జైనమతవిజృంభణము మునుపోవుటయేగాక, క్రమక్రమముగా క్షీణింప నారంభించెను. వర్తకులు రాజకీయోద్యోగులు వీరశైవమత మవలంబించుటచేత నామతము వ్యాపించుచుండెను. జైనవిగ్రహముల స్థానములయందు బ్రాహ్మణులవిగ్రహములు ప్రతిష్ఠింపఁబడుచుండెను. ఈకాలమునందే దేశము

* చెన్నబసవపురాణమును విరూపాక్షపండితారాధ్యుఁడు పద్యకావ్యముగా వ్రాసియున్నాఁడు.

యొక్క మతసాంఘికస్థితి సంపూర్ణముగా మాఱిపోవుటకు ప్రారంభ మైనది. మఱల పౌరాణికమతము విజృంభింప నారంభించినది.

పౌరాణికమతము.

నిబంధన గ్రంథములు.

పురాతన మైన దేవతార్చనము వర్ధిల్లుచుండెను. న్యాయ ధర్మ విషయములు పురాణములలోను స్మృతులలోను వెదఁజల్లఁబడి చెదరిపోయియుండుట చేతను, పరస్పరవిరుద్ధములుగ నుండుటచేతను, వాని నన్నిటిని క్రోడీకరించి బ్రాహ్మణులును తదభిమానులగు రాజులును నిబంధన గ్రంథములను వ్రాయింప వలసివచ్చెను. న్యాయ ధర్మశాస్త్ర విషయములయందుఁ బెక్కుసందేహము లుత్పత్తిల్లుటచేత నిబంధనగ్రంథము లత్యావశ్యకము లయినవి. కాఁబట్టి యీ కాలమునందే యనేక నిబంధన గ్రంథములు వ్రాయఁబడినవి. ఈ గ్రంథరచన పదునొకండవ శతాబ్దము మొదలు పదునాలుగవ శతాబ్దాంతమువఱకు జరుగుచుండెను. ధారేశ్వరుఁడు, విజ్ఞానేశ్వరుఁడు, అపరార్కుఁడు, హేమాద్రి, సాయనుఁడు, మొదలగు నిబంధనగ్రంథకారు లెందఱో గలరు.

అనంతర రాజకీయ స్థితి.

దక్షిణమున హొయిసలబల్లాలరాజులును, ఉత్తరమున దేవగిరియాదవ రాజులును, పూర్వమునఁ గాకతీయాంధ్రులును ప్రబలియుండుటచేఁ బశ్చిమ చాళుక్యరాజ్యము నాల్గవసోమేశ్వరునితోనే యంతరింపవలసిన దయ్యెను. ఈకాలమునందు హొయిసలరాజయిన వీరబల్లాలుఁడు గాంగవాడి, నలంబవాడి, బనవాసి రాజ్యముల నాక్రమించుకొని, పరాక్రమవంతుఁడై పరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతఁడు రామానుజాచార్యుల శిష్యుఁడగు విష్ణువర్ధనుని మనుమఁడు. ఈవీరబల్లాలరాజు కల్యాణపురముపై దండెత్తివచ్చి నాల్గవ సోమేశ్వరు

సైన్యాధ్యక్షుఁ డగుబొమ్మరాజు సోదరుని యాకనిఁ గదనరంగమున నో డించి బిజ్జలునియొద్దనుండి పైనోక్త రాజ్యము నాక్రమించుకొనియెను. అటు పిమ్మట కొంకణదేశమును పాలించుచుండిన భిల్లముఁ డనుయాదవరాజు విజృంభించి శాలివాహనశకము ౧౧౦౯ అనఁగా క్రీ. శ ౧౧౮౭ వ సంవత్సరమున సంభల భూమీశుని దగు శ్రీవర్ధన మనుపట్టణమును ముట్టడించి ప్రత్యంగరాజును ఖండనమున నుక్కడంచి, మంగళవేష్టకరాజగు వజ్రాణిఁ బరాభవించి, కల్యాణ రాజ్యము నాక్రమించు హొయసలయాదవుని ముందునకు జనకరాజు పరాజయ మొందించి, కృష్ణానది యుత్తరభాగము నంతయు నాక్రమించుకొని, దేవగిరిని రాజధానిగఁ జేసికొని, పరిపాలనము చేయసాగెను. పంటలము అనఁగా దక్షిణ మహారాష్ట్రమును కర్ణాటమును విష్ణువర్ధనుని మనుమఁడు వీరబల్లాలరాజు పరిపాలనము చేయుచుండెను. త్రిలింగరాజ్యమును కాకతీప్రతాపరుద్రుఁడు విస్తరింపఁ జేయుచుండెను. కళింగ గాంగ వంశజు లుత్కలరాజ్యమును గంగానదివఱకు వ్యాపింపఁ జేయుచుండిరి. వేఁగిదేశ మంతయు పేరికి మాత్రము చోడచక్రవర్తులకు లోఁబడి యున్నను అనేకమండలములుగా విభాగింపఁబడి మహామండలేశ్వరు లయిన తెలుఁగుచోడులచేతను, పల్లవులచేతను, చాళుక్యుల చేతను, బరిపాలింపఁబడుచుండి తుదకు కాకతీయాంధ్రసామ్రాజ్యమునకు లో నైపోయెను. పండ్రెండవశతాబ్దాంతమునందు దక్షిణహిందూస్థానమున కే కచ్ఛత్రాధిపత్యమును వహింపఁగలయు నని యేయూరుసామ్రాజ్యములవారును పోరాడుచునే యుండిరి. పండ్రెండవశతాబ్దమంతయు సంగ్రామయుగముగాఁ బరిణమి గావున, నీశతాబ్దమునందు మహామండలేశ్వరులుగ నుండి కృష్ణానదికుత్తర కొని కాంచీపురమువఱకుఁ బరిపాలించిన తెలుఁగుచోడరాజులవంశములను గూర్చి రెండవప్రకరణమునందు వివరముగా వ్రాయుచున్నాఁడను.

మధ్వాచార్యులు.

ఈ శతాబ్దాంతమునందే మఱియొక సంస్కర్త బయలువెడలెను. ఇతఁడే ద్వైతమతస్థాపనాచార్యుఁ డగుమధ్వాచార్యుఁడు. ఈమధ్వాచార్యు

కనంతతీర్థు లని మొట్టమొదట నామకరణము చేసిరి. ఇతఁడు శాలివాహన శకము ౧౧౨౧ కి సరియైన క్రీస్తుశకము ౧౧౯౯ దవసంవత్సరమున దక్షిణ కన్నడములోని యుడిపి గ్రామమున జనించెను. ఇతనిగురువుపేరు అచ్యుత ప్రేక్షుఁడు, తల్లిపేరు వేదవేది, తండ్రి పేరు మధ్యగేహాభట్టు. ఇతఁడును శంకర రామానుజులవలెనే ప్రస్థానత్రయమునకు భాష్యములను వ్రాసి ప్రసిద్ధికెక్కెను. జీవేశ్వరుల కైక్య మెన్నఁడును లే దని యితని సిద్ధాంత మైయున్నది. దీనినే ద్వైతసిద్ధాంత మందురు. ఇది శంకరాచార్యుని యద్వైతమతమునకు విరుద్ధ మయినది. ఈమతసాంప్రదాయికులు ద్వైతు లనియు, మాధ్వు లనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నారు. ఉడిపి గ్రామమున వీరి ప్రధానాచార్యపీఠము గలదు. కర్ణాటకమునం దీమత ప్రచార మెక్కుడుగా నున్న దని చెప్పుదురు. ఈమత కర్త ప్రస్థానత్రయమునకు భాష్యములను మాత్రమే గాక యనేక ద్వైతమత గ్రంథములనుగూడ విరచించెను.



రెండవ ప్రకరణము.

తెలుఁగు చోడులు.

ఎనిమిదవ శతాబ్దములో రేనాటిని బరిపాలించిన ప్రాచీనాంధ్ర చోడుల యొక్కయు, మొదటి కులోత్తుంగచోడ చక్రవర్తికిఁ బ్రతినిధులుగా నుండి వేఁగిదేశమును బరిపాలించిన వెలనాటి చోడులయొక్కయుఁ, జరిత్రమును సంగ్రహముగా నాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమునఁ దెలిపి యున్నాఁడను. చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకును, కాకతీయచక్రవర్తులకును, లోఁబడిన సామంతులుగ నుండి, తెలుఁగుదేశములోని పాకనాడు, [illegible]నాడు, కమ్మనాడు మొదలగు నాడులను బరిపాలించి విఖ్యాతిఁ గాంచిన మఱి కొన్ని చోడవంశములును గలవు. ఆచోడవంశములయొక్క చరిత్రము సంగ్రహముగ నీప్రకరణమున వివరించుచున్నాఁడను. ఇదివఱకుఁ జెప్పఁబడిన చోడవంశములోని యుపశాఖ లన్నియును ద్రావిడభాషాగ్రంథములలోని గాథలలోఁ జెప్పఁబడిన కరికాలచోడుని వంశమునుండి యుత్పత్తి గాంచినట్లుగఁ జెప్పఁబడి యున్నవి. వెలనాటిచోడులు తాము కరికాలవంశజుల మని చెప్పుకొనలేదు గాని, రేనాటిచోడులు మాత్రము తాము కరికాలవంశజుల మనియు, కాశ్యపగోత్రుల మనియుఁ, జెప్పుకొనుచున్నారు. ఆ రేనాటిచోడులకును, ఈప్రకరణమునందుఁ దెలిపెడి పైనుదాహృతనాడుల చోడులకును, [illegible] యెద్దియో సంబంధ ముండియుండ వలయును. తంజావూరు చోడులతోఁ దమకు సంబంధము గలదని యెవ్వరును జెప్పుకొనలేదు.

కరికాలచోళుఁడు.

తాము పూర్వవంశజుల మనియు, కరికాలునిసంతతివార మనియుఁ, జెప్పుకొని యుండుటచేత కరికాలుఁ డెట్టివాఁడో యనుట తెలిసి

వలనే యున్నది. ఇతఁడు ద్రావిడభాషాసారస్వతములోని గాథలలో నుదాహరింపఁబడినవాఁడు. ఇతఁడు కావేరీనది కానకట్ట కట్టించి గట్టుపోయించె ననియు, నితనిశంద్రి జటచోడుఁడనియు, అతఁ డయోధ్యను బాలించె ననియుఁ, దెలుఁగుచోడుల శాసనములయం దభివర్ణింపఁ బడియెను. చాళుక్యవంశమునకు మూలపురుషుఁ డయిన విజయాదిత్యుఁ డయోధ్యను బాలించుచుండి దక్షిణాపథము నేలుచుండిన త్రిలోచనపల్లవునితోఁ బోరాడినట్లుగఁ దూర్పు చాళుక్యచక్రవర్తుల శాసనములందుఁ జెప్పఁబడినట్లుగనే, అయోధ్యను బరిపాలించుచుండిన జటచోడుని కుమారుఁడు కరికాలచోడుఁడు కాంచీపురము నేలుచుండిన త్రిలోచనపల్లవునితోఁ బోరాడి కాంచీపురమును బరిపాలించినట్లు తెలుఁగుచోడుల యొక్క కొన్ని శాసనముల వలనఁ దెలియుచున్నది. దీనిం బట్టి చూడఁగా, చోడులు చాళుక్యుల గాథలను జూచి తమ గాథలను గల్పించినట్లు కన్పట్టుచున్నది. కరికాలునకు మహిమానుఁ డనుకుమారుఁడును, అతనికి గరికాలుఁడు, తొండమానుఁడు, దాసవర్మ యను మూవురు కుమారులును గలరనియు శాసనములందుఁ గన్పట్టుచున్నది. కరికాలుని వంశమునఁ దెలుఁగు బిజ్జన జనించెను. ఇతని వంశమునుండి రెండుశాఖ లుద్భవించినవి. దాసవర్మనుండి యొకశాఖ పుట్టెను.[1]

కొణిదెన చోడులు.

కరికాలవంశమున జనించిన దాసవర్మ మొదట పాకనాటిరాష్ట్రమును జయించి పొత్తపి పట్టణమును రాజధానిగఁ జేసికొని పరిపాలించె నని చెప్పఁబడి యున్నది. పొత్తపి యనునది కడపమండలమునందలి పుల్లంపేటతాలూకాలోని టంగుటూరునకు సమీపమునం దున్న పోతపి యను గ్రామమే గాని వేఱొండు గాదు.[2] ఈపొత్తపి రాజధానిగాఁ గల పొత్తపినాడును బరిపా

1 Annual Report on Epigraphy for 1888. Nos 188 & 205.

2. Annual Report on Epigraphy for 1907-08, Part II. paragraph 79.

లించిన చోడులను గూర్చి మతియొక కొంచెము దెలిపెదను. ఈపొత్త శబ్దము పెక్కండ్రు చోడరాజులయొక్క బిరుదనామములలోఁ గాంచఁ బడి యున్నది. ఒకానొకప్పుడీరాజులకు పొత్తపినాటిలోని పొత్తపి రాజధానిగ నుండుచు వచ్చె నని చెప్పెడుచుండు శాసనములఁ దెలుప చున్నది. దీనికిఁ బూర్వము స్కందపుర మని పేరుగలదు. ఈరాజులయొక్క ప్రాచీనచరిత్రము దెలియరాదు. ఈపొత్తపినాటిని బరిపాలించిన నా సంతతివారు కమ్మనాటిని జయించి కొణిదెనను రాజధానిఁ జేసి పరిపాలనము చేసిరి. ఈ కొణిదెన పట్టణము ఇప్పుడు గుంటూరుమండల లోని నరసారావుపేటకు సమీపమున కొణిదెన యను పేరఁ బరఁ చున్నది. ఈచారిత్రము కొణిదెన శాసనములం బట్టి తెలియుచున్నది గా పొత్తపినాటిలోని వారు కమ్మనాటిలోని కెట్లు వచ్చిరో స్పష్టముగాఁ దెలి కొనుట కాధారము లేదు. చాళుక్యచోడచక్రవర్తి యగు కులో త్తుంగుని పాలనావసానకాలమున నిదివఱకు చెప్పఁబడిన కొం కల్లోలము వేఁగిదేశమున సంభవించినట్లుగాఁ గానంబడుచున్నది. కులోత్తుం గుని పరిపాలనకాలమున వేఁగిదేశమును పాలించెడి రాజప్రతినిధులు రెం డేండ్లకే మారుచుండుటయు, కులోత్తుంగుఁడు వెలనాటిచోడుని దత్త నిఁగ స్వీకరించుటయు మొదలగువానియొక్క పూర్వోత్తర సంబం ములు విస్పష్టములు గాకయున్నవి. ఎనిమిదవ శతాబ్దమునఁ దె పాలించిన చోడులు మూఁడుశతాబ్దము లూరక లేకయుండి, వేఁగి మునఁ గల్లోలము గలిగినప్పుడు సమయమును గనిపెట్టి కమ్మనాటిలో రా మును స్థాపించి యుండవచ్చును. ఈ తెలుఁగుచోడుల శాసనములు కమ్మ నాటిలోఁ గానవచ్చుచున్నవి.

బల్లయచోడదేవ మహారాజు.

శ్రీమన్మహామండలేశ్వర బల్లయచోడదేవ మహారాజుయొక్క శ్రీ ౧౧౦౬-౭ వ సంవత్సరములోని శాసనము ప్రాచీన మైనదిగఁ గను

చున్నది. ఇతఁడు కమ్మనాటికి ముఖ్యపట్టణ మగు కొట్యదొన అను కొట్టిదొన (కోనిదెన) యందు బల్లేశ్వరాలయ మను పేరుతో నొకశివాలయమును గట్టించెను. దానిచిహ్నము లిప్పుడు గానరావు. ఒరయూరుపురవరాధీశ్వరుల మనియు, చెంకణాదిత్యుల మనియు, బిరుదనామములను వహించుట కోనిదెన చోడులకు సాధారమై యుండెను. ఒరయూరు కావేరీతీరమున నున్నది. ఇది పూర్వము ప్రాచీనచోళమండలమునకు రాజధానిగ నుండెను. ఈచోడబల్లి కుమారసంభవ మనుమహాకావ్యమును రచించిన నన్నెచోడుని తండ్రియై నటులఁ గుమారసంభవములోని యీక్రిందిపద్యములవలనఁ దెలుపడుచున్నది.

"చ. అరినరపాలమౌళిదళితాంఘ్రియుగం డయి పాకనాటియం
దిరువదియొక్కవేయిటి కధీశుఁడు నాఁ జను చోడబల్లికిం
జరపరకీర్తి కగ్రమహిషీతిలకం బన హైహయాన్వయాం
బరశశిరేఖ యైనగుణభాసిని శ్రీసతికిం దనూజుఁడన్."

ఆ కాలమునందు కమ్మనాడు పాకనాటిలోని యొకభాగముగా నుండెను. పాకనాడు జయంగొండచోళవలనాడులో నంతర్భాగమై యిరువదియొక్కవేల గ్రామములు గలిగి యుండెను. శ్రీమన్మహామండలేశ్వరుండైనబల్లయచోడమహారాజు కొట్యదొన రాజధానిగాఁ జేఁజెప్పిన యిరువదియొక్కవేలుగల పాకనాటిని బరిపాలించుచుండెను. బల్లయచోడునికొడుకు తాము చోడుఁడని శాసనములలోఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత, నిచోడబల్లి నన్నెచోడదేవునితండ్రి కాఁడని సందేహింపవలసి వచ్చుచున్నది. అయినను నన్నెచోడుఁడు చోడబల్లి కగ్రమహిషి యైనశ్రీసతికిఁ దనూజుఁడనని పైపద్యములోఁ జెప్పుకొనియుండుటచేత చోడబల్లికిఁ బెక్కండ్రుభార్యలు గలరనియు, నన్నెచోడుఁడు పెద్దభార్య కొడుకనియు, తాముచోడుఁడు మఱియొకభార్యయొక్క తనయుఁడనియు, మన మూహింపవచ్చును. కమ్మనాటిలో నంతర్భాగమైయుండిన దర్శిసీమలోని ముష్ఠిపల్లిగ్రామములో చోడబల్లియొక్క రెండు శాసనములు గానిపించుచున్నవి.

"శ్లో. శ్రీమత్పొత్తపినన్నిచోడతనయః శ్రీవేల్క భూపాలకః
తత్పుత్రోద్రిపదాచలాపహపవిః కాముళ్యనాయకః
సూనుస్సూర్యకులాన్వయామ్బుధిశశీ శ్రీబల్లిభూపాలకః
గౌరీనాథపదాబ్జవన్దితగుణః సౌజన్యరత్నాకరః."

అను శ్లోకము శాసనముల మొదట వ్రాయఁబడి యున్నది. దీనింబట్టి పొత్తపినన్నిచోడునకు వెంకభూపాలుఁడును, వానికి కాముళ్యనాయకుఁడును వానికి బల్లిభూపాలకుఁడును జనించినట్లుగాఁ దెలియుచున్నది. ఇందొకటి శా. శ. ౧౦౬౭ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. 1145-46 వ సంవత్సరమునను, మఱియొకటి శా. శ. ౧౦౮౮ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. 1166-67 వ సంవత్సరమునను, శ్రీమన్మహామండలేశ్వరబల్లిచోడమహారాజుచే వ్రాయింపఁబడినవి. ఈశాసనములలో నన్నిచోడుఁడు చోడబల్లికి ప్రపితామహుఁడైయుండఁగా, కొనిదెనశాసనములలో నన్నిచోడుఁడు చోడబల్లి మునిమనుమఁడైయున్నట్లుగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది. పొత్తపిశాసనములలోని చోడులును, కొనిదెనశాసనములలోని చోడులు నొకవంశములోనివారై యొకప్రదేశమునే పరిపాలించుచున్నవారనుటకు నిదర్శనములు గానంబడుచున్నవి. కొనిదెనశాసనములలో మొదట నున్నట్టిది "స్వస్తి శ్రీమచ్చరణసరోరుహవిహితవిలోచన ప్రముఖాఖిలపృథివీశ్వరకారిత కావేరీతీర కరికాలకులరత్న ప్రదీపాయమానానాం" యనెడి సంస్కృతవాక్యము, పొత్తపి శాసనములందును గానంబడుచున్నది. పొత్తపిశాసనములలో వంశము చోడబల్లికి పూర్వమందును, కొనిదెనశాసనములలోని వంశము తరువాతను దెల్పు వంశమును సమన్వయింపఁ బ్రయత్నించుట వైన శాసనములు వ్రాయింపఁబడిన సంవత్సరములు బాధించుచున్నవి. ఆసంవత్సరములు సరియైనవి కావని సహేతుకముగ ఋజువుచేసినఁగాని సమన్వయము సాధ్యము గాదు.[1]

1. Nellore Inscriptions D. Nos. 48. 49

నన్నెచోడకవిరాజశిఖామణి.

ఇతఁడు కుమారసంభవ మను ప్రౌఢకావ్యమును రచించిన కవిరాజశిఖామణి. ఇతఁడు తనకుమారసంభవములోఁ దనతల్లిదండ్రులనుగూర్చి చెప్పిన పద్యమును మీఁద నుదాహరించి యున్నాఁడను. మఱియు నితఁడు సగరసుతులను, భగీరథుని, రాఘవుని, కరికాలచోడుని సూర్యవంశాధిపతులనుగాఁ జెప్పి వారి కెనవచ్చు సుశ్లాఘ్యధనుఁడ నని యీ క్రింది సీసపద్యములోఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు.

“ సీ. కుతలంబునడుకొనఁ గొలగొండఁగా నిల్పి
శరనిధి గ్రొచ్చిరి సగరసుతులు,
మిన్నులపైఁ బాఱుచున్న యే ఱిలఁ దెచ్చి
వారాశినించె భగీరథుండు,
గోత్రాచలము లెత్తికొనివచ్చి కడచన్న
రత్నాకరముఁగట్టె రాఘవుండు,
జలధిమహీసతి మొలనూలుగా జుట్టి
పాలించెఁ గరి గరికాలచోడు,
వరుస నిట్లు సూర్యవంశాధిపతు లంబు
నిధియు మేరగాఁగ నిఖిలజగము
నేలినవారి కెనవచ్చు సుశ్లాఘ్య
ధనుఁడ నన్నెచోడజనవిభుండ.”

ఈ నన్నెచోడునిగూర్చి కుమారసంభవములోని పీఠికయం దిట్లు వ్రాయఁబడి యున్నది. :-

* ఈ గ్రంథమును శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణయ్యపంతులు ఎమ్. ఏ. గారు నూతనముగాఁ బ్రకటించి యుపోద్ఘాతము వ్రాసియున్నారు.

"ఇతఁడు కావేరీతీరమున నొరయూరను పురము రాజధానిగాఁ జోళమండలము నేలినవాఁడు. ఇతనికి దిగ్విజయమునుబట్టి వీరగంగాదిత్యుఁ డనియుఁ, గవిత్వకౌశలమువలనఁ గవిరాజశిఖామణి యనియు, బిరుదములు గలిగెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౯౪౦ వ సంవత్సరమునఁ రాష్ట్రకూటులతో నెదిర్చి రణరంగమున నిహతుఁ డయ్యెను."

ఈ పైనిజెప్పఁబడిన నన్నిచోడునికాలమును స్థలమును సరియైనవి కావని చరిత్రపరిశోధనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఆకాలమున నొరయూరు రాజధానిగఁ జోళమండలమును బరిపాలించుచున్నవాఁడు మొదటిపరాంతకునికుమారుఁ డగు రాజాదిత్యుఁడేగాని నన్నిచోడుఁడు గాఁడు.[1]

ఈరాజాదిత్యుఁడు రాష్ట్రకూటరా జయిన మూఁడవకృష్ణరాజుతో తక్కోల మను ప్రదేశమున యుద్ధముచేసి రణనిహతుఁ డయ్యెను. కాఁబట్టి నన్నిచోడుఁ డాకాలమున నొరయూరును బరిపాలించుచున్న వాఁ డనుమాట నిరాధారమైనది. నన్నిచోడనామము గలవారు పెక్కండ్రు పాకనాటి కమ్మనాటి తెలుఁగుచోడులలోఁ గాన్పించుచుండుటచేతను, ఈగ్రంథమునందు నన్నిచోడుఁడు పాకనాటిపేరు నుదాహరించి యుండుటచేతను, శ్రీశైలమునం దుండెడు తన గురు వయిన మల్లికార్జునయోగి నభివర్ణించి తన కావ్యము నంకితము చేసియుండుటచేతను, ఈ కృతికర్త నన్నిచోడుఁడు తెలుఁగుచోడులలోనివాఁడుగాని యన్యుఁడు గాఁడని స్పష్టమగుచున్నది. ఇంతియగాక, పాకనాటి కధిపతు లైనచోడబల్లియొక్కయు, శ్రీపతియొక్కయుఁ బరాక్రమ[illegible] చెప్పికొనియుండుటచేత నితఁడు కృతి[illegible]చోడవంశములోనివాఁ డని చెప్పవలయును. పొత్తపినాటిని, పాకనాటిని, కమ్మనాటిని, బరిపాలించిన తెలుఁగుచోడు లెల్లరు నొరయూరుపురవరాధీశ్వరుల మని తమశాసనములందుఁ జెప్పికొని యున్నారు. "అవశ్యం [illegible] రాచార" [illegible] [illegible]చారము నవలంబించి మనకొఱకు నొరయూరుపురవరాధీశ్వరుల ము[illegible]

1. The Early History of India by V. A. Smith p.419.

చిరపదమును పాడుకొనుచుండిరే కాని వా రెన్నఁడు నొరయూరును బాలిం చినవారు కాకపోవుటయే కాక, కన్నులతోఁ జూచినవారుగాఁగూడ నుండరు. కావున నన్నెచోడుఁడు తనకుమారసంభవములో,—

క. కలుషాన్నవిరులఁ బెరుగం
గలుకోడిరవంబు దిశలఁ గలయఁగఁ జెలఁగన్
బొలుపు నొరయూరికధిపతి
నలఘుపరాక్రముఁడఁ దెంకణాదిత్యుండన్."

అని చెప్పికొన్నది పితరులయాచారమునుబట్టిగాని నిజముగ నొరయూరును బరిపాలించుచున్న హేతువుచేత నని యెంతమాత్రమును దలఁపరాదు. ఇంక నాకాలమున నితఁడు పాకనాటినిగాని, కమ్మనాటినిగాని, బరిపాలించుచున్న వాఁ డేమో కొంచెము విచారించి చూతము. ఆకాలమున రెండవచాళుక్య భీమవిష్ణువర్ధనుఁడను మహారాజు వేంగిదేశమును బరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౯౩౪ మొదలు ౯౪౫ వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసెను. ఇతనికొడుకు అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడు క్రీస్తుశకము ౯౪౫ వ సంవత్సరము డిసెంబరు నెల ౫ వ తేదీకి సరియైన శాలివాహనశకము ౮౬౭ వ సంవత్సరము మార్గశిర బహుళ త్రయోదశి శుక్రవారమునాఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు తన సైన్యాధ్యక్షుఁ డైనదుర్గరాజుచేత కమ్మనాటిలో ధర్మపురికి సామీప్యమున నిర్మింపఁబడిన కటకాభరణ జినాలయమునకు క్రీ. శ. ౯౪౫ వ సంవత్సరమున మల్లిపూఁడి యను గ్రామమును దానముచేసి యుండెను. ఈగ్రామ మిప్పుడు పేరుమాసియున్నను, శాసనములోనుండు పొలిమేర గ్రామములు వంగవోలుతాలూకాలోఁ గానిపించుచున్నవి. ఇంతియ గాక, గుంటూరుమండలములోని కారంచేడు గ్రామవాసి యగు మూసన్న యను బ్రాహ్మణునకు సైన్యాధ్యక్షుఁ డైన దుర్గరాజుయొక్క ప్రేరణచేత అన్నసంగనూరు, అంటి గ్రామములలో భూదానములను చేసియుండెను. కాబట్టి యాకాలమున నాదేశమును బరిపాలించుచుండినవారు రెండవచాళుక్యభీమవిష్ణువర్ధనుఁడును, అత

చిన్నకొడుకగు అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడును, అగు పూర్వచాళుక్య పై శాసనములను బట్టి స్పష్టమగుచున్నది.[1]

మఱియు నాశాసనములలో అమ్మరాజవిజయాదిత్యుని తండ్రి యగు రెండవచాళుక్యభీమవిష్ణువర్ధనుఁడు తన దాయాదు లయిన యుద్ధమల్లుని రాజమార్తాండుఁడు, కంఠికవిజయాదిత్యుఁడు మొదలగువారితో యుద్ధము చేసి రాజమార్తాండుని సంహరించి తక్కినవారిని దేశమునుండి వెడలఁగొట్టినట్లు చెప్పఁబడినది. పై నుదాహరింపఁబడినవారిలో కంఠికవిజయాదిత్యుఁడే బేటవిజయాదిత్యుఁ డనువాఁడు. ఈ బేటవిజయాదిత్యుఁడు తన తండ్రి యైన అమ్మరాజవిష్ణువర్ధనునకు వెనుక క్రీ. శ. ౯౨౫ వ సంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించియు, యుద్ధమల్లునికొడు కయిన తాళరాజుచేఁ బదభ్రష్టుఁ డయ్యెను. ఇతనికొడుకు సత్యాశ్రయుఁడు. ఇతఁడు చక్రవర్తిపదముఁ బడయఁజాలకున్నను, మహామండలేశ్వరుఁడుగ నుండి వేంగిదేశములోఁ గొంతభాగమును పాలించుచుండెను. ౯౭౦-౮౦ సంవత్సరముల ప్రాంతమున నున్న యీ సత్యాశ్రయుని నన్నెచోడమహాకవి తన కుమారసంభవకావ్యమున నీక్రిందిపద్యములోఁ జేర్కొనియున్నాఁడు.

"క. మును మార్గకవిత లోకం
బున వెలయఁగ దేశికవితఁ బుట్టించి తెనుం
గు నిలిపి రంధ్రవిషయమునఁ
జన సత్యాశ్రయునిఁ దొట్టిచాళుక్యనృపుల్."

దీనింబట్టి నన్నయభట్టారకునకు నూఱేండ్లకుఁ బూర్వమునుండి యాంధ్రకవితాసతి వర్ధిల్లుచున్నదని స్పష్టమగుచున్నది. ఈ వైదేశ్యములయందుఁ [illegible]

1. Ep. Ind. Vol. ix., pp. [illegible] to [illegible], Copper-Plate [illegible]; Nellore Inscriptions Part I, p. [illegible]; Ann. Report on Epigraphy No. [illegible], Madras, 28th [illegible] 19[illegible] para [illegible].

బడిన సత్యాశ్రయునకుఁ దరువాతనే నన్నచోడుఁ డున్నవాఁ డని నిశ్చ యముగాఁ జెప్పవచ్చును. అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడు క్రీ. శ. ౯౭౦ దనుక సం వత్సరములవఱకుఁ బరిపాలించిన తరువాత నతని సవతియన్నయగు రెండవదానా ర్ణవుని జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు నగు దానార్ణవుఁడు ౯౭౦ దవ సంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించి ౯౭౩ వఱకు మూఁడుసంవత్సరములు రాజ్యపాల నము చేసెను. తరువాత వేంగిదేశ మరాజకమైనట్లు అనేకశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. దీనికి పూర్వచాళుక్యరాజకుటుంబములో సంభవించిన పరస్పరకలహములు కొంతవఱకుఁ గారణములుగా నున్నను, వేఱొక గొప్ప కారణముగూడ గానంబడుచున్నది. దక్షిణహిందూస్థానమునందు వేంగి రాజ్య మునకుఁ బడమట రెండుశతాబ్దములనుండి వర్ధిలుచుండిన రాష్ట్రకూటసామ్రా జ్యము నిర్మూలము గావింపఁబడి మరలఁ బశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్యము నెల కొల్పఁబడియెను. రాష్ట్రకూటచక్రవర్తియైనరెండవకర్కులుని జయించి, పశ్చి మచాళుక్యవంశమున జనించిన యొకానొకవిక్రమాదిత్యునికొడుకు నగు తైలప దేవుఁడు క్రీ. శ. ౯౭౩ వ సంవత్సరమున సింహాసనమెక్కి, అదివఱకు రాష్ట్ర కూటచక్రవర్తులకు లోఁబడియుండిన మహామండలేశ్వరు లయిన రాజులను వశపఱచుకొనుటకుఁ బ్రారంభించెను. ఆకాలమునందు రాష్ట్రకూటులకు సామంతులుగ నుండిన వైదుంబులు, బాణులు, నలంబులు, చోడులు మొద లగువా రాధిపత్యములకై తమలోఁ దాము పోరాడుచుఁ, గొందఱు స్వదేశ ములను విడిచి వేంగిదేశములోని దక్షిణభాగము లాక్రమించుకొనసాగిరి. మహా బలివంశమునందు జనించిన అగ్గపరాజను బాణుఁడు అన్నగూరి అగస్త్యేశ్వర భట్టారకునకు పదియవశతాబ్దమధ్యమున భూదానము చేసినట్లుఁ జెప్పెడి శాసన మొకటి కమ్మనాటిలోని పొదిలిసీమలోఁ జేరిన సన్నమూరు గ్రామ మునఁ గన్పట్టుటచేత నా ప్రాంతము బాణులస్వాధీన మాయెనని యూహింప వచ్చును. ఆశాసనమునం దాతఁడు పరివిపురాధిపతి యని చెప్పఁబడినది. రాయవేలూరునకు దక్షిణభాగమునం దుండు 'పడైవీడు' అనునదే పరివిపురమని కొందఱిచే నిర్ధారింపఁబడినది. ఈబాణరాజులు మొదట గాంగపల్లవులకును,

పిమ్మట ద్రావిడచోడులకును, అటుపిమ్మట రాష్ట్రకూటులకును సామంతులై యుండినట్లు తోఁచుచున్నది. ఏది యెట్లున్నను బాణులు, వైదుంబులు, రాష్ట్రకూటులు, పశ్చిమచాళుక్యులు, పల్లవులు, తెలుఁగుచోడులు, మొదలగువారు వేంగిదేశముయొక్క దక్షిణభాగమును, పూర్వచాళుక్యరాజకుమారులు వేంగిదేశముయొక్క యుత్తరభాగమును కల్లోలపెట్టుచుండుటచేత దానార్ణవుని కాలమున వేంగిదేశ మరాజకముగ నుండెననుట కెంతమాత్రమును సంశయము లేదు.

క్రీ. శ. ౯౮౫ వ సంవత్సరమున రాజరాజకేసరివర్మ చోళసామ్రాజ్యమున నభిషిక్తుఁడై, వేంగిదేశ మరాజకముగ నుండుటయు తన రాజ్యకాలమునఁ దనరాజ్యముయొక్క యుత్తరభాగమున పల్లవులు తెలుఁగుచోడులుఁ గాంచి యుపేక్షించినచోఁ దనసామ్రాజ్యమునకును భంగము సంభవించు ననియూహించి క్రీ. శ. ౯౯౯ వ సంవత్సరమున బహుసైన్యములం గూర్చుకొని వేంగిదేశముపై దండెత్తివచ్చి కలహకారులనెల్ల నడంచి దానార్ణవుని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడగు శక్తివర్మను వేంగిరాజ్యమున నభిషిక్తునిఁ గావించి, పిమ్మట స్వదేశమునకు వెడలిపోయెను. నాటనుండియుఁ జోడులకును బూర్వచాళుక్యులకును మైత్రి యొప్పుచుండెను. శక్తివర్మ తరువాత వేంగిదేశమును బరిపాలించిన విమలాదిత్యుఁడును, రాజరాజనరేంద్రుఁడును, చోడచక్రవర్తుల పుత్త్రికలను వివాహమాడినవా రగుటచేత రాజనరేంద్రుని పుత్త్రుఁ డగు కులోత్తుంగుని కాలమున రెండురాజ్యము లైక్యమగుట సంభవించెను. రాజనరేంద్రుని మహాసంకటమున వీరరాజేంద్రచోడచక్రవర్తి వేంగి కళింగ దేశములపై దండెత్తివచ్చి చాళుక్యసైన్యాధిపతు లగు జననాథుని, రాజమయ్యను, ధనంజరాజును, విజయవాటిక (బెజవాడ) యొద్ద సముఖయుద్ధము చేసి జయించి రాజనరేంద్రుని పుత్త్రుఁడగు విజయాదిత్యుని వేంగిరాజ్యమున నభిషిక్తునిఁ గావించెను. కాని క్రీ. శ. ౧౦౭౦ వ సంవత్సరమున కులోత్తుంగచోడుఁడు చోళసామ్రాజ్యమున నభిషిక్తుఁడై పినతండ్రి యగు విజయాదిత్యుని రప్పించి యా వేంగీదేశమునకు రాజప్రతినిధిగ నియమించెను. ఆ కాలమునఁ గాంచ

గరికాలచోడవంశజుఁడును, తెలుఁగుచోడుఁడు నైన దాసవర్మ పాకనాటిని జయించి పొత్తపిరాజధానిగఁ జేసికొని పాలించుచుండెను. ఈదాసవర్మ సంతతివారే తరువాత కమ్మనాటిలోని కొట్యదోనను (కొణిదెన) రాజధానిగఁ జేసికొనిరి. మొదటివారు స్వతంత్రులుగ నున్నను, తరువాతివారు కులోత్తుంగచోడుని సామంతులుగ నుండిరి. ఈవంశములోనివాఁడే యగు చోడబల్లి క్రీ. శ. ౧౧౦౬ వ సంవత్సర ప్రాంతమున నున్నట్లు తెలియుచున్నది. కాఁబట్టి మన కుమారసంభవకావ్యమును రచించిన నన్నెచోడకవి యితని కుమారుఁడే యైనయెడలఁ బంద్రెండవశతాబ్దారంభమునం దనఁగా నన్నయభట్టారకునకు నఱువదిడెబ్బదిసంవత్సరములకుఁ దరువాతివాఁడుగా నుండవలయును. ఇది వాస్తవముగాక యితఁడు పైని నే నుదాహరించిన చోడబల్లియనుమహారాజునకు ముత్తాత యగుపొత్తపినన్నెచోడుఁడే యైనపక్షమున నన్నయభట్టారకునితో సమకాలికుఁ డైయుండవలయును.

మల్లికార్జున యోగి.

నన్నెచోడకవి తనకుమారసంభవమును మల్లికార్జునయోగి కంకితము చేయుచున్నాఁడ నని యీ క్రిందిపద్యములోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

"ఉ. పూనిమహాగ్రహారపుర వృత్తిసమున్నతి దేవతాలయో
ద్యానతటాకసత్ప్రతినిధానములోశశి తారకంబు ను
స్థానములై మహింబరఁగు జంగమ మల్లయపేర నస్తసం
తానములొప్పసల్పుదుముదంబునఁదత్ప్రభునాజ్ఞ పెంపుసన్."

మల్లికార్జునయోగియే తనకుఁ గవిత్వము ప్రసాదించినవాఁడని యీ క్రిందిపద్యములో మనోహరముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

"సీ. శరధినీరుఁలు పయోధరములు కొనివచ్చి
కురిసి వారిధియందుఁ గూర్చినట్లు,

చేనఁబండినవిత్తు చేనికిఫలకాంక్షఁ
జేర్చి గర్భముఁ బెదవెట్టునట్లు,
రోహిణాచలపతి క్షమాహించివరరత్న
సంచయంబున విభూషించునట్లు,
తీర్థాళి కర్థిఁ దత్తీర్థోదకంబుల
నెనకంబుగా నర్ఘ్యమిచ్చినట్లు,
నింగిముట్టియున్న జంగమపుల్లయు
వరమునందుఁ గనిన వస్తుకవిత
దగిలి వారియంద నెగడింతు రవిశ దీ
పమున నర్చ లిచ్చువగిది వోలె."

ఈమహాకవి యాశ్వాసాద్యంతపద్యములలోఁ గృతిపతి యగు మల్లి
కార్జునయోగిని శివునకు నభేదమును గల్పించి యభివర్ణించి యపూర్వం[illegible]
గురుభక్తిని వెల్లడించి యున్నాఁడు.

శివయోగి యైన యీమల్లికార్జునదేవుఁడు బసవేశ్వరుని తండ్రియగు [illegible]
బడిన మండెంగిమాదిరాజు కాలమున శ్రీశైలమున నివసించి యుండెనని బసవపురా
ణాదులవలన దెలియుచున్నది. ఇతఁడు సింగిరాజ్యప్రణీత బసవపురాణము [illegible]
[illegible]లో వ్రాయఁబడి యున్నది. [illegible]
[illegible] యగు మండెంగిమాదిరాజు [illegible] ప్రసంగించినటుల [illegible]
[illegible] నబడినది. అందితఁడు యోగి[illegible] [illegible]
[illegible] నున్నటుల వర్ణింపఁబడి యున్నది. [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

బ్రాహ్మణుఁడై యుండవలయును. ఇతరాధారము లేవియును లేక కేవలము బసవ పురాణములోని వాక్యముల నమ్ముటకు సాధ్యముకాదు. ఏలయనఁ, బండ్రెండవ శతాబ్దమధ్యమునందు జరిగినవృత్తాంతము పదునాల్గవశతాబ్దప్రారంభమున రచింపఁబడియుండుటచే నిందలి విషయము లనేకములు సత్యములయినచరిత్రాంశములుగ నుండఁజాలవు. కుమారసంభవ పీఠికయందు "ఇతని గురువును శ్వేత కర్తయు నగు మల్లికార్జునయోగి ద్రవిడమండలమున శైవసమయాచార్యశ్రేయములో మేటియగు మాణిక్యవాచకునితో వాదించినట్లు తెలియుచున్నది" అని వ్రాయఁబడి యున్న విషయము సత్యమగునేని మాణిక్యవాచకుఁడు వరగుణ పాండ్యభూమండలాధిపతితో సమకాలికుఁడు గావున, మన నన్నెచోడుఁడును మల్లికార్జునయోగియు తొమ్మిదవశతాబ్దమధ్యమున నున్నవా రని యూహింప వలసివచ్చును. ఇది విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ గనఁబడదు. అయిన ననేకహేతువులచేత నితఁడు క్రీ.శ. ౧౧౨౦-౮౦ సంవత్సరముల మధ్యనున్నవాఁడని చెప్ప వచ్చును. ఈకుమారసంభవకావ్యమును బరికించితిమేని తప్పక యిది నన్నయ భట్టారకునికిఁ బూర్వమున రచింపఁబడినకావ్యమని బోధపడఁగలదు. ఇతరము లయిన ప్రమాణములు గాన్పించునంతవఱకు నన్నెచోడకవి నన్నయభట్టునకు నఱు వదిడెబ్బది సంవత్సరములకుఁ దరువాత నున్నవాఁడనియే నిశ్చయింతము. నన్నె చోడుఁడు పాశ్చాత్యచాళుక్యులతో యుద్ధముచేసి రణనిహతుఁ డయ్యె నని పీఠికయందు వ్రాసినది నిక్కమగునేని నేను చెప్పినకాలము తప్పక సరిపోవును. ఆకాలమునందు కమ్మనాటికిఁ బైనున్న పల్నాఁడు మొదలగు వానిని వశము చాళుక్యులకుఁ గప్పముగట్టుచు సైన్యాధిపతులుగ నున్న హైహయవంశజులు పరిపాలనము సేయుచుండిరి. వారలతోడ నైన యుద్ధమున నితఁడు మరణము పొంది యుండవచ్చును. ఇతఁడు యుద్ధములోఁ జనిపోవుటకుఁ గారణము కృతి ముఖంబున మగణము తరువాత రగణము నిలుపుటయే యని అథర్వణా చార్యుఁడు తనఛందస్సునం దీ క్రిందిపద్యమునఁ దెలిపియున్నవాఁడు.

"క. మగణమ్ముఁ గదియ రగణము
వగవక కృతిమొదట నిలుపువానికి మరణం

బగు నిత్య-మంత్రము, మడియుఁడె
యగు నని యిడి తొల్లి చెంకనాదిత్యుఁ డనఘా."

ఇది కారణ మైనను గాకపోయినను ఇతఁడు యుద్ధములో మరణము గాంచె ననుమాట వాస్తవమునకు సందియము లేదు. ఇతఁడొ స్వాడు రాజ్యముచే నని చెప్పుదురు. అందుచేతనే కాఁబోలుఁ దనకుమారసంభవమున నిట్లు:—

"క. పురుషుఁడు పురుషున కని న
స్థిరజీవిత లోభయుతమునని విననిమిత్తై,
స్మరకలహామతివిత్ప్రాణే
శ్వరి నాయుధనమితెఁ దెలచువాఁడటు మోదఁగా."

"ఉ. మంచిగఁ బ్రీతిఁ బాయక సమస్తజనంబులఁ బద్మ్యఁగొల్వఁ జే
యించిన ధన్యుఁ డౌదుహేదు పదిక జీవము సునప్ప సా
సించి విభుండు దానికలు నీదనఁడై మనుకంటె యుందరా
ర్జించినకీర్తి నిల్వ గతిఁ జెందఁగా ననిదావు నేగితే."

అని వ్రాసికొని యున్నాఁడు. ఇతఁడు రచించిన కుమారసంభవము పది యాశ్వాసముల గ్రంథము. ఇది కాళిదాసుకావ్యమునకుఁ దెలుగుగాఁ జెప్ప బడినది. దీనిలో గణపతిజననము, సతీదహనము, మదనదహనము, పార్వతీ వివాహము, కుమారోదయము, తారకాసురయుద్ధము, త్రిపురవిజయము వర్ణింపఁబడినవి. ఈ కవిరాజశిఖామణి కావ్యములో నన్నయ లక్షణముల ననుసరించి యున్న దనియు, ఏకస్మాత్ చాలఁ బ్రాచీనమైనను సకలకావ్య లక్షణములచే నొప్పియుండుటచేత నప్పటి తెలుఁగువారి చిత్రములకు మనో రంజకముగా నున్నదనియు, రాజకవులలోను కవిరాజులలోను అట్టి [illegible] దేనుట యింతయు [illegible] సంపాదించి [illegible]

టించిన బ్రహ్మశ్రీ రామకృష్ణయ్య ఎం, ఏ గారి యభిమతోక్తు లొప్పిదము లను టకు సందియము లేదు. ౧

---

౧. ఈ కవియొక్క శైలి తెలియుటకై కుమారసంభవము నుండి యీ క్రిందిపద్యము లుదాహరించుచున్నాఁడను. మదనదహన సమయమున:—

"క. కనికోపించెనొ, కానక
మునుగోపించెనొ మహోగ్రముగ నుగ్రుఁడు నూ
చినఁగాలెనొ చూడక యం
మునుగాలెనొ కాఁగ నిమిషమున నంగాలెన్.

క. గిరిసుత పైఁ గామాగ్నియు
హరు పై రోషాగ్నియుం మదంగజు పైన
ద్ధురకాలాగ్నియు రతి పై
యురుశోకాగ్నియును దగిలి యొక్కట నెగసెన్"

రతి సహగమనోద్యుక్తయై చితిఁ జొరఁజనునప్పు డాకాశవాణి యాశ్వాసవాక్య వారించిన శోకాగ్నితప్త యగుచు:—

క. ఉరవునఁ బూరితయై లో
హరసములోఁ గాలునట్టు లంగజు శోకో
ద్ధురశిఖి రతి తను విమ్ముగ,
గరఁగియుఁ బొడవఱక లోనఁ గాలుచునుండెన్.

సీ. అలమట పెడ దయ్యెండె నిలువదు చిత్తంబు
మూర్ఛిల్లి పడఁ బాసె పోవ దొండె,
నూఱట గొని దయ్యెండె నాఱదు శోకాగ్ని
వేరిమాలగొని వాలపోవ దొండె,
దుఃఖజలము లొక్కటఁ గట్టుకొన దొండె
బొడ వంకయుఁ గరంగి పోవ దొండె,

కామచోడదేవమహారాజు.

ఇతని పేరింకను కొట్యదొనయందు కామేశ్వరాలయము ప్రతిష్ఠించి నదిగాని యదియు నిపుడు గానఁబడదు. ఇతఁడు శా. శ. ౧౦౫౯ వ సంవ[illegible] రమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౩౭ వ సంవత్సరమున కొట్యదొనలోని బల్లే[illegible] రాలయమునకు భూదానము చేసినట్లుగ నాపట్టణములోని శంకరస్వామి దే[illegible] లయమండపముమీఁది రాతి స్తంభము పై దానశాసనము గన్పట్టుచున్న[illegible] శా. శ. ౧౦౭౫-వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౫౩-వ సంవత్స[illegible] మున శ్రీయదేవి వైద్యేశ్వరాలయమునకు భూదానము చేసినట్లుగఁ గన్పట్టుచు[illegible] శాసనములో శ్రీయదేవి కామచోడమహారాజుగారి పట్టమహిషి య[illegible] చెప్పఁబడి యున్నది. ఆసంవత్సరముననే చేయఁబడిన మఱియొక భూదానశా[illegible] నములో శ్రీయదేవి బల్లయచోడదేవమహారాజునకుఁ గోడ లని చెప్పఁబ[illegible]

బల్వొష్టబాహ్యులు కట్టుకొని నడచెదండె,
పొం దిక్కుగాఁ జూచి పోవ దండె,
నిట్టి నడచెని దుఃఖార్థిఁ జెప్ప మునుఁ
దలఁచిరో నాక పోవక బోయి కాదు
ప్రాణ ముడుపులో నాకొకటాని పట్టెఁ
మగుడఁ జెలఁ బెట్టె నని కతి మూఁగుచుండె.॥

వీరపురుషులు యుద్ధమునకు వెలువడుచుండ వారి వీరపత్నులు [illegible] లు వలువలు, గంధమాల్యములును, వీరముద్రికలును ధరించి వెళ్ళిరన్యా[illegible] దగువతిం గముంగొని చెప్పుచున్నది.

ఉ. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

యున్నవి. దీనిబట్టి యితఁడు బల్లయచోడదేవమహారాజునకుఁ బుత్త్రుఁడని స్పష్టపడుచున్నది. ఈ కామచోడదేవమహారాజునకు భీమన ప్రెగ్గడగ నున్నట్లొక శిలాశాసనములవలనను, గుండయదండనాయకుని పుత్త్రుఁడు రామన్న దండనాయకుఁడు సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నున్నట్లు మఱియొక శాసనములవలనను, శ్రీధరభట్టు పురోహితుఁడుగ నున్నట్లు వేఱొక శిలాశాసనములవలనను తెలియ వచ్చుచున్నది. ఇతనికొడుకు త్రిభువనమల్లదేవుఁడు.

త్రిభువనమల్లదేవచోడమహారాజు.

ఈతఁడు శా.శ. ౧౦౨౦-వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ.శ. ౧౧౮౯ వ సంవత్సరమునఁ దనతండ్రి పొత్తపికామచోడదేవమహారాజునకును, తల్లి శ్రియదేవికిని, పుణ్యములు కలుగుటకొఱకు కొల్యదొనలోని భీమేశ్వరాలయమునకు భూదానము చేసియుండెను. ఈ భీమేశ్వరాలయమును ఇతని సేవకులలో నొకరు కట్టించిరని మఱియొక శిలాశాసనమువలనఁ గన్పట్టుచున్నది. శంకర మహాదేవాలయములోని మఱియొక శిలాశాసనమును బట్టి శ్రియాదేవి, పొత్తపికామచోడదేవుఁడు, నితనికిఁ దల్లిదండ్రులని యుదాహరింపఁబడి యున్నది. కాఁబట్టి యీతఁడు బల్లయచోడదేవమహారాజునకు మనుమఁడగుచున్నాఁడు. ఈతఁడు కొల్యదొనలోని కొండపై త్రిభువనమల్ల శ్రీకేశవదేవాలయమును నిర్మించెను. ఆదేవాలయములోని శాసనములలో నాకొండకు "అభినవశ్రైవశాద్రి" యనుపేరు కలిగియున్నట్లుగాఁ జెప్పఁబడినది. కమ్మనాటిని బరిపాలించిన కొణిదెనచోడులలో నీ త్రిభువనమల్లచోడదేవుఁడు మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఇతని పట్టమహిషి మాబలమహాదేవి. [illegible] యనువాఁ డితనికిఁ బ్రెగ్గడగ నుండె నని యొకశిలాశాసనములవలనఁ దెలియ వచ్చుచున్నది. ఇతనిశాసనములు కమ్మనాటిలోని వంగవోలుసీమలోను దర్శి సీమలోను గానవచ్చుచున్నవి. ఇతని పరిపాలనము క్రీ.శ. ౧౧[illegible] వర సంవత్సరము వఱకు జరుగుచుండె నని శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ

నికి నన్నిచోడుఁడు, కన్నరదేవచోడుఁడు, త్రిభువనదేవుఁడు నను ముగ్గురు కొడుకులు గలరు.

నన్నిచోడ మహారాజు.

ఈ నన్నిచోడమహారాజు తనతండ్రియైన త్రిభువనమల్ల పెదచోడమహారాజునకును, తల్లియైన మాబలమహాదేవికిని, పుణ్యము కలుగుటకొఱకు అత్రిపర్వతాగ్రిపై నున్న కేశవస్వామి యాలయమునకు శా.శ. ౧౦౭౦ వ సంవత్సరము, అనఁగా క్రీ.శ. ౧౧౪౮ వ సంవత్సరమున భూదానము చేసెను. క్రీ.శ. ౧౧౫౧-వ సంవత్సరమున మఱల నాదేవునికే మఱియొక భూదానము చేసెను. బొప్పూడి గ్రామములోని శివాలయమునకు సమీపమున నున్న స్తంభముపై నన్నిచోడునియొక్కయు, నతని యన్నదమ్ములయొక్కయు దానములను దెలిపెడి శాసనము మఱియొకటి గలదు. ఈ శాసనము క్రీ.శ. ౧౧౫౭-వ సంవత్సరములోనిది. ఆ శాసనము శిథిలమయినదిగ నున్నది. నన్నిచోడునకు అన్నమంత్రి మహాప్రధానిగ నుండెనని యీ రెండు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. కాఁబట్టి యీ నన్నిచోడుఁడు క్రీ.శ. ౧౧౬౦ సంవత్సరకాలమున నున్నవాఁడని స్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది.

సామంత మండలేశ్వరులు.

ఈ కోనదేవచోడులలో ప్రాచీనులు చోడచక్రవర్తియగు కులోత్తుంగ రాజేంద్రచోడునకు సామంతులుగనున్నను, తమతమ స్వతంత్రపరిపాలనము చేయుచుండిరి గాని, తరువాతివారు రానురాను స్వాతంత్ర్యమును గోల్పోయి చోడచక్రవర్తులకు ప్రతినిధులుగా నున్న మహామండలేశ్వరులయిన వెలనాటి చోడులకు లోఁబడి పరిపాలనము చేయవలసినవారయిరి. [illegible] చక్రవర్తుల యధికారము విజృంభించినతరువాత [illegible] స్వాతంత్ర్యమును గోల్పోయి [illegible] గోలుపోయిన [illegible] సామంతచోడులు [illegible] వెలనాగ [illegible]

చెప్ప నక్కఱలేదు. వీరు దేశాభిమానము, భాషాభిమానము, దేవతాభక్తి గల వారలు. తమ నాటిలోఁ బెక్కుశివాలయములను నిర్మించిరి. ఈ శివాలయము లకుఁ బెక్కుభూదానములను గావించిరి. వీరు కీర్తినారాయణు లనియు, పెంక నానిత్యమిత్రులనియు, జగనొబ్బగండలనియు, ఒరయూరుపురవరాధీశ్వరులనియు, బిరుదములను వహించుచు వచ్చిరి. ఈ పొత్తపిచోడులలోఁ గడపటివారి చరిత్రము కాకతీయులఁగూర్చిన ప్రకరణములో వివరింపఁబడును.

నెల్లూరు తెలుఁగుచోడులు.

కొంతకాలము చాళుక్య చోడచక్రవర్తులకును మఱికొంతకాలము కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులకును లోఁబడి నెల్లూరు మొదలుకొని ద్రావిడదేశము నందలి కాంచీపురము వఱకును గల దేశమును బరిపాలించి మండలేశ్వరు లని ప్రసిద్ధిగాంచిన విక్రమసింహపుర తెలుఁగుచోడులను గూర్చిన చరిత్రమును సంగ్రహముగా వివరించెదను. ఇప్పటి నెల్లూరు, పూర్వ మీచోడుల పరిపాలన కాలమున విక్రమసింహపుర మని పేర్కొనంబడుచుండెను. ఈ తెలుఁగుచోడులు తాము సూర్యవంశజు లనియు, కశ్యపగోత్రు లనియు, కరికాలాన్వయు లనియు, తమ శాసనములయందుఁ జెప్పుకొని యుండిరని యిదివఱకే చెప్పియుంటిని. ఈచోడవంశము నభివర్ణించుచు తిక్కనసోమయాజి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణమునఁ బైసంగతినే యీ క్రిందిపద్యములోఁ దెలిపియున్నాఁడు.

"ఉ. అంబుజనాభునాభి నుదయం బయి వేధ మరీచిఁ గాంచె, లో
కంబుల కెల్లఁ బూజ్యుఁ డగుకశ్యపుఁ డాతనికిన్ జనించె, వి
శ్వంబు వెలుంగఁ జేయఁగ దివాకరుఁ డమ్మునికుద్భవించె, వా
నిం బొగడం జతుశ్శ్రుతులు నేరవ యున్నవి నాకు శక్యమే."

ఇంతియ గాక కరికాలుఁడు త్రిలోచనపల్లవుని జయించె ననియు,

కాకరినది కానకట్టి కట్టించె నరయుఁ గూన నీ క్రింది పద్యములో నూ[illegible]
య్యున్నాఁడు.

"శా. నేసేతం బృధివీశు లందుకొనఁ గాశసింధులో దూఁబుల[illegible]
జేసెఁ మజ్జన, ముంగుటంబుర పాటించెం బల్లవోర్వీశు[illegible]
ల్లానంబొందఁగ, ఫాలలోచనము, లీలంగట్టె గావేరి, [illegible]
లాసాధ్యాబలదిక్షుఖుంపు కలికాలత్రావిభుం డెట్టిఁడే."

ఇతని వంశమునందు మధురాంతక పొత్తపిచోడుఁడును, తెలుంగు [illegible]
యు జనించిరి. వరిలో మొదటివాని శక్యున తన విర్యదనూ క్రర రాజ[illegible]
గమునం జెల్లనియుండెను. ఈచోడభూనాయకుఁడు మధురాపట్టణమ[illegible]
జయించుటచేతను, ఆంధ్రదేశమునఁ బొత్త[illegible] యను పట్టణమును నిర్మించి[illegible]
కను, మదురాంతక పొత్తపిచోడుఁ డని వ్యవహరింపబడియె నట. వి[illegible]
మాపురిచోడులలోఁ జెక్కుండు మధురాంతక పొత్తపిచోడుఁ డనుట[illegible]
దునామముగాఁ దమ నామములకు ముందుఁ జేర్చి శాసనములలో [illegible]
చుండిరి. కవిబ్రహ్మ యగు తిక్కనసోమయాజి మధురాంతక పొత్తపిచో[illegible]
బ్రశంసించక పోయినను విజ్జనను మాత్రము,

"చ. పరువపరాక్రముం డగుచుఁ బల్లవుపాట నుదగ్రు త్రైనవ
[illegible]న్నిరువుర నాఁటనింగలయ నెక్కి యుదగ్రవిముక్తసంబు [illegible]
మురరిప్రసన్నిభుండు పదువ్వురగం డడగంగఁ జెట్టెఁ [illegible]
విభుఁడు తెలుంగ బిజ్జఁ డరిభూపభయంకరబలంబునన్."

అని యభివర్ణించియున్నాఁడు. తెలుగుబిజ్జన [illegible], [illegible]
[illegible] గడపియుండునట్టి విజయస్తంభము [illegible] నిర్మించి
[illegible]బడియెను. [illegible]

[illegible]

రెండవ ప్రకరణము.

మధురాంతక పొత్తపిచోడుఁడును, తెలుంగు బిజ్జనయు నున్న కాలము మనకుఁ దెలియరాదు. బిజ్జన మొదటివాని వంశమున జనించెనని శాసనములలోఁ జెప్పఁబడియుండుటంజేసి యీ యిరువురకు నడుమఁ గల కాలము దీర్ఘమైయుండవలయును. ఈ నెల్లూరు తెలుఁగు చోడులనుగూర్చిన చరిత్రమును దెలిసికొనుటకుఁ బూర్వ మీ దేశభాగము (నెల్లూరునకు దక్షిణభాగము) యొక్క పూర్వచరిత్రమును గొంత దెలిసికొన వలయును.

నెల్లూరు పూర్వచరిత్రము

తొమ్మిదవ శతాబ్దాంతమున దక్షిణహిందూస్థానమునఁ బాండ్యుల బలపరాక్రమములు క్రమక్రమముగా క్షీణించుచుండినవి. ఆదిత్యచోడుఁడు గాంగపల్లవరాజయిన అపరాజితుని నోడించి వానిరాజ్య మాక్రమించుకొన్నందునను,[1] మొదటి పరాంతకుని శాసనములు నెల్లూరు సరిహద్దునకు విశేషదూరముగాని కాళహస్తికి సామీప్యమునఁ గనిపట్టఁబడినందునను, చోడులు తమ రాజ్యమును నెల్లూరు మండలములోని దక్షిణభాగమునకు వ్యాపింపఁజేసి వేంగిదేశపాలకులగు తూర్పుచాళుక్యులకుఁ బొరుగువారయిరని యూహింపవచ్చును. చోడుఁడైన మొదటి పరాంతకుఁడు గాంగపల్లవులకు సామంతులయిన బాణులను జయించినట్లుగఁ జెప్పుకొనియెను. బాణరాజుల శాసనములు గొన్ని కాళహస్తి సామీప్యముననున్న గుడిమల్లము కడఁ గానిపించినవి.[2] ఈభాగము పెరంబాణప్పాడి యను పేరంబరఁగుచుండెను. పదియవశతాబ్దమధ్యమున రాష్ట్రకూటులు చోడరాజ్యములో నొకకొంతభాగము నాక్రమించుకొనుటచే కొంతకాలము చోడులప్రభ కొంచెము తగ్గినంతమాత్రమున చో

నిర్ధారణము చేసినారు. అయినను నెల్లూరు మండలములో సూళూరుపేట డివిజనులో ఈప్పూరు అనెడి గ్రామ మొకటి కలదు. ఇప్పటి యీశాసనములలో నీ గ్రామము ఈప్పూయూరని వాడఁబడి యున్నది.

1. Annual Report on Epigraphy for 1906-07, p. 74.
2. Annual Report on Epigraphy for 1903-04, p. 23.

డుల యధికారము నెల్లూరు మండలములోని దిగువభాగమునకు వ్యాపించుట కభ్యంతరము గలిగినదని యెంతమాత్రమును దలంపరాదు. కాబట్టి నెల్లూరు మండలములోని యుత్తరభాగము వేంగిదేశములోను దక్షిణభాగము జయంగొండ చోళమండలములోను జేరియుండె నని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును. అయినను నెల్లూరునకు దిగువభాగమునందలి దేశమున మొదటిపరాంతకుఁడు మొదలుకొని మొదటికులోత్తుంగచోడునికాలము వఱకు శాసనము లేవియు నంతగాఁ గానంబడకుండుటచేత నాభాగము చాలకాలము నిర్జనారణ్యముగా నుండె నని యూహింపఁబడుచున్నది. మొదటిపరాంతకుని కాలమునుండియు ద్రావిడదేశమునందుఁ బెక్కు దేవాలయములు స్థాపింపఁబడి పెక్కు శాసనములు లిఖియింపఁబడి యున్నవి. ఈభాగము చోడులకు స్వాధీనమై యున్నను మొదటికులోత్తుంగుని కాలమునకుఁ బూర్వ శాసనమైనఁ గానరాదు. శాసనములు మాత్రమేగాక పేరుకెక్కిన పురాతనదేవాలయము లయిన నా ప్రదేశమునఁ గానరావు. ఆ ప్రదేశమున శైవులకుఁగాని వైష్ణవులకుఁగాని పవిత్రమైనపుణ్యక్షేత్రము లేవియును గానరావు. ఈ ప్రదేశము అనంతపురము, బల్లారి, కడప, కందనోలు మండలములవలెనె దండకారణ్యములో నొకభాగముగానుండి చాలకాలము నిర్జనప్రదేశముగానె యుండెనది. ఆకారణముచేతనే యీ ప్రదేశమునందు పురాతనదేవాలయములుగాని, పురాతన రాజ్యాగ్రహారములుగాని లేకపోయెను. మొదటి కులోత్తుంగచోడదేవుని కాలమున వేంగి చోడరాష్ట్రములు కలిసిపోయినప్పుడు రామానుజుని కాలమున నుద్ధరింపఁబడిన వైష్ణవమతతరంగ మొకటి కాంచీపురమునుండి యుత్తరభాగమున నెగఁబ్రాకెను. కులోత్తుంగుని పరిపాలనాకాలమునందును, వెలనా కన్ను సామంతమాండలిక రాజకుటుంబములవారు తెలుఁగు దేశములో నంతట గుదురుకొనుటచేత విస్తారమైన యీ భూప్రదేశము జనాకీర్ణమై కర్షక వృద్ధులుపెట్టెను, పలువూరి దేవాలయములు నిర్మింపఁబడుచు వచ్చెను. ప్రస్తుతకాలమునందుఁ గన్పట్టెడి దేవాలయములు మొదలుగాఁగల మొదటి కులో

త్తుంగచోడచక్రవర్తికాలమునకుఁ దరువాత నిర్మింపఁబడినవి కాని, వానికిఁ బూర్వము నిర్మింపఁబడినవి కావు.

నెల్లూరు మండలములోని శిలాశాసనము లనేకములు మొదటికులోత్తుంగచోడుని తరువాత లిఖియింపఁబడినవే. కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తియొక్క ముప్పదిరెండవ పరిపాలనసంవత్సరమున గూడూరు తాలూకాలోని రెడ్డిపాలెమునందలి పాండురంగేశ్వరునకును, పావనవినాయకదేవునకును, భూదానములు మొదలగునవి చేయఁబడి శాసనము లిఖింపఁబడినది. అందీభాగము రాజేంద్రచోడమండలములోని కడలగొండ 'పవ్వత్తిరికోట్టము'ని వ్యవహరింపబడియెను. పైఁజెప్పిన దేవతలు కాకండి యను మహానగరమున వేంచేసియున్నటులఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఈ శాసనమున నడవులును బోలములును బావులును నానావిధ ఫలవృక్షములును దానము చేయఁబడినటులఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఇది దేవదాన మనియు, దీనికి పన్ను తీయఁబడదనియు, నందుఁ జెప్పఁబడియున్నది.[1] ఇతనికి లోఁబడి యీ భాగమును బరిపాలనముసేయుచుండిన మహామండలేశ్వరు లగు తెలుఁగుచోడు లెవ్వరో తెలియరాదు. ఇతని కొడుకగు విక్రమచోడుని కాలమున నున్న సామంతు లయిన తెలుఁగుచోడులనామములు గొన్ని వినంబడుచున్నవి.

మధురాంతకపొత్తపిచోళ బేటరాజు ౧౧౨౧.

ఇతఁడు తెలుఁగు బిజ్జనవంశమున జనించిన మొదటికులోత్తుంగచోడ చక్రవర్తి కుమారుఁడును, పరకేసరివర్మ బిరుదాంకితుఁడు నగు విక్రమచోడుని కాలమున నాతనికి లోఁబడిన మాండలికుఁడుగ నుండి పొత్తపినాటిని బరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు విక్రమచోడుని విజయమునకై క్రీ. శ. ౧౧౨౦-౨౧ వ సంవత్సరమున నొక దానశాసనమును వ్రాయించుటయే పైయంశమును స్థాపించుచున్నది. ఇతని శాసనము పొత్తపినాటిలోని నందలూరు గ్రామమున గన్పట్టుచున్నది. ఈ బేటరాజును, మఱియొక తెలుఁగుచోడుని శాసనము

1. Nellore Inscriptions. Vol. I. p. 448, G. 87.

లోఁ గన్పడుచున్న కేవనూపాలుఁడును, ఒక్కఁడే యని నిర్ధారించుటకు వీలు భూపాలుని మనుమఁ డగు నల్లసిద్ధిరాజు క్రీ. శ. ౧౧౦౫ వ సంవత్సరమున బరిపాలనము సేయుచున్నందున నాలుగు పురుషులకు నడుమ కాలము మిక్కిలి దీర్ఘమైనది కనుక నిద్దఱు నొక్కరే యని చెప్పుటకుఁ గొంచెము సందియము గలుగుచున్నది. విక్రమచోడ చక్రవర్తికాలమునఁ బొత్తపినాఁటికి ఏలికుఁడుగ నుండిన మఱియొక తెలుఁగుచోడుని శాసనము గానంబడుచున్నది. అతఁడు మధురాంతక పొత్తపిచోడవిమలాదిత్యుఁడు. ఇతనికిని పైసిద్ధి మధురాంతకపొత్తపిచోడ వేలరాజునకు నెట్టి సంబంధము గలదో యెఱుఁగవలయును.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ విమలాదిత్యుఁడు

౧౧౨౫-౧౧౩౭.

ఇతఁడు సిద్ధిరాజునకుఁ గుమారుఁ డనియు, పొత్తపినాటికి ప్రభువని నందలూరు శాసనములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈ విమలాదిత్యుని యొక్క సిద్ధిరాజు శాసన మొకటి నందలూరునఁ గానంబడుచున్నది. విక్రమచోడుని విజయమునకై విమలాదిత్యుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౨౫-౨౬ వ సంవత్సరమున ఒక గ్రామమును దానము చేసెను. ఈ మధురాంతకపొత్తపిచోడ విమలాదిత్యుని కుమారుఁ డగు సోమేశ్వరుఁడు నందలూరునందలి సోమనాథస్వామి దేవాలయముయొక్క వెలుపలిగోపురమును నిర్మించెనని మఱియొక శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ సిద్ధిరాజును, విమలాదిత్యుఁడును, సోమేశ్వరుఁడును పొత్తపిచోళ [illegible] రాయణ [illegible] మనుమసిద్ధిరాజు పూర్వులతోడ నెట్టి సంబంధము గలవారో స్పష్టముగా దెలియ రాలేదు. [illegible] మనుమసిద్ధిరాజు [illegible] మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క శాసనములలో

[illegible] Annual Report on Epigraphy, for [illegible]. N 576, 584.

దానియందు చేటురాజునకు సిద్ధిరాజను జ్యేష్ఠసోదరుఁడు కలఁడని చెప్పఁబడినది గావున, ఏములాడిగ్యోఁ డాసిద్ధిరాజునకు కొడుకు కని చెప్పవచ్చును.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ నల్లసిద్ధిరాజు.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ బేటరాజునకు "దయభీమరాజు, నల్లసిద్ధిరాజు, ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజు" అను మువ్వురు కొమారులు గలరు. వీరిలో నల్లసిద్ధిరాజు కాంచీపురమును జయించి గైకొనిరని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇం దెంత మాత్రమయిన సత్య ముండునేని చోడచక్రవర్తి యైన మూఁడవ కులోత్తుంగ చోడునికిఁ బూర్వము జరిగియుండును. ఎందుకన, నల్లసిద్ధిరాజు తమ్ముఁడైన ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజు పుత్త్రులయిన మనుమసిద్ధిరాజు, తమ్ముసిద్ధిరాజు మూఁడవ కులోత్తుంగచోడదేవునకు సామంతమాండలిక రాజులుగనుండి కప్పముగట్టువారుగ నుండిరి. త్రిభువనచక్రవర్తి యైన మూఁడవకులోత్తుంగ చోడదేవుని శాసనములలోఁ గొన్నిఁట నాతఁడు కాంచీపురమును వశపఱుచు కొనుటయు, జయవిజృంభణముతో నగరము సొత్తెంచుటయుఁ జెప్పఁబడుట చూడ, నల్లసిద్ధిరాజునుండి గైకొనిరని యూహింప నవకాశము గలిగించుచున్నది.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ మనుమసిద్ధిరాజు.

మూఁడవ త్రిభువనచక్రవర్తి కులోత్తుంగచోడదేవుని పరిపాలన కాలమున శా. శ. ౧౧౧౭ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౯౫ దవ సంవత్సరమున నొక సిద్ధిరాజు కొప్పూరు గ్రామమును నెల్లూరు రనియెడు విక్రమసింహపురములోని యొక విష్ణ్వాలయమునకు దానముచేసినట్లు దెవపెడి శాసన మొకటి ప్రాచీనమైనదిగఁ గనఁబట్టుచున్నది. ఇందు సంస్కృతభాగములో సిద్ధిరాజుపేరు గలదుగాని, ద్రావిడభాగములో ఆనామము చాలభాగము శిథిలమై పోయినందున స్పష్టముగఁ దెలియరాకున్నది. ఇంతియగాక జయంకొండచోడమండలములోని యొకభాగ మగు పేదిపల వలనాటిలోని నెల్లూరు రనెడు విక్రమసింహపురములోని నాగరీశ్వరదేవునకు పూగినాటిలోని ఎుట్టంపల్లె గ్రామములోఁ గొన్ని భూములను దానము చేసినట్టు దెవపెడు

నెల్లూరు శాసనమున మనుమసిద్ధిరాజు పేరు గానంబడుచున్నది. గాబట్టి పై రెండు శాసనములలోని సిద్ధిరాజు మధురాంతక పొత్తపిచోడ మనుమసిద్ధిరాజని యూహింప వచ్చును. ఇతఁడు తమ్ముసిద్ధిరాజునకుఁ జ్యేష్ఠ సోదరుఁడనియు, చోడతిక్కనృపాలుని తండ్రి యగు మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ తమ్ముఁడును గాక పినతమ్ముఁడు నైన తమ్ముసిద్ధిరాజని [illegible] రాజ్యపాలనము నిర్వహించినటులఁ జెప్పఁబడిన గండగోపాలరాజునకుఁ [illegible] శాసనము [illegible] నెల్లూరునఁ గనఁబడెను.[1]

మధురాంతక పొత్తపిచోడ తమ్ముసిద్ధిరాజు.

ఇతని శాసనములు తెలుఁగుదేశమునందును, అఱవదేశమునందు [illegible] గానవచ్చుచున్నవి. ఈ తమ్ముసిద్ధిరాజునకుఁ [illegible] శాసనములలో [illegible] ఇతని వంశావళి చెప్పఁబడినది గాని, ఇతర శాసనములలోని [illegible] ంచెను భేదించి యున్నది.

[illegible] వంశమున తెలుగురాజు [illegible], [illegible] రాజు [illegible], [illegible] శ్రీదేవిగర్భమున తమ్ముసిద్ధి [illegible] దలు [illegible] పుత్రులనియు, వారిలో [illegible] సిద్ధి తమ్ముసిద్ధి [illegible] డనియుఁ జెప్పఁబడి యున్నది. 'తమ్ము' అనుటకు 'కల్ల' అని [illegible] శాసనసంపాదకులు పొరఁబాటుగ [illegible] [illegible] ఉన్నది. ఇందు కల్లసిద్ధిరాజు [illegible] [illegible] [illegible] చినతమ్ముఁడు తమ్ముసిద్ధిరాజు రాజ్యపాలనము [illegible] చెప్పఁబడినది. శా. శ. [illegible] (క్రీ. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] బ్రాహ్మణులకు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] నెల్లూరిలో [illegible]

---

[1] Ep. Ind. Vol. V. p. 142.

శాసనమునఁ జెప్పఁబడినది. త్రిభువనచక్రవర్తి యైన కులోత్తుంగ చోడదేవుని ౨౬వ పరిపాలన సంవత్సరమున నీదానశాసనము వ్రాయఁబడినటులఁ జెప్పఁబడినందున, నితఁడు మూఁడవకులోత్తుంగచోడ దేవునికి లోఁబడి పరిపాలనము సేయుచుండిన యొక మండలేశ్వరుఁడని తేటపడుచున్నది.

మఱియును, ఇతని శాసనములు చెంగల్పట్టు మండలములోని కాంచీపురము, తిరువొత్తియూరు, తిరుప్పాసూరు గ్రామములలోను, ఉత్తరార్కాడు మండలములోని తిరువాలంగాడు గ్రామములోను, గానంబడుచున్నవి. కాంచీపురశాసనములో నితఁడు గండగోపాలునికి శ్రీదేవిగర్భమున జనించిన పుత్త్రుఁడనియు, మనుమసిద్ధిరాజునకు గడగొట్టుతమ్ముఁడనియు, వ్రాయఁబడియున్నది. గండగోపాలుఁ డనునది యొక్కసిద్ధిరాజుయొక్క నామాంతరము. తమ్ముసిద్ధిరాజుయొక్క శాసనములు ద్రావిడదేశమునందు క్రీ. శ. ౧౨౦౭ మొదలుకొని ౧౨౧౦ వఱకు గానంబడుచున్నవి.

భుజబలవీర నల్లసిద్ధనచోడదేవ మహారాజు.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ నల్లసిద్ధిరాజను నామము గల మఱియొక సిద్ధిరాజు త్రిభువనచక్రవర్తి మూఁడవకులోత్తుంగుని సామంతుఁడుగ నుండినటుల మాడూరు, నెల్లూరు, ఆత్మకూరు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనికి బేటరాజను కుమారుఁ డుండెను. క్రీ. ౧౨౦౮-౨౪ సంవత్సర ప్రాంతము నందున్న మధురాంతక పొత్తపి బేటరాజు పైఁజెప్పినవాఁడే యై యుండవచ్చును. ఈ బేటరాజు తండ్రి యగు నల్లసిద్ధిరాజు పేరు మఱికొన్ని శాసనములందుఁ గన్పట్టెడి. భుజబలవీరనల్లసిద్ధనచోడదేవమహారాజు నితఁడే యని కొందఱు తలంచుచున్నారు. ఈ భుజబలవీరనల్లసిద్ధనచోడదేవమహారాజు వల్లూరుపురము రాజధానిగఁ జేసికొనియె నని చెప్పఁబడినది. ఈ వల్లూరుపురము మార్జవాడి లేక మహారాజవాడి యను ఏడువేలు గల దేశమునకు రాజధానిగ నుండెను. కడపకు వాయవ్యమూల ౩ మైళ్లదూరమున నున్న వల్లూరు పూర్వము గొప్పపట్టణమై వల్లూరుపుర మను పేరఁ బరఁగుచుండెను.

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౫౦-౫౩ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడిన [illegible] శాసనమును బట్టి కాంచీపురమునుండి కప్పము గైకొనుచుండె [illegible] ఈ నల్లసిద్ధి రాజు కాంచీపురమునుండి కప్పము గైకొనినమాట సత్యమే [illegible] నయెడల రెండవ రాజాధిరాజునకుఁ దరువాత కాంచీపురమునకుఁ బుట్టిన సం[illegible] భములో నితఁడు కొంతకాలము [illegible] జేసికొని యుండవలయు నని యూ[illegible] హింపవలసి యున్నది. ఈ యప్పుడు స్వల్పకాలము కాంచీపురము చోళుల[illegible] మునుండి తొలఁగి పోయినది. క్రీ. శ. ౧౧౬౬ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వ[illegible] మునఁగాని, పరమునఁగాని, త్రిభువనవీరదేవుఁ డను మూఁడవ కులోత్తుంగ[illegible] కాంచీపురమును మరల వశముచేసికొని యుండును. ఇతఁ డసమానము లగు [illegible] గజబలంబులతోడఁ గాంచీపురముపై దండెత్తి అనేకము లయిన [illegible] ములను గావించి విరోధు లయిన రాజుల నెల్ల జయించి కాంచీపురమును [illegible] క్రోధాగ్ని చల్లార్చినవానికిఁ గాంచీపురము [illegible] [illegible] గప్పరును వధించి గైకొనెను అని చెప్పఁబడినది. ఈ [illegible] పెద్దచోడదేవమహారాజునకును, ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజునకు [illegible] తమ్ముసిద్ధిరాజు[illegible] కిట్టి సంబంధముకలదో [illegible] గుచోడులు, పల్లవులు, నాగవంశజులు [illegible] వారిలో నల్లసిద్ధిరా[illegible] మనుమసిద్ధి రాజు అను పేరులుగలవారు [illegible] [illegible] గల సంబంధము [illegible] లేదు.

భుజబలవీర ఎఱ్ఱసిద్ధనదేవచోడ మహారాజు.

ఇతఁడు [illegible] రాజరాజునకు [illegible] గన్నట్టుచున్నాఁడు. తమ్ముసిద్ధిరాజు తండ్రి యగు ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజును [illegible] [illegible] గారని తోఁచుచున్నది. ఇతఁడును కాంచీపురాధిపతి [illegible]

[illegible] R. [illegible], para [illegible].

[illegible] S. I. I. Vol III, p. [illegible].

గప్పము గైకొనినటుల మహిమలూరు శాసనమునం దేర్కొనఁబడినది. ఇతని రాజ్యప్రతిపాలకుఁడు గొల్లపైడి బయ్యపనాయకుని కడగొట్టుఁదమ్ముఁడగు బమ్మినాయకుఁ డని (భీమనాయకుఁడు) పై మహిమలూరు శాసనమునందే పేర్కొనఁబడియున్నది. ఈశాసనము శాలివాహనశకము ౧౧౩౯ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ.శ. ౧౨౧౭-౧౮ దవ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. భీమనాయకుఁ డీతని మహాప్రధానిగను, సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. ఈ మనుమసిద్ధిరాజునకు శ్రీత్రినారాయణుఁ డనియు, అయ్యనవెంగనియు, ఒరయూరుపురవరాధీశ్వరుండనియు, భుజబలవీరుఁ డనియు, సాహసోత్తుంగుఁ డనియు, నీ మొదలగు బిరుదము లెన్నియో చెప్పఁబడినవి. భావి పరిశోధనముల వలనఁ గాని యీతెలుఁగు చోడులలో నీపేరులుగల వారికిం గల పరస్పరసంబంధబాంధవ్యములను విస్పష్టముగాఁ జెప్పుట సాధ్యము గాదు. తెలియని వారిని గూర్చి గ్రంథబాహుళ్యముచేసి వ్రాయుటయు నంత మనోహరముగాఁ గన్పట్టదు.

తిక్క-భూపతి.

ఇతఁడు మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క కొడుకని తిక్కనసోమయాజి విరచితం బైన నిర్వచనోత్తరరామాయణంబునఁ దెలుపంబడినది. అందు:—

"క. తద్వంశంబునఁ బోషిత
విద్వజ్జనుఁ డహితభుజగవిహగేంద్రుఁడు ధ
ర్మాద్వైతమూర్తి వరదో
షిద్వర్గస్మరుఁడు మనుమసిద్ధి జనించెన్.

సీ. మాఱి ప్రతాపంబు వైరిమదాంధకా
రమున కఖండదీపముగఁ జేసి,
చరితంబు నిఖిలభూజననిత్యశోభన
లతకును నాలవాలముగఁ జేసె,

కరుణ దీనానాథ కవిబంధుజనచకో
రములకుఁ జంద్రాతపముగఁ జేసి,
కీర్తిజాలమ్ముఁ ద్రిలోకీశారికకు నభి
రామరాజిత పంజరముగఁ జేసి,
గీ. సుందరీజనంబు డెందంబునకుఁ దన
నిరుపమాన మైన నేర్పు కలిమి,
నతి ప్రసిద్ధి చేసి యసదృశలీలమైఁ
బరఁగె మనుమసిద్ధి ధరణివిభుఁడు."

అని తిక్కభూపాలుని తండ్రి యగు మనుమసిద్ధిరాజు వర్ణింపఁబడి యున్నాఁడు. తెలుఁగుచోడులలోఁ దిక్కనృపతి సుప్రసిద్ధుఁడును, పరాక్రమవంతుఁడు నైయున్నాఁడు. ఇతఁడు బాల్యముననే అసహాయశూరుఁడై యుద్ధములను జేసి విజయములను గాంచుచు వచ్చె ననుటకు దృష్టాంతములు గలవు.

తిక్కరాజు పృథ్వీశ్వరరాజును జంపుట.

ఈతిక్కభూపతి శైశవమునందె తనకుఁ గాఁ బదునైదేండ్ల ప్రాయము నకు లోపలనే పృథ్వీశ్వరరాజుతో యుద్ధముచేసి రణరంగమున వాని మస్తకమును ద్రుంచి దానితోఁ గందుకక్రీడ గావించినాఁడని నిర్వచనోత్తర రామాయణమునందీ క్రిందిపద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది.

" ఉ. కేశవసన్నిభుండు పరిగీతయశోనిధి చోళతిక్కధా
త్రీశుఁడు కేవలుండె, నృపు లెవ్వారికి నావిభవంబు గల్గునే,
శైశవలీలనాఁడు పటుశౌర్యధురంధరబాహుఁడైన పృ
థ్వీశనరేంద్రుమస్తకము నేర్పునఁ గందుకకేళి సల్పఁడే.॥

ఈపద్యములోఁ జెప్పఁబడిన పృథ్వీశ్వరరాజు వెలనాటిచోడులలోని వాఁడై రాజరాజచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడై పండ్రెండవశతాబ్దాంతమున నున్నవాఁడు. ఇతఁడు వెలనాటి మనుమగొంకరాజునకును జయాంబికకును దనయుండు. ఇతని శాసనములు క్రీ. శ. ౧౧౬౩ మొదలుకొని ౧౧౮౦ వఱకును గానిపించుచున్నవి. ఇతఁడు బ్రతికియున్న కాలముననే క్రీ.శ. ౧౧౮౬-౮౭ వ సంవత్సరమున ఇతని తల్లియగు జయాంబిక తాను గట్టించిన పిఠాపురములోని కుంతీమాధవస్వామి యాలయమునకు గండ్రగొండచోడవలనాటిలోని యంతర్భాగమగు ప్రోలనాటిలో నున్న నవఖండవాడ యను గ్రామమును దానము చేసెను. కావున పృథ్వీశ్వరరాజు పండ్రెండవశతాబ్దాంతమున నుండెననుటకు సందియము లేదు.

దానశాసనములు.

కులోత్తుంగభూపాలుని దానశాసనము లనేకములు చెంగల్పట్టుమండలములోను, నెల్లూరుమండలములోను గానంబడుచున్నవి. ఇతఁడు జయంగొండచోళమండలములోఁ జేరిన పేరూరునాటిలోని యంతర్భాగమైన చేదికులమాణిక్యవలనాటిలోని విక్రమసింహాపుర మనియెడు నెల్లూరిలో సుకపేట యను మనుమసిద్ధీశ్వరపురములో నిర్మింపఁబడిన మనుమసిద్ధీశ్వర పెరుమాళ్లకు మండనాటిలోని ఈడత్తూరు గ్రామమును పన్ను చెల్లింపకుండు పద్ధతిని దానము చేసెనని రామతీర్థ దేవాలయములోని యొక శాసనముఁబట్టి తెలియుచున్నది. ఇందు తిరుకాళత్తిదేవుఁడని త్రిభువనపతి పిలువఁబడుచున్నాఁడు. ఇత్యాది శ్రీభువనచక్రవర్తి యగు మూఁడవకులోత్తుంగచోడుని ౩౧ వ పరిపాలన సంవత్సరమున నాశాసనము లిఖియింపఁబడినది. మూఁడవకులోత్తుంగచోడచక్రవర్తియొక్క ౩౭ వ పరిపాలన సంవత్సరమున తిరుకాళత్తిదేవుఁడు పరిపాలనము చేయుచున్నట్లు మనుమూరు శాసనమువలనను తెలియుచున్నది. కావున నితఁడు [illegible] కులోత్తుంగచోడునకు లోఁబడినవాఁడై [illegible] కాలమున నుండెను. ఇతని దానశాసనములు [illegible]

కందుకూరు, తాలూకాలలోఁ జెక్కులు గలవు. ఇఁకను శాసనములలో చోడతిక్కనృపతి యనియు, తిరుకాళత్తిదేవచోడమహారాజనియు, భుజబలవీరతిరుకాళదేవచోడమహారాజనియు, వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చెను. మూఁడవకులోత్తుంగుని తరువాత నితఁడు మిక్కిలి బలవంతుఁడై స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము చేసెను.

తిక్కరాజు విజయములు.

తిక్కనకవి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణమునఁ దిక్కభూపాలుని వర్ణించు వర్ణనాసందర్భమున మఱికొన్ని చరిత్రాంశములనుగూడ వక్కాణించి యున్నాఁడు. వాని నీ క్రింద నుదాహరించెదను.

సీ. లకుమయ గురుములూరికి నెత్తివచ్చిన
గొనఁడె యాహవమున ఘోటకముల,
దర్పదుర్జయు లగు దాయాదనృపతుల
ననిలోనఁ బఱపఁడే యాగ్రహమున,
శంభురాజాది ప్రశస్తారిమండలి
కముఁ జెచ్చి యేలఁడే కంచిపురము
జేదిమండలము గాసిగఁ జేసి శాళ్వ
పతి నియ్యకొలుపఁడే పలపమునకు
రాయగండగోపాలు నరాతిజయుని
రాయపెండార బిరుదాభిరాము నుజ్జ్వల
రాయగండాంకు బండియరాయఁ దిక్క
ధరణివిభుఁ బోల రాజుల కరిది గాదె."

"మ..కమలాప్త [illegible] సమును [illegible] ద
[illegible] వర్గము [illegible]

లమెయిం జోళుని భూమిపై నిలిపి చోళస్థాపనాచార్యనా
మము దక్కంగొనితిక్కభూవిభుఁడుసామర్థ్యంబు చెల్లింపఁడే?"

ఈపైపద్యములలో నితఁడు శంభురాజాది శత్రువులను జయించి కాంచీపురమును పాలించె ననియు, చోడుని సింహాసనముపైనుంచి చోడస్థాపనాచార్యబిరుదమును గైకొనియె ననియుఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఈపద్యములలోఁ జెప్పఁబడిన విషయము లన్నియు సత్యము లనుటకు సందియము లేదు. మూఁడవ కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తి తనుక రాజ్యపదవిని వహించిన మూఁడవ రాజరాజచోడుఁడు సమర్థుఁడుగాక మిక్కిలి బలహీనుఁ డగుటవలనను, గృహకలహములవలనను, మధ్యఁ గొంతకాలము రాజ్యమును బోఁగొట్టుకొనవలసినవాఁ డయ్యెను. ఇట్టి కాలమున మారవర్మ సుందరపాండ్యమహారాజు వలనను, కర్ణాటకవీరసోమేశ్వరునివలనను, పల్లవుం డైన కొప్పెరుంజింగదేవుఁ డనుమహామండలేశ్వరునివలనను, రాజ్యమున కుపద్రవము సంభవించెను. మహామండలేశ్వరుఁ డైన యీతిక్కభూపాలుఁడు పాండ్యులను, కర్ణాటకవీరసోమేశ్వరుని జయించి, రాజరాజచోడుని సింహాసనమున నిలిపి చోళస్థాపనాచార్యుఁ డనుబిరుదమును వహించెను. గాంగవాడిదేశమును బరిపాలించుచుండిన హొయసలరా జయిన వీరసోమేశ్వరుని శాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౩౬ మొదలుకొని ౧౨౬౮ వఱకును గానంబడుచుండుటచేతను, అందులోఁ దిక్కభూపతి సమకాలికుఁ డని చెప్పఁబడియుండుటచేతను, తిక్కరాజుకాలము మనకు స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. వీరసోమేశ్వరుఁడు గూడ చోళుని సింహాసనమునఁ గూర్చుండఁబెట్టె ననియు, అతఁడును తిక్కభూపాలుఁడు పాండ్యులతోఁ బోరాడుచుండి రనియును, తెలియుచుండుటచేత, నిరువురును చోళసింహాసనముకై పోరాడువారిలోఁ జెరియొకపక్షమును జేరి యుద్ధము చేసి రని యూహింపవచ్చును. కాంచీపురమునందలి అరుళాళప్పెరుమాళ్లయాలయములో క్రీ. శ. ౧౨౩౮-౩౯ వ సంవత్సరమున తిక్కనృపతి చెక్కించిన నొక శాసనము గానంబడుచున్నది.

తిక్కరాజు వైష్ణవమతస్థుఁడు.

తిక్కభూపతి వైష్ణవమతావలంబకుఁ డని యొక శాసనమునుబట్టి స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. అరుళాళప్పెరుమాళ్ల దేవాలయములోని యొక శాసనమునఁ దన మత మిట్టిదని ప్రకటించినాఁడు. "ఎవ్వఁడు శ్రీవరదరాజస్వామి చరణసరోరుహములను బూజించుచున్నాఁడో అతఁడే నాకు తల్లియు, తండ్రియు, గురువును, ధనమును, పుత్త్రుఁడును, మిత్త్రుఁడును అగుచున్నాఁడు" అని చెప్పియుండుటచేత, నితఁడు వైష్ణవభక్తాగ్రేసరుఁడని స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది. కాంచీపురములోని శ్రీవరదరాజస్వామి దేవాలయము సుప్రసిద్ధమైనది. ఇతఁడు వైష్ణవమతమునకుఁ బోషకుఁ డగుటవలననే యీ కాలమునను, ఇతని సంతతివారి కాలమునను, వైష్ణవమతము పాకనాడు, కమ్మనాడులలో విశేషముగా వ్యాపించినది. అనేక విష్ణ్వాలయములు నెలకొల్పఁబడినవి. వానికి వసతు లేర్పఱుపఁబడినవి. ఇతఁడు వైష్ణవమతావలంబకుఁ డయినను పరమతసహనము గలిగియుండినట్లు గానంబడుచున్నాఁడు.

తిక్కరాజు కవిసార్వభౌముఁడు.

ఇతనికిఁ గలికాలభూవిభుఁ డను నామాంతర ముండినటులను, ఇతఁడు విద్వాంసుఁడై, కవిసార్వభౌమబిరుదాంకము గలిగియుండినటులను, నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని యీ క్రిందిపద్యమువలనఁ జక్కఁగాఁ దెలియుచున్నది.

సీ. భృత్యానురాగంబు పెంపుఁ జెప్పఁగ నేల
        పరివారసన్మానబిరుదు గలుగ,
    వంది ప్రియత్వంబు వర్ణింపఁగా నేల
        పాఠకపుత్త్రాఖ్య పరఁగుచుండ,
    సకలవిద్వాంసపద్ధి శ్రమముఁ దెల్పఁగ నేల
        కవిసార్వభౌమాంక మనన్యసిద్ధి,

సుభగతామహిమఁ బ్రస్తుతి సేయఁగా నేల
మన్మథనామంబు మహిమ నెగడ,
గీ. సుభయబలసీరుఁ డనుపేరు త్రిభువనములఁ
బ్రచురముగ ఘోరబహుసంగరముల విజయ
లక్ష్మిఁ జేకొను బాహుబలంబు సొంపు
పొగడ నేటికిఁ గలికాలభూవిభునకు.

తిక్కనకవి యితని సకలవిద్యాపరిశ్రమము గలవాఁ డనియు, కవిసార్వభౌములయదము గలవాఁ డనియు వర్ణించియున్నాఁడే కాని యీతఁడు రచించిన గ్రంథము లెవ్వియైనా పేర్కొన్నవాఁడు కాఁడు. విక్రమార్కచరిత్రమును రచించిన జక్కనకవి ప్రపితామహుఁ డగు పెద్దయామాత్యసుకవి తిక్కభూపాలుని యాస్థానకవి యైనటుల విక్రమార్కచరిత్రములోని యీ క్రిందిపద్యము వలన స్ఫుటపడుచున్నది.

"గీ. అనుచు నెల్లూరి తిరుకాళమనుజవిభుని,
సమ్ముఖంబున సాహిత్యసరణి మెరసి,
మహిమ గాంచిన పెద్దయామాత్యసుకవి
మనుమఁడవు నీవు నీవంశమహిమ యొప్పు."

మంత్రిధౌన్యుఁడు - సిద్ధనామాత్యుఁడు.

ఈతిక్కభూపాలునకు సిద్ధనామాత్యుండు మంత్రిగ నుండె నని కేతన కవికృత మైన దశకుమారచరిత్రములోని యీ క్రిందిపద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

"ఉ. స్థాపితసూర్యవంశవసుధాపతి నాఁ బరతత్త్వధూత వా
చోపతి నా సుదాత్తనృపనీతిబృహస్పతి నా గృహస్థ గౌ
రీపతి నాఁ గృపారసపరిప్లుతి నాఁ బొగడొందె సిద్ధిసే
నాపతి ప్రౌఢ తిక్కజనపాలశిఖామణి కాప్తమంత్రియై."

ఈసిద్ధనామాత్యుఁడాప్తమంత్రిగ నుండుటయేగాక సేనాపతిగఁ గూడ నుండెనని పైపద్యమునుబట్టియె తెల్లమగుచున్నది. ఇతని యింటిపేరు కొట్టరువువారు. ఇతఁడు సుప్రసిద్ధుఁడైన మంత్రిభాస్కరునికిఁ బ్రపౌత్రుఁడు. శూరవరాగ్రణి యగు ఖడ్గతిక్కనకుఁ దండ్రి. కవిబ్రహ్మయైన తిక్కనసోమయాజికిఁ బెదతండ్రి. ఈ కొట్టరువు వంశమువారిలోఁ గొందఱు తెలుఁగుచోడరాజులకడఁ బ్రధానమంత్రులుగను, సేనాపతులుగను, ఆస్థానకవీశ్వరులుగను ఉండి యాంధ్రప్రపంచమునం దంతట విఖ్యాతిఁగాంచి యున్నారు. వీరిలో మంత్రిభాస్కరుఁడు గుంటూరుసీమకుఁ బాలకుఁడుగ నియమింపఁబడి యుండెను. ఇతఁడు రామాయణమును మొదట రచింపఁగా నది యేకారణముచేతనో ఆరణ్యకాండము తక్క తక్కినకాండము లన్నియు శిథిలములయి పోవుటచేత హుళక్కిభాస్కరాదికవులు దానిం బూరించి రనియు, ఆరామాయణమే భాస్కరరామాయణ మనుపేరఁ బరఁగుచున్న దనియు నాంధ్రులచే విశ్వసింపఁబడుచున్నది. గాని మంత్రిభాస్కరునిఁబట్టి గాక హుళక్కిభాస్కరుని బట్టియే యా గ్రంథమున కాపేరు వచ్చినదని నా యభిప్రాయము. ఇది చర్చాంశము గనుక గ్రంథవిస్తరభీతిచేతను, మఱియొక తావున నీవిషయమునుగూర్చి చెప్పవలసి యుండుటచేతను, ప్రస్తుతము నే నాచర్చ నిట వివరింపం బూనుకొనలేదు.

మంత్రిభాస్కరుఁడు రామాయణమును రచించినను, రచించి యుండకపోయినను, అతఁడు ప్రసిద్ధకవి యనుటకు సందియము లేదు. తిక్కనసోమయాజి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు:—

" సారకవితాభిరాము గుంటూరివిభుని
మంత్రిభాస్కరు మత్పితామహుఁ దలఁచి
యైన మన్ననమెయి లోక మాదరించు
వేఱ నాకృతిగుణములు వేయునేల? "

అని తన కావ్యము స్వగుణముచేతఁ గాకపోయినను, తన పితామహుఁడైన మంత్రిభాస్కరుని సారకవిత్వమహిమచేతనైనను, లోకాదరణమునకుఁ

శాస్త్రి యగు నని స్పష్టముగఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు. తన తాత యైన మంత్రిభాస్కరుఁడు నాకాలమునం దంతటి ప్రసిద్ధుఁడు కాక యుండినయెడల తిక్కనవంటి కవిరాజశిఖామణి యట్లు చెప్పుకొని యుండునా? కేతనకవి తన దశకుమారచరిత్రమునందు తిక్కనసోమయాజి తాత యైనమంత్రిభాస్కరుని ని ట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

“ శా. శాపానుగ్రహశక్తియుక్తుఁ డమలాచారుండు సాహిత్యవి
ద్యాపారీణుఁడు ధర్మమార్గపథికుం డర్థార్థిలోకావన
వ్యాపారవ్రతుఁ డంచుఁ జెప్పు సుజనవ్రాతంబు గౌరీపతి
శ్రీపాదప్రవణాంతరంగు విబుధశ్రేయస్కరున్ భాస్కరున్.”

కేతనకవి యీభాస్కరమంత్రి గ్రంథరచన చేసినటులఁ జెప్పకపోయినను ‘శాపానుగ్రహశక్తియుక్తుఁడు’ అనియు, ‘సాహిత్యవిద్యాపారీణుఁడు’ అనియు, చెప్పుటచేత నే యతఁడు కవియైనటుల నూహింప వచ్చును. ఇంక గుంటూరివిభుద్వయమును గూర్చి కొంచెము చెప్పవలసి యున్నది. “ఏకాలమునందు మంత్రిభాస్కరుఁ డుండె నని ప్రతిపక్షులు తలంచుచున్నారో యాకాలమున గుంటూరును బరిపాలించుచున్న ప్రభుఁ డొకఁడు కలఁ డని శాసనములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఆకాలమున గుంటూరురాజ్యమునకుఁ బాలకుఁడు శ్రీమన్మహామండలిక గుంటూరి యుదయరాజు, అతని మంత్రి బొల్లన, సేనాని రాయనప్రెగ్గడయు, నైనట్లుగా బెజవాడ మల్లేశ్వరస్వామి వారి యాలయస్తంభమునఁ గల శాసనమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈశాసనమునుబట్టి చూడఁగా గుంటూరుపాలకుఁడుగాని, మంత్రిగాని, సేనానిగాని, మంత్రిభాస్కరుఁడు కాఁడని తోఁచుచున్నది” అని యొక విమర్శగ్రంథమున వ్రాయఁబడినది. ఈశాసనము క్రీ. శ. ౧౨౧౬ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈశాసనము వ్రాయఁబడినకాలమునఁ దిక్కభూపాలుఁడు నెల్లూరు మండలమును బరిపాలించుచున్నవాఁడు. మంత్రిభాస్కరుని మూఁడవకుమారుఁ డగు సిద్ధనామాత్యుఁ డాతని కాస్థానమంత్రిగ నుండె నని తెలిసికొనియుంటిమి. కావున మంత్రిభాస్కరుఁ డింతకుఁబూర్వము నలుబది యేఁబది సంవత్సరముల

క్రిందట నుండియుండును. అప్పు డితఁడు గుంటూరునకుఁ బాలకుఁడుగ నుండె నని నమ్ముట కేవిధమయిన యభ్యంతర ముండును? ఉదయరాజునకుఁ గాని, అతని పూర్వులకుఁగాని, బొల్లనమంత్రికిఁ బూర్వుఁడు భాస్కరుఁడు మంత్రిగ నుండియుండు నని యేల తలంపరాదు? ఇంతకును శాసనములో నుదాహరింపఁబడిన మండలేశ్వరుఁడు "గొంటూరియుదయరాజు" అని చెప్పఁబడినంతమాత్రమున నాతఁడు గుంటూరిసీమకుఁ బరిపాలకుఁ డని యిట్లు సిద్ధాంతము చేయవచ్చును? కానిండు. సిద్ధాంత మైనదనుకొందము. బొల్లనయేకాని యితరమంత్రు లెవ్వరు లేరని యిట్లు నిర్ధారణము సేయవచ్చును? ఇట్టి కుతర్కములవలనఁ బ్రయోజనము లేదు. భాస్కరునితండ్రి కేతన కమ్మనాటిని పరిపాలించుచుండిన త్రిభువనమల్లదేవచోడరాజునకు మంత్రిగ నుండెను. భాస్కరుని మూఁడవకొడుకు సిద్ధనామాత్యుఁడు త్రి[illegible]నకు నాప్తమంత్రియు, సేనాపతియు నై యుండెను. నాలుగవ కొమారుఁడు కొమ్మనామాత్యుఁడు గుంటూరునకు దండనాథుఁడుగ నుండెను. కొమ్మనామాత్యుని పుత్త్రుఁడు కేతనసోమయాజి మనుమసిద్ధిరాజునకు మంత్రిగ నుండెను. సిద్ధనామాత్యునికొడుకు ఖడ్గతిక్కన మనుమసిద్ధిరాజునకు సేనాధిపతిగ నుండెను. తండ్రులును, తమ్ములును, కొడుకులును, మనుమలును, మంత్రిత్వాదిపదవులను వహించియుండఁగా మంత్రిభాస్కరుఁడు సామాన్య[illegible]ఁడని నమ్మించుటకై ప్రయత్నపడుట మిక్కిలి శోచనీయము. ఇంతియగాక కేతనకవి తన దశకుమారచరిత్రమున విక్రమసింహపురవర్ణనమును, చతురాధీశ్వరుం డగు మనుమసిద్ధిమహీవల్లభునకుఁ గరుణారసపాత్రం బైన కొట్టరువు తిక్కనామాత్యుండు నిజకులక్రమాగతం బగు మంత్రిపదంబున వర్తిల్లుచు,

"గీ. అందలంబు గొడుగు లడపంబు మేల్కట్టు
చామరములు జమిలిశంఖములును
గంబగట్లు భూమి కానికఁగాఁగఁ జెం
పెనఁగు రాచపదవు లెల్లఁ బడసె."

అని మంత్రిపదంబు నిజకులక్రమాగతం బయిన దని వ్రాసియున్నాఁడు.

తిక్కనామాత్యుని కంకితము చేయఁబడిన దశకుమార చరిత్రములోని వాక్యములకంటెఁ బలవత్ప్రమాణము లయినవి మఱి యెవ్వి కలవు? ఈ తిక్కరాజు మంత్రియైన సిద్ధనామాత్యునకుఁ బ్రోలాంబికయందు నేడుగురు పుత్రులు జనించిరని దశకుమారచరిత్రములోని యీ క్రింది సీసపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

సీ. విపులవిద్వల్లతాళీవిసరకల్పక్ష్మాత
దిక్కండు నాఁ దగు తిక్కనయును,
దర్పితశూరశాత్రవసముత్కటతమో
భాస్కరుం డనఁ దగు భాస్కరుండు,
సత్ప్రతిమానరూపాధరీకృతమీన
కేతనుం డనఁదగు కేతనయును,
నిజభుజాబలగర్వనిర్జితోగ్రప్రతి
మల్లుండు నాఁ దగు మల్లనయును,
శ్రీయుతుండు సోమార్తినారాయణుండు
మల్లనయు నతివిక్రమమండనుండు,
చిన్నభాస్కరుండును బుధప్రీతికరుఁడు,
పెమ్మనయు నుదయించిరి పెంపు వెలయ.”

మనుమక్షమావల్లభుండు.

తిక్కభూపాలుని కొడుకు మనుమక్షమావల్లభుండు. ఇతనినే మనుమసిద్ధి యని చెప్పుదురు. ఇతఁడు మొదట చోడచక్రవర్తి యగు మూఁడవ రాజరాజచోడునకు సామంతుఁడుగ నుండి తరువాత మూఁడవరాజేంద్రచోడ చక్రవర్తికాలమున స్వతంత్రుఁడై కడపట కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తి యగు గణపతిదేవునకు సామంతుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు తనకాలమున మహావీరుఁడై శత్రురాజుల నెదుర్కొని పోరాడుచు జయాపజయములను గాంచుచు వచ్చెనుగాని, తనతండ్రి యైన తిక్కభూపతివలె నదృష్టశాలిమాత్రుఁడు గాఁడు.

ఈతనికిఁ గవిబ్రహ్మ యగు తిక్కనసోమయాజి మంత్రిగ నాస్థానకవిగ నుండి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణము సంకితముచేసి యుండుటచేత, ఇతని కీర్తి యాంధ్రప్రపంచమున నాటుకొని శాశ్వతమై నిలిచియున్నది. ఇతఁడు నెల్లూరు సింహపురము రాజధానిగఁ బాకనాటిని బరిపాలించెను. ఇతఁడు క్రీస్తుశకము పదుమూఁడవశతాబ్దమధ్యమున నున్నవాఁడు.

బ్రాహ్మణులకు వెలమలకు వివాదము.

పూర్వము ముక్కంటికాడువెట్టి యను పల్లవరాజు శ్రీశైలమునకుఁ దూర్పున నుండు దేశమున డెబ్బదియగ్రహారములను గల్పించి బ్రాహ్మణులకు దానముచేసియుండెను. అధిరాజేంద్రచోళమండల మనియెడు పశ్చిమపాకనాటిలోని పేరంగండూరుగ్రామము వానిలో నొక్కటిగా నుండెను. ఈ గ్రామము నేఁబదిరెండు భాగములుగా విభాగించి ముక్కంటికాడువెట్టి బ్రాహ్మణులకు దానముచేసి యుండెను. అప్పటినుండియు నా బ్రాహ్మణులు పుత్త్రపౌత్త్ర పారంపర్యము నిరాతంకముగా ననుభవించుచుండిరి. ఇట్లుండ కలిగోడూరు లోనుండు వ్యవసాయదారులు తమదేశమునందు గొప్పకఱవు జనించుట చేత తమదేశమును విడిచి వలస వచ్చి, యీ గ్రామములోని వెలుపల యుత్తరభాగమున వసతు లేర్పఱచుకొని నివసించుచుండిరి. మఱియు ఇనం బ్రోలు గ్రామవాసు లయిన వెలమలు కొందఱు తమ గ్రామమున మహామారి జ్వర మంకురించి ప్రజానాశనము గలిగించుచుండుటచేత నా గ్రామమును విడిచి యీ బ్రాహ్మణాగ్రహారమునకుఁ జనుదెంచి తామాశ్రయించుకొనెడు పొలముల లో నెంతపంటపండునో యంత మొత్తమును పన్నుగాఁ జెల్లించుపద్ధతిపై నొడంబడికచేసికొని గుడిసెలుకట్టుకొని కాపురముండుచువచ్చిరి. తరువాత మీనరాశియందు శని ప్రవేశించుటచేత దేశమునఁ గాటకము సంభవించెను. ఆకారణముచేత బ్రాహ్మణులు గ్రామమును విడిచిపెట్టి పోయిరి. కాటకము వదలిపోయిన తరువాత మఱికొంతకాలమునకు బ్రాహ్మణులు మరల స్వగ్రామమునకు వచ్చిరి. వెలమలు తమ యొడంబడిక ప్రకారము బ్రాహ్మణులకు పట్టుబడి చెల్లింపరైరి. ఇంతియగాక యీయగ్రహారము పరిపాలనము చేయుశక్తి

ప్రభువులయ్యెను. అందుచేతనే బ్రాహ్మణులు పరిపాలనము చేయుచున్నట్టి ప్రభువగు మనుమసిద్ధిరాజుకడకుఁ బోయి తమ కష్టములనుగూర్చి మొఱపెట్టుకొనిరి. మనుమసిద్ధి సదయాహృదయుఁడై ఇనంబ్రోలువారు లయిన వెలమలకు వర్తమానము పంపి పాకనాటిలోని ప్రజల సాహాయ్యమును బడసి వారి వివాదమును గూర్చి విమర్శ జరిపెను. ఆవిమర్శలో సాక్ష్యములు బ్రాహ్మణుల వైపునటులఁ దేలినందున వీరరాజేంద్రచోడచక్రవర్తియొక్క పదుమూఁడవసంవత్సర పరిపాలనకాలమున అనఁగా శా. శ. ౧౧౭౮ (క్రీ. శ. ౧౨౫౬-౫౭) వ సంవత్సరమునఁ దశరంద్రి తిరుకాళదేవ మహారాజు పుణ్యముకొఱకు మనుమసిద్ధిరాజు కొడూరుగ్రామమును బ్రాహ్మణులకు దానము చేసెను. ఈవిషయములు కడపమండలములోని నందలూరి యొక్కశాసనములలో నొకదానివలనఁ దెలియుచున్నవి.[1] దీనింబట్టి పదుమూఁడవశతాబ్దమునకుఁ బూర్వము కడపమండలములో మహామారిజ్వరము (ప్లేగు) గాని, అటువంటిదే మఱియొక యంటువ్యాధిగాని వ్యాపించి యుండెననియు, అట్టి సమయములయందు స్వగృహములను విడిచిపెట్టి పొలములలో గుడిసెలు కట్టుకొని కాపురముండుట తెనుఁగుదేశ ప్రజలు తెలిసికొని యున్నారనియుఁ శాసనములోని విషయములు స్పష్టముగఁ దెలుపుచున్నవి. ఈశాసనములోఁ జెప్పఁబడిన కొడూరుగ్రామము కడపమండలములోని పుల్లంపేటతాలూకాలో నున్నది. పేరంగండూరుగ్రామ మిప్పుడు గానరాదు. శాసనమునుబట్టి మనుమసిద్ధిరాజు పేరిమాత్రము వీరరాజేంద్రచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడుగ నున్నటు లగపడుచున్నను, స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనముచేయుచుండెనని తేటపడుచున్నది. ఈ మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క వీర్యవిక్రమరూపవిలాసమహిమాదులు నిర్వచనోత్తర రామాయణమునఁ గవిబ్రహ్మచేఁ జక్కఁగా వర్ణింపఁబడినవి.

మనుమసిద్ధి శత్రురాజులను జయించుట.

ద్రావిడోర్వీపతి గర్వంబు దునిమి కర్ణాటదర్ప విఘాతంబు గావించిన

---

1 Annual Report on Epigraphy of 1907. No. 58[illegible]

విజయత్క్షాధీశ్వరుని, రక్కసగంగని, మహారాష్ట్రసామంతుఁడైన సాగంగుని జయించె నని నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని యీ క్రింద నుదాహరింపఁబడిన పద్యములంబట్టి గ్రహింప నగు.

“మ. ద్రవిడోర్వీపతిగర్వముం దునిమి శౌర్యంబొప్పఁ గర్ణాటద
ర్పవిఘాతంబు నొనర్చి వైరిమనుజేంద్రశ్రేణి నొంగంగ నా
నవనిం జేర్కొనియున్న యట్టి విజయాత్క్షాధీశ్వరుం గాసిగా
నెవిచెం జోళనమన్మసిద్ధి యనిఁ బ్రాయేటిం బ్రగాఢోద్ధతిన్.

* * *

ఉ. రంగదుదారకీర్తి యగు రక్కసగంగనిఁ జెంజలంబు నై
భంగమొనర్చి మన్మజనపాలుఁడు బల్విడి గాఁడి నొక్క గా
జ్యాంగము లెల్లనిచ్చి తన యాశ్రితవర్గులకృత్తి యొప్పఁగన్
గంగయసాహిణిం బదము గ్రైకొనఁబంచెఁ బరాక్రమోన్నతిన్.

* * *

శా. శృంగారంబు నలంగ దేమియును బ్రస్వేదాంకురశ్రేణి చే
దంగంబుల్ మెఱుఁగేద వింత యయి మహారాష్ట్రసామంతుఁడౌ సా
రంగుం దోలి తురంగముంగొనిన సంగ్రామంబునం దృప్తుఁడు
ప్తాంగస్ఫారయశుండు మన్మవిభు పంపై చన్న సైన్యంబునన్.

ఇందలి మొదటిపద్యమున ద్రవిడోర్వీపతిగర్వమును దునిమి కర్ణాటదర్పవిఘాతంబు గావించి శత్రురాజమండలిని గొంగక యున్న విజయత్క్షాధీశ్వరుని బ్రాయేటనే మన్మసిద్ధి సమరంబునఁ బ్రగాఢోద్ధతిఁ గాసిగా నొవిచె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ జేర్కొనఁబడిన విజయత్క్షాధీశ్వరుండు త్రిభువనచక్రవర్తిబిరుదాంకితుఁ డగు విజయగండగోపాలదేవుఁ డని తోఁచుచున్నది. ఈవిజయగండగోపాలదేవుని శాసనములు గాంచిపురమునం గానబడుచున్నవి గాన, నీతఁడు ద్రావిడమండలమును జయించి పాలించినవాఁ డని చెప్పుటకు సందియము లేదు. ఇంతియ గాక యితఁడు పాండ్యమండలాధీశ్వరుఁడయిన జటవర్మసుందరపాండ్యదేవుని యుద్ధమున నోడించి కప్పముగట్టుగ

గానంబడుచున్నది. దీనిలో విజయాత్మాధీశ్వరునికిఁ జెప్పఁబడిన విశేషణములు విజయగండగోపాలునకు మాత్రమే వర్తించుచున్నవిగాని, మఱియొకనికి వర్తింపఁ జాలవు. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౫౦ మొదలుకొని ౧౨౬౮ వఱకును పరిపాలనము చేసినట్లుగఁ గానంబడుచున్నది. ఇతని శాసనములు కాంచీపురమునందు మాత్రమేగాక, నెల్లూరుమండలములోని గూడూరు, నెల్లూరు, సూళూరుపేట తాలూకాలలోఁ గానిపించుచున్నవి. మనుమసిద్ధి తండ్రి యగు తిక్కరాజు కాలమునఁ బాండ్యులు కాంచీపురముపై దండెత్తివచ్చి యారాజ్యమాక్రమింపఁగాఁ దిక్కరాజు పాండ్యులతో యుద్ధముచేసి వారలను దఱిమి మఱల చోళుని సింహాసనమునఁ గూరుచుండఁబెట్టి చోళస్థాపనాచార్యబిరుదమును వహించె నని తెలిసికొనియుంటిమి కదా. తిక్కరాజు మరణానంతరము పాండ్యరాజులు తమ తొంటిపూనికను విడనాడక కాంచీపురము మొదలుకొని యుత్తరభూమిని జయింపఁగోరి పలుమాఱు దాడి వెడలివచ్చి నెల్లూరునకు దిగువనున్న దేశమును కల్లోలపెట్టుచుండిరి. వారిలో జటవర్మసుందరపాండ్యమహారాజు ప్రముఖుఁడుగా నుండెను. క్రీ. శ. ౧౨౪౯వ సంవత్సరమునఁ గాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి యాంధ్రదేశమునుండి పాండ్యరాజులను బాఱఁద్రోలి కాంచీపురమున నేకామ్రదేవాలయములో నొకదానశాసనమును వ్రాయించెను. ౧.

అయినను, జటవర్మసుందరపాండ్యమహారాజు మఱుసటి సంవత్సరమునందనఁగా ౧౨౫౦ వ సంవత్సరమునఁ గాంచీపురమార్గమున నాంధ్రదేశముపై దండెత్తివచ్చి తెలుఁగుచోడులను జయించి మనుమసిద్ధిరాజును నెల్లూరినుండి పాఱఁద్రోలి సిద్ధిరాజునకు శత్రువు లయిన వీరులను పట్టాభిషిక్తులను గావించి నెల్లూరులోని పల్లికొండపెరుమాళ్లదేవునకు మండపాడులోని దూవడిగుండగ్రామమును దానముచేసె నని తెలిపెడి శాసనము

1. Ind. Ant. Vol. XXI. p. 202; Ep. Ind. Vol. VII. No. 588, Kielhorn's List of Inscriptions of Southern India.

నొకదాని రంగనాయకస్వామి దేవాలయములోని యొక స్తంభమునను వ్రాయించెను.[1] ఆసంవత్సరముననే విజయగండగోపాలదేవుఁడు కాకతీయులసాహాయ్యమును బడసికాని, పడయకకాని జటవర్మసుందరపాండ్యదేవుని, వాని సైన్యములను నెల్లూరుమండలమునుండి పాఱఁద్రోలి యుండవలయును. ఈ విజయగండగోపాలునినే తరువాత మనుమసిద్ధి యెదిరించి పోరాడి విజయము గాంచి యుండవచ్చును. విజయాశ్వాధీశ్వరుండు జయించిన ద్రవిడోర్వీపతి సుందరపాండ్యుఁడుగాక కాంచీపురాధిపతి యైనవీరరాజేంద్రచోడచక్రవర్తి యైనయెడల ౧౨౫౦ దవ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వముననే మనుమసిద్ధి వానిని జయించి యుండవలయును. పైనఁజెప్పినదే వాస్తవ మైనయెడల ౧౨౫౦ దవ సంవత్సరము తరువాతనే నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచింపఁబడి యుండవలయును. ఈ త్రిభువనచక్రవర్తి విజయగండగోపాలుఁడు, మనుమసిద్ధిరాజునకు సమకాలికుఁడు. ఇతఁడును తెలుఁగుచోడులలోనివాఁడుగానే కానఁబడుచున్నాఁడుగాని, సిద్ధిరాజుకుటుంబమునకు నితని కేమిసంబంధము గలదో తెలియరాదు.

ఇంక రెండవపద్యమునందుఁ జేర్పఁబడిన గంగయసాహిణింగూర్చి విచారింతము. ఈ గంగయసాహిణి, కాకతీయగణపతిదేవుని సైన్యమున కధ్యక్షుఁడును, రాజప్రతినిధియై నిజామురాష్ట్రములో నిప్పుడు చేరియుండిన నల్లగొండసీమలోని పానగల్లు మొదలుగాఁగల మార్గవాడిదేశము (కడపమండలములోని వల్లూరు రాజధాని) వఱకుఁగల దేశమునంతయుఁ బరిపాలించుచుండిన యొక యున్నత రాజకీయాధికారిగాని సామాన్యుఁడు గాఁడు. ఇతఁడు బ్రహ్మరాక్షసుఁడని బిరుదుండుటచేతనే రక్కసగంగ యని చేర్పఁబడి యున్నాఁడు. ఇతనిచరిత్రము గణపతిదేవునిఁగూర్చి వ్రాయుచరిత్రమున సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడును గావున, ఇచ్చట విస్తరించి వ్రాయలేదు. ఇట్టి బలపరాక్రమవంతుఁడైన గంగయసాహిణి పాకనాటిమండలాధిపతిగ నున్న మనుమసిద్ధి యెట్లు జయించి యతని రాజ్యాంగములెల్ల నాఁచికొనెనో, ఎట్లాకఁ

1. Nellore Inscriptions, Vol. II. No. 81.

ద్రోహుఁడై యితనిం బ్రార్థించెనో, ఎట్టికేఁ ద్రోహివత్సలవృత్తి యేర్పడు నట్లుగా గాఁచికొన్న రాజ్యాంగములన్నియు నిచ్చి పదముఁ గైకొనఁ బంచెనో, యెంతమాత్రమును బోధపడకున్నది. ఇదియే వాస్తవ మగునేని సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందును, సోమదేవరాజీయమునందును, జెప్పఁబడిన విషయములయొక్క సత్యతనుగూర్చి ప్రశ్నింపవలసి యుండును. ఏతద్విషయమై మఱియొకతావున విచారింపఁ దలంచితిని.

ఇంక యీఁదేకపద్యమున నీతఁడు మహారాష్ట్రసామంతుఁడైన సారంగుని జయించె నని చెప్పఁబడినది. ఇందుఁ జేర్కొనంబడిన సారంగుఁడు, అతి విషమమహాదుర్గారూఢ ప్రాకారరేఖావలంబుఁడును, పరబలక్షతాంతకుఁడును, శరణాగతవజ్రపంజరుఁడును, మండలీకరకందోలియు, జీవరత్నచక్ర నారాయణుఁడును, అగు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర శ్రీసారంగపాణిదేవరాజే గాని, యన్యుఁడు గాఁ డని తోఁచుచున్నది. ఇతఁడు కాకతీయగణపతిదేవుని సామంతుఁడుగ నుండి అద్దంకిసీమకుఁ బరిపాలకుఁడుగ నుండెను. ఇతని తండ్రి మాధవదేవరాజు. ఇతఁడు మనుమసిద్ధికి సమకాలికుఁడైయుండెను. గోవిందనాయకుఁ డితనికి మంత్రిగ నుండెను. ఇతని వంశమువారు మహారాష్ట్రములోని కోణదేశమునుండి వచ్చినట్లుఁ దెలియుచున్నది. కాఁబట్టి నిర్వచనోత్తరరామాయణమునఁ జేర్కొనంబడిన సారంగుఁ డితఁడే యనుటకు సందియము లేదు. ఇట్లు మనుమసిద్ధి కాకతీయసైన్యాధిపతులతోఁ బోరాడి విజయములను గాంచినట్లుఁ గవితిక్కన వ్రాసియున్నాఁడుగాని, సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందును, సోమదేవరాజీయమునందును, దెలుపఁబడిన చరిత్రాంశము లిందలి చరిత్రాంశములకు మిక్కిలి విరుద్ధములుగాఁ గానిపించుచున్నవి.

అక్కన బయ్యనలు.

అక్కన బయ్యన లనువారు మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క దాయాదు లని సిద్ధేశ్వరచరిత్రము మను తెలుఁగుగ్రంథమునందు వ్రాయఁబడినది. సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునకుఁ బ్రతాపచరిత్ర మను నామాంతరము గలదు. దీని కాసె సర్వప్ప యను

నాతఁడు ద్విపదకావ్యముగా రచియించెను. ఈకవికాల మెప్పుడో మనకు నిశ్చయముగాఁ దెలియరాదుగాని, యితఁడు ప్రతాపరుద్రుని కాలమున నుండినవాఁడని చెప్పవచ్చును. అందువలన సిద్ధేశ్వరచరిత్రములోని విషయము లన్నియు యథార్థము లని విశ్వసింపరాదు. ఈసిద్ధేశ్వరచరిత్రమును బట్టియే కూచిమంచి తిమ్మకవిసార్వభౌముని తమ్ముఁడును, అనుజుఁడు నగు జగ్గకవి సోమదేవరాజీయ మను పద్యకావ్యమును రచియించెను. అక్కన బయ్యనలను దాయాదులు మనుమసిద్ధిరాజును నెల్లూరునుండి పాఱఁద్రోలి రాజ్యమాక్రమించుకొని పరిపాలించుచుండ, మనుమసిద్ధిరాజుపక్షమున నతనిమంత్రియు నాస్థానకవియు నగు తిక్కనసోమయాజి కాకతీయుల రాజధాని యగు యేకశిలానగర మను నామాంతరముగల యోరుఁగంటికిఁబోయి, గణపతిదేవచక్రవర్తికి భారతాఖ్యానమును వినిపించి, యాతనివలన బహుమానములను బడసి, యతనితో మనుమసిద్ధి దురవస్థను జెప్పఁగా, నాతఁడు సదయహృదయుఁడై సోమయాజులరాయబారమును మన్నించి, బహుసైన్యములతో వచ్చి అక్కన బయ్యనలను నెల్లూరునుండి పాఱఁద్రోలి, మనుమసిద్ధిని బునఃప్రతిష్ఠితునిఁగావించి, వెడలిపోయె నని సిద్ధేశ్వరచరిత్రములోని యీక్రిందిద్విపదలవలన బోధపడఁ గలదు.

"తగుమాట విను మొక్కదగ్గకార్యంబు
సూర్యవంశంబున శోభనొందుక్షత్రి
యార్యపూజితవర్యుఁ డామన్మసిద్ధి
రాజు దా నెల్లూరు రమణతో నేల

* * *

అక్కన బయ్యన లధికబలిష్ఠు
లక్కట సిద్ధిరాయనిఁ బాఱఁద్రోలి
దక్కినరాజ్యంబు దామె యేలుదురు
నొక్కకాపైనను జక్కఁగ నిరు
వారల దండించి వారి నెల్లూరు

వారికిప్పించు మవారణఁ బ్రీతి
ననిన, గణపతిరా జట్లకా కనుచు

* * *

వెనెలి గణపతియు విజయంబునను
గుడిగుడముల సెన కొలిచి యేలెర
వెలనాడు చేరియు వీడెల్ల గాచ్చి
వెలనాటిరాజును వెసగెల్చి వాని
యాప్పనంబులుగొని యాటవిని రాజు
గుప్పన వెల్లూరు కూడ నేలించి
యక్కన బయ్యన నచట సాధించి

* * *

వెల్లూరు ప్రజలను నేర్పువాటిల్లఁ
జెల్లించె మనుమసిద్ధిరాజునను
వెల్లూరిపట్టంబు నేర్పునోఁ గట్టి
నల్లచెరొద్ధతి సముద్యగ్గములను
నణుకదనినిమిదియు నగుపట్టణముల
నరుదొందసాధించి యామనుమసిద్ధి
రాజుకిచ్చియుఁ దనతేజంబు దిశలఁ
బూజకెక్కఁగ ఘనరాజశేయాసుఁడు
ఘనశిలాకంబు దాఁ గట్టించె నచటఁ
గొనకొని వెల్లూరఁ గొన్నాళ్లలుండి
మనుమసిద్ధికి రాజ్యమహిమలు దెల్పె."

టి॥ ఈ గ్రంథమునఁ జెప్పఁబడిన యక్కన బయ్యన లనువారి నామము శిలాశాసనములందును వినంబడుచున్నవి. మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క శాసనములు నందుపూరుసీమలోని నెల్లూరులలోఁ గాన్పించుచున్నవి. అవ్వాది ౧౨౪౭ మొదలుకొని ౧౨౬౦ వఱకుఁ గానిపించుచున్నవి. ఉదయమండలములోని

నందలూరుశాసనములలో నొకదానియందు మనుమసిద్ధి [illegible] గ్రామ ముసు ౧౧౭౨-వ సంవత్సరమున బ్రాహ్మణులకు దానముచేసినట్లుగ వ్రాయం బడినట్లు చెప్పియున్నాను. ఆశాసనములోనే మనుమసిద్ధిరాజు కాకతీయ గణపతిదేవునితో స్నేహము సంపాదింపవలయు నని కోరుచుండినట్టుగఁ దెలుపఁబడియున్నది. కాఁబట్టి ౧౧౭౨ శకమునకు మనుమసిద్ధికిని గణపతిదేవ చక్రవర్తితో మైత్రి లేనట్టుల స్పష్టమగుచున్నది. మఱియు నాఁటి దా సంవత్సరముననే గణపతిదేవుని సామంతుఁడైన మనో[illegible]తో యుద్ధముచేసి జయించుటకూడ సైన్యాంశమును బలపఱుచుచున్నది. కనుక ౧౧౭౨వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాతనే వారిరువురకు మైత్రి యేర్పడి యుండవలయును. క్రీ. శ. ౧౨౬౦ దవ సంవత్సరమున రుద్రమదేవి కాకతీయసింహాసన మధిష్ఠించినట్లుఁ ద్రిపురాంతకములోని యొక శాసనమునఁ జెప్పఁ బడియున్నందున, గణపతిదేవుఁడు ౧౨౬౦ దవ సంవత్సరమునకు ముందె మృతుఁడై యుండుననుటకు సందియము లేదు. కనుక సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందుఁ జెప్పినట్లు అక్కన బయ్యనలు సిద్ధిరాజును పాఱఁద్రోలి రాజ్య మాక్రమించుకొనుట ౧౧౭౫, ౧౧౭౮ సంవత్సరములలో జరుగవలసియుండునుగదా. ఆసంవత్సరములలో మనుమసిద్ధిరాజు రాజ్యాభివృద్ధికై సిద్ధిరాజుచేతను, తత్పరివార సామంతులుగ నున్న పల్లవరాజులచేతను, కందుకూరుసీమలోని పెంట్రాలలోఁ జేయఁబడిన దానశాసనములు గనంబడుటచేత నాకాలమునందు సిద్ధిరాజు రాజ్యపదభ్రష్టుఁడయ్యె నని విశ్వసింపరాదు. కాఁబట్టి సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందలి అక్కనబయ్యనలచరిత్రము కల్పిత మని చెప్పవలసివచ్చుచున్నది. తిక్కనసోమయాజి నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచించునప్పటికి మనోరాజ్యము తెనిఁగించియుండలే దని యాగ్రంథములోని గద్యలను బట్టియు మనము సులభముగా గ్రహింపవచ్చును. నిర్వచనోత్తరరామాయణము ౧౧౭౮ దవ సంవత్సరమున రచింపఁబడియుండవచ్చును. అప్పటినుండి సంవత్సరముగాని, మఱిసరిసంవత్సరముగాని, సిద్ధిరాజు రాజ్యభ్రష్టుఁడైయున్న కాలమున తిక్కనమంత్రి యజ్ఞముచేసి, తెనుఁగు భారతము రచించి గణ

సతిదేవుని కొలువుకూటమున వినిపించినాఁ డని విశ్వసించుటకంటె వింతవిషయము మఱియొకటి యుండఁబోదు. కాఁబట్టి సిద్ధేశ్వరచరిత్రములోని విషయములను సమన్వయింపఁగలసినపక్షమున నిట్లు సమన్వయింప వచ్చును. అక్కన బయ్యనలు నెల్లూరునుండి సిద్ధిరాజును పాఱఁద్రోలఁగా సిద్ధిరాజు కందుకూరుసీమలోని సింగరాలకోటలోఁ జేరి యందు నివసించి యుండును. ఆకాలమునఁ దిక్కనసోమయాజి గణపతిదేవునికడకుఁబోయి యాతనివలన మన్ననలను గాంచి, తన వచ్చినపని తెలుపఁగా నాతఁడు తనసైన్యమును బంపి అక్కన బయ్యనలను నెల్లూరునుండి పాఱఁద్రోలి మనుమభూపతిని బునరభిషిక్తునిఁ గావించి యుండును. తిక్కనభారతాఖ్యానమును వినిపించినాఁడనియు, తిక్కన బౌద్ధులను వాదమునఁ గెలిచినాఁడనియు, బౌద్ధులక్రూరమారణాగ్నికిఁ దిక్కన యొడంబడినాఁడనియుఁ జెప్పుట కవికల్పితములని స్పష్టముగఁ జెప్పఁదగును. శాసనపరిశోధనములవలనఁగాని, మన కీవిషయము చక్కఁగా బోధపడఁజాలదు. మనుమసిద్ధిరాజు బ్రదికియున్నంతవఱకు స్వతంత్రుఁడై స్వల్పరాజ్యముతోనే తృప్తిఁగాంచి కాకతీయసైన్యాధిపులతోఁ బోరాడుచు జయాపజయములను గాంచుచుండె నని నాయభిప్రాయము.

కాటమరాజ మనుమసిద్ధిరాజుల యుద్ధము.
ఖడ్గతిక్కన పౌరుషపరాక్రమములు.

పసులమేఁపు బీళ్లనిమిత్తమై కాటమరాజునకును మనుమసిద్ధిరాజునకును వివాదము పొసఁగి మహాయుద్ధము జరిగినటులఁ గాటమరాజుకథవలనఁ దెలియుచున్నది. ఈయుద్ధకథనము ద్విపదలో రామరావణయుద్ధముగ వర్ణింపఁబడినది. మనుమసిద్ధి రావణుఁడుగఁ బోల్పఁబడియెను. కాటమరాజుతండ్రి పెద్దిరాజు. పెద్దిరాజుతండ్రి వల్లురాజు. ఇతఁడు చాంద్రేయగోత్రోద్భవు లయిన యాదవులసంతతిలోనివాఁడుగఁ జెప్పఁబడియెను. ఇతఁడు కనిగిరిసీమలోని ఆలవలపాడున కధిపతిగ నుండెను. కాటమరాజు కనిగిరిసీమలోని యెఱ్ఱగడ్డపాడున కధిపతిగ నుండెను. దేశమున ననావృష్టి సంభవింప యాదవు లనం

బడు గొల్లవాండ్రెల్లను తమతమ పసులమందలను దోలుకొని దక్షిణముకకు వచ్చి మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క పసులబీళ్లను గొన్నిటిని పుల్లరిలేకగాని పసులను మేపుకొని పుల్లరి చెల్లింపకయే వెడలిపోయిరి. అందుపైని సిద్ధిరాజునకుఁ గోపమువచ్చి అన్నంభట్టను బ్రాహ్మణుని రాయబారిగాఁ గాటమరాజునొద్దకుఁ బంపించెను. కాటమరాజు పుల్లరిచెల్లింపనని యుత్తరము వ్రాసెను. అంతట మనుమసిద్ధిరాజు కాటమరాజును శిక్షించుటకై బహుసైన్యములంగూర్చుకొని దండెత్తి వచ్చెను. కాటమరాజుకూడ బంధుజనులను మిత్రులను గూర్చుకొని యుద్ధసన్నద్ధుఁ డయ్యెను.

అప్పుడు తిరునామాలతిప్పరాజు, శ్రీరంగరాజు, పెదనరసింహరాజు, పెదవరదరాజు, అర్లకొండ అచ్చిరాజు, ఆదినారాయణరాజు, గయికొండ గంగరాజు, ఉర్లకొండ సోమన్న, ఉదయాద్రి ఉప్పుశెట్టి, చిన్నపట్టణము చంద్రశేఖరుఁడు, దేవముని వెంకళయ్య, పట్టుకోట బసవరాజు, కాశీవాస్తి పాపతిమ్మరాజు, వెలకంచి వెంకళపతిరాజు, స్వర్ణగిరిపట్టణము పద్మశేఖరుఁడు మొదలగు యోధులు మనుమసిద్ధికి దోడ్పడ వచ్చిరి. వీరందఱకు నాయకుఁడై ఖడ్గతిక్కన సిద్ధిరాజుసేనల నడిపించుచుండెను.

పల్నాటిప్రభు వయిన పద్మనాయఁడును, పల్లికొండప్రభు వయిన చల్ల పిన్నమనాయఁడు, దొనకొండ అయితమరాజు, ఎఱ్ఱయ్య, భట్టారపులరాజు, కరియావులరాజు, వల్లభన్న, నాచకూళ్లనాయఁడు, వెలిమద్దయ్యనాయఁడు, పాచయ్యనాయఁడు, ముమ్మయ్యనాయఁడు, పుత్తమరాజు, మొదలగుగూడ వీరులును, కాటమరాజునకుఁ దోడ్పడ వచ్చిరి. ఈసైన్యముల కంతకుఁ బిన్నమనాయనిమంత్రియు నారాధ్యబ్రాహ్మణుఁడు నగు బ్రహ్మయ్య నాయకుఁడై నడిపించెనఁట. ఉభయసైన్యములును కాళేపరియేటియొడ్డున పంచలింగాలకొండకడ నెదుర్కొన్నవి.

సిద్ధిరాజు సేనాపతి యగుఖడ్గతిక్కన, తిక్కరాజుమంత్రియును తిక్కనసోమయాజి పెద్దతండ్రియు నగు సిద్ధనామాత్యుని కొడుకులలోను బెద్దవాఁడని యిదివఱకే దెలిపియుంటిని. ఇతఁడు దక్షిణదేశముపైన దండయాత్ర

వాఁడు. దశకుమారచరిత్రమునందు కేతనకవి యీతని నీ క్రిందివిధమున నభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. వేఁడినవర్థార్థి కృపఁబుష్పనేఁగని
దానంబు తనకు బాంధవుఁడు గాఁగ,
చెదరినజము నైన బ్రదికిపోవఁగనిని
శౌర్యంబు తన కిష్టసఖుఁడు గాఁగ,
శరణుచొచ్చిన శత్రువరు నైనరక్షించు
కరుణయు తనకు సంగాతి గాఁగఁ,
బలికినఁ బాండవప్రభు నైన మెచ్చని
సత్యంబు తనకు సహచరుఁడు గాఁగఁ,
గీ. జగతి నుతికెక్కె గాయకవేశ్యాభుజంగ
రాజ్యరత్నాకరస్ఫూర్తి రాజమూర్తి
గంధవారణవిరుద విఖ్యాతకీర్తి
దినపతేజుండు సిద్ధయ తిక్కశౌరి."

మరియుఁ దిక్కనసోమయాజి గృహం బీవిధంబుగా నుండు నని మిక్కిలి మనోహరంబుగా వర్ణింపఁ బడినది.

"సీ. పగలిశాలంబు వేదవినాదంబుఁ
బాయ దేప్రొద్దు బ్రాయుచుండు,
భూసురప్రకరంబు సేసలు వల్లంగఁ
బాయక శిష్యకుటుంబములు బ్రదుకు,
బ్రాహ్మణావళికి ధారలుపోసినజలంబు
సతతంబు ముంగిట జాలువాఱు,
రిపులకొసఁగినపత్త్రికల పుత్త్రికలను
బాయక కరణముల్ వ్రాయుచుండ్రు,
గీ. మాసమునకు నైన తిక్కనమంత్రియింట,
మదనసుమునైన తిక్కనమంత్రియింట,

మహితయశుఁడైన తిక్కనమంత్రియింట,
మంత్రిమణియైన తిక్కనమంత్రియింట."

ఆహా! ఇమ్మహానుభావుఁడు పరశురామునివలెను, ద్రోణాచార్యునివలెను, కృపాచార్యునివలెను, అశ్వత్థామునివలెను, బ్రహ్మతేజము దాల్చుట మాత్రమే గాక, మహాశాస్త్రమునుబూని వాగలవలెఁ గ్రూరచిత్తుఁడై దుష్కర్మముల కొడిగట్టక మానిరై ధర్మయుద్ధంబునఁ బ్రాణంబు లర్పించుటకు నైన సిద్ధపడియెంగాని, అపయశంబు పాలఁబడుటకొల్లఁడయ్యెను గదా! అభినవదండియైన కేతనకవి పొగడ్తలు పొల్లులుగాక తిక్కనసేనానియందున సత్యంబులై సార్థకంబు లగుచున్నవి. తిక్కనసేనాని, సిద్ధిరాజు సహాయుఁడై గోపాల కాటక్కఁడనే యాదవులను జయించివత్తు నని ససైన్యముగ ముందుగాఁ బోయి, శత్రువులను మార్కొనియెను. అప్పు డుభయసైన్యములకును ఘోరమైన యుద్ధము జరిగెను. కడకు తిక్కనసైన్యమంతయు నాశ మయ్యెను. తిక్కన యుద్ధభూమిని నొక్కఁడు నిల్చియుండుటను ప్రతిపక్షనాథుఁడైన పిన్నమనాయఁడు చూచి—

"పోరనిలుపుమోయి భూసురోత్తముఁడ
సరిగాదు మాతోడ సమరంబుఁ జేయ
అగ్రజాల్ మీరు యాదవులము మేము
ఉగ్రము మామీఁద నుంపంగ రాదు."

అని పలికెనఁట. అందుపైని తిక్కన, సైన్యమంతయు నాశ మగుటకుఁ జింతించి మఱల సైన్యమును గొనివచ్చి కలపడియెదం గాక యని గుఱ్ఱమును ద్రిప్పుకొని పురంబునకు వచ్చెనఁట. పౌరజనంబులు పరాజితుఁడై పాఱివచ్చిన తిక్కనయోధునిఁ గాంచి నవ్వువారును, కేరడము లాడువారును, నై యాతని వ్యథంబైన మనస్సునకుఁ జింత గలిగించిరి. పౌరజనంబులు మాత్రమే గాక, యింటికిఁ బోవ నతోడఁ దనె వృద్ధుఁ డైనతండ్రి సహా "యుద్ధమున నైనంజావక యిటు పాఱివచ్చితివి, కడుపు చెఱుపఁబుట్టితి వాని నిందించెనఁట! ఆ [illegible] స్నానమునకు వచ్చినపుడు భార్య స్త్రీల [illegible] పసుపుముద్దలుంచిన [illegible]

వెండినుంచు దానికి నులకమంచమును చాటుపెట్టి దానిమీఁదఁ బసుపుముద్ద యుంచెనఁట! దానింజూచి సిగ్గుపడి ఖేదపడుచుండఁగా, భార్య—

“క. పగలింటి కెన్నిచ్చినచో
నగరే నిను మగలసంపుసాయకులందున్
మగుగాఁడువార మైతిమి
నగసేవకు జలకమాడవచ్చినచోటన్.”

అని యెకసక్కెము లాడెనఁట :

అన్నములోఁ బోయునప్పుడు పాలు విఱిగిపోఁగా తల్లిసైతము పరిహాసముగా—

“కం. అసదృశమగు నరిపురులఁ
బసమీఱఁగ గెలువలేక పందవయి స్వ
దసిమైచి విఱిగి వచ్చినఁ
బసులు న్విఱిగినవి, తిక్క! పాలున్విఱిగెన్.”

అని పలికెనఁట : ఇంకఁ జెప్పవలసిన దేమున్నది? ఇట్టిపలుకు లెల్లను కాలములైనాఁడు మానాభిమాన ధనుఁడైన యమ్మహాయోధుఁడు చేసినపనికిఁ బశ్చాత్తప్తుఁడై, “ఈసారి మఱలఁబోయి శత్రువులను మార్కొని జయంబుఁగొందు. అయ్యది సంప్రాప్తంబు గాదేని ప్రాణం బుండుదనుకఁ బోరాడి వీరస్వర్గంబు నైనఁ జూఱఁగొందు. మానాభిమానములు గల వారుఁ డిట్టి లోకబ్రదుకు బ్రదుకఁడు.” అని పలపోసి, యున్న కన్ని విధముల వారించినను వినక, సిద్ధిరాజు కుటుంబమిచ్చి మఱల సైన్యమును గొనిపోయి శత్రువులను మార్కొని భీమసంగ్రామంబు గావించెను. చరిత్రకారుఁడు యుద్ధభూమిని నాటకంపు చేయుచున్న యుద్ధక్రమము నిట్లువర్ణించుచున్నాఁడు.

“ఉ. ఖడ్గముల వాజి రాహుతుల పైనుఱికించుచుఁ దిక్కుదార్చినన్
వెడలి కృశించి కడుఁదిద్దుచు వీరులు విఱచుచున్నరై
యుడివడి దాలి బాస్త్రముఁగు లల్లడ యల్లడ యాఁగఁజంచనన్
గడుకఁ యాజిఁజేరు కత్తులు కలకండలఁ కన్నరూపునై.”

ఇట్లే బ్రాహ్మణుఁ డగు నందూరి గొమ్మనామాత్యుఁడు క్రొగ్గదగ్గల సరభూములందుఁ గళింగరాజుతోఁ బోరాడి చూపిన యుద్ధనైపుణ్యమును మంచనకవి కేయూరబాహుచరిత్రమునందు,

"సీ. నెలకట్టెవాటునఁ జెలఁగి తెంచిన యోలిఁ
గూడ గుఱ్ఱంబులు గుదులు గ్రుచ్చు,
బ్రతిముఖం బగునరపతుల ఛత్త్రములఁ
గడిమమై వీఁపులు వెడలఁ బొడుచుఁ,
బందంపుగొటియల పగిది సేనంగుల
ధారశుద్ధిగ నసిధార దునుముఁ,
జిదియించుఁ బగిలించుఁ జేతులకేటుకో
వడిఁగాండమేని మావటుల తలలు,
గీ. తల పుడి వేసి మావంతులలలు శత్రు
రాజశిరములు ద్రొక్కించు రాఁగఁదియగ
వాఁగె నుబ్బడు తన వాహనంబుచేత
మహితశౌర్యుండు గొమ్మనామాత్యవరుఁడు."

అని మిక్కిలి మనోహరముగా వర్ణించి యున్నాఁడు. ఆకాలమునం దీ బ్రాహ్మణమంత్రివరులు రాజ్యతంత్రమునందు మాత్రమె గాక యుద్ధతంత్రము నందును బ్రవీణులై యుండిరనుట కిట్టి దృష్టాంతము లెన్నియైన నాంధ్రసార స్వతమునం గనుంగొనఁ గలము.

ఇట్లు ప్రచండవిక్రమారూఢులై ఘోరసంగ్రామంబున శత్రుసేనల మార్కొని పీనుంగుపెంటలు గావించుచు రణకేళి సల్పుచుండ, యాదవ వీరులును వెనుదీయక మహోద్రగులై తీక్ష్ణనైశిత్యములైన బడికత్తులఁ గటారుల నీఁటెలం బొడిచి చక్కాడుచుఁ బెద్దకాలంబు పోరాడి రుభయసైన్యంబులఁ బెక్కండ్రు వీరభటులు నేలంగూలిరి. అంతట నెఱ్ఱమసానాయుఁడు ఖడ్గతిక్కనను సమీపించి "ఓ విప్రోత్తమా. యుద్ధము చేయుట బ్రాహ్మణునకుఁ బాడిగాదు. మిమ్ముం జంపిన మాకు బ్రహ్మహత్యాదోషంబు వాటిల్లును గా

మనంబు తల్లడిల్లుచున్నది. కొలంగుట నీకును మాకును గూడ శ్రేయస్కరం బని యూహింతు” నని గొంతెత్తి గంభీరవాక్యంబులు పలుకఁ దిక్కనయు “ఓ నాయఁడా! రణశూరుఁడవై యుద్ధము సేయఁజాలక పంద క్రియ ధర్మపన్నంబు ఏల వదిలెదవు? వానిం గొన్ని గెలుంగుదునుగాని, వీరుండ వౌదువేని విదలక నిలుచుండి యుద్ధంబుచేసి చేతనయ్యెనేని నా ప్రాణంబులు గొని విజయపత్రిక నొసగుము. కాదేని శరణుచొచ్చి మా పుల్లరి మాకుఁ బెట్టుము,” అని హెచ్చరింపఁ జిన్నమనాయఁడు బ్రహ్మహత్యాదోషమునకు వెఱచి యేమి చేయుటకును తోఁచకను గాళ్లు నాడక నిశ్చేష్టితుఁడై చూచుచుండ, వాని మంత్రి బ్రహ్మసముద్రము యాజి కోపించి “తిక్కన సేదలంపడి పోకార్చెద నెవటుంకు” మని తన ప్రతివీరునిపై హయంబును బఱపి యుద్ధము చేయఁగా నిరువురగుఱ్ఱంబులు నిట్టపోటుల నేలంగూల, నిరువురును గత్తులుదూసి “హర హర” యని యభిమన్యు లక్ష్మణకుమారులవలె ద్వంద్వయుద్ధంబునకుఁ గలియంబడి యుభయసైన్యంబులవారును నివ్వెఱపడి చూచుచుండఁ బెద్దయుం బ్రొద్దు పోరాడి కుదకు నేలఁగూలిరి. అపాటుంగని తిక్కన సైనికులలో సామంతు లయిన వారి చిత్రవిధముగాఁ జెప్పుకొని యాక్రందించి రని యొకకవి చెప్పియున్నాఁడు.

“సీ. ధైర్యంబు పొమ్మనఁ దవిలియుండుటఁ జేసి
చలియించి మందరాచలము తిరిగ,
గాంభీర్యమెల్ల నీకడన యుండుటఁ జేసి
కాకుత్స్థుచే వార్ధి కట్టువడియె,
జయలక్ష్మి నీ యురఃస్థలిని యుండుటఁ జేసి
జారిపోయి బలి దానవుడుగానియె,
నాకారమెల్ల నీయందె యుండుటఁ జేసి
మరుఁడు చిచ్చునఁబడి మడిసెనియె,
గీ. దిక్కదండనాథ దేవేంద్రపురికి నే
పయిగ వెడలఁగి నగము తిరుగుటుడుకు

సధిక్కట్టువిడుచు నచ్యుతుఁ డాదరూను
మరుఁడు మరలఁ గలుగు మగలరాజ."

అని తనసైనికులెల్ల హాహాకారంబులు సేయుచుండఁ బ్రాణంబులు దేహంబును విడిచినవిధం బాకవిశర్యుఁడే మరల నిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.

"సీ. నందిని బుత్తెంచె నిందుశేఖరుఁడని
వన్నె యేతెమ్ము తారాద్రికడకు,
గరుడుని బుత్తెంచె నరహరి రావమ్ము
వడి సిద్ధతిక్క వైకల్యమునకు,
హంసను బుత్తెంచె నజుఁడు నీకడకు ను
భయకులమిత్త్ర రా బ్రహ్మసభకు,
నైరావతముఁ బంపె నమరేంద్రుఁ డిప్పుడు
దివమున కేతెమ్ము తిక్కయోధ,
గీ. యనుచు వేఱువేఱ సర్దితోఁ బిలుకంగ
వారువీరు గూడ వచ్చి వచ్చి
దివ్యయోగియైన తిక్కసామంతుఁడు
సూర్యమండలంబుఁ జొచ్చిపోయె."

తరువాత కాటమరాజునకును మనుమసిద్ధిరాజునకును యుద్ధము జరిగె. యాయుద్ధమున నిరువురునుగూడ వీరస్వర్గమును జూఱఁగొన్నట్లుగాఁ గాటమ రాజుచరిత్రమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ యుద్ధము జరిగినది యేసంవత్సరమో సరిగాఁ జెప్పుటకు తగినాధారము గానఁబడలేదు. కండుకూరుసీమలో గుండ్లపాలెములో భ్రమరేశ్వరాలయములో నొకశాసనమువలన నొకవిషయము సంగ్రహముగాఁ దెలుపఁబడినను గాని, యందుఁ జెప్పఁబడిన కాలము వేఱు గను నాయకులు వేఱుగనున్నారు.[1] అందు సంవత్సరవిషయము చెప్పనగం ప్రతాపరుద్రుని కాలమున శకసం. ౧౧౬౦ కాళయుక్తి సం. కార్తీక శు ౫ మీ గురువారమున జరిగినట్లుఁ దెలుపఁబడినది. అందుఁ జెప్పఁబడిన

1. Nellore Inscriptions, Vol. II, Kandukur, 26.

సంవత్సరమునకును తిథివారంబులకును బొసఁగుపాటు గానరాదు. ఇది కాటమరాజునకును మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ గాక, నల్లరాజునకు నల్లసిద్ధిరాజునకు జరిగిన యుద్ధముగాఁ జెప్పఁబడియెను. మనుమసిద్ధిరాజునుగూడ నల్లసిద్ధిరాజని పేర్కొనుచుండరేమో. కాటమరాజుతాత నల్లరాజు. ఈశాసనమును ఎవ్వరో కొండయ్యకొడుకు రామయ్య యనువాఁడు వ్రాయించినదిగాని, యొకరాజుగాని యాతనిమంత్రులుగాని వ్రాయించినది కాదు. అది యెప్పుడు వ్రాయఁబడినదియుఁ దెలియరాదు. దీని నన్నిఁటిని బరిశీలించిచూడఁగా నది విశ్వాసపాత్రమైనదిగా గనుపట్టదు.

క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వ సంవత్సరాంతమువఱకు మనుమసిద్ధిరాజు బ్రదికి యున్నట్లుగా శాసనములు గానంబడియుండుటచేత నాసంవత్సరమునకుఁ దరువాతనే కాటమరాజునకు నిజమైనయెడల మనుమసిద్ధిరాజు మరణము నొంది యుండవలయును. కృష్ణామండలములోని నందిగామసీమలోని అనముంచిపల్లె గ్రామమునందలి శివాలయముయొక్క గర్భాలయము ముందటి రాతిపలకమీఁది శిలాశాసనములు నాలిఁగింటిలో నొకదానియందు శాలివాహనశకము ౧౧౮౨ వ సంవత్సరమునం దనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౨౬౦ వ సంవత్సరమునందును; మఱియు, కృష్ణామండలములోని నూజవీడుసంస్థానములోఁ జేరిన కొండనాయని వరగ్రామముయొక్క చెఱువుగట్టుమీఁద నున్న దేవాలయముసమీపమునందలి యొకరాతిమీఁద చెక్కఁబడిన శాసనములో శాలివాహనశకము ౧౧౮౫ వ సంవత్సరమునం దనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౨౬౩ వ సంవత్సరమునందును "మనుమరాజు" భూదానములు చేసినట్లుఁ జెప్పఁబడి యున్నదని స్యూయల్ దొరగారి గ్రంథమునుండి కాఁబోలు నెత్తి యాంధ్రకవులచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడియున్నది.[1] ఆశాసనములందుఁ జేర్కొనంబడిన మనుమభూపతి నెల్లూరును బాలించిన యీమనుమసిద్ధిరాజు కాఁడని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును.

---

1. Lists of the Antiquarian Remains in the Presidency of Madras by Robert Sewell, Vol. I. pp. 48, 51.

తిక్కనసోమయాజి.

తిక్కనసోమయాజి మంత్రిభాస్కరుని మనుమఁ డనియు, కొమ్మనామాత్యుని పుత్త్రుఁ డనియు, నిదివఱకుఁ దెలిపియుంటిని. ఆపస్తంబసూత్రుండును, గౌతమగోత్రుండు నగు కొమ్మనామాత్యుఁడు గుంటూరిసీమకు దండనాథుఁడుగా నుండెను. గుంటూరివిభుఁ డనఁగా గుంటూరికరణ మని యొక విమర్శగ్రంథమునందు నవిచారపూర్వకముగా వ్రాయఁబడినది. కొమ్మన దండనాథుఁ డని తిక్కనసోమయాజియే విరాటపర్వములోని యీక్రిందిపద్యమునఁ బేర్కొనియున్నాఁడు.

" సీ. మజ్జనకుండు సన్మాన్యగౌతమగోత్ర
 మహితుండు భాస్కరమంత్రితనయుఁ
డన్నమాంబాపతి యనఘులుకేతన
 మల్లన సిద్ధనామాత్యవరుల
కూరిమితమ్ముండు గుంటూరివిభుఁడు కొ
 మ్మనదండనాథుఁడు మధురకీర్తి
విస్తరస్ఫారుఁ డాపస్తంబసూత్రప
 విత్రశీలుఁడు సాంగవేదవేది,
గీ. యర్థిఁ గలవచ్చి వాత్సల్య మతిశయిల్ల
నస్మదీయప్రణామంబు లాదరించి
తుష్టిఁ దీవించి కరుణార్ద్రదృష్టిఁ జూచి
యెలమి నిట్లని యానతియిచ్చె నాకు. "

తిక్కనసోమయాజి యొకవేళఁ బక్షపాతబుద్ధితోఁ దనతండ్రి సామాన్యుఁడైయుండఁగా దండనాథుఁ డని పేర్కొనియుండవచ్చు నని చెప్పవత్తురేమో. తిక్కనసోమయాజికిఁ దనకావ్యము నంకితముచేసిన మనుమసిద్ధియుఁ గొమ్మనామాత్యుని ధైర్యంబున హిమవంతునితోడను, గాంభీర్యంబున సముద్రునితోడను బోల్చి, సూర్యవంశకభూపాల సుచరిత్రరాజ్యవసనసంతుఁ డని యీక్రిందిపద్యములలో మనోహరముగా వర్ణించియున్నాఁడు.

"సీ. సామ్రాజ్యపూజ్యుండో రాగవార్ధికుండో
నాఁగ భోగమున మానమున నెగడె,
రవిసాదుఁడో దినరాజకులరాజుఁడో
నాఁగ రూపమున దానమున నెగడె,
ధరణీధరేంద్రుఁడో ధర్మసంజాతుఁడో
యనఁగ స్థైర్యమున సత్యమున నెగడె,
గంగాత్మజన్ముఁడో గాండీవధన్వుఁడో
యనఁగ శౌచమున శౌర్యమున నెగడె,
గీ. సూర్యవంశభూపాల కులిరాజ్య
సచివసంఘుండు బుధలోకవత్సలుండు
గౌతమాన్వయాంభోనిధి శీతకరుఁడు
కులనిధానంబు కొట్టరు కొమ్మశౌరి."

కాఁబట్టి కొమ్మనామాత్యుఁడొక సామాన్యకరణముగా నుండవచ్చునని చేసిన ప్రకంపన యప్రశస్తమైనదనియు, నిరాధారమైనదనియుఁ జెప్పుట కెంత మాత్రము సందియము లేదు. ఇట్టి కొమ్మనామాత్యునకును అన్నమాంబికకును జనియించినవాఁడు మన యీతిక్కనసోమయాజి. ఇతఁడు మనుమసిద్ధిరాజు కడ మంత్రియుఁ గవియు నై విఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు సిద్ధిరాజుకడ మిక్కిలి మన్ననగలవాఁడై యతనితోడ సమాన ప్రతిపత్తి గలవాఁడై వరుసచేఁ బిలువఁబడుచున్నట్టును నట్టివరుసలో మనుమభూవల్లభుని కవి మామ వరుసగఁ బిలిచియున్నట్టును నిర్వచనోత్తరరామాయణము మొదట తిక్కనకవిని గూర్చి మనుమభూపతి చెప్పినటు లున్న యీక్రింద పద్యమునుబట్టి విస్పష్టమగుచున్నది.

"క. ఏ నిన్ను మామ యనియెదు
దీనికిఁ దగనిత్తు భారతీకన్యక నా
కీనర్హుఁడ వగు దనినను
భూనాయకులకు చిత్తమున కింపగుడుఁగా."

ఇట్లు సిద్ధిరాజుచేఁ గోరఁబడి తిక్కన తాను రచించిన నిర్వచనోత్తరరామాయణకావ్యము నాతని కంకితము చేసెను. ఈ నిర్వచనోత్తరరామాయణము ప్రథమంబున రచింపఁబడిన దగుటం జేసి కాఁబోలు నందుఁ దిక్కనార్యుఁడు తన పాండిత్యాతిశయమును దన కవిత్వనిపుణతయును జెప్పుకొని సుకవినిందయుఁ జేసియున్నాఁడు. ఇట్టిది యాంధ్రకవిశేఖరునకుఁ దగరాదు. ఇతఁడు నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచించునప్పటికి యజ్ఞము చేసియుండలేదనియు, వయస్సు మిక్కిలివాఁడు కాఁడనియు, నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని "ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్ర కొమ్మనామాత్యపుత్త్ర బుధారాధనవిధేయ తిక్కననామధేయ ప్రణీతంబైన" అను గద్యమునుబట్టియు మనము సులభముగా గ్రహింపవచ్చును. భారతము రచించునప్పటికి తిక్కన యజ్ఞముచేసినటులు భారతములోని "ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్ర కొమ్మనామాత్యపుత్త్ర బుధారాధన విరాజి తిక్కనసోమయాజి ప్రణీతంబైన" అను గద్యమునుబట్టియే విస్పష్టమగుచున్నది. నిర్వచనోత్తరరామాయణము ౧౨౦౮ వ సంవత్సరమునకుఁ జరిగినవిషయములను దెల్పుచుండుటచేతను అప్పటికి యజ్ఞముచేసి యుండలేదు గనుక, భారతము మనుమసిద్ధిరాజున కంకితముచేయఁబడక హరిహరనాథున కంకితము చేయఁబడి యుండుటచేతను భారతము మనుమసిద్ధిరాజు మరణానంతరము కొన్ని సంవత్సరములకు రచియింపఁబడిన దని చెప్పవలసియున్నది. ఈ మంత్రిపుంగవుఁడు మనుమసిద్ధిరాజు నకు సేనానియుఁ దనకు పెదతండ్రికొడుకు నగు తిక్కనయు మరణము నొందినతరువాత విరక్తిభావము జనింప లౌకికాధికార ధూర్వహత్వమును దొలఁగి వైదికమార్గనిష్ఠ మగువర్తనముగల శ్రౌతజనంబుల సన్నిహితుఁడై యజ్ఞ మ్మ నాచరించి సోమయాజియై మహాభారతమును రచించి జగద్విఖ్యాతిం గాంచెను. ఇతఁడు లౌకికాధికారధూర్వహుండై యున్న కాలమునందే మహాభారతమును రచింపఁబూనుకొనెనని పలువురు తలంచుట పొరఁబాటుగాని యుక్తమైనదు కాదు. ఇతఁడుగణపతిదేవుని యాస్థానమునకుం బోయి భారతాఖ్యానము వినిపించెననుటయు విశ్వాసపాత్రమైనయంశము గాదు. ఇక్కవినివాస

మనుమసిద్ధిరాజు మరణమునొందిన వెనుక బహుకాలము వఱకు జీవించి యున్నట్టుగాఁ గనఁబడుచున్నది. తిక్కనసోమయాజి శిష్యుఁడైన మారనకవి 1295 వ సంవత్సరము మొదలుకొని 1323 వఱకుఁ బరిపాలనము చేసిన రెండవ ప్రతాపరుద్రుని సేనాధిపతులలో నొకఁడగు నాగయగన్నమంత్రికిఁ దన కావ్యము నంకితము చేసియుండుటచేత తిక్కనసోమయాజి 1290 వ సంవత్సరము వఱకు జీవించి యుండవచ్చును.

సకలకవితాసామ్రాజ్యవిలసితుఁడైన యిమ్మహాకవివరుండు—

“ఉ. ఆదరణీయసారవివిధార్థగతిస్ఫురణంబుగల్గి య
ష్టాదశపర్వనిర్వహణసంభృతమై పెనుపొందియుండు నం
దాదిదొడంగి మూఁడుకృతు లాంధ్రకవిత్వవిశారదుండు వి
ద్యాదయితుం డొనర్చె మహితాత్ముఁడు నన్నయభట్టు దక్షతన్.”

అని నన్నయభట్టును ఆంధ్రకవిత్వ విశారదుండనియు, విద్యాదయితుండనియు మాత్రమే చెప్పియున్నాఁడుగాని, ప్రథమాంధ్రకవినిగాఁ జెప్పియుండలేదు. అదియునుంగాక, తిక్కన యాదికవీంద్రులను నూతనసుకవీశ్వరులను నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు స్తుతించుటచేత నన్నయాదులకు బూర్వము నందుఁగూడ నాంధ్రకవీంద్రు లనేకు లున్నట్టు స్పష్టపడుచున్నది. [1]

కవిబ్రహ్మయనియు, కవిలోకచక్రవర్తి యనియు, నాంధ్రకవి ప్రపంచముచే నిరంతరము సంకీర్తనము చేయంబడుచున్న యిమ్మహానుభావుని గుణ

1. నన్నయభట్టారకునకుఁ బూర్వము అనేకశతాబ్దములనుండి యాంధ్రసారస్వతము వర్ధిల్లుచున్నట్టుల ననేక దృష్టాంతములవలనఁ దెలియుచున్నది. క్రీ. శ. 9 వ శతాబ్దమునుండి యాంధ్రకవిత్వము వర్ధిల్లుచున్నదనుటకు తెలుఁగు శాసనములలోని పద్యరచనయే సాక్ష్యముగ నున్నది. రాజరాజనరేంద్రునకు సమకాలికుఁ డగు చోళరాజునకు ముద్రామాత్య మనునొకయాంధ్రశాస్త్రము శ్రీరంగదేవునిచే నంకితము చేయఁబడినటుల తెలియుచున్నవి. కవి గజ్జఱటుఁ డనుకవి వేతాళపంచవింశతి యను తెలుఁగు ప్రబంధమును జాళుక్య విక్రమాదిత్యున కంకితము చేసెనని తెలియుచున్నది.

విశేషంబులను గూర్చియు, విద్వద్వరేణ్య మహామహులను గూర్చియు, మహోత్తరకవిత్వసంపత్తిని గూర్చియు, సారవిహీనంపుఁ బలుకులతో గ్రంథభాగమును గావించుచు నేనిచట వర్ణించి చదువరుల మనంబులకుం గొంత శ్రమంబు గల్గింప నిష్టములేక, అభినవదండి నా వినుతిఁ గాంచిన కేతనకవివర్యుండు మిగుల రసవత్తరంబుగా రచించి యమ్మహానియునకే యంకితముగావించిన దశకుమార చరిత్రములోని పద్యములనే చదువరులకుఁ గర్ణరసాయనముగా నిక్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను.

"సీ. సుకవీంద్రబృందరక్షకుఁ డెవ్వఁ డనిన నాఁ
డనుఁ నాలుకకుఁ దొడవైనవాఁడు,
చిత్తనిత్యస్థిత శివుఁ డెవ్వఁ డనిన వాఁ
డనుశబ్దమున కర్థమైనవాఁడు,
దశదిశావిక్రాంతయశుఁ డెవ్వఁ డనిన వాఁ
డని చెప్పుటకుఁ బాత్రమైనవాఁడు
సకలవిద్యావిశారదుఁ డెవ్వఁ డనిన వాఁ
డని చూపుటకు గుఱియైనవాఁడు,
గీ. మనుమసిద్ధిమహీశ సమస్తరాజ్య
భారధౌరేయుఁ డభిరూపభావభవుఁడు
కొట్టరువుకొమ్మనామాత్యు పుత్త్రిసుతుఁడు
దీనజనతా నిధానంబు తిక్కశౌరి.
క. అగు ననఁ గొమ్మయ తిక్కఁడు
జగతి నపూర్వార్థశబ్దచాయాపరమై
నెగడిన బాణోచ్ఛిష్టం
జగత్త్రయం బనినపలుకు సఫలం బయ్యెన్.
క. కృతులు రచియింప సుకవుల
కృతు లొప్పఁ గొనంగ నొరులకుం దీరునె కా
కృతినిభుఁడు వితరణశ్రీ
యుతుఁ డన్నమసుతుఁడు తిక్కఁ డొకఁడే చక్కన్.

క. అభినుతుఁడు మనుమభూవిభు
సభఁ దెనుఁగున సంస్కృతమునఁ జతురుం డై తా
నుభయకవిమిత్త్ర నామము
త్రిభువనముల వెలయ మంత్రి తిక్కఁడు దాల్చెన్.

సీ. సకలకవీంద్రుల సత్ప్రబంధములొప్పఁ
గొనునను బుద్ధికీర్తనకుఁ దెరువు,
లలితనానాకావ్యములు సెప్ప నుభయభా
షలయందు ననుట ప్రశంస తోఁప,
యర్థిఁ బేర్కొన్న నగ్రహారంబులు
గా నిచ్చుననుట సౌగద్దపాలము,
మహితదక్షిణ లైనబహువిధయాగంబు
లొనరించుననుట వర్ణనము దారి,

గీ. వరునికొన్ని కీర్తియుఁ బ్రకటవృత్తి
నిజము లై పెంపుసొంపారి వెలయునట్టి
కొమ్మనామాత్యతిక్కన గొలది సచివు
లెంత నెక్కఁడు దెన్నంగ నొందఁగలఁడు?''

ఈ పద్యములం బట్టి తిక్కనసోమయాజి విబుధజనవర సంస్తుత్యం బైన పాండిత్యమునను, కవిత్వమునను, చతురరాజనీతికార్యనిర్వాహణ ధురంధరత్వమునను, గృహితపతిత్వ సామ్రాజ్యవైభవమునను, వైదికమార్గనిష్ఠాప్రారంభమునను, లోకప్రసిద్ధింగాంచి హరిహరనాథభక్తిభావనిర్మలచిత్తుం డై యుత్తమం బైన గృహస్థధర్మంబును నిర్వహించుచుండె ననుటయే యీయన ప్రతిభా విశేషమును వేనోళ్లఁ జాటఁగలదు. ఈకవినిగూర్చి పద్యములలోఁ జెప్పఁబడిన మాటలు సత్యంబులు. అం దతిశయోక్తి యేమియు లేదని నొక్కి చెప్పఁగలను. తిక్కనకృతమైన మహాభారతకావ్యభాగ మాంధ్రభాషలో సర్వశ్రేయ మైన దనుటకు లేశమాత్రము సందియము లేదు. ఇంత చక్కని కావ్యము ప్రపంచములో మఱి యే భాషయందైన నుండునన్న విశ్వాసము

నాకు లేదు. లేయునేల? ప్రపంచమునందలి సమస్తభాషలలోని యుత్తమోత్తమకావ్యములలో నిదియొక్కటి యని చెప్పవచ్చును. ఈ మహాకవిని గూర్చి రావుబహదరు వీరేశలింగముపంతులుగారు ఆంధ్రకవులచరిత్రమునం దిట్లు వ్రాసియున్నారు.

"కాని తిక్కనసోమయాజివలె సమానముగా వ్రాయుటయన్న మెవ్వరికిని సాధ్యము కాదు. తెలుఁగుభాషయందు పెక్కుగ్రంథము లున్నను తిక్కనసోమయాజికవిత్వముతో సమానముగాఁగాని, దానిని మించునట్లుగాఁగాని, కవిత్వము చెప్పఁగలిగినవారు నేఁటివఱకు నొక్కఁడును గానఁబడ లేఁడు. తిక్కనకవిత్వము ద్రాక్షాపాకమై మిక్కిలి రసవంతముగా నుండును. ఈతనికవిత్వమునఁ బాదపూరణమునకయి తెచ్చిపెట్టుకొనెడు వ్యర్థపదము లంతగా నుండవు. పదములకూర్పు ప్రౌఢముగాక యర్థసందర్భమును మిక్కిలి పొందికగా నుండును. ఏవిషయము చెప్పినను, యుక్తియుక్తముగాను స్వాభావికముగాను నుండును; ఎక్కడ నేయేపదము లుంచి యేరీతి నాపదములు ప్రయోగించి రసము పుట్టింపవలయునో యాకవికిఁ దెలిసినట్లు మఱియొకరికిఁ దెలియదు; ఈతనికవిత్వము లోకోక్తులతోఁగూడి బాగుగా నుండును; ఈ ఘనపదలాలిత్యమును, యుక్తిబాహుళ్యమును, అర్థగౌరవమును, రచనాశక్తిప్రవృత్తియు, శయ్యావిశేషమును, సందర్భశుద్ధియు, కల్పనాకౌశలమును అన్యులకు రావు."

శ్రీమదాంధ్రమహాభారతమునకుఁ బీఠిక వ్రాసిన బ్రహ్మశ్రీ, శతఘంటము వేంకటరంగశాస్త్రులవారు కవినిగూర్చి యిట్లు వ్రాసియున్నారు.

"ఏవిషయమునందైనను నిమ్మహాకవి సమానుఁడని చెప్పఁదగు కవి యొక్కఁడు నిప్పటికి వినఁబడఁడు. ఇఁక నధికుఁడు లేఁడని చెప్పనేల? ఈమహాకవి కవనమునుగూర్చి యెంత చెప్పినను చెప్పవలసినదియుండును గాని యొకప్పటికైనను దనివిదీఱఁ జెప్పినట్లుండదు.....ఈమహాకవి గ్రంథము జూచి నేర్చుకొనవలసిన విషయములు పెక్కులు గలవు. ఆంధ్రభాషాకవితామర్మ మాతనికిఁ దెలిసినట్లుగ మఱియే యాంధ్రకవికి నెప్పటికిని దెలియలేదనియు, నిరాక్షేపముగఁ జెప్పవచ్చును."

విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాలా సంపాదకు లగు శ్రీయుత్ వెంకటలక్ష్మణరావుపంతులు. ఎమ్. ఏ. గారిట్లు వ్రాసియున్నారు.

“తిక్కనకృతభారతము సంస్కృతమహాభారతమునకు భాషాంతరీకరణము మనవా రంద ఱనుకొనుచున్నారు; కాని, అది గొప్పపొరబాటు. ఇట్లనుకొనుట మనము తిక్కనయెడ నొక యపరాధముసేయుటయు. సంస్కృతాంధ్రమహాభారతముల నొద్దఁ బెట్టుకొని పోల్చుచుఁ జదివిచూచినయెడల నాంధ్రమహాభారతము సంస్కృత మహాభారతములోనుండి కథమాత్రము గ్రహించి దానిం బెంచి వేయిరెట్లధిక మనోహరముగా రచించిన స్వతంత్ర మహాకావ్య మని చెప్పక తప్పదు. మూలములోని యర్థాలంకారములును, రసభావములును, స్వభావవర్ణనలును, తెలుఁగుమహాభారతమునం దెచ్చటఁజూచినను విచ్చలవిడిగాఁ గానవచ్చును. మూలములోని విసుగుఁబుట్టించెడి యనేకదీర్ఘసంవాదములును, వర్ణనలును, వేదాంతఘట్టములును, తెలుఁగునందు లేనేలేవు. తిక్కన నిజమైనకవి యగుటచే నిరంకుశుఁడై మూలములోని ముఖ్యకథనుమాత్రము తీసికొని కడమభాగము నిష్టమువచ్చినటుల తగ్గించి పెంచి మార్చి వ్రాసెను. ఇట్లు చేయక సంస్కృతములోనున్న ‘చ’ కుఁ దెనుగున ‘ను’ వచ్చెనా లేదా యని యిప్పటి కొందఱుకవులవలెఁ జూచుకొనుచుఁ దిక్కన తెనిఁగించియుండినచో నది కావ్యము పృథివిలోని యుత్తమ కావ్యములలో నొక్కటియై యుండదు. కావున తిక్కనకృతమహాభారతము స్వతంత్రకావ్య మనియే చెప్పవలసి యున్నది. ఇట్లనుటవలన సంస్కృతమహాభారతమునుండి తిక్కన యేమియుఁ గైకొనియుండలేదని కాని, యది మిక్కిలి తక్కువయోగ్యతకలదని గాని, చెప్పుట నాయుద్దేశము కాదు. సంస్కృత మహాభారతము మా కత్యంతపూజనీయము. కావ్యముగను, ఇతిహాసముగను, దానియోగ్యత గొప్పదని యెఱుఁగుదుము. కాని, మూలములోని ప్రతిశబ్దమునకుఁ దూఁచినట్లు తెనుఁగున నొక్కొక్కశబ్దముండినగాని యది మంచి కావ్యము గాలేదని యనేకాంధ్రవిద్వాంసుల యభిప్రాయ మైనందున నది యసత్యమని చూపుటయే నాయుద్దేశము. సంస్కృతభారతము బంగారపు

ముద్దవంటిది ఆంధ్రభారత మాముష్మికానందైక సాధనంబగు శృంగారముదీసికొని స్వర్ణకారుని బుద్ధివైభవమునఁ జెక్కఁబడిన నగిషీ వంటి పనుపువంటిది. ఉభయభారతములలోని యీభేదమును వ్యాసవాల్మీకి బుద్ధివైభవము వెల్లడిచేయుటయే మాయుద్దేశము."

ఇట్లాధునికవిద్వాంసులు మాత్రము గాక ప్రాచీన కవిపుంగవుల పూర్వకవులుగూడ గలిగియున్నారు. [illegible] ప్రబంధపరమేశ్వరపదప్రఖ్యాతుఁడు నైన యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ తాను రచియించిన హరివంశమునందు నన్నయభట్టును [illegible] పద్యములను రచించి నన్నయభట్టారకుని [illegible] డని సూచించెను.

"ఉ. ఉన్నతగోత్రసంభవము నూర్జితసత్త్వము భద్రజాతి సం
పన్నము సుద్ధవంశపరిపాలకదోహల [illegible]
జ్ఞ్యోన్నయసూచకంబు [illegible]
జెన్న నిరంకుశో[illegible] [illegible]."

అనుపద్యమున విద్వత్కవికుంజరమం డయిన నన్నయభట్టారకుని [illegible].

"మ. తన కావించినసృష్టి తక్కొరులచేతం గాదు నా [illegible]
బునఁ దాఁ బల్కినపల్కు [illegible]
త్తనునీతం డొకరుండు [illegible]
వినుతింతుం గవితిక్కయజ్వ [illegible]."

అని తిక్కనసోమయాజిని గవిబ్రహ్మ యని చెప్పుచున్నాఁడు.

ఈకవిరత్నంబుఁడు నిర్వచనోత్తర రామాయణము, [illegible] మును మాత్రమేగాక, విజయసేనము [illegible] ప్రాచీనము, కవివాగ్బంధన మనియెడు ఛందస్సును, [illegible]ము, రచించె చెప్పుదురు. విజయసేనము మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైన [illegible] గ్రంథము [illegible] శైలిదయియుట్లై [illegible] కొన్నిపద్యము లిందుఁ బ్రకటించుచున్నా[illegible]

రెండవ ప్రకరణము.

"సీ. ఘనసారకస్తూరికాగంధముల నవ్వి
గంధవాహంబులు గలసికలసి,
కుసుమితవల్లికాలసితపీఠులఁ జొచ్చి
గని పరాగ్గ్రహములఁ మునిఁగిమునిఁగి,
సముచితకామినీశృంగారసంగతములతోన
కస్తూరిఁగలకాటు కలిపికలిపి,
కుముదగర్భములనిచేరుగంబులుదూఱి
యాలిదంపతుల నిద్రఁ దెలిపి దెలిపి,
గీ. యూనుదివస్సు నప్పునాంతిపమ్మున గట్టు
వాలువోలె విప్రవరుఁడు వోలె
నట్టువోలెఁ దాను నచ్చినచెలివోలె
మలయుచుండు మందమారుతంబు."
"సీ. మదనవికారమంత్రదేవత దృష్టి
గోపనమూర్తిగ్రోనియు నోర్వ్రా,
చితికరిదింబ నిద్రుతిసుధాధారని
రంబినిమోపంబు దాల్చె నోర్వ్రా,
విధికామిని శ్రీపద్మాపపనసము
విధ గండిరంపంగ తెలసె నోర్వ్రా,
శృంగారవరసత్రివిలాసోన్నతి
సుందరాకారంబు నొంపె నోర్వ్రా,
గీ. కాక యుత్తమదూతి కనుప్రసంబుట్టిన
భామకేల యిట్టి రామణీయ
కంబు గలుగ నసుమఁ గన్నియపై మహీ
పాలకుఁడు దృష్టిపఱసె నక్క."
ఉ. "పల్లవపుష్పసంపదలఁ బంచి వసంతుఁడు కాళ్ళ గాకత్త
యుల్లవకంబు సంకటము తెదఁగఁ దా రాధికంబు మీఱ న

ట్లల్లన క్రోలి క్రోలి మలయానిలుఁ డెందుఁ బురాణపత్త్రికుల్
డుల్లఁగఁజేసె సత్క్రియఁ బ్రకృత్యము కాముఁడు విస్ఫురింపఁగన్."

కవివాగ్బంధన మనులక్షణగ్రంథమును దాని రచియించినట్లుఁ దిక్కనసోమయాజి యీ క్రిందిపద్యములోఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు.

"క. తనరం గవివాగ్బంధన
మనుఛందం బనని వెలయు మార్గములోఁ ది
క్కనసోమయాజి చెప్పెను
జనులెల్ల నుతింప బుధుల సమ్మతి గాఁగన్."

తిక్కనసోమయాజి కృష్ణశతక మొకటి చెప్పె నని కొందఱు [illegible] యీపద్యము నుదాహరించుచున్నాఁడు.

మ. "అరయన్ శంతనపుత్త్రుపై విదురుపై నక్రూరుపైఁ గుబ్జపై
నరుపై ద్రౌపదిపైఁ గుచేలునిపయిన్ నందవ్రజశ్రేణిపై
బరఁగం గల్గు భవత్కృపారసము నాపైఁ గొంత రానిమ్ము నీ
చరణాబ్జంబులు నమ్మినాఁడ జగదీశా కృష్ణ భక్తప్రియా."

ఇట్టి కృష్ణశతక మొకటియుండెనేని యది తిక్కనసోమయాజికృత మైనది గాదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

తిక్కనసోమయాజి మతము.

ఇతఁడు నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచించునప్పటికి శైవభక్తుఁ డని యీ క్రింది నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని పద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది.

మ. "అమలోదాత్తమనీష నే నుభయకావ్యప్రౌఢిఁ బాటించు శి
ల్పమునం బారగుఁడం గళావిదుఁడ నాపస్తంబసూత్రుండ గౌ
తమగోత్రుండ మహేశ్వరాంఘ్రికమలధ్యానైకశీలుండ న
న్నమకుం గొమ్మనమంత్రికిన్ సుతుఁడఁ దిక్కాంకుండ సత్యాన్వయుండన్."

మఱియును భారతము రచించునప్పటికిఁ బరిపక్వస్థితిఁ గాంచి అద్వైతమును గ్రహించి నిజతత్త్వమును దెలిసికొని పరతత్త్వమును గొల్చుచుండెనని శ్రీమదాంధ్రమహాభారతములోని విరాటపర్వమున మొదటఁ జెప్పఁబడిన దేవతాస్తుతి,

పరతత్త్వస్తుతి సూక్తుల నీ క్రిందిపద్యము వెల్లడిఁ జేయుచున్నది.

"ఉ. శ్రీయన గౌరినాఁ బరఁగు చెల్వకుఁ జిత్తము పల్లవింప భ
ద్రాయితమూర్తియై హరిహరంబగు రూపముఁ దాల్చి విష్ణురూ
పాయ నమశ్శివాయ యని పల్కెడు భక్తజనంబు వైదిక
ధ్యాయిత కిచ్చమెచ్చు పరతత్త్వముఁ గొల్చెద నిష్టసిద్ధికిన్."

ఇతఁ డద్వైతి యనియు, సేశ్వరోపాసకుఁ డనియు, స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది. గావున నిపుడు తిక్కనవేది వైష్ణవభక్తుఁడై కృష్ణశతకమును జెప్పినాఁ డనుట యుక్తియుక్తముగ లేదు.

తిక్కనవంశమువారు.

తిక్కనసోమయాజి తమ్ముఁడైన కొమ్మనవంశమువారు నెల్లూరుమండలములోఁ జెక్కండ్రు గలరు. ఇదియే వాస్తవమైనయెడల తిక్కనవంశము తామరతంపరయై వర్ధిల్లుచున్నదిగాని యీవంశములం దిక్కన తరువాత నొక్కకవియైనఁ బుట్టకుండుటమాత్రము మిక్కిలి వింతగాఁ దోఁపకమానదు. కొట్టరువువంశమువారు కాటూరువా రయినారఁట.

అథర్వణాచార్యుఁడు.

ఇతఁడు త్రిలింగశబ్దానుశాసనమును, వికృతివివేక మను వ్యాకరణకారికావళిని, అథర్వణచ్ఛందమును, భారతమును వ్రాసి ప్రసిద్ధిగాంచిన యొకమహాకవి. వీనిలోఁ ద్రిలింగశబ్దానుశాసనమును వ్రాసినది మఱియొక యథర్వణుఁడనియు, అతఁడు నన్నయభట్టారకునకు మిక్కిలి ప్రాచీనుఁడనియుఁ, గొందఱు పండితులు తలంచుచున్నారు. అయినను హేమచంద్రుని నామము మా గ్రంథమునఁ జేర్పఁబడియుండుటవలన నది యంతవిశ్వాసపాత్రమైన వాదముగా దలంపరాదు. అయినను, హేమచంద్రులుగూడ నిద్దఱుకన్న నెక్కువగ నుండవచ్చును. త్రిలింగశబ్దానుశాసనము వ్రాసిన యథర్వణుఁడు వేఱయినను గాకపోయినను వికృతివివేక మను వ్యాకరణకారికావళిని వ్రాసినవాఁడు పండ్రెండవశతాబ్దాంతమునఁ గాని, పదుమూఁడవశతాబ్దాదిని గాని యున్నట్టు మనము నిశ్చయింపవచ్చును. అథర్వణకారికలలోఁ జెప్పఁబడిన తెలుఁగక్కరము

లనుగూర్చి నమార్పులు పండ్రెండవ శతాబ్దాంతమునను జరిగియుండవలెనని దక్షిణహిందూస్థాన ప్రాచీనలిపిశాస్త్రమును రచియించిన బర్నెల్ దొరగారు వ్రాసియున్నారు. కాఁబట్టి యాకాలమునకుఁ దరువాత నీయథర్వణాచార్యుఁ డుండెనని మన మూహింపవచ్చును. అథర్వణాచార్యుఁడు కొంచెమించుమించుగాఁ దిక్కనసోమయాజి కాలమువాఁడై యుండవలయును. ఇతఁడు మహాభారతమును విరాటపర్వము మొదలుకొనియే ప్రారంభించినట్లుగాఁ గానంబడుచున్నది. ఆంధ్రశబ్దచింతామణిలో లేనిలక్షణములఁ జెప్పినవాని నథర్వణాచార్యుఁడు వికృతివివేకములోఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఈతఁడు రచియించిన తెలుఁగుభారత మిప్పటికిఁ బ్రకటింపఁబడలేదుగాని యందలిపద్యములు కొన్ని లక్షణగ్రంథములలోఁ బ్రకటింపఁబడియున్నవి. ఈతనిజీవితచరిత్రము తెలియరాదు. ఇతఁడు జైనుఁడని కొందఱు తలంచుచున్నారు. లక్షణగ్రంథములలో నుదాహరింపఁబడిన పద్యములనుబట్టి చూడఁగా నితఁడు విరాటోద్యోగభీష్మపర్వములను రచించినట్లును, కవిత్వము సంస్కృతపదబహుళము గానుండి రసవంతమైయుండుననియు రావుబహాదరు వీరేశలింగము పంతులుగారు తమ కవులచరిత్రమునం దెలిపియున్నారు.

గీ. "ధర్మతనయు యుష్మదాజ్ఞానిగళవిని
బద్ధమగుచుఁ జిక్కువడియెఁ గాక
విజయమత్తగజము విడికట్టఁబో నష్ట
పాటుగలదె విష్టపత్రయమున.

క. శ్రీకంఠుఁ డెదురునపుడు వ
నౌకోధ్వజ మింద్రమకుట మర్జునకుఁ గా
నీకము దివ్యశతాంగము
నా కవ్వడికబ్బియున్న నతఁ డేమగునో.

క. ఆకర్ణ్య దురాలాపము
లాకర్ణింపఁగ నసహ్యమై ద్రోణునితో

సాధనదీధితుఁ బనిచి యు గ
సారోధ్వజు మెఱుఁగవచ్చు నరుఁజూపి తగన్".

(విరాటపర్వము.)

శా. "కృష్ణాతెంతునిబద్ధబుద్ధులగు గాంగేయాదులంగూడి శ్రీ
కృష్ణుం గేలమునృష్టిగాఁ దలఁచి మర్దింపంగ నుత్సాహవ
ద్ధృష్టుం డయ్యె సుయోధనుం డకట! ధాత్రీనాథ యూహింపుమా
యుష్టిసంబునఁ గట్టఁగవచ్చునె మదవ్యాఘ్రోగ్రశుండాలముల్".

(ఉద్యోగపర్వము.)

క. పదిదినము లయిదు ప్రొద్దులు
పదపడి రెణ్ణాళ్లు నొక్క పగలున్ రేయున్
గదనంబుఁ జేసి మడిసిరి
నదిసుతు గురు కర్ణ శల్య నాగపురీశుల్".

(భీష్మపర్వము.)

కేతనమహాకవి.

కేతనకవి తిక్కనసోమయాజి కాలమునందుండి యాతనిచేఁ దన దశకుమారచరిత్రము నంకితముచేసి మెప్పుగాంచినవాఁడు. ఈతఁడు దండివిరచితమైన దశకుమారచరిత్రమును తెనిఁగించుటచేతఁ బండితు లేతని నభినవదండి యని పొగడిన ట్లాంధ్రభాషాభూషణములోని పద్యములోఁ గవియే చెప్పుకొనుచున్నాఁడు.

"క. వివిధకళానిపుణుఁడు నభి
నవదండి యనంగ బుధజనంబులచేతన్
భువిఁ బేరుగన్నవాఁడను
కవిజనమిత్రుఁడను మూలఘటికాన్వయుఁడన్."

ఈ కవి యింటిపేరు మూలఘటికవారని పైపద్యమును బట్టి తెలియుచున్నది. ఇతఁడు శివభక్తుఁడు, కవిత్వము చెప్పి తిక్కనసోమయాజిని మెప్పించుట

సాధ్యము గా దని సూచించుచు నాతనిచేత మెప్పు గాంచిన ప్రౌఢకవి యని ఘన తగా నీ క్రిందిపద్యమునఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు.

"గీ. కవిత చెప్పి యుభయకవిమిత్రు మెప్పింప
నరిది బ్రహ్మకైన; నతఁడు మెచ్చఁ
బరఁగ దశకుమారచరితంబు చెప్పిన
ప్రౌఢ నన్ను వేఱె పొగడనేల?"

ఇతఁడు వేఁగివిషయములోని వెల్లఁగాల యను గ్రహారమున [illegible], మారయ కును సంకమాంబకును జనించిన ద్వితీయపుత్త్రుఁడు, ప్రోలనార్యుని తమ్ముఁడు. బండారు కేతదండాధీశుని మఱఁది, సంస్కృతాది భాషాశాస్త్ర కావ్యముల నుతిగన్నవాఁడు. అట్టి విఖ్యాతయశుఁ డైన కేతనార్యుని గాంచి యత్యాద రంబున నాసనార్ఘ్యపాద్యతాంబూలాంబరాభరణదాసాద్యుపచారంబులఁ బరితుష్టహృదయుం జేసి 'నీవు సంస్కృతాద్యనేకభాషాకావ్యరచనావిశా రదుండ వగుట జగత్ప్రసిద్ధంబు గావున నొక్క కావ్యంబు రచియించి నన్నుఁ గృతిపతిం జేయవలయు' నని తిక్కనసోమయాజి ప్రార్థింపఁగా, నతఁడు దశ కుమారచరిత్రమును దెలిఁగించి యాతని కంకితము చేసినట్లుగా నవతారిక యందు వ్రాసియున్నాఁడు. ఇతఁడు దశకుమారచరిత్రము మాత్రమే గాక కాదం బరిని, విజ్ఞానేశ్వరీయ మను యాజ్ఞవల్క్యధర్మశాస్త్రమును, దెలిఁగించెను. ఆంధ్రభాషాభూషణమను శబ్దశాస్త్రమును రచియించెను. ఇతఁడు తన యాంధ్ర భాషాభూషణము రచించుటకు ముందుఁ దెనుఁగున వ్యాకరణ మొక్కటియు రచి యింపఁబడియుండ లే దని,

"క. మున్ను తెలుఁగునకు లక్షణ
మెన్నఁడు నెవ్వరును జెప్ప రే జెప్పెద నా
ద్యన్నికరము మది మెచ్చఁగ
నన్నయభట్టాది కవిజనంబుల కరుణన్."

అని చెప్పియున్నంతమాత్రమున నదివఱకుఁ దెలుఁగులో వ్యాకరణము [illegible] లే వని యెంతమాత్రమును దలఁప రాదు. నన్నయభట్టారకుఁ

బహుశాస్త్రములను ముందే యాంధ్రకవితాకన్య జనించి వర్ధిల్లుచుండఁగా వ్యాకరణాది గ్రంథములు లేవని యెట్లు విశ్వసింపవచ్చును? ఆంధ్రభాషాచరిత్ర మను ప్రత్యేక గ్రంథమున నీ విషయమునుగూర్చి సవిస్తరముగాఁ జర్చింపఁ దలంచి గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిప్పుడు జర్చింప మానుకొనుచున్నాను. ఈ తని కవిత్వము తాను జెప్పుకొన్నట్లుగాఁ దిక్కనసోమయాజి మెచ్చునంత రసవంతముగానే యున్నది. దశకుమారచరిత్రమునుండి యిం దనేక పద్యము లుదాహరింపఁబడి యున్నవి గావున శైలి దెలుపుటకై తెనుఁగుకాదంబరినుండి నొక పద్యము మాత్ర ముదాహరించుచున్నాఁడను.

"సీ. కదుపేడి చెల్లెండ్ర పుడమి చేర్చినఁ బొద్దు
లాకొకగతియా కే లనితలంప,
వాత్యాభిహతి లక్క వాడి బియ్యన్నరు
లవనిపైఁ జనుటు కే లని తలంప,
కడకడగా నిసు లుడికిన జలనముల్
వనచరస్తుత్తి కే లని తలంప,
వనములఁ గాల్చి దువ్వరిన వనదరు
లంబుసంచరగా కే లని తలంప,
గీ. వాడియుండగా నడిగొను సురగాడ్పు
తెసఁగ భవయాగాలి తెగనిపచు
దాసదహన కుడిర ఋవుల కధ్వసం
తాపకారి యగు నిదాఘకాల."

బయ్యనామాత్య కవి.

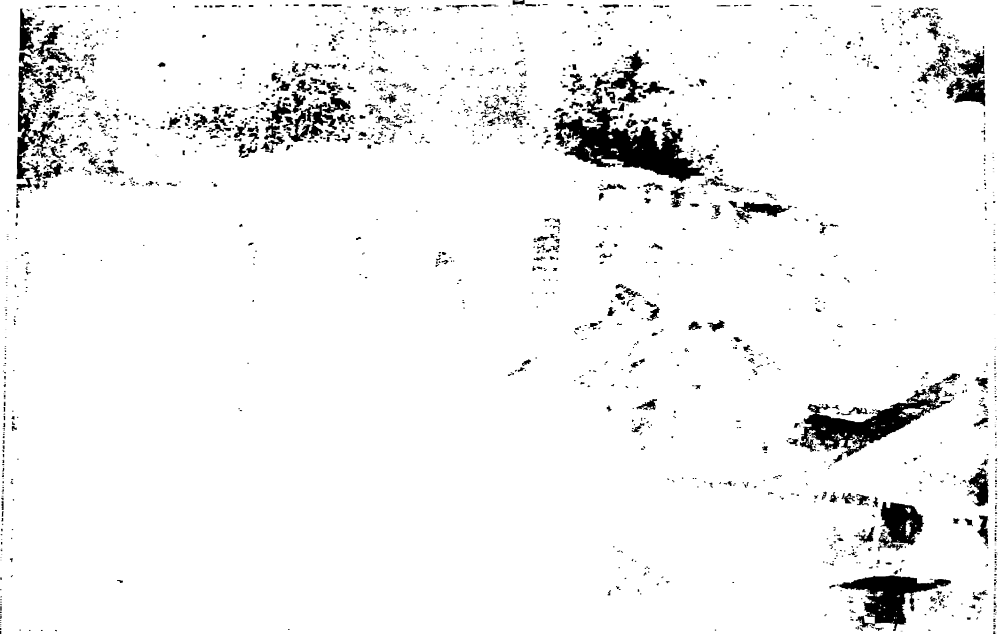
మఱియుఁ దిక్కనసోమయాజి కాలమున భోజరాజీయము, రసాభరణము మొదలగు గ్రంథరాజములను రచించి విఖ్యాతిఁ గాంచిన యనంతామాత్యుని ముత్తాత యగు బయ్యనామాత్యుఁడు కవిత్వము చెప్పి తిక్కనసోమయాజిచే 'భక్తభారతి' యని పొగడ్తఁ గాంచినట్లుల ననంతామాత్యుఁడు తన భోజరాజీయములోఁ బైన—

“చ. క్షితిఁ గ్రతుకర్త నా వినుతి కెక్కిన సోమయాజి యైన భా
రతముఁ దెనుంగుబాస నభిరామముగా రచియించినట్టి యు
న్నతచరితుండు తిక్కకవినాయకుఁ డాదట మెచ్చి ‘ధర్మభా
రతి’ యనఁ బేరుగన్న కవిరత్నము బయ్యనమంత్రి యొప్పుఁ జే.”

అను పద్యములోఁ జెప్పి యున్నాఁడు. ఈ బయ్యనామాత్యుఁడు రచించిన గ్రంథము లేవో తెలియరాకున్నది. ఇట్లే యనేకమహాపురుషుల గ్రంథములు అంతరించియున్నవి. ఆంధ్రదేశభాషాభిమానులెల్లరును ప్రాచీనాంధ్రసారస్వతమునకై పరిశోధనలఁ గావించినఁ దప్పక యనేక గ్రంథము లిప్పటికిని బయల్పడక మానవు.

అనంతర రాజకీయస్థితి.

మనుమసిద్ధిరాజు మరణసంవత్సరము తెలియఁబడనందున నెప్పటివఱకు కాతఁడు పరిపాలనము చేసియుండెనో చెప్పఁజాలము. అయినను సిద్ధిరాజు మరణానంతరము విక్రమసింహపురమునకు దక్షిణభాగమునం దున్న దేశమంతయు కాకతీయసేనాధిపతుల వశమయ్యెనని చెప్పవచ్చును. తెలుఁగుచోడులకును కాకతీయ సేనాధిపతులకు నప్పుడప్పుడు పోరాటములు జరుగుచుండుట స్పష్టమైనవిషయము. కాకతీయసైన్యాధ్యక్షులలోఁ బ్రముఖులయిన గంగయసాహిణి, త్రిపురారిదేవుఁడు, మొదలగువారు మిక్కిలి బలవంతులును, పరాక్రమవంతులు నైనందునఁ దెలుఁగుచోడులను జయించి సామంతులనుగఁ జేసికొనిరి. శా. శ. ౧౧౯౭వ సంవత్సరమునఁగా క్రీ. శ. ౧౨౭౫వ సంవత్సరప్రాంతమున శ్రీమన్మహామండలేశ్వర నాగదేవమహారాజు విక్రమసింహపురమునఁ బరిపాలనము చేయుచున్నపుడు సామంతమండలికులలో కామిరెడ్డిపాడులో వెలసియున్న దుర్గాపరమేశ్వరి కైంకర్యమునకై ఆ యూరి ప్రభువు లగు ఇకమరెడ్డి మారతోయ లనువారు చేసిన దానశాసనముం బట్టి తెలియుచున్నది. ఈశాసనమునం దెక్కఁబడిన మాండలికుఁ డైన నాగదేవరాజు కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులయొక్క రాజకీయాధికారియు సేనాపతియు నైనట్టుల మఱికొన్ని శాసనములంబట్టి తెలియుచున్నది. ఇతఁడు



స్వగరంభు. దీక్షనిబంధనము.

క్రీ. శ. ౧౨౭౭-౭౮వ సంవత్సరమున విక్రమసింహపురాధిపతి యైయున్న ములను, అంగపలోంద నాడులోని భూములను గొన్నిటిని భీమనదేవునకు దాన ముచేసినటులను, ఈపురములో కలసియున్న చొక్కనాథస్వామి యాలయ ములో శాసనము వ్రాయించెను.

నెల్లూరు నాగరాజులు.

పైని జెప్పిన నాగదేవుఁడు నాగవంశమున జనించిన వాఁడుగఁ గనుపట్టు చున్నాఁడు. ఇతఁ డాంధ్రచక్రవర్తిని యగు రుద్రమదేవికాలము నుండి నెల్లూరు మండలములోని కొంతభాగమునకుఁ బరిపాలకుఁడుగ నియమింపఁబడి యుం డెను. చోడచక్రవర్తులకును, కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులకును సామంతులుగ నుండిన నాగవంశజుల మని చెప్పుకొనిన రాజులు కొందఱు నెల్లూరుమండల మున నప్పుడప్పుడు పరిపాలనము చేయుచువచ్చిరి. రాజరాజదేవచోడచక్ర వర్తియొక్క ౧౮వ నాఁటి పాలన సంవత్సరమున నాత్రేయగోత్రజుఁడును, అహి చ్ఛత్రపురాధీశ్వరుండును, ముఖ్యగోత్రాధీశ్వరుండును, ఫణిమండలాధిపతియును, శివపాదశేఖరుం డనువిరుదాంచితుఁడును, కులోత్తుంగచోడపట్టశేఖరదేవుని కుమారుఁడు నగు సిద్ధరాజుయొక్క దానశాసనము గూడూరుసీమలోని మల్ల ముగ్రామములోని కుబ్రహ్మేశ్వరుని యాలయములో వ్రాయఁబడి యున్నది. మూఁడవకులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడుగ నుండి యా యాలయమునకే వ్రాయించిన దానశాసనములోఁ దా నాత్రేయగోత్రజుఁడ ననియు, ఫణిమండలాధీశ్వరుఁడ ననియు, అహిచ్ఛత్రపురాధిపతి ననియు, శివపాదశేఖరుఁడ ననియు, రాజరాజపట్టకట్టియఘరాజు కొమరుఁడ ననియు, చెప్పుకొన్న సిద్ధరాజుకూడ పైనుదాహరించిన సిద్ధరాజువంశములోనివాఁడే యనుటకు కించిన్మాత్రమును సందియము లేదు. ఈసిద్ధరాజుకొడుకు సిద్ధరాజు, తన జ్యేష్ఠసోదరి యగు పద్మలదేవి మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క భార్య యని గూడూరుసీమలోని రెడ్డిపాలెములో నున్న పాండురంగస్వామి యాలయ ములోఁ దాను వ్రాయించిన దానశాసనమునఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఈ సిద్ధరాజుయొక్క భార్య ఒరయూరుచోడుఁ డనుకూరశ్వారు కత్తిదేవరాజు

కొమార్తెయగు ఇమ్మడి శ్రీయాదేవి యని యిప్పటికే మఱియొక శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈశాసనములంబట్టి తెలుఁగుచోడరాజులకును తెలుఁగు నాగరాజులకును సంబంధబాంధవ్యములు గలవని స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. దర్శిసీమలోఁ జేరిన దర్శిపట్టణములోని యొక దేవాలయములో నాగవంశోద్భవుఁడైన ఆసనదేవమహారాజుయొక్క శాసనములో వాని వంశవృక్షము దెలుపఁబడినది. ఆశాసనము క్రీ. శ. ౧౩౭౪-౭౫వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఆశాసనములోని వంశవృక్షమున ఆసనదేవరాజు నాయనయగు వేములమలిదేవరాజునకుఁ దాత నాగరాజని యొక నాగరాజు పేరు గానఁబడుచున్నది. పైనుదాహరింపఁబడిన నాగదేవరాజు వీరిలో నెవ్వఁడైయుండునో నిర్ధారించుటకుఁ బ్రస్తుతము నొకయాధారమైనను గానరాదు. దర్శి నాగరాజులు హారితగోత్రులమని చెప్పుకొనియున్నారు గావున, వీరికిని పైఁగూడూరుశాసనములలోని యాత్రేయసగోత్రజు లయిన నాగరాజులకు నేవిధమయిన సంబంధము లేదని యూహింపవలసెనది. నాగరాజులనుగూర్చి మఱియొక ప్రకరణమునందు సవిస్తరముగా వివరింపఁబడును గావున, నిచ్చట వ్రాయుట విరమించుచున్నాఁడను.

ఇమ్మడి తిక్కరాజు.

మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ దమ్ముఁడు సిద్ధిరాజునకొడుకగు రెండవతిక్కరాజు గద్దెయెక్కినటులఁ గానిపించుచున్నది. ఈ యిమ్మడితిక్కరాజు శా. శ. ౧౨౦౦ (క్రీ. శ. ౧౨౭౮) సంవత్సరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైనటుల గూడూరు సీమలోని కృష్ణాపట్టణములోని శాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది. ఇతఁడు సింహాసనమెక్కిన రెండవయేఁటనే అనఁగా శాలివాహన శకము ౧౨౦౧ వ సంవత్సరమున మీనమాసమున శుద్ధదశమీ గురువారమునాఁడు గండగోపాలపట్టణ మనియెడి కొల్లిత్తుఱై పట్టణమున నివసించుచున్న వర్తకులు తిరుక్కావణమునందు సమావేశులై తాము చేసికొన్న యొడంబడిక ప్రకారము ఱేవుపట్టణములో నెగుమతిచేయఁబడునట్టియు, దిగుమతి చేయఁబడునట్టియు, బట్టలయొక్క మదింపు విలువనుబట్టి నూటికి నాలుగుపంతున కొల్లిత్తుఱై గ్రామము

లోని మనుమసిద్ధీశ్వరుని దేవాలయ నిర్మాణముకొఱకును, ధూప దీప నైవేద్యాలంకారాదుల కొఱకును, వినియోగించునటుల దానశాసనము వ్రాయించిరి. 1

కృష్ణాపట్టణము గొప్ప రేవు పట్టణము.

ఆకాలమునందు కొల్లిత్తుఱై యనియు, గండగోపాల పట్టణ మనియుఁ బేర్కొనంబడిన కృష్ణాపట్టణము గొప్ప రేవుపట్టణముగా నుండె నని శిలాశాసనమునుబట్టి విస్పష్టమగుచున్నది. పదునెనిమిది విదేశములనుండి పైనువందలమంది విదేశవర్తకులును, అరువది నాడులనుండియు, పట్టణములనుండియు, పంచమండలములనుండియు వచ్చినట్టి వర్తకులును, ఆ రేవుపట్టణమున నివసించుచుండి రని యా శాసనమునందుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత నా కాలమునందు కృష్ణాపట్టణము (Kistnapatam)గొప్ప రేవు పట్టణముగా నుండెననియు, విదేశములతో విరివిగా వర్తక వ్యాపారము జరుగుచుండె ననియుఁ, జక్కఁగా బోధపడుచున్నది. ఇతఁడు విశేషకాలము రాజ్యపాలనము చేసినట్లు గానరాదు.

మనుమగండగోపాలుఁడు.

ఇప్పుడీ తిక్కరాజునకు వెనుక మనుమగండగోపాలుఁడు రాజ్యపాలనము వహించెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౮౨-౮౩ వ సంవత్సరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డైనటుల నెల్లూరుసీమలోని కొడవలూరు చెఱువులోని యొక ఱాతి మీఁద వ్రాయఁబడిన శిథిలదానశాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది. నెల్లూరు తెలుఁగుచోడులలో మనుమగండగోపాల నామము గలవా రిరువురు గనుపట్టుచున్నారు. ఒక మనుమగండగోపాలుఁడు నెల్లూరునకు దక్షిణభాగమునను, మఱియొక గండగోపాలుఁడు నెల్లూరున కుత్తరభాగమునను, పరిపాలనము చేసినట్లు శాసనములవలనఁ దెలుపడుచున్నదిగాని, వీరిరువురకు నెట్టిసంబంధము గలదో బోధపడకున్నది. వీరిలో మొదటి మనుమగండగోపాలుఁడు, తిక్కరాజునకు వెనుక వెనువెంటనే రాజ్యపదవిని బొందక, కాకతీయ సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁ డగు అంబదేవమహారాజు యొక్క సాహాయ్యము

(1) Nellore Inscriptions. Vol. I. p. 417, Gudur (45)

చేత రాజ్యపదవిని బొందినటులఁ గనుపట్టుచున్నది. ఈ మొదటిమనుమగండగోపాలుని విక్రమసింహపురంబునఁ దాను సింహాసన మెక్కించినటులఁ త్రిపురాంతకుని సోదరుఁడగు అంబదేవమహారాజు త్రిపురాంతకమునఁ దనచే లిఖింపఁబడిన యొకదానశాసనమునఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు. రెండవ మనుమగండగోపాలుఁడు కాకతీయచక్రవర్తిని రుద్రమదేవికి భృత్యుఁడై కాకతీయ సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడై యుండెను. ఇతఁడు నిర్వచనోత్తర రామాయణకృతిపతి యగు మనుమసిద్ధిరాజు యొక్క రెండవపుత్త్రుఁడును, రెండవ తిక్కరాజు సోదరుఁడును, నగు విజయాదిత్యదేవుని పుత్త్రుఁ డని తోఁచుచున్నది. ఒక కాకతీయసైన్యాధిపతి తాను యుద్ధరంగమున నా మనుమగండగోపాలుని సంహరించితి నని చెప్పుకొనియున్నాఁడు. ఈ మనుమగండగోపాలుఁడు మొదటివాఁడో, లేక మఱియొక వంశమునకుఁజెందినవాఁడో, పూర్ణపరిశోధనమునఁగాని, తెలియునది కాదు. మొదట రాజ్యమును బోఁగొట్టుకొని తరువాత కాకతీయసైన్యాధిపతి యగు అంబదేవునిచే సింహాసన మెక్కింపఁబడిన మనుమగండగోపాలుని చరిత్రమును బురస్కరించుకొని సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందును, సోమదేవరాజీయమునందును, వర్ణింపఁబడిన మనుమసిద్ధిరాజుయొక్కయు; అక్కనబయ్యనలయొక్కయు గాథ యితని వలఁ గల్పింపఁబడినదేమో యని సందేహము గలుగుచున్నది.

రాజగండగోపాలదేవుఁడు.

మనుమగండగోపాలుని వెనుక విక్రమసింహపురాధిపత్యమును వహించినవాఁడు మధురాంతక పొత్తపిచోడ తిరంగనాథుఁడు. ఇతనికే రాజగండగోపాలదేవుఁ డందురు. ఇతని కాలమునఁ గాంచీపురచోడులయొక్క యధికారము సంపూర్ణముగా నంతరించి పోయినందున నితఁడు త్రిభువనచక్రవర్తి యను బిరుదమును వహించెను. ఇతనిశాసనములు గూడూరు నెల్లూరి సీమలలోఁ గానిపించుచున్నవి. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౯౦-వ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కినటుల శాసనములలో నుదాహరింపఁబడిన పరిపాలన సంవత్సరములంబట్టి యూహింపఁ దగియున్నది. కాంచీపురచోడుల యధికా

మంతరించిన వెనుక నితఁడు స్వతంత్రుఁడై కాకతీయరుద్రమదేవికిని, కొంత కాలము కాకతీయప్రతాపరుద్రదేవచక్రవర్తికిని ప్రత్యర్థిగనుండి క్రీ.శ. ౧౩౧౮ గవ సంవత్సరమునందుఁ బరిపాలనముఁ జేసి తుదకుఁ, బ్రతాపరుద్రునిచే జయింపఁబడి రాజ్యము గోలుపోయినట్లుగఁ గనంబడుచున్నది. ఇతనికిఁ బిమ్మట కాంచీపురమునందుఁ గల యాదవదేశమును ప్రతాపరుద్రుని సైన్యాధిపతి యగు ముప్పిడినాయకునిచే జయింపఁబడి కాకతీయసామ్రాజ్యమునఁ జేర్పఁబడినది. ఇతఁడు తాను గావించిన దానములన్నియును నెల్లూరులోని శ్రీరంగనాయకస్వామి యాలయమునకే చేయంబడియుండుటచేత నితఁడు వైష్ణవమతావలంబకుఁ డని చెప్పఁదగును. ఇతనితో విక్రమసింహపురచోడుల చరిత్ర మంతరించినది.

తెలుఁగు పల్లవరాజులు.

చాళుక్యచోడసామ్రాజ్యము శిథిలమై దురవస్థలపా లగుచున్న కాలమునఁ దెలుఁగుచోడులవలెనే ప్రాచీనపల్లవరాజవంశములలో జనించిన నవీన పల్లవరాజులు కొందఱు తమ పూర్వులు గోల్పోయిన రాజపదవులను మరల సంపాదింపవలయు నని ప్రయత్నపడినట్లుగఁ గనుపట్టుచున్నది. ప్రాచీనాంధ్రపల్లవరాజుల చరిత్రమును నా యాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమున విస్తరించి యున్నానుగదా. ఆపల్లవరాజులసంతతివారు పెక్కండ్రు పూర్వ చాళుక్యచక్రవర్తులకును, చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకును లోఁబడిన సామంతులుగ నుండియుఁ, బిమ్మట చాళుక్యచోడసామ్రాజ్య మస్తమించుకాలమునఁ గొందఱు స్వాతంత్ర్యమును వహించి తెలుఁగుచోడరాజులతోను, కాకతీయసైన్యాధిపతులతోను బోరాడుచు వచ్చి, తుదకు తెలుఁగుచోడులకును, కాకతీయులకును వశులై, క్రమముగ రాజ్యభాగములను గోల్పోయిరి. ఈనవీన పల్లవరాజుల చరిత్రముగూడ తెలుఁగుచోడుల చరిత్రమువలెనే స్పష్టముగాఁ దెలియంబడక చరిత్రకారులకు వేసటఁబుట్టించునదిగా నున్నది. అయినను తెలిసినంతవఱకు నిట సంగ్రహముగా వివరించుచున్నాఁడను. మొదటికులోత్తుంగచోడదేవచక్రవర్తి బ్రదికియున్న కాలముననే అమ్మరాజను నామాంతరముగల

శ్రీమన్మహామండలేశ్వర నందివర్మమహారాజు కడపమండలములోని ప్రొద్దుటూరు రాజధానిగాఁ గొంత యాంధ్రభూభాగమును బరిపాలించుచుండెను.

నందివర్మ మహారాజు.

ఇతఁడు ముక్కంటికాడువెట్టి వంశమున జనియించిన నాగపరాజునకు దుర్గాదేవియందు జనించిన పరాక్రమశాలి యగుపుత్త్రుఁడు. ఇతని రాజ్యము నెల్లూరుమండలములోని పూగినాడువఱకు వ్యాపించి యుండెను. ఇనుగరాజు సమస్తరాజు నితని కన్నలు. భీమరాజు బంధురాజు నితనిఁ దమ్ములు. ఇతఁడు శాలివాహనశకము ౧౦౨౪ అగు చిత్రభానుసంవత్సర [illegible] (అనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౦౨-3వ సంవత్సరమున) చోడపురమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు పెనుగోడు మొదలగు సీమలను పాలించుచు తన సామంతులతోడ సఖ్యమును వహించియుండె యొకానొక చంద్రగ్రహణసమయమున పూగినాడులోని మిదికల్లు, గుడిమిట్ల, బట్టిమువ్వ, కోవూరు, అప్పలపురము, రావిపాడు, ఇద్దుకులపాడు, జద్రుపడము, సంగము, గోనుగుంట, గుడిపాడు గ్రామములను బ్రాహ్మణుల కగ్రహారములుగా నిచ్చుటయేగాక, పొదనూరు లోని యిరుగేశ్వరునకును, దారేశ్వరునకును, దేవళములను మండపములను గోపుర ప్రాకారములను నిర్మించెను. మఱియు వింధ్యవాసిని యను గుడిని కట్టించెను. పోడరసముద్రం బను చెఱువును త్రవ్వించెను. పంటకాల్వలను ద్రవ్వించి తూములను గట్టించెను. స్వయంభూనాథేశ్వరునకును, దారేశ్వరునకును, భూదానములను జేసి పూలతోఁటలను వేయించెను. తల్లి దుర్గాదేవిపేర నాట్య మండపమును, తన యన్నయగు సమస్తరాజుపేర గోపుర ప్రాకారములను నిర్మించెను. మఱియు నింకెన్నెన్నో దేవస్థానములకును, బ్రాహ్మణులకును, భూదానములు మొదలగునవి చేసి విఖ్యాతయశుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు వహించిన బిరుదములనుబట్టి స్వతంత్రుఁ డని కనంబడుచున్నను, మొదటికులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికి లోఁబడియున్న యొక మహాసామంత ప్రభువనియె యూహింపఁ దగియున్నది. తాను కాంచీపురములోని కామకోట్యంబిక యొక్క పాదభక్తుఁడ నని చెప్పుకొనియుండుటచేఁ గార్తికేయమత మవలంబించిన వా

డని చెప్పఁబడ్డెను. అయినను వేంగడము (తిరుపతి) లోనుండు వేంగడ నాథుని సందర్శించినాఁడ నని చెప్పఁబడియుండుటచేత మతసహనము వహించినవాఁ డని వ్యక్తమగుచున్నది.

౫౹. తిరుకాళత్తిదేవరాజు.

ఇతని శాసనములు కొన్ని నెల్లూరుసీమలోఁ గానిపించుచున్నవిగాని, యితఁడు స్వతంత్రుఁడు గాక తెలుఁగుచోడరాజుల క్రింది సామంతుఁడుగనుండి పనుల నాపింపఁడని యున్నది. ఈ తిక్కరాజు పల్లవుఁడని కండవరము గ్రామములోని శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది గావున, నీతనికిని మనుమసిద్ధిరాజుతండ్రి యగుచోడతిక్కరాజునకు నేవిధమైన సంబంధమును లేదు. ఇతఁడును దేవస్థానములకును బ్రాహ్మణులకును, అగ్రహారములు భూదానములు మొదలగునవి చేసియుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౮౫వ సంవత్సర ప్రాంతమున నున్నవాఁడు. ఆకాలముననే కడపమండలములో సిద్ధనదేవమహారాజు పరిపాలనము చేయుచుండె నని కడపమండలములోని చింతలపుత్తూరు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది.

౫౨. మల్లిదేవమహారాజు.

ఈపల్లవరాజు తాను పల్లవుఁడ ననియు, భారద్వాజ గోత్రుఁడ ననియు, ముక్కంటికాడువెట్టివంశజుఁడ ననియు, కామకోట్యంబికభక్తుఁడ ననియుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత నితఁడును వైపల్లవ రాజుల వంశములోనివాఁ డనియే చెప్పఁదగును. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౧౫-౧౬వ సంవత్సర ప్రాంతమున నున్నవాఁడు. ఇతఁడును దేవతాభక్తియుఁ బ్రాహ్మణభక్తియుఁ గలిగి యనేకాగ్రహారములను దానము చేసియున్నాఁడు.

౫౩. ఇమ్మడిదేవమహారాజు.

ఇతఁడును శ్రీశైలమునకుఁ బూర్వదేశమున డెబ్బదియగ్రహారములను నిర్మించిన ముక్కంటికాడువెట్టియొక్క వంశజుఁడ నని పైవారివలెనే చెప్పుకొని బిరుదములను వహించియుండెను. నరేంద్ర భీమరాజునకును, తల్లి సిరియాదేవికిని, పుణ్యముగనై నాగలాపురమునందు చెన్నకేశవపెరుమాళ్లను ప్రతిష్ఠచేసి

యీదేవర యజ్వకత్వమునకై శ్రీరంగభట్టునకు సేనమూడిగండెని నియమించి, యతనికిని అనేక బ్రాహ్మణవర్యులకును భూదానములు మొదలగునవి చేసియున్నాఁడు. ఇతఁడును స్వతంత్రుఁడుగాక, మఱియొకనికి లోఁబడి యుండె ననియే యూహింపఁదగి యున్నది. ఈపల్లవరాజు క్రీ. శ. ౧౧౬౮-౬౯ దవ సంవత్సర ప్రాంతమున నున్న వాఁడు.

మహారాజసింహుఁడు.

పల్లవుఁడైన యీమహారాజసింహుఁడు మిక్కిలి ప్రసిద్ధికెక్కిన వాఁడుగఁ గానిపించుచున్నాఁడు. ఇతఁడు ద్రావిడభాషాశాసనములలో, కొప్పెరుంజింగదేవుఁడని వ్యవహరింపఁ బడినవాఁడు. ఇతని దానశాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౪3 మొదలుకొని ౧౨౭౯ వఱకుఁ గానిపించుచున్నవి. ఇతని శాసనములు కందనూలి (కర్నూలు) మండలములోని త్రిపురాంతకము నందును, గోదావరి మండలములోని ద్రాక్షారామమునందును, గన్పట్టుచుండుటచేత నాకాలమునం దితఁడు తెలుఁగుదేశమునందు స్వసైన్యముతో సంచరించుచున్నవాఁ డని తేటపడుచున్నదికాని, యేకారణముచేతఁ దెలుఁగుదేశమునకు వచ్చెనో, ఎంతకాలముండెనో, భూపరిశోధనములవలనఁ దెలియఁదగినదే గాని, ప్రస్తుతసాధనములంబట్టి దెలియరాదు. ఇతఁడు కాకతి గణపతిదేవునియొక్క యవసానకాలమునందును, రుద్రమదేవియొక్క పరిపాలనకాలము నందును, కాకతీయసైన్యాధిపతులతోఁ బోరాడుచు జయాపజయములను గాంచుచు వచ్చి తుదకు కాకతీయులకు వశ్యుఁడై యంతరించె నని తోఁచుచున్నది. ఇతఁ డొకచోటనుండి పరిపాలనము చేసినట్లు గానఁబడఁడు. ఇతఁడు కాంచీపురమునం దున్నకాలమున మనుమసిద్ధిరాజు తండ్రియగు తిక్కరాజుచే జయింపఁబడినటుల నిర్వచనుఁడే తిక్కరాజుపరాక్రమమునఁ దెలిపియున్నాఁడు.

మఱికొందఱు పల్లవరాజులు.

త్రిపురాంతకశాసనములలోఁ గన్పట్టెడి అల్లాడ పెద్దనదేవమహా రాజు, విజయగండగోపాలదేవమహారాజు, పొడకసూరిసిద్ధిరాజు మనుమఁడో

అల్లాదసాహదేవమహారాజు, అంపలూరి విజయాదిత్యదేవుని మనుమఁడు మధుసూదనదేవమహారాజు, భీమయదేవమహారాజు కొడుకు సిద్ధమదేవుల విజయదేవుఁడు, విజయాదిత్యదేవమహారాజు మొదలగు పల్లవరాజులు పదుమూఁడవశతాబ్దమధ్యమునఁ దెలుఁగుచోడరాజులకు సామంతులుగనుండి వర్ధిల్లుచుండిరి. పల్లవులలోఁ గొందఱును, తెలుఁగుచోడులలోఁ గొందఱును, దాము రాజ్యాధికారములనువహించినవారు గాకపోయినను రాజకుటుంబములయందు జనించినంతమాత్రముననే మహారాజబిరుదములను వహించి తమతమ దానశాసనములయందు వానిని వ్రాయించి మనకాలమునఁ జరిత్రకారులకుఁ జిక్కు చిక్కులను గల్పించియున్నారు.

యాదవచాళుక్యరాజులు.

చాళుక్యచోడ సంతతి లగు మూఁడవకులోత్తుంగచోడదేవునకును, మూఁడవరాజరాజచోడదేవునకును, సామంతులుగ నుండిన కొందఱు తాము చాళుక్యవంశజుల మనియును, యాదవవంశజుల మనియును జెప్పుకొని యున్నారు. వీరిశాసనములు చిత్తూరుమండలములోని కాళహస్తిలోను, చెంగలుపట్టుమండలములోని రామగిరిలోను, దక్షిణార్కాడు మండలములోని తిరువణ్ణామలలోను గానంబడుచున్నవి. మఱికొన్ని శాసనములు వేంకటగిరిసమలోని చాపలపల్లి గ్రామమునను గనుపట్టుచున్నవి. ఈశాసనములవలనఁ దెలియఁదగిన ముఖ్యాంశ మెట్టిదన, ఈవంశములోఁ జేరిన భుజబలసిద్ధరాజను నామాంతరము గల రాజమల్లదేవుఁడు పాకనాటిలో నాగపడో లను ప్రదేశమునకు బ్రాహ్మణుల నలువురను రప్పించి యా గృహ నివేశనముల నిప్పించి యాపట్టణమునకు రాజమల్లచతుర్వేదిమంగళ మని నామ మొసఁగెను. ఆకాలమునందే యాతఁడా గ్రామమునందు విజయదేవి యను నామాంతరముగల కమలమహాదేవి యను తన దేవితోఁగూడ కమలమహాదేవిపురి యనుతటాకమును నిర్మించెను. వీరిశాసనము లున్న విష్ణ్వాలయము నాకాలమున యాదవనారాయణపెరుమాళ్లకోవెల యని పేర్కొనఁబడుచుండెను. అదియుఁగూడ నాకాలముననే కట్టఁబడి యుండును. ఇప్పుడు చెప్పఁబడు గానరాని తిరువగరీశ్వర మొదయారుని దేవళము

దానికన్నను ప్రాచీనమైనదిగ నుండెను. రాజమల్లుఁడను పెద్దరాజు శక్తిదేవ రాజుకొడుకు. ఇతఁడే కానవాస్తిలోని రెండు శాసనములలో శక్తిదేవుం డని పేర్కొనంబడియున్నాఁడు. ఈకడపజెవాఁడు మూఁడవ రాజరాజచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడుగ నుండి కప్పము గట్టుచుండెను. ఈశక్తిదేవరాజునకును, ఆవంశములోనివారే యగు తిరుక్కాళత్తిదేవునకును, నరసింహదేవునకు నెట్టి సంబంధము గలదో భావిపరిశోధనములనుబట్టియె సిద్ధాంతింప నగును. తెలుఁగుచోడవంశములోనివాఁ డగు మదురాంతకపొత్తపిచోడదుల్లసిద్ధిరాజు రాజమల్లునకు సామంతుఁడుగ నుండి కప్పము గట్టుచున్నట్లుల నూహింపఁదగియున్నది.*

మత సాంఘిక రాజకీయార్థిక స్థితులు.

తెలుఁగుచోడరాజులపరిపాలనకాలమున దేశములోని మతసాంఘిక రాజకీయార్థికస్థితిగతు లెట్లుండెనో దానినిగూర్చి కొంచెము చెప్పవలసియున్నది. ఆంధ్రదేశముయొక్క యాగ్నేయభాగమునం దనఁగా కాంచీపురము, కడప, నెల్లూరు పట్టణములకు నడుమనుండు దేశముయొక్క మతసాంఘిక రాజకీయార్థిక స్థితిగతులను చాళుక్యచోడచక్రవర్తుల పరిపాలనమునుబట్టి గాక పేరికిమాత్రము వారికి సామంతులుగనుండి నిజమైన యధికారమును నెఱపహించిన తెలుఁగుచోడరాజులయొక్కయు, వారిసామంతులయొక్కయు బరిపాలనమునుబట్టి తెలిసికొనవలసియున్నది. పండ్రెండవశతాబ్దముమొదలుకొని పదునాలుగవశతాబ్దమువఱకు నిన్నూఱుసంవత్సరములకాల మీతెలుఁగుచోడరాజులు పారతంత్ర్యమునం జిక్కి స్వాతంత్ర్యముకొఱకు తమలోఁ బోరువాడుచుండుటయు, పారతంత్ర్యమునుండి విడఁబడి స్వతంత్రులగుటకై చేసిన ప్రయత్నములన్నియు భగ్నము లగుచుండుటఁ జూచినప్పుడు స్థూలదృష్టికి మతసాంఘిక రాజకీయార్థికస్థితు లభివృద్ధికేక హీనదశయం దున్నటుల గానవచ్చునుగాని, కొంచెము పరిశీలనచేసి సూక్ష్మదృష్టితోఁ జూచినచో నాయభిప్రాయము సరియైనదికాదని తోఁచకపోదు. సామంతమాండలికరా

* Nellore Inscriptions Vol. III. P. 1407. V. 14.

శైవమతస్థులైన చోళులతోఁ గలహించి పోరాడుచున్నను, ఆ కాలము నందలి పరిపాలనాపద్ధతులను బట్టి మతసాంఘికస్థితుల కంతగా నలజడి కలిగి యుండునని తలంపరాదు. గ్రామపరిపాలనము ప్రజలస్వాధీనమునం దుండుటచేత ప్రభుత్వము చేయు రాజులు మహారాజులు మారుచుండినను గ్రామపరిపాలనాపద్ధతులు మారకుండెను. అందువలన దేశమున రాజకీయపుఁగలవర మెంత యున్నను, మతసాంఘికస్థితులు చెక్కుచెదరక యుండెను. ప్రభుత్వము చేయు రాజులు గాని, రారాజులు గాని, ప్రజల మతసాంఘికస్థితులయందు జోక్యము గలుగఁజేసికొన్నప్పుడే గొప్ప సంక్షోభము జనించును. ఈ తెలుఁగుచోడరాజు లెన్నఁడు నట్టి క్షోభమును గలిగించినట్టు దృష్టాంతములు గానరావు. ఈ చోడరాజులలోఁ జెక్కెంద్రుఁడు వైష్ణవమత మవలంబించి పెక్కు విష్ణ్వాలయములను నెలకొల్పి వానికి నేర్పాటుచేసి నూతనవైష్ణవమతమును వ్యాపింపఁజేసెను. అయినను, మతసహనబుద్ధి గలిగి శైవులతో వైరమును బెంచుకొనక కొందఱు శివాలయములకును వృత్తుల నేర్పఱుచుచు వచ్చిరి. కమ్మనాటిచోడులు శైవులుగను, పాకనాటిచోడులు వైష్ణవులుగ నుండిరి. ఈ తెలుఁగుచోడరాజుల కాలముననే యీ యాంధ్రభూభాగమునకు దక్షిణమునుండి వైదికబ్రాహ్మణులును, ఉత్తరగస్సీరుదులనుండి నియోగిబ్రాహ్మణులును వచ్చి స్థిరనివాసులైరి.

చాళుక్యచోడచక్రవర్తులలోఁ గడపటివారగు రాజరాజనరేంద్రుని తరువాతివారు వేంగీదేశమునం దుండక ద్రావిడదేశమునం దున్నవారగుటచేత వారి కాంధ్రభాషకంటె ద్రావిడభాషయే యభిమానపాత్ర మయ్యెను. అయినను వారికి సామంతులుగ నుండిన మన యీ తెలుఁగుచోడరాజుల కాలమున మన యీ యాంధ్రభాష మహోత్కృష్టదశకు వచ్చినదని చెప్పుటకు సొక్కనోదయరాజు పేరు చెప్పఁజాలును, వీరి కాలమునందు దేశస్వాతంత్ర్యాభివృద్ధియు క్రమముగాక జనాభివృద్ధియు, వర్తకాభివృద్ధియు, సస్యసమృద్ధియు, లభించుచుండెను. అరణ్యములు ఛేదింపబడి గ్రామములు పట్టణములు నిర్మింపఁబడినవి. చెఱువులు ఏర్పఱుపఁబడినవి. బాటల కిరుప్రక్కల వృక్షములును, అన్నసత్రములు బాటసారులకు విశ్రాంతిస్థానము

లును నెలకొల్పఁబడుచు వచ్చినవి. కొలఁదియేండ్లలో కాలువలు కట్టి తటాకము
నిర్మించి వానింబట్టి పంటకాలువలు త్రవ్వించి వ్యవసాయదారులకు జలాధార
ములనుగల్పించుచు వచ్చిరి. వీరికాలమునందు కృష్ణాపట్టణము గొప్పరేవుపట్టణ
మగనుండెను. ఈరేవుగుండ విదేశములతోడ విస్తారముగా వర్తకవ్యాపారము
జరుగుచుండెను. విదేశవర్తకు లెందఱో యీదేశమునకువచ్చి యిచ్చట నివ
సించుచుండిరి. విదేశవర్తకులు సహితము రచ్చపట్టణములలో సత్రములఁ బాపించ
పిరుచేయు ధర్మకార్యములకుఁ దామును తోడ్పడుచు నుండిరి. ఈకోమటి వర్తక
వారు నాగరికులై శైవులు వైష్ణవులు నగుచు నగ్రవర్ణములవారితో సమానరా
గలవార మని చెప్పుకొనుట ప్రారంభమయ్యెను. ఈవిషయము ముందుముం
దావున విస్తరించి వ్రాయఁబడును.



మూఁడవ ప్రకరణము.



నాగవంశోద్భవులైన మహారాజులు.

క్రీ. శ. ౧౦౩౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౨౫ వఱకు.

ఆంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమున నాగులనుగూర్చియు, నాగ
కులస్థులనుగూర్చియుఁ గొంతవఱకుఁ జర్చించి నాగుల యొక్కవంశములఁ బాఠకుల
కుఁ దెలిపి యున్నాఁడను. వీరలచరిత్రం బాయూలాగ్రముగాఁ దెలిసికొనఁ
గోరినయెడల సంస్కృతభాషలో వ్రాయఁబడిన పురాణేతిహాసశాస్త్రగ్రంథ
ములు మొదలగువానిని శోధించిన బరిశోధించుటయు ప్రత్యేక గ్రంథము
వ్రాయవలయునే గాని యీయాంధ్రులచరిత్రమున సవిస్తరముగాఁ దెలుప
సాధ్యము కాదు. ఆర్యులీజంబూద్వీపమునం బ్రవేశించినకాలమున నీదేశము
నందును దీని సమీపదేశములయందును సురాసురయక్షగంధర్వకిన్నరకింపురుష
పసిద్ధసాధ్యవిద్యాధరగరుడోరగాది జాతులవారు నివసించుచుండిరి. ఈజా
తులలోని వీరనాయకు లనేకసహస్రసంవత్సరములు గడచిపోఁగా దివ్యపురుషు

లై దేవతలై పురాణగాథలయందును బ్రశంసింపఁబడుచుండిరి. వీరిలో గరుడోరగాదు లీ ప్రదేశమున నన్యోన్యకలహంబులం బెంచుకొని తమలోఁ దాము యుద్ధములు సేయుచు దాయాదులవలె నుండిరి. ఈగరుడోరగాదులు కశ్యపప్రజాపతియొక్కయు అతనిభార్యలగు కద్రూవినతలయొక్కయు సంతానమైనట్లు మహాభారతమున వర్ణింపబడినచందమును ప్రథమభాగచరిత్రమునఁ దెలిపియున్నాను. కద్రూసంతానమైననాగులు నాగధ్వజముగలవారు. వినతాసంతానమైనగరుడులు గరుడధ్వజము గలవారు. అనేకనాగరాజులు కద్రూసంతానముగా మహాభారతమునం జెప్పఁబడిరి.* అనలతేజులుగను, దీర్ఘదేహులుగను, భుజవిషగంధులుగను, మహాభారతమున కద్రూతనయులగునాగరాజు లభివర్ణింపఁబడిరి. ఈనాగులను సంతోషపెట్టి స్వమతావలంబకులనుగాఁ జేసికొనుటకై ప్రాచీనకాలమున శైవులు శివుని నాగభూషణునిగాఁజేసి యుందురు. ఆకాలమున నాగు లనేకులు శైవులు శాక్తేయులై యుందురు. శైవులకన్న నాధిక్యము గనఁబడవలయు నన్నభావముతో మఱికొంతకాలమునకు వైష్ణవులు విష్ణువును శేషశయనునిగను, గరుడవాహనారూఢునిగను జేసియుందురు. ఈనాగజాతివారును, గరుడజాతివారును

---

*. కద్రూసంతానములో శేష వాసుకైరావత తక్షక కర్కోటక ధనంజయ కాళియ మణినాగాపూరణ పింజర ఏలాపుత్ర వామన నీలానిల కల్మాష శబలార్యకోగ్రక కలశపోతక సురాముఖ దధిముఖ విమలపిండకాప్త కోటనక శంఖ వాలిశిఖ నిష్టానక హేమగుహ నహుష పింగళ బాహ్యకర్ణ హస్తిపద ముద్గరపిండక కంబలాశ్వతర కాళీయక వృత్త సంవర్తక పద్మ శంఖముఖ కూష్మాండక క్షేమక పిండారక కరవీర పుష్పదంష్ట్ర బిల్వక బిల్వపాండర మూషకాద శంఖశిరః పూర్ణభద్ర హరిద్ర కాపరాజిత జ్యోతిక శ్రీవహ కౌరవ్య ధృతరాష్ట్ర శంఖపిండ పిఠరక సుముఖ కౌణపాశన కుఠర కుంజర ప్రభాకర కుముద కుముదాక్ష తిత్తిరి హాలిక కర్దమ బహుమూలక కర్కరాకర్కర కుండోదర మహోదరు లాదిగా ప్రాచీన నాగరాజు లనేకులు చెప్పఁబడిరి.

ధనుర్విద్యయందుఁ గుశలు లగుటం జేసి ప్రాచీనకాలంబునఁ గొన్ని యస్త్రములకు వారిపేరిట నాగాస్త్రం బనియు, గరుడాస్త్రం బనియుఁ బేరులు పెట్టఁబడినవి. ఇవ్విషయంబు లటుండనిండు. అయోధ్యానగరమునుండి శ్రీరామచంద్రుండు దండకారణ్యమార్గమునఁ బంచవటికి వచ్చి ఏకము గోల్పోయి లక్ష్మణసమేతుండై కిష్కింధారాజ్యమునకుఁ బోయి సుగ్రీవునితో సఖ్యముచేసికొన్నప్పుడు సీతను వెదకుటకై సుగ్రీవుఁడు హనుమదాదుల నురగులపట్టణ మగుభోగవతీపురంబునకుఁ బంపె నని రామాయణమునందుఁ జెప్పఁబడినది. హనుమంతునికి సీతయున్న ప్రదేశమును జెప్పిన సంపాతియు, సీతనుగొనిపోవునపుడు రావణున కడ్డుపడి యుద్ధముచేసి చనిపోయిన సంపాతి తమ్ముఁడు జటాయువును, గరుడజాతిలోనివారై యున్నారు. ఆకాలమునందు వాసుకి యను నాగరాజుచేఁ బరిపాలింపఁబడుచున్న భోగవతీపుర మిప్పటి వస్తర(బస్తరు) రాజ్యములోని ప్రాగ్భాగమున నున్నట్లుగఁ గాన్పించుచున్నది. అట్టి వస్తరరాజ్యముయొక్క పదునొకండవ, పండ్రెండవ, పదుమూఁడవ శతాబ్దముల చరిత్రమును సంగ్రహముగా నిప్రకరణమునఁ దెలుపఁబోవుచున్నాఁడను. ఆకాలమునం దీప్రదేశము చక్రకోట్యమండల మను పేరఁ బరఁగుచుండెను. ఆంధ్రభారతకృతిపతి యైన రాజరాజనరేంద్రునకును, అతనికుమారుం డైన రాజేంద్రచోడుఁ డను నామాంతరముగల మొదటి కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికిని సమకాలికుఁ డైన ధారావర్షుఁ డను నాగరాజు ఆకాలమున నీచక్రకోట్యమండలమును స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము సేయుచుండెను.

చక్రకోట్యమండలము

ఈచక్రకోట్యమండలమునకు రాజధాని చక్రకోట్యము. ఈపట్టణము [illegible] గలిగినది. చక్రకోట్యమే చక్రకూట మని శాసనములయందు వాడఁబడుచు వచ్చినది. చక్రకూట మనునది చిత్రకూటమునకు తప్పుపేరని తోఁచెడిని. చిత్రకూటము [illegible] యిప్పటి వస్తర [illegible] రాజ్యములోని [illegible] యున్నది. [illegible]

యినునది బస్తరరాజ్యముగుండ ప్రవహించి గోదావరిలోఁ గలియుచున్నది. ఇంద్రనది యనిగూడ దీనికిఁ బేరుగలదు. చిత్రకూటము రామాయణములోఁ జెప్పఁబడిన చిత్రకూటాద్రికాదు. ఈచిత్రకూటము పురాణప్రసిద్ధమయినదిగఁ గూడ గన్పట్టుచున్నది. శిశునాగవంశములో జనించిన నందరాజులలోఁ గడపటివాఁడగు మహాపద్మనందుఁడు మగధదేశమును బరిపాలించుకాలమున నీచిత్రకూటరాజ్యమును మందసాదుఁ డనువాఁడును, ఆంధ్రరాజ్యమును కామలుఁడనువాఁడును పాలనము సేయుచుండిరనియు వీరలును మఱికొందఱు రాజులును గలిసి మహాపద్మనందునితో యుద్ధము చేసి యోడిపోయి చెఱబెట్టఁబడిరనియు నారాజులెల్లరును క్షత్రియాచారసంస్కారములను విడచి శూద్రప్రాయులై పోయిరనియు మార్కండేయాదిపురాణములయందుఁ జెప్పంబడియెను. తామ్రశాసనములందు చక్రకూట్యము సక్కరకొట్టమని వ్రాయఁబడినది. ఇప్పటి బస్తరరాజ్యము మధ్యమాగాణములలోనిది. గోదావరి జిల్లాకుఁ బశ్చిమోత్తరమునను విశాఖపట్టణములోని జయపురసంస్థానమునకుఁ బశ్చిమమునను నున్న గోండ్వానాదేశములో నున్నది. అనఁగాఁ జిత్రకూటరాజ్యము దక్షిణకోసల చేదిరాష్ట్రములకును కళింగాంధ్రదేశములకును నడుమనున్నది. దీని కిప్పటి రాజధాని జగదళపురము. కాకతీయప్రతాపరుద్రుని తమ్ముఁడగు అన్నమదేవుని సంతతివా రిప్పు డీదేశమును బరిపాలించుచున్నారు.

జగదేకభూషణధారావర్షమహారాజు.

ఆంధ్రభారతకృతిపతియైన రాజరాజనరేంద్రుఁడు రాజమహేంద్రపురము రాజధానిగా వేంగిరాష్ట్రమును బరిపాలించుచుండినకాలమునఁ బదునొకండవశతాబ్దమధ్యమున జగదేకభూషణధారావర్షమహారాజు చక్రకూట్యమండలమును బాలించుచుండెను. రాజరాజనరేంద్రుని పుత్త్రుఁడును యువరాజునగు రాజేంద్రచోడుఁడు చక్రకూట్యముపై దండెత్తివచ్చి యాపట్టణమును ముట్టడించి యాధారావర్షునితో యుద్ధము చేసి జయించి యిఁకవిటలకఁ గప్పము గైకొని దక్షిణకోసలములోని వాయిరానగరమును (వజ్రాకరము)

ఘుట్టడించి యాదేశములోని యనేకగజయూథములను బట్టికొనిపోయెనని రాజేంద్రచోడుని శాసనములయందుఁ జెప్పఁబడినది.[1] నగరపురము మిక్కిలి పురాతన మైనపట్టణముగఁ గానిపించుచున్నది. క్రీస్తుశకారంభమునఁ గావేరీతీరమున నొరయూరు రాజధానిగ ద్రావిడదేశమును బరిపాలించుచు సుప్రసిద్ధి గాంచియుండిన కరికాలచోడచక్రవర్తికిని చెప్పఁబడిన నగరపురాధిపతికిని సఖ్యము కలిగియుండె నని శిలప్పదికార మను ద్రావిడకావ్యమునందుఁ జెప్పఁబడి యున్నది.[2] నగదేశభూపాలుర వారిలో నగరాధిపతుల యొక్క పూర్వులచరిత్రము దెలియరాదు. ఇది యిటులుండఁ నగరనాకపురుని కృష్ణపుర (Kuruspal) శాసనమున పంక్తులు చెప్పఁబడియున్నదిగాని యాభాగమునందలి యక్షరములు చెదిరి యయినోయినందున పంక్తులు పక్కఁగా నవగాహము కాకున్నది. ఈధారావర్షునకు బూర్వమున నొక ధారావర్షుఁడు పేర్కొనఁబడి వానివంశమునం దీధారావర్షుఁడు జనించినటులఁ జెప్పఁబడియెను. కన్నడమండలములలోని రాజవంశములనుగూర్చిన చరిత్రమును వ్రాసిన డాక్టరు ఫ్లీటుదొరగారు సెంధుకులులను (సైంధవులను) యేఁడు శాఖలవారిని పేర్కొనియున్నారు. అందు మొదటిరెండుశాఖలవారలు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతులై యుండిరి. మొదటిశాఖ యెలబుర్గిశాఖయందురు. బొంబాయిరాజధానిలో బీజపురమండలములోని బాగలకోటపట్టణమునకుఁ బదిమైళ్లదూరమున నున్న పైరాణపట్టి యను గ్రామమున మహాసామంతమండలేశ్వరుఁ డైన నాగాదిత్యునిచే వ్రాయింపఁబడిన యొక శాసనమున నీసింధువంశోత్పత్తినిగూర్చిన యొక చక్కగాథ పేర్కొనఁబడినది. ఈసైంధవులు నాగజాతివారనియు, అనంతుఁడు వాసుకి తక్షకుఁడు మొదలగు నాగరాజులయొక్క ప్రతిబింబములను ధ్వజమునందుఁగల నాగధ్వ

1. South. Ind. Inscriptions Vol. III. PP. 182 and 188 and Vol. III. P. 235.

2 The Tamils 1800 Years ago P. 37; Silappathigaram. V. II. P. 204.

కులనియు, వ్యాఘ్రలాంఛనులనియు, భోగవతిపురాధీశ్వరులనియు స్పష్టముగ వర్ణింపఁబడియున్నారు. ఈ సింధువంశము యొక్క మూలపురుషుఁడు సింధునదీగర్భదేశమునందలి అహిచ్ఛత్రపురమునందు ధారణేంద్రుఁడను నాగరాజునకు మానవరూపమున జనించిన పుత్త్రుఁడైయుండెనఁట.

అతఁడు జనించినపిమ్మట నొకవ్యాఘ్రముచే పెంపఁబడియెనఁట. అతఁడు కదంబరాజపుత్త్రికను పెండ్లాడఁగా వారలకు మూవురుపుత్త్రులు కలిగి సింధురాజవంశస్థాపకులైరి. తరువాత ముప్పదియొక్కరు రాజులు జనించి ప్రభుత్వము చేసిరి. తరువాత సైంధవుఁడు; అటుపిమ్మట కన్నరాజు (కమ్మయరాజు) జనించెను. అతనికి సాగరాంబయందు పులికాలుఁడు జనించెను. పులికాలునకు రేవకాంబయందు నాగాదిత్యుఁడు జనించెను. నాగాదిత్యునకు పోలాంబయందు పోలయసింధువు పుట్టెను. వానికి ఖాండవమండలేశ్వరుని తనయయగు ఉజ్జలదేవియందు సేవ్యరాజు పుట్టెను.[1] ఈపైని పేర్కొనంబడినపోలయసింధురాజును వానికొడుకు సేవ్యరాజును చక్రకోట్యమండలేశ్వరుఁడైన జగదేకభూషణధారావర్షునకును సోమేశ్వరునకును సమకాలికులై యున్నారు. కాఁబట్టి ధారావర్షుఁడు పైనిఁజెప్పిన రాజవంశమునకు సంబంధించినవాఁడై యుండవచ్చునని తోఁచుచున్నది. మఱియును పల్లవులు, చాళుక్యులు, రాష్ట్రకూటులు, మొదలగువారివలెనే యీనాగవంశజులును ఉత్తరహిందూస్థానమునుండి దక్షిణహిందూస్థానమునకు వచ్చినవార మని చెప్పికొనుచున్నట్లుఁ పైనుదాహరింపఁబడిన వైరాగఢ్ మట్టె శాసనములవలన బోధపడుచున్నది గాని, యితరాధారము లేవియును బలపోషింపకుండ ఆశాసనములోని గాథలను విశ్వసింపరాదు.

ఈజగదేకభూషణధారావర్షమహారాజునకు చంద్రాదిత్యుఁ డను నాయఁడు సామంతుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు తాను కరికాలచోడవంశజుఁడ ననియు, కాశ్యపగోత్రుఁడ ననియుఁ జెప్పుకొనియుండుటచేతఁ దెనుఁగుచోడుల తెగలోనివాఁడుగఁ గనుబట్టుచున్నాఁడు. ఇతని శాసనముపైని సింహలాంఛనము

1. Ep. Ind. Vol. III. P. 28[illegible].

గలదు. శాసనపరిశోధకు లీశాసనములం బరిశీలించి యితఁడు రేనాటిచో డులలోనివాఁ డని సిద్ధాంతీకరించిరి.[1] ఇతఁడు మొదటికులోత్తుంగచోళ చక్రవర్తితో నీదేశమునకు దండెత్తివచ్చి ధారావర్షుఁడు కులోత్తుంగచోడ చక్రవర్తికిఁ గప్పముచెల్లించి యొడంబడికచేసికొన్న [illegible] పోయి ధారావర్షునికి సైన్యాధిపతిగను, సామంతుఁడుగ నుండె నని తోఁ చుచున్నది. చంద్రాదిత్యుఁడు తనరాజధాని యగు బరశూరపట్టణమునందు (Modern Barsur) చంద్రాదిత్యసముద్ర మనుపేరిట నొక మహాతటాక మును నిర్మించెను. ధారావర్షునియొక్క యంగీకారమును బొంది వడ్డెనాడులోని యొక గ్రామమును సయితము నాగవాలయమునకు దానము చేసెను. వడ్డెనా డను నది విశాఖపట్టణమండలములోని వడ్డాది ప్రాంతప్రదేశమై యున్నది. జగదేకభూషణధారావర్షమహారాజునకు గుండమహాదేవియందు సోమేశ్వరుఁ డను కుమారుఁడు జనించెను.

రాజభూషణ సోమేశ్వర మహారాజు.

ధారావర్షుని వెనుక చక్రకూట రాజ్యాధిపత్యమునకై వానికుమారుఁ డగుసోమేశ్వరునకును వాని దాయాది యగు మధురాంతకదేవునకును విరోధము పొసఁగి యుద్ధము జరిగినట్టుల శాసనములందు గానవచ్చుచున్నది. ధారావర్షుఁడు చక్రకోట్యమండలమును బరిపాలించుకాలముననే వానిక్రిందఁబడి సామంతుఁడుగనో లేక స్వతంత్రుఁడుగనో మధురాంతకదేవుఁ డనువాఁడు రాజభ్రమరకోట్యమండలమును బరిపాలనము సేయుచున్నట్టుల మధురాంతకదేవుని రాజపురశాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది.[2] ఛిదికవంశోద్భవులయిన చక్రకూటరాజులవలెనే మధురాంతకదేవుఁడును తాను నాగవంశోద్భవుఁడ ననియు, భోగవతీపురవరాధీశ్వరుఁడ ననియు, వ్యాఘ్రలాంఛనము గలవాఁడ ననియు నాగధ్వజము గలవాఁడ ననియు, మహేశ్వరపాదారాధకుఁడ

1. ఆంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగము పే. ౧౫౧.
Annual Report on Epigraphy, 1908. Para 65.
2. Ep. Ind. Vol. IX. pp. 174-181.

మను యీ శాసనమునందుఁ జెప్పికొనియున్నవాఁడు. భ్రమరకోట్యమండల మనునది చక్రకోట్యమండలములో నొకభాగముయొక్క నామమో, లేక చక్రకోట్యమండలమునకు నామాంతరమో బోధపడలేదు. ధారావర్షుఁడు చక్రకోట్యమండలమును బరిపాలించుచుండఁగా నామండలమునే మధురాంతకదేవుఁడు స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము సేయుచుండెననుట విశ్వాసపాత్రము గాదు. ధారావర్షునకు మధురాంతకదేవుఁడు సామంతుఁ డనియే యూహింపవలసి యున్నది. అయినను భావిపరిశోధనమువలననే యీవిషయ మిదమిత్థ మని నిర్ణయింపవలయును.

మధురాంతకదేవుఁడు శా. శ ౧౦౨ వది యగు ప్రభవసంవత్సర కార్తికశుద్ధ బుధవాసరమున రాధానక్షత్రయుక్త శుభలగ్నమునందు కన్నరదేవ రాజకుమారునియొక్కయు, పట్టమహిషి నాగలమహాదేవియొక్కయు, నాయకకుమారునియొక్కయు, భద్రకనాయకునియొక్కయు, చంగరాజకుమారునియొక్కయు, పుల్లయసెట్టియొక్కయు సమ్మతినిగైకొని మేడిపాత్రుఁ డను బ్రాహ్మణునకు భ్రమరకోట్యమండలములోని రాజపురగ్రామమును ధారాపూర్వకముగ దానముచేసెను. ఈరాజశాసనము నతిక్రమించి యీదానమునకు భంగము కలిగించువారు కాశీనగరములో వేయిలింగములను బ్రద్దలుగొట్టినప్పుడును, వేయిమంది బ్రాహ్మణులను నాలుగువేలగోవులను జంపినప్పుడు నెట్టిపాపమును బొందుదురో అట్టిపాపమునే పొందుదు రనిగూడ శ్లోకములు రచింపఁబడినవి. శ్రీధరేశ్వరనాయకుఁడు, నాగమార్తి, కరణదరియా యను వారలు సాక్షులుగను, శేనుకాకాయస్థుఁడు లేఖకుఁడుగను జెప్పఁబడిరి. కుమారతుంగరాజు, ధనుదేవుఁడు, గోవర్ధనుఁడు, దశార్ధనుఁడు, నాగిరపాత్రుఁడు, సాధుసారంగుఁడు, వీరలచేఁ గలముట్టఁబడినదనియు, ఇది మానవ్యస్థియొక్క స్వహస్తలిఖిత మనియు, ఇయ్యది జనసామాన్యాభిప్రాయమును దెల్పుచున్నదనియు శాసనమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది.

ఇట్లు మధురాంతకదేవుఁ డీకారణముచేతనో చక్రకోట్యమండలము నాక్రమించుకొని పరిపాలనము సేయుచుండఁగా ధారావర్షుని పుత్రుఁ డగు

సోమేశ్వరదేవుఁడు వానిని జయించి యుద్ధరంగమునఁ జంపె సింహాసన మెక్కె నట్లుల సోమేశ్వరుని కృష్ణపుర (Kuruspal) శాసనముంబట్టి తెలి యుచున్నది. ఇతఁడు వింధ్యవాసినీ దేవతయొక్క యనుగ్రహముచేతఁ దన చక్రకూటసామ్రాజ్యము లభించెనని యీశాసనమునందుఁ జెప్పఁబడియుం డుటకూడ నీతనికిఁ బూర్వ మీరాజ్యము మధురాంతక దేవునిచే నాక్రమింపఁ బడి పరిపాలింపఁబడుచుండెనని సూచనగఁ దెలుపుచున్నది. ఇతని కృష్ణ పురశాసనములలో నొకదానియందు సమకాలికులగు రాజుల పేరు లన్నియు పేర్కొనఁబడినవి గాని, యాభాగ మంతయు శిలలు పగిలియుండుటచేత స్పష్ట ముగాఁ బఠియింపనశక్యముగాక యున్నది. నారాయణపురము (Narayanapal) శాసనమునందుంబోలె నీకృష్ణపురశాసనమునందును నాగరాజుల వంశా వళి పేర్కొనఁబడియున్నది గాని యంతకన్న విశేషాంశము లేవియుఁ గాన రావు. తక్కిన శాసనములందుంబోలె నీశాసనమునందును సోమేశ్వరుఁడు నాగవంశజుఁ డనియుఁ, గశ్యపగోత్రుఁ డనియుఁ బేర్కొనఁబడెను. మఱి యును మహారాజాధిరాజ పరమభట్టారక పరమమాహేశ్వర సోమేశ్వరదేవుఁ డని వక్కాణింపఁబడియుండుటచేత నాగరాజులలో నితఁడు మిక్కిలి పరా క్రమవంతుఁడయిన స్వతంత్రరాజని తేటపడుచున్నది.

మొదటిసోమేశ్వరుని విజయయాత్రలు.

రెండవధారావర్షునికొడుకగు నీఁడే చక్రకూటమండలమును పాలిం చిన సోమేశ్వరనాము లయిన నాగరాజులలో మొదటివాఁడుగ నున్నవాఁ డు. ఇతఁడు విజృంభించి శత్రురాజమండలముపైఁ గవిసి వారల రాజధాను లగు, కళింగనగరము, లంజీపురము, రత్నపురము, లవణపురి, వేంగినగరము, భద్రప ట్టణము, వజ్రపురము, మొదలగువానిని ముట్టడించి జయించినట్లుగఁ దెలియుచు న్నది. నారాయణుఁడు మధురాసురుని ఖండించినవిధముగా మొదటి సోమేశ్వ రుఁడు మధురాంతకదేవుని సంహరించి కృష్ణనారాయణుఁ డన్న బిరుదనామ మునువహించి యటుపిమ్మట శత్రువర్గముపైపైకిఁ దిరిగెను. ఆకాలమునందు భూపరిపాలనముచేయు రాజులు మొదలగువారు మత్సరగ్రస్తులై యుండువారల

రాజధానీనగరంబులను దహించుటయే యొక ఘనకార్యముగాఁ దలఁపోయు చుండిరి. అప్పటి యాచారమును బట్టి చక్రకోట్యమండలాధిపతి యైన సోమేశ్వరుఁడు వేంగిదేశముపై దండెత్తివచ్చి వేంగిపురమును దహించినట్లు మిక్కిలి డంబముగాఁ దన కృష్ణపురశాసనమునందుఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు.[1] అయినను వేంగిరాజ్యమును బరిపాలించిన మహారాజులు సయితము చక్రకూట రాజధానిని దహించినట్లుగాఁ దమ శాసనములందుఁ జెప్పుకొనియున్నారు. ఇట్లొండొరుల రాజధానులను దగులఁబెట్టుట సత్యమే కావచ్చును. ఈ సోమేశ్వరుని కాలమున కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికుమారుఁడైన వీరచోడమహారాజు తండ్రికిఁ బ్రతినిధిగానుండి వేంగిరాష్ట్రమును బరిపాలనము చేయుచుండెను. ఇతని నామముకూడ సోమేశ్వరుని శాసనమునం దుదాహరింపఁబడినది. వేంగిపురమనునది ప్రాచీనవేంగిపురము కాదు. ఆకాలమునందు వేంగిపురమునకు రాజధానిగనుండిన రాజమహేంద్రపురమే వేంగిపురముగాఁ బరరాష్ట్రాధిపతులచేఁ బేర్కొనంబడుచుండె నని తోఁచుచున్నది. కాఁబట్టి వేంగిరాష్ట్రాధిపతు లైన చాళుక్యచోడులకును, చక్రకోట్యమండలాధిపతులయిన నాగరాజులకును బలుమాఱు యుద్ధములు జరుగుచుండె ననుట వాస్తవము. ఇతఁడు వేంగిపురమును మాత్రమే గాక వజ్రపురప్రాంతదేశమునందలి యగ్రహారముల నన్నిటిని దహించెనని చెప్పఁబడియెను. మఱియును దక్షిణకోసలముపై దండెత్తిపోయి ఆఱులక్షల తొంబదియాఱు గ్రామములను గైకొనియె నని సోమేశ్వరునిశాసనమున వ్రాయంబడినది. ఇది వట్టి యతిశయోక్తిగాని వేఱొండుగాదు. దక్షిణకోసలమునం దన్ని గ్రామములు కలవా యని సందేహింపవలసి యున్నది. ఒకవేళ నిజమనుకొన్నను సోమేశ్వరుఁడు నిజముగా దక్షిణకోసలమును బరిపాలించె ననుమాటను సమర్థించుటకు సప్రమాణమైన యాధారమేమియును గానరాదు. ఇతఁడు దక్షిణకోసలదేశముపై దండెత్తిపోయి తిరిగి వెడలఁగొట్టఁబడుటకుముందు కొంతభాగ మాక్రమించుకొని యుండవచ్చును. ఇత్యాది జజ్జలదేవుని శాసనమును బట్టి యూహింపఁబడుచున్నది. జజ్జల

1. Epigraphia Indica Vol. X. No. 4.

దేవుఁడు రత్నపురము రాజధానిగ దక్షిణకోసలమును బరిపాలనము సేయుచు క్రీ. శ. ౧౧౧౪ వ సంవత్సరమున నొకశాసనము వ్రాయించెను. అందులో సోమేశ్వరునిం బట్టుకొని యసంఖ్యాకములైన శత్రుసైన్యము నుదుమాడె నని గొప్పగా వ్రాయించుకొనియెను. సోమేశ్వరుఁ డెవ్వఁడో వివరముగ దెలుపలేదుగాని సంగతి సందర్భములను విచారింపఁగా నాసోమేశ్వరుఁడు చక్రకోట్యమండలాధిపుఁ డయిన యీసోమేశ్వరుఁడే యని తెలియుచున్నది. మఱియును క్రీ. శ. ౧౧౧౧ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడిన నారాయణపుర శాసనములో సోమేశ్వరుని మరణానంతరమున కన్నరదేవుఁడు సింహాసన మెక్కెనని స్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది.* కురూదపుర (Kurud) శాసనముంబట్టి క్రీ. శ. ౧౦౦౮ దవ సంవత్సరమున సోమేశ్వరుఁడు జీవించియుండె నని తెలిసికొనుచున్నారము కాని రత్నపురశాసనము క్రీ. శ. ౧౧౧౪ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈసంవత్సరములయొక్క సామీప్యసంబంధమును బట్టి మన మీవిషయమున నంతఁగా సందేహింపవలసిన పనిలేదు. సోమేశ్వరునిశాసనమునందుఁ జేర్కొనంబడిన లంజిక ప్రాంతదేశము బాలఘాటుమండలములోనిది. లవణపుర ప్రాంతదేశము రాయపురమండలములోని ప్రాగ్భాగముకాని యన్యముకాదు. వజ్రపురము మిక్కిలి పురాతనమైనదిగాఁ గనుపట్టుచున్నది. ప్రాచీన ద్రావిడభాషా సారస్వతమునం దేర్కొనఁబడుచు వచ్చినదని తెలుపు వయిరాగర మనుపేరిట ద్రావిడశాసనముల వాడఁబడుచు తెనుఁగులకుఁ బ్రసిద్ధిఁ జెందినటులఁ జెప్పఁబడినదనియు విదితులై చెప్పుచున్నారు. వజ్రపురము ప్రాచీనకాలమున నట్టి ప్రసిద్ధిని గాంచియుండినను ౧౦. ౧౧ వ శతాబ్దములయందంతే పేరువహించియుండలేదు. వజ్రపురము వజ్రపుగనులకుఁ బ్రసిద్ధికెక్కియున్నటులఁ జెప్పఁబడినది. వజ్రపుర మనునది చాందామండలములోని వైరఘుర్ (Vairagarh) లేక వైరవఘుడా యనునదియేగాని యన్యముగాఁ దోఁచుచున్నది. ఇయ్యది పురాతనకాలమునుండి వజ్రపుగనులకు ప్రసిద్ధికెక్కినది. ఒకప్పుడు దంతావళములను, గొప్పలద్దికబట్టలను, ముత్యలను గా-

* Ind. Ant. Vol. IX. P. [illegible]

ప్రసిద్ధి కెక్కినది. అక్బరుచక్రవర్తికాలమునందును, బహామనీరాజులకాలమునందును ప్రఖ్యాతివహించియుండిన దని మహమ్మదీయచరిత్రములవలన స్పష్టమగుచున్నది.¹ అక్బరుకాలమునం దీపట్టణమును చందుఁ డనుగోండురాజు పరిపాలనము సేయుచుండెను. అచ్చటి పురాతనములై శిథిలము లయిన శిలాప్రదేశములు మొదలగువానిం జూచినను స్థానికచరిత్రములను విన్నను నాగవంశజులయిన రాజు లచ్చట పరిపాలనము చేసియుండిరని తేటపడఁగలదు. ఈనాగజాతిశాఖ వా రెవ్వరో స్పష్టపడదుగాని నాగజాతివారిలో కోకశాఖవా రని తోఁచుచున్నది. వారలు మాణిక్యదేవి పేరిట దుర్గను బూజించుచుండిరి. భద్రపట్టణము భద్రావతి యని చెప్పంబడుచుండెను. ఈ భద్రావతి యిప్పుడు దక్షిణకోసలమునకు రాజధానిగ నుండెను. ఇయ్యది వజ్రపురమునకు (Wairagarh) 20 మైళ్లదూరమున నున్నది. దీనినే యిప్పుడు భాండకని చెప్పుచున్నారు.

ఈ చక్రకూటరాజులశాసనములు కొన్ని నాగరలిపిలో సంస్కృతమునను, మఱికొన్ని తెలుఁగునను వ్రాయఁబడినవి. చక్రకోట్యమండలమునడుమ నింద్రావతీనది ప్రవహించుచున్నది. దాని యుత్తరభాగమునఁ బుట్టిన శాసనములన్నియు సంస్కృతమున నాగరలిపిలో నుండుటచేతను, ఇంద్రావతీనదికి దక్షిణభాగమునఁ బుట్టినశాసనములు తెలుఁగునం దుండుటచేతను, ఉత్తరభాగమున గోండుభాషయును, దక్షిణభాగమునఁ దెలుఁగుభాషయును వ్యవహరింపఁబడుచుండినట్లుగా నూహింపఁబడుచున్నవి. ఈనాగరాజుల తెలుఁగుశాసనములింకను వెల్వడి ప్రకటింపఁబడియుండలేదు. ఈ మొదటిసోమేశ్వరుని కృష్ణపురసంస్కృతశాసనములు మాత్రము ప్రకటింపఁబడినవి. ఈసోమేశ్వరునకు శాసనమహాదేవి, ధారణమహాదేవి యను నిద్దఱు రాణులు గలరు. ధారణమహాదేవి దానధర్మములనుగూర్చిన శాసనములు రెండు కృష్ణపురమునందు (Kuruspal) గానంబడుచున్నవి. ఈగ్రామము ఇంద్రావతికిఁ బైకొక మైలుదూరములో

1. Aini Akbari; Garret's Edition Vol. III. PP. 228
Ind. Ant. Vol. XXVIII. P. 236.

నున్నది. ఇప్పటి రాజధాని యగు జగదళపురమునకు ౨౨ మైళ్లదూరమున నున్నది. నారాయణపురమును కమిరపట్టణమును బస్తరుపురమునకు సామీప్యమునందే యున్నవి. సోమేశ్వరుని రెండవరాణి యగు ధారణమహాదేవి బస్తరపురములోని శ్రీకామేశ్వరస్వామికి దేవదానములను చేసి శాసనములను వ్రాయించెను. అందు విశేషచరిత్రాంశము లేవియును లేవుగాని, రాణుల మొదలగువారి నామములును సోమేశ్వరుని విజయాదికములు దేశములును పేర్కొనఁబడినవి. ఇతఁడు మహేశ్వరపాదారాధకుఁడనియు, మాణిక్యదేవీ పాదారాధకుఁడనియుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత నితఁడు శైవుఁడు శాక్తేయుఁడునను టకు లేశమాత్రమును సంశయము లేదు. ఇతనికి ముక్తదేవి యను తోఁబుట్టువు కలదు.

కన్నరదేవమహారాజు.

మొదటి సోమేశ్వరునకుఁ బిమ్మట వాని పుత్త్రుఁడు కన్నరదేవుఁడు రాజ్యభారమును వహించెను. శా. శ. ౧౦౪౧ వికారిసంవత్సర మనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౧౧-౧౨ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడిన నారాయణపాల (Narayanapal) శాసనములోని వాక్యసముదాయమును బట్టి యాసంవత్సరమునందే మహారాజాధిరాజయిన సోమేశ్వరుఁడు మరణము నొందఁగా నాతని కొడుకు కన్నరదేవమహారాజు సింహాసన మెక్కినట్లు తెలియుచున్నది. మఱి రెండు శిథిలములయిన శాసనములందు కన్నరదేవుని నామము గానంబడుచున్నది గాని యాశాసనముల కాలము చెప్పఁబడకుండుటచే వానికిఁ గన్నరదేవునకుఁ గల సంబంధము తెలియరాకున్నది. పూర్వపరిశోధనముల వలనఁగాని వారిరువు రొక్కరగుదురో కారో చెప్ప వలనుగాదు. ఈ కన్నరదేవమహారాజునుగూర్చిన చరిత్రాంశము లేవియును తెలియరాకున్నవి.

జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజు

కన్నరదేవమహారాజునకుఁ బిమ్మట నెవ్వరు సింహాసన మధిష్ఠించిరో చరిత్రమున గోచరము గాకయున్నది. అయినను బాలకాలమునకు జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజు శాసనములు గానిపించుచున్నందున వానిని

శోధనము న సత్యార్థము తెలియుటకును కన్నరదేవమహారాజునకుఁ దమ్ముఁడగు జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజే రాజ్యభారమును వహించె నని యూహింపవచ్చును. సోమేశ్వరనామమును వహించిన వారిలో నితఁడు రెండవవాఁడుగ నున్నాఁడు. కొందఱు మొదటిసోమేశ్వరుఁడు నితఁడు నొక్కఁడే యని సమర్థించుటకుఁ బ్రయత్నించిరిగాని వారివాదము సరియైనది కాదు. ఈవిషయము రెండవసోమేశ్వరుని నాగపురశాసనముల వలన స్పష్టపడుచున్నది. మొదటిసోమేశ్వరునకు రాజభూషణబిరుద ముండఁగా నీరెండవసోమేశ్వరునకు జగదేకభూషణ బిరుదము శాసనములందుఁ జెప్పఁబడినది. మొదటిసోమేశ్వరుని రాణులు శాసనమహాదేవియును, ధారణమహాదేవియు నైయుండఁగా నీరెండవసోమేశ్వరుని రాణి గంగామహాదేవి యని పేర్కొనఁబడినది. అతఁడు పదునొకండవశతాబ్దాంతమునందును, పన్నెండవశతాబ్దాదియందును నున్నవాఁడు. ఇతఁడో పన్నెండవ శతాబ్దాంతమునందును, పదుమూఁడవ శతాబ్దాదియందును నున్నవాఁడు గనుక వీరిరువురును భిన్నులని తలంపక తప్పదు. ఈ రెండవసోమేశ్వరుని తెలుఁగుశాసన మొకటి నాగపురము మ్యూజియములో నున్నది[1]. ఈశాసనము మొదట సిరువంచనుండి నాగపురమునకుఁ బంపఁబడినది. ఇతరశాసనములు నాగరాక్షరములం జెప్పఁబడినవియు నియ్యది తెనుఁగునఁ జెప్పఁబడినది. ఈరెండవసోమేశ్వరునకు రాణియైన గంగామహాదేవి తన భర్తపేరిట వీరసోమేశ్వరాలయమును, తనపేరిట గంగాధరేశ్వరాలయమును, అను రెండుశివాలయములను బ్రతిష్ఠించి భర్తయంగీకారమును గైకొని మహాప్రధాని యైన మాండలికసోమరాజుయొక్కయు, కార్యకర్త లయిన దామోదరనాయకునియొక్కయు, మెంగుమనాయకునియొక్కయు, చెంచనప్రెగడయొక్కయు, ద్వారికు లయినసోమినాయకునియొక్కయు, గద్దెపు ఈరపరెడ్డియొక్కయు,

1. Epigraphia Indica Vol. III. P. 314

విరచుష్ణప్రభురయొక్కయు, పరకోట గొమ్మనాయకునియొక్కయు సమక్షమున కేరమరక యను గ్రామమునకు వచ్చునట్టి రాబడిని శైవాలయములకు శా. శ. ౧౧౩౧ సంవత్సర ఫాల్గునశుద్ధ ౧౨ భానువారమునాఁడు (అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౧౦ వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరినెల ౭వ తేది) దానము చేసెను. ఈశ్వరదేవమహారాజుయొక్క నారాయణపురశాసనమునకును గంగామహాదేవియొక్క యీశాసనమునకు నడుమ నూరేండ్ల వ్యవధి గానవచ్చుచున్నది. ఇద్దఱు మహారాజు లింతదీర్ఘకాలము పరిపాలించినారనుట కొంచెము సందేహాస్పదముగ నుండక మానదు. ప్రస్తుత మీశాసనములవలన నింతకన్న నధికము తెలియరాదు.

జగదేకభూషణనరసింహదేవమహారాజు.

జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజునకుఁ దిమ్మట నాతని కుమారుఁడయిన జగదేకభూషణనరసింహదేవమహారాజు రాజ్యాధిపత్యము వహించినట్లుల నాతనికాలము నాఁటి రెండు తెలుఁగుశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనితల్లి గంగాదేవి యని చెప్పఁబడుటచేతను, గంగాదేవి జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజునకుఁ బట్టపుమహిషియై యనేకదానధర్మములు చేసియుండుటచేతను, ఈనరసింహదేవమహారాజు వీరసోమేశ్వరమహారాజుయొక్క తనయుఁడే యనియు, అతని మరణానంతరము రాజ్యభారమును వహించినాఁడనియు నూహింపఁబడుచున్నాఁడు. ఇతనితాతరాజులకుం గల బిరుదావళులే యితనింగూర్చి ప్రశంసించిన శాసనములయందును చేర్పఁబడినవి. ఒకశాసనము దంతివాడ (Dantewara) యందును, మఱియొకశాసనము యశఃపురము (Jasanpal) నందును వ్రాయఁబడినవి[1]. దంతివాడ లేక దంతివాడ (దంతేశ్వరము) ఇంద్రావతీనదీదక్షిణమున నున్నది. యశఃపురము దంతివాడకు ౪౦ మైళ్లదూరమున నున్నది. ఈరెండింటియందును నరసింహదేవుని నామము గానంబడుచున్నది. యశఃపురశాసనము శా. శ. ౧౧౪౭ వ సంవత్సరమునకు

1. Epigraphia Indica Vol. X. Ins. No. 3.

దంతేశ్వరశాసనము శా. శ. ౧౧౪౦ వ సంవత్సరమునను వ్రాయఁబడినవి. అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౧౮ వ సంవత్సరమునను క్రీ. శ. ౧౨౨౪ వ సంవత్సరమునను జగదేకభూషణనరసింహదేవమహారాజు చక్రకూటరాష్ట్రమును పరిపాలించుచున్నవాఁడని యీశాసనములనుబట్టి మనకు బోధపడుచున్నది. వీర సోమేశ్వరునకు మహాప్రధానిగ నుండిన మాండలికసోమరాజు నరసింహదేవునకుఁగూడ మహాప్రధానిగ నుండె నని యాశాసనములలో నొకదానివలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతఁ డెంతకాలము పరిపాలనము చేసెనో యది బోధపడకున్నది.

రాజాధిరాజ జయసింహదేవమహారాజు.

నరసింహదేవమహారాజునకుఁ బిమ్మట రాజాధిరాజ జయసింహదేవ మహారాజు రాజ్యాధిపత్యము వహించె నని స్వర్ణపురశాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది. ఇయ్యది జయసింహునిభార్యలగు లోకమహాదేవిగారియొక్కయు, శాసనమహాదేవిగారియొక్కయు, దానశాసనమై యున్నది. పంచప్రధానుల సమ్మతమున అధకాడ యను గ్రామమును లోకమహాదేవి దానము చేసియుండెను. శాసనములందు కాలము చెప్పఁబడియుండలేదు. స్వర్ణపురము (Sunarpal) నారాయణపురమునకు (Narayanpal) పదిమైళ్లదూరమున నున్నది. జయసింహదేవుని చరిత్ర మెంతమాత్రమును దెలిసికొనుట కాధారములు గానరాకున్నవి.

రాజాధిరాజ హరిశ్చంద్రదేవమహారాజు.

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౩౧౮ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము చక్రకూటరాష్ట్రమును పాలనము చేయుచుండెనటులఁ దమిలి శాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది. ఆసంవత్సరమున హరిశ్చంద్రదేవుఁడు మృతినొందఁగా నతనిభార్య మాణిక్యదేవి భర్తతో సహగమనము గావించె నని యాశాసనమునఁ జెప్పఁబడినది. ఈ నాగరాజులు క్రీ. శ. ౧౩౨౪ వ సంవత్సరమువఱకును చక్రకూటరాష్ట్రమును పరిపాలనము చేయుచుండిరి.

నాలుగవ ప్రకరణము.

అనుమకొండ రాజ్య ప్రాచీనగాథలు.

క్రీ. శ. ౨౩౦ మొదలు క్రీ. శ. ౧౦౭౩ వఱకు.

ఇప్పటి నైజాము రాష్ట్రములో ఓర్గంగల్లునకు చేరువం బగుచుండు ఓరుఁగంటికి సామీప్యమున నున్న హనుమకొండయే అనుమకొండ యను పూర్వకాలంబునం బేర్కొనంబడి ప్రసిద్ధచారిత్రము గలిగియున్నది. త్రిలింగ దేశ మను నామాంతరముగల యాంధ్రదేశమునకు శైలానగరం బనియెడు నోరుఁగల్లు రాజధానిగ నుండుటకుఁ బూర్వ మొకప్పు డీయనుమకొండ రాజధానిగ నుండెను. క్రీస్తుశకారంభమున నిప్పటి యాంధ్రసామ్రాజ్యమునఁ జేరియుండి శాతవాహనవంశజు లయిన యాంధ్రచక్రవర్తులచే మూఁడుశతాబ్దముల మధ్యమువఱకును బరిపాలింపఁబడియెను. ఆ శాతవాహనచక్రవర్తుల యొక్క చరిత్ర మాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగంబున సువిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడియున్నది. క్రీస్తుశకము ౨౩౦ వ సంవత్సరము మొదలుకొని పదునొకండవ శతాబ్దాంతమువఱకు నీయనుమకొండ రాజ్యముయొక్క చరిత్రము విశ్వసింపఁదగని గాథలతోఁ గూడుకొని యున్నది. ఆంధ్రచక్రవర్తులలోఁ గడపటివాఁడగు మూఁడవపులమావి క్రీస్తుశకము మూఁడవశతాబ్దప్రారంభమున నీదేశమును బరిపాలించుచుండెను. అతనికాలంబుననే యనేకశతాబ్దములనుండి వర్ధిల్లుచుండిన యాంధ్రసామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమై అనేకభాగములుగ నేర్పడినప్పుడు పశ్చిమభాగములు రాష్ట్రకూటులకును కదంబులకును, ఉత్తరభాగము [illegible]కును కాలచుర్యులకును, ప్రాగ్దక్షిణభాగములు పల్లవులకును వశంబులై వేర్వేఱు రాజ్యములుగఁ బరిపాలింపఁబడుచు వచ్చినవి. కృష్ణామండలములోని బేతవోలు (జగ్గయపేట) స్తూపమునందలి యొకశాసనములో "ప్రసిద్ధికెక్కిన యిక్ష్వాకు వంశజుఁడును మాఠరీపుత్రుఁడును నగు శ్రీ [illegible] యొక్క [illegible]

ధవ పరిపాలన సంవత్సరమున వర్షఋతువులోని యెనిమిదవపక్షమున దశమి నాఁడు మహాకాండూరు గ్రామనివాసియును శమ్మకరాతనిమంతుమున నడతూరు గ్రామవాసియగు నాగచంద్రునియొక్క కుమారుఁడును, ఆవేశనియగు నగు సిద్ధార్థుఁడు తనతల్లి నాగలానితోడను, తనభార్య సముద్రాణితోడను, కుమారుఁడు మూలశ్రీతోడను, కుమారిక నాగబంనునికతోడను, సోదరుఁడు బుద్ధనికునితోడను, వానిభార్యతోడను, సిద్ధార్థునియొక్క కొమారితతోడను, వేలగిరి గ్రామమునం దుండిన రక్తబంధువులతోడను, మిత్రులతోడను, గలసి బుద్ధుని చైత్యముయొక్క ప్రాగ్ద్వారము సామీప్యమున ప్రాణికోటియొక్క క్షేమము నిమిత్తము ఆయక స్తంభముల నైదింటిని నియమించి దానముచేసె" నని చెప్పఁబడియున్నది.[1] ఈశాసనమునందుఁ జెప్పఁబడిన యిక్ష్వాకువంశుఁడైన శ్రీపురుషదత్తుఁడు ఆంధ్రచక్రవర్తి యైనయాఁడవపులమావి యనంతర మీదేశ మాక్రమించుకొని పరిపాలించిన పల్లవరాజని యూహింపవచ్చును.

అనుమకొండ నామోత్పత్తివివరణము.

ప్రాచీనకాలంబున శ్రీశైలప్రాంతారణ్యప్రదేశంబుల మహాశూరుఁడై స్వేచ్ఛావిహారము సలుపుచుండిన కిరాతకుఁ డొకండు తన యనుచరులతోఁ గూడి యచటికి నిరువది యోజనములదూరమునఁ గృష్ణాగోదావరీమధ్యప్రదేశమున సాధింపశక్యముఁ గాని ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన ముదిగొండకు నీశానభాగమునఁ గోశత్రయదూరంబున నుండెడి హనుమాద్రికడకు వచ్చి యచట నొకగ్రామమును నిర్మించి నివసించుచుండెను. అటుపిమ్మట హనుమాద్రిపై నొకదుర్గమును నిర్మాణముచేసి గ్రామమును విస్తరింపఁజేసి 'ఎఱుకదేవరాజు' అను పేరితోఁ బ్రజాపాలనము సేయుచుండెను. అతనికి 'అనుముఁడు, కొండఁడు,' అను నిరువురు కొడుకులు జనించిరి. ఆయిరువుర పేరిట నారాజధానినగరమునకు 'అనుమకొండ' అను నభిధానము గలిగినది. అనుమకొండకు దక్షిణమున నాలుగుపర్వులదూరమున కొండఁడు తనపేరిటఁ గొండపర్తి యను గ్రామమును గట్టించెనఁట! ఎఱుకదేవరాజు పిదప వానికొడుకు లిరువురును, తరువాత

1. Burgess Amaravaty & Jaggayyapeta Stupas P. [illegible]

"నాగఁడు, గార్గేయుఁడు' అనువార లిరువురు సామ్రాజ్యమును (100) సం వత్సరములు పరిపాలనము చేసిరని స్థానికచరిత్రమునఁ జెప్పఁబడెను. ఈ రాజుల పరిపాలనకాలముననే జైను లనేక ప్రాంతములనుండి వచ్చి నివాసములు ఏర్పఱుచు కొనిరి. పద్మాక్షీదేవియాలయమున్న కొండపైని జైనశిలావిగ్రహముల నెలకొల్పిరి. సిద్ధులకుఁ బార్వతీపరమేశ్వరులు ప్రత్యక్షమైనస్థలము గనుక సిద్ధాశ్రమం బని ప్రసిద్ధిగాంచిన యాశైవక్షేత్రమును జైనక్షేత్రముగ మార్చి రని చెప్పఁబడె నదిగాని, దీనిని విశ్వసింపరాదు. మొట్టమొదట నీప్రదేశము జైనక్షేత్రముగనే యుండి తరువాత శైవక్షేత్రముగ మార్పఁబడినట్లుఁ గాకతీయశాసన నముంబట్టి తెలియుచున్నది.[1]

సోమదేవరాజు.

ఈకిరాతకులకుఁ బిమ్మటను చంద్రవంశపు రాజు లీదేశమును గొంత రాజ్యమును బరిపాలించినట్లుఁ జెప్పఁబడినది. చంద్రవంశమునఁ బాండవులు జనించిరి. వారివంశమున జనమేజయుఁడు జనించెను. అతనివంశమున విజయార్కుఁడు, సోమేంద్రుఁడు నను నిరువురు భూపాలురు పుట్టిరి. వారిలో విజయార్కునకు విష్ణువర్ధనుఁడును, సోమేంద్రునకు ఉత్తుంగభుజుఁడును జనియించిరి. వీర లుభయులును దేశమును విభాగించుకొని పరిపాలించిరి. విష్ణువర్ధనుఁడు గోదావరికి దక్షిణమున నున్న ధర్మపురిని రాజధానిగఁ జేసికొని యనేకరాజులను జయించి రాజరాజబిరుదును బడసి ప్రఖ్యాతులను గాంచెను. విష్ణువర్ధనునకు నందుఁ డనుకుమారుఁడు పుట్టి నందగిరి యను దుర్గము నొకదాని నిర్మించి దానిని రాజధానిగఁ జేసికొని భూపరిపాలనము చేసెను. ఇతనికి నారయాదిత్యుఁడు ప్రధానిగానుండి రాజనయములను దెలుపుచుండెను. నందుని భార్య భానుమతీదేవి. ఇతఁడు రాజ్యభార మంతయును మంత్రివరునకు నొప్పగించి శ్రీశైలక్షేత్రమునకుఁ బోయి శ్రీమల్లికార్జునదేవుని సేవించి సిద్ధోపదేశమును బొంది యొకబిలములోఁ బ్రవేశించెను. అచ్చట తపస్సు చేయుచుండిన యొక యోగిని వాని ధైర్యసాహసములకు మెచ్చి వానికి ఖడ్గఘటిక

1. Epigraphia Indica. Vol. IX. Page 256.

ములను భోగభాగ్యములను బ్రసాదించెనఁట! అంతట నందుఁడు భోగభాగ్యములచే జగన్నాథస్వామిని సందర్శింపఁ గలిగెనఁట! ఆస్వామి నందునిఁ బోలిక నిలిపి నృసింహస్వరూపంబు దాల్చి ప్రత్యక్షంబైనంత నందుఁడును దెక్కు చెదరక నిలిచియుండ స్వామి సంతోషించి శస్త్రములొసంగి పొమ్మనఁగా సెలవుగైకొని యతండు కాంచీపురమున కేఁగి చోళేంద్రుని కొమార్తెను వివాహము చేసికొని యటనుండి రామేశ్వరమున కేఁగి ధనుష్కోటిలో స్నానము చేసి నందపురమునకు వచ్చేసి యథావిధిగా జనములు రంజకంబగునటుల రాజ్యపరిపాలనము సేయుచుండెనఁట! ఈనందమహారాజునకు విజయపాలుఁడను రాజు జనియించెనఁట! విజయపాలునకు యశస్కాయుం డయిన సోమదేవుఁడు పుట్టెను. ఇతఁడు శత్రుజనభయంకరుఁడై పరాక్రమవంతుఁడై దేవబ్రాహ్మణాభిరతుఁడై కంచారము అను పట్టణమును రాజధానిగఁ జేసికొని బ్రాహ్మణులకు శిలాగ్రహారములొసంగి ప్రఖ్యాతుఁ డయ్యెను. ఇంతియగాక మంత్రిగృహములు, ధర్మశాలలు, మొదలగు ప్రదేశములలో అసంఖ్యాకములయిన యాత్రికుల మందలను జేర్చి వారిపోషకత్వమునకై అధికారులను గొంగఱను నియమించి విశేష ధర్మశ్రద్ధతోఁ బోషించుచుండెను.

కటకరాజు దండెత్తి వచ్చుట.

ఈ సోమదేవభూపాలుని వైభవము నంతయుఁ జారులవలన విని కటకపురాధీశ్వరుం డయిన బల్లహుఁడు వాని నైశ్వర్యమును జూరఁగొనవలయు నని బహుళసైన్యసమేతుఁడై కంచారముపై దండెత్తివచ్చి గోదావరీప్రాంత ప్రదేశంబున సోమదేవుని పశుగణంబులం బొదివి గోపాలుర వదలించి మందలను దోలుకొనిపోవు సమయంబున గోసంరక్షణార్థము నిలుపఁబడిన వీరభటవర్గమునకును బల్లహుని సైన్యములకును ఘోరయుద్ధము జరిగెను. ఆయుద్ధమున సోమదేవుని సైన్యంబున హతశేషులు కంచారంబునకుం జని "ఓ రాజదేవేంద్రా! కటకపురాధీశ్వరుం డయిన బల్లహుని సైన్యంబులు ధరణీచక్రము సంచలించునట్లుగా సముద్రాంతంబులై గ్రక్కున నేతెంచి మన

పశుగణంబుల ముట్టికొని రథకరభవర్గమును దుర్గాది కోష్ఠములును, అని బల్లహుని దుర్న్యాయమును గూర్చి మొఱ్ఱపెట్టుకొనఁగా నతఁడు కోపోద్దీపితుఁడై సైన్యంబులం గూర్చికొని సముద్యుక్తుఁడై యుద్ధసన్నద్ధుఁడై బయలుదేరిపోయి శత్రుపురదుర్గమును ముట్టడించి బల్లహునితో నాలుగువేల పటకు పోరాడుచునే యుండెను. గెలుపు సోమదేవుని సైన్యంబులు శత్రుశరపరంపరల ముంగట నిలువంజాలక పలాయనము లగుచు బల్లహుని సైన్యంబులు దుర్గమును విడిచి వానిని దఱిమి కొట్టెను. ఇట్లువెన్క నెంతకాలము వఱకు సోమదేవుఁడును బల్లహుఁడును పోరాడుచుండె; కొన్నప్పుడు బల్లహుఁడును, మఱి యొకప్పుడు సోమదేవుఁడును విజయముఁ గాంచుచుండిరి. తుద కట బల్లహునితోఁ బోరాడుటను విడిచిపెట్టి సోమదేవరాజు తనరాజ్యంబునుండి వెడలక యుండెను. ఒకనాఁడు సోమదేవరాజు తన శత్రువయిన బల్లహుఁడు ప్రబలుఁడై యుండుటయు, తనకుఁ బుత్రసంతానము లేకుండుటయుఁ దలపోసి అమాత్యపురోహితబంధువర్గమును రావించి తన దుఃఖమునకుఁ గారణమును దెలిపి సంతానము గలుగుమార్గ మెట్లని వారల నడిగెను. అంతట బురోహితులు పుత్రకామేష్టియాగము నాచరింపవలయు నని బోధించిరి. పిమ్మట సోమదేవరాజు తనభార్య యయిన సిరియాలదేవి సమ్మతిని వైదిక ద్విజవర్యుల తోడ్పాటుతో యథావిధిగఁ బుత్రకామేష్టి యాగమును జేసి భూరి దక్షిణలతోను సంతర్పణములతోను బ్రాహ్మణోత్తములను బూజించెను. మఱికొంతకాలమునకు సిరియాలదేవి గర్భమును దాల్చెను. శత్రుసంహారము కొఱకుఁ బుత్రకామేష్టిని యొనరించి సోమదేవుఁడు పుత్త్రునిఁ బడయు నన్నాఁ డని బల్లహుఁడు విని భయాకంపితుఁడై నాఁటితోఁ గూడ రాజును బట్టుకొనవలయునని బహుసైన్యములం గూర్చుకొని ప్రస్థానభేరి మ్రోగించి గజ తురగ సామంత పదాతి సైన్యములతో వెడలివచ్చి నందారంబును ముట్టడించెను. మిగిలినవాఁడై సోమదేవరాజును తనసేనలు శత్రువులను దూఱి ఏడు దినములు ఘోరమైన యుద్ధమును జేసెను. ఆ యుద్ధమున సోమదేవరాజు వీరస్వర్గమును గాంచెను. దుఃఖాకరమైన వృత్తాంతమును సిరియాలదేవి విని

శోకసంతప్తచిత్తయై ధన కనక వస్తు వాహనాదుల నన్నిటిని విప్రవరులకు దానము చేసి శాత్రవు లంతఃపురము నాక్రమించుకొనకముందే కోటవిడిచి యనుమకొండకుఁ బోయి యెఱుకుదేవరాజు వంశమున జనించిన మఱియొక యెఱుకుదేవరాజును శరణు చొచ్చెను. ఇచ్చట కందారంబున సోమదేవుని సైన్యము నెల రోజులు బల్లహునితోఁ బోరాడి హతమై పోవ నాతఁడు కందారము నాక్రమించుకొనెను. బల్లహుఁడు బలవంతుఁడు గనుక బలవంతునితో విరోధమువలనఁ దనకు హాని సంభవించు నని సిరియాలదేవిని తన పట్టణమును విడిచి పొమ్మని యెఱుకుదేవరాజు చెప్పినందున నక్కడ సిరియాలదేవి మిగుల దుఃఖించుచు నేమి గతి యని విచారించుచు బ్రాహ్మణోత్తముఁడును, షట్కర్మ నిరతుఁడును, దయా దాక్షిణ్యశీలుఁడు నైన మాధవశర్మ కడకుం బోయి రక్షింపు మని యతని పాదములపైఁ బడియెను. ఆబ్రాహ్మణోత్తముఁ డామెను కనకత్తి యామెవలన వృత్తాంతమును విని జాలినొంది 'ఓసాధ్వీ! నీకు భయం బావంతయును లేదు. సిద్ధేశ్వరుండు నిన్ను రక్షించునుగాక! మద్గృహంబున నివసించి యుండుము.' అని అభయహస్త మొసంగెను. అంతట సిరియాలదేవి ప్రచ్ఛన్న వేషముతో మాధవశర్మ యింట సురక్షితముగా నుండెను. మాధవశర్మ చేసిన కార్యమునకు బ్రాహ్మణు లందఱును సంతోషించి యాతని కనుకూలురై యీవృత్తాంతము నంతయు నితరు లెఱుంగ రాకుండఁ బరమగోప్యముగా నుంచిరి. అట కందారంబున నున్న సామంతు లందఱును బల్లహునితోఁ బోరాడఁజాలక పట్టణమును విడిచి విదేశగతులైరి. తరువాత బల్లహుఁడు తన పంతంబు సాగ నని విజృంభించి దయాధర్మ శూన్యుఁడై కోటలు ద్రవ్వి ఆవాటములు వెదకి మేడలుగూల్చి యంతఃపురమును నేల మట్టముగావించి సిరియాలదేవికై యిల్లిల్లు వెదకి సందుగొందులఁ బరికించి యెందునుం గానకఁ బరితపించుచు జాడలు దీయఁగా నామె యనుమకొండకుఁ బాఱిపోవుట తెలియవచ్చెను. అంతట నతఁడు మంత్రిసేనాసమేతుఁడై పోయి అనుమకొండను ముట్టడించెను. ఎఱుకుదేవరాజు తనపట్టణమును సంరక్షింపఁ దగు సాధనముల నుపయోగించి మంత్రివర్గముతోడ నాలోచించుచుండెను.

బల్లహుని రాయబారులు వచ్చి "నీకు బలభద్విరోధంబు [illegible] గాదు; సిరియాలదేవి నొసంగి నీపట్టణమును గాపాడుకొమ్ము." అని తెలియఁ జెప్పిరి. అందునకు తెలుఁగుదేవరాజు వారలతో నిట్లనియె. "అయ్యా! మాకు బలభద్విరోధంబుతోఁ బనిలేదు. సిరియాలదేవి యీపట్టణమున నున్నదని మీకు నమ్మిక యున్నయెడల మీరు స్వేచ్ఛగా వచ్చి యిల్లిల్లు వెదకి కొనిపోవ వచ్చును; మా యభ్యంతర మింతమాత్రమును లేదుగాని, మీరు మాత్రము నిరాయుధులై పట్టణమును బ్రవేశింపవలయునే గాని సాయుధపూర్ణులై రారాదు; మీ రాకపోకల కెవ్వరు నడ్డము రారు; మీకు సిరియాలదేవి గాన్పించినయెడల మీరు గొనిపోవుటకు నే నడ్డపడువాఁడను గాను" అని విస్పష్టముగాఁ దెలుప, వారలు పోయి యావృత్తాంతమును బల్లహునకు విన్నవింపఁగా నతఁడు విస్మితుఁడై [illegible] జాతుర్వర్ణ్యము వారిని వెదుకఁ బంపెను. సిరియాలదేవిని గనుఁగొని దెచ్చినవారికి గొప్ప బహుమానము లిచ్చెద నని వాగ్దానము చేసెను. వారు పల్లయను బోయి పయికన్నులతోడఁ బట్టణమునఁ దిరుగుచు బరిశోధించి వారందరు గాని యెక్కడను వారలకు సిరియాలదేవి గానుపింపదయ్యెను. అప్పుడు లోభుఁడగు బ్రాహ్మణుఁడు రాజువలనఁ దనకు విశేష బహుమానములు లభించు నని మిక్కిలి శ్రద్ధవహించి యొకనాఁడు మాధవశర్మ గృహంబుఁ బ్రవేశించి ప్రచ్ఛన్నవేషముతో నున్న సిరియాలదేవిని గాంచి యామె సుందరాకారమును బట్టి రాజపత్ని యని భావించి యీమెయే సిరియాలదేవి యని మాధవశర్మతోఁ జెప్పఁగా నతఁడు "సరి సరి, యీమె నా పుత్రిక; నా యల్లుఁడు కాశికిఁబోవుచు నీమె నిచ్చట నుంచిపోయెను" అని యెంత చెప్పినను నాతఁడు వినక తనవారినిం దోడ్కొని యామెను బట్టుకొని [illegible] దేవరాజు కడకుఁ గొనిపోయిరి. అంతటఁ బట్టణములోని బ్రాహ్మణులందఱేకమై "అయ్యో! ఇది యేమి యన్యాయము? రాజపత్ని యని చెప్పి బ్రాహ్మణకాంత నెత్తికొనిపోవుచుండుటం బాపకృత్యంబు వేఱొండు గలదే లోకములో సౌందర్యంబు క్షత్రియకాంతలకేగాని వేఱువారికి లేదా?

ఈసుందరి మాపుత్త్రిక యామాటచే నీమెం గొనిపోవువారికి దుర్గతులు గల్గుట సత్యము'' అని గొల్లున గోలపెట్టిరి. అంతట నెల్లుకదేవరాజు బ్రాహ్మణులంగని యిట్లనియెను. ''బ్రాహ్మణులారా! ఈమె తమ పుత్త్రికయగు కాంతి యని వారు చెప్పుచున్నారు; ఈమె యంగ సౌష్ఠవమును గాంచినప్పుడు నాకుం గూడ నట్లే తోంచుచున్నది'' అని చెప్పంగా వారలు రోషమును జెంది యామెను గొనిపోయినయెడల మేమందఱమును పుత్త్రపుత్త్రికళత్రబంధువర్గముతోడ ననలప్రవేశమును గాంచి ముక్తిం జెందెదము. మాకీర్తి త్రైలోక్యంబునందును వ్యాపించును. ఈబ్రహ్మహత్యల పాపమును మూటకట్టుకొనుటకై బల్లహుండు వచ్చినవాండు గనుక నతని వంశంబును సామ్రాజ్యంబును గూలిపోవు నని శపింప నుద్యుక్తులు కాంగా బల్లహుని మంత్రి విని గడగడ వడంకుచు వచ్చి వారలతో నిట్లనియె. ''అయ్యా! బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులారా! ఇది యేమి సాహసము? మీయిష్టమైనరీతిని వర్తింతురు గాక; ఈమాధవశర్మ మహామాత్యుండు; ఇతని వంటివారి భార్యలింగొం గానరారు; మేము వ్యర్థముగా నీమె రాజపత్ని యని రవ్వచేసినమాట వాస్తవము; ఇప్పుడు మీపంతము చెల్లెను. మీరు సంతోషముతో నుండవలసినది; అయిన నొకపరీక్ష చేయవలసియున్నది; మీరు సిద్ధేశ్వరుని సమ్ముఖమునకుం బోయి యచట నామె చేతియన్నమును భుజింపవలయును; ఆమె యెవ్వరైనను జంపు నుద్దేశ్యము మాకు లేదు; ఆమె మాధవశర్మ కొమార్తయైన మాకు చింతయే లేదు. ఒకవేళ నామె రాజపత్నియే యైన యెడల నామె గర్భమున నున్న శిశువును రక్షించి కంఠీరవంబునకుం బట్టాభిషేకము గావింతుము. మీకెల్లరకు నగ్రహారము లిప్పింతుము'' అని చెప్పినంతట విప్రవరులు తమకు ధన కనక వస్తువాహనాదులతో నిమిత్తము లేదనియును, బల్లహునిమంత్రి కోరినప్రకారము సిద్ధేశ్వరుని సమ్ముఖంబున తనకొమార్త వడ్డించిన యన్నమును భుజించుటకుం దమ కేయభ్యంతరమును లేదనియును, గర్భిణిచేతి యన్నమును భుజింపరా దని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది గనుక నట్లు బ్రాహ్మణు లాచరింపరాదనియును జెప్పి యతని నొప్పించి తుదకు వారు సిద్ధేశ్వరుని ముంగటం గటక

వల్లభుఁడు చూచుచుండఁగా సిరియాలదేవిచే వృతమును లవణమును గ్రహించి భుజియించిరి. అందునకు కటకరాజు సంతసించి సిరియాలదేవిని బ్రాహ్మణులను విడిచిపెట్టి నిజసైన్యంబులతోఁ గంగారంబునుండి వెలువడి స్వదేశమునకుఁ బోయెను.

మాధవవర్మ.

ఇక్కడ అనుమకొండలో నొక్కనాఁడు సిరియాలదేవి యొకశుభముహూర్తమున నొకపురుషశిశువును బ్రసవించెను. అప్పుడు దైవజ్ఞశిఖామణు లయిన బ్రాహ్మణోత్తములు పెక్కండ్రు మాధవవర్మగృహంబునకు వచ్చి ముహూర్తమును బరీక్షించి గ్రహస్థితులం బరికించి జాతకమును వ్రాసి యీ పురుషశిశువు సర్వంసహాచక్రంబునిర్వక్రలీలఁ బరిపాలించు రాజశ్రేష్ఠుం డగు నని మాధవవర్మతోఁ బలుక నతండు నాశీర్వదించెను. పిమ్మట మాధవవర్మ యాశిశువునకు జాతకర్మసంస్కారంబు నాచరించెను. ఆచిన్నవానికిఁ దండ్రియు, గురువును, దైవమును మాధవవర్మయేగనుక నతనిపేరే తన కుమారునకుఁ బెట్టవలసిన దని సిరియాలదేవి కోరినందున నట్టి మాధవవర్మ యని నామకరణము చేయఁబడియెను. ఇట్లాచిన్నవాఁడు మాధవవర్మగృహంబున దినక్రమప్రవర్ధమానుఁడై పెరుఁగుచుండఁగా నైదవయేఁట నక్షరాభ్యాసమును విద్యుక్తముగాఁ గావించిరి. తరువాత నుపనయనాదిసంస్కారములుజరిగినవెంట మఱియుఁ బెరిఁగి పెద్దవాఁడై సద్గురువులంబున నెక్కుడువిద్యలను గ్రహించి విఖ్యాతుఁ డగుచువచ్చెను. అతఁడు ప్రతిదినంబును అనుమకొండ కడ్డాల దేవియాలయంబునకుం జని మిక్కిలి శ్రద్ధాభక్తులతో నామెను సేవించుచు వరప్రసాదమునుబొంది నిర్వక్రపరాక్రముండును నజయ్యుండును నై వర్తిల్లుచుండెను. అతఁ డొక్కనాఁడు తనతండ్రి కటకరాజుతో జరిగిన యుద్ధమునఁ జంపఁబడెనని విని క్రుద్ధుఁడై పగసాధింప దీక్ష వహించెను. అంతటఁ గ్రమక్రమముగా నీరాజపుత్త్రుని సమస్తశాస్త్రపారమునుగూర్చియు, విలువిద్యాప్రౌఢిని గూర్చియు, పరాక్రమమునుగూర్చియు, విచిత్రములయిన కథ

లును పౌరస్త్రీలును దేశమునందంతట వ్యాపింపఁగా దేశములోని శూరులందఱు సాతనికదళేశకటకరాజుతోడి యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పి సమరోన్ముఖునిఁ గావించిరి. అప్పుడు మాధవవర్మ తల్లియొక్కయు, మాధవశర్మయొక్కయు, ఇతర బ్రాహ్మణులయొక్కయు ననుజ్ఞం గైకొని బహుసైన్యములం గూర్చుకొని మొట్టమొదట నాపట్టణమేలుచున్నట్టి రుద్రదేవరాజును మఱియొక ప్రదేశమునకుఁబంపి యనుమకొండను స్వాధీనపఱుచుకొని దోర్దర్పమున నుద్దవిడి నుక్కలములపై దండెత్తిపోయి కటకపురిని ముట్టడించెను. కటకపురాధీశ్వరుండును బలపరాక్రమవంతుఁడే గావున జంకులేక ధైర్యసాహసములతో యుద్ధసన్నద్ధుఁడై మాధవవర్మ నెదుర్కొనియెను. మాధవవర్మ కటకదుర్గమును ముప్పదినినములు ముట్టడించి కోటలను ద్రవ్వి, కవాటంబులను విఱిచి, కుడ్యంబుల పడఁగొట్టి, పట్టణంబుఁజొచ్చి సౌధంబులను గూల్చి, సకలసైన్యంబును సమయించి, వీరరసంబు పొంపిరివోయి పోరిపోరి సంకులసమరంబునఁ జంద్రాయుధముచేఁ గటకవల్లభుని తలఁద్రుంచి, పట్టణంబంతయు వశముచేసికొని, కటకపురాధీశ్వరుని కుమారునకుఁ బట్టముగట్టి, హతశేషమయిన సైన్యముతో ననుమకొండకు మహావైభవముతో విచ్చేసి, తల్లిని మాధవశర్మను నమస్కరించి, యాశీర్వాదములను గాంచెను. పిమ్మట మాధవవర్మ దుర్మార్గులను శిక్షించుచు సన్మార్గులను రక్షించుచు బ్రాహ్మణుల కనేకాగ్రహారంబులొసంగి ప్రజానురంజకముగాఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. అతనికి బట్టమహిషియందు బద్మాక్షిదేవి వరప్రసాదంబునఁ గొంతకాలంబునకు సుతుండు కలుగఁగా నా బాలునకుఁ బద్మసేనుండని నామముంచెను. ఈమాధవవర్మ శాలివాహనశకము ౫౩౦ దవ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౬౦ వది సంవత్సరము లనఁగా శాలివాహనశకము ౩౯౦ దవ సంవత్సరము వఱకును బరిపాలనముచేసె నని స్థానిక చరిత్రములం జెప్పఁబడెను. పంద్రెండవ శతాబ్దమునందు వేంగిదేశాధీశ్వరునకు సామంతుఁడుగనుండిన మహామండలేశ్వర పల్లకేతిభూపాలుఁడు బెజవాడ మల్లేశ్వరస్వామివారి యాలయములో నొకరాతిపలకమీఁద వ్రాయించిన శాసనములో నుదాహరింపఁబడిన గాథలలో శాలివాహనశకము ౧౧౨ వ

సంవత్సర ప్రాంతమున నొక మాధవవర్మ యను రాజు కలఁడనియు, అతనికుమారుఁడు చింతగింజల నమ్ముకొని పొట్టపోసికొనెడి యొక వృద్ధయొక్క బిడ్డను సంహరించినందున రాజు విచారించి తనకొడుకుమీఁద నేరము ఋజువైనందున న్యాయపక్షము నేపూని కొడుకునకు మరణశిక్ష విధించె ననియు, అందుపైని మల్లేశ్వరస్వామి యాతని న్యాయబుద్ధికి సంతోషించి బంగారువర్షము గురిపించి యాతనిపుత్త్రుని బీదరాలగు నావృద్ధయొక్క పుత్త్రుని మరల సజీవులను గావించెననియు, మల్లేశ్వరుఁడు మాధవవర్మ యొక్క పైని భూమిపైని స్థాపితము చేసె ననియు, నీమొదలుగాఁగలవిషయములు పేర్కొనఁబడినవి.[1] కాఁబట్టి మాధవవర్మ ఖ్యాతి యప్పటికి ప్రఖ్యాతముగా యున్నది. ఈమాధవవర్మచరిత్రమునం గొంతకల్పన ముండినను మాధవవర్మ యొక్క చారిత్రపురుషుఁ డని మాత్రము చెప్ప వలనుగాదు. ఇట్టివి భావిపరిశోధనమునం గాని తెలుపఁబడఁదగిన విషయములు కావు.

మఱికొందఱు చంద్రవంశపురాజులు.

మాధవవర్మకు పిమ్మట బ్రహ్మసేనుఁడు రాజ్యభారమును వహించి శా. శ. ౪౬౪ సంవత్సరమువఱకు నంగా ౨౮ సంవత్సరములును, ఆటుపిమ్మట వానికొడుకు వెన్నమరాజు శా. శ. ౪౯౨ వఱకు నంగా ౨౮ సంవత్సరములును, అనంతరము వానికుమారుఁడు పోరంకి వెన్నమరాజు శా. శ. ౫౨౦ వఱకు నంగా ౨౮ సంవత్సరములును, తదనంతరము వానిపుత్త్రుఁడు పండిగుండమరాజు శా. శ. ౫౪౦ వఱకు నంగా ౨౦ సంవత్సరములును, వానితరువాత వానితనయుఁడైన వెలుకుదేవరాజు బాలుఁడైనందున వానిపక్షముగా వానితల్లి కుంతలదేవి శా. శ. ౫౫౫ వఱకు నంగా ౧౫ సంవత్సరములును, ఆమెతరువాత వెలుకుదేవరాజు శా. శ. ౫౭౫ వఱకునంగా ౨౦ సంవత్సరములును, వెలుకుదేవరాజునకుఁ దరువాత ధ్రువరాజమల్లుఁడు శా. శ. ౬౦౩ వఱకు నంగా

1. Report on Epigraphy No. 365, Public, 28th July, 1896, Part II, Pages 81-82, Paras 8 and 9.

౮౫ సంవత్సరములును బరిపాలనము చేసిరని చెప్పఁబడియున్నది. ఈరాజులను గూర్చి విశేషచరిత్రాంశము లేవియు స్థానికచరిత్రమునం జెప్పఁబడి యుండ లేదు. ఈరాజులపరిపాలన సంవత్సరము లంతగా విశ్వసింపఁదగినవి కావు. ఈరాజులు కటకపురాధీశ్వరునితోఁ బోరాడుచుండినటుల స్థానికచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది. ఈమహారాజులలో భువనైకమల్లుఁడు ప్రఖ్యాతుఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఇతఁడు విజయనగరపురాజయిన నరసింహదేవరాయలతో యుద్ధము చేసినటులఁ జెప్పఁబడియెనుగాని యాకాలమునకు విజయనగరము నిర్మింపఁబడకుండుటయు, నరసింహదేవరాయ లాకాలము వాఁడు గాకుండుటయు వాస్తవములయిన చరిత్రాంశములు గావునఁ బైగాథల లోని విషయముల నెంతమాత్రమును విశ్వసింపరాదు.

నిజమైన చరిత్రము.

క్రీస్తుశకము ౬౩౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౦౬౭ వఱకు నిజమైన చరిత్రము వివరముగాఁ దెలియుసాధనములు లేవుగాని కొన్ని శాసనములనుబట్టి యీదేశము ౫ వ శతాబ్దమునఁ బశ్చిమచాళుక్యులకును, తరువాత రాష్ట్రకూటులకును, అటుపిమ్మట మరలఁ బశ్చిమచాళుక్యులకును వశమై పరిపాలింపఁబడియె నని తెలుపడుచున్నది. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తియైన పృథ్వీవల్లభమహారాజు ౭ వ శతాబ్దప్రారంభమున నీదేశమును జయించెను. శ్రీపృథ్వీవల్లభమహారాజాధిరాజపరమేశ్వరపరమభట్టారకపాదపద్మోపజీవి నని చెప్పుకొన్న భీమరాజను నొక రాజుయొక్క యీసంపూర్ణశాసన మొకటి నెరూరుగంటియందుఁ గానంబడుచున్నది గావున మఱికొన్ని శాసనములనుబట్టియు నీదేశమును ౫ వ శతాబ్దమునుండి ౮ వ శతాబ్దమధ్యమువఱకు పశ్చిమచాళుక్యులును, ౧౦ దవ శతాబ్దాంతమువఱకు రాష్ట్రకూటులును, తరువాతఁ బదునొకొండవ శతాబ్దమధ్యమువఱకు మరలఁ బశ్చిమచాళుక్యులును, అటుపిమ్మటఁ గాకతీయులు నీదేశమును బరిపాలించినటులఁ జరిత్రమునుబట్టి తెలియుచున్నది.

అయిదవ ప్రకరణము.



కాకతీయాంధ్రులు.

త్రైలింగ్య సామ్రాజ్యనిర్మాణము.

పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులు త్రిలింగదేశముయొక్క పశ్చిమ భాగమును జయించి పరిపాలించుచుండినది మొదలుకొని మాధవవర్మ కంటెర్లు లయిన వారు చాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండి పరిపాలనము సేయుచుండిరని యూహింపవలయునేగాని వారలు స్వతంత్ర పరిపాలనము సేయుచుండిరని యింతమాత్రము దలంప నాధారము గానిపింపదు. ఏది యెట్లు లున్నను పదునొకండవ శతాబ్దియందు త్రిలింగ దేశములోని పశ్చిమభాగము పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తుల స్వాధీనమున నుండెననుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు త్రిభువనమల్లవిక్రమాదిత్యుడు శాలివాహనశకము ౯౯౮ వ శక సంవత్సరమం దనగా క్రీ. శ. ౧౦౭౬ వ సంవత్సరమున పట్టాభిషిక్తుడై శా. శ. ౧౦౪౮ పరాభవసంవత్సరము వఱకు నగనగా క్రీ. శ. ౧౧౨౬ వఱకు అవక్రపరాక్రముడై ప్రజాపరిపాలనము చేసెను. ఈ త్రిభువనమల్లవిక్రమాదిత్యుని కర్ణాటభాషాశాసనములు త్రిలింగదేశముయొక్క పశ్చిమభాగమునం దనేకములు గానంబడుచున్నవి. అప్పుడీభాగమునందును వివిధభాగములుగ నేర్పడి వేర్వేఱు మండలాధిపతులచే బరిపాలనము సేయంబడుచుండెను. ఆమండలాధిపతులలో గాకతీయులు ముఖ్యులుగా నుండిరి. వీరు మొదట వీరులుగానుండి మహారాజులకడ నధికారపదవులను సంపాదించి మండలాధిపతులై చాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతులు మిత్రులునై వారలకు సహాయము చేయుచు గొంతకాలము గడపి క్రమక్రమముగా



నంగులతోగు శ్రీదుర్గల నరసింగళ్ళు.

బలవంతులై వారల యధికారమును బోఁద్రోచి త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యసంస్థాపకులై వన్నెయు వాసియుఁ గాంచి యించుమించుగా మూఁడుశతాబ్దములు పరిపాలనముచేసి శాశ్వతయశంబు గాంచిరి. ఈ ప్రభువులు కాకతి యను దేవతను గొల్చుచుండువారు గావున వీరికిఁ గాకతీయు లనుపేరు గలిగినట్లు గానంబడుచున్నది. కాకతి యను నామము దుర్గకొకానొక నామాంతర మని మహామహోపాధ్యాయ కోలచల మల్లినాదసూరి గారిపుత్త్రుండగు కుమారస్వామిసోమయాజి గారిచేఁ జెప్పఁబడియెను గాని కాకతీయులపూర్వులు జైనమతావలంబకు లగుటచేఁ గాకతి యనునది జైనదేవతలలో నొకదాని నామముగా నూహింపఁగలయును.

కాకతీయులు సూర్యవంశజులు.

కాకతీయులు చంద్రవంశజులనియు మాధవవర్మ సంతతివారనియు స్థానిక చరిత్రములందును, కాసె సర్వప్ప ప్రణీత మగు సిద్ధేశ్వరచరిత్ర మను నామాంతరముగల ప్రతాపచరిత్రమునందును, దీనిని బట్టి కూచిమంచి జగ్గకవిచే వ్రాయఁబడిన సోమదేవరాజీయమునందును వ్రాయఁబడియెను గాని కాకతీయులు సూర్యవంశజులయినట్లుఁ గాకతీయుల శాసనములంబట్టియే తెలియుచున్నది. కాకతి ప్రోలరాజు శాసనములందుఁ గాని, మొదటి ప్రతాపరుద్రుని శాసనములందుఁ గాని సూర్య చంద్ర వంశముల ప్రశంస లేకపోయినను గణపతిదేవునికాలము నాఁటి శాసనములయందుఁ గాకతీయులు సూర్యవంశజులని చెప్పఁబడిరి. వారి పూర్వులలో ఇక్ష్వాకువు, రఘువు, రాముఁడు మొదలగు వారి నామములు పేర్కొనంబడినవి. ప్రతాపరుద్రీయ మనునలంకారశాస్త్రమును రచించినవిద్యానాథమహాకవి సూర్యవంశమునికాని చంద్రవంశమని కాని చెప్పక "అస్తి కల్యాణగుణప్రశస్తిమన్మనస్వివర్గం కాకతి సూర్యవంశమ్" అని రెండింటి నడుమ నుండిన కాకతీయాన్వయమని చెప్పుచున్నాఁడు. శ్రీ దేవ్యాసవ పురాణమునందు కద్రూ పాన్యముల చరిత్రమునఁ జంద్రవంశమునఁ గమురాజు జనించెననియు, అతని సంతతివారు కమ్మవారయిరనియు, అతమరాజువంశమున నే

కాకతీయ ప్రతాపరుద్రుఁడు జనించెననియు సత్యదూరముగా వ్రాయఁబడినదిగాని, యది కల్పితగ్రంథమగుటచేత విశ్వసింపఁదగినది కాదు. గణపతిదేవ చక్రవర్తి శాసనములలో సూర్యవంశపు రాజులను పేర్కొనుచు వారల వంశమునందు కరికాలచోడుఁడును, వానివంశమునందుఁ గాకతీయులును జనించిరని స్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడియుండఁగా క్రమనాయకుల చరిత్రములోని గాథ లెట్లు విశ్వసింపఁదగినవో యెంతమాత్రమును బోధపడకున్నది.

దుర్జయ కులము.

ఆగణపతిదేవరాయని శాసనములయందే సూర్యవంశమున మనువు,* అతని వంశమున నిక్ష్వాకువు, అతని వంశమున రఘువు, అతని వంశమున దాశరథి, అతని వంశమునఁ గరికాలచోడుఁడు అతని వంశమున దుర్జయుఁడు, అతని వంశమునఁ ద్రిభువనమల్ల కాకతిబేతరాజును జనించెననియును; దుర్జయుఁడు కాకతీయులకుఁ బూర్వుఁడనియును జెప్పఁబడియున్నది. కొంతకాలము చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకును, మఱికొంతకాలము కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులకును సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండి గుంటూరు, కృష్ణా మండలములలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండిన రాజులు కొందఱు తాము దుర్జయవంశస్థులమని వ్యవహరించిరి. బుద్ధవర్మ సంతతివాఁడై శూద్రులయిన వెలనాటి చోడులతోఁ సంబంధ బాంధవ్యములు గలిగియుండిన కొండపడమటి బుద్ధరాజు దుర్జయకులస్థుఁడు. కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికిని విక్రమచోడునకును సామంతుఁడుగనుండిన మహామండలేశ్వర నంబయరాజు దుర్జయకులస్థుఁడు. కాకతీయ చక్రవర్తులకు సామంతులుగనుండి గుడిమెట్ట రాజధానిగా నతవాటిసీమను బరిపాలించిన చాగిపోతరాజు దుర్జయకులస్థుఁడు. మఱియు దుర్జయకులస్థులమని చెప్పుకొన్నవారనేకులు గలరు.

కాకతీయులు మొదట రెడ్లు, తరువాత కమ్మవారు.

కాకతీయులు కేవలము బాహుబలమువలన రాజ్యాధికారము వహించి జనరంజకముగాఁ బరిపాలనముచేసి మహారాజు లనిపించుకొన్న రెడ్డి కమ్మ

వెగలోని సామమాత్రక్షత్రియులుగాని క్షత్రియజాత్యుచిత యజ్ఞోపవీతాదిచిహ్నములు ధరియించి వేదాధ్యయన వైదికకర్మాచరణాదు లొనరించు శాస్త్రోక్తక్షత్రియులుగాఁ గనుపట్టరు. దుర్జయకులజులు తాము విష్ణుపాదోద్భవులమనియుఁ జతుర్థాన్వయులమనియుఁ దమ తమ శాసనములయందు స్పష్టముగఁ జెప్పుకొనియున్నారు. కాకతీయులును దుర్జయవంశజు లని గణపతిదేవచక్రవర్తికాలమునాఁటి శాసనములందు జెప్పఁబడియుండుటంజేసి వీరును విష్ణుపాదోద్భవులనియుఁ జతుర్థాన్వయులనియు నూహింపవలసివచ్చుచున్నది. ఈయూహను బలపఱచునట్టి సహేతుకములైన ప్రబలప్రమాణము లనేకములు చూపట్టుచున్నవి. విష్ణుపాదసంభవుల మనియును జతుర్థాన్వయులమనియును జెప్పుకొన్న కమ్మనాటి రాజుల (కమ్మవార)తో సంబంధబాంధవ్యములు గలిగి యుండిరి. కాకతీయమహాదేవరాజు పుత్త్రికయు, గణపతిదేవచక్రవర్తి తోఁబుట్టువు నగు మైలాంబిక యను మైలమ్మయు, చతుర్థవంశసంజాతుఁడును నతవాటివిషయాధీశ్వరుండును నగు బుద్ధరాజకొడుకు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను.[1] ఈమహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజుకూఁతు రగు బయ్యమాంబ యను బయ్యలమహాదేవిని చతుర్థవంశసంభూతుఁడును, ధనంజయగోత్రుఁడును, శ్రీధాన్యకటీపురాధీశ్వరుండును, రెండవ భీమరాజపుత్త్రుఁడును మహామండలేశ్వరుఁడు నగు కేతరాజున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను.[2] మఱియు రేచెర్లరాజుతల్లి యైన సబ్బమదేవి చతుర్థాన్వయసంభవుఁ డయిన వెలనాటి వీరరాజేంద్రచోడరాజపుత్త్రికయు, మూఁడవగొంకరాజునకుఁ దోఁబుట్టువునై యుండెను.[3] ఈసబ్బమదేవికిఁ దండ్రి యైన వెలనాటివీరరాజేంద్రచోడమహారాజు బుద్ధవర్మవంశోద్ధారకుఁడును, దుర్జయకులాభరణుఁడును, చతుర్థాన్వయసంజాతుఁడు నగు కొండ

1. The Annual Report on Epigraphy for 1905, No. 204; Epigraphica Indica Vol. VI. p. 159, line 8.
2. Ibid, Inscription of Bayyamamba.
3. Ibid, Vol. III, page 148.

పడమటి బుద్ధరాజు తోఁబుట్టువయిన యాకాంబికను వివాహ మయ్యెను. ఈ యాకాంబిక పుత్రుఁడగు వెలనాటిచోడ గాంగేయగోంకరాజు పైఁజెప్పిన బుద్ధరాజువంశమున జనించిన జయాంబికను వివాహ మయ్యెను.[1] శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి తన ద్వితీయపుత్రి యైన గణపాంబను శ్రీధాన్యవతీపురాధీశ్వరుండును ధనంజయగోత్రుఁడును చతుర్థకులజుండును మహామండలేశ్వర కోటకేతరాజు మనుమఁడును మహామండలేశ్వర రుద్రరాజుకుమారుండును నైన మహామండలేశ్వర కోటబేతరాజున కిచ్చి మహావైభవముతో వివాహమును జేసెను.[2] కాకతీయు లట్లు చతుర్థాన్వయసంభవు లయిన కమ్మవారితో సంబంధబాంధవ్యములు కలిగి యుండుటచేత వీరును చతుర్థాన్వయసంభవులే యని నిశ్చయింపక తప్పదు. మఱియును ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి కాలములలో నొక్కఁడు శ. శ. ౧౨౧౨ సంవత్సరమునఁ గడపమండలములోని చెన్నూరిగ్రామమునకు దక్షిణకాశీ నాగనాథుని దేవాలయముకడ వ్రాయించిన యొక దానశాసనములో నతని నామమునకు "రెడ్డి" యను పదము చేర్పఁబడియుండుటచేత వీరు మొట్టమొదట రెడ్డితెగలోనివారుగానే యుండి కమ్మవారితో సంబంధములుచేసి కమ్మవారయి రని యూహింపవలసివచ్చుచున్నది. ఇప్పటివలెఁ గాక యాకాలమునందు శూద్రులలో భేదము లంతగాఁ బాటింపఁబడకుండెను గాని కాకతీయులపరిపాలనమునందును తరువాతను నీభేదము లభివృద్ధిపొందుట యేగాక కాకతీయసామ్రాజ్య మస్తమించుటకుఁ గారణములుగూడ నయ్యెను. ఈ విషయము లన్నియు సవిస్తరముగ రాఁబోవు ప్రకరణములలో వివరింపఁబడును.

త్రిభువనమల్ల కాకతి బేతరాజు.

కాకతీయులు సూర్యవంశపురాజు లని యొక గణపతిదేవచక్రవర్తి శాసనములయందుమాత్రము పేర్కొనంబడియున్నను గాని యంతకుఁ బూర్వమున

1. No. 26 T.Sandavolu Inscription of Buddharaja.
2. Epigraphia Indica Vol. III, page 94.

నే శాసనమునందును గాకతీయులు తాము సూర్యవంశజులమని కాని చంద్రవంశజులమని కాని వ్రాసికొని యుండలేదు. ఇంతియగాక గణపతిదేవునికిఁ బూర్వపు శాసనములలో దుర్జయుఁడు వారి పూర్వులలోనివాఁడుగాఁ జెప్పఁబడియుండలేదు. మఱియును గణపతిదేవరాయనికాలమునాఁటి పాఖాలశాసనములోఁ గలికాలచోడుఁ డీకాకతీయులకుఁ బూర్వుఁడని చెప్పఁబడినదిగాని యీశాసనము కేవలము గణపతిదేవునిశాసనముగాక యతనిసేనాధిపతి యగు బయ్యననాయకుని పుత్త్రుఁడగు జగదాళముమ్మడినాయకునిశాసన మగుటవలన నందలి సంబంధము లంతగాఁ బాటింపఁబడఁదగినవి కావు. కాకతీయగణపతిరాజచక్రవర్తిపదమును వహించినతరువాత నాతని ఘనత నిరూపించుటకై యతఁడు సూర్యవంశజుం డని కల్పింపఁబడి శ్లాఘింపఁబడినది. విద్యానాథమహాకవి తన ప్రతాపరుద్రీయమునఁ గాకతీయులను సూర్యవంశపురాజులనికాని చంద్రవంశపురాజులనికాని వర్ణింపక రెంటి నతిశయించినవారని వర్ణించుటయు, తనది సూర్యవంశ మని చెప్పుకొనిన గణపతిచక్రవర్తి చతుర్థాన్వయులతోడ సంబంధము చేసియుండుటయు, నీవర్ణనలన్నియు నతిశయోక్తులని వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి. కాకతీయులచరిత్రమునందు మొట్టమొదటఁ బేర్కొనంబడఁదగినవాఁడు త్రిభువనమల్లకాకతిబేతరాజు. గుంటూరుమండలములోని చేబ్రోలు శాసనమునం దొకదానిలో బేతరాజు దుర్జయుని కులవాఁడఁ బేర్కొనఁబడియెను. నైజామురాష్ట్రములోని పాఖాలశాసనములో దుర్జయుఁడు ప్రోలరాజుతండ్రియని వ్రాయఁబడినది. కాకతీయవంశవృక్షమందలి చిక్కులను విడఁదీయుట కొకసాధనము గలదు. కాకతీయగణపతిదేవునియొక్క గుంటూరుమండలములోని మోటుపల్లి శాసనములోఁ గాకతీయవంశవృక్షము వ్రాయఁబడినది. అందు సూర్యుఁడు మొదలుకొని గణపతిదేవునివఱకును గల రాజులు పేర్కొనఁబడి దుర్జయునకును త్రిభువనమల్లబేతరాజునకును నడుమ మొదటి ప్రోలరాజని యొక్క నామముగూడ నియ్యఁబడినది. పాఖాలశాసనమునం దీప్రోలరాజు దుర్జయునికొడుకని చెప్పి యతనివంశమున రుద్రదేవుఁడు జనించెనని వర్ణించుచున్నదిగాని రుద్రదేవుఁడు ప్రోలరాజుకొడుకని నుడివి

యుండలేదు. చేబ్రోలుశాసనములో దుర్జయుని తమ్ముఁడగు బేతరాజు పేర్కొనఁబడి యుండెను. వీనినన్నిటిని పరిశీలించినవాఁడఁగా నీ క్రిందివిధముగఁ గాకతీయవంశావళిని జేర్కొనవచ్చును. దుర్జయుని తమ్ముఁడగు బేతరాజు వంశమునందు మొదటి ప్రోలరాజు జనించెను. ఇతఁడు కేసరి సముద్రమనునొకగొప్పచెఱువును ద్రవ్వించెను. ఇతనికిఁ ద్రిభువనమల్లబేతరాజు జనించెను. త్రిభువనమల్లుఁడనునది బేతరాజునకు బిరుదనామము. ఈబేతరాజు మొదట నాంధ్రదేశమునం దొక చిన్నభాగమున కధిపతియై యుండి చాళుక్యభూపాలుఁడును, సత్యాశ్రయకులతిలకుండును, సమస్తభువనాశ్రయుఁడు శ్రీపృథ్వీవల్లభ మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వరపరమభట్టారక బిరుదాంకితుండును నైన యాఱవవిక్రమాదిత్యచక్రవర్తికి సామంతుఁడై త్రిభువనమల్లదేవుఁడను విక్రమాదిత్యుని బిరుదనామమును దానును వహించెను. ఈబేతరాజునకు వైజదండాధినాథుఁడు మంత్రిగ నుండెను. ఈదండనాథుని కీమంత్రిపదవి వంశక్రమానుగతముగా లభించినది. ఈమహాప్రధాని తన ప్రభు వయిన మొదటి కాకతిబేతరాజును గొనిపోయి శ్రీత్రిభువనమల్లదేవవిక్రమాదిత్యచక్రవర్తిఁ బ్రార్థించి యాచక్రవర్తి సామంతమండలేశ్వరుఁడుగ నుండి సబ్బిసాయిరమండలమును బరిపాలించునట్లుగ నియోగింపఁజేసెను.¹ అనుమకొండ రాజధానిగఁ జేసికొని మహామండలేశ్వరకాకతిబేతరాజు వైజదండాధినాథుఁడు మహాప్రధానిగ సబ్బిసాయిరమండలమును బరిపాలనముచేసి ప్రసిద్ధిగాంచెను.

పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తియైనయాఱవవిక్రమాదిత్యుఁడు క్రీస్తుశకము ౧౦౭౬ మొదలుకొని ౧౧౨౬ వఱకు రాజ్యభారమును నిర్వహించినవాఁడు గావున నతని సామంతమాండలికుఁడయిన బేతరాజు పదునొకండవశతాబ్దాంతమునందు నాంధ్రదేశములోని సబ్బిసాయిరమండలమును బరిపాలించెను. ఇతఁడు జైనమతాభిమానియై జైనులను బోషించెను. మఱియు నితఁడు కాక

¹. క్రీ. శ. ౧౦౭౧ వ సంవత్సరమునఁ బశ్చిమగాంగుఁడయిన పాంగాళదేవునిచేఁ బాలింపఁబడిన సబ్బిమండల మిదిగాదని తోఁచుచున్నది. అది ధారావదిమండలములోని పుల్లకాలూరాలోని సబ్బి యను గ్రామమునుబట్టి యేర్పడి యుండవచ్చును.

యను జైనదేవతను బూజించుటచే నీతని సంతతివారికెల్లరకును కాకతీయులను పేరు గలిగినది. ఇంతకంటె నీతనిగూర్చి చెప్పఁగలిగినది మఱియేమియును గానరాదు.

మహామండలేశ్వర కాకతి ప్రోలరాజు

మహామండలేశ్వర కాకతి బేతరాజునకుఁ బిమ్మట రాజ్యభారమును వహించినవాఁ డతనికుమారుఁ డైన ప్రోలరాజు. ఇతఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁ డయిన మహాసాహసుఁడు. ఈమహాసాహసుఁడు తన తండ్రిమరణానంతరము రాజ్యభారమును బూని పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు నాఱవవిక్రమాదిత్యునికి సామంతమాండలికుఁడై యతనిమహాప్రధానులలో నొకఁడుగానుండి యాచక్రవర్తి లోకాంతరగతుఁడైన పిమ్మట స్వతంత్రుఁడై త్రిలింగసామ్రాజ్యము నిర్మించుటకై పునాదులు త్రవ్వుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండెను. ఇతని శాసన మొకటి యనుమకొండలోని పద్మాక్షిదేవాలయమునఁ గానంబడుచున్నది. ఈశాసనమును బట్టి[1] యీమహామండలేశ్వర కాకతి ప్రోలరాజుచరిత్రము కొంతవఱకుఁ దెలియుచున్నది. ఈకాకతి ప్రోలరాజుశాసనమునందు మొదట త్రిమూర్తు లయిన బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరులలో నెవ్వరిని స్తుతింపక శ్రీమజ్జినేంద్రుని మాత్రమే స్తుతించియుండుటచేత నితఁడు జైనమతావలంబి యని స్పష్టముగఁ బోధపడుచున్నది. ఇతఁడుమాత్రమే గాక యీప్రోలరాజు మంత్రియైన బేతన ప్రెగ్గడయు నతని భార్యయు జైనమతావలంబకులనికూడ తేటపడుచున్నది. ఈబేతన ప్రెగ్గడ కాకతిబేతరాజుమంత్రి యైన వైజదండాధినాథునకు యాకమాంబికయందు జనించినవాఁడు.

పద్మాక్షిదేవి యాలయము

నైజామురాష్ట్రములోని హనుమకొండకు దక్షిణభాగమునం దున్న యొకచిన్నకొండపైని పద్మాక్షిదేవియాలయము నిర్మింపఁబడినది. ఈకొండప్రక్కను ఈదేవళాలయమునకుఁ బెక్కు జైనవిగ్రహములు గలవు. ఈయాలయ

1. Epigraphia Indica, Vol. ix. Page 256. No. 35

స్తంభముమీఁదనే పైనిజెప్పఁబడిన ప్రోలరాజుశాసనము గలదు. వీనినన్నిఁ బట్టిచూడ నిది మొదట జైనులచేతనే ప్రతిష్ఠింపఁబడినదిగాఁ దోఁచుచున్నది. ఈయాలయములోఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన పద్మాక్షి జైనపురాణగాథలలోఁ వక్కాణింపఁబడిన యిరువదినల్వురు శాసనమహాదేవులలో నొక్కతెయై యుండవలయును. ఇరువదిరెండవతీర్థంకరుని శాసనదేవియైన యంబిక దగ్గఱయొక్క యొకప్రతిరూపమని భావింపఁబడుచున్నది. అట్లే పద్మావతి పార్శ్వనాథునియొక్క శాసనదేవిగ నున్నది. కాఁబట్టి ప్రోలరాజుమంత్రి యైన బేతనప్రెగ్గడభార్య యగు మైలమ్మ యాశ్రయించిన యాలయమునఁ గన్నడమ్ములో "కడలాలయ" మనియెడి యంబికయో పద్మావతియో ప్రతిష్ఠించియుండఁ వచ్చునని యూహింపవచ్చును. తనకు జైనమతమునందుండెడి ప్రేమచేతను భక్తిచేతను బుణ్యముకొఱకు కొండపైని కడలాలయబస్తిని (వసతిని) బేతనప్రెగ్గడభార్య యగు మైలమ్మ నిర్మించె నని పైశాసనమునందే చెప్పఁబడినది. మైలమ్మ తండ్రి యగు బేతనప్రెగ్గడ తనస్వగ్రామమునందుఁ బదిదేవాలయములను నిర్మించె ననికూడ వ్రాయఁబడినది. ఈమైలమ్మచే నిర్మింపఁబడిన కడలాలయమునకు చాళుక్యవిక్రమసంవత్సరము ౪౨ హేవిళంబిసంవత్సర పుష్యబహుళ ౩౦ సోమవారమున అనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౧౭వ సంవత్సరము డిసెంబరు ౨౪వ తేదిని శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కాకతి ప్రోలరాజు మైలమ్మపేరిట నామెభర్తయైన బేతనప్రెగ్గడ త్రవ్వించిన చెఱువుక్రిందను వాడుకపొలము రెండుమర్తురులను ఆచెఱువునకుఁ బడమటిప్రక్కను నల్లరేగడిపొలము నాలుగుమర్తురులను బీడిపొల మాఱుమర్తురులను ధారాపూర్వకముగా దానముచేసి పైశాసనమును వ్రాయించెను. మఱియు నీశాసనమునందే శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మేళరాజు కూచికెఱెచెఱువుక్రింద నొక మర్తురు వాడుకపొలమును దానికి సామీప్యమునఁ బదిమర్తురుల మెట్టభూమిని దానముచేసినట్లు వ్రాయఁబడినది. ఈమండలేశ్వరుఁ డయిన మేళరాజు మాతరవంశజుఁ

1. Dr. Burgess Archeological Survey of Western India Vol. V. Page 45 F and Page 46, note 2.

జనించినవాఁడని వ్రాయఁబడినది. మాధవవర్మగారు పంద్రెండవశతాబ్ద ప్రారంభమునకే ప్రచారమునం దుండెనని యీశాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది. ఇట్లు భూదానములనుబొందిన యీజైనాలయమును అనుమకొండ బ్రాహ్మణులు స్వాధీనముచేసికొని దుర్గయిుకకు నామాంతర మని నమ్మి పద్మాక్షీదేవి యనుపేరితో నర్చనాదికము జరుపుచున్నారు. ఈయాలయము జైనులనుండి బ్రాహ్మణులస్వాధీన మెప్పుడయ్యెనో తెలియరాదు. ఇయ్యది మొదటి ప్రతాపరుద్రునికాలముననో గణపతిదేవచక్రవర్తికాలముననో బ్రాహ్మణుల యధీనమై యుండును. ఈశాసనమునుబట్టి యీపద్మాక్షియాలయము మాధవవర్మకాలమునుండియు శైవబ్రాహ్మణుల యధీనమునం దుండెననిగాని, ఈపద్మాక్షీదేవి వరప్రసాదమునసే సోమదేవరాజు మాధవవర్మ మొదలుగాఁగల చంద్రవంశపు రాజులు పరరాజులను జయించి రాజ్యమేలినారనిగాని విశ్వసింపరాదు.

ప్రోలరాజు తైలపదేవుని బంధించి విడుచుట.

కాకతిప్రోలరాజు పుత్త్రుఁడైన మొదటి ప్రతాపరుద్రుని యనుమకొండశాసనములోఁ చాళుక్యచూడామణియైన తైలపదేవునితో యుద్ధముచేసి క్షణములో బంధించి భక్తునియందుండెడి యనురాగముచేత విడిచిపుచ్చెనని యీక్రిందిశ్లోకములోఁ జెప్పఁబడినది.

“ హస్త్యారోహణకర్మకర్మఠగతిం చాళుక్యచూడామణిం
శశ్వద్యుద్ధనిబద్ధగర్వగరిమం యుద్ధే బబంధక్షణాత్
శ్రీమత్తైలపదేవముంబుదనిభస్తంశేగమస్తం క్షణాత్
ప్రఖ్యాతో రిపుకంటకాండనవిధౌ భక్త్యానురాగా జ్జహౌ.”

ఈశ్లోకమునం జెప్పఁబడిన తైలపదేవుఁడు రాజ్యాధిపత్యమును వహించి కుంతలదేశమును బరిపాలించిన తైలపదేవచక్రవర్తిగాక యాపశ్చిమచాళుక్యకుటుంబమున జనించిన మఱియొక తైలపదేవుఁడై యుండవలయును. ఎందుచేతనఁ దైలపదేవచక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౧౬౨ వఱకుఁ బరిపాలనముచేసెనట్లుగా శాసనాదిదృష్టాంతములు గనంబడుచున్నవి. క్రీ. శ. ౧౧౬౩వ సంవత్సరములో

వ్రాయంబడిన యీ యనుమకొండశాసనములోని రుద్రదేవుని యుద్ధం గల
భీతిచేత మరణము నొందె నని చెప్పంబడియెను. కాంబట్టి ప్రోలరాజుచే
జయింపంబడినట్టియుఁ రుద్రదేవునిచేఁ జంపంబడినట్టియుఁ తైలపదేవుఁడు
పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యైన మూఁడవతైలపదేవుఁడు కాఁడనుట స్పష్టము.
ఈ తైలపదేవుఁడు చాళుక్యచక్రవర్తుల సేనాధిపతియై బనవాసిమండలమున
కధిపతి యైన తైలపదేవుఁడై యుండును అని కొందఱు తలంచుచున్నారు గాని
పై శ్లోకమునందు తైలపదేవుఁడు చాళుక్యమాణిక్యము గాని సేనాని సంబంధి
యుండుటచేతను సేనాపతియైన తైలపదేవుఁడు కదంబనాయకుఁ డగుటచేతను
వారివాద మంతగా విశ్వసింపఁ దగినది గాఁ గనుపట్టదు. ఇతఁడు పశ్చిమ
చాళుక్యచక్రవర్తులకు సమీపబంధువై సామంతమాండలికుఁ డైనవాఁడుగ
నుండవలయును. ఇత్యాది భావపరిశోధనమునం దెలుపుచున్నను.[1]

ప్రోలరాజు గోవిందరాజును జయించుట.

ప్రోలరాజు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తుల సేనాధిపతి యైన గోవిందరాజును జయించెనని యనుమకొండలోని రుద్రదేవునిశాసనములోని యీ క్రింది శ్లోకమునఁ జెప్పంబడినది.

"రోషాసంతోరిపతేరనంతపరశు శక్త్యాగ్రధారోల్లస
ద్ధారాపాత నిపాతనైకచతురం గోవిందరాజాహ్వయం
బద్ధ్వాముచ్య తదోదయఃప్రతిభృతే రాజ్యం దదౌ లీలయా
లుంఠాకో విషయస్య తస్య సమరే సద్యోదిశాగుణ్డు."

ఇందుఁ జేర్కొనంబడిన గోవిందరాజు గణపతిదేవచక్రవర్తి గణపే
శ్వరశాసనమునందు గోవిందదండేశుఁ డని వర్ణింపంబడియెను. ఇతఁడు
పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు నాలవవిక్రమాదిత్యుని సేనాధిపతి యైన

1. ఈ తైలపదేవుఁడు త్రిభువనమల్లునికుమారుఁడనియు, అతనిశాసనములం దొకదానిలో ప్రోలరాజును జయించెనని చెప్పంబడి యున్నదనియు, అతఁడు రాజ్యాధికారమును వహించలేదనియుఁ గొందఱు చెప్పుచున్నారు.

యనంతపాలుని సోదరపుత్త్రుఁడని అబ్బలూరుశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఈగోవిందదండనాయకుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౬౬-౬౭ సంవత్సరప్రాంతమున నాంధ్రదేశములోని కొండపల్లిసీమను బరిపాలకుఁడుగ నున్నటులఁ గందనూలి (కర్నూలు) మండలములోని త్రిపురాంతకశాసనములలో నొకదానివలనఁ బశ్చాత్తుగాఁ దేటపడుచున్నది. అందితఁడు వేంగిపురమును దగ్ధము గావించి గొంకరాజును జయించినటులఁ జెప్పఁబడినది. ఈగొంకరాజు వేంగిదేశమునకు రాజప్రతినిధియై ధనదుపురము (గుంటూరుమండలములోని చందవోలు) రాజధానిగఁ బరిపాలనముచేసిన వెలనాటికులోత్తుంగ రాజేంద్రచోడునకుఁ బుత్త్రుఁడు. వెలనాడునకు రాజధానిగనున్న ధనదుపురమును నాకాలమున వేంగిపుర మనికూడఁ జెప్పుచుండిరి కాఁబోలు. వెలనాటి రాజులు వేంగిరాజప్రతినిధులై పరిపాలనముఁ జేసినవా రగుటవలన వారు నివసించు ముఖ్యపట్టణ మయిన ధనదపురము వేంగిపుర మని పరరాజులచేఁ జేర్కొనంబడుట యొకవిశేషవిషయము గాదు. ఈగోవిందరాజును జయించి యితనిరాజ్యమును ఉదయరాజున కిప్పించె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ జేర్కొనఁబడిన యుదయరాజెవ్వఁడైనదియు నిర్ధారించుట కష్టసాధ్యముగ నుండును. కందూరోదయచోడుఁడే యుదయరాజని కొందఱును, వెలనాటిగొంకరాజె చోడోదయుండని మఱికొందఱును దలంచుచున్నారు. పైనిజెప్పఁబడిన యనుమకొండ రుద్రదేవునిశాసనములోని శ్లోకమునకు మఱియొకపాఠము గలదని గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారి గ్రంథమున నాశ్లోక మీక్రిందివిధమునఁ జేర్కొనఁబడినది.[1]—

“కూలంకాషపతే రనంతపరశు స్త్రిష్టోగ్రధారోల్లస
ద్ధారాధారనిపాతనైపదకరం గోవిందరాజాన్వయం
బద్ధ్వోన్మూల్య క నైదయాఖ్యతిపతే రాజ్యం దదౌ లీలయా
లంకాపో విభయాన్వయస్య సమరే తద్వీరఢీకోగురుః.”

1. Notes by G. Sreeramamurty on the Ganapaties of Orangal, page, 3[illegible].

అనఁగా * గోవిందరాజ వంశమునందు జనించినట్టియు, లంకావిభవ యా ధీశ్వరుఁడైనట్టియు, పరశువుతో యుద్ధముఁజేయు నైపుణ్యము గలట్టియు ఈడప్ప యనువాఁడొకఁడు బంధింపఁబడి ప్రోలరాజు సముఖమునకుఁ దేఁబడె ననియు, వీరదీక్షాగురుండైన ప్రోలరాజు పశ్చాత్తప్తుఁడై యున్న యా బంధవిముక్తుని గావించి యాతని రాజ్యము మగుల వానికిఁ జొప్పించె ననియు, తాత్పర్యము.

ప్రోలరాజు గుండరాజును జంపుట

కాకతిప్రోలరాజు మంత్రకూటపట్టణాధిపతి యైనగుండరాజు మీఁ దండెత్తిపోయి యతనితో యుద్ధముఁజేసి జయించి యాంతటితోఁ బోక యాగ్రహమహోదగ్రుఁడై యతనిం బట్టికొని శిరమును గొరిగించి వక్షఃస్థలంబున వరాహముద్రను బొడిచి చంపె నని రుద్రదేవుని యనుమకొండశాసనమునందే యీ క్రిందిశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది.

“ క్రుద్ధేనోద్ధుర మంత్రకూటనగరే బాహ్యోదగ్రా నివృత్తో
గుండః ఖండిత ఏవ ముండితశిరాః క్రోడాంకవక్షస్థలః
ఏడోడింభకవత్పలాయనపరో జ్ఞాత్వా గతః స్వాం పురీం
ఆహూతోపి న కశ్వరస్స్వపురతః ప్రోలేన యుద్ధాధ్వరాత్.”

మంత్రకూట మనునది నైజాము రాష్ట్రములో గోదావరీతీరమున నున్న మంథెన యను గ్రామ మని కొందఱును, కృష్ణామండలములో నూజివీడు తాలూకా

* ఇందుఁ జేర్కొనఁబడిన గోవిందరాజు కుంతలదేశమును బరిపాలించిన రాష్ట్రకూటరాజులలోనివాఁడని శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు వ్రాసియున్నారుగాని యాకాలమునాఁటికి రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్య మంతరించి యుండుటచేత నది యంతగా విశ్వాసపాత్రము గాదు. నైశ్లోకముయొక్క పాఠాంతరముగూడ సరియైనదిగాఁ గనుపట్టదు. నేను వ్రాయించి తెప్పించిన యనుమకొండ శాసనముయొక్క ప్రతియందు డాక్టరు ఫ్లీటుదొరగారు ప్రచురించిన పాఠముతో సరిపోవుచున్నది గాని పంతులుగారి పాఠాంతరము సరిపోవుచుండలేదు.

లోని మంతెనగ్రామము మఱి మతికొండయును తలంచుచున్నారు. కొండపల్లిసీమకుఁ బరిపాలకుఁ డయిన గోవిందరాజు మొదలగువారితో యుద్ధముఁ జేసి జయించినవాఁ డగుటచేతఁ బోలిరాజు కృష్ణామండలములోని మాండలిక ప్రభువులను జయించుటకై ప్రయత్నించియుండును గావున, మంత్రకూటమనునది మంతెనగ్రామమే యైయుండు నని నిర్ధారింపవచ్చును.

ప్రోలరాజు జగద్దేవునిఁ బాఱఁద్రోలుట.

అనుమకొండశాసనమునందే జగద్దేవుఁ డను రాజు ప్రోలరాజుపై దండెత్తివచ్చి యనుమకొండను ముట్టడింపఁగా నాతనిజయించి తఱిమె నని యీ క్రిందిశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది.

"అన్యచ్చానుమకొండనామనగరం సంవేష్ట్య రోషాయం స్థితో
నానామండలికాన్వితో భువి జగద్దేవస్య దేవప్రభుః
సద్యస్తంభిత ఏవ శాస్యశరణో శక్త్యాయుధో నిర్గతః
శ్రీమత్ప్రోలనృపస్య తస్య జయినః సంబ్రామహో గౌరవమ్."

ఈ శ్లోకమునం జెప్పఁబడిన జగద్దేవుఁడు పట్టిపొంబుచ్చపురాధీశులయిన సంతారరాజులలో నొకఁ డగు మహామండలేశ్వర త్రిభువనమల్ల జగద్దేవుఁడేకాని యన్యుఁడు గాఁడు. పట్టిపొంబుచ్చపురము నేఁడు మైసూరు రాష్ట్రములో నగరమండలములోని హొంచ యనుపేరం బరఁగుచున్నది. ఈ జగద్దేవునితల్లి బిజ్జలదేవి; బిజ్జలదేవి చెల్లెలగు చట్టలదేవి గోవాకదంబులలో మొదటి విజయాదిత్యున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడెను. (శా. శ. ౧౦౭౦) ఇతఁడు వయస్సుమీఱిన యున్నకాలమున బల్లాలరాజులచే నడిమిపెట్టఁబడి యుండెను. మొదటిబల్లాలరాజు జగద్దేవునిరాష్ట్రమును బాడుచేసె నని నడగుశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది.— శా. శ. ౧౦౭౬ దవ సంవత్సరములో నేర్పడిన శిలాశాసనములలో నొకదానిలో జగద్దేవునిబలమును హరించుటయందు భైరవునివంటివాఁ డని హొయసలబల్లాల

1. Indian Antiquary, Vol. II. page 301.

రాజయిన విష్ణువర్ధనుఁ డభినందింపఁ బడియెను. అయినను జగద్దేవుఁడు శా. శ. ౧౦౭౧ (క్రీ. శ. ౧౧౪౯) వ సంవత్సరమున "సేతు" అనెడి ప్రదేశమునఁ బరిపాలనము సేయుచు బల్లిగావె గ్రామమునను విచ్చేసి కొండసావిలోని కుందూరు గ్రామమును దానముచేసియున్నాఁడు. పశ్చిమచాళుక్య చక్రవర్తి యైన రెండవజగదేకమల్లుని పరిపాలనసంవత్సరములలో ౧౩ వదియగు శుక్లసంవత్సరమునఁ బైశాసనము పుట్టియుండుటచేతను, చాళుక్యచక్రవర్తులచే వహింపబడుచుండిన త్రిభువనమల్ల యనుబిరుదనామమును వహించియుండుటచేతను, ఇతఁడు మొదట త్రిభువనమల్ల విక్రమాదిత్య చక్రవర్తికిని, అటుపిమ్మట రెండవ జగదేకమల్లునకును, సామంతుఁడుగ నుండె నని స్పష్టమగుచున్నది. అందుచేతనే యితఁడు తైలపదేవుఁడు కాకతి ప్రోలరాజుచేఁ బట్టుబడి పరిభవింపఁబడి విడిచిపెట్టఁబడిన తరువాత ప్రభుభక్తునుబూని ప్రోలరాజును శిక్షించుటకై అనుమకొండపై దాడి వెడలివచ్చి యుద్ధముచేసి యోడిపోయి ప్రోలరాజుచేఁ దఱుమఁగొట్టఁబడియుండు నని సులభముగా బోధపడుచున్నది.

కాకతి ప్రోలరాజు మతము.

శ్రీరుద్రదేవుని యనుమకొండశాసనమునందు ప్రోలరాజు "శివపాదపద్మయుగళ ధ్యానామృతానందుఁ డ"ని యీ క్రిందిశ్లోకమునఁ జెప్పబడినది.

"తత్పుత్త్రః శివపాదపద్మయుగళధ్యానామృతానందఘూ
ర్ణంతాకోరిపుసుందరీజనమహాసౌభాగ్యసంపచ్ఛిదః
ప్రోలీరాజ ఇతి ప్రసిద్ధిముగమద్వ్యేంద్రదర్పాపహో
నిశ్శంకప్రథనప్రబంధనమహాహంకారలంకేశ్వరః."

ఈ పైశ్లోకమున ప్రోలరాజు శివభక్తుఁ డని తెలుపఁబడియున్నను, పద్మాక్షి దేవాలయమున ప్రోలరాజుచే నెలకొలుపఁబడిన శాసనములో మొట్టమొదట నీ క్రిందిశ్లోకముచే జినేంద్రుఁడు కీర్తింపఁబడియెను.

శ్రీమజ్జినేంద్రపదపద్మమశేష భవ్యం
సవ్యత్రిలోకనృపతీంద్రమునీంద్రవంద్యం

నిశ్శేషదోషపరిఖండనచండకాణ్డా
గణ్యత్రయా ప్రథమమాద్యగుణైకతానం ”

ఈపైశ్లోకమున నితఁడు జినేంద్రునిఁ బ్రస్తుతించియుండుటచేత నితఁడు జైనమతావలంబుఁడని స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది. ప్రోలరాజు కొడుకయిన రుద్రదేవుఁడు వీరశైవమతావలంబుఁడయినందునఁ దనతండ్రినిగూడ శివపాదపద్మయుగళీధ్యానాసక్తుఁడని వర్ణించియుండును గాని [illegible] గాదు. ఒకవేళ ప్రోలరాజు వార్ధకదశయందు శైవుఁడైన నైయుండవచ్చును.

ప్రోలరాజు సంతానము.

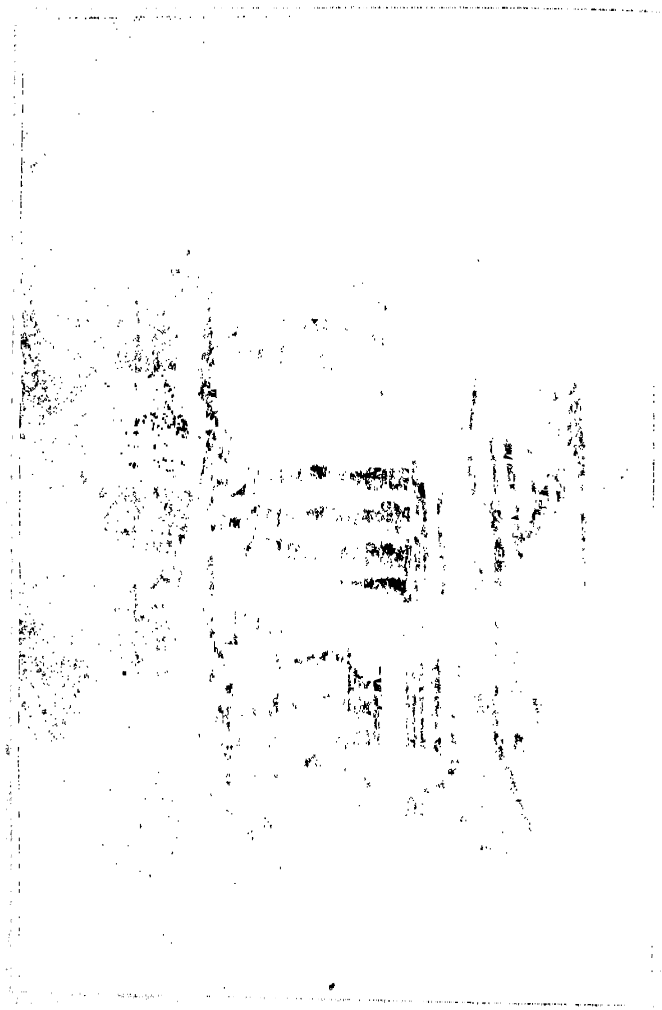
ప్రోలరాజునకు ముప్పమ యనుభార్య గలదు. ఆమె యనుమకొండశాసనమునం దీక్రిందివిధమున నభివర్ణింపఁబడినది.

“ దేవీ ముప్పమనామధేయసహితా యస్యా గుణాస్తారకాః
కీర్తిశ్శారదచంద్రికేవ విలసత్కాంతేస్తు నైవోపమా
కౌసల్యేవ చ జానకీవ చ సతీ కుంతీవ పద్మా చ సా
పౌలోమీవ చ చండికేవ చ తదా తస్యాభవద్భామినీ.”

ఈపైశ్లోకమునందు ముప్పమదేవి సుగుణంబులు నక్షత్రంబులవలెను, కీర్తిశరత్కాలచంద్రికవలెను ప్రకాశించుచున్నవనియు, మఱియు నామె కౌసల్య, జానకి, కుంతి, పద్మ, పౌలోమి, చండిక మొదలగువారిం బోలియున్నదని మాత్రము వర్ణింపఁబడియెఁ గాని యామె యేవంశమునం దేరాజునకు జనియించెనో తెలుపఁబడియుండనందున ముప్పమదేవియొక్క తలిదండ్రులను గూర్చి మనకేమియుఁ దెలియరాకున్నది. ఈమెకు ప్రోలరాజువలన రుద్రదేవుఁడు, మహాదేవుఁడు మొదలగు నైదుగురుపుత్త్రులు జనించి యశస్వంతులైరి. ఈప్రకారము కాకతిప్రోలరాజు సంతానమును ప్రాథమమును బడసి అనంతరపరాక్రముఁడై చాళుక్యచక్రవర్తుల సైన్యాధిపతులను వెక్కండ్రను మాండలికరాజులను జయించి రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసె మొట్టమొదట త్రైలింగ్య [illegible]

ప్రోలరాజు కొడుకుచేఁ జంపఁబడుట

ఇట్లు వక్రపరాక్రమలీల శత్రురాజాలను నిర్జించి స్వాతంత్ర్యసామ్రాజ్య నిర్మాణభవనమునకుఁ బునాది త్రవ్వించి జగతీకేసరి యను బిరుదనామమును వహించి బహుకాలము పరిపాలనముచేసిన కాకతిప్రోలరాజునకు నవసానకాలము సమీపింప దురదృష్టవశమున సాక్షాత్కుమారుఁడుగాఁ దగు ప్రియకుమారుండగు శ్రీరుద్రదేవనృపునిచేఁ బొడువఁబడి చంపఁబడియెను. ఇట్టి విషాదకరమైన హత్య కేవలము భ్రమప్రమాదవశమునఁ దటస్థమైనదిగాని తండ్రియెడఁ బ్రతాపరుద్రునకుం గల ద్వేషముచేత సంభవించినది కాదు. ఒకనాఁడు దేవాలయంబునఁ బ్రతాపరుద్రదేవుఁడు గాఢనిద్ర నున్నకాలమునఁ దండ్రియైన ప్రోలరాజు అతని ప్రక్కనుండిపోవుచు నతనిని స్పృశించెను. అంతట నతఁడు మేల్కాంచి శత్రువెవ్వఁడో వచ్చి ముట్టికొనవచ్చెనని యాగ్రహమహోదగ్రుఁడై లేచి మొలలోనున్న కైజారువెలి గ్రుచ్చి పోటుపొడిచెను. అంతట తండ్రి నేలంబడఁజూచి తెలివిగాంచి చేసినకార్యమునకుఁ బశ్చాత్తప్తుఁడై దుఃఖింపసాగెను. ఇది భ్రమప్రమాదవశమునఁ దటస్థమైనదని యెఱింగినవాఁడు గావునఁ బ్రోలరాజు కుమారుని శిక్షింపక యూరడార్చి రాజముద్రిక నొసంగి రాజ్యము నప్పగించి పరిపాలనముచేయు మాజ్ఞచేసి ప్రాణంబులను విడిచెను.



ఆఱవ ప్రకరణము.

కాకతీయాంధ్రులు.

---

(౨) రుద్రదేవమహారాజు.

(క్రీ. శ. ౧౧౬౦ మొదలుకొని ౧౧౯౬ వఱకు)

కాకతి ప్రోలరాజునకుఁ బిమ్మట నతని పెద్దకుమారుఁడైన రుద్రదేవుఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను గాని యెప్పటినుండి యాతని పరిపాలనము ప్రారంభ మయ్యెనో స్పష్టముగాఁ దెలిసికొనుట కాధారము గానిపింపలేదు. భావి పరిశోధనమున సత్యము తేటపడునంతదనుక క్రీ. శ. ౧౧౬౦ దవసంవత్సరమునకుఁ గొంచె మీఁదలఁగాని యీవలఁగాని రుద్రదేవుని పరిపాలనము ప్రారంభ మైయుండు నని చెప్పవచ్చును. ఈరుద్రదేవుఁడే చరిత్రమున మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁ డని పేర్కొనఁబడుచున్నాఁడు. ఇతఁడు పరాక్రమమునందు తండ్రినిసయితము మించినవాఁడై అధికసామర్థ్యముతో నతఁ డేర్పరించిన పునాదులపైఁ ద్రైలింగ్యసామ్రాజ్యభవననిర్మాణమును గావించి సుస్థిర మైన యశమును సంపాదించెను. ఇతని చరిత్రమును సంపూర్ణముగాఁ దెలిసికొనుటకుఁ గావలసిన్ని సాధనములు గానరావు గాని కొంత చరిత్రమును దెలిసికొనుటకు నతని శాసనములు రెండుమూఁడుమాత్రము తోడ్పడుచున్నవి. అందనుమకొండశాసనము ప్రధాన మైనది. ఇయ్యది. శా. శ. ౧౦౮౪ వ సంవత్సరమునం దనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౬౨వ సంవత్సరమున రుద్రదేవునిచేతనే వ్రాయింపఁబడిన ప్రధానశాసనముగా నున్నది. ఈశాసనమునందు రుద్రదేవుఁడు తన తాత లైన త్రిభువనమల్లునకుఁ బూర్వమునందుండిన తన వంశపురుషుల పేర్కొని యుండలేదు. తనతండ్రియుఁ దాను జయించిన రాజులను గొంద

అను చేర్చఁబడియుండుటచేతఁ గొంతవఱకు చరిత్రము బోధపడుచున్నది. ఈశాసనములో:—

"శృఙ్గత్తుఙ్గతురఙ్గపుఙ్గవచయారోహాత్ర కేసు శర్గ్యసం
దోష్మంచాముపరాక్రమక్రమధరం భగ్నాన్వసద్భ్రిలయా
కర్ణంపార్థఇవామలైః శరశతై ర్వ్యాప్యాద్రాగ్వ్యా
లేభే సర్వవిశేషయుక్తనగరగ్రామం సరుద్రోత్సవః." అని యున్న

తముతైనట్టియు, ప్రఖ్యాతములైనట్టియు, నశ్వంబుల నారోహించుటయందు నేర్పరియు, చాపపరాక్రముండు నగు దొమ్మ (దామనాయఁడు, లేక దామరాజు) అనువానిని పార్థుఁడు కర్ణుని వందలకొలఁది తీక్ష్ణములైన బాణములచేతఁ బలుమాఱు తఱుమఁగొట్టినట్లుగా రుద్రదేవుఁడు తఱిమి విశేషవస్తు సంపన్నంబు లయిన పట్టణంబులను గైకొనియె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ జేర్పఁబడిన రుద్రదేవుని శత్రు వెవ్వఁడో నిర్ధారించుటకు నాధారము గానిపించకున్నది.

"ఈడే మేడవిడమ్బడమ్బరధరఞ్చోదచమూం స్పర్ధినీం
దుర్వారోద్ధుర వీరమన్త్రిసముదాయాఢ్యాశ్చ వీక్షాగురుం
శ్రీమచ్ఛైలగిరిదేవసఙ్గ సమయ ప్రోద్భూతదర్పాపహం
ప్రాప్తశ్రీపోలవాసదేశవిభవం శ్రీరుద్రదేవం సదా."

ఈశ్లోకమునందుఁ జేర్పఁబడిన రుద్రదేవుని ప్రతివీరులను గూర్చిన చరిత్ర వివర మెంతమాత్రము దెలియ రాకున్నది. కులోత్తుంగరాజేంద్రచక్రవర్తి కుమారుఁడును, క్రీ. శ. ౧౦౭౮ మొదలుకొని ౧౦౭౯ వఱకును, ౧౦౭౮-౭౯ మొదలుకొని ౧౦౮౨-౮౩ వఱకును, రాజప్రతినిధిగ నుండి వేంగిదేశమును బరిపాలించిన వీరచోడభూపాలుని ముఖ్యసేనాధిపతిగ నున్న మేడమాన్యుఁడే పైశ్లోకమునందు జేర్పఁబడిన మేడప్రభు వని నమ్మి యాంధ్రులచరిత్రము లోని ప్రథమభాగమున " ఈమేడమాన్యుఁడు కాకతీయాంధ్రప్రభు వైన మొదటి ప్రతాపరుద్రునితో యుద్ధముచేసి యోడిపోయినట్లు గనపట్టుచున్న" దని వ్రాసియున్నాఁడను గాని యీ మొదటిప్రతాపరుద్రుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౬

వఱకుఁ బరిపాలనము చేసి యుండుటంబట్టి నూఱేండ్లక్రిందట నున్న మేడమాణ్యుని జయించుట యసంభవ మని బోధపడుచున్నది గావున నితఁడు వేఱొకఁ డని యూహింపవలసియున్నది.

ఈ ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు సోమిగిదేవుని జయించి పోలవాసదేశమును స్వాధీనము నని సోమిశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది. ఆ దేశమును బరిపాలించుచుండిన సింగనరాజుకొడుకు మల్లిగి యనువాఁడే సోమిగిదేవుఁడై యుండవచ్చును. ఈమల్లిగి యాదవవంశసంజాతుఁడు. ఇతఁడు పర్ణఖేట మను పట్టణమును తనశత్రువులనుండి స్వాధీనపఱుచుకొని యాపర్ణఖేటముననే నివసించుకాలమున నుక్కులరాజుయొక్క గజసేనను బరాక్రమముతో నెగసెత్తుకొని పోయెను. ఇతఁడు దేవగిరియాదవులయొక్క పూర్వీకుఁడు. ఇతఁడు గాకపోయిన నీతని కంపనకుమారుఁ డైన 'అమరమల్లిగి' యైనఁ గావచ్చును. పోలవాసదేశ మిప్పటిదో గుర్తింప నలవిగాక యున్నది.

ప్రతాపరుద్రుఁడు వర్ధమానపుర చోడులను జయించుట.

ఎనిమిదవశతాబ్దములో రేనాటిని బరిపాలించిన ప్రాచీనాంధ్రచోడులలో నొకశాఖవారు వర్ధమానపురమునందుండి ప్రజాపరిపాలనము సేయుచుండిరి. వీరిచారిత్రము సమగ్రముగాఁ దెలియకుండుటచేతఁ ఝెక్కుఁడ్రు వీరి యుదంతమును దెలిసికొనఁజాలకున్నారు. వర్ధమానపురము నైజాము రాష్ట్రములోని వనపర్తిసంస్థానమునకు సమీపమున శిథిలమైయున్న వడ్డమాని యను గ్రామముగా నున్నది. ఇయ్యది పూర్వము మహాపట్టణమై యుండి యనేక దేవాలయములతో నొప్పుచుండెను. దీనిని పదునొకండవశతాబ్దాంతమునందుఁ గరికాలచోడాన్వయుఁడును, కాశ్యపగోత్రుఁడును నైన భీమచోడనృపాలుఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతమాండలికుఁడై పరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతనికి గోకర్ణచోడుఁడు జనియించెను. ఇతనిసోదరుఁడు భీమరాజు. ఉదయాదిత్యచోడుఁడు నితని వంశములోనివాఁడే యగును గాని గోకర్ణనృపాలునకు నెట్టిసంబంధము గలవాఁడో విచారింపవలసియున్నది. శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణయ్య, ఎం. ఏ గారు గోకర్ణునిమనుమఁ డని చెప్పుచున్నారు.

అయ్యది భావిపరిశోధనమునఁగాని స్థిరపడునది కాదు. ఇతనికి తరువాత రుద్రదేవనృపాలుఁడు జయించెను.

గోకర్ణనృపాలుఁడు.

భీమన సోదరుఁ డైన గోకర్ణుఁడు వాగీంద్రచూడామణి యనునైనముని యాచార్యుని శిష్యుఁడు. వర్ధమానపురాధీశ్వరుండు. ఇతఁడు రేచనకుఁ గర్తృత్వ మారోపింపఁబడిన కవిజనాశ్రయము అను ఛందోగ్రంథమును రచించి కల్యాణపురాధీశ్వరుం డైన చాళుక్యజగదేకమల్లునకు సేనాపతి యగు రేచభూపాలున కంకితము చేసెను. ఈరేచనికిఁ గవిజనాశ్రయుఁ డనియు, గోకర్ణునకు శ్రావకాభరణాంకుఁ డనియు బిరుదనామములు గలవు. కవిజనాశ్రయములో నాలుగాశ్వాసములును జైనకావ్యధర్మముల ననుసరించి వాగ్దేవతాస్తుతితోఁ బ్రారంభింపఁబడినవి. వేములవాడభీమకవి రచించినది నృసింహపురాణముకాని కవిజనాశ్రయము కాదు. గోకర్ణుఁడు జైనాగ్రహారములను బ్రాహ్మణోత్తములకు ధారవోసి శాసనములను వ్రాయించి యున్నాఁడు. ఈ గోకర్ణుని గురు వయిన వాగీంద్రచూడామణి కన్నడలక్షణగ్రంథమును, ఆదిపురాణమును ఆంధ్రభాషలో విరచించినట్లుఁ దెలియుచున్నది.

భీముఁడు - గోకర్ణుఁడు.

ప్రతాపరుద్రుని కాలమున వర్ధమానపురమును భీమచోడుఁడు తన సోదరుఁ డైన గోకర్ణచోడునితోఁ గూడి పరిపాలనము చేయుచుండె నని తెలియుచున్నది. ఈభీమచోడనృపాలుఁడు పరమమాహేశ్వరుఁ డైనట్లు రుద్రదేవుని శాసనమున వాకొనఁబడెను. యౌవనకాలమునందు తన సోదరుని జంపెను. తన సవతితల్లిఁ బట్టియుంచెను. పశ్చిమచాళుక్యుఁ డగు విక్రమాదిత్యచక్రవర్తికుమారుఁ డగు తైలపదేవుఁడు వర్ధమానపురమున కయిదుమైళ్ళ దూరమునం దున్న కందూరునఁ బరిపాలనము చేయుచుండి రుద్రదేవుని పరాక్రమమునకు వెఱచి మరణము నొందఁగా భీమచోడుఁ డా రాజ్యము నాక్రమించుకొని కొలఁదికాలము పరిపాలనము చేసి రుద్రదేవునితో వైరము

కల్పించుకొని నిరంకుశాధికారమును నెఱపుచుండఁగా రుద్రదేవుఁ డీనృపాలాధముని శిక్షించుటకై వానిపైకి దండెత్తి పోయెను. రుద్రదేవుని వీక్షించిన మాత్రముననే భయంపడి భ్రాతృమాతృవనితా సహితముగా భీముఁడు పర్వతారణ్యభూములకుఁ బాఱిపోయె నని అలంకారయుక్తము లయిన యీ క్రింది శ్లోకములలో వ్యక్తరింపఁబడియెను.

“భీతేన భీమనృపతేన వనేనహీనో
గ్రస్తో మమేన గృహమూషకవత్ క్షుధేన
మార్జారడిమ్భకవరేణ మహోన్ధకారే
గోకర్ణనామ భుజగో భువి శూరమానీ.”

... ...

“యాతేప శైలపస్నపే దివ మస్య భీత్యా
సర్వాతిసార కబళీకృత గాత్రయష్టౌ
శ్రీరుద్రదేవనృపతేః పృథు విక్రమస్య
భీమాపి రాజ్యపదవీం కుణికాం స లేభే.”

“ఏకో జమ్బుకడిమ్భకో లఘుతరై స్సంవేష్టితో జమ్బుకైః
రాజాహంకృతి ఘర్ఘరధ్వనితల స్సింహేన సంస్పర్ధతే
భూతాన్ఫాలగర్జితై ర్ముఖరయా స్సర్వాదిశో విహ్వలో
యాతః క్వాపి సపివ ధూనసభర్త్రైః కణ్ఠీరవ స్యాతురః.”

“తద్వద్భీమనృపాధమో నరపతే ర్జాతుః సపత్నీపతిః
హస్తా భ్రాతృవరస్య భోజనవిధౌ భీమేన సంస్పర్ధతే
ఆకాశగ్రసన ప్రయాసనిరతః శ్రీరుద్రదేవేన య
స్సంగ్రామార్థి కనద్వపర్వతమహాశృఙ్గాగ్ర మారోహతి.”

... ...

“యస్యాం ప్రవిశతి భయాచ్ఛకితస్య వీరో
దుర్గోత్థితస్య స్వపతే రివ విహ్వలాక్షః
స్వభ్రాతృమాతృవనితాసహితః స్వయుగ్మే
లక్ష్మీం విహాయ వనభూమి యయౌ విలజ్జః.”

ఉదయచోడుని జంపి పద్మావతిని పెండ్లియాడుట.

అటుపిమ్మట రుద్రదేవుండు వానిని వెంబడించి తిరిగి హనుమంతుండు లంకాపురమును దహించినటులఁ జోడోదయుని రాజధానియగు నగరమును దగ్ధము గావించి యానగరము మధ్య నొకమహోన్నతస్థానమున [illegible]మును ప్రతిష్ఠించెను. అంతటఁ బూర్వమే చోడోదయుండు రుద్రదేవుని దండయాత్రమును విని భయకంపితుండై మతిపోయి పిచ్చియెత్తి దయ్యమువోలె [illegible] నని యీక్రింది శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడి యున్నది.

"శ్రీమద్రుద్రప్రతాపక్రమోద్భవధవవ్యాప్తిమాహాత్మ్య[illegible]
చ్ఛత్రస్త్రీత్రస్తసమస్తగాత్రి విలసచ్చోడోదయస్యాపదే।
ఉన్మత్తాఇవ విస్మృతాఇవ మహాభూతాభిభూతాఇవ
ప్రోద్భ్రాన్తాఇవ సంకులాఇవ సదా భ్రాన్తాః ప్రజాస్తా దివసే"

పైని చెప్పిన ట్లాచోడోదయుని నగరమును దగ్ధము గావించుటయే కాక యాతని కొమార్తను పద్మావతి యనుదానిని వివాహ మైనటుల [illegible]శాసనము నందలి యీక్రిందిశ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది.

"కన్యాం రోదయచోడవంశవిలసత్ [illegible]ర్గద్భవ
త్పద్మాకాశ్రయరుద్రదేవ నృపతేః సంవర్ధతే విక్రమః।
తద్రక్షత్రిపులోన్నతిత్వయాక్షౌర స్సర్వావనిశ్రీధ్వనో
రామస్యేవ కుఠారఖణ్డితరిపుక్షాత్రస్య పృథ్వీపతేః।।"

ఈ పైశ్లోకము ద్వంద్వార్థమును సూచించుచున్నది. అయినను రుద్రదేవుండు పద్మావతిని వివాహముఁజేసికొనె ననుటయే యొప్పయున్నది గాని మఱియొక శాసనమునుబట్టి సందేహము కలుగుచున్నది.[1] ఉదయచోడుని జట్టుపల్లి శాసనమునకును రుద్రదేవుని యనుమకొండ శాసనమునకును నడుమ ౨౬ దినములు మాత్రమే వ్యవధి కలదు. ఇందలి సత్యమును భావిపరిశోధనముఁ దెలుపఁగల

1. See the Lithic Records in Hyderabad prepared by M. Ramakrishna Kavi M. A.

వలయును. ఉదయచోడుని యొక్క మహాప్రధానాధికారు లయిన కిబ్బటి మేల్వట్టి దండనాయకుడు వలసిద్ధమున్యు సిద్ధముత్యాలు శకసంవత్సరములు ౧౦౭౪ అగు చిత్రభాను సంవత్సర పౌష్య బ ౧ మంగళవారమున నుత్తరాయణ సంక్రాంతి నిమిత్తము కోడూరి శ్రీస్వయంభుసోమనాథదేవునికి సుంకములు మొదలగు వానిని గల్పించి యుండిరి. ఇందు శాలివాహనశక మనుటకు బదులుగా శ్రీమచ్చాళుక్యశకవర్షంబు లని తప్పుగా వ్రాయఁబడినది.

ఈకట్టుబ్రి గ్రామము కందనోలి (కర్నూలు) నుండి హైదరబాదునకుఁ బోవుమార్గమున హైదరాబాదునకు దక్షిణమున ౧౪౮ గవ మైలురాయికడ నున్నది. దీనికి దిగువను ౧౨ మైళ్లదూరమున కందూరు కలదు. ఇయ్యది కర్ణాటకచోడులకు రాజధానిగ నుండెను. వర్ధమానపురము మఱియొకచోడ వంశమువారికి రాజధానిగ నుండెను. ఈరెండు చోడవంశములకు నెట్టిసంబంధము గలదో యింతవఱకును స్థిరపడలేదు. ఉదయాదిత్యాలంకార మనియెడి గ్రంథ మొకటి కర్ణాటభాషలో వ్రాయఁబడి యున్నది. దానికర్తృత్వము చోడోదయుని కారోపింపఁబడుచున్నది. ఆగ్రంథమునందు చోడోదయుని తండ్రి సోమనాయఁడని చెప్పఁబడియున్నది. సరకులపై సుంకమును విధించు వాడుక యీకాలమునందును గలదు. బద్దెనకవి (భద్రభూపాల) ప్రణీత మైన నీతిశాస్త్రముక్తావళి యను గ్రంథమున పలువిధము లయిన సుంకములయొక్క వర్ణన క్రిందపద్యమునఁ జేయఁబడినది.

“ చ. గనులు కృషి ప్రపంచ మరిగప్పము సుంకము గోకులంబు నం
దనవనముల్ జల స్థల పదస్థ వణిక్క్రియ దుర్గరత్నముం
బనఁగల యన్నిమార్గముల నర్థము రోయక కేవలంబ కాఁ
పున పాలియించు రాజు సిరిఁ బొందును రాజమనోజభూభుజా.

ఒరయూరు పురవరాధీశ్వరుల మని తెలుఁగుచోడులును, అయోధ్యాపురవరాధీశ్వరుల మని చాళుక్యులును, కాలంజరపురవరాధీశ్వరుల మని కాలచుర్యులును, మాహిష్మతీపురవరాధీశ్వరుల మని హైహయులును చెప్పుకొన్నట్లుగానె యీకర్ణాటచోడులును కోడూరుపురవరేశ్వరుల మని చెప్పు

కొనుచుండెడివారు. మఱియు నీ జబ్బల్పుర్ శాసనమునందు గోకర్ణసింగరాజులను సింహాముద్రికలుగల గోకర్ణుని నాణెములు పేర్కొనఁబడినవి. ఈ గోకర్ణచోడుని శాసనములు హైదరబాదు రాజ్యమునం దచ్చటచ్చట గల వని తెలియుచున్నది. ఆశాసనము లన్నియుఁ బ్రకటింపఁబడినవికావు గాని కందూరు వర్ధమానపురచోడులయొక్క చరిత్రముఁ దెలిసికొన సాధ్యము గాదు.

రుద్రదేవుని రాజ్యవిస్తారము.

ఇట్లు రుద్రదేవుఁడు చాళుక్యసైన్యపాలుఁ డయిన తైలపదేవుని, కర్ణాటకచోడు లయిన భీమచోడోదయచోడులను, మంత్రకూటాధీశుఁ డైన గుండమనాయని, తక్కుంగల శత్రురాజవర్గమును జయించి యాంధ్రదేశము నందు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తుల పరిపాలనమునకు లోఁబడి యున్న భూభాగముల నన్నిటిని స్వాధీనము చేసికొని మహామండలేశ్వరుఁ డై రాజాధిరాజై పొగడ్త కెక్కెను. ఇతని రాజ్యముయొక్క విస్తీర్ణము మనుమకొండశాసనములో నీ క్రిందిశ్లోకమున వివరముగాఁ జెప్పఁబడినది.

"రాజ్యం ప్రాచ్యాం లవణజలధే స్తీరపర్యన్త మస్య
శ్రీశైలాన్తం ప్రచరతి సదా దక్షిణస్యాం సముద్రం
ప్రాతీచ్యాస్తా కటకనికటస్థాయిని రాజ్యలక్ష్మీః
కౌబేర్యాశాతటవిలసితా మాల్యవన్తం ప్రచేతే."

అనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౧౬౨ వ సంవత్సరమునాఁటికి కాకతిరుద్రదేవుని రాజ్యము తూర్పున సముద్రమువఱకును, దక్షిణమున శ్రీశైలమువఱకును, పడమర కటకము (పశ్చిమ చాళుక్యరాజధానియగు కల్యాణపురి) వఱకును, ఉత్తరమున మాల్యవంతము (మధ్యమాగాణములలోని పర్వతముల) వఱకును, విస్తరించి యున్నదని యీశ్లోకముయొక్క భావము.

ఈ శ్లోకమునం జెప్పంబడిన కాకతిరాజ్యముయొక్క హద్దులు సరియైన వయినయెడలఁ దూర్పున నుండు నిప్పటి గోదావరి, కృష్ణా, గుంటూరు మండలములు నీ రాజ్యములోఁ జేరి యుండవలయును. క్రీస్తుశకము ౧౧౬౨వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము ప్రతాపరుద్రుని శాసనము లామండలములలో

నెచ్చటను గానరావు. అంతియగాక చాళుక్యచోడులకు ప్రతినిధులుగఁ బరిపాలనము సేయుచున్న మాండలిక సామంతులయొక్క శాసనములే పెక్కులు గన్పట్టుచుండుటచేత మొదటికాకతి ప్రతాపరుద్రుఁడు వారిపై దండెత్తి యుద్ధముచేసి జయించియుండవచ్చును గాని యాభాగములను దన రాజ్యములోఁ గలుపుకొని పరిపాలనము చేసియుండు నని యూహింపరాదు. ౧౧౬౨వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత ప్రతాపరుద్రదేవుని శాసనములు దాక్షారామమునందును, నరసారావుపేట తాలూకాలోని కుంకలగుంట గ్రామమునందును, కొండవీటిమండలములోని త్రిపురాంతకమునందును గానవచ్చుటచేత నప్పటికా భాగములను జయించె నని స్పష్ట మగుచున్నది. దాక్షారామశాసనములో త్రిభువనచక్రవర్తి విష్ణువర్ధనమహారాజుయొక్క ప్రవర్ధమానసంవత్సరములు పేర్కొనంబడుటయె గాక 'పెనుగొండపురవరాధీశ్వర' యని కూడఁ జేర్కొనంబడియెను. ఈశాసనము క్రీ. శ. ౧౧౭౯ దవసంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈతఁడీశాసనమున విష్ణువర్ధనమహారాజుయొక్క విజయరాజ్యసంవత్సరము లుదాహరించుటకుఁ గారణము గానరాదు.

దీనింబట్టి యితఁడు చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకు సామంతుఁ డని యొంతమాత్రము నూహింపరాదు. నరసారావుపేట తాలూకాలోని కుంకలగుంట గ్రామములో శ్రీసోమేశ్వరస్వామివారి దేవళములో ప్రతాపరుద్రునియొక్కయు అతని మంత్రియైన బొల్లయ్య (మల్లయ్య) ప్రెగ్గడయొక్కయు నామములు మాత్రము గానంబడుచున్నవి గాని శకసంవత్సరములు తెలియంబడుచుండలేదు. ఈశాసనము శా. శ. ౧౧౧౧ దవ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౮౯ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. కాఁబట్టి యిది మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలమునాఁటి దని స్పష్ట మగుచున్నది.[1] 'పతిహితచరిత' యని యితని శాసనములలోఁ గన్పట్టెడు, ఇతఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకుఁ గాని ప్రాచ్యచాళుక్యచోడచక్రవర్తులకుఁ గాని, సామంతుఁడైన మహామండలేశ్వ

1. Lists of Antiquarian Remains by R. Sewell Vol. I. p. 71

రుఁడుగాక త్రిలింగదేశమును స్వతంత్రుఁడై యనన్యపరాక్రమంబునం బరిపాలించిన మహారాజాధిరాజని చెప్పుటకు సంశయింపం బనిలేదు. ఈమహావీరుని పరిపాలనకాలముననే పశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్యమును, ప్రాచ్యచాళుక్యచోడసామ్రాజ్యమును, అంతరించినవి. త్రిలింగసామ్రాజ్యము విస్తరింపనారంభించినది.

శైవమతాభినివేశము.

పాపవిమోచనమార్గములు.

పండ్రెండవశతాబ్దమునందలి వీరశైవమతవిజృంభణమునుగూర్చిన చరిత్రమును సంగ్రహముగాఁ గొంతవఱ కీకాండముయొక్క ప్రథమప్రకరణంబునఁ దెలిపియున్నాఁడను. పశ్చిమచాళుక్యరాజధాని యగు కళ్యాణపురమున వీరబసవేశ్వరునిచే నుద్ధరింపఁబడిన శైవమతముతోఁగూడ జనించి మహావిప్లవములనుగూర్చి మరల నిందు చర్వితచర్వణముగా నుదాహరింపం బనిలేదు. విద్వత్కవి పండితప్రకాండు లయిన యారాధ్యబ్రాహ్మణులచేతను, వీరశైవమతాభినివేశపరవశు లయిన జంగమగురువరులచేతను, తదీయాభిమానులగు శైవప్రభువరులచేతను, కర్ణాటకాంధ్రదేశములయందు వీరశైవమతము మాఱుమూలల సహితము విజృంభించి పరమతభయంకరంబై సహనమనుమాట లేశమునులేక వర్ధిల్లుచుండెను. ఎట్టి వీరాగ్రణి యైనను వీరఘంటానినాదంబులు వినఁబడినప్పుడొడలు కంపమెత్తి వడంకుపుట్టించునట్టిదిగ నుండెను. అనేక క్షుద్రవర్ణముల వారు వీరవైష్ణవముబలె వీరశైవము స్వీకరించిరి. ఒక ప్రక్కనుండి వీరవైష్ణవము మఱియొక ప్రక్కనుండి వీరశైవము ప్రబలుచుండుటచేత జైనబౌద్ధమతములు పేరుపెంపులేక వసివాళ్లువాడుటకుఁ బ్రారంభ మయ్యెను. అట్టి సందర్భమున రుద్రదేవుఁడు త్రిలింగసామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁజేయుచు ననుమకొండ రాజధానిగఁ బ్రజారంజకముగఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. అందుకుంబోలెనే రుద్రదేవునకును మతాభిప్రాయములు మార్పుఁజెందఁ బ్రారంభించినవి. ఎందఱు శత్రురాజుల నోడించి యెంతభూమి నాక్రమించినను ఎన్ని

దిగ్విజయయాత్రలు గావించినను, మనస్సున కానందము కలుగనీయక యుద్ధ ఘోరా పిశాచముగతి బాధించుచుండెను. అట్టిదు వృద్ధుఁడైన తనతండ్రిని నిర్నిమిత్తముగాఁ జంపి పితృహత్యాదోషమును మూడిపెట్టుకొంటినిగదా యీపాపమెట్లు పరిహారమగునని నిరంతరమును బశ్చాత్తాపమును బొందుచు నొకనాఁడు బ్రాహ్మణోత్తముల నాస్థానమునకు రప్పించి వారలతో నిట్లనియె. 'ధర్మజ్ఞులైన భూసురోత్తములారా! పితృహత్యాదోషమునుండి నన్ను విముక్తునింగావించుమార్గం బెద్దియున్న యుడల ననుగ్రహించి దెలుపుఁడు' అని మిక్కిలి పశ్చాత్తప్తచిత్తంబుతో వేడికొనియెను. అంతనను వారలు 'మహాప్రభూ! ఎట్టివానికిని గర్మానుభవ మనుభవింపక తీఱదు. ఈ దేహంబునకుఁ గర్మయే కారణం బైనప్పుడల నట్టానిం దెగఁగొట్టుటకు నొక్కయుపాయంబు గలదు. అయ్యది కర్మసంహారకుం డయిన శివుని నారాధించుట.' అని ప్రత్యుత్తర మీయ నతం డామార్గమును దెల్పుం డని యడుగఁగా వారలు మరల నిట్లనిరి. 'మహాప్రభూ! దేశాటనము సలిపి దివ్యనదులఁ గ్రుంకి దివ్యతీర్థముల సేవించి దివ్యలింగములఁ బ్రతిష్ఠింపించి పంచామృతములతోఁ బరమేశ్వరుం డైన శివుని నభిషేకము గావించి భక్తితో సేవించినఁ బాపపరిహారం బగు' నని చెప్పిరి. అంతట రుద్రదేవుఁడు బ్రాహ్మణులకు స్వర్ణమును దానముచేసి పంపెంచెను. తర్వాత రుద్రదేవుఁడు నాలుగురు బ్రాహ్మణోత్తములను విశ్వేశ్వరున కభిషేకంబుఁ జేయ నియమించి విశేషధనంబు లొసంగి గాశికిం బంపించి వారలచేఁ విశ్వకర్మణంబులను దనకుఁగాఁ జేయించెను. అచ్చట ననేక ధర్మకార్యంబు లాచరింపఁజేసెను. ఓరుఁగంటికి ఆఱు క్రోసులదూరమున నున్న అయినవోలు గ్రామమునందు మైలారదేవున కాలయమునుగట్టించి చిత్రవిచిత్రము లయిన నాలుగు శిలాద్వారములను నిర్మింపఁజేసెను. మఱియు ననుమకొండకు రెండు క్రోసులదూరమున ఒద్దిపల్లెశాలయమును నిర్మింపించి బుద్ధగణపతిని బ్రతిష్ఠింపించుటయేగాక మొగలిచెర్ల గ్రామంబునఁగూడ నొక మహాశక్తిని బ్రతిష్ఠింపించి యొక దేవాలయమును గట్టించి యుత్సవాదులు జరుప నేర్పాటు గావించెను. శ్రీశైలమునకుఁబోయి మల్లికార్జునదేవుని సందర్శించి తులాపురుష

మును దూగి బ్రాహ్మణకుటుంబములకు ధారవోసె. యితఁ డనేకగోపురంబులను విశ్వే శ్వ
లక్షలకొలఁది ద్రవ్యమును వెచ్చించి యనేకశివాలయములను నిర్మించెను. మఱి
యు నెంతెంతో ద్రవ్యమును వెచ్చించి చతుర్ముఖేశ్వరుని దేవళమును సహస్ర
స్తంభములమండపమును గట్టించెను. ఇతనిభార్య గణపతేశ్వరుని యాలయమును
రుద్రేశ్వర మను గ్రామమున రుద్రేశ్వరాలయమును గట్టించి చెఱువు త్రవ్వించి
ప్రాకారములు నిర్మించి యాదేవతల నిత్యోత్సవమునకై యూర గ్రామముల
నొసంగెను.

రుద్రదేవుఁడు విద్యావిభూషణుఁడు.

ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్రకర్ణాటభాషలయం దక్షమానము గలిగి పండిత
జనంబుల రావించి యాదరించుచుఁ బండితపక్షపాతియై తానును బండితుండు
కవియు నై బహుగ్రంథములం బఠించుటయే గాక గ్రంథరచనమునను గూడ
దొరకొనినట్లు గానంబడుచున్నది. ఇతనికి 'విద్యావిభూషణుఁడు' అను
బిరుదనామ మున్నట్లు శా. శ. ౧౧౦౧ వత్సరమున ద్రాక్షారామభీమేశ్వ
రుని యాలయమున లిఖింపంబడిన శాసనమువలన దెలియుచున్నది. మఱియు
నితఁ డాంధ్రభాషలో 'నీతిసార' మను గ్రంథమును రచించినట్లు గన్పట్టు
చున్నది. ఆత్మకూరుసంస్థానమున సంపాదించిన ప్రతిలో నీక్రిందిపద్యము
గలదని తాము ప్రకటించిన బద్దెనవిభుప్రణీత నీతిశాస్త్రముక్తావళిగ్రంథమునఁ
శ్రీరామకృష్ణయ్యగారు నుడివియున్నారు.

" చం. పరువడి నాంధ్రభాషఁ గల బద్దెననీతియు సంస్కృతంబులోఁ
బరఁగఁ బ్రతాపరుద్రనరపాలునిచే రచియింపఁబడ్డ యా
నరవరునీతిసారము వినం జదువం గడు మంచి దంచుఁ జె
ప్పిరఁ గవి నీతిపద్ధతులు చేసె విచారదము బాలబోధకున్. "

నీతిశాస్త్రముక్తావళిని రచించిన బద్దెనకవి చంద్రభూపాలుఁ డని యా
చరిత్రముయొక్క ప్రథమభాగమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. ఈ చంద్ర
భూపాలునకు నన్నెచోడుఁ డను నామముగూడ గలదు. కుమారసంభవము

మహాకావ్యమును రచించిన నన్నెచోడుఁడు నితఁడు నొక్కరో భిన్నులో చెప్పుట కాధారము గానిపింపదు. కుమారసంభవకావ్యరచనకును నీతిశాస్త్రముక్తావళి గ్రంథరచనకును విశేషతారతమ్యము గన్పట్టుచున్నది. నీతిశాస్త్రముక్తావళి గ్రంథరచన కోమలమై యున్నది.– నీతిశాస్త్రముక్తావళిలోని కొన్ని ధర్మములు నీతిసారములోని ధర్మములను బోలియున్నవని పోలిక పద్యములు గొన్ని ముద్రితగ్రంథమునందు నుదాహరింపఁబడినవి. నీతిసారము యొక్క శైలి దెలియుటకై వానింగొన్ని నే నిట నుదాహరించుచున్నాఁడను.–

"కం. దండము లేకున్నను బ్రజ
లొండొరువుల నాక్రమింతు రుచితస్థితిమై
నుండవు వర్ణాశ్రమములు
దండింపనిభూమిపతికి ధర యేర్పడునే."

"కం. ఆజ్ఞ లేనినృపుఁడు నగయఁ జిత్తరువులో
నున్న రాజుఁ జూడ నొక్కరూప
యౌనఁ ద్రోయుసుతుని నైనను దండింప
కున్న రాజ్య మేల నుండుఁ జెడక."

"కం. ఆపదలఁ జెందు ప్రజలను
భూపతి మొద లిచ్చి మగుడఁ బ్రోవఁగఁ జనుఁ దాఁ
జేపట్టి విడువవలదు
భూపతికిఁ గుటుంబ మనఁగ భూమియ కాదే."

"ఆ. కీడుసేయువానిని మేలుసేయుట
మునులగుణము గాక జనుల కెల్లఁ
బ్రోచువాఁడు కల్లరుల నాజ్ఞపెట్టుట
యాగపశువిధంబు నట్ల కాదె."

నేను మొదటిప్రకరణము వ్రాయునప్పటికి నీతిశాస్త్రముక్తావళి యనుగ్రంథమును జూచియుండలేదు. కనుక భద్రయభూపాలునికాలము భావిపరిశోధనమునంగాని నిశ్చయింప సాధ్యము గాదు.

"గీ. ఎంత వాదలియున్న నేరంతములు లేలు
గాలును దాయకృత్యములను నగుదు
యితరు లెందరైన నేలిక కగ్గపృష్టి
చేయుపనులు పూని చేయఁగలరు."

"కం. జూదమును బన్నిదంబును
వాదును బతిశోధఁ జేదవచనము కడుఁ గా
రాదయ్యె నేని భృత్యులు
భేదము గావించు గెలుపు సెనుపఁగ జాలుదుర్."

"కం ధనమును బ్రాతశ్శ్వాసముయు
వనితాజనసహవాసంబు నందిన గాస్త్రం
బును గడుమూర్ఖస్నేహం
బును నిల నివి యల్పకాలభోగ్యము లగుదుర్."

"కం. దూరము వ్యవసాయులకును
భారంబు సమర్థులకును భాసురవిద్యా
పారగులకును విదేశము
వైరము ప్రియవాదులకును వసుమతిఁ గలదే."

"తే. విమతు లావరించిన వెలిసేని తోడునుచు
మిడుత లగ్గినీఁదఁ బడినయట్లు
తోడులేక యధిపుఁ దొడరుట యంబుధిఁ
గలము లేక యీఁదఁ గడఁగినట్లు."

"ఉ. కొందఱు మేలమాడుటలఁ గొందఱు కార్యములు ప్రేర్చి పెల్చుటన్
కొందఱుముద్దుసేయుటయుఁ గొందఱుసత్ప్రవర్తనాప్రగామనుటన్
కొందఱునాత్మభావమునఁ గొందఱుతన్నవ భృత్యులందు ని
క్కొందఱు నన్నిభంగుల నృపాగ్రణి దాస్యులఁజేయఁగా దగున్."

గురుమల్లికార్జున పండితారాధ్యుఁడు.

ఈయన పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకడ దండనాథుఁడుగా నుండి సన్న్యసించి శ్రీశైలక్షేత్రమున మల్లికార్జునదేవుని సమ్ముఖంబున నివసించుచు ననేక శిష్యులకు వీరశైవమతమును బోధించి మతవ్యాపనమునకై వారిని దేశదేశములకుఁ బంపెను. ఆకాలమునం దీయనశిష్యవర్గమే కర్ణాటాంధ్రదేశములందు వీరశైవమతమును విజృంభింపఁ జేసిరి. బసవేశ్వరుఁడు మొదలగువా రీయన ప్రబోధమువలననే వీరశైవమతాభినివేశపరవశులై మెలంగి రని తేటపడఁ గలదు. ఈమహాత్మునిం గూర్చియు, ఈయన శిష్యవర్గమును గూర్చియు, వేనవేలు కథలు కల్పింపఁబడి వీరశైవులచే సంకీర్తనము సలుపఁబడుచున్నవి. పాటలుఁ బద్యములుఁ గీర్తనలు నెల్లెడల నల్లుకొని యున్నవి. ఈయనకు శిష్యులయెడం గల వాత్సల్యము నీయనయెడల శిష్యవర్గమునకుం గల భక్తియు నిరుపమానములుగ నున్నవి. ఈయన శిష్యులలో నొక్కఁడైన పాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁ డీతనియాజ్ఞను శిరసావహించి పండితారాధ్యచరిత్రమును విరచించెను. ఇందు శైవమతగురువు లైన యారాధ్యులయొక్క కథ లత్యద్భుతముగా వర్ణింపఁబడినవి.

పాల్కురికి సోమనాథకవి.

పాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁడు తన పండితారాధ్యచరిత్రమునందు వీరపోచేశ్వరుని పుత్త్రుఁడ నని చెప్పుకొనియున్నాఁడు. అనుభవసారములోఁ దాను గురులింగపుత్త్రుఁడ నని యిట్లందె—

"క. భృంగిరిటి గోత్రుఁడను గురు
లింగతనూజుఁడ శివకులీనుఁడ దుర్వా
సంగవివర్జితచరితుఁడ
జంగమలింగప్రసాద సత్ప్రాణుండన్."

అను పద్యములోఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు. వీరపోచేశ్వరునకు గురులింగదేవర యను నామాంతరము గలిగి యుండవచ్చును. ఇతఁడు గురుమల్లి

కార్జునపండితారాధ్యులవారి శిష్యుఁడగుటచేత నితఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలముననే యున్నవాఁడని నిశ్చయింపఁదగి యున్నది. ఆంధ్రకవులచరిత్రమునందు శ్రీవీరేశలింగముపంతులవారు లితఁడు రెండవప్రతాపరుద్రునికాలము నున్నవాఁడని పదునాలవశతాబ్దమునం దున్న ఒకుగు సోమనారాధ్యుని వాక్యములం బురస్కరించుకొని వ్రాసియున్నారు. ఈ గ్రంథముయొక్క మొదటి ప్రకరణమునం దట్టియభిప్రాయమును దెలిపితిని గాని యనేక హేతువులచేత నితఁడు మొదటిప్రతాపరుద్రుని కాలమువాఁడనియే యూహింపఁదగి యున్నది. ఈ పాల్కురికి సోమనాథకవి గొప్పపండితుఁడును, వేదాంతవేత్తయుఁ గవియుఁగూడ నైయున్నాఁడు. ఇతఁడు బసవపురాణము, పండితారాధ్యచరితము, అనుభవసారము, చతుర్వేదసారసూక్తులు, సోమనాథభాష్యము, రుద్రభాష్యము, బసవరగడ, గంగోత్పత్తిరగడ, సద్గురురగడ, చెన్నమల్లుసీసములు, నమస్కారగద్యము, వృషాధిపశతకము మొదలయిన గ్రంథములు రచించి యున్నాఁడు. వీనిలో బసవపురాణమును, పండితారాధ్యచరిత్రమును, ద్విపదకావ్యములనుగా వ్రాసియున్నాఁడు. ఇతని కవితాశైలి మనోహరమై యున్నది. ఇతఁడు స్మార్తవైష్ణవబ్రాహ్మణులకు వ్యతిరేకమైన మతమును బోధించినవాఁడగుటచేత నితని గ్రంథములు శైవులలోనే గాని యితర బ్రాహ్మణులలో విశేషముగాఁ బఠింపంబడుట లేదు. పరమతదూషణభాగములను విడిచి తక్కిన భాగములను జదివినయెడల నెల్లవారికి నైన నాహ్లాదకరములుగానుండక మానవు.

“ జినసమయస్థుల శిరములు దునిమి
మును విష్ణుసమయుల ముక్కులు గోసి
యద్వైతులను హతహతముగావించి
విద్వేషబౌద్ధుల వీఁపులుమాడి
చార్వాకవాదుల గర్వంబు లణఁచి”

అనునిట్టివాక్యములు బసవపురాణమునం దుండుటచేతనే నేఁటికాలము స్మార్తలును వైష్ణవులును దానిని ముట్ట నొల్లకున్నారు. అయిన నాకాలముకంటె నిక

చరిత్రములను తెలిసికొనఁగోరువారికిని సంఘసంస్కరణపరాయణచిత్తులగు వారికిని ముఖ్యముగా బసవపురాణమును, పండితారాధ్యచరిత్రమును బఠింప యోగ్యములుగా నుండుననుటకు సందియము లేదు.

కాకతిమహాదేవరాజు.

ఇతఁడు కాకతిరుద్రదేవుని తమ్ములలో జ్యేష్ఠుఁడు. కాకతిప్రోలరాజు ద్వితీయపుత్రుఁడు. తన యన్న యగు కాకతిరుద్రదేవుఁడు క్రీస్తుశకము ౧౧౯౬ వ సంవత్సరము వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసి మృతినొందఁగాఁ గాకతిమహాదేవరాజు రత్నసింహాసనారూఢుఁడై మూఁడు సంవత్సరములు మాత్రమే పరిపాలనము చేసెను. ఇతఁడు తనయన్నగారయిన రుద్రదేవరాజు తండ్రిని జంపి రాజ్యము నేలుచున్నాఁ డను ద్వేషముచేత నతనిం జంపి రాజ్య మాక్రమించుకొనవలయు నని పలుమాఱు ప్రయత్నించెను గాని యట్టి వైపరీత్యము కలుగకుండ మంత్రులు మొదలగువారు వారించుచుండిరి. తన్నుఁ జంపుటకై తమ్ముఁడు చేయుచుండు ప్రయత్నముల నన్నింటిని సైఁచి రుద్రదేవుఁడు వానిని క్షమించుచు వచ్చెను. అట్లు సైఁచుట యుక్తము గాదని మంత్రిపురోహితాదిజనులు ఎంత నొక్కి చెప్పినను రుద్రదేవుఁడు వారిమాటలను చెవిని బెట్టక తమ్ముని నాదరించుచు వచ్చెను. తుదకు రుద్రదేవుని యనంతరము మహాదేవరాజు రాజ్యభారమును వహించి మూఁడుసంవత్సరములు మాత్రమే పరిపాలనము చేయుట సంభవించెను.

గోణదేశాధీశ్వరుండైన జైత్రపాలుఁ డను యాదవరాజు తనతండ్రి సింఘభూపతికిఁ బిమ్మట క్రీ. శ. ౧౧౯౯ వ సంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించి త్రిలింగదేశముపై దండెత్తి వచ్చెను. అప్పుడు కాకతిమహాదేవరాజునకును జైత్రపాలునకును ఘోరయుద్ధము జరిగెను. ఆ యుద్ధమునందు కాకతిమహాదేవరాజు రణమరణము నొందెను. కాఁబట్టి కాకతిరుద్రదేవుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౯౬ వ సంవత్సరమువఱకును, రాజ్యపరిపాలనముచేసె ననుట వాస్తవము. రుద్రదేవమహారాజుకాలమునఁ గాని మహాదేవరాజుకాలమునఁ గాని, యాంధ్రదేశరాజధాని యగు ననుమకొండ నలంకరించియున్న సేనాధిపతులలో

నొక్కచేతిరెడ్డి, నామము అతని సోదరుఁడైన నామిరెడ్డి నామమును దక్క మఱి యెవ్వరి పేరులును వినంబడక యున్నవి. రుద్రదేవరాజునకు సంతానము లేకపోవుటచేతనో మఱియే కారణముచేతనో యాతని తరువాత మహాదేవ రాజును అతని కుమారుఁడైన గణపతిదేవరాజును రాజ్యభారమును వహించిరి. గణపతిదేవరాజు తనతండ్రికిని యాదవరాజయిన జైత్రపాలునకును జరిగిన యుద్ధములోఁ దనతండ్రి మరణమునొందుటయే గాక తానుగూడ యుద్ధములో శత్రువులచేఁ జెఱఁబెట్టఁబడి తరువాత జైత్రపాలునిచే విడిపెట్టఁబడినట్లు జైత్రపాలుని శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది.

రేచెర్ల బేతిరెడ్డి - రేచెర్ల నామిరెడ్డి.

ఈమహావీరపురుషు లిరువురును మొదట ప్రతాపరుద్రదేవమహారాజునకు భృత్యులై భక్తితో నాతని సేవించుచు నామునగల్లుదుర్గమున కధిపతులై యుద్ధముల నజయ్యులై ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినవారు. వీ రిరువురును సోదరులు. అయిన నిందెవఁడు పెద్దవాఁడో ఎవఁడు పిన్నవాఁడో నిశ్చయింప సాధ్యముగానరాక యున్నది. వీరి గృహనామము రేచర్లవారని నామిరెడ్డి శాసనములవలనను, బేతిరెడ్డి భార్యయైన యెఱుకసానమ్మ శాసనమువలనను దెలియుచున్నది. వీరి శాసనములు నైజాము రాజ్యములోని నల్లగొండజిల్లాలో సూర్యాపేట తాలూకాలో నున్న పిల్లలమఱ్ఱి గ్రామమునఁ గానంబడుచున్నవి. రేచర్ల నామిరెడ్డి క్రీ. శ. ౧౧౯౫వ సంవత్సరమునఁ బిల్లలమఱ్ఱి గ్రామమునఁ దనతండ్రి కామయ పేరిటఁ గామేశ్వరదేవుని, తనతల్లి కాచాంబ పేరిటఁ గాచేశ్వరదేవుని తనపేరిట నామేశ్వరదేవునిఁ బ్రతిష్ఠాపనము చేసి గుడులు గట్టించి శాసనము వ్రాయించెను. ఆశాసనమునందు,

“శ్లో. నానావనీనాథ కిరీటకోటి రత్నాంశుభిస్స్ఫురిత పాదపీఠే
నిర్దుష్టమమ్భోనిధి వేష్టితాం తాం విశ్వమ్భరాం శాసతి రుద్రదేవే.”

అని నానాదేశరాజుల కిరీటాగ్రఖచితము లగు రత్నములకిరణములచే స్ఫురింపఁబడిన పాదపీఠము గల రుద్రదేవుఁడు సముద్రవేష్టితమైన భూమిని బరి

పాలించుచున్నట్లు చెప్పఁబడియెను. ఈశాసనమందుఁ దనతల్లిదండ్రుల నామములనుమాత్రము పేర్కొనియెనుగాని తనవంశమును వర్ణించి యుండలేదు. తా నెచ్చటివాఁడో తనకుం గలబిరుదావళు లెట్టివో వానిని సయితముఁ బేర్కొని యుండలేదు. అయినను క్రీ. శ. ౧౨౦౨ వ సంవత్సరమునందు బిల్లలమఱ్ఱి గ్రామమున నామేశ్వరదేవునికి భూదానము చేసి మఱియొక శాసనము వ్రాయించెను. ఈశాసనములోఁ దనవంశమును, తనకుం గల బిరుదావళులను పేర్కొనెను. ఇతనివంశవర్ణనమునందు మొదట నీక్రిందిశ్లోకము గన్పట్టుచున్నది.

"శ్లో. శ్రీమత్పద్మజపాదపద్మయుగళా ల్లోకత్రయాభ్యర్చితా
దుద్భూతే విపులే కులే నరవరో భీమాభిధానోఽభవత్
యః కాఞ్చీనగరీకవాటహరణం కృత్వా ప్రచణ్డాహవ
క్రీడశ్చోడనరాధిపస్య కృతవా న్స్థానద్రుమోన్మూలనమ్."

శ్రీమత్కమలాసనుపాదపద్మమునుండి యుదయించిన జాతి(శూద్రవంశము)లో భీముం డనునరవరుఁ డుదయించి కాంచీనగరకవాటమును భేదించి చోడనరాధిపునితో గొప్పయుద్ధముఁ జేసి విజయము గాంచినవాఁడని తాత్పర్యము. ఈశ్లోకమునుబట్టి యితనిపూర్వులు రాజ్యాధికారపదవులయందుండి యుద్ధములను జేసి ప్రసిద్ధికెక్కిన వారనియే తలంపవలసి యున్నది. ఈభీమరాజువంశమున ముంజరాజును, అతనికిఁ గాటరాజును, అతనికిఁ గామరాజును, అతనికిఁ గాచాంబయందు నామిరెడ్డియు జనించెను. ఇతనిశాసనములలో నెచ్చటను చేతిరెడ్డినామము గానంబడదు. "సకలగుణగణాలంకార, అమనగంటిపుర వరేశ్వర, విగలక్ష్మనివేశ్వర, దోర్బలభీమ, రణరంగరామ, వితరణకర్ణ, శౌర్య సంపన్న, పతిహితాంజనేయ, శౌచగాంగేయ, సత్యరత్నాకర, దుష్టజన భీకర, మనుమకులాదిత్య, సుభటసంస్తుత్య," అనుబిరుదు లితనికిఁ గలిగియున్నట్లుగా నీశాసనమునం బేర్కొనఁబడియెను. మఱియు నీశాసనమునందు.—

"శ్లో. రాజ్యే సుతే గణపతే ర్నృపతే స్సుజాతే
విద్వద్గణప్రణుత సద్గుణరత్నవార్ధేః

కాన్తిప్రతాపవిభవాద్గదతః ప్రభాతం
వ్యక్తం జనే శిశిరధామ సహస్రధామ్నోః. ''

అని గణపతిదేవరాజును బేర్కొనియుండుటచేత నితఁడు గణపతిదేవుని రాజ్య ప్రారంభకాలమునఁగూడ నున్నవాఁడని వేద్యమగుచున్నది. క్రీ. శ. ౧౨౦౮వ సంవత్సరములో బేతిరెడ్డిభార్య ఎఱుకసానమ్మశాసనములో నామిరెడ్డి శాసనములోని వంశావళియే సరిగాఁ జెప్పఁబడినదిగాని యతఁడు నామిరెడ్డిని, కాచమ్మను ఆమెభర్తయైన బేతిరెడ్డిజనించె నని చెప్పఁబడినది. నామిరెడ్డిపేరైనలేదు. మఱియును నామిరెడ్డిశాసనములో నామిరెడ్డికిఁగల బిరుదావళులు, బేతిరెడ్డికిని జెప్పఁబడియెను. ఇంతియగాక యెఱుకసానమ్మశాసనము నాఁటికి బేతిరెడ్డి బ్రతికియున్నట్టు గన్పట్టదు. అదియునుంగాక యాశాసనములో ఎఱుకసానికి బేతిరెడ్డివలన మల్లారెడ్డి యనుకుమారుఁడు జనించె నని చెప్పఁబడుటయేగాక యాతని గుణవిశేషాదులును, శౌర్యపరాక్రమములును వర్ణింపఁబడినవి. ఈశాసనములు మూఁడింటిని బరిశీలింపఁగా నీక్రింది విధమునఁ దోఁచుచున్నది. ప్రస్తుతకము ౧౧౯౯వ సంవత్సరమున బేతిరెడ్డి యామనగల్లుదుర్గమున కధిపతియై పరిపాలనముఁ జేయుచు ఎఱుకసానిశాసనములో నుదాహరింపఁబడిన బిరుదావళులను వహించియుండె ననియు, అకాలమునందే యతని తమ్ముఁడైన నామిరెడ్డి యప్పటి కాబిరుదములను వహించి యుండలే దనియు, ౧౨౦౨వసంవత్సరము నాఁటికి నామిరెడ్డి యాబిరుదములను వహించియుండుట చేత నప్పటికి బేతిరెడ్డి మృతినొందియుండె ననియు, అతని మరణానంతరము తమ్ముఁడాబిరుదములనే వహించి యామనగల్లుదుర్గమున కధిపతియై యుండె ననియుఁ దేటపడుచున్నది. ఎఱుకసానిశాసనము నాఁటికి అనఁగా ౧౨౦౮వ సంవత్సరమువఱకు బేతిరెడ్డి బ్రదికియే యున్నయెడల ౧౨౦౩వ సంవత్సరమున నతనితమ్ముఁడైన నామిరెడ్డి యన్నగారిబిరుదములను వహింపఁజాలఁడు. తనకును దనసోదరునకు నట్టిభేదభావము లేనియెడల ౧౧౯౯వ సంవత్సరమున నట్టి బిరుదావళులు ధరింపకుండుట ఘటిల్లింపదు. కాఁబట్టి రేచెర్ల బేతిరెడ్డి మొదటి ప్రతాపరుద్రునికాలములోనే యుండెను గాని గణపతిదేవచక్రవర్తికాలములో

లేఁడని చెప్పవలసివచ్చుచున్నది. ఎఱ్ఱకసాని పిల్లలమఱ్ఱిగ్రామములో ఎఱ్ఱకేశ్వరుని బ్రతిష్ఠించి భూదానములను జేసెను. రేచెర్ల చెట్టిరెడ్డికి ఎఱ్ఱకసాని యందు జనించిన మల్లారెడ్డినిగూర్చి ఎఱ్ఱకసానిశాసనములో నిట్లభివర్ణింపఁ బడియెను.

"శ్లో. యస్యాః పుత్రః పవిత్రోన్నతనుతచరితోద్భాతసుఖ్యాతకీర్తి
ర్మల్లః ప్రోల్లాసితశ్రీ ర్ద్విజతతవితరణ శ్శస్త్రశాస్త్ర ప్రగల్భః
స్వస్సూక్త్వాలోలయుద్ధోద్భటపటుచటులాఖర్వగర్వారివీర
వ్రాతోత్సాహైకభంగీప్రవిహితవిజయ శ్రీపదాంభోజపూజః."

ఎఱ్ఱకసానికొడుకైన మల్లారెడ్డి పరిశుద్ధమైన యుత్తమచరిత్రము చేత విశేషయశస్సును మహాసంపదలను బొంది దాతయై శస్త్రశాస్త్రము లందుఁ బ్రగల్భుఁడై రణరంగమునందుఁ దనచే ఖండింపఁబడిన శత్రువీరుల ముఖకమలములచే విజయలక్ష్మీపాదముల నర్చించినాఁడని పైశ్లోకమునకుఁ దాత్పర్యము. ఇట్టి గుణవిశేషములచే నొప్పుచున్న పుత్రుఁ డప్పటికి యౌవన వయస్కుఁడై యుండవలయును గాని కేవలము బాలుఁడై యుండఁజాలఁడు. ఇతఁడుగాక మఱికొందఱు పుత్రు లుండినయెడల వారలు పేర్కొనఁబడియే యుందురు. అట్టివారి పేరు లెచ్చటను బేర్కొనఁబడియుండక పోవుట చేతను వారలకు మల్లారెడ్డి యను పుత్రుఁ డొక్కఁడే కలఁడని నిశ్చయింప వలసి వచ్చుచున్నది. రేచెర్ల చెట్టిరెడ్డినిగూర్చి శాసనములవలన గ్రహింపందగిన చరిత్ర మింతయే. చెట్టిరెడ్డి ౧౧౯౬ వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత మృతినొంది యుండవలయును. ౧౧౯౬ వ సంవత్సరము మొదలుకొని మొదటి ప్రతాప రుద్రుని సోదరుఁ డగు మహాదేవరాజు ౧౧౯౯ దవ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనముచేసి యా సంవత్సరమున దేవగిరిరాజయిన జైత్రపాలునితో జరిగిన యుద్ధమునందు మృతినొందెను. ఆనమకంటిప్రభు వయిన చెట్టిరెడ్డికూడ మహా దేవరాజుతో యుద్ధమునకుఁబోయి మరణమునొంది యుండవలయును. ఈ రేచెర్ల చెట్టిరెడ్డినిగూర్చి యనేకగాథలు చిత్రవిచిత్రములుగా భట్టులచేఁ గల్పింపఁబడి పాటలు పద్యము లల్లఁబడి వేతాళనాయనివంశీయుల మని చెప్పుకొను

వారిచే గ్రంథస్థములు గావింపఁబడి సర్వత్ర వ్యాప్తి చేయఁబడి సత్యమైన చరిత్రాంశములను గప్పిపెట్టుచున్నవి.

శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము.[1]

ఈ చేతిరెడ్డినిగూర్చి శ్రీ వెలుగోటివారివంశచరిత్రమునందీ క్రిందివిధముగా వ్రాయఁబడి యున్నది.

"వీరికి మూలపురుషుఁడు బేతాళనాయఁడని ప్రఖ్యాతి గాంచిన చెవ్విరెడ్డి అనురాజు. ఈ రాజు ఘనతఁ గాంచిన కాకతిగణపతిదేవుని రాజ్యకాలమున శౌర్యధైర్యాదిలోకోత్తరగుణగణపరిపూర్ణుఁడై యామహారాజునకు మిగుల మన్ననగాంచుటయే గాక యనేకబిరుదములను మఱియొక రాజ్యమును గాంచినవాఁడు. ఈ ఘనుఁడు వర్తమాన వెంకటగిరిసంస్థానాధిపతు లగు శ్రీశ్రీ రాజగోపాలకృష్ణయాచేంద్రబహాదుర్ కె. సి. ఐ. ఇ. వారికి నిరువది యెనిమిదవ తరమువాఁడు. ఈ రాజశిఖామణి యీ వెలుగోటివారికిమాత్రమే గాక జటప్రోలు, బొబ్బిలి, పిఠాపురము, మైలవరము, మొదలగు సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁడు."

ఇయ్యది బట్టులు వ్రాసిన వ్రాఁతలను నమ్మి యవిచారపూర్వకముగా వ్రాయఁబడిన వ్రాఁతవలెఁ గాన్పించుచున్నదిగాని సహేతుకమైన ప్రమాణముతోఁ గూడినదిగఁ గానంబడదు. సోమదేవరాజీయమునందును, పద్మనాయకచరిత్రమునందును, వెంకటగిరివారివంశావళి గ్రంథమునందును, రావువంశీయులచరిత్రమునందును, వీని నన్నిటిని బరిశీలించి సంస్కరణము గావించి నూతనముగాఁ బ్రకటింపించిన వెంకటగిరిరాజులవంశచరిత్రమునందును, పిల్లలమఱ్ఱి శాసనములో నుదాహరింపఁబడిన చేతిరెడ్డియే యీసంస్థానాధిపతుల మూలపురుషుఁడైన బేతాళనాయఁడని చూపించిన హేతువులు పరస్పరవిరుద్ధములై

1. ఈ గ్రంథము పద్మనాయకచరిత్రము, పద్మనాయకచరిత్రమునకు వ్రాయింపఁబడిన వెంకటగిరివారివంశావళి, ఆరెంటి ననుసరించి వ్రాయఁబడిన రావువంశీయులచరిత్రము మొదలగు గ్రంథములలోఁ దమవంశమునుగూర్చి యసందర్భము లయిన విషయములు గలవని యూహించి శ్రీ వెంకటగిరిమహారాజుగారు శ్రీ వెల్లాల సదాశివశాస్త్రులవారిచేతను, శ్రీ అవధానము శేషశాస్త్రులవారిచేతను నూతనముగా వ్రాయించినది.

యుక్తికిని సత్యమునకును దూరములై యున్నవి యనియు నీగ్రంథముల
లో నసత్యము లైనట్టియు, నసందర్భము లైనట్టియు, విషయము లెన్నో
యవిమర్శనపూర్వకముగాఁ జొప్పింపఁబడినవి. వానిని జక్కఁగా విమర్శించి
యథార్థ మిట్టిదని లోకమునకు వెల్లడిచేయకుండిన యెడల జనసామాన్య మా
గ్రంథములలోని గాథలనే పరమప్రమాణములుగా శిరమున వహింతురు. అందు
వలన సత్యమైన చరిత్రవ్యాపనమునకుఁ బ్రతిబంధకము గలుగును. కాఁబట్టి యీ
చేతిరెడ్డికిఁ జెవిరెడ్డి యను నామము లేదనియు, చేతిరెడ్డి వేంకటగిరి, మైల
వరము, పిఠాపురము, బొబ్బిలి సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁడని చెప్పఁ
బడు బేతాళనాయఁడు కాఁడనియు, సహేతుకముగా నిరూపింపఁబోవు
చున్నాను.

చెవిరెడ్డి గాథ.

(1) ఈ రేచర్ల చేతిరెడ్డికి చేతిరెడ్డి యనియే జన్మనామముండెను గాని చెవి
రెడ్డి యను జన్మనామము లేదని చేతిరెడ్డి భార్య యైన యెఱుకసానమ్మ శాస
నములో —

"శ్లో. తస్మా త్తస్యాం సమజని మహాదేవపాదాబ్జభక్తః
ఖ్యాతో చేత స్తతవితరణ ప్రీణిత ప్రాణివర్గః
ఆశావక్త్రే ప్రవితత శరచ్చంద్రసాంద్రాంశురమ్యా
యస్యాత్యర్థం జనసుఖసముత్పాదినీ భాతి కీర్తిః."

అని సంస్కృతమునందును, 'శ్రమతు రేచర్ల పిల్లలమఱ్ఱి చేతిరెడ్డి పెండ్లము' అని
తెలుఁగునందును, ప్రయోగింపఁబడిన చేతిశబ్దముచేతనే స్పష్ట మగుచున్నది.
కాఁబట్టి ప్రకృతము నైజాము రాజ్యమునకుఁ జెందియున్న నల్లగొండమండలము
లోని యామనగల్లు రాజధానిలోను, ఆమనగంటి కుత్తర భాగమున రెండు క్రోశ
ములదూరములో నున్న పిల్లలమఱ్ఱి రాజధానిలోను వసించి యీ ప్రదేశమేలిన
వాఁడు చేతిరెడ్డియే కాని బేతాళనాయఁడను నామాంతరముగల చెవిరెడ్డి
మాత్రము కాఁడు.

(2) ఇతనికిఁ జెవ్విరెడ్డి యను జన్మనామము మఱి బేతాళనాఁడను పౌరుషనామము గలుగుటకుఁ గారణ మపూర్వవృత్తాంతముగా నీక్రిందికథమున శ్రీ వెలుగోటివారివంశచరిత్రమునందుఁ దెలుపఁబడియున్నది. ఏలిగట్టఁ బూర్వమునఁ బదవతరమువాఁడగు హేమాద్రిరెడ్డి మహాభుజపరాక్రమము గలవాఁడై రాజ్యపరిపాలనము సేయుచుఁ గోట్లకొలఁది ధనము గడించి యామనగంటి కుత్తరభాగమున ౨. మైళ్లదూరమున నొకచోట భూమిలోఁ బాతిపెట్టి దానిపై నొక వేదిక గట్టించి యందు నొకవటవృక్షమును వేసి దానిక్రింద నొకభైరవుని బ్రతిష్ఠించి 'ధనమును గాపాడి తనకులములో జనించినవారిలో సద్గుణరిష్ఠుండు సత్కార్యనిష్ఠుండు నై కులదీపకుం డగువానికి సంప్రాప్తిల్లఁజేయవలయు నని ప్రార్థించి తనయభిప్రాయము దెలియునట్లు భూమిలో గుప్తముగ నొకశిలాశాసనమును స్థాపించెనఁట! అనంతరము కొంతకాలమునకు వానివంశమునఁ జెవ్విరెడ్డి యుదయించి లోకోత్తరవీర్యసంపన్నుఁడై నందమాంధాతల చందమునఁ దేజరిల్లుచు రాజ్యముచేయుచుండ నొకనాఁడు మృగయావినోదార్థమై వెడలి పరిజనంబు వెనుకఁ దిగంబడ నొక్కఁడుగా హేమాద్రిరెడ్డి ధననిక్షేపము చేసిన ప్రాంతంబునకు దైవికంబుగఁ బోయెనఁట! అచట నీతని పోష్యవర్గములోఁ జేరిన రేచఁడను నొకమాలవాఁడు భూమి దున్నుచుండి దైవాధీనముగ హేమాద్రిరెడ్డిస్థాపించిన శిలాశాసనము నాఁగేటిమొనకుఁ దాఁకి బయల్పడఁగా వాఁడు తన యేలికపోవుచుండుటను జూచి యావృత్తాంతమంతయు విన్నవించెనఁట! అంత చెవిరెడ్డి యచ్చటికిఁబోయి యాశిలాశాసనము నవలోకించి యావద్వృత్తాంతమును దెలిసికొని యాధనము గైకొనుటకై ప్రయత్నింపఁగా నాచెంత నున్న వటవృక్షము నాశ్రయించుకొని యున్న బేతాళుఁ డాయన ధైర్యమును బరీక్షించుటకై మాయాతిమిరమును మేఘములు నుఱుములు మెఱుపులు వానయుఁ గాలియుఁ గల్పించి పిడుగులుపడునట్లుఁ జేసెనఁట. అంతియకాక యా వటవృక్షము మొదలంటఁ గూలఁద్రోచెనఁట! అప్పుడు రేచఁడు మూర్ఛిల్లెనఁట గాని చెవిరెడ్డి నిశ్చలుఁడై యలుకంబడఁగా బేతాళుఁడు ఘోరాకృతినిఁబూని చెవిరెడ్డిమీఁదికి రాఁగా నాతఁడు

జంకక సుస్థిరచిత్తుండై కోపోద్దీపితమానసుండై ప్రచండతరవేదండశుండాదండంబుపగిదిఁ దేజరిల్లు నిజభుజాదండంబున మృత్యుజిహ్వాగ్రంబు ననుకరించు నట్టి మండలాగ్రంబునెత్తి ఖండింప నుద్యమింపఁగా బేతాళుండు వాని శౌర్యధైర్యసాహసంబులను మెచ్చుకొని నిజరూపముతోఁ బ్రత్యక్షుండై తనపేరు చెప్పి 'నీధైర్యంబునకు మెచ్చితి నీవుకోరినవరంబునిచ్చెద వేఁడు' మనియెనఁట! అంత చెవిరెడ్డి తనవంశమువారికి శాశ్వతైశ్వర్యము, రాజ్యభోగము, శౌర్యధైర్యాదిగుణసంపత్తి గలుగవలయు ననియు, వారు యుద్ధమునకుఁ బోవునప్పుడు వారికి సహాయకుఁగా ముందు బేతాళుఁడు నడువవలయు ననియుఁ గోరఁగా నతం డావరములనొసంగి యంతర్ధాన మొందెనఁట! పిమ్మటఁ జెవిరెడ్డి ధనము గైకొనుటకుఁ బ్రయత్నింపఁగాఁ దనపూర్వునిచేఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన భైరవమూర్తి 'ఓయీ! ధనము గైకొన నీవశ్యుండవు గావు గాని దీనిని కొన్ని భూతములాశ్రయించుకొని యున్నవి గాన నరబలియిచ్చి గైకొనుట శ్రేయోదాయకమని చెప్పి యంతర్హితుం డయ్యెనఁట! అంతట నారాజు నరహత్యకుఁ జింతించుచుండఁగా భైరవునిపల్కులు విన్నవాఁడు గావున రేచఁ డనుమాలవాఁడు తన్ను బలియిచ్చి ధనము గైకొను మని ప్రార్థించెనఁట! ఇంతకాలము నన్నుఁ బెంచిన నే వాత్మసుఖమునకై నిన్నిట్లు బలియిత్తు నని చెప్పఁగా రాజాల ధనము లోకహితమునకైనది గాని కేవల మాత్మసుఖమునకైనది కాదు గాన ధర్మజ్ఞులరయిన మీరు నాకోరినవరంబు లొసంగి నన్ను బలియిచ్చిన మీకెంత మాత్రము దోషము ప్రసక్తింపదని రేచఁడు ప్రత్యుత్తరమొసంగెనఁట! అందులకాతఁ డొడంబడియెనఁట! తనవంశమువారిని చెవిరెడ్డివంశమువారు పోషించుచు వారిగృహములలో వివాహములు జరుగునపుడు ముందుగాఁ దనవంశమువారికి వివాహములు జరుపవలయు నని రేచఁడు వర మడిగెనఁట! ఆవరము నొసంగి చెవిరెడ్డి వానిని బలియిచ్చి యాధనము గైకొనియెనఁట! పదంపడి యాధనం బచ్చట సర్వాంగసంపన్నముగా శివాలయంబు నిర్మింపించి శివప్రతిష్ఠ గావించెనఁట! ఈ వృత్తాంతము నంతయు విని ఓరుఁగంటి నేలుచుండిన గణపతిదేవమహారాజు చెవిరెడ్డిని రప్పించి యాతని యసహాయశూరత్వమునకు

మెచ్చుకొని యామనిగంటిరాజ్యములోఁ జేరిన లక్కసీమను, గజాశ్వగోదులను, కలికితురాయిని, కిరీటమును, కాలికి గండపెండేరము నొసఁగి బిరుదాభరణ మును, ఛత్త్రచామరములను, బంగారుపూఁతపని గలగొలుసు నాగశికస్తాని బహు మతిగా నొసంగి, పిల్లలమఱ్ఱి బేతాళనాయఁడు దాను పోయి కామునిమిద్దె పంపిం చెనఁట! ఆకత్తి యిప్పటికి సంస్థానములోఁ బూజింపఁబడుచున్నదఁట!

ఇది వేంకటగిరిరాజులవంశచరిత్రమును వ్రాసిన గ్రంథకర్తల కొకట్టి నవ నకల్పన మని ఘంటాపథముగఁ జెప్పవచ్చును. ఇదియునుగాక పద్మనాయకచరిత్రము నందును, వెలుగోటివారివంశావళియందును, రావువంశీయుల చరిత్రమునందును వ్రాయఁబడిన గాథలకుఁ బూర్వాపరవిరుద్ధముగా నున్నది. ఆగ్రంథములలోని యసందర్భము లైనగాథలను జూచి వారిట్టి నవకల్పనకు బూనుకొనిరి. హేమాద్రిరెడ్డి ధనమును బాతిపెట్టి శిలాశాసనము వ్రాయించె ననునది వారు కల్పించిరి. చెవిరెడ్డి బీదవాఁడై గొఱ్ఱెలఁగాచుచు వ్యాధితుఁడై నొక్కనదనములు గడపె నని పూర్వగాథలలో నున్నది.

"ఉ. అంత నకించనాప్తిని మహాబలుఁ డప్పుడు వేగిరీనిలో
వింతగ నింపుసొంపెసఁగ వేమువు గామునగంటిలో పలు
పంతము మీఱఁ గౌదరులపాటిని వాడకఁ దిన్న నెట్టను
కొంతవహించె నచ్చటను గోరికఁ బాద్మవసాయనాయకుల్."

అని వేంకటగిరివంశావళి గ్రంథమున వ్రాయఁబడినది. "అట్టి ధర్మయాజ్య మునకుఁ బాలికాఁపుగా చేచఁ డనునొక పంచముని నియమించి యుంచెను. నిత్యమును వానికి నియోగింపవలసినపనులు నిర్ణయించి చెప్పుచుండును." అని రావువంశీయులచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది. చెవిరెడ్డి యాకలిప చేచఁడు నాగభైరవునిగుడికడ నున్న యొకపొలమును దున్నుచుండఁగా నాఁగటికిఁ దగిలి యొకశాసనము గనుపట్టె ననియు గ్రమ చెప్పఁబడినది. చెవి రెడ్డి యాశాసనమును జదివి చేచనితో రెండులక్షల ధన మున్నదని చెప్పి నట్లుగా పద్మనాయకచరిత్రములో ఎనిమిది పత్త్రములో:—

"చ. కనుగొనివచ్చి రేచఁ డతిశౌతుక మొప్పఁగ రెడ్డిసన్నిధిన్
వినుతవిధేయుఁడై యపుడు వేడుకమీఱఁగ విన్నపింపఁగా
ఘనుఁ డరుదెంచి చూచి కుతుకంబున స్వాంతముగాఁ బఠించి తా
ననియను గంగులకులపదార్థము లుండెనటంచు వానితోన్."

అని వ్రాయఁబడినది. కాని వేంకటగిరివంశావళిలో:—

"గీ. కడుగయ్యంబున రేచనిఁ గాంచి యచట
గంటె నసలతుది త్రంబు గలదు నరుని
బలి యొసఁగి దీనిఁ గైకొనవలయు ననుచు
వ్రాసియున్నది నిక్క మీశాసనమున."

అని రేచనితోఁ జెవిరెడ్డి చెప్పినట్లు భేదముగా నున్నదిగాని పోమాద్రిరెడ్డి ప్రశంస కావ్యరీతియుండలేదు. రేచఁడు మూఁడువరములు గోరినట్లు పద్మనాయకచరిత్రమునందును, నాలుగు వరము లిచ్చినట్లు వేంకటగిరివంశావళి యందును జెప్పఁబడి యుండఁగా వేంకటగిరిరాజులవంశచరిత్ర మను నీ నూతనగ్రంథమున నొక్కవరమే పేర్కొనఁబడి యున్నది. తక్కినవరముల సంగతులు సామిరెడ్డి, ఎఱ్ఱక్కసానిశాసనములవలన నసత్యములుగ నేర్పడి నవి గనుకను, వారియిండ్ల వివాహములు జరుగునప్పుడు మాలవాండ్రకుఁగూడ వివాహముచేయు నాచారము ఇప్పటికిఁగూడ జరుగుచున్నది గనుక నీవివాహ వరమును మాత్రమె పేర్కొని రేచనిపేరిట రేచెర్లగోత్రముఁ బెట్టుకొనుట మొదలగునవి విడిచిపెట్టవలసి వచ్చినది. కాకతిగణపతిదేవరాజు చెవిరెడ్డిని సన్మానించిన తరువాత,

"గీ. నాఁడాదిగ సుకవీంద్రులు
వెలుగ వేతాళుఁ డనుచు వేమఱు బిలువన్
బోఁడిమి నుతింప విమతుల
గోడక యవ్విభుఁడు ధాత్రి నొగిఁ జెలువొందెన్."

అని చెప్పఁబడి యుండఁగా నూతనగ్రంథమునందు వేతాళనాయఁ డని గణపతిదేవుఁడు బిరుదనామ మొసంగె నని చెప్పఁబడియున్నది. ఇట్టి గ్రంథము

లందుఁ బరస్పరవిరుద్ధము లైన విషయము లనేకములు గలవు. ఇదిగాక నుగ్గు వేంకటగిరివంశావళి మొదలగు గ్రంథములలోని గాథలు పరస్పరాంశములకు విరుద్ధములుగ నున్నప్పుడు విశ్వసింపకపోయిన భంగము లేదు గాని యీ గాథ లను మార్చి వేఱువిధముగఁ జెప్పుటకుఁ గారణమేమి? పద్మనాయక చరిత్రములో మూలపురుషుఁ డాదిజగన్నాథరా వని చెప్పఁబడుచుండఁగా పేరమాగ్రిరెడ్డి యని నూతన గ్రంథమునఁ జేర్చఁబడియున్నది. మఱియింద్ర పోలిరెడ్డియు,

"క. ఆపగమువాదనాన్వయ
దీపకుఁడై పోలిరెడ్డి ధృతి జనియించెన్
ఆపుణ్యగుణనరేశ్వరుఁ
జేపునఁ జెవిరెడ్డిఁ గనియె నిల వినుతింపన్."

అని పద్మనాయక చరిత్రమునఁ గానంబడుచున్నది.

ఆదిజగన్నాథరావు పోలిరెడ్డి నామములుగాని, పేరమాగ్రిరెడ్డి నామముగాని, రేచెర్లనామిరెడ్డి ఎఱ్ఱకొండసాని శాసనములలోఁ గానరావు. ఇవన్నియు నటుండనిచ్చి ముఖ్య విషయమును విమర్శించి చూతము. చెవిరెడ్డి బేతాళనాయఁ డను పౌరుషనామమును గణపతిదేవుఁ డొసంగెనని సంగతిని విమర్శించి తెలిసికొను టత్యావశ్యకమై యున్నది. ఎఱ్ఱకొండసాని శాసనము నాఁటికి అనఁగా శ్రీ. శ. ౧౨౦౭వ సంవత్సరము నాఁటికి ఎఱ్ఱకొండభర్త చెవిరెడ్డి యనియే చెప్పంబడి యుండుటచేత నంతకుఁ బూర్వము యీ వృత్తాంతమంతయు నడచి యుండవలయును గదా. చెవిరెడ్డికిట్టి ప్రసిద్ధబిరుదముల వేనిని ఎఱ్ఱకొండ తన భర్తను వర్ణించు సందర్భమున వర్ణింపకుండుటకుఁ గారణ మేమి? మఱియు ఏకరణార్ణ, శౌచగాంగేయ, సత్యరత్నాకర, దుష్టజనభీకర, వీరలక్ష్మీనివేశ్వర యను బిరుదములను చెవిరెడ్డి వహించియుండెనని యామె శాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది గదా. ఇట్టి ఏకరణార్ణుఁడు, శౌచగాంగేయుఁడు, దోర్బలభీముఁడు, రణరంగధీరుఁడు, శౌర్యసంపన్నుఁడు నైన బేతదండనాయకుఁడు తా నైశ్వర్యసంపన్నుఁడై యుండియు, ప్రభువై యుండియు, దుర్జ్ఞధనముగనై తనయందు భక్తి విశ్వాసముల

గలిగి యనేక సంవత్సరములుగాఁ దనచేఁ బోషింపఁబడుచు తన్ను బలి యిచ్చి ధనము గైకొనుమని చెప్పినంతటి విశ్వాసపాత్రుని రేచఁడనువానిని క్షుద్రదేవతల ప్రీతికై సంహరించె ననుమాట విశ్వసించుట కొంతమాత్రము నొప్పి యుండలేదు. ఎఱ్ఱకసానిశాసనము నాఁటికి గణపతిదేవుని పరిపాలనము ప్రారంభమై పది సంవత్సరము లయ్యెను. ఈలోపలనే బేతిరెడ్డి యను బేతాళనాయనిఁ గణపతిదేవునివలన సన్మానములు గలిగి పైబిరుదములు వహించుట తటస్థమయ్యె నని చెప్పఁగూడునేమో? అదియు విమర్శింతము. ౧౨౦౮వ సంవత్సరమున బేతిరెడ్డి కలంకరింపఁబడిన బిరుదములు ౧౨౦౯వ సంవత్సరమున నామిరెడ్డిగూడ వహించి యుండెను. వెలుగోటివంశచరిత్రకారులు నామిరెడ్డి బేతిరెడ్డి తన్నయని యూహించుచున్నారు. కాఁబట్టి పైకార్యములకు బిరుదములకు నెట్టిసంబంధము లేదు. నామిరెడ్డినామము బేతిరెడ్డికి నామాంతర మని చెప్పుటకు వలను గాదు. నామిరెడ్డి భార్య సైతాంబ యని చెప్పఁబడినది గాని యెఱ్ఱకసాని యని చెప్పఁబడి యుండలేదు. వాదముకొఱకు నామిరెడ్డి బేతిరెడ్డి తన్నయనియే యొప్పుకొందము. అతఁడు వహించిన బిరుదముల చేతను జ్యేష్ఠుఁ డగుటచేతను ౧౨౦౨వ సంవత్సరమున నామనగల్లు ప్రాంతదేశము నతఁడే పరిపాలించుచుండె నని చెప్పక తప్పదు. అన్న పరిపాలనము చేయుచుండ తమ్మునికిఁ గిరీటమునిచ్చె ననుట యసందర్భము గాదా. వాస్తవముచేత నామనగంటిప్రభువులు కిరీటాధిపతులు గారు. కిరీటాధిపతు లని యొకవేళ సంగీకరించినను జ్యేష్ఠుఁడు పరిపాలనము సేయుచుండఁగాఁ గిరీటమొసంగె ననుట ధర్మవిరుద్ధము. అప్పటికి నామిరెడ్డిగూడ మృతి నొంద యుండవచ్చు నని చెప్ప సాహసింపవచ్చును. అట్లయినచో జ్యేష్ఠుని రాజ్యమునకుఁగూడ కిరీటాదిరాజచిహ్నములు తమ్మునికి సంక్రమింపక మానవు. అట్టి కిరీటాది రాజచిహ్నములను వహించి యుండఁగా మరలఁ గిరీటము నొసంగ నవసరము లేదు. ఎఱ్ఱకసానిశాసనమున నామె భర్తయొక్క విశ్వవిఖ్యాతాదిగుణగణంబు లభివర్ణింపఁ బడియెను గాని యతఁడు కిరీటాధిపతి యని యభివర్ణింపఁబడి యుండలేదు. మఱియు,

"శ్లో. రాజత్కీర్తే ర్గణపతినృప స్యాఖిలోర్వీశచూడా
రత్నవ్రాతద్యుతితతిసముద్భాసితాఙ్ఘ్రిద్వయస్య
సన్మర్యాదానిరతనిఖిలక్ష్మాజనే వర్ధమానే
రమ్యే రాజ్యే విపులసుఖదే ప్రోన్నతస్య ప్రహర్షః."

సమస్తభూపతుల కిరీటరత్నకాంతులచేఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁబడిన పాదయుగ్మము గలిగి ప్రహర్షముచే నిండియున్న గణపతిదేవుని రాజ్యకాలమున అని మాత్రము చెప్పిన తరువాత నామిరెడ్డి దానధర్మమును గూర్చి ముచ్చటింపఁ బడియెను. అంతియగాని తన భర్తృయైన బేతిరెడ్డి గణపతిదేవచక్రవర్తివలన విశేషరాజ్యవైభవములను గిరీటమును దక్షిణగల యాయుధ విశేషంబులను బడసినట్లు చెప్పియుండలేదు. ఇంక నామిరెడ్డి శాసనమున గణపతిదేవచక్రవర్తి వర్ణింపఁబడిన పిమ్మట,

"శ్లో. తస్య ప్రసాదా త్పృథువైభవస్య
పృథుప్రదానస్య విభోః పృథుశ్రీః
నామః కృతి స్తుత్యగుణాభిరామః
కామామ్బికాసూను రనూనసత్త్వః."

అని గణపతిదేవునియొక్క ప్రసాదముచేతనే యధికవైభవమును, అధికసంపదయును, మొదలగువానిం బడసినట్లు చెప్పఁబడి యున్నది. ఇట్లే మొదటి శాసనమునఁ బ్రతాపరుద్రుని ప్రసాదముచేత నామిరెడ్డి యైశ్వర్యమును బొందెనని చెప్పఁబడి యున్నది. ఏతత్ప్రసాదవైభవముచేతనే నామిరెడ్డి పిల్లలమఱ్ఱి గ్రామంబునఁగట్టించిన కామేశ్వరీకాచేశ్వర నామేశ్వర దేవాలయంబు లోరుఁగల్లు నగరంబునఁ బ్రతాపరుద్రుండు నిర్మింపించినయాలయ శ్రేష్ఠంబుచందంబున నత్యున్నతములై లోకోత్తరశిల్పంబులతో గుఱువిందశిలామయములై వెలయుచున్నవి. ఎఱ్ఱకసానిశాసనము నాఁటికి బేతిరెడ్డి మరణముఁ బొందియుండుటచేతనే యామె తనయత్తింటివారియొక్కయుఁ బుట్టింటివారియొక్కయు వంశాభివర్ణనము గావించి తన ధర్మములనుగూర్చి చెప్పుకొనుట తటస్థించినది. ఈవిధ

యము లన్నిటిని జూచి విమర్శించినప్పుడు చెవిరెడ్డిగాథ విశ్వాసపాత్రమైనది గాదని నిష్పక్షపాతబుద్ధిగలవారికి బోధపడక మానదు.

ఈగాథల నన్నిటిని విడిచి శెట్టి వెలుగోటివారివంశవృక్షమునం జేర్పంబడిన పురుషులయొక్క కాలనిర్ణయాదివిషయములనుబట్టి చూచినను, ఏతచ్చరిత్రములోని పురుషులనుగూర్చి వ్రాయంబడిన యాసందర్భవాక్యములనుబట్టి చూచినను, చేతిరెడ్డి వేంకటగిరి, మైలవరము, పిఠాపురము, బొబ్బిలి, జటప్రోలు సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుం డనుసిద్ధాంతము నిలువం జాలదు.

బేతిరెడ్డి మూలపురుషుఁడు కాఁడు

వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందుఁ బిల్లలమఱ్ఱి బేతాళనాయనికి "దామానాయఁడు, ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు, రుద్రనాయఁడు," అను ముగ్గురుకొడుకులు గలరనియు, వారిలోఁ జ్యేష్ఠుఁ డైన దామానాయనికి "౧ వెన్నమనాయఁడు, ౨ సబ్బినాయఁడు, ౩ పెద్దన్న, ౪ బ్రహ్మనాయఁడు, ౫ పేర్నీఁడు, ౬ నూర్నీఁడు, ౭ మల్లినీఁడు" అను పుత్త్రులు గలరనియు నుదాహరింపఁబడియెను. శ్రీనాథకవిరాజప్రణీతమైన పల్నాటివీరచరిత్రమున బేతినాయనికి దొడ్డనాయఁడును, అతనికి "పెద్దన, బ్రహ్మనాయఁడు, పేర్నీఁడు, నూర్నీఁడు, మల్లినీఁడు" అను నేవురుపుత్త్రులు గలరనియు, వ్రాయంబడియున్నది. రేచెర్ల బేతినాయనినామమునుగాంచి భ్రమించిరో, పల్నాటివీరులలో సుప్రసిద్ధుఁ డైన బ్రహ్మనాయఁడు వెలుగోటివారివంశములోనివాఁ డే యైయుండు నన్న సంపూర్ణవిశ్వాసముచేతనో, పల్నాటివీరులకాలముం దెలిపెడు చరిత్రాంశము లెఱుంగమిచేతనో, మఱి యేమికారణముచేతనో, పిల్లలమఱ్ఱిబేతాళనాయని వంశమును పల్నాటిబేతినాయనివంశమును నొక్కటిగఁ జేసి బేతిరెడ్డియే బేతాళనాయఁ డని పూర్వాభాసములతో సిద్ధాంతము చేసియున్నారు.

బ్రహ్మనాయనిఁ దండ్రి దొడ్డనాయఁ డని పల్నాటివీరచరిత్రమునం జెప్పంబడియుండుటచేతను, పిల్లలమఱ్ఱిబేతాళనాయనికొడుకులలో దొడ్డనాయఁ డనువాఁడు లేకుండుటచేతను, సంబంధమునకుఁ జిక్కు గలుగఁగా బేతాళనాయనిపుత్త్రులలో దామానాయఁడు జ్యేష్ఠుఁడగుటం జేసి దొడ్డనాయఁ డని

పిలువఁబడుచుండవచ్చును గాన, నతనికి దొడ్డనాయఁడని నామాంతర ముండి వచ్చునని సమాధానముఁ జెప్పి సమర్థింపఁ జూచుచున్నారు. [illegible] బేతిరెడ్డి బేతాళనాయఁడని చెప్పుటచేత మతిపోయి [illegible]. బేతిరెడ్డి మల్లారెడ్డి యను పుత్త్రుఁడు కలఁడని బేతిరెడ్డి భార్య శాసనములోఁ జెప్పఁబడి యున్నది. అప్పుడు మల్లానాయనికి దామానాయఁడని నామాంతర ముండ వచ్చునని సమర్థింపఁ జూచుచున్నారు. ఈ యూహలకుఁ గల్పనలకు సంబంధము వలన బేతిరెడ్డికొడుకు మల్లారెడ్డి కొందఱకు మల్లానాయఁడుగాను, మఱికొందఱకు దామానాయఁడుగాను, ఇంకకొందఱకు దొడ్డనాయఁడుగాను, వెల్లుగోటివంశచరిత్రకారులకు "మల్లానాయఁడు, దామానాయఁడు, దొడ్డనాయఁడు" అను త్రిస్వరూపము లేకరూపముగాను గన్పడఁజేయుటకై యూహాకారములఁగాంచి కడగండ్లపాలు గావలసి వచ్చినది. లోనేమి? ఆ గ్రంథకర్తల యభీష్టానుసారముగానే మల్లానాయఁడే దామానాయఁడనుకొందము. అట్లయిన నెల్లూరుశాసనమునాఁటికి మల్లానాయఁడు దామానాయఁడు అను దొడ్డనాయనికి సంతానము లేదని యెల్లూరుశాసనమును బట్టి స్పష్టమగుఁగద! అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౦౮వ సంవత్సరమునాఁటికి దొడ్డనాయనికి సంతానము జనింపలేదు. ఒకవేళఁ బుట్టినాఁగని యూహించినను శిశువై యుండవలయును గదా. బ్రహ్మనాయనికాలము మనము తెలిసికొన్నచో యదార్థస్థితి బయల్పడక మానదు. పల్నాటిప్రభువయిన యలుగురాజు పుత్త్రులలో నొకఁడు మలిదేవరాజు పక్షమును బూనిన బ్రహ్మనాయనికిని నలగామరాజు పక్షమును బూనిన నాగాంబ యనియెడు నాయకురాలికిని ఘోరయుద్ధము జరిగెనని పల్నాటి వీరచరిత్రమువలనఁ బ్రసిద్ధమగుచున్నది. ఈయుద్ధము క్రీ. శ. ౧౧౭౬–౧౧౮౨ సంవత్సరముల నడుమ జరిగెనని యితర చరిత్రాంశములను బట్టి నిర్ధారింపఁబడుచున్నది. పల్నాటివీరచరిత్రమునఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు నలగామరాజునకు యుద్ధకాలమున వేయిగుఱ్ఱముల నంపెననియు, ధరణికోటరాజైన భీమరాజునకు వర్తమాన మంపెననియు, అతనికొడుకు రుద్రదేవరాజు రాజ్యభారము వహించెననియు, నలగామరాజునకు సాగిపోతురాజు సాహాయ్యముఁ

జేసెననియు, కళ్యాణపురిబిజ్జలునికొడుకు వీరసోమేశ్వరుని కూఁతును మలిదేవరాజు వచ్చి పెండ్లిచేయఁబడెననియు చెప్పఁబడి యున్నది. హోసలరాజయిన రెండవ వీరబల్లాలునినామమును, వెలనాటి చోడగొంకరాజునామమును ఉదాహరింపఁబడినవి. వీరందఱును గొంచెమించుమించుగా సమకాలికులై యున్నారు. వీరిలోఁ గోటకేతరాజు ౧౧౯౨వ సంవత్సరమునఁ బరిపాలనమువహించినవాఁడు గావునఁ బల్నాటివీరులయుద్ధకాలమున నితనితండ్రి భీమరాజు ధరణికోటలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. కేతరాజు బ్రహ్మనాయునికడకు రాయబారము గొనిపోయెను. బిజ్జలునికొడుకు వీరసోమేశ్వరుఁడు మృతినొందినతరువాతనే పల్నాటియుద్ధము జరిగెనని చెప్పఁబడినందునను, వీరసోమేశ్వరుఁడు ౧౧౭౬వ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనముఁ జేసినందునను, పల్నాటియుద్ధము ౧౧౭౬ - ౧౧౯౨ సంవత్సరములకు నడుమ జరిగెననుటకేసందేహమును లేదు. ఇంత యేల? మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁడు నలగామరాజునకు సైన్యమునంపె నని చెప్పఁబడియుండుటచేత ౧౧౯౬ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసిన ప్రతాపరుద్రునితో బ్రహ్మనాయఁడు సమకాలికుఁ డనుట స్పష్టముగదా. ౧౨౦౯ దవ సంవత్సరమునాఁటికి బ్రహ్మనాయనితండ్రి యగు దొడ్డనాయఁడనెడు దామనాయఁ డను మల్లానాయనికే సంతానమే లేకయుండఁగాఁ బ్రతాపరుద్రునితో సమకాలికుఁ డగు తనతాత యైన జేతినాయనితో బ్రహ్మనాయఁ డెట్లు సమకాలికుఁ డయ్యెను? ఆయుద్ధమునాఁటికిఁ గోడలితోఁ గాఁపురము సేయుచున్న కొడుకుగూడ బ్రహ్మనాయనికిఁ గలఁడు. అనఁగాఁ బ్రపితామహుఁడు, పితామహుఁడు, మనుమఁడు, వయసువచ్చినమునిమనుమఁడు నేకకాలమున నున్నవారని చెప్పవలసి వచ్చును. ఇది యెంతయు నసందర్భముగా నున్నదికదా? జేతానాయఁడు గణపతిదేవునివలన సత్కారములను బొందకపూర్వమే బ్రహ్మనాయఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రునికాలమున జరిగిన పల్నాటియుద్ధములో విజయము గాంచినట్లు బోధయగుచున్నదికదా? పల్నాటివీరచరిత్రములో బ్రహ్మనాయనితండ్రి దొడ్డనాయఁడు యుద్ధమునాఁటికిఁ జనిపోయె నని చెప్పఁబడియున్నది. ౧౨౦౯ దవసంవత్సరములో సెట్టికార్యసాని

శాసనములో నభివర్ణింపఁబడి బ్రదికియున్న యీ పుత్త్రుఁడు మల్లానాయఁడనెడు దొడ్డనాయఁడు ముప్పదిసంవత్సరములకుఁ బూర్వమే మృతినొందవలసినదురవస్థపట్టినదిగదా! ఆయా గ్రంథములలో నుండువిషయములను విచారింపక కల్పితగాథలను బట్టుపొగడ్తలను నమ్మి వంశవృత్తములను గూర్చినచోఁ జరిత్రకారులు తప్పక పరిహాసపాత్రులు గాక మానరు. కాఁబట్టి తెలిపినపర్యవసానమేమనఁగా, వెలుగోటివారివంశచరిత్రమును, తద్వంశవృక్షమును చరిత్రమునకు విరుద్ధముగాఁ గూర్పఁబడియున్నవనియు, వానిని సంస్కరింపించుకోవలసియున్నదనియు స్పష్టమగుచున్నది. రేచెర్ల పిల్లలమఱ్ఱి బేతిరెడ్డి వెంకటగిరి, పిఠాపురము, మైలవరము, జటప్రోలు, బొబ్బిలి సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁడు కాఁడనియు, పల్నాటివీరుఁడైన బ్రహ్మనాయఁడే పిల్లలమఱ్ఱి బేతిరెడ్డికి మనుమఁడు గాఁడనియు, ఈ బేతిరెడ్డికి మల్లారెడ్డి యనుకొడుకొకఁడే గలఁడనియు, సిద్ధాంతమగుచున్నది. వెలుగోటివారిపూర్వులయిన యాచపోతానాయఁడును, మాధవనాయఁడును, వారిశాసనములలో చెన్నమనాయని నుండియే తమపూర్వులను జెప్పుకొనియున్నారుగాని పిల్లలమఱ్ఱి బేతిరెడ్డిని మూలపురుషునిగాఁ జెప్పికొనియుండలేదు. సర్వజ్ఞసింగమనాయఁడు సయితము తన సింగభూపాలీయమున [illegible]ములోని [illegible] మొదలుకొని వంశజులను వర్ణించెనుగాని సుప్రసిద్ధుఁడయిన బేతిరెడ్డి మొదలగువారి నెవ్వరిని పేర్కొనియుండలేదు. ఇప్పటివారికంటె వారు ప్రాచీనులుగనుక వారికి గాథల పూర్వోత్తరసందర్భములు చక్కఁగాఁ దెలిసియుండవలయునుగదా? వారేల తమశాసనములందును గ్రంథములందును సుప్రసిద్ధవంశజుల నభివర్ణింపక మానధారణము గలిగియుండురు?

సప్తమ ప్రకరణము.

పలనాటివీరచరిత్రము.

మొదటి ప్రతాపరుద్రునకు సమకాలికు లయిన పల్నాటివీరులచరిత్రమును సంగ్రహముగా నీ ప్రకరణమున వివరింపఁబోవుచున్నాఁడను. పండ్రెండవశతాబ్ద ప్రారంభమునఁ బల్నాడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతులుగ నుండిన హైహయవంశజు లయిన కలచుటిరాజులచేఁ బరిపాలింపఁబడుచుండెను.[1] భీమదేవుండు, రుద్రుఁ డను నామాంతరముగల చాగిబేతరాజు పల్నాటికిఁ బ్రభువై భూలోకమల్లుఁ డను పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తికిఁ గప్పము గట్టుచుండె నని మొదటి ప్రకరణమునఁ జెప్పియున్నాఁడను.[2] ఇతఁడు కామనూరు గ్రామవాస్తవ్యుఁడు ఋగ్వేదపదపాఠియు నగు సోమ బ్రాహ్మణునిచే మాధవిపట్టణమునఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన త్రిమూర్తి దేవాలయమునకు శా. శ. ౧౦౭౧ సౌమ్యసంవత్సరము (క్రీ. శ. ౧౧౪౯-౫౦) దానశాసనమును వ్రాయించెను. ఇందుఁ జెప్పఁ

1. పల్నా డనునది గుంటూరుజిల్లాలో నొకతాలూకా యైయున్నది. ఇయ్యది కృష్ణానదీ దక్షిణతీరమున సముద్రమునకు నించుమించుగా ౧౫౦ మైళ్లదూరములో నున్నది. ఈసీమకు నుత్తరమునకు బడమటకు ౭౫ మైళ్ల పొడవునఁ గృష్ణానది ప్రవహించుచున్నది. దీని దక్షిణభాగము కొండలచేతను దట్టములయిన యడవులచేతను నావరింపఁబడి యున్నదిగాని తూర్పునఁ జట్టడవులు మాత్రమె వ్యాపించి యున్నవి. దీనియొక్క వైశాల్యము ౧౦౪౦ చదరపుమైళ్లుండును. నాగులేరు, చంద్రవంక, యనునదులు దీనిగుండఁ బ్రవహించుచున్నవి. ఈభూప్రదేశము చరిత్రకాలమునకుఁ బూర్వమునుండియుఁ బ్రఖ్యాతి వహించి యున్నది. ఇది మొదట నాగులకు నివాసభూమిగ నుండి యాంధ్రభృత్యవంశపురాజుల పరిపాలనకాలమునఁ బల్లవులచే నాక్రమింపఁబడి పల్లవనా డనిపేరు పొంది పరుజా పలనా డనియు, పల్నాడనియు వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. చరిత్రాంగముల నెఱుంగమి కొంద ఱాంధ్రకవులు పల్లనాడని గ్రంథస్థము గావించిరి. అట్టి వ్యుత్పత్తి యంతగాఁ బాటింపఁబని లేదు.

2. ఆంధ్రులచరిత్రము రెండవభాగము మొదటిప్రకరణము ౨౪-౨౫ పేజీలను చూడుఁడు.

బడిన మాధవిపట్టణము గురిజిందస్థల మనియు గురిజాల యనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది. పల్నాటిలోని మాచెర్ల గ్రామములోని చెన్నకేశవస్వామి దేవాలయములో నింకొక శాసనము పండ్రెండవశతాబ్దప్రారంభమునాఁటిది గలదు. పల్నాటికి రాజధాని యగు మహాదేవితటాకము (మాచెర్ల) లో నొకానొక యాదిత్యునిచే నాదిత్యేశ్వరదేవాలయము నిర్మింపఁబడినది. చంద్రకులమునందు జనించిన కార్తవీర్యార్జునుని వంశమునందుఁ బుట్టిన హాగిదేవరాజు నలుగురు కుమారులలోను రెండవవాఁడగు విగకామునికుమారుఁడు ఇతరాజు దీనికి భూదానము చేసియుండెను. హైహయవంశజు లయిన యీరాజులు పండ్రెండవ శతాబ్దప్రారంభమునందుఁ బల్నాటికిఁ బ్రభువులై పరిపాలించు చున్న విషయము వాస్తవ మని యీశాసనములంబట్టి స్పష్ట మగుచున్నది. ఈరాజుల యొక్క చరిత్రమే పల్నాటివీరచరిత్ర మనుపేరఁ బెక్కండ్రు తెలుఁగుకవులచే ద్విపదరూపమున వ్రాయఁబడి యాంధ్రదేశమునఁ బఠింపఁ బడుచున్నది. ఈగ్రంథమున ననేక పాఠాంతరములు గలవు.[1] ఈగ్రంథములన్నిటిలో శ్రీనాథకవి ప్రణీత మైనదని చెప్పఁబడు గ్రంథము మాత్రము ప్రాచీనమైనదిగఁ దోఁచుచున్నది. పాఠాంతర భేదములను విడిచి నేను గ్రహించిన కథాసారమును మాత్రమే యిందు వివరింపఁబోవుచున్నాఁడను. ఉత్తర హిందూస్థానమునఁ జాలమాచాపురి యనుపట్టణము గలదు. దానికి జంఝాపుర మను నామాంతరము గలదు. ఆపట్టణమును గార్తవీర్యార్జునునకు నేఁడవతరమువాఁడైన యనుగురాజేలుచుండెను. కార్తవీర్యార్జునుఁడు చేసిన పాపములు తన్ను బాధింపఁగా ననుగురాజు విదగ్ధులగు విప్రవర్యుల యాలోచనము నైనాని జీడిమానెగుడ్డలుధరించి తనసైన్యముతోను, తనమంత్రులతోను, తనధనము

౧. పల్నాటివీరచరిత్రమును శ్రీనాథకవి, కొండయ, మల్లన, అలరాజు, కుదిగొండవీరభద్రకవి, మొదలగువారు రచించియున్నారు. వీరిలో శ్రీనాథుని గ్రంథము ప్రాచీనము. ఈశ్రీనాథుఁడు శృంగారనైషధాదిమహాకావ్యములను రచించిన కవిసార్వభౌముఁడే యని చెప్పుచున్నారుగాని, యీ గ్రంథములోని వ్యాకరణదోషములను వీక్షించినప్పు డీగ్రంథ మామహాకవిరచితము కాదేమో యని సందియము కలుగుచున్నది. కుదిగొండవీరభద్రకవిగ్రంథము క్రీ. శ. ౧౭౪౦ సంవత్సరమున రచింపఁబడినదిగావున నవీనము. ఇది పద్యకావ్యము. పాఠాంతరభేదము లనేకములు గలవు.

తోను, తనకుటుంబముతోను, తనకులదేవతలతోను, స్వరాష్ట్రమును విడిచి పాప పరిహారార్థమై తీర్థయాత్రలు సేయఁగోరి నానా క్షేత్రంబుల కరుగుచు పుణ్యనదులలో మునుంగుచు నాంధ్రదేశమునకు వచ్చి యమరావతి రేవునఁ గృష్ణానదిలో స్నానము చేయఁగా నల్లనిజీడినూనె గుడ్డలు తెల్లనివాయెనఁట! ఇట్లు తెల్లనగు నని బ్రాహ్మణోత్తములు చెప్పుటవలననే యనుఁగురాజు స్వదేశమును విడిచి యీదేశమునకు రాఁగలుగుట తటస్థమైనదఁట! [1] ఈదేశమునకువచ్చి యనుఁగురాజు వెలనాటి రాజవంశములోఁ జేరిన యొకకన్యను వివాహముఁ జేసికొనియుననఁట! ఆమెపేరు మైలమదేవి. చందవోలు రాజధానిగ వేంగిదేశమును రాజప్రతినిధిగనుండి పరిపాలనము సేయు మైలమదేవితండ్రి కూఁతునకుఁ బల్నాడు అరణముగా నొసంగినందున ననుగురాజు గురిజాల రాజధానిగఁ బల్నాటి కధిపతియై ప్రజాపరిపాలనము సేయుచుండెనఁట! ఇతనికి రేచెర్ల బేతినాయనికొడుకు దొడ్డనాయఁడు మంత్రిగ నుండెను. అనుగురాజునకు మైలమదేవి, వీరవిద్యాదేవి (విజ్జలదేవి,) భూరమాదేవి యను మువ్వురు భార్యలు కలరు. [2] వీరిలో మైలమదేవికి నలగామరాజును, వీరవిద్యాదేవికిఁ బెదమల్లదేవుఁడు, పినమల్లదేవుఁడు, బాలమల్లదేవుఁడును; భూరమాదేవికిఁ గామరాజు, నరసింగరాజు, పుట్టిరాజు, పెరుమాళ్లరాజును జనించిరి. వెలనాటిరాజులు శూద్రుల మని చెప్పుకొన్నారు. కార్తవీర్యార్జునుని సంతతివారయిన హైహయు లయిన కళచురిరాజులు క్షత్రియుల మని చెప్పుకొన్నారు. ఇట్టి వివాహము లాకాలమునం దనేకములు జరుగుచున్నందులకు దృష్టాంతము లనేకములు శాసనములలోఁ గానంబడుచున్నవి. చతుర్థాన్వయసంభవు లయిన

1. హైహయులు చేదిదేశమునుండి వచ్చినవారు. వీరిని కళచురిరాజు లందురు. వీరు చేదిదేశమునకు ప్రాగ్దేశమగు దాహళమండలమునఁ గొంకణదేశమునం దుండిరి. బుందేలుఖండములోనుండు కాలంజరుకోట హైహయులదే. పదునొకండవశతాబ్దమున గాంగేయదేవుఁడును, పండ్రెండవశతాబ్దప్రారంభమున మహమ్మదుఘోరియు, వీరిపై దండెత్తివచ్చుటచేత నుత్తరమున నున్న హైహయులు దక్షిణమునకు వచ్చిరి.

(2) మైలమదేవికి వీరవిద్యాదేవి యను నామాంతరము గలదని ముదిగొండవీరభద్రకవి యిరువురుభార్యలనే వక్కాణించెను.

వెలనాటిరాజులతోడి సంబంధముచేతనే హైహయరాజులు వేంగీదేశములో (గుంటూరు, కృష్ణా, గోదావరి మండలములలో) సామంతపదవులనువహించి పండ్రెండవశతాబ్ద ప్రారంభమునఁ బ్రసిద్ధిగాంచిరి. కృష్ణా, గోదావరీ మండలములలోఁ బరిపాలనము చేసిన కోనసీమరాజు లిద్దరును హైహయరాజులే యనియు; పల్నాటి హైహయులును కోనసీమ హైహయులును చాళుక్యులు ఈదేశమునుజయించినప్పుడు వారితోఁగాని, గజనీమహమూదు, మహమ్మదుగోరిల కాలములోఁగాని, యాంధ్రదేశమునకు వచ్చియుందురు. పల్నాటిలోని శాసనములలోఁ బేర్కొనంబడిన హాగిదేవరాజునకే యనుగురాజను నామాంతరము గలదేమో యని సందేహము కలుగుచున్నది. అయినను గాకపోయినను శాసనములోని హాగిరాజకుటుంబములోనివాఁడే యీ యనుగురాజు మొదలగువా రని మనము నిస్సంశయముగా విశ్వసింప వచ్చును. అనుగురాజునకు మొదట సంతానము లేకపోయినదఁట. అంతట వృద్ధుఁడయ్యుండైన యనుగురాజు తన మంత్రి యైన దొడ్డనాయనిపుత్రుఁ డగు బాదన్నను పెంచుకొనియెనఁట! [1]

పెద్దనాయనిఁ బెంచుకొన్న తరువాతనే మూవురు భార్యలయందును రాజునకు సంతానము గలుగుట సంభవించెను. రేచెర్లదొడ్డనాయనికి శీలమ్మయందు పెద్దనాయఁడు, బ్రహ్మనాయఁడు, సూరినీఁడు, పేరినీఁడు, మల్లినీడు, అను నేవురుపుత్రులు జనించి పంచపాండవులవలెఁ బరాక్రమవంతులై లోకాధికులై యొప్పుచుండిరి. వారిలో బాదన్న గొప్పశూరుఁడు; బ్రహ్మనాయఁడు రాజకార్యధురంధరుఁడును మహావీరుఁడునై యుండెను.

పెద్దనాయని కథ.

అనుగురాజు తన మంత్రి యైన రేచెర్లదొడ్డనాయనిపుత్రుఁ డగు పెద్దనాయనిఁ బెంచుకొని యాతనికి వివాహముఁ జేయ నిశ్చయింపఁగా వానికి క్షత్రియు లెవ్వరుఁ గన్యక నియ్యకపోయిరఁట! అనుగురాజే దేశదేశంబు

1. బాదన్నకే పెద్దన లేక పెద్దనాయఁ డని నామాంతరము గలదు. పెద్దన యనియే కొన్ని గ్రంథములందు వక్కాణింపఁబడెను.

లకుఁ బంపఁబడిన దూతలిట్లు క్షత్రియు లెవ్వరును శూద్రునకుఁ గన్యక నిచ్చుట కొడంబడకపోవుటచేత విసిగి వేసారి తుదకు నాంధ్రదేశములోని చందవోలునకు వచ్చిసిరి.[౧] అచ్చట నొక బ్రాహ్మణుఁ డనుగ్రహించి వారలకు నొకయుపాయము చెప్పెను. క్షత్రియుండైన కృష్ణగంధర్వుని కడకుఁ బోయి పెద్దనదత్తపుత్త్రుఁ డని చెప్పక మాటలాడి యతనికూఁతు రయిన ముక్తలవాంబ నిప్పించి వివాహకార్యము నెఱవేర్చు టుచిత మని యాతఁడు చెప్పెను. ఆయుపాయ మనుకూలముగ నున్నదని భావించి దూతకృత్యమును నెఱవేర్పఁడి బ్రాహ్మణులు కంచెర్లనగరమునకు గృష్ణగంధర్వుని సందర్శించి దత్తస్వీకారము సంగతి నెత్తకయే తమసందేశమును దెలిపిరి. అంతట కృష్ణగంధర్వుఁ డలుగురాజుతోడి బాంధవ్యమున కపరిమితానందమును బొంది పెద్దనకుఁ దన చిన్నకొమార్తె యయిన ముక్తలవాంబ నొసంగి వివాహముఁ జేయుటకు సమ్మతించెను. పిమ్మట బ్రాహ్మణులు గురిబాల కేతెంచి యాశుభవృత్తాంతము నంతయు నలుగురాజునకుఁ జెప్పి యాతనివలన విశేషబహుమానములను బొందిరి. ఆటుపిమ్మట నలుగురాజు దైవజ్ఞు లయిన పెద్దలవలన నొక శుభముహూర్తమును విచారించి బంధుపరివారసమేతముగాఁ గంచెర్లకుఁ దరలిపోయి యాశుభముహూర్తమునఁ బెద్దనకును ముక్తలవాంబకును వివాహమును గావించి పెద్దన నత్తవారింట విడిచి నిజరాజధానికి మరలి వచ్చిరి. అత్తవారింట నున్నకాలమునఁ బెద్దన తనబావమఱఁదులతో వనవిహారాదిక్రీడావినోదంబులఁ బ్రొద్దుపుచ్చుచుఁ దన యశ్వవిద్యానైపుణ్యమును బరాక్రమమును జూపుచు వారలకుఁ దనపట్ల ననురాగము జనింపఁజేయుకార్యములను జేయుచుండెను. ఇట్లుండ వారలకు నితండు శూద్రుం డనియు నలుగురాజు దత్తపుత్త్రుం డనియుఁ దెలియవచ్చెను. ఇయ్యది విన్నతోడనే వారలాగ్రహించి పెద్దనామనిఁ జంపఁ జూచిరి కాని యెదురొడ్డుటకు సాహసింపఁజాలక యెట్లయిన నాతనిఁ బరిమార్చు నుపాయ మాలోచింపుచుండి తద్రిని

౧. చందవోలికి ధనదుపుర మని నామాంతరము గలదు. అనుగురాజును అలుగురాజనియును చెప్పిరి.

ప్రోత్సహింపసాగిరి. అతండును మాయోపాయంబున నాతని గడతేర్చి కుల గౌరవమును నిలుపుకొనవలయు నని యాలోచించెను. ఇంతవఱకు శత్రుల నశేషులం జంపి మదించి యప్రఖ్యాతి గాంచియుండిన గంధర్వాశ్వమును బహుమానముఁ జేసిన నయ్యది వానిం దప్పక చంపు ననియు, అంతటఁ దనకొమార్తె ముక్తలాంబ వానితో సహగమనముఁ జేయు ననియు, అంతటితో వారివలనఁ గలుగఁ బోయెడు నగౌరవమంతయుఁ దొలంగు ననియు నూహించి యతం డాగుఱ్ఱము నల్లునకు బహుమానముఁ జేసెను. తానొకటి తలంచిన దైవము వేఱొకటి తలంచు నను నట్లుగా నమ్మహాకార్యమువలనఁ బెద్దన చచ్చుటకు మాఱుగా వారలెల్లరుఁ జచ్చుట సంభవించినది. పెద్దన స్వారిచేయుటయందుఁ గడితేఱినవాఁడు గావున నతం డాగుఱ్ఱము నెక్కినతోడనె యది వానియొక్క సామర్థ్యమును దెలిసికొని వానిం గడతేర్చుట యసాధ్యమని భావించి వశవర్తియై వాయువేగమునఁ బఱువిడ సాగెను. అతని రాక యెప్పటికి గానరాకపోయినందున నాయశ్వ మతనిం జంపియుండు నని యెల్లవారును నిశ్చయించిరి. తన భర్తమరణమునకు మిక్కిలి దుఃఖించి ముక్తలాంబ బ్రదుకునం దాస విడిచి భర్తతో సహగమనముఁ జేయఁ దలపోసె తన యభిప్రాయమును తల్లిదండ్రులకు సహోదరులకునుఁ జెప్పి చితిని పేర్పించి యగ్నిని దరికొల్పి యందులో దుముక సంసిద్ధురాలై యున్న సమయమునఁ బెద్దన యాయశ్వంబుతో వాయువేగమున వచ్చి యామెను బట్టికొని పోయి తన ప్రక్క నుంచుకొని తన బావమఱఁదులతోడఁ బోరాడి వారలనెల్లర నుక్కడించి యాపట్టణమును నాశనము గావించి మహాపౌరుషమును జూపి పిమ్మటఁ దన పుట్టినయింటికిఁ బోయి తన తల్లిదండ్రులకును బంధుజనంబులకు నమితానందమును గలుగఁజేసె హయారూఢరేవంతుఁ డను మహాబిరుదమును గాంచి పల్నాటివీరులలో సుప్రసిద్ధుఁ డయ్యెను. వీరచరిత్రమునం దీతనిచర్య లత్యద్భుతముగా వర్ణింపఁబడినవి.

నర్లకొండ దండయాత్ర.

తరువాత దొడ్డనాయఁడు మంత్రిగ నుసుగురాజు ప్రజారంజకముగఁ

బరిపాలనము సేయుచుండ నొకనాఁడు దానును తెప్పలినాయఁడు 1. అను వాఁడును, మృగయావినోదార్థము నరణ్యమునకుం జని నగ్గకొండ సామీప్య మున బసచేసి యుండిరి. అక్కడ నొక వ్యవసాయదారుఁడు కొన్ని విత్తన ములను దెచ్చి రాజునకు కానుకగా నర్పించెను. ప్రభువు వానిని స్వీకరించి యంతఃపురమున నుండు గాణలకుఁ బంపెను. వారలింక నట్టివిత్తనములు గావ లయు నని కోరఁగాఁ దెప్పలినాయఁ డారైతులపొలములను దోఁచి విత్తనము లను సంగ్రహించి తెచ్చెను. అట్టివిత్తనములతో వారెల్లరును గురిజాలకు వచ్చిరి. ఆవిత్తనములను గొల్లఁబోయిన పొలముకాపులు తెల్లరును తమ దురవస్థనంతయు దమ యేలికకు విన్నవించుకొనిరి. అంతట నాయేలిక యాగ్రహోయత్తచిత్తుఁ డై యలుగుభూపతికి భయంకరమైనసందేశమును బంపెను. దొడ్డనాయఁడు తెప్పలినాయనితోడ నగ్గకొండపై దండయాత్ర వెడలెను. ఈదండయాత్ర వీరచరిత్రమున నత్యద్భుతముగా నభివర్ణింపఁబడినది. అప్పు డచ్చట నగ్గకొం డ ప్రభువునకును దొడ్డనాయనికిని భయంకరమైనయుద్ధము జరిగెను. ఆయు ద్ధములో నగ్గకొండనాయకుఁడు మృతి నొందెను. వానిసైన్యము పలాయన మయ్యెను; నగ్గకొండ శత్రువులకుఁ జిక్కి దోఁచుకొనఁబడియెను. ఇట్లు దొడ్డనాయఁడు విజయముతో గురిజాలఁ బ్రవేశించెను.

నాయకురాలి వృత్తాంతము.

జిట్టగామాలపాడను గ్రామమున గోదరిరామిరెడ్డి యనుపేరుగల యొకబీదరైతు పొలములో బనిచేసికొనుచుండఁగా నాసమీపమునం దున్న కంచెలో నొకయాఁడుశిశువు కాన్పించెను. ఆరైతు శిశువును గొనిపోయి పెంచుచుండెను. ఈశిశువుమాత్రమే గాక యాతని కాదినమున భూమిలో నుండి ధనముకూడ లభించెను. అతఁ డాధనముతో భాగ్యవంతుఁ డయ్యెను. అతఁడు మిక్కిలిగొప్ప ప్రేమఁబులో నాశిశువునకు నాగమ్మ యని పేరు పెట్టి నిజపుత్రికనుంబోలెఁ బెంచి పెద్దదానిఁగఁ జేసెను. తరువాత రామిరెడ్డి యామె నొకధనికున కిచ్చి వివాహముం జేసెను కాని, యత్యంతస్వల్పకాలములోనే

1. ఇతఁడు బాలుఁడు.

తండ్రియు భర్తయుఁ గూడ మృతినొందుట సంభవించి వారల యైశ్వర్యమంతయు నీమెకే సంప్రాప్త మయ్యెను. తన యైశ్వర్యబలముచేత నీమె దేశమున నొక ప్రముఖురాలుగ నుండి యాత్మశక్తిచేత నెల్లూరి యనుగురాజు యొక్క అనుగ్రహమును సంపాదించి నాయకురాలను బిరుదునామమును వహించి ప్రఖ్యాతి గాంచెను. ఇట్లు తన నేర్పుచేత రాజును వశపఱచుకొని మంత్రాంగముచేసి యెట్లయిననేమి యనుగురాజునకును దొడ్డనాయునికిని విరోధమును గల్పించెను. అంతట దొడ్డనాయఁడీమె దుర్మంత్రములవలన మంత్రిపదవిని తన రెండవకుమారుఁడైన బ్రహ్మనాయుని[1] విడిచిపెట్టి తాను దొలంగెను. బ్రహ్మనాయఁడు స్వప్రయోజనపరుఁడై తన ప్రభువైన యలుగురాజును జంపించెను. తరువాత దొడ్డనాయఁడును మగణము నుండెను.

నాయకురాలి దుస్తంత్రములు.

అలుగురాజు స్వర్గస్థుఁడైనవెనుక నలగామరాజు పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను. ఒకనాఁడు నలగామరాజు స్వపరివారముతో వేఁటాడ నరణ్యమునకుఁ బోయి యందందుఁ బెక్కుమృగంబుల వేఁటాడి ధరింపరాని గ్రీష్మాతపంబునకుఁ జిక్కి మిక్కిలి దప్పిగొని విశ్రమింపఁ దగినచోటు వెదకికొనుచు వచ్చుచుండెను. నాయకురాలు రాజుమార్గమున వచ్చునని ముందుగానే తన బుద్ధిచే నూహించి యామార్గమున నొక చల్లని ప్రదేశమునఁ జలువపందిరి వేయించి స్నానంబునకు నుష్ణోదకమును పానంబునకు శుద్ధోదకమును సమకూర్చించి షడ్రసోపేతమైన భోజనమును తాంబూలము లగరుధూపములును సిద్ధము చేయించి తన ప్రభువునకై యెదురుచూచుచుండెనఁట. నలగామరాజు ప్రదేశమునకు విచ్చేసి నాయకురాలిచే సమాహూతుఁడై యచట నిలచి యామె యొక్క యాతిథ్యమును సంతోషపూర్వకముగాఁ గైకొనియెను. అతని కప్పుడా ప్రదేశమంతయు భూతలస్వర్గముగా నుండెను. అతఁడు సంతోషసాగరమునఁ దేలుచున్న సమయమును గనిపెట్టి నాయకురాలు ప్రభువునకు మాఱుగాఁ దాను కొన్నిగడియలు ప్రభుత్వము చేయుట కనుగ్రహింపవలసిన దని

1. బ్రహ్మనాయఁడు తనతండ్రిని గూడ నలుగురాజుతో స్వర్గమునకనుగమింపజేసెనని చెప్పుదురు.

వేడుకొనఁగా నందుల కాతండు శంకింపక యట్లే యని వర మిచ్చెను. తరువాత వారలందఱును గురిజాలకు మరలివచ్చిరి. కొన్ని దినములు గడచిన వెనుక నాయకురాలు వాగ్దానము ప్రకారము ప్రభుత్వమును వశపఱుపవలసిన దని యడిగెను. అతఁ డట్లు కావించెను. అంతట నామె తన పరివారమున కుత్తరువిచ్చి గ్రామములను దోఁపించి విశేషధనమును దెప్పించి నలగామరాజు కాళ్లముంగలఁ గుమ్మరింపించి 'మహాప్రభూ! సత్పరిపాలనము చేయఁగోరినపక్షమున నిట్లే ప్రతిదినము ధనార్జనము చేయవలయు' నని హెచ్చరించుటయే గాక బ్రహ్మనాయఁడు విశ్వాసవిహీనుఁడును, మోసగాఁడు నై యున్నాఁడని యతనిపై కొండెములు చెప్పెను. అతఁడు దేశముయొక్క యైశ్వర్యము నంతయు జూఱఁగొన్న వాఁడనిగూడ నిందింపసాగెను. ఈమె వలలోఁ జిక్కుకొని నలగామరాజు బ్రహ్మనాయనిపట్ల మనఃస్పర్థను వహించెను. బ్రహ్మనాయఁడు ధనముగోలుపోయినవారికి ధనము నొసంగి యాదరించుచు వారలమన్ననకుఁ బాత్రుండగుచు నుండెను. ఏమయిన నేమి? నలగామరాజాదు లీమె చేతిలోని కీలుబొమ్మలై యొటుత్రిప్పిన నటు దిరుగుచుండిరి. ఎట్లయిన నేమి? సవతితల్లిబిడ్డలైన నలగామరాజాదులకుఁ గల ప్రేమ దొలఁగునటులఁ జేసెను. అంతటితో నూరకుండక వీరవిద్యాదేవిపుత్త్రు లయిన మల్లదేవాదులను జంపింపఁ దివిరెను. దొడ్డనాయనిభార్య యగు శీలమ్మ ఘోరమైన మరణమునుండి యాబాలురను దప్పించి గాపాడి వారలను బ్రహ్మనాయనివశము చేసెను. బ్రహ్మనాయఁడు వీరలను దగ్గఱఁదీసి రాజ్యములోఁ గొంతభాగము నిప్పించి గురిజాల విడిచి వెల్లి మాచెర్ల యనుపట్టణమును గట్టించి వారల నచ్చటికిఁ గొనిపోయి వారు బాలురై నందున వారలకు బదులుగా తానే పరిపాలనము సేయుచుండెను. మాచెర్లపట్టణము చంద్రవంక యను నొకయేటియొడ్డునఁ గట్టఁబడియున్నది.

బ్రహ్మనాయని సంతానము.

దొడ్డనాయనిపుత్త్రులలోఁ బెద్దనాయఁడు కృష్ణగంధమ్మనిపూతుఁ డగు ముక్తలమాంబను బెండ్లాడె నని యిప్పటికె చెప్పియున్నాను. బ్రహ్మనాయని భార్య ఐతాంబ. ఈమెకు ఈతమ్మ యను నామాంతరము గలదు. పేర్నిని

భార్య గౌరమ్మ; సూర్నినిభార్య సీరమ్మ; మల్లినిభార్య మాచమ్మ. వీరిలో బ్రహ్మనాయనిభార్య యగు ఐతాంబకు మాత్రము సంతానము గలదు. ఐతాంబకు విష్ణువర ప్రసాదమున బాలనాయఁ డను పుత్త్రుఁడు మహాశూరుఁ డుద్భవించెను. మఱియు విష్ణువుయొక్క యనుగ్రహముచేతనే "యొక బ్రాహ్మణయువతికి జనించినట్టి అనపోతరాజు, ఒక వెలమస్త్రీకి జనించినట్టి దొర్నీఁడు, ఒక చాకలివనితకు జనించిన చందన్న, ఒక కుమ్మరకొమ్మకు జనించిన తేర్పుఁడు, ఒక కంసాలికలితకి జనించిన చందన్న, ఒక మంగలిభామకు జనించిన మంచన్న," అను నాఁడరుపుత్త్రులు బాలనాయనితో సగ్గుపాలనాఁటినుండి మిత్త్రులై యాతనికిఁ దమ్ములవలె నుండ యట్లే వ్యవహరింపఁబడుచుండిరి. బాలనాయని జన్మనక్షత్రము మంచిది కాదని దైవజ్ఞులయిన బ్రాహ్మణులు చెప్పినందున బ్రహ్మనాయఁడు వానిని జంపఁ దన ప్రియసేవకుని కన్నమదాసను * కన్నమనా యని నియోగించెను గాని యతఁ డట్లు వానిని జంపక బ్రహ్మనాయని తమ్ముఁ డగు పేరినాయనివశము గావించెను. అప్పటినుండియు బాలనాయనిఁ బేర్నీఁడు పెంచుచుండె నని చెప్పఁబడియెను. పైని చెప్పిన శ్రీప్రసాదజనితు లైన యాయిర్వురుబిడ్డలును పేర్నినిగృహమునందే పెరుఁగుచుండిరఁట!

బాలనాయని వివాహము.

కొన్ని సంవత్సరములు గడచిన వెనుక గండుకన్నమనాయఁ డనువాఁడు బ్రహ్మనాయనిసభలో నాతని కెదురుగఁ గూర్చుండి తనకొమార్తె మాంచాల యను బాలికను దగ్గఱనుంచికొని యీమెను యుక్తముగలుఁడైన యా ధనవంతునకు వివాహముచేయ నభిలాషకలదని పలుకఁగా ఆలకించి పేరినీఁడు తనయింటఁ బెరుఁగుచున్న బ్రహ్మనాయనిపుత్త్రుని రప్పించి తన ప్రక్కఁ గూరుచుండఁబెట్టుకొని యాతనికిచ్చి వివాహము చేయవలసినదని కన్నమనాయనితోఁ బలికెను. బ్రహ్మనాయఁడు తనకుమారుఁడైన బాలనాయని గుర్తించి యతఁ డెట్లు మరల బ్రతికెనని యాశ్చర్యపడసాగెను. కన్నమదాసు జరిగినవృత్తాంతమును వెల్లడించెను.

* ఇతఁడు మాలవాఁడైన కన్నమనాయనికిని పెమ్మసానికిని బ్రహ్మనాయనివరమునఁ బుట్టినవాఁడు.

బ్రహ్మనాయఁడు మహాభక్తియు, మహావిశ్వాసములుగలవాఁడుగావున దుష్టనక్షత్రమున జనించిన కుమారుఁడు బ్రదికియుండిన నేమికీడువాటిల్లునో యని బెంగగొని మనస్సును స్థిరపఱుచుకొనలేక బంధువులు, మిత్త్రులు, పరివార జనంబులు, సభ్యులు మొదలగువారందఱు గుండెలు లవియునట్లు మరల తన కుమారుని వధ్యశిలపై వధింపవలసినదని తన ప్రియభృత్యుఁడగు కన్నమదాసున కుత్తరువు గావించెను. అతఁడు ప్రభువునాజ్ఞ శిరమునఁదాల్చి బాలుని వధ్యస్థానమునకుఁ గొంపోయి చూపఱెల్ల హాహాకారములు సేయుచుండ భైరవ ఖడ్గముతో బాలనాయని శిరమున నొక్కదెబ్బతీసెనఁటగాని యేమిమాహాత్మ్యముచేతనో యాఖడ్గము ముక్కలైచెక్కలై పొడుమై క్రిందఁబడెను. బాలచంద్రుని శిరము నిశ్ఛిద్యమై నొవ్వక యుండెనఁట! అంతట బాలనాయఁడు బ్రహ్మనాయనిసభకుఁ దేఁబడియెను. సభాసదులు బాలనాయని ప్రాణములను రక్షింపఁ బ్రార్థించిరి. బ్రహ్మనాయఁడు వారల ప్రార్థనల మన్నించి కడకుఁ బుత్త్రుని స్వకుటుంబములోఁ జేర్చుకొనియెను. అటు పిమ్మటఁ దన కొడుకునకు మంచాలమ్మను ఇచ్చి పెండ్లిచేయుమని కన్నమనాయని అడిగెను. అతఁడు దురాశాపీడితుఁడై విశేషధన మీయవలసినదని కోరెనఁట. అందులకు బ్రహ్మనాయఁ డంగీకరించి యమితసువర్ణమును గానుకగా నంపించి క్రమముగా నొక్కశుభముహూర్తమున బాలనాయనికిని మంచాలమ్మకును మిక్కిలి వైభవముతో వివాహమును గావించెను.

నాయకురాలి మాత్సర్యము.

బ్రహ్మనాయని వైభవమునంతయుఁ జారులవలనఁ దెలిసికొని వారివిభవాభివృద్ధి తన ప్రభువుపంపాలనమునకు భంగము కలిగించునని మాత్సర్యమును బూని నాయకురాలు మాచెర్లపట్టణమును దోఁచుకొనిరండని గడెకారులయిన దోఁపిడికాండ్రను, నాగరాముకొని చెంచులు కోయలు మొదలగు నడవిజనంబులను బంపెను గాని, మహావీరుఁడైన మాలకన్నమదాసు వారల నెదుర్కొని పోరాడి యోడించి వాగలవపులపై ఇసుకబస్తాలనుగట్టించి పశువులను దోలుకొనివచ్చినట్లుగా వారిని వెంబడించివచ్చి గురిజాలఁ బ్రవేశించెను. నాయకు

రాలు స్వయముగా బయలువెడలివచ్చి కనమదాసును నానావిధము లయిన దుర్భాషలను బలికెను. అందుపై మహోగ్రుఁడై కనమదాసు నాయకురాలిని జంప నుద్యుక్తుఁడై పైఁబడ నామె తప్పించుకొని పాఱిపోయి సురక్షితముగా నంతఃపురముఁ బ్రవేశించెను. ఇంతలో బ్రహ్మనాయఁడు తన ప్రియాభిమానుఁడైన కనమనీఁడు గానరానందున దిగులుఁజెంది తన ప్రభుఁడయిన నలగామరాజును దర్శింపవలయునన్న మిషతో గురిజాలకు తరలుదేఱి వచ్చెను. నలగామరాజు, నరసింగభూపతి మొదలగు ప్రభువర్గమంతయు నాతని మిక్కిలి గౌరవముతో నాదరించిరి. అయినను నాయకురాలు అతనిని జంప నుపాయములు వెదకుచుండెను.

అతఁడు వచ్చుమార్గమున నగాధమైన గొయ్యి త్రవ్వించి కనఁబడకుండఁ బైన గసవుచేఁ గప్పించి మన్నుచల్లెను. ఆహారములో విషమునుగూడఁ బెట్టించెను. ఎన్ని యపకృతులు గావించినను బ్రహ్మనాయఁడు బ్రదికియుండెను.

కోడి పందెములు.

విందు లారగించిన తరువాత ప్రభువు నాఁటి యతిథియు వెలుపలికి వచ్చినప్పుడు నాయకురాలు కోడిపందెము లాడించుచుండుటను వీక్షింపసాగిరి. అప్పుడు నాయకురాలు గెలిచినకోడిని రాజుకోడ యనియును, ఓడిపోయినకోడి బ్రహ్మనాయనికోడి యనియును నుచ్చరించుచు వచ్చెను. బ్రహ్మనాయఁడు దీనిని విని నాయకురాలివర్తనమును నిందింపఁ జొచ్చెను. ఇట్టి నాయకురాలివర్తనము వారని మనఃస్పర్ధను గలిగింప బ్రహ్మనాయఁడు పగసాధింపఁ బూనెను. ఓడిన యొక కోడి బ్రహ్మనాయఁడచే బలుకంబడినకోడయై మరల జవసత్త్వములనుబొంది నాయకురాలను విరుదును వహించినకోడిని మాత్రమేగాక యెదిరించినవానినెల్ల జయించుచు వచ్చెను. దీనినంతయును జూచి నాయకురాలు సహింపఁజాలక కోపావేశపరవశురాలయి తనతోఁ గోడిపందెము వేయవలసినదని కయ్యమునకుఁ గాలు ద్రవ్వెను. అందుల కతఁ డంగీకరింపఁగాఁ గోళ్లపోరాటమునకై సర్వసన్నాహములు చేసి ఇరుపక్షముల కోడిపుంజులను యుద్ధమునకు సంసిద్ధములు గావింపఁబడెను.

ఎవ్వరికోళ్లు ఓడిపోవునో వారు పట్టణమును రాజ్యమును విడిచి కృష్ణదాఁటి వలసపోయి యేఁడుసంవత్సరముల వఱకుఁ బ్రవాసముననుండి యనంతరము రావలసి యుండు నన్న ప్రతిజ్ఞాపత్రము పై నిరుపక్షముల వారును చేవ్రాళ్లు చేసిరి. బ్రహ్మనాయనిమిత్రుఁడైన బాలగోపన్న నాయఁడు మధ్యవర్తిగా నంగీకరింపఁ బడియెను.[1] అందఱ కత్యాశ్చర్య కరముగా బ్రహ్మనాయనికోడి నాయకురాలి పేరుగల పుంజాలనెల్ల నొక్కొక్కదానిని నేలంగూల్చి మడియునటులఁ గొట్టుచుండెను. ఆపరాభవమును నాయకురాలు భరింపఁజాలక మాగ్గూపాయమున మఱియొక పుంజాచే బ్రహ్మనాయని పుంజాను జంపించెను. ఇంక బ్రహ్మనాయనిక పుంజాలు లేకపోయెను. దీని నంతయు వీక్షించుచున్న మధ్యవర్తియైనబాలగోపన్న మహోదగ్రుఁడై లేచి యొక్కఁడే నాయకురాలి సైన్యముపైఁ బడి ఘోరయుద్ధము చేసి నాశనము గావించెను. ఇతఁడు ముప్వలభీమన్న చేఁ జంపఁబడఁగాఁ గనమనీఁడు వీని శిరమును గొనిపోయి బ్రహ్మనాయనిముందటఁ బెట్టె ననియు, అతఁడు మంత్ర ప్రభావము చేత నాతనిఁ బునర్జీవుని గావించి మాచెర్లపట్టణమును బరిపాలింప నియోగించి మలిదేవరాజాదులతో సబంధుసపరివారముగా సమయదీక్షనుబూని పట్టణమును విడిచిపెట్టి బయలుదేఱి యేలేశ్వరముకడఁ గృష్ణను దాఁటి యరణ్యమున సంచరించుచు నచట మందాడి యనుపట్టణమును నిర్మింపించి, లంకన్న సేనాపతిగ నందు నివసించుచుండె ననియు, చెప్పఁబడియెను.

కనమనాయని యుద్ధము.

ఇట్లు బ్రహ్మనాయఁడు సమయబద్ధుఁడై దేశమువిడచి ప్రవాసముపోయినను బ్రహ్మనాయఁడు బ్రదికి యున్నంతవఱకుఁ దనకును దన ప్రభువునకును క్షేమము కలుగదని నిరంతరమును దలపోయుచుండునది గావున నాయకురాలెట్లు ప్రతీకారము చింతింపక యూరకుండఁగలదు? అప్పుడు బ్రహ్మనాయఁడు మందాడిలో సురక్షితముగా విశేషప్రాభవముతో వఱలుచున్నాఁడని విని పూర్వఁజాలకు యడవిచెంచులను గిరాతకులను రప్పించి బ్రహ్మనాయని పను

1. బాలగోపన్ననాయఁడు గొల్లవాఁడు.

వులమందలను దూరముగాఁ దఱిమి చెదరఁగొట్టి రావలసినదని యుత్తరువు చేసి పంపించెను. అప్పు డాచెంచులును గిరాతకులును విశేష సైన్యములతో మందాడిపై దండెత్తివచ్చి నాయకురాలి యాజ్ఞాప్రకారము పసులమందలను చెదరఁగొట్టి యల్లరులుగావింప బ్రహ్మనాయని సేనాపతి యైన లంకన్నకును వారలకును భీమసంగ్రామంబు జరిగెను. ఆయుద్ధములో లంకన్న వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనియెను గాని, బ్రహ్మనాయని పాదసేవకుఁడును మాలయు విష్ణుభక్తుఁడు నైన కన్నమనాయఁడు శత్రుసైన్యముల నెదుర్కొని భయంకరముగాఁ బోరాడి నాయకురాలిసైన్యములను మందాడినుండి పాఱిపోవునట్లుగాఁ దఱిమితఱిమి కొట్టెను. అటుపిమ్మట బ్రహ్మనాయఁ డా ప్రదేశమున నుండిన దనకు క్షేమము గలుగదని యూహించి కృష్ణదాఁటి దక్షిణముగాఁ బోవలయునని నిశ్చయించెను.

బ్రహ్మనాయఁడు శ్రీశైలమునకుఁ బోవుట.

ఆ ప్రకారము బ్రహ్మనాయఁడు సబంధు పరివారముగా రాచబిడ్డలను వెంటనిడుకొని మందాడినివిడచిపెట్టి బయలుదేఱి దొమ్మరగల్లువద్దఁ గృష్ణానదిని దాఁటి మహాప్రసిద్ధశివక్షేత్రమగు శ్రీశైలమునకుఁబోయి శ్రీమల్లికార్జునస్వామిని సందర్శించి యర్చనాదికకృత్యములనెల్ల దీర్చి యచటి రాజయిన మాకరాజునకుఁ దనచరిత్రమునంతయు వినిపించి దేవాలయమును గుదువఁబెట్టుకొని కొంత సువర్ణముల నప్పుగా నీయవలసినదని యడిగెను. అతఁడందుల కంగీకరింపక ౨౩ గ్రామములను గుత్తకు నిచ్చెనఁట[1]. అంతట బ్రహ్మనాయఁడు త్రిపురాంతక క్షేత్రమునకుఁ బోయి కొంతకాల మక్కడ వసించియుండి మాచర్లపురమున 'చెన్నరాయని' పేరను విష్ణ్వాలయము నొకదాని నిర్మింపించి యటుపిమ్మట వీరమేడపి యనుపట్టణమునకుఁ బోయి యచట వసించుచుండెను. ఇట్లుండఁగానే యేడుసంవత్సరములు గడచెను. అప్పుడు బ్రహ్మనాయఁడు

[1]. ఆగ్రామము లన్నియు కందనోలిమండలములో మాచర్లపురమునకు దగ్గరలోఁ బూర్వభాగమున నున్నవి. దానిలో మాచర్లపురము, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], గణపవరము, త్రిపురాంతకము, మొదలగు ముఖ్యమైనవిగాఁ జెప్పఁబడియెను.

బంధు పుత్త్ర మిత్త్ర కళత్త్రాదిజనంబులతో విచారించి నలగామరాజు కడకు రాయబారమును బంప నిశ్చయించెను.

రాచమల్లుని రాయబారము.

రాచమల్లుఁ డను బిరుదమును వహించిన అలరాజు కళ్యాణపురాధీశ్వరుం డైనవీరసోముని మనుమఁడు. పెదమల్లదేవుని బావమఱఁది యైనకొమ్మరాజు పుత్త్రుఁడు. పల్నాటి ప్రభు వైన నలగామరాజున కల్లుఁడు. ఈతనిభార్య పేరు రత్నాలపేరమ్మ. అలరాచమల్లునకును పెద్దనాయనికిని వివాదము తటస్థించఁగా బ్రహ్మనాయఁడు మధ్యవర్తియై తగవు దీర్చెను గాని, వారలకుం గల మనస్స్పర్ధలు విడిచిపోలేదు. నాయకురాలికడకు రాయబారముపంపుట యపాయకరమైనదిగావున నీతని బంపుట యుచిత మని సోదరులకుఁ దోఁచినది. వైష్ణవభక్తాగ్రేసరుఁ డైన బ్రహ్మనాయఁడు రాచమల్లునకుఁ బ్రాణాపాయము గలుగకుండఁ దులసిపే రిచ్చెను. ఈరాయబార మలరాజుతలిదండ్రుల కంత మాత్రము నిష్టము లేదు. ఏలన రాచమల్లుఁడును వానితల్లిదండ్రులును వీరశైవులు. రాచమల్లు తల్లిదండ్రుల నొప్పించి రాయబారమునుబూని గురిజాలకు బయలు వెడలెను. తరువాత బ్రహ్మనాయఁడు దురాలోచనముచేసి తులసిమాలికను మాయోపాయముచేఁ గొనిరమ్మని కుమారుఁ డైనబాలనాయని వానివెనుకఁ బంపెను. బాలనాయఁడు మార్గములో రాచమల్లుని గలిసికొని యొకకాలువను దాఁటుటకై వానితోఁ బందెము వేసికొనియెను. రాచమల్లునిగుఱ్ఱము కాలువను దాఁటలేక యందులో దిగఁబడియెను.

బాలనాయఁ డెక్కివచ్చిన గొజ్జపోట్టేలు కాలువను దాఁటకలిగెను. పందెము ప్రకారము రాచమల్లుఁడు తన మెడలోని తులసిమాల మొదలయిన యాభరణముల నిచ్చివేసెను. పిమ్మట అలరాజు గురిజాలను సురక్షితముగాఁ బ్రవేశించి మామగారిచే సత్కారములనుబొంది తన రాయబారమును నిండుపేరోలగమున నాతని కిన్నవించెను. మల్లదేవులకు వారిభాగము నిచ్చి ప్రవాసమునకుఁబోయిన రాచవీరులు స్వదేశమునకు వచ్చుట కుత్తరువీయవల

సినదని ప్రార్థించెను. అందులకు నలగామరాజు సమ్మతింపక పరుషోక్తులా డెను. అతఁడాగ్రహమును జెంది యచ్చోటు నుండి పల్లెకు చెర్లగుడిపాడునకు వచ్చెను. అచ్చటఁ గనమదాసును గలిసికొని తనకార్యము నెఱవేర్చుకొని గాని బ్రహ్మనాయనికడకుఁ బోనని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. ఇంతలో నాయకురా లొక బ్రాహ్మణునకు విశేషధనము నొసంగి వానిచే రాచమల్లునకు విషము పెట్టించి చంపించెను. వానిభార్య పేరమ్మ, తనతండ్రియైన నలగామరాజును దూషించి దుఃఖించుచు భర్తతో సహగమనము చేసెను. అంతట నిరుపక్షములవారును ఘోరాహవమును సలుపుటకు సర్వప్రయత్నములను జేయుచుండిరి. వీరులు కొందఱు బ్రహ్మనాయని ప్రక్కను నిలచి ప్రాణము లున్నంతదనుక నాతనికై పోరాడెద మని ప్రతిజ్ఞావాక్యములు పలికిరి.

బ్రహ్మనాయఁడు యుద్ధమునకు వెడలుట.

బ్రహ్మనాయఁడు యుద్ధముచేయుటయే విధ్యుక్తమైనధర్మ మని నిశ్చయించినవాఁడగుటచేత బాలమల్లదేవుని పదమూఁడవయేఁట బట్టముగట్టి తనపుత్త్రుఁడైనబాలచంద్రుని సచివకార్యమునందు నియోగించి కరణకార్యంబు బసపోతన కిచ్చి మాడచి యనువీరవనితను రాణివాసమునకు రక్షకురాలినిగఁ జేసి తన పక్షమును బూనివచ్చిన వీరనాయకులతో నొక్కశుభముహూర్తమున దాడి వెడలెను. బ్రహ్మనాయని దండయాత్రా ప్రారంభము వీరచరిత్రమున నిట్లువర్ణింపఁబడియెను.

“ బ్రహ్మన్న గదలెను బాలుని కడ్కఁ
బట్టిరిగొడుగులు పాలకొత్తి
సూర్యాతపంబు పై సోఁకనియట్లు
పాలకీలను నిరుపార్శ్వంబులందు
నందంబుగాఁ బట్టి రరిగెలవోళ్లు
వింజామరంబులు వెలయఁగా విసరి
కుంచెలవారును గూడివెంట

ఏడవ ప్రకరణము.

నాయఁడు రాజులు నయముతోఁ జనఁగ
ముందుడమాయీలు మురజసంఘంబు
బూరలు భేరీలు పోటుధారలును
గావాళవంకిణి కాలికొమ్ములును
శంఖసమూహంబు సన్నాయిజోళ్లు
మురళీచయంబును ముఖవీణా వితతి
నగరలుతప్పెటల్ నయమైన డోళ్లు
తమ్మటమ్ములు కొంచఁ దగు వీరణములు
ఘనమైనరుంజలు కనకతప్పెటలు
చేగంటలును మఱి చిఱుగంటచయము
ఘనమైన మ్రోఁతచే గగనంబు గప్పఁ
గుంభినివణఁకంగఁ గులగిరులెల్లఁ
బ్రతిమ్రోఁత లీయంగ భావ ముప్పొంగ
సావాలవారును సాణెమువారు
కొండ్లవిందులవారు గోవిందువారు
మఱిసానివారును ముయ్యూరువారు
నర్రాలవారును నాయనివారు
పైడిచుక్కలపాలపర్తివారలును
బలుమూరివారును బాలెమువారు
కవనూళులవారు కచెర్లవారు
గల్లూరిముల్లూరి యాఖర్లలవారు
చెవులవారును మఱి చిల్లరవారు
గుఱుతైనసామంతుల్ గూడియేతెర
గండువా కేగురు గదిసినవేడ్కఁ
జనిరి విడుదులలో సాహస మడర
గొబ్బుగా నిండఱు సుఖమైనబండ్లు

ఘోటకంబులు పేటిపంజరావళులు
నుత్సాహమున హుటాహుటి నడువంగ
బట్టువారలుమించి బహువిధంబులను
బిరుదుపద్యంబులు పెల్లుగాఁ జదువ
నుద్దండమాష్టీలు నొనర నిర్వంక
భైరవఖడ్గముల్ పట్టుకరాఁగ
శీలమ్మతనయుని సింహవిక్రముఁడు
కరమర్థికనుపులకన్నమనడిచె
సకలవీరచయంబు సంతతోత్సాహ
పౌరుషంబులుమీఱి బ్రహ్మనట్లనియె
"మముఁజూడు నాయఁడా మాలావుకోలఁది
మముఁజూడు బ్రహ్మన్న మాశౌర్యపటిమ
సింధురంబులమీఁదఁ జెన్నుగాఁ దుమికి
కుంభస్థలంబులు క్రుంగఁజేసెదము
కొదమసింగంబులఁ గూలఁద్రోచెదము
గండభేరుండాల ఖండింతుమలుక
వాయువుఁబోనీక పడనాపఁగలము
జాతవేదునిబట్టి చమిరివైచెదము
ఘనసముద్రముఁజొచ్చి కలఁగఁజేసెదము
కుంభినిఁగాళ్లతోఁ గ్రుంగఁదన్నెదము
కులగిరులైనను గొట్టివైచెదము
గురిజాలనేలెడు నవలరుణేశ్వరునిఁ
గొలపగకైపట్టి క్రొవ్వణఁగించి
చలమునవడువక చంపఁగాఁ గలము"
అని పౌరుషంబులాడుచు నడువఁ

జూచినవారలు చోద్యంబుగాఁగఁ
బటుపరాక్రమాఢ్యులు పల్నాటివీర
వరులంచుఁ బొగడుచు వర్ణించి పలుక
మలిదేవభూపతి మంత్రిబ్రహ్మన్న
కంపింప భూస్థలి కదలి రావేళ ''

ఇట్లు బ్రహ్మనాయఁడు విశేషసైన్యములతో బయలువెడలి కార్యముపూడికలనికి వచ్చుమార్గమునఁ ద్రిపురాంతకమున దండువిడిసి యచ్చటి త్రిపురాంతకేశ్వరుని సందర్శించి యచ్చోటనుండి మరల బయలుదేఱి కార్యముపూడికి దక్షిణమున నాలుమైళ్లదూరమున నున్న మేళ్లవాగుఁ జేరెను. అచ్చట నివసించి యుండి కార్యముపూడి రణరంగమును బరీక్షించుటకై బ్రహ్మనాయఁడు తన ప్రియసేవకుండును మాలయు నగు కనుమలకన్నమనాయని నాయగ్రరాష్ట్రంబునఁ బంపెను. అతండును తన ప్రభువునాజ్ఞ శిరమునఁ దాల్చి బయలుదేఱినవిధ మీ క్రింది తెలుంగున వీరచరిత్రమున వర్ణింపఁబడినది:—

“ఖడ్గమున గుజ్జరికడియముల్ మెఱయ
నేత్రైనపడిఘంటలు నెమలిసోగలును
నల్లనిధట్టిని నయమొప్ప గట్టి
యర్ధనారీపుల్లకాదులు నమర
ఘోరభైరవగద కోరమీసములు
నెగుభుజంబులుమించు నెఱజేరుగడ్డము
ఘనమైనదేహంబు కాళపెండెరము
ఘోరమైన భీకరవేషంబుతోడఁ
గదలెఁ గన్నమనేఁడు కదనభూమికిని ''

ఇట్లు కన్నమనాయఁడు కార్యముపూడి రణరంగమునకుఁబోయి యచ్చటనున్న యొక కోటుకలసానివలన నచ్చటి విశేషంబులనెల్ల నారసివచ్చి బ్రహ్మనాయనికి నివేదింపఁగా నతండు సంతోషించి నిజసైన్యములతో నక్కడ

నుండి బయలుదేఱి కార్యముపూడి ప్రవేశించి యుద్ధమున కాయత్తపడుచున్న వీరనాయకులవేగము వలదని వారించుచుండెను.

నలగాముఁడును యుద్ధసన్నద్ధుఁడగుట.

అచట గురిజాలలో నలగామరాజు సయితము నాయకురాలి ప్రేరణ వలన బ్రహ్మనాయనితో యుద్ధము చేయ నిశ్చయించి యుద్ధవార్తను నానా దేశరాజులకుఁ దెలియఁజేసి వారల సాహాయ్యమును బడయుటకై ప్రయత్నించెను. ఇంతలో బ్రహ్మనాయనియొద్దనుండి యొకభట్టువాఁడు రాయబారమును బూని నలగామరాజు సభకువచ్చి యతనిచే నర్ఘ్యసత్కారములను గాంచి మ[illegible] దేవరాజాదులు కార్యముపూడికి దాడవిడలివచ్చియున్నారని తెలిపి సంధి కార్యమునుగూర్చి యిట్లు పలికెను.

"రాజాధిరాజ విరాజితకీర్తి
రాజవేశ్యావిట ప్రాభవ ప్రకట
గండరగండాంక ఘనదానచతుర
ధైర్యనిర్జితమేరుధరణీధరేంద్ర
శౌర్యవిక్రమకళాసంపూర్ణచంద్ర
భాస్కరసమతేజ ప్రాభవగుణాఢ్య
మానదుర్యోధన మైలమసుతుఁడ
అనుఁగుభూపతిపుత్త్ర యంచితగాత్ర
వీరకామనరేంద్ర విభవదేవేంద్ర

*   *   *   *   *

పగ వృద్ధిఁబొందించు భ్రష్టుఁడే కాని
యడఁగించునేర్పరు లవనిలో లేరు

*   *   *   *   *

పోరుమంచిది కాదు భూమి నెక్కుడను
బాడౌను దేశంబు పగ మించెనేని

ప్రజలెల్ల నశియించి పాటిపోవుదురు
బండారమునకును ప్రైకంబు లేదు
రాణువయందుచే రహి చెడియుండుఁ
శిశితగాంత్రెల్లఁ జెలఁగి కోపించి
యాగలశితంబు లిష్మందు గవుడు
పతిబంటు మేగలు పరిహాగవశాను
బంపినఁబనిసేయఁ బ్రాలుమాలుదురు
తెలిసిన శాత్రవుల్ ధీరతతోడ
భూమినిగొనుటకు బుద్ధి పెట్టుదురు
పగవారివార్తలు పరికింపలేరు
మేగానిమీలోన మీరుపోరాడఁ
జూచెదువానిఁ జాలకన యాను
(సోరిశాత్రవులు మీగన్నెలుంగుదురు)
పలుకలు మిముఁజేతి పగఁజూపనీక
చెప్పుచునుందురు చెనటివాక్యముల
సైకముక్త్యముచెడు సద్దానితోడఁ
చెడునుబలంబును జెడునుభాగ్యంబుఁ
జెడునుయశంబును జెడునుశౌర్యంబుఁ
జెడును రాజ్యమ్మును చెడ్డపిమ్మటను
జేఁటుపరాధీన నృపవరా గుమ్ము "

అని భట్టుమూర్తి సంధివాక్యములను బలుకఁగా నలగామరాజు వానిని ధృణీకరించి సంధి పొసంగ నేరదనియును, బ్రదుకఁదలంచినయెడల బాలరాజులను దిన్నఁగాఁబోడొ్ని మగిపొమ్మనియును, అట్లు పోకయుండిన రణభూమికి బలిగ నర్పించునని యును, బ్రహ్మనాయనికిఁ జెప్పి బుద్ధి గలిప వలెనదనివారు బలికెను.

అంతట భట్టుమూర్తి యాగ్రహమునుబొంది నలగామునిఁ గూలనాడి బ్రహ్మనాయని ప్రతాపాదుల నభివర్ణించి భయపెట్టఁజూచెను గాని నాయకురాలు వానిమాటలను దృణీకరించి 'నీవెంత, నీబలమెంత, బట్టువాఁడవు గాన బ్రదికిపోతివి, పోపొమ్ము" అని గంభీరవాక్యములు పలికి దూతగ వచ్చినవానిని బంపివైచెను. అటుపిమ్మట నలగామరాజును నాయకురాలును మంతనము చేసి యుభయపక్షములలోని బలముల తారతమ్యమును విచారించి తమకు సాహాయ్యము చేయవలసినదిగా నానాదేశరాజులకును లేఖలను బంపించిరి. నాయకురాలు నిజబలంబులను యుద్ధమునకై సన్నద్ధపఱిచి నలగామునకుఁ బ్రోత్సాహముం గలిగించుచుండెను. నలగాముఁడును వీరపురుషోచితము లైన కృత్యముల నెల్ల నాచరించి గజారోహణం బొనర్చి నిజసైన్యంబులతోడ బయలుదేఱి కార్యముపూడికి వచ్చెను. మహారాజు లనేకు లసంఖ్యాకము లయిన సైన్యంబులతోడ వచ్చి యుద్ధభూమిని నలగామరాజును గలిసికొన్నట్లుగా వీరచరిత్రమున మిక్కిలి యతిశయోక్తులతోఁ గూడిన వర్ణనములతోఁ జెప్పఁబడియెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు వేయియశ్వంబులనంపె ననిమాత్రము చెప్పఁబడినది గాని యాతండు యుద్ధభూమికి వచ్చినట్లు చెప్పఁబడి యుండలేదు. అచ్చట వీరనాయకులు యుద్ధమున కాజ్ఞయిమ్మని బ్రహ్మనాయని తొందఱపెట్టుచుండిరి గాని నీతివాక్యములచే నాతఁడు వారల వారించుచుండెను.

బాలనాయని కథ.

ఇట్లుభయపక్షములవారును కార్యముపూడికిఁ జనుదెంచి యుద్ధసన్నద్ధులై యుండఁగా నచ్చట వీరమేడపిలో బ్రహ్మనాయనిపుత్త్రుఁ డైన బాలనాయఁడు తోడిబాలురతోఁగూడి తల్లి యైతాంబ వారించినను వినక పోయి బొంగరము లాడుచుండఁ, జూడవచ్చిన యమ్మలక్కలలోఁ గొమ్మఱియన్నమ్మ మీఁగాలికి బాలునిబొంగరము దాఁకి యామె మూర్ఛిల్లి పడిపోయెను. పిమ్మట జుట్టును మూఁగినయువతులు శైత్యోపచారములు సేయఁగాఁ గొంతవడికిఁ దెలివి గాంచి యాకొమ్మఱియన్నమ్మ పోరుసంగమునకుఁ బోక రక్కయున్నావు గాన యుద్ధభూమిలో నున్న మీయయ్యలను గలిసికొన్నచోఁ గండకావర

ముడిగాఁడు నని వానిని దిట్టి శపించెనఁట! ఆపలుకులు చెవిఁబడ్డతోడనే యొక్క నిమిషమైన నచ్చట నిలువనొల్లక యామెను మన్నింపవేఁడి వెంటనే తల్లి యొద్దకుఁ బఱుగిడిపోయి యుద్ధసమాచారములు దెలుపవలసినదని యడిగెను. ఆమెవలన సకలసంగతులను దెలిసికొని తానుగూడ సమరస్థలికిఁ బోయి తండ్రులకుఁ దోడ్పడి స్వధర్మమును నెఱవేర్చుకొనుట కనుజ్ఞయిమ్మని తల్లిని బ్రార్థించెను. ఆమె తనయుని సాహసంబున కచ్చెరువందుచు బాలురకు యుద్ధము వలదనియు, యుద్ధముల వలనఁగలిగెడి యనర్థముల నెన్నింటినో బోధించియు, నా మార్గమునుండి వాని చిత్తమును మరలింప నెంతయో ప్రయత్నించెను గాని వాని మనంబు మఱలకుండెను. అప్పు డాతఁడు వీరధర్మప్రభావంబు తల్లికి నీవిధముగా బోధించెను.

"కార్యముపుగమందు ఘనపరాక్రమతఁ
దండ్రులుగనిలుచుండి దండుసేయంగ
నేనిటునుండుట నీతియే తల్లి?
యుండునంటిననీకు నొప్పునా మనసు
నీవెఱుంగనిధర్మ మేనెఱుంగుదునె
ప్రాకృతభాములపగిదిఁ బల్కెదవు
పట్టితనంబేల విరనిసతిఁ
గాయ మనిత్యంబు కర్మపాశక్క
జలబుద్బుదవిధంబు తృణభంగురములు
చక్రవర్తులు సకలభూపతులు
చనిరి బ్రహ్మేంద్రాదిసర్వదేవతలు
భూతంబు లైదును బొలియుచు నుండు
శాస్త్రసూక్తులు సమయా వెన్నటిన
సకలపురాణముల్ సద్ధర్మకదలు
నీతిశాస్త్రంబులు నీవెఱుంగుదువు
పౌరుషాధికంబే బ్రదుకులు లెస్స

జననమరణములు జనులకు నిక్క
మాలయంబున నున్న నడవిలో నున్నఁ
దప్పక దారొక్కనుఁ దథ్యంబు గాను
బుణ్యలోకంబును బొందుమార్గముల
వినిపింతు నేఁ దల్లి విశదంబు గాను
సజ్జనసంగతి సంసారమెడల
గురువు బోధించిన గుఱిమీఁద మనసు
నిలిపి మరణమొందు నిశ్చలుఁ డొకఁడు
ప్రాజ్యసామ్రాజ్యసంరక్షణమందు
ఘనరణమ్మున నెమ్మి గాయాల నొంద
మనసు చలింపక మరణంబు నొందు
శౌర్యపరాక్రమసంపన్నుఁ డొకఁడు
వీరలిద్దఱు లెస్స వినువీధి కేఁగి
యాదిత్యమండలం బరుదారఁ జించి
పోయి పుణ్యంబుల భూమిఁ జెందుదురు
మొదటి కార్యముఁ బోను ముఖ్యమెపుడు
శౌర్యంబుచే మోక్ష సంపాద్య మగును"

ఇట్లు వీరధర్మమును బోధించుటఁ జూచి తనకుమారుఁ డింక యుద్ధమునకుఁ బోయి మరణము నొందగలవాఁ డని నిశ్చయించి పెద్దతల్లుదు శాస్త్రనీతులనూ బోధించి యెట్టులయిన వానిచిత్తంబు మరలింపఁ జూచెను. వాఁడు వినకుండుటఁ జూచి తల్లి "నాయనా! నాపిరికివచనంబులు నీచెవిసోఁకకున్నవి; పోయినవాఁడవు పోవుచునే యున్నావు గానఁ బోవునపుడు నీభార్యా మాంచాలను జూచి మఱి పొమ్ము" అని యనుజ్ఞ నిచ్చెను. అట్లే యని బాలుఁడు తన యాఱుగురు సోదరులతో బయలుదేఱి మార్గమధ్యమునఁ దన యింపుడుకత్తెయైన సబ్బాయి యను వేశ్యయొక్క గృహంబునకుఁ బోయి యామెతో సరససల్లాపములాడి యుద్ధవార్తను దెల్పి యామెచే నిచ్చెక

బహుమానము లొసంగె నని వీరచరిత్రము నడుమ నభివర్ణింపఁబడియున్నది.[1] అనపోతు బాలనాయని ప్రవర్తనమును దెగడుచు వేశ్యావృత్తిని గూడ నీక్రింది విధమున నిందించెను.

"కామాంధకారంబు కన్నుల దట్టి
క్రిందు మీఁదెఱుఁగక కేరుచున్నావు
కలధనమెల్ల భోగముదాని కిచ్చి
చేసితి పాపంబు చెడ్డ వెచ్చంబు
నిహపరదూరపు టీ నడకేమి
సబ్బాయిపైఁ బ్రేమ సర్వనాశంబు
సోలిదానికి మ్రొక్కి సొమ్మెల్లనిచ్చి
యిందఱు నడిగిన నేమి లాభంబు
వారకాంతల చేతి వర్ణింపరాదు
బిడ్డలకోసఁగక ప్రియురాలి కక
చీమలుగూర్చిన చెలువునఁగూర్చి
ధనవంతులగు వారి ధనమెల్లఁదోఁచి
ముంజికాం ద్రనుజేసి ముసిసెమడంప
వ్యర్థులై విటవృత్తి వసుమతి మీఁదఁ
బోయిరి బలికాదు పొందికలేక
యుర్విపై వేశ్యల కోలి యిచ్చుటలు
వినలేదు కనలేదు నేఁడబం బిడ్డ"

అని యిట్లు తన బ్రాహ్మణసోదరుఁడైన యనపోతరాజు చీవాట్లు పెట్టి యుండలింపఁగా సిగ్గుచేఁ దలవాంచి ప్రత్యుత్తర మీయక తన యాభరణముల నెల్లను ఓసి బీదలకు భిక్షుకులకు, బ్రాహ్మణులకు, భట్టులకు, దానము చేసి

1. ఏమి కోతుకులచేతనో స్వైరచరిత్రము నడుము శృంగారభూయిష్ఠమైన వేశ్యాకథనమును జొప్పించి పదునాలుగేండ్ల బాలునకు వేశ్యాసంపర్కమును గలిగించుట కవికల్పన మని యూహింపవలయును; లేదా బాలనాయఁడు పదునాలుగేండ్లవాఁడు కాఁడని యూహింపవలయును.

తన మామగా రయిన గండుకన్నమనాయనియింటి కేఁగెను. రాత్రి రాత్రి చాలకాలమునకు వచ్చిన యల్లుని నత్తవారు పరమసంతోషభావముతోఁ బూజించిరి. అతండును గొన్ని దినంబులు తన వచ్చినకార్యమును మఱచి మదనవ్యాపారపరతంత్రుఁడై యంతఃపురంబున విడిసి నిజసతి యగు మాంచాలతోఁ గ్రీడించుచుండెను. అపుడు పతివ్రతయు, సుగుణవతియు, సుందరియు నగునిట్టి భార్యను విడిచి, వేశ్యతోఁ గాలముఁ బుచ్చుచున్నందులకుఁ బశ్చాత్తాపమును బొంది తన్నుఁ దాను దూఱుకొనసాగెను. ఇట్లు మూఁడువారియింట బాలచంద్రుండు మాంచాలతోడి వినోదంబులఁ బ్రొద్దులు పుచ్చుచుండ నొక నాఁడు మాంచాల తన భర్త తా వచ్చిన పనిని మఱచియున్న వాఁడని యెంచి యిట్లనియె.

"నాతోఁ బెనంగిన నయమేమి లేదు
కడువడిఁ గలనికిఁ గదలుఁడి మీరు
కులవైరముండీర్చ గురుసాహసుండు
పరికించి చూడ నెవ్వరు మీరుదక్క"

ఇట్లు వచ్చిన కార్యమును దమ్మును మఱచి బాలనాయఁడు పతిపందనై స్త్రీలోలుఁడై యంతఃపురంబునఁ గ్రీడించుచున్న వాఁడని యూరని కన్నులాల్యురను మిక్కిలి రోషించి ఘనరౌద్రభావంబుతోడఁ గస్తులు దూసె వెడలిన కోపాగ్ని చేమా తెఱుంగక తేరునట్టి మదగజంబులరీతి గండుమాంచాలముంగల నిలిచి నగరు తల్లడమంద భీకరంబుగా నార్చి పెడబొబ్బ లిడిరి. అప్పుడదేఁ డాగ్రహముతోఁ గటారి వాతికి కన్నులపై నుఱికె. అంత వారు బాలనాయఁడు తమపైఁ గవియ లజ్జాకరంబు లగు పోటుమాటలచే నొప్పించి సిగ్గుపడునటులఁ జేసిరి.

అప్పుడు బాలనాయఁడు తన కత్తిను గ్రహించి యంతఃపురంబునకుఁ జని తన చేతి కటారిని భార్యచేతి కీయఁగా నామె నవ్వుచు భర్తను జూచి—

"రతిరాజ సౌందర్య రణరంగధీర
కమల బాంధవతేజ కరుణాలవాల

వినతాత్మజుని లావు వెసనీకుఁ గలుగు
సామీరిసమమైన సాహసం బబ్బుఁ
గృష్ణుని కనఘమైనకీర్తి ఘటిల్లు
రవికాంతియుతుఁడవై రంజిల్లుచుండి
యలరాజుపగఁదీర్పు మనుజులతోడఁ
బటుతర విక్రమ ప్రౌఢిమ మెఱయ
శ్రీగిరిలింగంబు చెన్నకేశవుఁడు
వరము లొసంగఁగ వర్ధిల్లఁ గలరు
శాత్రవ విజయంబు సమకూఱు నీకు
నీయాయుధము వడినిచ్చును జయము
కలియుగంబున నీకు ఘనపూజ లమరు"

అని ప్రాణనాథుని ఆశీర్వదించి యాకటారిని మరల నొసంగ నాతండు దానిం గైకొని యచటనుండి గదలి నిజగృహంబునకుం జని తల్లికిం జెప్పి యామెచే నాశీర్వాదములం బడసి మాయచే ననపోతరాజును వీరమేడపిఁ బంపి తన్న సోదరు లాగ్గురతోడను రణభూమికి బయనమయ్యెను. ఇచ్చటఁ గార్యముపూడిలో నాయకురాలు యుద్ధము జరుగకుండ నెట్లయిన సంధి గావింపఁ బ్రయత్నించు చుండెను.

కోటకేతరాజు రాయబారము.

ఒకనాఁడు నలగాము కొల్వులో నాయకురాలు గూరుచుండి చింతపల్లిరెడ్డి, మాడుగుల వీరారెడ్డి, కొండ అన్నమరాజు, కోటకేతరాజు మొదలగు ఆప్తవర్గమును రప్పించి సమభావమును వహించి,

"బాహుపరాక్రమప్రౌఢవు లయిన
వీరులు రాజులు వెలయ శోభిల్లు
కొల్వులోనికిఁ బోయి శూరిమి మీఱ
సమరంబు గాకుండ సంధి యౌనట్లు

మాటాడి యటమీఁద మాచెర్లభాగ
మేలుకొమ్మని చెప్పు డింకొక మాట
నాయనివద్దకు నరసింగుఁ దెచ్చి
కులవైర మడఁతుము కోరి మీరంద
ఱొక్కటికమ్మని యొప్పించి రండు
మగిడి పోవలయును మనదేశమునకు"

అని చెప్పి సంధికార్యము నెఱవేర్పఁ బంపించెను. అలరాజు మొదలగు రాయబారులు పెదమలిదేవమహీపతి కొల్వునకు వచ్చి యొండొరుల క్షేమ సమాచారములఁ దెల్పుకొన్న తరువాత నలగామరాజుచే మన్ననగాంచిన పిమ్మట కేతరాజు బ్రహ్మనాయని నిట్లని హెచ్చరించెను.

"వినవయ్య నాయఁడ విన్నపం బొకటి
అతివివేకులు మీర లఖిలరాజ్యముల
మీద్నాకు లయినట్టి మేటి విక్రములు
నీతిమంతులు తెరు నిశ్చయం బిదియు
గొంటుగోయఁగ మీరు కోరినయట్లె
నరసింగరాజును నయమునఁ దెచ్చి
యిచ్చెద నామీఁద నేమైన తెప్ప
పరవిరక్షించిన సంహరించినను
భారంబు మీపైనఁ బాడుకయుండు
మునుపటికీర్తిని ముదమొప్ప మీరు
మాచెర్లభాగంబు మన్నించి యేలి
సంరక్షణముసేయు జనములనెల్ల
నుభయరాజులుమీర లొక్కటైయున్న
మావంటివారికి మానసం బలరు
నఖిలాధిపతులు మీయాజ్ఞసేయుదురు
మీ కటింకనసతి మేమెఱుంగుదుము

ఉభయసంస్థానంబు లొక్కటి మాకు
ననుఁగు రాజేంద్రుఁడు హరిపురి కేఁగు
సమయంబునను బుత్త్రచయమును దెచ్చి
మీకు సమర్పించి నేను త్యజించెఁ
దర్వాతి నిర్వాహదశయెల్ల నీది
కొఱకయిల్లు రెండుగ నొప్పనొనర్చి
కడ్డు మాటాడెనె రేపు డెవరైన
మతిచెడి యీలోన మనసులు కలఁగ
నందుచేఁ బగహెచ్చి నీర్ష్య జనించెఁ
గోడిపోరాడుట కూడదటంచు
నిచ్చనోఁ జెప్పిన నెవ్వరు వినిరి?
గురిజాలపురికిని గోడిపోరాడ
నెవ్వరు వచ్చిరి యిదిరుమి మాయ
బినష్టికార్యంబు లన్నియు నీకు
దెలిసియే యున్నవి తేటతెల్లముగఁ
గతజలంబుల కడ్డుగట్టిన రీతి
జరిగిన దానికిఁ జర్చలేమిటికి
నావరిచంచారి నరసె రక్షింప
భారంబు నియమి బ్రహ్మనాయండ:
కారవర్తితెల్లఁ గదనంబునందుఁ
గూలటిపెల్లతోఁ గూర్చి యామీఁద
బహువార్తినడవులఁబోలెరి గాఁ
పాండవు లేటులు పడరిరి చెపుమ?
చేరి మీరొకనరసింగునికొఱకు
సకలభూపరులను సమయంగఁ జేసి
పాదైనరాజ్యంబు పైనఁబెట్టి యాని

చివరకు ఫలమేమి చెందంగఁ గలదు?
పొందిక గలహంపు బుద్ధులు మాని
సవతిపుత్త్రులకిప్డు సంధి యొనర్చి
యనుకూలమున నుంట నర్హంబు మీకు
నరయ నింతియకార్య మనఘ రాజాన
నీయాన మేమింక నిల్వ మిచ్చటను"

అనియిట్లు ధరణికోటవిభుఁడు భీమరాజపుత్త్రుఁడైన యీరెండవకేతరాజు సామవాక్యముల కిష్టపడక బ్రహ్మనాయని సైన్యములోని వీరనాయకుల్ వీరలను జంప దురాలోచనముచేయఁగా వారలను వారించి బ్రహ్మనాయని మఱఁదులు గన్నమనాయఁడు, కొమ్మరాజు, వారలవాక్యములను బూర్వపక్షముజేసి వీరనాయకులను బ్రహ్మనాయని సంధికార్యమునకు సమ్మతించు నటులఁ జేసెను.—

బాలనాయఁడు కార్యముపూడి ప్రవేశించుట

అక్కడ బాలనాయఁడు నలగొండశిఖరమునుండి కార్యముపూడి రణరంగంబు నవలోకించి ద్రోర్నిని రప్పించి యాతని కాయుద్ధభూమిని జూపింప నాతఁ డంతయుం గలయఁజూచి యాయాదిశల నున్న శత్రుసేనాధిపతుల నీక్రిందివిధమున బాలనాయనికిఁ దెలిపెను.

"నరనాథుఁ డైనట్టి నలగామరాజు
గొల్లైనచుట్టును గూడికాపాడు
సేనాధిపతులను జెప్పెద వినుము
పడమటిదిక్కునఁ బోజాల బ్రహ్మ
సంకోజి గణపతి సరవితూర్పునను
నాయకురాల్ దక్షిణంపుదిక్కునను

కోటకేతరాజు క్రీ. శ. ౧౧౮౨-వ సంవత్సరమున ధరణికోటను బాలించుచుండెను. పూర్వమే చంద్రికాలముననే యీరాయబారము నడపినాఁడు.

దంటలై యుండిరి దక్షుత మెఱియ
నందెలరాముండు సాగెమలపురి
ముమ్మడిరెడ్డియు మొనతీర్చునట్టి
పొందుగలను సెలు భూరివిక్రముఁడు
వీరమల్లునట్టి విఖ్యాతుఁ డొకఁడు
నుత్తరభాగాన నుండిరి వేడ్క
నందఱు నెల్లను హెచ్చరించుచును
దిరుగుచు నరసింగధీవరుఁ డుండె
విక్రమసింహంబు వీరకామేంద్రుఁ
డుప్పొంగి సేనతో నచ్చట విడసె."

అంతట బాలనాయుఁడు నలగొండ వదలి సోదరులతో బయలుదేఱి పోయి కార్యమపూడి కరిగి సభలోఁ బ్రవేశించి రాజదర్శనమునకు మార్గ మిమ్మని సభాస్తారులఁ ద్రోచుకొని రాజాసమ్ముఖమునకుఁబోయి మ్రొక్కెను. ఇతని రాక యెవ్వరికిని సంతోషము గలిగింపలేదు. రాజు భయముచేఁ బెడమొగము పెట్టెను. అప్పుడు కొల్వులోఁ గూర్చుండిన బ్రహ్మనాయని ప్రియశిష్యుం డగు మాలకన్నమనాయఁడు బాలుని తుందుడుకుఁదనమును నిందించి తృణీకరించి పలికెను. బాలనాయఁడు సంధికార్యమున కొప్పుకొన్నందులకు మలిదేవ భూపతిని సమ్ముఖంబున దూషింప నారంభించెను. బాలనాయఁడు తన మామయైన గండుకన్నమనాయనితోడఁ గొంతవడి చర్చించి యోధులకు రోషము వచ్చుమాటలాడి యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పసాగెను. బాలనాయఁడు తనభార్య చెప్పినమాట విశ్వసించి తనతో యుద్ధభూమికి రానియెడ శత్రువులతోఁ బోరాడి కీర్తిగడింపనియెడ మనసెట్టి పిరికిదపకఁ బంపమోసముచేసె నని దుఃఖించి అనపోతరాజు ప్రాణత్యాగము చేసిన సమాచారమును మాడచి యను యువతివచ్చి తెలుపఁగా బాలనాయఁడు మిక్కిలి చింతించు మహోగ్రుఁడై లేచి తానొక్కఁడుపోయి శత్రువులనూర్గురిని పోరాడి విజయంబు

గాంతు నని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. బ్రహ్మనాయఁడు తనకుమారుని పౌరుషవిక్రమ దులను మెచ్చుకొని యుద్ధమును జేయుటకు సమ్మతించి తనకడకు వచ్చిన రాయబారులను మరలఁ బంపి వైచెను. అటుపిమ్మట యుద్ధము ప్రారంభ మయ్యెను.

బాలచంద్రనరసింహుల యుద్ధము.

మొట్టమొదట బాలనాయఁడు తనతండ్రివలన రణనీతి నుపదేశము నొంది బ్రహ్మనాయనికి నమస్కారములు గావించి రణశూరు లధికులై మ్రోఁగు చుండఁగాఁ జంద్రాయుధము నొఱనుండితెసి జళిపించి యుగ్రుఁడై నిజసైన్య సమేతుఁడై శత్రుసైన్యముల నెదుర్కొన బయలుదేఱెను. ఇట్లు బయలు దేఱిన బాలచంద్రునిసైన్యమును నరసింహభూపతిసైన్యములు మార్కొనియెను. అప్పుడు బాలనాయని ధాకకు నిలువంజాలక నరసింహుని సైన్యంబులు పలా యనంబు లగుచుండ నరసింగరాజు నిలువఁబడి పాఱిపోవుట వీరధర్మంబు గా దని ధైర్యవాక్యములం బలికి ప్రోత్సహించి పాఱిపోవుబంటులకు పౌరుషము పె క్కించి మరల్చుకొని శత్రుసైన్యంబుల పయింబడిన నుభయపక్షములవారికిని సంకులసమరం బయ్యెను. అప్పు డెదురుగ నొక్కశూరవరుఁడు తెల్లనైన భద్ర గజము నెక్కి రాఁగ నతండె నరసింహుఁ డని భ్రమించి బాలనాయఁడు సింగ పుఁగొదమమాడ్కి వానిపై దుమికి మదగజముయొక్క ఘనమైనమస్తకంబును ఖండించి ధరపైని గూల్చి మొలనున్నకటారితో వీరవరుని వక్షఃస్థలంబును బొడిచి ప్రక్కలుచేసి తమకంబుచే వాని తలఁ దెగఁగోసి తనచేఁ బట్టుకొని తండ్రికడకు వచ్చెసి యిదే నరసింహుని శిరం బని వానిని ముంగటం బడ వైచెను. అంతట నయ్యది నరసింహుని శిరము కాదని బ్రహ్మనాయఁడు చెప్పఁగా సిగ్గుపడి మరల సమరభూమికిఁ జనుదెంచు దెబ్బతియాల్ల దలం పడి నరసింహభూపతితోడ ఘోరమైన యుద్ధముఁ జేసెను. ఆయుద్ధమునందు నిక్కముగా బాలనాయఁడు నరసింగుని సామంరాగోలచే వత్తంబునం బొడువఁగా నతండు మత్తగజంబుపైఁ గూలెను.

నరసింహుని తలగోయుట.

అంతట బాలనాయఁడు పశ్చాత్తప్తుఁడై మిక్కిలి దుఃఖించి నరసింహుని చెప్పినములం దలపోసి తనవలన దోష మేమియు లేదని వక్కాణించుచుఁ గత్తితోఁ దలగోసి యద్దానిం గైకొని బ్రహ్మనాయని సభకుఁ బోయెను. బాలనాయఁడు చేసిన విరళకృత్యమున కద్భుతం బంది నరసింహుని మరణమున కెల్లవారును మిక్కిలి దుఃఖించిరి. తుదకు బ్రహ్మనాయఁడు సహితము బాలనాయని నిందించెను.

బ్రహ్మనాయని దోషము లెన్నుట.

అందులకు సహింపఁజాలక బాలనాయఁడు తండ్రి చేసిన దుష్కార్యముల నెన్ని యీక్రింది రీతిని దూషించెను.

"కడకడయేడ్పులు వేగచాలింపు
కొల్వులో మామను కొమ్మభూపతికి
నలగాజుపగకయి యప్పగించితివి
నీస్వభావం బెంక నే వివరింతుఁ
బోఁగొట్టితివి కోడిపోరున భూమి
నిను నమ్మివచ్చిన నమోసనుఁడి
ప్రాణంబు గొన్నట్టి పాపాత్ముఁడవు
చెలువుమాడఁగఁ బంపఁ జెవులరాయనను
జటులకష్టుండవై చంపించితివి
ఘనువేంకజోదును గలనిఁ బంపి
ముందలోఁ జంపితి మూతు రయునర్చి
యిటువంటి నచ్చట్లెన్ని వర్ణింతు"

ఇట్లు తండ్రిచేసిన దుష్కార్యములను దూషించినఁ దండ్రియు 'విమతులకు వెన్నిచ్చి వచ్చిన నిటువంటి వీరుఁడవు గావు' అని దుల్లంబు నానాడఁ బలికెను. అపలుకు చెవులకు శూలమైనాటు నచట నిల్వంజాలక బాలనాయఁ

డహంకారగరిమచేఁ గదనభూమికి వచ్చి శత్రుసైన్యముల మార్కొని సోదరులతోఁగూడ మృతినొందెను.

మలిదేవరాజుల మరణము.

తమసోదరుఁడైన నరసింహభూపతి మరణమును విన్నతోడనే బాలమలిదేవరాజులు గుండెలడలి చచ్చిరని చెప్పఁబడినదిగాని యదియే నిక్కమైనయెడల వారలు మాయోపాయముచేఁ జంపఁబడియుందురు. వీరలకు రక్షకుఁడుగ నుండిన మాలకన్నమనాయఁడు వారలు మరణమునొందినతోడనే సైన్యములోనికి మరలివచ్చె నని చెప్పఁబడియుండుటచేత నతఁడే వారలఁ జంపియుండు నని సందేహింపవలసివచ్చుచున్నది.

మూఁడవ యుద్ధము.

బాలనాయఁడు మొదలగు మహావీరు లందఱు సంగ్రామస్థలంబునం బడుటకు సంతోషించి నాయకురాలు బ్రహ్మనాయని సమస్తసైన్యముల నాశనము చేయవచ్చు నని తలంచి నూత్నసైన్యమును గొంత మరల బ్రహ్మనాయనిపైకిఁ బంపెను. ఈ యుద్ధమునందు గొమ్మరాజు పెద్దనాయఁడు నాయకురాలి సైన్యముల నోడించిరి గాని, యుద్ధములోఁ గొమ్మరాజు ప్రాణంబుల విడిచెను.

నాయకురాలి యుద్ధము.

ఈ కడసారియుద్ధమున బ్రహ్మనాయని కెదురోటిగా రాజ్యతంత్రము నడపినట్టి మహాసమర్థురాలును, మగబిరుదుగట్టి యశ్వారూఢయై యుద్ధావసానము వఱకు నించుకగూడఁ జలింపక బ్రహ్మనాయనితోఁ బోర సమకట్టిన నిరుపమానశూరురాలును అగు నాయకురాలు తన సైన్యమునకుఁ దానే యధ్యక్షురాలుగ నేర్పడి నాలుగుభాగములు గావించి నాలుగు ప్రక్కల శత్రువుల మార్కొనుటకై నిలిపి యుంచెను. బ్రహ్మనాయని పక్షమున రేచెర్ల పేరిసీఁడు, గండుకన్నమనాయఁడు, సుంగరదామునాయఁడు, మాలకన్నమనాయఁడు, అను నల్వురు సేనాధిపతులును నాయకురాలి నాల్గుభాగముల

మార్కొని యతిభయంకర మైన యుద్ధముఁ జేసిరి. పేరనీడు శత్రుసైన్యము నూడించెనుగాని సన్నగండ్లకడ మరణము నొందెను. మాలకన్నమనాయని నల్వురు సోదరులు చింతపల్లికడ యుద్ధములోఁ జచ్చిరి. ఉభయపక్షము లందును వీరనాయకు లనేకులు వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనిరి. తుదకు బ్రహ్మనాయని ప్రియశిష్యుఁడగు మాలకన్నమనాయనితోడి పోరాటమున నాయకురా లపజయమును బొందుటయే గాక వానిచేతికిఁ జిక్కెను. అంతట కన్నమనాయఁడు నాయకురాలిని కాళ్లుచేతులు బంధించి బ్రహ్మనాయని కడకుఁ గొనివచ్చెను.

యుద్ధ సమాప్తి.

నాయకురాలు బ్రహ్మనాయనిచేఁ జిక్కినతరువాత చేయునదిలేక నలగామరాజు బ్రహ్మనాయని శరణు సొచ్చెను. బ్రహ్మనాయఁడు దయార్ద్రహృదయుఁడై వీరనాయకు లెల్లరు మరణము గాంచినందువలనఁగల్గిన వైరాగ్యముచేత క్షమించి నాయకురాలి బంధవిముక్తిఁ గావించి నలగామరాజును బునరభిషిక్తుఁగాఁ గావించి కీర్తి గాంచెను.

బ్రహ్మనాయఁడు సంఘసంస్కర్త.

వెలమకులంబున జన్మము గాంచిన కీర్తిశాలి బ్రహ్మనాయఁడు శ్రీరామానుజులచే బోధింపఁబడిన శ్రీవైష్ణవమతమును స్వీకరించి తన్మతాభినివేశపరవశుఁడై యామతమును పల్నాటిలో వ్యాపింపఁజేసి ప్రసిద్ధుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు కులభేదమును పాటింపక యగ్రవర్ణములవారిని శూద్రవర్ణములవారిని గూడ వైష్ణవులను గావించి తనతోఁ గలుపుకొని సహపంక్తిభోజనములను గావించినట్లుగా వీరచరిత్రమునఁ బలుతావులఁ జేర్కొనంబడియెను. ఈకాలమున నంత్యజాలనియుఁ బంచములనియుఁ జెడ్డగాలువారనియుఁ జెప్పఁబడునట్టి మాలలకు సయితము మాకాలమున వైష్ణవమతమును బోధించి దాసులనుగఁ జేసి వారి సభలలో గౌరవించుటయే గాక వారలకు తనతోడి సపంక్తిభోజనమును గూడఁ గలుగఁ జేసెను. బ్రహ్మనాయఁడు మాలదైన తెప్పలినాయనికిని పెమ్మ

సానికిని బుట్టినకన్నమనాయని వైష్ణవునిఁగఁజేసి జ్యేష్ఠపుత్త్రునిభాతిఁ బెంచుకొన్నట్లుగ వీరచరిత్రమునఁ జెప్పఁబడినది. కార్యముపూడిరణరంగమును బరీక్షించుటకై బ్రహ్మనాయనిచేఁ బంపఁబడిన కన్నమనాయఁ డచ్చటి దుబుకుల సానితో,

"మాలలమనుబుట్టి మాలసైనోళ
విష్ణుపాదముఁబట్టి విశ్వంబు లోనఁ
దెప్పలినాయఁడు తెలవరైనట్టి
యంబుజలోచన పెమ్మసానికని
శ్రీమించు మాచెర్లచెన్నుని మేనఁ
బెంపొందెడుతులసిపెదవనమాల
వరమునఁగన్నట్టి వరపుణ్యసుతుఁడఁ
గన్నమనాపేరు గమలాక్షి వినవె"

అని తన యుదంతమును జెప్పుకొని యున్నాఁడు. కారెముపూడియందు మలిదేవభూపతి బ్రహ్మనాయఁడు మొదలగువారు గొట్టెకరాజు మొదలగు రాయబారులతో సంధికార్యమునుగూర్చి ప్రసంగించు సభలోఁ గన్నమనాయఁడు మొదలగు గోసంగులు కూర్చుండి యుండఁగా వీరకుమారులుండవచ్చి బాలనాయఁడు సభాస్తారులను ద్రోచుకొని రాజసమ్ముఖమునకుఁ బోవునపుడు మాలకన్నమనాయఁ డడ్డుపడి వానితోఁ గొంత ప్రసంగముఁ జేసెను. అప్పుడు,

"బ్రహ్మనాయఁడు నీకు బాంధవుఁ డెట్లో?
వినిపింపు కన్నమ వివరంబు గాఁగ"

అని బాలనాయఁడు ప్రశ్నింపఁగా నతఁడు,—

"నాయఁడు విష్ణువు నా రాయణుండు
ప్రకటదయాంబుధి వరము లొసంగఁ
దగ జనించితి నేను దల్లిగర్భమునఁ
బరమపావనమూర్తి బ్రహ్మనాయనిఁ

పాదసేవకుఁడ నై పరఁగినవాఁడ
భుజముల ముద్రలు పూనినవాఁడ
క్షుద్రమార్గుల నెప్పు నాడనివాఁడఁ
బ్రాసాదజీవినై ప్రబలినవాఁడ
శ్రేష్ఠపుత్రుఁడనంగ జెలఁగినవాఁడఁ
ముక్తికి వాఁడెన్నఁ బురుషోత్తమునకు"

అని నిశ్శంకముగాఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చెను. ఈ పైవాక్యములనుబట్టి యితఁడు మాలవాఁడనియు, బ్రహ్మనాయనిచేత నుపదేశమును బొంది శంఖచక్రాంక ధారియై బ్రహ్మనాయనికి భక్తుఁడును పాదసేవకుఁడు నై బాలనాయఁడు జనింపక పూర్వమే బ్రహ్మనాయనిచేతఁ బుత్రభావమునఁ బెంపఁబడె ననియు స్పష్టమగుచున్నది. మాడుగుల బ్రహ్మారెడ్డి కేచెర్ల బ్రహ్మనాయఁడు మొదలగువారికి విందుచేసినపుడు గొల్లవారు మొదలగువారుమాత్రమే గాక కన్నమనాయఁడు మొదలగు గోసంగులుగూడఁ బోయిరి. కన్నమనాయఁ డావిందు నకుఁబోయి తన యిచ్ఛవచ్చిన స్థలమునఁ గూరుచుండె నని

"గోసంగి కన్నమ గుణములకుప్ప
తనయిచ్ఛ యగుచోటఁ దనరఁ గూర్చుండె"

అను వీరచరిత్రములోని వాక్యములవలన బోధపడుచున్నది. మఱియొకకాలము నందు ఆలాము వారియెదుట బ్రహ్మనాయఁడు గోసంగులనడుమ గూరుచుండి వారితోఁ గలసి భుజించె నని చెప్పఁబడినది. మాధవకులము పవిత్రమైనదిగా

"కులములెన్నిటికైన గురులైనవారు
తనర పూసలలోని దారంబువలెను
కలసి భేదములేక మెలయుచుండుదురు
ఎంగిలిచండాల మేమియు లేక
మంగళంబునఁబుట్టె మాధవకులము"

అని బ్రహ్మనాయఁడు నిశ్చయించి పలికె నని చెప్పఁబడినది.

వీరశైవము.

మఱియు బ్రహ్మనాయనిపక్షమున వీరశైవులుఁగూడఁ గొందఱు కలరు. అలరాజు, కొమ్మరాజు మొదలగు వారెల్లరును వీరశైవులు. బాలమలిదేవరాజు మొదలగువారు శైవమతావలంబకులే గాని వైష్ణవులు గారు. అనుఁగుభూపతి, నరసింగరాజు, నాయకురాలు మొదలగువారెల్లరును శైవమతావలంబకులు. పల్నాటి వీరయుద్ధమున వీరశైవులును వీరవైష్ణవులును మతభేదములను విడిచి బాలమలిదేవరాజుపక్షమున నిలిచి యుద్ధము చేసినది వింతగా నుండఁజాలదు.

వీరారాధనము.

పల్నాటివీరచరిత్రమున నభివర్ణింపఁబడిన వీరులను నాదేశమున నిప్పటికిని గొలుచుచున్నారు. బ్రహ్మనాయఁడు విష్ణువనియు, విష్ణ్వంశసంభూతుఁడనియు వ్రాయుటయేగాక, యాసీమలో నాబాలగోపాలము నందఱు నట్లె నమ్మి యిప్పటికిని గారెముపూడిసమీపమున నున్న గుత్తికొండబిలములోఁ దపం బాచరించుచున్నవాఁడని చెప్పెదరు. ప్రతిసంవత్సరము కార్తికమాసములో నాపల్నాటివీరుల యుద్ధరంగప్రదేశమున మహోత్సవ [illegible] జరుగుచున్నది. ఆయుత్సవమునకు పలకొలఁది దూరదేశస్థులు సయితముఁ బోవుచున్నారు. కార్తికశుద్ధపూర్ణిమనాఁడు యుద్ధరంగస్థలమున తెల్లనిజెండా నెత్తుటయు, యుద్ధాహ్వానపత్రికలు చుట్టుపట్టులనుండు గ్రామములవారికిఁ బరివారాయుధాదిసామగ్రిసమేతులై రావలయు నని వ్రాయుచుండుటయు, నా బహుళామావాస్యనాఁడు రాచగావు, మఱుదినము రాయబారము, మూఁడవ దినము మందపోరు, నాల్గవదినము కోడిపోరు, అయిదవదినము కల్లిపాడు, అను నివి వరుసగా జరుపుటయు, దానికి మూఁడవదిన మర్ధరాత్రమున యుద్ధరంగమున రక్తముతోఁ గలిపిన యన్నమును దిగంబరుఁడై గణబలి యిచ్చుటయు మొదలుగాఁగలవి యిప్పటికిని జరుగుచున్నవి.[౧] దీనింతయును జరుపుటకు బ్రహ్మనాయని ముద్రకర్త యని యొకపీఠాధిపతి కలఁడు.

---

౧. తెలుగోటివారివంశచరిత్రము పుట ౨౦.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

శ్రీరుద్రదేవుని సమకాలికులు

కమ్మనాటిరెడ్లు, లేక, కమ్మవారు.

కృష్ణానది మొదలుకొని నెల్లూరిమండలమున కందుకూరు (స్కంద పురము) వఱకుఁ గల దేశము కమ్మకరాష్ట్రము (కర్మ్మకరాష్ట్రము) అనియాంధ్రచక్ర వర్తులకాలమున వ్యవహరింపఁబడినది. అటుపిమ్మటఁ బల్లవులకాలమునఁ గమ్మ రాష్ట్రము (కర్మరాష్ట్రము) అని వ్యవహరింపఁబడినది. ఏఁడవశతాబ్దప్రారంభ మున నీదేశము పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులచే జయింపఁబడినది. ఈదేశమును బరిపాలించిన చాళుక్యులలో మొదటివాఁడు కుబ్జవిష్ణువర్ధనుఁడు. ఈకుబ్జవిష్ణు వర్ధనునితోఁ గుంతలదేశమునుండివచ్చిన బుద్ధవర్మ మొదలగు సేనాధిపతులు కొందఱు కమ్మరాష్ట్రమున నధికారములను బొందిరి. వీరలు చతుర్థాన్వయు లైన శూద్రులనియు, దుర్జయవంశజులనియు శాసనములం బేర్కొనంబడిరి. పండ్రెం డవశతాబ్దమువఱకు వీరల చరిత్రము దెలియరాకున్నది.

చాళుక్యులకాలమునఁ గమ్మరాష్ట్రములోని యుత్తరభాగము వెలనాడు లేక ఆఱువేలనాడు (పల్నాటిప్రదేశము) అనియు, దక్షిణభాగము కమ్మ నాడు అనియు, వ్యవహరింపఁబడినవి. త్రినయనపల్లవునికాలమున మల్లవర్మ యనునాతఁడు పల్నాటిప్రదేశమును సంపాదించె నఁట. పండ్రెండవశతాబ్ద ప్రారంభమున వేంగిదేశమును చోడదేశమును, రాజరాజనరేంద్రునిపుత్త్రుఁ డును చాళుక్యచోడచక్రవర్తియు నైన మొదటికులోత్తుంగచోడునికాలమున నేక సామ్రాజ్యమునకు లోఁబఱుపఁబడినప్పుడు మల్లవర్మవంశజాతులు రాజ ప్రతినిధులై వేంగిదేశమును బరిపాలించిరి. అప్పుడు దుర్జయవంశజు లయిన

వీరిబంధువు లెల్లరును వీరి సామంతులై కమ్మరాష్ట్రములోని యుత్తరభాగమును బాలించుచుండిరి. మున్నొకప్పు డాంధ్రసామ్రాజ్యములోఁ జేరి పశ్చిమభాగములుగా నేర్పడి యుండిన పంతల కొంకణదేశములనుండి యేతెంచి కమ్మనాటియం దధికారమును వహించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన యీ ప్రభువులె యాంధ్రదేశములోని యితర భాగములకుఁ బోయి యధికారము కలుపునపుడు మొదట కమ్మనాటివారెల్లు లేక కమ్మవా రని వ్యవహరింపఁబడిరి కాని మఱి యన్యము గాదు. [1] వీరు మొదట జైనమతావలంబకులుగను పిమ్మట శైవులుగ నుండిరి.

కోటవంశము.

కోట యన ధరణికోట యని భావము. ఈ ధరణికోట ప్రాచీనకాలమున నాంధ్రచక్రవర్తు లయిన శాలివాహనుల రాజధాని నగరమై ధాన్యకటక మను పేరిట జగద్విఖ్యాతయశంబు గాంచి యున్నది. ఇయ్యది ధాన్యాంకపుర మనియు, ధాన్యవతీ పుర మనియు శాసనములం జేర్కొనఁబడినది. పండ్రెండవ పదుమూఁడవ శతాబ్దములలో దీనిని బరిపాలించిన రాజులను కోటవంశమువా రని వ్యవహరించుచుండిరి గాని కోట యనునది ధరణికోటనుండి కలిగిన సంజ్ఞ కాని మఱియొండు గాదు. వీరలు విష్ణుపాదోద్భవసంభవు లయిన చతుర్థాన్వయుల మని చెప్పుకొనియున్నారు. ఈ చతుర్థవంశమున మొదట ధనంజయుఁడు జనించినట్లుగా కోటభూతదేవి శాసనములోని యీ క్రింది పద్యమువలన బోధపడుచున్నది. [2]

"చ. అమలపయోధిఁ జంద్రుఁ డుదయంబగునట్లు సెపోలె వారిజా
తమున విరించి పుట్టినవిధంబున గాంచనధారుణీధరేం
ద్రమున సురావనీజ ముదితంబయి యొప్పుగ నిం జతుర్థవం
శమున జనించె నా గరిపుసైన్యజయుండు ధనంజయుం డిలన్."

1. ఇప్పటి కమ్మవారిలో నితరజాతివార లనేకులు కలిసి యున్నారు.

2. గుంటూరుజిల్లా పెదముక్కెనగ్రామమునకు తూర్పున నున్న శిలాస్తంభముమీఁది శాసనమును జూచుకొనఁదగును.

ఈధనంజయుని గోత్రంబున విఖ్యాతు లైన నరపతు లనేకులు పుట్టినట్లు పైశాసనమునందే వ్రాయఁబడినది. ప్రస్తుతశకము పండ్రెండవశతాబ్దము ప్రారంభమున ప్రోలనాయకుఁ డను నాతఁడు ధరణికోట కధ్యక్షుఁడై యుండెను.

ప్రోలనాయకుఁడు

ఇతఁడు చాళుక్యచోడచక్రవర్తి యైన కులోత్తుంగచోడునకు సామంత మండలేశ్వరుండై వెలనాటిని బరిపాలించుచున్న మొదటిగోంకరాజు మంత్రులలో నొకఁడుగా నుండెను. ఈగోంకరాజునకు ధనదుపురము రాజధానిగ నుండెను.[1] ఈపురమును ధనదుపుర మని మంచనకవి తన కేయూరబాహుచరిత్రమునందు వ్యవహరించి యున్నాఁడు. మఱియు నతఁ డీపురమును దన గ్రంథమున నిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. పుష్పకనివహంబు భూమిపై నిలిచిన
యట్లుండ నైన దేవాలయములు
రూప్యాచలము బహురూపంబుల నటించు
రమణ శోభిల్లు సౌధముల వెల్లు
అలకాధిపతి నిధు లన్నియు వెలివేట
విడిసినక్రియఁ బణ్యవీథికలును
ధాత మేదిని మిన్ను దఱిఁగి వైచినమాడ్కిఁ
గనుపట్టు బహుతటాకముల సొంపు

గీ. నుపవనంబులు సరసులు నొప్పుచేయు
చెఱకుఁదోఁటలుఁ బ్రాసంగుచేలు మెఱయ
నఖిలవిభవంబులకు నెలవగుచు వెలయు
ధనదుపురమున కెనయాన ధనదుపురము.

1. ఇదియే యిప్పటి గుంటూరుమండలములోని చందవోలు గ్రామముగా నున్నది. ఆంధ్రుల చరిత్రము ప్రథమభాగములో ౨౭౦ పుటలో ధాన్యకటకము ధనదుపురము నొక్కటియే యని పొరఁబాటున వ్రాయఁబడినది.

మఱియు నీపట్టణములోని ప్రజలయొక్క వైభవమును గూర్చి యాగ్రంథము నందే యిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"గీ. మంటికడవ నులకమంచంబు పూరిల్లు
నూలిచీర రత్నకంబళంబు
గాని పైడితొడవు గలుగ కుండంగను
ధనదుపురములోని జనము లెల్ల."

శ్రీ వెలనాటి గొంకనరేంద్రుని మంత్రులలో నొకఁడైన మన ప్రోలనాయఁకుఁడు శా. శ. ౧౦౩౧ సంవత్సరము (క్రీ. శ. ౧౧౦౯) లో ధరణికోట లోని అమరేశ్వరస్వామివారికిఁ జేసిన దానమునుగూర్చిన శాసన మొకటి యాదేవాలయములోని ముఖమండపమునకు నైఋతిమూల నున్న స్తంభముమీఁద నున్నది. ఆశాసనమునందు:—

"క. శ్రీరాజప్రతిశాసనుఁ
డారాధితనీలకంఠుఁ డభినవమదనా
కారుఁడు ప్రోలఁడు విబుధా
ధారుఁడు (నంబెన్న రొంటి?) తనయుఁడు సుగుణా."

ఈ ప్రోలనాయకునిభార్య కొమ్మసాని.

కోటగండభూపతిరాజు - భూకమదేవి.

క్రీస్తుశకము ౧౧౬౦దవ సంవత్సరమున కోటగండభూపతిరాజు యొక్క భార్యయైన భూకమదేవి చేసినదానములనుగూర్చిన శాసనములు గుంటూరుమండలములో నున్నవి. ఆమె తన భర్తయొక్క వంశము నిట్లు చెప్పి యున్నది. ధనంజయగోత్రమున చోడరాజును, వానికి గండభూపతియును, వానికి ముమ్మడిభీమరాజును, వానికి గండభూపతిరాజును జనించిరట్లు పెదమక్కెనశాసనమునఁ జెప్పియున్నదిగాని, ప్రోలనాయకునకు వీరలకు నేమి సంబంధము గలదో తెలుపఁబడి యుండలేదు. ఈశాసనమునం జెప్పఁబడిన రాజుల వృత్తాంతము కొంచెమాత్రము తెలియుచున్నది.

కోటకేతరాజు.

క్రీస్తుశకము ౧౧౮౨వ సంవత్సరమున శ్రీమన్మహామండలేశ్వరుం డైన కోటకేతరాజు ధాన్యకటకమునకుఁ బ్రభువయ్యెను. ధరణికోటరాజులలో నితఁడు సుప్రసిద్ధుఁడు. ఇతనిశాసనములు గుంటూరుమండలములో అమరావతి వేల్పూరు మొదలగు గ్రామములలో నున్నవి. ఇతఁ డమరావతీశాసనములోఁ దన్నుఁ గూర్చి,

"స్వస్తి శ్రీచతుస్సముద్రముద్రిత నిఖిలవసుంధరా పరిపాలక, శ్రీమత్త్రినయనపల్లవప్రసాదాసాదిత కృష్ణవేణీనదీ దక్షిణ షట్సహస్రావనీవల్లభ, భయలోభ దుర్లభ, చోళ చాళుక్య సామంతమదానేకప మృగేంద్ర, విభవామరేంద్ర, శ్రీమదమరేశ్వరదేవదివ్య శ్రీపదపద్మారాధక, పరబలసాధక, శ్రీధాన్యకటకపురవరాధీశ్వర, ప్రతాపలంకేశ్వర, కలిగళ మోళడక్కా, బెట్టరగ వక్కా, గండరగండ గండభేరుండ, జగమెచ్చుగండ, నన్నిమార్తాండనామాదిప్రశస్తిసహిత శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కోటకేత మహారాజులు" అని చెప్పుకొని యుండుటచేత నితఁ డాకాలమున సుప్రసిద్ధుఁడై యుండవలయు నను టకు సందియ ముండఁబోదు. ఇంత ప్రఖ్యాతి గలుగుటకుఁ గారణము లేకపోలేదు. వెంగిరాజప్రతినిధియై చాళుక్యరాజభవనయూలస్తంభమని ప్రసిద్ధిగాంచి రాజమహేంద్రవరము మొదలుకొని కాళహస్తివఱకుఁ గల యాంధ్రదేశమును బాలించిన గొంకరాజునకు కోటకేతరాజు మేనల్లుఁడుగ నుండెను. ఈగొంకరాజు వెలనాటి మొదటిగొంకరాజునకు మనుమఁడు. చాళుక్యచోడచక్రవర్తి యైనమొదటికులోత్తుంగునిచేఁ బెంచుకొనఁబడిన కులోత్తుంగ రాజేంద్రచోడునికిఁ బుత్రుఁడు. * ఈరెండవ గొంకరాజు తనతోఁబుట్టువైన సబ్బమదేవిని కోటకేతరాజు తండ్రి యైన భీమరాజునకిచ్చి వివాహము చేసెను. అప్పటినుండియు నివంశమున కధిక ప్రఖ్యాతి గలిగినది. ఈసంబంధమునుగూర్చి యమరావతిలోని కేతరాజుశాసనములలో నొకదానిలో,

* ఆంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగము 335, 336 పేజిలలోఁ జూచుకొనవలయును.

"శ్లో. గోంకక్షితీశ శశినో భగినీ గుణాఢ్యా
సబ్బాహ్వయా కమలచారుకరా స్ఫుటశ్రీః
తస్యాఽభవత్ ప్రియతమా పురుషోత్తమస్య
... ...
తస్మాత్తస్యాం సమజనిసుధాగర్భకాంతి ర్వివస్వ
త్తేజో రాజ ద్గుణగణనిధిః కేతుభూపోఽభిరూపః."

అని కేతరాజు తండ్రి భీమరాజు గోంకరాజుసోదరిని వివాహమాడినట్లును దెలుపఁబడినది. కాఁబట్టి కోటభీమరాజు శ్రీ. శ. ౧౧౮౨ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము ధరణికోటలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. వీర లుభయులును పల్నాటివీరచరిత్రమునఁ జెప్పఁబడిరి. కేతరాజు శాసనములోఁ దన పూర్వులను గొందఱను జెప్పి యున్నాఁడు. భీమరాజునకు (మొదటి) కేతరాజు, కేతరాజునకు (మొదటి) భీమరాజు, భీమరాజునకు (రెండవ) సబ్బమదేవియందుఁ దాను జనించినట్లు చెప్పియుండుటచేత ధరణికోటరాజులలో కేతనామముగలవారిలో నితఁడు రెండవ వాఁడుగా నుండెను. కోటభూతమదేవి భర్తయైన గండభూపతికిని కేతరాజుతండ్రియైన భీమరాజునకుఁ గల సంబంధము తెలుపఁబడకున్నయది. అయినను వీర లిరువురు నేకకుటుంబములోనివారే యైయుండవలయును. కేతరాజునకు చోడరాజను జ్యేష్ఠసోదరుఁ డొకఁడు గలఁడు.

బౌద్ధమతము - బుద్ధునిపూజలు.

కోటకేతరాజు కాలమున బౌద్ధమతము బుద్ధునిపూజలు నాంధ్రదేశమునఁ బూర్తిగా నశింప లే దని కేతరాజుశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనికాలమునాఁటికి ధాన్యకటకములోని బుద్ధునిచైత్య మింకను సురక్షితము గానే యున్నట్లు గాన్పించుచున్నది. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౦౮ గత సంవత్సర మాఘశుద్ధదశమీ గురువారమునాఁడు శ్రీమద్బుద్ధదేవునకు చంద్రవాడలోని క్రంతేరు, కొండపడమటిసీమలోని మేడకొండూరు, దొంగపల్లు, అనుగ్రామములను దానముచేసెను. బుద్ధదేవుని దీపారాధనమునకై సెట్టిలను గొల్ల

లను గొల్లబోయులకు దానము చేసెను. ఇతని యుంపుడుకత్తెలగు సూరమదేవియును, ప్రోలమదేవియును గూడ బుద్ధుని దీపారాధనముకై నేతికొఱకు బోయులకు గొఱ్ఱెలను దానము చేసిరి. కోటకేతరాజు శైవుఁడైయుండియు బుద్ధోపాసనముచేయు ప్రియురాండ్ర ప్రీతికై పైదానములను జేసి యుండును.

కేతరాజుయొక్క బ్రాహ్మణాగ్రహారములు.

తనతల్లి సబ్బమదేవికిఁ బుణ్యముగా సబ్బాంబికాపుర మనిపేరు పెట్టి గొండపాతవాడిలోని కాకొల్లు గ్రామమును; తనతండ్రి భీమరాజునకుఁ బుణ్యముగాను భీమవర మని పేరుపెట్టి గొండపాతవాడిలో జింజిపాడు, చల్లగర, తాడువాయి అను గ్రామములను; తనజ్యేష్ఠసోదరుఁడు చోడరాజునకుఁ బుణ్యముగాను చోడవర మని పేరుపెట్టి గొండపాతవాడిలోని యమ్మలపూడి గ్రామమును; తనకుఁ బుణ్యముగాను జగమెచ్చుగండాపుర మని పేరుపెట్టి గొండపాతవాడిలో కుంటిముష్టి, ఉప్పలపాడును, కొండపడమటిసీమలో సత్తెనపల్లి, చింతపల్లి, కేతపల్లి, ఎఱ్ఱగుంట గ్రామములను, దొడ్డికండ్రవాడిలో ఒంకదొన గ్రామమును, బ్రాహ్మణోత్తములకు దానము చేసెను.

కోటబయ్యల మహాదేవి.

నతవాటిసీమకుఁ బరిపాలకుఁడయిన శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్రదేవమహారాజునకుఁ గొమార్తెయైన బయ్యలమహాదేవి పై కేతరాజునకుఁ బట్టమహిషి యని కనుపట్టుచున్నది. ఈమె క్రీ. శ. ౧౨౩౮వ సంవత్సరమువఱకు జీవించియున్నట్లు కనంబడుచున్నది. ఆసంవత్సరమున నీమె ధాన్యకటకములోని బుద్ధదేవునిదీపమునకై నతిని సమకూర్చుటకై గొఱ్ఱెలను బోయులకు దానముచేసి యున్నది. ఈమె పుట్టినింటివారుకూడ చతుర్థకులస్థుల మని చెప్పుకొనియున్నారు. ఈమె కాకతియగణపతిదేవచక్రవర్తి తోఁబుట్టువగు మేళాంబిక లేక మైలమ్మకూఁతురై యుండును. ఈసంగతి మఱియొకతావున సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడును.

కోట బేతరాజు - కోట గణపాంబ.

మహామండలేశ్వరుఁ డైన కోట కేతరాజునకు రుద్రరాజు జనించెను. ఈ కోటరుద్రరాజు కాలముననే కాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి వెలనాటి భూపతులను జయించి సామంతులనుగఁ జేసికొనెను. ఈదండయాత్రకుఁ బూర్వముననే వెలనాటిపృథ్వీశనరేంద్రునకును, పాకనాటిదేశప్రభువును కాంచీపురచోడచక్రవర్తులకు సామంతుఁడుగ నుండిన మనుమసిద్ధిరాజేంద్రుఁ డగు తిక్కనృపాలునకును, ఘోరమైన యుద్ధము జరిగి యాయుద్ధమునందు పృథ్వీశనరేంద్రుని మస్తకము ఖండింపబడియెను. పిమ్మట కాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి యీదేశముపై దండెత్తివచ్చి వెలనాటిప్రభువులను జయించి దేశమునంతయుఁ దనరాజ్యమునఁ జేర్చుకొనియెను. అప్పుడు మరల యుపద్రవము సంభవింపకుండ నీప్రాంతమునఁ దనరాజ్యము బలపడుటకై తన రెండవ కొమార్తె యైన గణపాంబాదేవిని ధరణికోటరాజును మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజపుత్త్రుఁడు నైన మహామండలేశ్వర బేతరాజున కిచ్చి వివాహము గావించెను. రుద్రరాజునకుఁ బిమ్మట బేతరాజు రాజ్యమును బాలించెను. ఇతఁ డెంతకాలము పరిపాలనము చేసెనో తెలిసికొనుట కాధారము లేమియును గానరాదు. ఇతఁడు గణపతిదేవచక్రవర్తి దండయాత్రలలోఁ గూడ యుద్ధములు చేయుచుండి వయసుమీఱకమున్నె మరణముఁ జెందియుండవలయును. ఇతని మరణానంతరము కోటగణపాంబామహాదేవి చాలకాలము ధరణికోటయందుఁ బరిపాలనము చేసెను. ఈమె దానశాసనములు క్రీస్తుశకము ౧౨౫౦వ సంవత్సరములోఁ గనంబడుచుండుటచేత నామె చాలకాలము బ్రతికియుండెనని చెప్పవచ్చును. తన యక్కగారైన రుద్రమదేవి పరిపాలనములోఁ గూడఁ దనపరిపాలనమును సాగించియుండవలయును. భర్తమరణానంతరము గణపాంబ ధర్మకార్యముల ననేకములను గావించెను. ఈమె స్వభర్త స్వర్గస్థుఁ డైనతరువాత ధాన్యకటకములోని యమరేశ్వరాలయముయొక్క గోపురమున సువర్ణకలశములను నిల్పించెను. ఈమె యొక శివాలయమును నిర్మించి

అంప తనభర్తపేరిట బేతేశ్వరనామముతో లింగప్రతిష్ఠ గావించెను. ఈబేతేశ్వరాలయగోపురమునందుఁగూడ సువర్ణకలశములను బెట్టించెను. ఈశివాలయము సంరక్షణముకొఱకు ధాన్యసమృద్ధమైన పెనదేవి యనుగ్రామము నొసంగి దానశాసనము వ్రాయించెను. ఇంతియగాక బ్రాహ్మణుల కనేకదానములను గావించెను. మఱియును దనతండ్రి గణపతిదేవచక్రవర్తిపేరిట గణపేశ్వర శివాలయమును నిర్మించి దానిసంరక్షణమునకుఁగాను చింతపాడను గ్రామమును దానము చేసెను. ఈమె మహేశ్వరధ్యానము చేయుచుఁ దనయవసానకాలమును గడపె నని చెప్పఁబడినది.[1]

బుద్ధవర్మవంశము-కొండపడమటి బుద్ధరాజు.

ఇతఁడు కొండపడమటిసీమకు ప్రభువు. కనుక నితనికి గిరిపశ్చిమశాసనుఁ డను బిరుదము గలదు. ఇతఁడు చోడచక్రవర్తులకు సామంతుఁడుగ నుండెను. వెలనాటి ప్రభువులకు ముఖ్యబంధువు. ఇతఁడు బుద్ధవర్మవంశములోనివాఁడ ననియు, చతుర్థాభిజుఁడ ననియుఁ జెప్పుకొని యున్నవాఁడు. ఇతఁడు కొండవీటికిఁ బశ్చిమభాగమున నున్న సీమను బరిపాలనముఁ జేయుచు వెలనాటిరాజులతోడి బాంధవ్యమువలనఁ బ్రఖ్యాతి గాంచెను. వెలనాటిరాజుల యొక్క రాణులందఱు నీబుద్ధరాజువంశమున జనించినవారు. ఇతనియొక్క శాసనములు నరసారావుపేటతాలూకాలోని నాదెండ్లలోను, గుంటూరుతాలూకాలోని చేబ్రోలులోను గలవు. ఇతనిశాసనములలో దుర్జయకులాభరణుఁ డనియు, ఏలాదయసెంపాలుఁ డనియు, అనియాంకభీముఁ డనియు బిరుదము లితనికిఁ గలవని చెప్పఁబడియెను. బుద్ధవర్మవంశమున మండరాజును, అతనికి గండరాజును, అతనికి (కొండక)మండరాజును, అతనికి గుండాంబికయందు మల్లరాజు, బుద్ధరాజు, అంకమ, కొట అక్కమ్మయు జనించెను. వీరిలో రెండవవాఁడే మనబుద్ధరాజు. ఇతని చెల్లెలయిన అక్కమ్మను వెలనాటి ప్రభువైన రాజేంద్రచోడునికిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను. ఈ రాజేంద్ర

1. Epigraphia Indica, No. 23, Yanamadala Inscription.

చోడుఁడే వేంగీదేశరాజప్రతినిధియై యాంధ్రదేశములోని వేంగీభాగమును బరిపాలించెను. గుంటూరుమండలములోని పెరిపురశాసనమున నితనింగూర్చి యీక్రిందిపద్యము చెప్పఁబడినది.

"చం. ఇల వెలనాటిగొంకవసుధీశతనూభవుఁ డైనచోడభూ
తలపతి చోడపల్నుము ముదంబున గట్టె భుజాబలంబునం
గొలని జయించి యందు రిపుకుంజరు భీముని జంపె సాంధ్రభూ
తలము పదాఱువేలు సతతస్థితి నేలె సురేంద్రలీలలన్."

ఈ రాజేంద్రచోడుని మఱఁదియైన కొండపడమటిబుద్ధరాజు ధనదుపురము (చందవోలు) లోని సోమేశ్వరదేవాలయమునకు నాదెండ్లలోని కొంతభూమిని దానము చేసెను. మొదటికులోత్తుంగచోడచక్రవర్తియొక్క సైన్యాధిపతియు, మొదటిగొంకరాజుయొక్క సోదరుఁడునైన వెండయరాజుచే నిర్మింపఁబడినది గావున నాయాలయమునకు సోమేశ్వరాలయ మని పేరు కలిగెను. ఈకొండపడమటిరాజులు నాదెండ్లలోని మూలస్థానేశ్వరదేవాలయమునకుఁ గావించిన దానములను గూర్చిన శాసనము లాదేవాలయమున ననేకములు గలవు. వీరివంశమున జనించిన జయాంబిక వెలనాటిప్రభువైన మూఁడవకులోత్తుంగచోడగొంకరాజునకుఁ బట్టమహిషియై పృథ్వీశ్వరనరేంద్రునకుఁ దల్లియై పిఠాపురములోని కుంతీమాధవస్వామి యాలయమును నిర్మించి నవఖండవాడగ్రామమును దానముచేయుటయేగాక సింహాచలములోని నృసింహుని విగ్రహమునకు సువర్ణకవచమును సమర్పించెను.

నతవాటిసీమరాజులు.

హైదరాబాదు రాష్ట్రములోని మధిరజిల్లా కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తుల పరిపాలనకాలమున నతవాటిసీమ యని వ్యవహరింపఁబడుచుండెను. ఆకాలమున దీనికి మదపల్లెదుర్గము రాజధానిగ నుండెను.[1] ఇయ్యాది దాయకులకుఁ

---

1. మదపల్లె యనునది ఏలూరికి సమీపమున నున్న మాదెపల్లె యని యొకరు వ్రాసిరి కాని యది సరికాదు, మదపల్లె బెజవాడ హైదరాబాదు రైలుమార్గమున నున్న మధిరస్టేషనునకు సమీపమున నుండు మదపల్లె యనునదియే.

బూర్వము నెల్లూరుపాటివిషయ మను పేరితోఁ బరఁగుచుండి తూర్పున వేలా తనకు సమీపముగా నున్న దెందులూరువఱకును విస్తరించి యుండెను. విష్ణు కుండినవంశజాం డయిన విక్రమేంద్రవర్మ శాసనములలో నొకదానియం దీసీమ యుదాహరింపఁబడినది.[1] దుర్జయవంశజుల మనియు, చతుర్థాన్వయుల మని యుఁ జెప్పుకొనిన రాజులు నతవాటిసీమను మొదటి ప్రతాపరుద్రునికాలమునఁ బరిపాలించుచుండిరి. అప్పుడీమండలమును బరిపాలించుచున్నవాఁడు కాక తీయులకు బంధువగు దుర్గరాజుకొడుకు బుద్ధరాజు. పండ్రెండవశతాబ్దాంత మున మహామండలేశ్వరుఁడైన బుద్ధరాజుకుమారుఁడు రుద్రరాజు మడపల్లె రాజధానిగ నతవాటిసీమను బరిపాలనము సేయుచుండెను.

బుద్ధరాజుకొడుకు రుద్రరాజు.

శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజు కాకతి ప్రోలరాజుయొక్క పుత్త్రులలో నొక్కఁడును, మొదటి ప్రతాపరుద్రుని తమ్ముఁడును, గణపతిదేవ చక్రవర్తియొక్క తండ్రియు నగు మహాదేవరాజుయొక్క పుత్త్రిక యగు మేళమాంబికను (మైలమ్మ) వివాహముఁజేసికొనియె నని త్రిపురాంతకములో ని మేళమాంబికశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది.[2] రుద్రరాజునకు మేళాం బికవలన నొకనుంద్రుఁడుకుమారుఁడును బయ్యలమహాదేవి యను కొమార్తయుఁ గలిగినట్లుగా ధాన్యకటకములో నమరేశ్వరదేవాలయములోని బయ్యలమహా దేవియొక్క దానశాసనములో స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడినది.[3] ఈమె బుద్ధ దేవునికి దానముచేసిన ట్లిదివఱకే వ్రాసియున్నాను. బయ్యలదేవి తండ్రియైన యీరుద్రదేవరాజు బుద్ధరాజునకు ద్వితీయపుత్త్రుఁడని త్రిపురాంతకశాసనము లోఁ జెప్పఁబడినది. ఈ నతవాటిసీమరాజులు మొదట చాళుక్యచోడచక్ర వర్తులకు సామంతులుగానుండి తరువాత కాకతీయులతోడి సంబంధబాంధవ్య ములచేత గణపతిదేవచక్రవర్తికాలమున వారికి సామంతులైరి. బందరుజిల్లా

(1) ఆంధ్రులచరిత్ర భా. ౧. పే. ౧౯౯.
(2) No. 204 of the Epigraphical Collection for 1905.
(3) No. 15. B. Two Pillar Inscriptions at Amaravaty,

లోని ఉయ్యూరుపరగణాలోఁజేరిన ముదునూరు గ్రామములోని రామేశ్వర దేవాలయములో నున్న యొక శాసనములో నీ క్రిందిశ్లోకము నందు కాకతీయ కుండాంబ యీరుద్రదేవరాజునకు భార్యయైనట్లుగాఁ గానంబడుచున్నది.

"శ్లో. బుద్ధారాధిపసూను రుద్రనృపతిః శ్రీనాథవాచీశ్వరో
యస్యా భూర్జ్జనకోస్య కాకతిమహాదేవస్సుతా శాశ్వతా
కుండాంబా జననీ ద్విపద్గజహరే శ్రీమాధవస్యాపతే
ర్దేవీత్వం సముపేత్య సంప్రతి మహాదేవి ప్రసూతే సుతాన్."

పై శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడిన మహాదేవియొక్క భర్తయైన మాధవనృపతికి శ్రీనాథవాచీశ్వరుఁడైన బుద్ధరాజునకు రుద్రరాజు తండ్రియనియు, కాకతిమహాదేవరాజుయొక్క కొమార్తెయైన కుండాంబ తల్లియనియు, బోధపడుచున్నది. ఇతర శాసన ప్రమాణమునుబట్టి రుద్రదేవరాజునకు వివాహము చేయఁబడిన మహాదేవరాజుకొమార్తె పేరు మైలమ్మ యని మన మెఱింగియున్నాము. కుండాంబకు మైలమ్మ యనునామాంతరము గలదేమో భావిపరిశోధనమునం దెలిసికొనవలసి యున్నది. కాకతికుండాంబశాసనమునుబట్టి శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజుయొక్క ముగ్గురుకుమారులలో మాధవనృపతి యొకఁడని స్పష్టమగుచున్నది. కాకతీయరాజబంధువు లైన యీమండలేశ్వరు లందఱును, పై వెలనాటి గణపతిదేవచక్రవర్తి దాడి వెడలినప్పుడు జరిగిన యుద్ధములలో భాగస్వాములై యుండి యాచక్రవర్తి జయము సమకూర్పించినవారుగా నుండు రనుటకు సందియము లేదు.

నాల్గవ ప్రకరణము.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి పాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౧౯౯ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వఱకు.)

కాణదేశాధీశ్వరుం డయిన జైత్రపాలుండను యాదవరాజునకును ఆంధ్రదేశాధీశ్వరుం డయిన కాకతి మహాదేవరాజునకును జరిగిన మహాయుద్ధములో మహాదేవరాజు వీరమరణము నొందిన వెనుక నతని కుమారుం డైనగణపతిదేవుండు సింహాసనారూఢుం డయ్యెను. ఇతండు మహాదేవరాజునకు బయ్యామాంబికవలన జనియించినవాండు.[*] ఇతండు తన పెదతండ్రి యైన ప్రతాపరుద్రదేవునిచే స్థాపింపంబడిన త్రిలింగసామ్రాజ్యమును నల్గడల విస్తరింపంజేసి చక్రవర్తిపదమునువహించి సప్తమచక్రవర్తి యని యాంధ్రభూస్థలినంతట వేనోళ్లం గొనియాడంబడుచుండెను. పైని జెప్పిన యుద్ధములో నితండు శాత్రవులచేం జిక్కువడి విడిచిపెట్టంబడిన తరువాత ఆయవమానమును భరింపంజాలక అసంఖ్యాకము లయిన సైన్యములంగూర్చుకొని యాదేశముపై దాడివెడలి యాదవులతో యుద్ధముచేసి కాణభూపతిని జయించి యాతనివలన నమూల్యము లయిన రత్నరాసులను ధనమును బడసి నిజరాజధానికి మరలివచ్చెను. అప్పటినుండియు యాదవు లనేకపర్యాయము లాంధ్రదేశ మాక్రమించుకొనుటకై ప్రబలప్రయత్నములు చేయుచువచ్చిరిగాని తెలుంగువారు వారిని గోదావరినదినిదాంటి దిగువకు రానీక నిలిపిరి. పశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్య మంతరించినవెనుక కర్ణాటకదేశమున కధిపతులైన భల్లాణరాజులు సయితము త్రిలింగ

---

* పూర్వగ్రంథములలో గణపతి మొదటిప్రతాపరుద్రునికొడుకని వ్రాయంబడెనుగాని యది సరికాదు. శాసనములలో గణపతి మహాదేవరాజు కొడుకని స్పష్టముగాం జెప్పంబడియెను.

దేశమును వశపఱచుకొనవలయు నని భగీరథప్రయత్నములు గావించిరి గాని తెలుంగువారిపరాక్రమము ముందట నవియన్నియు భగ్నములై పోయినవి. గణపతిదేవుఁడు సింహాసన మెక్కినతోడనే మండలేశ్వరు లనేకులచేఁ బాలింపఁబడుచున్న యాంధ్రదేశమునంతయు నేకచ్ఛత్రముక్రిందికిఁ దీసికొని రావలయు నని నిశ్చయించి తదనుగుణముగా సమర్థులయిన మంత్రులను సేనాధిపతులను నియమించుకొని వారలసాహాయ్యమున విజయయాత్రల ప్రారంభించి యొక్కొక్కమండలేశ్వరుని జయించి వశపఱచుకొని సామంతునిగఁ జేసికొనుచుండెను. గణపతిదేవుఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞానముగలవాఁడు గావున నేపని ప్రారంభించినను అతనికి విజయమే సమకూఱుచుండెను. కృష్ణానది మొదలుకొని కాంచీపురమువఱకుఁ గల సూర్యవంశమునందయి కమ్మనాటిరెడ్లు, పాకనాటిరెడ్లు, రేనాటిరెడ్లు, చోడులను పేరితోఁ బరిపాలనము సేయుచుఁ బేరికిమాత్రము కాంచీపురచోడచక్రవర్తులకు సామంతుల మని చెప్పుకొనుచు నైకమత్యములేక తమలోఁ దాము పోరాడుచుండఁగా గణపతిదేవమహారాజు వారల నందఱను జయించి యేకసామ్రాజ్యమునకు లోఁబడిన వారినిగఁ జేసి దేశమున సద్ధర్మపరిపాలనము నెలకొల్పవలయు నని తన యావచ్ఛక్తిని వినియోగించి తుదకుఁ గృతార్థుఁడై శాశ్వతమైన కీర్తిని గడించెను.

వేంగిదేశములోని కల్లోలములు.

వెలనాటిభూపతులు పేరిమాత్రము చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకు ప్రతినిధులై విక్రమసింహపురమను నెల్లూరు మొదలుకొని యుత్తరమున సింహాచలపర్యంతమును గల వేంగిదేశమునంతయు నితరమండలాధిపతుల సాహాయ్యముతో నిరంకుశముగాఁ బరిపాలనము సేయుచుండఁ బండ్రెండవశతాబ్దాంతమున గొప్పకలవరము జనించి చాళుక్యచోడచక్రవర్తుల యధికారమంతయు సంపూర్ణముగా క్షీణించుచుండెగాక వెలనాటిరాజులలోఁ గడపటివాఁడయిన పృథ్వీశ్వరునితోఁగూడ వెలనాటి సామ్రాజ్యలక్ష్మి కాకతీయులను శరణుచొచ్చెను. పండ్రెండవశతాబ్దాంతమున పృథ్వీశ్వరమహారాజునకును చక్రవ

సింహపురాధిపతి యైనతిక్కభూపాలునకును జరిగిన మహాఘోరయుద్ధములో పృథ్వీశ్వరరాజు వీరమరణము నొందెను. అంతట పూర్వచాళుక్యుఁ డయిన వేతవిజయాదిత్యునివంశమున జనించిన మల్లపదేవుఁ డనునాతఁడు విష్ణువర్ధననామముతో క్రీ. శ. ౧౨౦౨వ సంవత్సరమునఁ బీఠికాపురమునఁ (పిఠాపురమున) బట్టాభిషిక్తుఁడై పదిసంవత్సరములకాలము పరిపాలనము చేసెను. ఇతనికి మల్లపదేవచక్రవర్తి యను బిరుదనామము గలదు.

తెలుఁగునాయకులు, లేక తెలఁగాలు

ఆకాలమున నిప్పటి కృష్ణామండలములోని యేలూరు, కొల్లేరుకోట, కళ, ఆకవీడు, గణపవరము, ముఖ్యపట్టణములుగ నుండి తెలుంగునాయకులచేఁ బరిపాలింపఁబడుచుండినటులఁ గనుపట్టుచున్నది. ఏలూరునకు కొలనుపురమనియు, సాగసిపురమనియు, కమలాకరపురమనియుఁ బేరులున్నట్టుగాఁ దెలుంగునాయకుల శాసనములం గనుపట్టుచున్నది. వీరు చాళుక్యులకాలమునను కాకతీయులకాలమునను సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండి కమ్మనాయకులవలెనే ప్రసిద్ధిగాంచి యుండిరి. గణపవరమునకు పద్మినీపురమను నామ మున్నట్టు గణపవరములోని సువర్ణేశ్వరస్వామి వారిదేవాలయములోని యొకశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఇక్కడ నొకగొప్పకోట యుండెను. ఇయ్యది కొంతకాలము కోనసీమరాజు లయిన రాచవారవంశమునను, మఱికొంతకాలము కొలనురాజు లయిన తెలఁగాలవంశమునను నుండెను. ఈ ప్రాంతదేశ మంతయుఁ గొలనుపురాధిపతు లయిన తెలుఁగునాయకులచేతనే పరిపాలింపఁబడుచుండె ననుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు. పైని చెప్పిన కోట లన్నియును తెలుఁగునాయకులచేతనే కట్టఁబడినవి. వీరికిని వేంగిరాజప్రతినిధు లయిన వెలనాటి కమ్మవారికిని యుద్ధము లనేకములు జరిగినవి. తుదకు తెలుఁగునాయకులు వెలనాటిప్రభువులకు లోఁబడిన సామంతమండలాధిపతులుగనే యుండుచు వచ్చిరి. "భీమనాయకుఁడు, కాటయనాయకుఁడు" అను పేరులుగల తెలుఁగునాయకు లనేకులు పండ్రెండవశతా

ద్రమునందుఁ గృష్ణాగోదావరీ నదులకు నడుమనుండు దేశమును బరిపాలించిరి. కాకతిగణపతిదేవుని రాజ్యారంభకాలమున శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కేశవదేవరాజు, వానిపుత్త్రుఁడు సామినాయకుఁడును, ఏలూరు (హేలాపురము) రాజధానిగ నీమండలమును బరిపాలనము సేయుచుండిరి. కేశవనాయకుఁడును వానికుమారుఁడును, వెలనాటి ప్రభువుల యధికారము క్షీణించుకాలమున స్వతంత్రులుగఁ బరిపాలనము చేసిరి. కేశవనాయకుని దానశాసనము లనేకములు కొలను (ఏలూరు) పురమునఁ గానంబడుచున్నవి. క్రీ. శ. ౧౨౧౨ వ సంవత్సరమునాఁటికి నీమండలమంతయును కాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తిచే జయింపఁబడెను. తెలుఁగునాటిశిష్టుల తెలఁగాలని పేరు గలిగినది. చాళుక్యులు తెలుఁగుదేశముపై దండెత్తివచ్చి జయించినప్పుడు వారితోవచ్చిన సేనలు సేనాధిపతులు మొదట కమ్మనాటిలో వసించుచుండి తరువాత నితరస్థలములకుఁబోవఁ బ్రజలు క్రొత్తవారికిని బ్రాఁతవారికిని భేదము తెలియుటకై కమ్మనాటినాయకులను కమ్మవారనియు, అదివఱకె తెలుఁగుదేశమున నున్న తెలుఁగునాయకులను తెలఁగా లనియు వ్యవహరింపసాగిరి. నాఁటినుండియుఁ గమ్మవారును, తెలఁగాలును వేర్వేఱు తెగవారుగా నుండుట సిద్ధమైనది. కాని క్రీస్తుశతాబ్దారంభమున నాంధ్రసామ్రాజ్యవిజృంభణకాలమున వీరును వారు నొక్కరుగనే యుండిరి.

ఈ మాండలికకేశవరాజునకును వానికుమారునకును, అనంతప్రెగ్గడయు, వానికుమారుఁడు మల్లప్రెగ్గడయు మంత్రులుగా నుండిరి. ఈ మల్లప్రెగ్గడ సుప్రసిద్ధుఁడగుటచేత నతనిసంతతివారికి మల్లప్రెగడవారని యింటిపేరు కలిగినది.

గణపతిదేవుఁడు వెలనాటిని జయించుట.

కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౨౧౨వ సంవత్సరమునాఁటికి వెలనాటిదేశమును సంపూర్ణముగా జయించెను. వెలనాటిసీమరాజులు ధరణికోటరాజులు, క్రొన్నతవాటిరాజులు, గుడిమెట్టరాజులును, కల్లికంచుమట్టాలు,

తండ్రివంక మ్చట్లాలు, వియ్యాలవారు నగుటచేత గణపతిదేవమహారాజావారల సాయముతో వెలనాటి నవలీలగా జయింపఁ గలిగెను. వెలనాటిని జయించుటతోమాత్రము తృప్తినొందక వెలనాటిసైన్యాధిపతులతో బాంధవ్యమును నెఱపి యాభాగమునఁ దనపాలనము దృఢముగ నాటుకొనునట్లు గావించెను. ఇతఁడు వెలనాటికి రాజధాని యైన ధనదపురమునందలి యైశ్వర్యమునం తను జూఱఁగొని యేకశిలానగరమునకుఁ జేర్చుటయేగాక ప్రఖ్యాతిగాంచిన నియోగిపురుషులనెల్లరను నుద్యోగము లొసంగి యాదరించెను. శాత్రవులకుఁ దక్క మఱియెవ్వరికి నొగ్గుదుకలుగనీయనందున నీతనిపరిపాలనము వెలనాటిప్రజల కనుకూలముగ నుండెను. వెలనాటిని జయించిన స్వల్పకాలములోనే యాభాగమునందంతట శాంతిని నెలకొలిపి మఱియెన్నఁటికిని దిరుగఁబడకుండునట్లు చక్కని యేర్పాటులను గావించెను.

గజసాహిణి జయపనాయకుని సంబంధము.

అయ్యవంశమున జనించిన భీమయ్య యనుకమ్మనాయకుఁ డొకఁడు వెలనాటిలోని ప్రాయూరునందు నివసించి యుండెను. ఆభీమనాయకునకు రాజాంబికవలన జల్లయ, నారయ, సూరయ, అను మూవురుపుత్రులు జనించి వెలనాటిచోడమహారాజకొలువున నుద్యోగములను వహించి యుండిరి. వారిలో జల్లయ యొకానొక కన్నరదేవుని యుద్ధములో జయించినందున సేనాధిపత్యమును బడెసెను. రెండవవాఁ డయిన నారపనాయకుఁడు (నారాయణ) చోడరాజుయొక్క ప్రేరణముచేతఁ గృష్ణానది సాగరగామి యగుచోట నేర్పడియున్న ద్వీపము నిర్జనభూమియై యుండ నందొక కోటను గట్టి ప్రాకారములు, రాజమందిరములు, విశాలభవనములు, మిద్దెలు, మేడలు నిర్మించి, గోపురములను వేయించి, యొక మహాపట్టణముగఁ జేసి, తన ప్రభువుపేర చోడసముద్ర మను నొక తటాకమును ద్రవ్వించి, చోడేశ్వరాలయమును నిర్మాపించి, జనవిహారసౌభాగ్య మైనపుణ్యభూమిగఁ జేసి ప్రసిద్ధిఁ గాంచెను. మఱియు నచ్చోట నొకవిష్ణ్వాలయమును, కరాళభైరవాలయమును నిర్మింపిం

చెను. వల్లపూరు గ్రామమున భీమేశ్వరాలయము నిర్మింపించి భీమసముద్ర మనుతటాకమును త్రవ్వించెను. ఇతని ధైర్యసాహసపరాక్రమములను మెచ్చుకొని చోడమహారాజు తలగడదివి మొదలగు గ్రామముల కాధిపత్యము నొసంగుటయే గాక యితని సామర్థ్య మెఱింగినవాఁ డగుటచేఁ దనకు సైన్యాధ్యక్షునిగఁ జేసికొనియెను. ఈ సైన్యాధ్యక్షుఁ డయిన నారపనాయకునకు చోడనాయకుఁడు, భీమనాయకుఁడు, పిన్నచోడనాయకుఁడు, బ్రహ్మనాయకుఁడు నను నలువురుపుత్త్రులు జనించి వెలనాటిచోడరాజునకు సేనాధిపతులై చతుస్సముద్రములనడుమనుండు దేశమును శత్రుబాధనుండి సంరక్షించుచుండిరి. వీరిలో మూఁడవవాఁ డయిన పిన్నచోడునకు దామాంబ (దామమ్మ) వలన నారాంబ (నారమ్మ), పేరమాంబ (పేరమ్మ) యను కూఁతులును; పృథ్వీనాయఁడు, జాయపనాయఁడు, నారపనాయఁడు (నారాయణనాయఁడు), నను పుత్త్రులును జనించిరి. అంతఁ గొంతకాలమునకు గణపతిదేవమహారాజు సేవణ కర్ణాట లాట కళింగ చోళధరాధిపులను జయించి వెలనాటిపై దండెత్తివచ్చి వెలనాటిని జయించి యీ ప్రసిద్ధమైన దివ్యపురిఁ గూడ నాక్రమించుకొనియెను. వెలనాటిలో దొరకిన దృఢకాయులను, ఏనుఁగులను, గుఱ్ఱములను నానావిధము లయిన రత్నములను ధనకనకవస్తువాహనాదులను జూఱఁగొనియెను. ఇంతియగాక పిన్నచోడుని కూఁతులయిన నారాంబను పేరమాంబను బెండ్లియాడి యాసుందరీమణుల ద్వితీయసోదరుఁ డైనజాయపనాయకుని బుద్ధివిశేషమును, ధైర్యసాహసములును, శౌర్యపరాక్రమములును, గుణసంపదయును తన్ను నాకర్షింపఁగా సంతోషించి తన గజసైన్యమున కధిపుని గావించి బిరుదముల నొసంగి యున్నతమైన పదవిఁ గొనివచ్చెను. అందువలన జాయపనాయకుని యెదుట శత్రువులు తలయెత్తనాడుటకు భయపడుచుండిరి. గణపతిదేవచక్రవర్తి బాహుదర్పముచేతనే గాక, రాజనీతిశాస్త్రజ్ఞుఁడైన ప్రతిభాశాలియునై యుండినందువలన, రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసి చక్రవర్తియగుట తటస్థించెను. జాయపనాయకుఁడు శత్రువులను జయించుటచే వైరిగోధూమఘరట్ట మను బిరుదమును బొంది విఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు

గణపతిదేవుని పేరిట గణపతీశ్వరాలయమ్మును గట్టించి దానికి ననేక గ్రామములను దానము చేసెను. ఈదానశాసనము శా. శ. ౧౧౭౩ ఖరసంవత్సర వైశాఖశుద్ధతృతీయాదినమున వ్రాయఁబడినది. ఈ శివాలయముపోషణమునకై పడవకొక్కింటికి నొక్కపణము పన్నుగఁ గైకొనుటకు నియమింపఁబడియెను.[1] మఱియు నితఁడు శా. శ. ౧౧౭౨వ సంవత్సర వైశాఖశుద్ధతృతీయా శనివారమునాఁడు తామ్రపురము (చేఁబ్రోలు) లో తన తండ్రిపేరిట చోడేశ్వర లింగమును బ్రతిష్ఠాపించి యాశివాలయమున కెదుట దేవదాసీలు నివసించుటకై రెండేసియంతరువులుగల రెండువరుసలయిండ్లనుగట్టించి దేవుని యంగరంగ భోగములకై ప్రెంబుతనూరు (చేఁబ్రోలునకు ౬ మైళ్లదూరమున నున్న మోదుకూరు) గ్రామమును దానముచేసెను.[2]

విశ్వేశ్వరశివదేశికులు.

వేదవేదాంతార్థము లెఱింగిన జ్ఞానసంపన్నుఁ డని ఖ్యాతిఁగాంచిన యీశివయోగి శైవగురుపరంపరలోనివాఁడు. కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తికి గురువును మహాప్రధానియు నై రాజకీయార్థికసాంఘికవిషయంబులఁ దగు నాలోచనములం జెప్పుచు రాజ్యతంత్రమును నడపించుచు నా చక్రవర్తి యానృణ్యమున కంతకుఁ గారణభూతుఁ డయ్యెను. ఆంధ్రదేశములోఁ బ్రఖ్యాతిగాంచిన శ్రీగోళకి, శ్రీశైలము, శ్రీపుష్పగిరి మొదలగు శైవమఠముల కెల్ల నధికారిగ నుండి శ్రీకాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తిచే శైవమతము నాంధ్రదేశమున వ్యాపింపఁజేసిన గురుమల్లికార్జునపండితారాధ్యులవారి తరువాత నితఁడు సుప్రసిద్ధిఁ గాంచెను. సోమదేవరాజీయాది గ్రంథములలో గణపతిదేవుని సచివాగ్రణి యని పేరెన్నికగాంచిన శివదేవయ్య యను నాతఁడీ విశ్వేశ్వరశివదేశికుఁడే యని చెప్పవచ్చును. ఇతఁడు గానియెడల నితనివలెఁ బ్రసిద్ధిగాంచినట్టి యొకనికుమారుఁ డగు పరిపూర్ణశివమహామునియై యుండ

1. Epigraphia Indica Vol. III. P. 82 ff; No. 15, Ganapeswaram Inscription of the time of Ganapati.
2. Ibid No. 5, Chebrolu Inscription of Jaya.

వలయును గాని, యన్యులుమాత్రము గారు. విశ్వేశ్వరశివదేశికుఁడె శివదేవయ్య యని నాయభిప్రాయము. వీర లిరువుర దానశాసనములు భట్టిప్రోలు త్రిపురాంతకము మొదలగు ప్రదేశములఁ గానంబడుచున్నవి. కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తిని జూడవచ్చిన తిక్కనసోమయాజి,

"గీ. వసుమతీనాథ యీతఁ డీశ్వరుఁడు గాని
మనుజమాత్రుండు గాఁడు పట్టాలు నితని
యనుమతంబున నీవు రాజ్యంబు సెప్పి యేలు"

మని చెప్పి కొనియాడిన ఓవిశ్వేశ్వరశివదేశికులకే గురు యుండవలయును గాని యట్టివారు మఱియొక రాయాస్థానమునం గనుపట్టరు.

కాటచమూపతి - భాండసేనాధిపతి

వీర లిరువురును గణపతిదేవచక్రవర్తి సేనాధిపతులు. కాటచమూపతి కొడుకు భాండసేనాధిపతి. భాండసేనను జయించినవాఁ డగుటచే నపుడు వానికి భాండసేనాధిపతి యని బిరుదు కలిగెను. ఈసేనాధిపతు లిరువురు నుత్తరదేశము నేలు రాజులతో గణపతిదేవుని పక్షమునుండి యుద్ధము చేయుచు మన్నన గాంచుచుండిరి. వీరి నివాసస్థలము నిడ్మల యను పట్టణము. చతుర్థవంశమున దుర్జయుఁడు జనించెను. అతనివంశమున మల్లాలనాథుఁడు పుట్టి పెద్దముట్టిగండఁ డనుపేరుని నతనిబంధువర్గమును పోషకము గావించెను. మల్లాలనాథునికొడుకు సబ్బసేనాధిపతి. ఇతఁడును శత్రురాజుల నిర్జించెను. ఇతనికి అచ్చమ యనుభార్యయందుఁ గాటచమూపతి జనియించెను. ఈకాటచమూపతి మొట్టమొదట కాకతీయప్రదేశరాజునకును, అటు పిమ్మట గణపతిదేవచక్రవర్తికడను సేనాధిపతిగనుండి బొల్లమాంబవలన పోతనాయుఁడు, భాండసేనాధిపతి, అను నిరువురుకొమారులను గాంచెను. కాటచమూపతి శా. శ. ౧౧౬౨ శార్వరిసంవత్సర ఫాల్గునశుద్ధ ౧౧ స్థిరవారమునాఁడు కొండిపర్తి యను గ్రామమునందు త్రిమూర్తులను నిల్పి ప్రతిష్ఠ గావించి దేవాలయమును గట్టించి పెల్లముచెఱువు గానుకను దేవుని కైంకర్యములకై

దానము చేసెను. భాండసేనాధిపతి భాండసేనను జయించినప్పుడు కొండి పత్రికి భాండసముద్ర మనిపేరు పెట్టి భాండసముద్ర మను నొకతటాకమును త్రవ్వించి భాండేశ్వరలింగమును ప్రతిష్ఠగావించి యున్నతమైన దేవాలయమును ప్రాకారములను నిర్మింపించి సువర్ణకలశములను బెట్టించి యాదేవుని కైంకర్యమునకై అనవుర్తియను గ్రామమును నొసంగెను. వీరును దుర్జయవంశజుల మని చెప్పుకొన్నవారు గావునఁ గమ్మనాటిరెడ్లలోనివారే యని చెప్పవచ్చును.

చాగిపోతరాజు - గుడిమెట్టరాజులు.

చాగివారు కాకతీయచక్రవర్తులకాలమున గుడిమెట్టరాజధానిగ నందిగామసీమను బరిపాలనముచేసిన సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండిరి. చాగివారిలో కేతోక కుటుంబమువారు పల్నాడు పరిపాలించుచుండిరని పల్నాటివీరచరిత్రమునఁ జదివియున్నాము. పల్నాటిచాగివారు హైహయవంశజులమయిన క్షత్రియుల మని చెప్పుకొనియుండుట మన మెఱుంగుదుము. గుడిమెట్టచాగివారు దుర్జయవంశజుల మనియు, మనువులసంభవుల మనియుఁ, జెప్పుకొని యున్నారు. దుర్జయవంశజు లయిన రాజు లనేకులు విష్ణుపాదోద్భవులమైన చతుర్థాన్వయులమని బాహాటముగాఁ జెప్పికొనియున్నారు. అదియును గాక వీరలు కాకతీయ రాజబంధువులుగఁ గనుపట్టుచున్నారు. వీరిశాసనములం దెచ్చటను కాకతీయులకు సామంతుల మని చెప్పికొని యుండలేదు. గుడిమెట్టచాగివారిలోఁ గొందఱు మనువులసంభూతుల మని చెప్పుకొనియుండుటచేత వారిసంతతివారు తరువాత సూర్యవంశమనియు, వసిష్ఠగోత్రమనియుఁ జెప్పుకొన నారంభించిరి. గణపతిదేవరాయలకాలమునం దుండిన చాగిపోతరాజు గోదావరిమండలములోని పిఠాపురసంస్థానపు లయిన వత్సవాయవారికి మూలపురుషుఁ డని ఏనుఁగులక్ష్మణకవి ప్రణీత మైన రామవిలాస మను ప్రబంధమున వర్ణింపఁబడి యున్నది.

"సీ. సువర్ణజాతంబునకు భూషణ మనంగ
పేరుల కెక్కగు గుడిమెట్టపురము దనరు

రాజధానిగ సత్కీర్తి భోజరాజు
సాగిపోతకుమాభర్త జగతి యేలె.''

ఈ సాగివంశపురాజులయొక్క శాసనములు కృష్ణామండలములో నందిగామ సీమలో నున్న గుడిమెట్ట, ముక్త్యాల, అనుమంచిపల్లె, పెనుగంచిప్రోలు, నవాబుపేట, మొదలగు ప్రదేశములందును బెజవాడలోను గానంబడుచున్నవి. నందిగామతాలూకాలోని ముక్త్యాలగ్రామములో నున్న చెన్నకేశవస్వామి దేవాలయముయొక్క తూర్పుప్రాకారమునకు సావిూప్యమునఁ బాఁతియున్న నాగులబండ అను స్తంభమువిూఁద వ్రాయఁబడిన శాసనములో విష్ణువునాభి నుండి బ్రహ్మ జనించెననియు, వానినుండి దుర్జయుఁడు పుట్టెననియు, అతని వంశమున ముప్పరాజు జనించెననియు, అతనివంశమున గోంకదోరపరాజును, అతనికి పోతరాజును, ఆపోతరాజునకు రాజాంబికయందు త్యాగరాజు (చాగి రాజును), అతనికి దోరపరాజును, అతనికి చాగిపోతరాజును జనించిరని చెప్పఁబడినది. గుడిమెట్టలోని యొక శాసనములో చాగిదోరపరాజునకు చిమ్మాంబికయందు పోతరాజు జనించెననియు, అతనికి రాజాంబిక యను పతివ్రతయైనభార్య కలదనియు వ్రాయఁబడి యున్నది. ఏనుఁగులక్ష్మణకవి ప్రణీతమైన రామవిలాసములో సూర్యాన్వయమున సాగిపోతరాజు జనించెననియు, అతనికి నరసింహరాజును, అతనికి పోతరాజును, సూరరాజును, వారిలో సూర నృపతికి ఎఱపోతరాజును, అతనికి తెలుఁగురాజు, రామరాజు ననువారును బుట్టిరనియు, చెప్పఁబడి యున్నది. పైనిచెప్పినవారిలో నరసింహనృపాసుతకుమారుఁడైన పోతరాజును లక్ష్మణకవి తన గ్రంథమునందీవిధముగా నభివర్ణించి యున్నాఁడు.

“మ. స్థిరభక్తిన్ గుడిమెట్టలోపలఁ బ్రతిష్ఠించె న్నృసింహుంబునం
ధురసౌధంబున విశ్వనాథుఁ బరమాత్మున్ రాజనారాయణున్
సురవంద్యున్ బెజవాడయందు నిలిపెన్ సుశ్లోకభక్తిక్ష
త్పరశీలుం డగుమన్మపోతనృపుఁ డక్షాత్రుఁడై యున్నఁగన్.॥

గుడిమెట్టశాసనములో దోరపరాజునకు చిమ్మాంబికయందు జనించిన పోతరాజు పరిపాలనమును వర్ణించుచో,

"శ్రీకృష్ణవేణ్యాస్తటభూమిభాగే
శ్రీపోతభూపో గుడిమెట్టనామ్ని
విశ్వేశ్వరాఖ్యం శివ మాదిదేవం
సంస్థాపయామాస పురే స్వకీయే."

అని గుడిమెట్టలో విశ్వేశ్వరస్వామిని బ్రతిష్ఠాపనముఁజేసె నని చెప్పఁబడి యుండుటచేత రామవిలాసములోని నరసింహుని పోతరాజును, ఈదోరపరాజు పోతరాజును నొక్కఁడే యని చెప్పఁదగును.

అట్లయినయెడల దోరపరాజునకు నరసింహరాజను నామాంతరము గలదని యూహింపవలయును. ఇంతియగాక బెజవాడ కనకదుర్గాంబయొక్క యాలయములో శ్రీనరసింహవర్ధనచాగిపోతరాజుపేరిటి శాసన మొకటిగలదు. అయ్యది నరసింహునికుమారుఁడైన చాగిపోతరాజుశాసన మని తెలుపుచున్నది. కాఁబట్టి ప్రస్తుతము దోరపరాజునకు నరసింహరాజను నామాంతరము కలదని విశ్వసింతము. ఈ పోతరాజు త్రిపురాంతక కాశ్మీరమల్లేశ్వర విశ్వనాథ చోడనారాయణ స్థానంబులఁ గనకకలశంబులను బెట్టించి సింహగిరియందు నరసింహునకు సాగిపోతసముద్రం బను చెఱువుఁగట్టించి శ్రీపర్వతంబున (శ్రీశైలమున) మల్లికార్జునదేవునిముందట నందికేశ్వరునిం బ్రతిష్ఠించి దేవభోగంబులకై కంభముపాడు, ముచ్చింతలు, బూదవాడ మొదలగు గ్రామముల నిచ్చి, బ్రాహ్మణోపభోగంబులుగా ననేకాగ్రహారంబు లొసంగె నని బెజవాడశాసనమునఁ జెప్పఁబడి యున్నది. ఈశాసనము కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తి సింహాసన మధిష్ఠించిన క్రీ. శ. ౧౧౯౯వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈ కుటుంబములోనివాఁడగుచాగిమనుమగణపతిదేవునిశాసనములు గూడ పెక్కులు నందిగామసీమలోఁ గానవచ్చుచున్నవి. అతఁడును, చాగిరాజును కాకతిగణపతిదేవునకు సమకాలికులు. వీరు నతవాటిసీమలో నధికారములను వహించియుండిరి. వీరును నతవాటిసీమను బరిపాలనముచేసిన బుద్ధ

రాజు, రుద్రరాజు, మాధవరాజు మొదలగువారును నొక్క కుదురులోని వారుగాఁ గనుపట్టెదరు.

ఈ సాగివంశపు రాజుల చరిత్రమును సంపూర్ణముగాఁ దెలిసికొనుటకు మఱి కొంతకాలము పట్టును. ప్రస్తుతము దొరకిన సాధనములు నసమగ్రములుగ నున్నవి.

వేములవాడ భీమకవి

సాగిపోతరాజు గారు గుడిమెట్టలోఁ బరిపాలనము చేయుచుండఁగా వేములవాడభీమకవి విషమాక్షరప్రయోగముచేసి తిట్టి పద్యము చెప్పఁగా నతఁడు మృతినొందె నని యొకకథ చెప్పుదురు. సాగిపోతరాజు త్యాగశీలుఁడని విని భీమకవి గుడిమెట్టకుఁ బోయినప్పుడు పోతరాజు జాతనిగుఱ్ఱమును గట్టి పెట్టించి విడువనందున, ఈ క్రింది పద్యముచే శపించెనని చెప్పుదురు.

"చ. హయము మదిసీత, పోతవసుధాధిపుఁ డారయ రావణుండు, ని
శ్చయముగ నేను రాఘవుఁడ, సహ్యజ వారిధి; మారుఁ డంజనా
ప్రియతనయుండు, లచ్చన విభీషణుఁడుం, గుడిమెట్ట లంక, యా
జయమును బోతరక్కసునిచావును నేఁడఁగఁ గాఁడు చూడుఁడీ."

ఇది యథార్థమైనను గాకపోయినను భీమకవి యాకాలమున నున్నవాఁ డని చెప్పవచ్చును. ఈ మహాకవినిగూర్చి విశ్వసింప నర్హములుగాని కథలనేకములు కల్పింపఁబడి దేశమునందంతటఁ జెప్పుకొనఁబడుచున్నవి. ఇతఁడు నృసింహపురాణమును రచించెనని శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణయ్యగారు వ్రాయుచు నీ క్రింది పద్యము నృసింహపురాణములోనిదని కుమారసంభవ కావ్య పీఠికలో నుదాహరించి యున్నారు.

"ఉ. వాండిమి నల్లసిద్ధిజనవల్లభుఁ జోడ్చి నగాజిధియుఁ డై
యాంధ్రను గానకుండ నృగుకాంకము పెట్టికొనంగఁ గాంచితో
నెం డిదె యేమి నవనము పెద్దలు లెల్ల హసింప నంతలో
మాండవకంఠితో డిరొం మూర్తి వహించిన ప్రాక్కరంగనల్."

ఈపద్యమునందు నల్లసిద్ధిరాజు పేరు గనంబడుటచేత భీమకవికాలము కొంచె మించుమించుగా నిర్ధారిత మగుచున్నది. ఈ నల్లసిద్ధిరాజు పండ్రెండవ శతాబ్దమునంతమున ననఁగాఁ బైఁజెప్పఁబడిన సాగిపోతరాజుకాలమునఁ గడప మండలములోని వల్లూరుపట్టణము రాజధానిగఁ బొత్తపినాడు మొదలగు దేశములను బాలించెను. కవిజనాశ్రయము రచించినది గోకర్ణ నృపాలుఁడు గాని యితఁడు గాఁడు. భీమకవి నివాసస్థలము గోదావరి మండలములో గోదావరీ తీరమున నున్న వేములవాఁడ యను పుణ్యక్షేత్రము.

గోపరాజు రామప్రధాని

ఇతఁడు గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క బ్రాహ్మణమంత్రులలో సుప్రసిద్ధుఁడు. గణపతిదేవుని కాలమునకును విశ్వబ్రాహ్మణుల మని చెప్పుకొను కంసాలులును, శూద్రులును మాత్రమే గ్రామకరణములుగా నుండుచు వచ్చిరి. గణపతిచక్రవర్తి బ్రాహ్మణులయం దభిమానము గలిగియుండుటచేత నాయుద్యోగము లన్నియు నియోగిబ్రాహ్మణుల కిప్పింపఁదలఁచినదిగాఁ దన మంత్రులలో నొకఁడయిన గోపరాజు రామప్రధానిని నియమించె నని చెప్పుదురు. అప్పు డాతఁడు చక్రవర్తి యాజ్ఞాప్రకారము నియోగిబ్రాహ్మణులకు మిరాసీల నేర్పఱిచి తెలుఁగురాజ్యమునం దంతట నియోగిబ్రాహ్మణులనే కరణములుగా నియోగించె నని ప్రతిగ్రామముయొక్క స్థానికచరిత్రమునందును వ్రాయబడియున్నదిగాని యీమంత్రిపేరు తెలుపునట్టి గణపతిదేవుని నాఁటిశాసనమొక్కటియైనను గానరాదు. ఇతని ప్రసిద్ధి యాంధ్రదేశమునం దంతట వ్యాపించి యున్న దనుట వాస్తవము. ప్రమాణరహితములైన విషయముల నెత్తి వ్రాయుటకన్న భావిపరిశోధనమున నితని చరిత్రము తెలియునంతవఱకు నుపేక్షించి మిన్నకుండుటయే యుక్తముగాఁ గన్పట్టుచున్నది.

గంగయసాహిణి.

ఈగంగయసాహిణి గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క మహాప్రధానులలో నొకఁడు. ఇతఁడు హైదరాబాదురాజ్యములో నల్లగొండజిల్లాలోని పాను

గల్లు మొదలుకొని మార్జవాడివఱకును గల తెలుఁగుదేశమునంతను బ్రతినిధిపరిపాలకుఁడై పరిపాలించెను. కడపమండలములోని పులివెందలతాలూకాలోని మోపూరు మొదలుకొని మైసూరు రాజ్యములో చింతామణితాలూకాలోని మిండిగల్లువఱకుఁ గల ప్రదేశమునకు (7000 గ్రామములు గలది) మార్జవాడి లేక మహారాజపాడి యనునామము గలదు. మార్జవాడికి [illegible] యని యొక శాసనమున నున్నది. ఈనాఁటి వల్లూరుపట్టణము రాజధానిగ నుండెను. కాఁబట్టి రాజప్రతినిధిగ నుండిన గంగయసాహిణి కడప, కందనూలు, అనంతపురము, బళ్లారి, నెల్లూరు, గుంటూరు మండలములకు సర్వాధికారియై పరిపాలించె నని యనేకశాసనములంబట్టి నిర్ధారిత మగుచున్నది.

గంగయసాహిణి కాయస్థుఁడు.

మహారాజప్రతినిధియైన యీగంగయసాహిణి కాయస్థకులజుఁ డని కడప మండలములోని పుష్పగిరిలో నున్న యొక శాసనములో వ్రాయఁబడిన యీ క్రిందిశ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది.

“ శ్రీగండపెండేరక నామధేయః
కాయస్థవంశోద్భవ కర్ణధారః
శ్రీగంగ సేనాపతి రస్య కాన్తా
కాన్తి ర్హిమాంశోరివ కాబలాయః”

గంగయసాహిణి పూర్వచరిత్రము.

గంగయసాహిణికిని మనుమసిద్ధి రాజునకును వైరము గల దని తిక్కన సోమయాజి విరచితమైన నిర్వచనోత్తరరామాయణములో

“ఉ. రంగదుదారకీర్తి యగు రక్కసగంగని జెండలంబుగా
భంగ మొనర్చి మన్మజనపాలుఁడు బల్విడి గాఁచె నన్నరా
జ్యాంగము లెల్ల నిచ్చి తన యాశ్రితపక్షుల వృత్తి యొప్పఁగన్
గంగయసాహిణిం బదము గైకొనఁ బంచెఁ బరాక్రమోన్నతిన్”

అనుపద్యమువలన బోధపడుచున్నది.

"ఇట్టి మహాపరాక్రమవంతుఁడైన గంగయసాహిణి నొకమండలాధిపతిగ నున్న మనుమసిద్ధి యెట్లు జయించి యతని రాజ్యాంగము నెల్ల నాఁచికొని యుండెనో, ఎట్లాతఁ డాశ్రితుఁడై యితనిం బ్రార్థించెనో, ఎట్లీతఁ డాశ్రితవత్సలవృత్తి యేర్పడునట్లుగా నాఁచికొన్న రాజ్యాంగము నెల్ల నిచ్చి పదము గైకొనఁబంచెనో, ఎంతమాత్రమును బోధపడకున్నది." అని యీచరిత్రము యొక్క రెండవ ప్రకరణములో మనుమసిద్ధిరాజునుగూర్చిన ఘట్టమున వ్రాసి యున్నాను. ఇటీవల స్థానిక చరిత్రములం బరిశోధింపఁగా గంగయసాహిణి యొక్క పూర్వవృత్తాంతము కొంతవఱకుఁ దెలియవచ్చినది. గంగయసాహిణి మొట్టమొదట గణపతిదేవ చక్రవర్తి కొలువులో లేఁడనియు మనుమసిద్ధిరాజు తండ్రియైన తిరుకాళచోడమహారాజునకు (తిక్కరాజు) అగ్రసేనాధిపతిగ నుండెననియు, సిద్ధవటముసీమలోని దొరగూరు స్థానిక చరిత్రమునందుఁ జెప్పబడుచున్నది. ఇతఁడు మొదట తిక్కభూపాలునకు సేనాధిపతిగ నుండి యాతని యనంతరమున కలుకడపురవరాధీశ్వరుం డయిన శ్రీమన్మహామండలేశ్వర త్రైలోక్యమల్ల భుజబల వీరనారాయణ రాయ దేవమహారాయల సైన్యాధీశుఁడై మోదుకొనినందుండి ములికినాటిని బరిపాలనము సేయు నప్పుడు తిక్కరాజు కొడుకయిన మనుమసిద్ధిరాజునకును గంగయసాహిణికిని, యుద్ధము జరిగి యుండవచ్చును. ఆయుద్ధమునందు గంగయసాహిణి నోడించి యాతం డాశ్రయించుటచేతఁ దన యాశ్రితవత్సలవృత్తి యేర్పడినట్లుగా యధాస్థానమునకుం బంచెనని స్పష్టమగుచున్నది. శా. శ. ౧౧౬౮ (క్రీ. శ. ౧౨౪౬) ప్లవంగసంవత్సర పుష్యశుద్ధ ౧౩ బుధవారమునాఁడు గంగయదేవ మహారాజునకు భృత్యుఁడైన జొత్తిరామినాయకుఁడు ములికినాటిసీమలోని సిద్ధవటమునకుఁ బశ్చిమమున రెండుపరువుల దూరమునఁ బినాకినీనది తీరంబున నున్న జ్యోతిగ్రామములోని సిద్ధనాథుని గుడిగోపురము కట్టించి యగ్రహారము నొసంగి శాసనము వ్రాయించెను. కాఁబట్టి క్రీ. శ. ౧౨౪౬వ సంవత్సరమునఁ గాని యటుపిమ్మటఁ గాని కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి దక్షిణదేశమునకు దండెత్తివచ్చుట సంభవించియుండును.

గణపతి దక్షిణదేశముపై దండెత్తుట.

గణపతిచక్రవర్తి వెలనాటి రాజులను జయించిన పిమ్మట వెలనాటికి దక్షిణభాగమునందున్న కమ్మనాటిని బరిపాలించుచున్న చోడరాజులను గూడ జయించెను. కొట్యదొన (కోటిదొన) పురాధీశ్వరుండును, నన్నిచోడభూపాలుని కుమారుండునైన త్రిభువనమల్లచోడభూపాలుని, వాని యాప్తవర్గములోని మఱికొందఱు చోడరాజులను జయించి సామంతులనుగఁ జేసికొనియెను. అటుపిమ్మట కందుకూరుసీమలోని యుద్దంకపై దండయాత్ర వెడలి యాపట్టణ మేలుచున్న సేవణదేశస్థుఁడైన మాధవరాజును జయించి యటనుండి ములికినాటిదేశముపై దండెత్తిపోయి ములికినాడు, పొత్తపినాడు, రేనాడు, గండికోట సీమ మొదలగు ప్రదేశముల నెల్ల జయించి యటనుండి కాంచీపురమును ముట్టడించెను. ఈ దండయాత్రకుఁ గారణము పాండ్యులు మొదలగు దాక్షిణాత్యులు కాంచీపురమునుండి తెలుగుచోడులను దఱిమి యాపట్టణ మాక్రమించుకొని యుండుటచేతఁ దెలుగుచోడులు గణపతిచక్రవర్తి సాహాయ్యము నపేక్షించి యుందురు. అట్లు గాక కేవలము ద్రవిడదేశ విజయకాంక్షచే దండెత్తిపోయి యుండవచ్చును. ఎట్లయిన నేమి? గణపతిదేవచక్రవర్తి దక్షిణదేశముపై దండెత్తిపోయి కాంచీపురము వఱకును గల దేశము నంతయు జయించెను. ఆకాలమున గణపతిదేవచక్రవర్తి గంగయదేవమహారాజును జయించి యతనినే తనకు సైన్యాధ్యక్షునిగఁ జేసికొనె నటులు గాన్పించుచున్నది.

గణపతి పాండ్యులను జయించుట.

మనుమసిద్ధితండ్రి యగు తిక్కరాజు కాలమునఁ బాండ్యులు కాంచిపురముపై దండెత్తివచ్చి యారాజ్య మాక్రమింపఁగాఁ దిక్కరాజు పాండ్యులతో యుద్ధము చేసి వారలను దఱిమి కులచోడుని సింహాసనమునఁ గూరుచుండఁబెట్టి చోళస్థాపనాచార్యబిరుదమును వహించెను. తిక్కరాజుంగూర్చి వ్రాసిన ప్రకరణమునఁ దెలిపి యున్నాఁడను. తిక్కరాజు మరణానంతరము పాండ్యరాజులు తమతోఁ బోరువారు లేనందున కాంచిపురము మొదల

కొని యుత్తరభూమిని జయింపఁగోరి పలుమారు దాడి వెడలి వచ్చి నెల్లూరునకు దిగువ నున్న దేశమును గల్లోలపెట్టుచుండిరి. వారిలో జటావర్మ సుందరపాండ్యమహారాజు ప్రముఖుఁడై క్రీ. శ. ౧౨౫౦వ సంవత్సరమునఁ గాంచీపురమాక్రమించుకొని యుండఁ గాకతి గణపతిదేవుఁ డసంఖ్యాకము లైన సైన్యములతో నేతెంచి సుందరపాండ్యమహారాజును కాంచీపురమునుండి పాఱఁద్రోలి యాపురము స్వాధీనపఱుచుకొనియెను.

సామంత భోజమంత్రి.

ఇచ్చటనే క్రీ. శ. ౧౨౫౦వ సంవత్సరమున గణపతిదేవచక్రవర్తి యాజ్ఞను శిరమున వహించి యాతనిసచివాగ్రణియు, సైన్యపాలుఁడును, చక్రధారియునై కాంచీపురపాలకుఁడుగా నియమింపఁబడిన సామంతభోజుఁడు కాంచీపురములోని యేకామ్రేశ్వరునకు కాలత్తూరనియెడు గ్రామమును దానము చేసి శాసనము వ్రాయించెను. ఈసామంతభోజునియొక్క శాసనము మఱియొకటి కాళహస్తిలో మణికంఠేశ్వరుని గుడికి నెదుట నున్న ఱాతిపైని గనుపట్టుచున్నది. భోజమంత్రి కాశ్యపసగోత్ర జాతుఁడయిన దాచమంత్రికిని నారికల్లిమను సోమనాయుని (శివునకు) భక్తురాలు నగువాచాంబకును కుమారుఁ డని చెప్పంబడియుండుటచేత నితఁడు నియోగి బ్రాహ్మణుఁడుగా నూహింపదగియుండెను. ఇతఁడు కాళహస్తీశ్వరనగరమునఁ బ్రతిదినకైంకర్యాదులను జరుపునట్లు చేసె నని గ్రంథలిపిలో వ్రాయఁబడిన యాశాసనము దెలుపుచున్నది.[1]

పాండ్యులు మరల నెల్లూరు నాక్రమించుట.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి దక్షిణ దిగ్విజయ యాత్రను ముగించి

1. The Indian Antiquary, Ekamranatha inscription of Ganapati. Vol. XXI p. 197.; No. 15 Ganapeswaram Inscription of the Time of Ganapati.

స్వస్థలమైన దొరాయఁగంటిఁ జేరిన తరువాత జటవర్మ సుందరపాండ్యమహారాజు మఱుసటి వత్సరమున మరల దాడి వెడలి కాంచీపురమును, విక్రమసింహపురమును (నెల్లూరు) స్వాధీనపఱచుకొనియెను. ఇందులకుఁ గారణము విక్రమసింహపురాధిపత్యమునకై తెలుఁగు చోడరాజులు తమలోఁ దాము పోరాడి యొకపక్షమువారు పాండ్యుల సాహాయ్యమును గోరియుండుట. క్రీ.శ. ౧౨౯౦ వ సంవత్సరమున జటవర్మ సుందరపాండ్య మహారాజు మనుమసిద్ధిరాజును నెల్లూరినుండి పాఱఁద్రోలి సిద్ధిరాజుని శత్రువులయిన వీరులను పట్టాభిషిక్తులను గావించి విక్రమసింహపురములోని పల్లికొండ పెరుమాళ్ల దేవునకు సుందరపాండ్య సంధి యను ధనమును గట్టించుటయే గాక యా దేవుని నిత్యకైంకర్యాదులకు మందపాటిలో యూసడిపుండు గ్రామమునుండ వచ్చెడి సమస్తము లయిన పన్నులను వినియోగించుటకై యా గ్రామమును కళింగరాజు (తెలుఁగురాజు) యొక్క ప్రేరణముచేత దానము చేసి శాసనము వ్రాయించెను.[1] అయినను గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క సైన్యాధిపతులతో డ్వాటుతో విజయగండ గోపాలదేవుఁడు మొదలగు తెలుఁగు చోడరాజులం పాండ్యుని వానిసైన్యములను నెల్లూరిమండలమునుండి పాఱఁద్రోలిరి.

గంగయ సాహిణి బాహత్తరి నియోగాధిపతి.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి గండికోట, ములికినాడు, రేనాడు, పెనదాడి, పెడకల్లు, సకిలినాడు, ఏరువనాడు, పొత్తపినాడు మొదలగు సీమల నెల్ల జయించి గంగదేవ మహారాజును తనకు సైన్యాధ్యక్షునిఁగ నియమించి యాతఁడు తనకుఁ బ్రతినిధిగ నుండి సీమలను బరిపాలించునటు లనుజ్ఞ నొసంగెను. కాఁబట్టి యప్పటినుండియు గంగయ సర్వాధికారియై సైన్యాధ్యక్షుఁడై ప్రతినిధిపరిపాలకుఁడై మిగుల వాసి గాంచెను. గణపతిదేవచక్రవర్తి లోఁబడిన సామంతరాజుల నెల్లరను శాసించి యదుపులోనుంచి ప్రబ్రా

1. Nellore Inscriptions, Part II, page 830, No. 16.

దైనందున గంగయసాహిణికి మాండలిక బ్రహ్మరాక్షసుఁడనియు, రక్కసగం గనియుఁ బేరులు వచ్చెను. ఆకాలమునం దాంధ్రచక్రవర్తియైన గణపతిదేవుని రాష్ట్రంబున డెబ్బదిరెండు వినియోగంబులవారు గలరు. వారి కెల్లరకు నీతం డధిపతి గావున బాహత్తరి నియోగాధిపతి యని బిరుదమును వహించెను. అయ్యలరాజు నారాయణామాత్య విరచితమైన హంసవింశతి యను ప్రబంధమునందు:—

"గురు మహా ప్రధాన సామంత సేనాపతి ద్వారపాల కావసరిక ఘటికాసిద్ధాగరక గణక లేఖక పౌరాణిక పురోహిత జ్యోతిషిక కార్యజవిద్యాంసక దేశతార్చిక మాలాకారక పరిమళకారక చేష్టాధికార గజాధికా రాశ్వాధికార భాండాగారాధికార ధాన్యాధికా రాంగరక్షక సూతసూద వేతాళమత తాంబూలిక తాళవృంతిక నరవాహన చ్ఛాత్త్రిక దామరిక కళాంచిక శరశారిక కీరమాలిక పాదుకాధార నర్తక గాయక వైణిక శాకునిక మాగధ వైతాళిక స్తుతిపాఠక పరిహాసక జోగక రజక సౌచిక చర్మకారక ముద్రాధికార పురపాలక గజవైద్యాశ్వవైద్య పశువైద్య భేరీవాదక మురజవాదక కారక బంధకారక చిత్రకారక వ్యావహారిక మృగయాది పక్షివాహక ఫణిహారి కోశాగారాధికార వైశ్యజనంబు" లాదిగా డెబ్బదిరెండు వినియోగంబుల వారిని పేర్కొని యున్నాఁడు.

గంగయ సాహిణి దానధర్మములు.

గంగయసాహిణి చేసిన దానధర్మములను గూర్చి శాసనము లనేకములు కడప కందనోలు మండలములలో ననేకములు గానవచ్చును. ఆకాలమునాటి ప్రభువులవలెనె దేవతా బ్రాహ్మణ భక్తిగలవాఁడగుటచేత నితఁ డనేక శివాలయములకును బ్రాహ్మణులకును దానధర్మములను గావించి ప్రఖ్యాతుఁడయ్యెను. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౨౨ (క్రీ. శ. ౧౨౦౦) రాక్షసనామసంవత్సర శ్రావణ శుద్ధ ౧౫ మంగళవారమునాఁడు చంద్రగ్రహణ పుణ్యకాలమున త్రిపురాంతకములోని త్రిపురాంతకేశ్వరునకు మోడివాడిగాడలోని పూలచెరువు గ్రామ

మును ధారాపూర్వముగ దత్తము గావించెను. మఱియును స్వాదకూరుపట్టణమున శకవర్షము ౧౧౮౧ సిద్ధార్థిసంవత్సర పుష్య ౧౧ మకరసంక్రాంతిపుణ్యకాల మున బ్రాహ్మణులకు ౬౭ వృత్తులు గల [illegible]గ్రహారమును జేసి ధారా పూర్వకముగ దత్తము గావించెను. ఇంతియగాక త్రిపురాంతకములోని శ్రీమూల స్థానదేవునికి బోయపల్లి రెడ్డపల్లి గ్రామములలో భూదానములను చేసెను.

జన్నిగదేవ సిద్ధయదేవుల యుద్ధము.

గంగయసాహిణి ములికినాటి దేశమును బరిపాలనము చేయుచున్న కాలమునఁ గాంచీపురమునుండి భీమగండదేవ మహారాజు కుమారుఁడు సిద్ధయదేవమహారాజు ములికినాటిని జయించి స్వాధీనపఱచుకొన దలఁచి దండెత్తివచ్చి పట్టపురావి గ్రామమునకుఁ బూర్వభాగమునందు రెండుమైళ్ల దూరమునఁ బినాకినీనదికి నుత్తరభాగమున నున్న సోమశిల పట్టణము కడ దండు దిగి యుండఁగా గంగయసాహిణితోఁ బుట్టువుకుమారుఁడైన మురారి నారాయణ చలమర్తిగండ గండపెండేర జన్నిగదేవమహారాజు సైన్యమును గూర్చుకొని వచ్చి గంగయసాహిణి పక్షమున సిద్ధయదేవుని సేనల తోడ ఘోరయుద్ధము చేసెను. ఒకటి రెండు సారులు సిద్ధయదేవ మహారాజునకే జయము కలుగుటయు. సిద్ధయదేవుఁడు పరాభవము నొందుటయుఁ దటస్థించెను. గణపతిదేవచక్రవర్తికిని గంగయసాహిణికిని తర్వాత జన్నిగ దేవమహారాజు కాకతీయ రుద్రదేవునికి సైన్యాధ్యక్షుఁడయ్యెను.

గణపతిదేవచక్రవర్తి జైనబౌద్ధులను జయించుట.

పండ్రెండవ శతాబ్దమున వీరశైవమతము త్రిలింగదేశమునఁ బ్రబలమై వ్యాపించుచుండినను జైనులనేకులు సురక్షితులై యుండుచు వచ్చిరి కాని గణపతిదేవచక్రవర్తి కాలమున నతఁడు కూడ శైవమతాభిమానియు నద్వైతవాదియునై యుండి జైనులయెడఁ బ్రబలద్వేషమును జూపుచుండెనని యనేక గాథలవలనఁ దెలియుచున్నది. ఏకశిలానగరమున జైనులనేకులు నివసించుచుండఁగా సహింపఁజాలక శైవులును బ్రాహ్మణులును చక్రవర్తి

ప్రేరేపింప నతండు జైనుల ననేకులఁ జంపించెను. ముప్పదియాఱు జైన గ్రామములను నాశనము గావించెను. ఈఘోరకృత్యముల నన్నిటిని తిక్కనసోమయాజి ప్రేరేపణముచేతనే జరిగించె నని సోమదేవరాజీయాది గ్రంథములం జెప్పఁబడినది గాని యది యంతగా విశ్వసింపఁ దగినది గాఁ గనుపట్టదు. ఎందుకనఁ దిక్కన సోమయాజి గణపతిచక్రవర్తిని సందర్శించె నని చెప్పఁబడు విషయము పూర్వగాథలలోఁ గానంబడుచున్నది గాని శాసనాదిదృష్టాంతములవలనఁ దెలియంబడ దని తిక్కన సోమయాజి మనుమసిద్ధి రాజులం గూర్చిన ప్రకరణమునం జర్చించియున్నాఁడను. ఒకవేళ నీగాథయే నిజమైన జైనయుద్ధముల నిర్యాది క్రీ. శ. ౧౨౪౫ దవ సంవత్సరమున జరిగి, యుండవలయును.[1] గణపతి చక్రవర్తి యద్వైతవాది యని గణపతిచక్రవర్తి కూఁతురైన గణపాంబయొక్క యీనమవల శాసనములోఁ జెప్పఁబడినది. గణపతిదేవచక్రవర్తి కాలమునందే జైను లయిన కంసాలులనుండియు, సెట్టి పెద్దలయిన వెలగాలనుండియు గ్రామకరణోద్యోగములు దొలఁగింపఁబడి నియోగి బ్రాహ్మణుల కీయఁబడినవి. అంతకుఁ బూర్వము వీరలు బ్రాహ్మణులకుఁ బ్రతికూలముగ నుండుటచేత నిట్లు సంభవించినది. దీని నంతయును విచారించి చూడఁగా గణపతిదేవ చక్రవర్తి యితర విషయములం దెట్టి సుగుణాఢ్యుఁడైనను ఈమతవిషయమున సహనము లేనివాఁ డని స్పష్టమగుచున్నది. కాఁబట్టి బౌద్ధ దేవాలయంబులు జైనదేవాలయంబులు గూలం ద్రోయించె ననియు, జైనగ్రామముల నశింపఁజేసె ననియు, తిరుగఁబడిన జైనుల ననేకుల సంహరించి యనేకులను దేశమునుండి వెడలఁగొట్టించె ననియుఁ జెప్పెడి గాథలలోఁ జాలవఱకు సత్యము కల దని విశ్వసింపవచ్చును.

చెన్నాప్రెగడ గణపామాత్యుఁడు.

ఇతఁడు గణపతిదేవుని బ్రాహ్మణమంత్రులలో నొకఁడై సర్వాధికారియై ప్రసిద్ధిగాంచినవాఁడుగా నుండెను. ఈమంత్రిశిఖామణి శా. శ. ౧౧౬౭

1. ఆంధ్రులచరిత్రముయొక్క ద్వితీయభాగములో ౭౫-౭౯ పేజీలు చూడుఁడు.

విశ్వావసునామ సంవత్సర పుష్యశుద్ధషష్ఠి కుజవాసరంబున మకరసంక్రాంతి నిమిత్తమునఁ గాకతి గణపతిదేవ మహారాజునకు ధర్మముగా త్రిపురాంతక దేవున కంగరంగభోగములకై నడిపింపఁబడుచున్న త్రిపురాంతక గ్రామములో సుంకము లేకుండ మున్నూరు నివేశనములను సిరియాళవాండ్రకు దానము చేసె నని మాత్రము త్రిపురాంతక శాసనములలో నొకదానివలనఁ దెలియుచున్నది.

మేచయ నాయఁడు.

ఈ మేచయనాయకుఁడు గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలమునఁ గొలని నగరపాలకుండును అతని కనుంగుఁదలవరియు నై యుండె నని మారన కవికృతమైన మార్కండేయపురాణము యొక్క యవతారికలో నిక్రింది సీస పద్యములోఁ జెప్పఁబడియున్నది.

" సీ. ఏరాజు రాజుల నెల్ల జయించి ము
  న్నెట్టిచోఁ బట్టఁ దోర్వక్రమమున
ఏరాజు పెనుసింహారాద్రి మధ్యోర్వ
  రాకపట్టణముల నేలి ప్రబలె
ఏరాజు నిజకీర్తి నెరిమిని దిశల ను
  ల్లాసంబు నొంద నలంకరించె
నేరాజు తన తేజమీజగంబునకు న
  ఖండైకవిభవంబుగా నొనర్చె
నట్టి కాకతి గణపతిపృథ్వీశునకును
  ననుఁగుఁ దలవరి ధర్మార్థపరుఁడు ప్రభుఁడు
డయిన మేచయ నాయకు ప్రియతనూజ
  నకుం శుభలక్షణ స్ఫూర్తి శోభిల్లెంగి."

ఈ మేచయనాయకుని కొమార్తయగు ముల్లమాంబికను ముల్లచమూ వల్లభుని కుమారుఁడగు నాగయాదివిశ్వామిత్రుకు వివాహముఁ జేసికొనెను. రుద్రమదేవింగూర్చి వ్రాయు ప్రకరణమున నీనాగయ చరిత్రము వివరింతుము.

అద్దంకి ప్రభువు మాధవ నాయకుఁడు.

చోడ చక్రవర్తుల పరిపాలనమునం దెప్పుడో మహారాష్ట్ర సేవణ దేశమునుండి వచ్చిన నాయకులు కొందఱు అద్దంకి సీమకు నధికారులుగ నేర్పడిరి. సేవణరాజులు యాదవులగుటం జేసి వీరిని గూడ యాదవులనుగానే భావింపవలసియున్నది. ఈప్రభువుల శాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౧౦ దవ సంవత్సరము మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౭౪ దవ సంవత్సరమువఱకు నద్దంకి సీమలోఁ గానంబడుచున్నవి. గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలమున నీసీమ కధిపతియై పరిపాలనము సేయుచున్నవాఁడు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మాధవమహారాజుగా నుండెను. అతివిషమమహాయాగుహాఘ ప్రాఘరేఖా రేవంతుఁ డనియు, పరబలకృతాంతుఁ డనియు, శరణాగతవజ్రపంజరుఁ డనియు, మండలీకగరం డోలి యనియు, జీవరక్షచక్రనారాయణుం డనియు బిరుదములను బొందినవాఁడుగా నుండెను. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౩౦ విభవసంవత్సర భాద్రపద శుక్లపక్ష దశమీ సోమవారమునాఁడు సంక్రాంతి సమయమున శ్రీమాండుకేశ్వర మహాదేవునకుఁ గుండ్లకమ్మకుఁ బడమట నున్న కొటికలపూడి గ్రామమున నలువది పుట్లపొలము దానము చేసెనని సంగవోలు తాలూకాలోని మణికేశ్వర గ్రామములోనున్న మాండుకేశ్వర దేవాలయమున కెదుట నున్న ఱాతిపై వ్రాయఁబడిన శాసనమును బట్టి దెలియుచున్నది.[1] కనుక నితఁడు క్రీ. శ. ౧౨౦౮-౯ దవ సంవత్సర ప్రాంతమున నద్దంకిసీమను బరిపాలనము సేయుచుండె ననుట యథార్థమని స్పష్టపడుచున్నది.

ఇరువది ముప్పది సంవత్సరములకుఁ బిమ్మట వ్రాయఁబడిన శాసనములలో నితఁడు కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికి సామంతుఁడై యున్నట్టుల వ్రాయఁబడియుండుటం జేసి యీనడుమకాలమున నెప్పుడో కాకతి గణపతిచే జయింపఁబడి యాతనికి సామంతుఁడై యుండెనని నిశ్చయింపక తప్పదు. కాఁబట్టి

1. Nellore Inscriptions. Vol. III. Ongole No. 75.

గణపతిదేవుఁడు వెలనాటిని జయించిన పిమ్మట శ్రీ. శ. ౧౧౨౨వ సంవత్సర ప్రాంతముననే యీమాధవరాయనిని జయించి యుండును. ఇతనిది సాళంకాయన గోత్రము. ఇతఁడు శ్రీ. శ. ౧౧౩౬-౫౧వ సంవత్సరము విషువ సంక్రాంతినాఁడు తనతల్లిదండ్రులకును గణపతిదేవమహారాజునకును ధర్మార్థము నాగులుప్పలపాడు గ్రామములో మల్లికేశ్వరాలయమును గట్టించి యాకిరాలయమునకును, పూజారులకును, వైదిక బ్రాహ్మణులకును, నియోగి బ్రాహ్మణులకును, దేవస్థానము నౌకరు లయిన సంగీతవాద్యకులకును, భోగమువాండ్రకును వృత్తిక్షేత్రములను దానము చేసి ప్రఖ్యాతుఁ డయ్యెను. ఇతని భార్య మాచబావి. ఈమెయందు ఇతనికి సింగళదేవుఁడు, సారంగపాణిదేవుఁడు, గోపాలదేవుఁడు నను మువ్వురు పుత్త్రులు జనించిరి.

సింగళదేవ మహారాజు.

మాధవదేవరాజునకుఁ బిమ్మట సింగళదేవమహారాజు ప్రభు వయ్యెను. తండ్రివలెనే యీతఁడును చక్రవర్తులకు లోఁబడినవాఁడుగాఁ గల దేశముల నన్నిటిని వహించెను. ఇతనిశాసనములు శ్రీ. శ. ౧౨౪౭వ సంవత్సరము మొదలుకొని శ్రీ శ. ౧౨౭౮వ సంవత్సరమువఱకుఁ గానిపించుచున్నవి. ఇతనికి సోమరాజు ప్రధానిగ నుండెను. ఒంగోలులో నున్న శ్రీమల్లినాథదేవుని నిత్యనైవేద్యమునకై భూదానముచేసి వ్రాయించిన యుండ్లూరు శాసనములో "సమస్తరాజ్య భరణ నిరూపిత మహామాత్యపద విరాజమానుండు మానోన్నత ప్రభుమంత్రోత్సాహ శక్తిత్రయగుణసంపన్నుఁడును, బాహత్తరి నియోగాధిపతియును, సకల లక్ష్మీపతియును, సమస్తసేనాధిపతియును, పతికార్య ధురంధరుండు" నని యీతనిం గూర్చి వ్రాయఁబడినది. సోమరాజునకు వెనుక మాయిదేవప్రెగ్గడ మహాప్రధాని యయ్యెను.

శ్రీసారంగపాణిదేవ మహారాజు.

ఇతఁడు సింగళదేవునకుఁ గనిష్ఠసోదరుఁడును మాధవదేవరాజునకు ద్వితీయపుత్త్రుఁడునై యుండి సింగళదేవునకుఁ బిమ్మట రాజ్యభారము వహిం

చెను. ఇతఁడు గణపతిదేవచక్రవర్తికి సామంతుఁడై అద్దంకిసీమను బరిపాలనము సేయుచు విక్రమసింహపురాధిపతియైన మనుమసిద్ధిరాజుతోడ యుద్ధములు సేయుచుండెను. ఒకయుద్ధములో నితని మనుమసిద్ధిరాజు జయించినట్లుగాఁ దిక్కన కవిసార్వభౌముఁడు తన నిర్వచనోత్తర రామాయణ పీఠికలో వ్రాసియున్న విషయమును రెండవ ప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాను. ఇతఁడును తనతండ్రియైన మాధవదేవరాజు వహించిన "అతివిషమహయారూఢ ప్రౌఢరేఖారేవంతుఁడు, పరబల కృతాంతుఁడు, శరణాగత వజ్రపంజరుఁడు, మండలికర గండోళియు, జీవరక్షచక్రనారాయణుఁడు నను బిరుదముల నన్నిటిని వహించెను. ఇతనికి గోవిందనాయకుఁడు మంత్రిగ నుండెను. ఈసారంగధరుఁడు బ్రాహ్మణపక్షపాతియు, బ్రాహ్మణభక్తుఁడునై యుండెను. ఇతఁడు సారంగపురమను నగ్రహారమును గల్పించి ౮౨ భాగములుగ విభాగించి వివిధ గోత్రులయిన బ్రాహ్మణులకు భక్తివిశ్వాసపూర్వకముగా ధారాదత్తము చేసి తామ్రశాసనము వ్రాయించి యిప్పించెను.



వెలమవీరులచరిత్రము.

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికి భృత్యులుగ నుండి సత్రమాత్యు లని ప్రసిద్ధి గాంచిన వెలమవీరులు కొందఱు కాకతీయ చక్రవర్తుల ప్రాపునఁ బ్రబలి నాయకత్వములం బడసి బహుభూములను బరిపాలించినటులు గాథ లనేకములు చూపట్టుచున్నవి. వెలమవారు సంస్థానాధీశ్వరులై శూద్రప్రాయులయిన క్షత్రియసంతతివార మనియు, సచ్ఛూద్రుల మనియుఁ జెప్పుకొను తెగల వారలలో నొకరుగ నున్నారు. ఈతెగవారిని గూర్చిన చరిత్రము సాంతముగా నింక దెలుపుటకు సాధ్యపడక పోయినను కొంతవఱ కయినను వివరించుట యావశ్యకముగఁ గానంబడుచున్నది. వెలమ శబ్దము "వెల్లాళ్ళ" అను శబ్దమునుండి పుట్టిన దని కొందఱు చెప్పుచున్నారు. "వెల్లాళ్ళ" అనఁగా నీరును గట్టువారు (వ్యవసాయకులు) అని యర్థము. వర్మశబ్దభవము వెలమ యని చెన్నపురి రాజకీయ కలాశాలయందు సంస్కృతోపన్యాసకులుగా నుండి కీర్తిశేషులయిన ఎమ్. శేషగిరి శాస్త్రులవారు "శబ్దశాస్త్ర" మను తమ గ్రంథమునందు వ్రాసియున్నారు. దక్షిణ హిందూస్థానములోని దేశములను బరిపాలించిన వారిలో వర్మశబ్దమును నామముల తుదను బెట్టుకొన్నవారు పల్లవులు, కదంబులు, చాళుక్యులు మొదలగువారుగా నున్నారు. పై కలాశాలయందు శేషగిరి శాస్త్రులవారికిఁ బూర్వ మాపదవియందే యుండిన అప్పయ్యగారు పల్లవులే వెలమ లని వ్రాసియున్నారు. శబ్దముయొక్క వ్యుత్పత్తి యెట్టిదైనను వెలమలును కమ్మవారివలెనె మిశ్రజాతివా రయినటులు చరిత్రము

వేసూళ్లఁ జాటుచున్నది. చరిత్రమునందు రెడ్లకును కమ్మవారికిని వెలమవారికిని సంబంధములు గానంబడుచున్నవి. ఇంతమాత్రముచేత నీ మూడు తెగలవారు నొక్క తెగలోనుండి యేర్పడినా రని చెప్పుటకును సాధ్యపడదు. ఈ మూఁడు తెగలకు జన్మస్థానములు గొల్లజాతులును పల్లెజాతులునై యున్న వని చరిత్రమునందు దృష్టాంతము లనేకములు గానంబడుచున్నవి. * ఆంధ్ర సామ్రాజ్య విజృంభణకాలమున యదువృష్ణి భోజాంధకు లనియెడు గొల్లజాతుల వారికిని యావనశకపహ్లవాదులకును కలిగిన సమ్మేళనమువలన నూత్నరక్త మీ జాతులయందుఁ బ్రసరింపఁగా వీరలు విజృంభించి గంగాతీరము మొదలుకొని కన్యాకుమారివఱకుఁ గల దేశములను వేర్వేరు వంశనామములతో వేర్వేరు కాలములందుఁ బరిపాలించుచు వచ్చి రని చరిత్రము సాక్ష్య మిచ్చుచున్నది. ఆంధ్రసామ్రాజ్యము భగ్నమైన వెనుక వల్లభవంశ మను పేరిట సురాష్ట్ర దేశమును బరిపాలించినవారును, చాళుక్యవంశ మను పేరిటఁ గుంతల వేంగిదేశములను, కాకతీయు లను పేరిటఁ దెలుఁగుదేశమును బరిపాలించిన వార లీ వెలమ కమ్మ తెగలవారే గాని యన్యులు గాఁ గనుపట్టరు. ఈరెండు తెగలలోని వారును వారివారి సామంతములను రెడ్డి యను బిరుద వాచక పదమును జేర్చుకొని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చినను రెడ్లకు ప్రతిస్పర్థులుగ నుండుచు వచ్చిరి. కాకతీయులకును (రెడ్లకు) చాళుక్యులకును కృష్ణా గోదావరి మండలములలో కొండెసిగలు కలిగియుండిన కమ్మవారి పంటమహాన్వయులయిన కొండవీటి రెడ్లకును పద్మనాయక వెలమలకును జరిగిన యుద్ధములు చరిత్రమునకు సుప్రసిద్ధములుగ నున్నవి. దుర్జయవంశజాల మని చెప్పుకొన్నవారు పల్లవు లయినట్లు కృష్ణామండలములో నుయ్యూరు పరగణాలోఁ జేరినముదునూరు గ్రామములోఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన రామేశ్వర స్వామివారి యాలయములోని యొక శిలాస్తంభముపై వ్రాయఁబడిన రాజరాజుయొక్క శాసనములో:—

* ఆంధ్రుల సాంఘిక చరిత్రము ప్రత్యేకముగా విరచింపఁబడుచున్నది గాన నవిషయమై యందు సవిస్తరముగాఁ జర్చింపఁబడును.

" ఆంధ్రేశరాజ్య రక్షగుణ(రావగువి?) ర్విరోధకనదావః
రెడ్డికులకాలపల్లవరాయ ఇతి ప్రాపయశోఖ్యాః''

అని రెడ్డికులమునకు యమునివంటి వాఁ డయిన పల్లవరాయఁ డని చెప్పబడి యుండుటచేత స్పష్టమగుచున్నది. పూర్వప్రకరణమున దుర్జయవంశజు లయిన వారిని కమ్మనాఁటిరెడ్లనుగాఁ జేర్చియున్నాను. ఈశాసనము శ్లోకము లోని వాక్యములు పూర్వపక్షమును జేయుచున్న వని స్థూలదృష్టిఁ గానం బడవచ్చును గాని విమర్శదృష్టితోఁ జూచిన పక్షమున నట్టిసందేహము గలుగ నేరదు. కమ్మనాటిలోఁ పల్లవులు, కదంబులు, చాళుక్యులు, రాష్ట్రకూటులు, చోడులు, గాంగులు, మాతంగులు, వైశ్యులు మొదలగువారు కొన్ని శతాబ్దములు నివసించియుండుటచేత వారెల్లరును కమ్మవారని వ్యవహరింపఁ బడుచు వచ్చుటచేతను, వీరిలో రెడ్డికులమునకు సంబంధించినవారలు రెడ్డి యను బిరుదువాచక పదమును నామాంతములఁ జేర్చుకొనుచు వచ్చుటచేతను, చదువరులను సులభముగా బోధపడుటకై కమ్మనాటి రస్థం తెలుఁగువారి రెడ్లని పూర్వప్రకరణములోఁ జేర్చియున్నాఁడను. ఈ తెగలవారు రెడ్డి, వెలమ, కమ్మతెగలలోఁ జేరుటచేత నిప్పుడు తెగలలోను నానాశాఖా భేదము లేర్పడుటకుఁ గారణ మాయెను. అట్టిభేదముల నన్నిఁటిని గూర్చి కేవలము సాంఘికచరిత్రమునఁ జర్చింపవలసినదే గాని యిచ్చటఁ జర్చింప సాధ్యపడదు. పయి నుదాహరింపఁబడిన రాజగాజు ముదునూరు శాసనములో నే:—

" చతుర్థవంశప్రభవాఽత్ర్యసాధ
శ్శంభుం సమారాధ్య తపోఽభిరామః
ధాత్రీపతిత్వం (భువి?) దుర్జయత్వం
వర్ణాంతనామాపి నరేంద్రచిహ్నం."

అని నరేంద్రచిహ్నమైన వర్ణాంతపదమును నామాంతమున వహించెనా యని చెప్పియుండుటచేతఁ బైని పేర్కొనఁబడిన పండితుల యభిప్రాయములు సరియైనవేమో యని తోఁచకపోదు. మఱియు నామాంతముల వర్ణాద్యము గలవారు శూద్రక్షత్రియులని శైలిశ్లోకముల కొన్ని చెప్పుచున్నది. ప్రాచీన

శాసనముల వెలమశబ్ద మెచ్చటనైనఁ గలదా యని విచారింపఁగా మొదటి కులోత్తుంగ చోడచక్రవర్తి కుమారుఁడైన రాజరాజ చోడగంగుచే వ్రాయింపఁబడిన శేకశాసనములో "వెలమనూళ్లు" అను నొక తెగవారు తెలికి తెగవారిలోఁ గల రని గనుపట్టుచున్నది. తాము సహస్రశాఖాన్వయ గోత్రుల మనియు, మనుకులక్షత్రియుల మనియుఁ దమశాసనములఁ దెలికి తెగవారు చెప్పుకొనియున్నారు. ఏది యెట్లు లున్నను వెలమవారెల్లరు నొక్క తెగలోని వారు కారు; అట్లే రెడ్లుగూడ నొక్క తెగలోనివారు కారు.

పద్మనాయకులు.

వెలమలలో నొకశాఖవారని చెప్పంబడెడి పద్మవెలమలే పద్మనాయకుల మని చెప్పుకొనుచున్నారు. సత్యైకదృష్టితోడను నిష్పక్షపాతబుద్ధితోడను విమర్శించి చూచిన పక్షమునఁ బద్మనాయకులు కేవలము వెలమలలోనుండి యేర్పడినవారుగాఁ గనుపట్టరు. పద్మనాయకు లన నెవ్వరో మనము తెలిసికొనుటకుఁ బూర్వము పద్మనాయకుల మని చెప్పుకొనువారిచేఁ బ్రకటింపఁబడినవారి గ్రంథములలో నేమి వ్రాయఁబడినదో విచారింపవలసియుండును. పద్మనాయకకులజు లయిన వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు "వీరు నాల్గవ వర్ణములో సముత్పత్తికమైన పద్మనాయక కులమువారు. ఇందుఁ బద్మనాయకుఁ డనఁగాఁ బద్మబాంధవుం డగు సూర్యుఁడు" అని వ్రాయబడియుండియు నేమికారణము చేతనో "లేదా, పద్మనాయకుం డనఁగాఁ బద్మపతి యను రాజు అతఁడు.

'శ్లో. మహాపద్మపతిః కశ్చి న్నందః క్షత్రవినాశకృత్' అని పురాణములయందుఁ జెప్పఁబడినవాఁడు; అతనివిషయము సంక్షేపముగ నిట్లుండఁ దగినయది:—

'మహానంది యను రాజునకు వివాహితశూద్రస్త్రీయందు మహాపద్మపతి యను వాఁ డుదయించె. అతఁడు సూర్యచంద్రవంశజు లగు రాజులను తనకు వందనాదు లాచరింపుఁ డని నిర్బంధించి వశపడనివారిని క్రమము

పేర్మి లోఁబఱుచుకొని కొన్ని సంవత్సరములు కారాగృహమున నుంచెను. అపుడు వారు జాత్యుచితసంస్కారవిహీనులై పెద్దకాలంబు కారాగృహంబున నుండ నోపక పద్మపతి కభివాదనాదుల నాచరింప నంగీకరించి కదనుగ్రహంబున వెడలి వింధ్యగిరిదక్షిణప్రాంతమున వంగకళింగాంధ్రాదిదేశములు చేరి యచ్చటచ్చట రాజ్యముల నాక్రమించుకొనిరి. ఇట్లు కాఁగా వారు పద్మపతివలన బహుకాలము జాత్యుచితసంస్కారహీనులై యుండుటచే వారుగా నేర్పడి శూద్రప్రాయులై యున్నందున ఏకులమువా రనియుఁ జెప్పుటకు వీలు లేక పద్మనాయక కులమువా రని వ్యవహరింపఁ బడుచు వచ్చిరి. అనఁగాఁ బద్మపతి యనువాఁడు నాయకుఁడుగాఁ గల కులమువా రని యభిప్రాయము' ఇట్లు బొబ్బిలివారి రావువంశము చరిత్రము 8వ పేజీలో వ్రాయఁబడినది." అని వ్రాయించినారు. పద్మనాయఁ డను నాతఁ డెవ్వఁడో వారికి బోధపడదే దని పైవాక్యములంబట్టి తెలియుచున్నది. అయిన నా గ్రంథకర్తలు "బేతాళనాయఁడు రేచర్లవంశజులకు మూలపురుషుఁడుగా నుండినట్లు వెలమకులమువారి కందఱకుఁ బ్రసిద్ధము పద్మనాయకుఁ డను నతఁడు మూలపురుషుఁడై మహాప్రసిద్ధుఁడుగా నుండినయెడల వెలమకులమువా రందఱు పద్మనాయకకులమువా రని వ్యవహరింపఁబడుచున్నా రని చెప్పినం జెప్పవచ్చును గదా" యని వ్రాయుట వింతగ నున్నది. వెలమకులము వారి కందఱకుఁ బద్మనాయకుఁడు మూలపురుషుఁ డని చెప్పుటకుం గల యాధారమెయ్యదియుఁ గానం బడదు. పద్మనాయక కులము కల్గి యుండంగ నెఱుంగకయె వాల్లవవర్గములో నవ్యక్తము లైన దని వ్రాయుటయు వింతగ నున్నది. చతుర్థవర్ణములోఁ జేరిన కమ్మ శాఖలవారికంటె నెట్లు క్రమ మయినదో ప్రమాణములు చూపింపకపోవుట వలన నం దెట్టి విశేషముండెనని బోధపడక పోదు. రావువంశీయచరిత్రమునందు "ఏకులమువారనియుం జెప్పుటకు వీలు లేక పద్మనాయక కులమువా రని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చి" రని తేటతెల్లము చేయుచుండ వెలుఁగ వ్యాఖ్యాతలు పద్మనాయకు లొకప్పుడు క్షత్రియులుగ నుండి శూద్రప్రాయు లయి పోయి రని

తెలుపుచు అందులకుఁ బ్రమాణముగా ననేకక్షత్రియులు శూద్రులయిపోయి రని పురాణాదులలోనుండి కొన్ని వాక్యములను బ్రకటించి యుండిరి. అయ్యవి వీరినిగుఱించి వ్రాయఁబడినవికావు.

" వసిష్ఠ కౌండిన్య ధనంజయానాం
గోత్రోద్భవాః కాశ్యపగోత్రజాతాః
శూద్రా ఇవాత్యంతగృహీతవేషాః
భూపా భవిష్యంతి కలౌ యుగే హి."

అని వసిష్ఠ కౌండిన్య ధనంజయ కాశ్యపగోత్రజాతు లయిన రాచవారిని గూర్చి చెప్పఁబడినవాక్యములు గాని పద్మనాయకులను గూర్చి చెప్పినవి కావు. రావువంశచరిత్రకారునకుఁ గూడ సందియము తోఁచి స్పష్టముగఁ జెప్పఁజాలక "అట్టివారు(శూద్రవేషధారులగు క్షత్రియులు)ఆంధ్రాదిదేశములలో నెస్థిరపడిన ట్లుండుటం బట్టి వారి పద్మనాయకులను నామమున నుండిన శాఖవారుగా ననుమానింపఁబడుదురు." అని వ్రాసి యున్నారు. ఇటీవలి శూద్రులు క్షత్రియులై రనుటకుఁ గారణము వర్ణాశ్రమధర్మములోఁ జేరిన కులముచేత గాక శాస్త్రమును దాల్చి భూమిని జయించి పాలించుట యని చెప్పవచ్చును. అట్టివారు పదునెనిమిది జాతులలోను గూడ నుండి రనుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు. కాఁబట్టి పద్మనాయకుల నిజస్థితి దెలిసికొనుటకుఁ బ్రయత్నింతము. ఈవెలుగోటివంశములోని వారి ప్రేరణము చేతనే వ్రాయింపఁబడిన పద్మనాయక చరిత్రమునందు నేమి వ్రాయఁబడినదో విచారింతము. అందు వెలముల జన్మవృత్తాంతమును గూర్చి యీ క్రింది రీతిని వ్రాయఁబడి యున్నది.

"౪. శూరుల జన్మస్థానము
సారసి విచారింపఁ గూడ దది యె ట్లన్నన్
వీరులు షణ్ముఖశూరులు
వారిజములఁ బోల మిగులఁ జోద్యం బగుచున్"

ఉ. కొందఱు రెడ్డినాయకులు గోప్యము నందిరి మానుషంబునన్
కొందఱు లక్ష్మనాయకులు కుంభిని క్షీరజలోర్మిఁ బొల్చిరా
కొందఱు కొంకణోద్భవులు ఘోరపరాక్రమలీలఁ గ్రాలఁగా
నందఱు నేకమై ధరను నద్భుతలీలఁ జెలంగి రంతయున్."

అని శూరులజన్మస్థానము నియమింపఁ గూడ దనియుఁ మానుషవంతులను పరాక్రమవంతులునైన కొందఱు రెడ్డినాయకులును, కొందఱు లక్ష్మనాయకులును, కొందఱు కొంకణోద్భవులును, ఏకమై యుద్ధ్యోగముల విహరించి రని నుడివియున్నాఁడు. మఱియు నాగ్రంథమునందే యనేక విధములుగా నాకాలమునాఁటి గాథలను జ్ఞాపకస్ఫురింపుచుకొని రచించియున్నాఁడు.

"గీ. కొంకణాదిక సేతువు కుంభినులను
నాంధ్ర ద్రవిడాది దేశంబులందు వెలసి
పేరు ప్రఖ్యాతి నొంది విస్తార మగుచు
గరము బహుముఖసర్గ సంగతులఁ దనరి"

"క. లోహము తామ్రము సిద్ధుఁడు
సాహసమునఁ జేయు రజతస్వర్ణము ధరఁ నీ
యూహాతిశయమైన కలంబున
నూహం బ్రబలించె స్వపతి యుర్విపు లెన్నన్."

"క. మద్రుతి జలకణ సంతతి
ముద్రిత పరిశుద్ధి పలిత మూర్తము ధరఁ గన్
శూద్రాభాషం బయ్యెను
రుద్రక్షితిపాలు వాక్యరూఢిఁ జెలంగన్"

"గీ. ఊరివాద నీరు మునక సుఁగయుఁ జేరి
తత్థయోగ్యమైన తెరగు గాదె
కాలచోదితమునఁ గాక తిక్కయఁ గొల్చు
కాపు లెల్ల వెలమ కమ్మ లైరి."

పద్మనాయక చరిత్రములో నుదాహరింపఁబడిన పైపద్యములను బట్టి కొంకణాది దేశములనుండి వచ్చిన కుంభినులు మొదలగు వారిని తక్కిన తెగల వారలు వెలమలుగ భావించి తమకన్నఁ దక్కువగఁ జూచుచున్నటులను వారలు శూద్రులు గాక పోయినను ప్రతాపరుద్రక్షితిపాలునిచే గౌరవింపఁబడి రనియు వెలమవారిలోను కమ్మవారిలోను గూడ నొక్కరక్తము ప్రవహించుచుండె ననియు భావము సూచింపఁబడుచున్నది గదా. అప్పటికి వాడుకలోనుండు గాథలను బురస్కరించుకొని పద్మనాయకచరిత్రకారుఁ డట్లు వ్రాసియుండు ననుటకు సందియము లేదు. మఱియు నాతఁడు స్వవచనవ్యాఘాతముగా నా గ్రంథముననే మఱి యొక చోట

"క. తొలి కాల మురి గొడవల
వెలర్గు యాలములయందు విహరించుటచే
నిల కాపుజనులు గొందఱు
వెలమ లనన్ జగతిలోన విశ్రుతు లగుటన్."

అనియు వ్రాసియుండెను. అంతటితోఁ దృప్తినొందక,

"క. పద్మం బోలెదు పద్మప
పద్మగతి న్నాయకాఖ్య పరణిదలిర్పన్
పద్మ రమాతరుణీ ముఖ
పద్మమునం బొలుచు లక్ష్మ భావ మనంగన్."

"సీ. దైత్యవిధ్వంసి పాదపద్మజు లటంచు
వేదములు పల్కుఁ గావున విదితముగను
శూద్రకులజులు నోట సంసూచితముగఁ
బద్మజఖ్యాతి నియమించి పలికి రపుడు."

అని విష్ణుపురుషుక్తపాదపద్మమునందుఁ జనించుటచేతఁ బద్మజులను సంజ్ఞ కలిగె నట్టుల నుడివెను. అదియునుం గాక తక్కిన వెలమతెగలవారిని గ్రిందపఱుచుచు పద్మనాయకుల సధికు లని చెప్పి ...

"సీ. తారకలలోన గ్రహరాజు తేజరిల్లిన
భాతి దశవిధ వెలములఁ బాయఁ ద్రోచి
సప్తసప్తతి పద్మజసముదయంబు
పద్మనాయకు లనఁగను బ్రబలెఁ జగతి."

అని పొగడి యున్నాఁడు. విష్ణువు పాదపద్మమునందు జనించుటచేతనే వీరికి పద్మజాలను పేరు గలిగిన దనియు, అందువలననే పద్మనాయకు లనునామము వహించి రనియుఁ జెప్పుట సయుక్తముగాఁ గనుపట్టదు. ఏందుకన విష్ణుపాదోద్భవసంభవుల మని పంచమర్లు, కమ్మవారు, మొదలగు తెలగవా రెల్లరును జెప్పుకొనియున్నవా రయినను వారలకు పద్మనాయకు లను పేరు గ్రంథములను వినంబడదు. శ్రీనాథకవి కాశీఖండమునందు వెలమలు కమ్మలు ఒంటరులు మొదలగు వారల నెల్లరను పద్మనాయకు లని చెప్పినట్లుగా నాకడ నున్న ముద్రితప్రతిలో నున్నది. అయినను రావువంశీయ చరిత్రములో కీర్తిశేషులయిన గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు పద్మనాయకులను వెలమలను కమ్మలు తెలగవారినిగ శ్రీనాథకవి పేర్కొనినాఁడని వ్రాసియున్నారు. అట్లయిన మొదల పద్మవెలమలకు పద్మనాయకులను నామము గలుగుటకు వేఱు కారణ ముండవలయు నని గనుపట్టకమానదు. ఎంత మందబుద్ధులకైనను పద్మనాయకకుల మన్నతోడనే పద్మఁ డనువాఁడు నాయకుఁడుగాఁ గలిగినవంశమాహా మని యర్థము గాక మానదు. అందువలన కమ్మలు తెగలనుండి యేకారణముచేతనో వెలుపడి వచ్చి ప్రత్యేకముగా నొకతెగవా రయి రని తెలుపుటకుఁ బద్మనాయకుల మనునదే సాక్ష్యముగ నున్నది. అందులకు గ్రంథముల నాధారము లేకైనఁ గలవా యని పరిశీలించిన వారికిఁ గొంతవఱకుఁ గన్పట్టక మానదు.

పద్మనాయకులయొక్క పూర్వు లెవ్వరును తాము క్షత్త్రియకులజులయినవా రని చెప్పుకొని యుండలేదు. పద్మనాయకులలో సుప్రసిద్ధు లయిన రేచర్లవారు చతుర్థవర్ణమునందు జనించినవార మని స్పష్టముగఁ దెలుపుకొనియుండిరి. తద్వంశజులయిన వెలుగోటివారు ప్రకటింపించిన గ్రంథములందును రాజకా

ప్రకటింపించిన గ్రంధములందును పద్మనాయకు లొకప్పుడు క్షత్రియకులము వారు గానే యుండి తరువాత శూద్రు లయి పోయి రనియు తక్కిన శూద్రజాతులవారి కెవ్వరికి క్షత్రియనామము వర్తింప దనియు వ్రాయఁబడియున్నది. ఇది యంతమాత్రమును విశ్వసింపఁ దగినది కాదు. ఆంధ్ర దేశములో క్షత్రియుల మనిపించుకొనుచున్న రాచవారి యొక్క పూర్వులు సయితము వారిశాసనములలో చతుర్థకులమువార మని చెప్పుకొనియుండఁగాఁ బెక్కు తెగలలో నుండి వచ్చి యేర్పడిన యీశాఖవారు తాము మాత్రము క్షత్రియసంతతివార మనియుఁ దక్కినవారు కా రని వ్రాయించుట వింతగా నుండకమానదు. అందునకు వీ రొక గొప్పకారణము దెలుపుచున్నారు.

సహపంక్తి భోజనము.

ఒకప్పుడు ఢిల్లీచక్రవర్తి దండెత్తివచ్చి విశేషసైన్యములతో నోరుఁగల్లు ముట్టడించినప్పుడు కమ్మసేనానులు చాలకాలము పోరాడి యోడిపోయి రనియు, తరువాత పద్మనాయకు లనంబడెడు నీ వెలమవారు ప్రతాపరుద్రునితో "స్వామీ మేము దేవరకుఁగా ప్రాణములు సమర్పింప సిద్ధముగా నున్నాము. మేము జీవించియుండఁగాఁ బరరాష్ట్రులు కోటలో గాలిడరు. మేము విజయమునంది వచ్చితిమేని తమలో సహపంక్తియును సమానప్రతిపత్తియును నీయవలెను" అని చెప్పఁగా నతఁ డందునకు సమ్మతించె నఁట! అప్పుడే వారలు ప్రాణముల కాసింపక బాహుబలముల నాక్రమించి సంరక్షించుచు నుండుటచేత శత్రువులు చేయునది లేక విచ్చిపోయి రఁట. అపుడు ప్రతాపరుద్రుఁడు వాగ్దానము ప్రకారము వెలమవారియెడ మిక్కిలి కృతజ్ఞుఁడై వారలకు సహపంక్తి యొసఁగి గౌరవించె నఁట. మొదలు కాకతీయులు పలుకుచేత క్షత్రియు లయినప్పుడు గదా యీక్షాత్రకార్యముయొక్క ఘనత

కాకతీయులు చతుర్థకులజులు.

వెల్లడి యగుట కనువై యుండును? కాకతీయులు క్షత్రియకులమువారు కా రనియుఁ, జతుర్థకులజు లనియు నిదివఱ దొరకిన రెండుశాసనములలో

స్పష్టముగాఁ గానంబడుచున్నది. అంతేకాక మాల్యాలగుండదండనాయకుని భార్యయు, గోనబుద్ధారెడ్డికూఁతురు నగు కుప్పాంబికయొక్క — వర్ధమానపుర దానశాసనము. — దానిలో

“ అస్య జ స్సుతు ర్గోన బుద్ధ ముఖబాహా సహోదరః
అన్యా న్యవర్ధ్య సచాదీని భూతాని స్థాపనాయినః.
“ అథ స్వీకృతవర్ణ్మ క్షత్ర ధర్మ నిర్మలచేతసః
జాతాన్ ద్విజాతయః పశ్చా త్సుతుర్ధ సులమున్నతం.”
“ తత్రా నేక నృపాల ఫాల లిఖితాం ఓరాంక నృత్తాంకిం
దర్పాంధారి మనస్థలం నమదగ త్రైత్రాః ప్రతాపానలః
యః స్వ్యేదం చిత్ర కాకతీశ్వర గణ ల్పోగార్థి సంస్థాపక
ప్రౌఢాహంకృతి చంద్రమా స్సమభవ ద్గోనాన్వయాబ్ధౌ శశీ.”

అనియు, మఱియు నామెయొక్క — బూదపూరు (భూతపుర) శాసనములో

“ తేనా ను మేదమహీమా నహీ...
వర్ణాశ్రయః ప్రసవభూమి రతి ప్రకృష్టః
శుద్ధోదధి ర్నమధికం చ (రు) (గ) X క్షణానాం
దుగ్ధాబ్ధివ త్పురుష గక్ష గణి య...........
ప్రశస్త మస్తి క్షత్ర కారే యాకులం...........”

అనియు వ్రాయఁబడియున్నది. ఇంతియ గాక కాకతీయ రాజులు చతుర్థాన్వయులయిన కమ్మబాడె వెలనాటి రాజులతో సంబంధములు చేయుచుండెడి వారని పూర్వప్రకరణముల నశేషదృష్టాంతముల శాసనములనుండి యుక్తి చూపించియున్నాను. కాబట్టి కాకతీయులతోడి సహపంక్తిభోజనము చేసి కొనమాత్రముచేత వీరలు తక్కిన వెలమ కమ్మవారల కంటెఁ గులాధిక్యము గలవా రని చెప్పుటకుఁ గారణ మగపడదు గదా! పద్మనాయకులు చెప్పు కొను కైగాథను బట్టి వెరలకుఁ బ్రతాపరుద్రునిఁ బూర్వము దానితో సహ

* ఈశాసనముయొక్క ప్రతియును ఎన్నింటి శాసనములయొక్క ప్రతియును శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవి ఎమ్. ఏ గారిచే నిటల నొసంగఁబడినవి.

పంక్తిభోజనము లేదని యర్థమగుచున్నది గదా. అందునకుఁ గారణ మెద్ది యో యుండి యుండక మానదు. ఇంతకుఁ బూర్వము పద్మనాయకచరిత్రము నందలి వీరలజ్జాదికములను గూర్చి నిగూఢముగా దెలిపిన పద్యములను వివరించి యున్నాను. అవి గాక పద్మనాయకచరిత్రములోని వని మఱికొన్ని పద్యములు రావువంశీయుల చరిత్రమునందు నుదాహరింపఁబడియున్నవి. అయ్యవి సత్యాన్వేషణపరులైన వారిని గమ్యస్థానమునకుం గొనిపోవుటకుం జాలియున్నవి.

"సీ. రడ్డిసంతతికి మాలోడ్డిభేదం బైన
కుల ముద్ధరించి రీవెలమవారు
పద్మనాయకమానధనగణంబు గాకుండ
బలియుర్ర సొగడ రీవెలమవారు
గడదేరి కాకతిగణపతి గొలిచియు
నిల నేలు ప్రభువు లీవెలమవారు
కాపులమాటకై కడగి వెలములందు
నిలిచినారు లీవెలమవారు
సమరగాంగేయపటిమచే జరుపువారు
మిగుల మానంబునకుఁ బ్రాణ మిచ్చువారు
వినయమును బైన నెరమన్కి వెలమవారు
పద్మజఖ్యాతిచే భువిఁ బరఁగువారు."

అని పద్మనాయకచరిత్రమునం దొక పద్యము గానంబడుచున్నది. దీనిలోని "రడ్డిసంతతికి మాలోడ్డిభేదం బైన కుల ముద్ధరించి రీవెలమవారు" అను మొదటిచరణముయొక్క భావమును దెలిసికొనవలసియున్నది. రెడ్లను బ్రతిఘటించి వెలుపడిన కులము నుద్ధారణము చేసి రని భావ మేర్పడుచున్నది. ఇందలి భావమును ద్వేషపూరితమనట్టి గాద యొద్దికైన గలదా యని మనము దెలిసికొనవలసియున్నది. అయ్యది పల్నాటి వీరచరిత్రమునం గానంబడుచున్నది. అందు బ్రహ్మనాయఁడు నాయకురాలితోఁ జేసిన యుద్ధము కులము పోరని పలుతావులఁ జెప్పఁబడియున్నది. అందు కులవిచక్షణము లేక

బ్రహ్మనాయఁడు మాలలు, మాదిగలు, గొల్లలు, కంసాలులు, కమ్మరులు, కుమ్మరులు, రజకులు, రెడ్లు, మొదలగు పెక్కువారితోఁ గలసి చాపకూడు కుడిచె నని చెప్పఁబడియున్నది. ఇట్టి చాపకూడుకుడుపులు కూడ పల్నాటి యుద్ధమునకుఁ బ్రథమకారణములలో నొక్కటిగా నున్న దని వల్లభామాత్య ప్రణీత మైన క్రీడాభిరామ మను గ్రంథమునందు.

"గీ. ఆరువెల్లి నాయురాలి దుర్మంత్రంబు
కోడిపోరు చాఁపకూటికుడుపు
ప్రథమకారణములు పల్నాటి యేకాంగ
వీరపురుషసంప్రహారమునకు"

అని స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. "కోడిపందెములో సంభవించిన కలహమే యుద్ధమునకు మూలకారణము" అని విల్సను గారు వ్రాసియుండఁగా వారు పల్నాటి వీరచరిత్రమును సరిగా గ్రహింపలే దని పల్నాటి వీరచరిత్రములోని బాలచంద్రయుద్ధభాగమును ప్రకటించిన శ్రీ ఉమాకాంతము గారు తమ భావమును వెల్లడించినారు. పై నుదాహరింపఁబడిన క్రీడాభిరామములోని పద్యము ను బట్టి కోడిపోరు గూడ పల్నాటి యేకాంగవీరపురుషసంప్రహారమునకు ప్రథమకారణములలో నొక్కటిగా నున్న దని బోధపడకమానదు. ఈ పల్నాటివీరయుద్ధమున మాలలు గోసంగులు కూడ నాయకులుగ నుండి యుద్ధము చేసి రని పల్నాటివీరచరిత్రమునుండి పెక్కు దృష్టాంతముల నింతకుఁ బూర్వము చూపించి యున్నాను. కాఁబట్టి పల్నాటి వీరులలో సుప్రసిద్ధుఁడైన రేచెర్ల బ్రహ్మనాయఁడు రెడ్డికులమునకు మాఱొడ్డి నానాజాతులలోనుండి నాయకుల నేర్పఱుచుకొని జాతిభేదములను పాటింపక నైన చెప్పిన కులములవా రందఱితోడను గలసి భ్రాతృభావమును బలపఱుచుకొనుటకై చాఁపకూడు వండించి ప్రతిపక్షులను జయించి కులము నుద్ధరించి గౌరవము వృద్ధి నొందఁ దగుటంజేసి. పద్మనాయకచరిత్రములో "రెడ్డిసంతతికి మాఱొడ్డి భేదంబైన కుల ముద్ధరించి వెలమవారు" అని వ్రాయుట సంభవించినది. బ్రాహ్మణులు సయితము పద్మనాయకులలోఁ జేరి రని యూహించుటకు గూడ పల్నాటి వీరచరిత్రమునఁ

గొన్ని వాక్యములు గానంబడుచున్నవి. బ్రహ్మనాయనికొడుకైన బాలచంద్రుఁడు తనమిత్రుఁడైన అనపోతు అనెడు బ్రాహ్మణుని తనతోఁ గూడ యుద్ధమునకుఁ గొనిపోక మర్మము పెట్టి గూఁటని నింటికిఁ బంపినప్పు డాతఁడు బాలచంద్రుని కార్యమును గ్రహించి యీ క్రిందిరీతిని చింతించుచు పౌరుషముచే నాత్మహత్య గావించుకొని ప్రాణంబుల విడిచెను.

“ కొంగ్రొత్తనైతిని కొలములవద్దఁ
కలిమి కోసము వచ్చి కలియుట లేదు
కులమునఁ గొదవని కూడుట లేదు
తల్లిని తండ్రిని దాయాదిజనుల
కూడఁ బాసెనని పొందు నే నమ్మియుంటిఁ
బగవాఁడ నైతిని బాంధవతతికిఁ
బాసి పోఁదగునయ్య బ్రహ్మన్నతనయ”

పల్నాటి భూమిపతులు గూడ గొల్ల సవతి తల్లుల బిడ్డలని స్పష్టముగ “ క్రీడాభిరామ” మను గ్రంథమున నీ క్రింది పద్యములోఁ వాకొనఁబడి యున్నది.

“సీ॥ ఇచ్చోట భుజియించి రేకకాగ్యస్థులై
సామంతనృపతులు దాఁపకూడు
ఇచ్చోటఁ జింతించె నిచ్చు నుపాయంబు
నలిసాఁడు యూర్వల్లి నాయిరాలు
విజమను బుద్ధిమై నిప్పుల రేయిలో
సూలాడి నిచ్చోట చిలసాని
యిచ్చోటఁ బోరిరి యిలపణంబుగ గొల్ల
సవతితల్లులబిడ్డ లవనిపతులు
ధీరులగు కార లేవుర వరపురుషు
లై మదోద్ధతి నిచ్చోట నాజిఁ బడిరి

యనుచుఁ జెప్పుదు రైతిహ్యములు వరుస
జనపు పెద్దలు పల్లెదేశములయందు."

హైహయవంశజాల మయిన క్షత్త్రియుల మని చెప్పుకొనెడి రాచవారయిన తము "గొల్ల సరతి తల్లుల బిడ్డలని" పేర్కొనఁబడుచుండఁగాఁ బద్మనాయకులు కులమునఁ దక్కువవారలు కాని క్షత్త్రియులు గారని యూహింప వలవిగాక యున్నది. గొల్లలు ధర్మశాస్త్రమునందు సచ్ఛూద్రులని పరిగణింపఁబడినవా రగుటచేత వెలమలకు, రెడ్లకు, బ్రాహ్మణులకు గృహసేవకులుగ నుండి వంట మొదలగు పనులు చేయుచుండిరి. పల్లవుఁడనగా గొల్లవాఁడని మాత్రమె గాక వంటలవాఁడని యర్థము గలదు. పద్మనాయకులలో "పల్లవాదిత్య పల్లవ త్రినేత్ర పల్లవచక్రవర్తి" యను బిరుదములు గలవారు పల్లవులనియు, వారు 22 గోత్రములలోని వారనియు రావువంశీయుల చరిత్రమున మొదట నుదాహరింపఁబడిన గోత్రవర్గనముం గూర్చిన పట్టిక వలనఁ దెలియుచున్నది. పద్మనాయకులలోఁ గొందఱు "గోసంగి వైర తలగుండు గండా" యను బిరుదును వహించినవారు గోసంగులనియు యూహింపవలసియుండును. ఎన్నివిధములుగా నాలోచించినను బ్రహ్మనాయఁడె నానాజాతి నాయకుల నొక్కచోటికిఁ జేర్చి రెడ్లతో ప్రతిఘటించి పోరాడినవాఁడు. వాని తరువాతనే పద్మనాయకులు కాకతీయులను గొల్చుచు గణపతిచక్రవర్తి రుద్రమదేవి ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి మొదలగువారి పాలనములో గొప్ప పదవులను వహించి కాకతీయ రాజ్య సంరక్షకులై యుండిరి. ఈ పద్మనాయకులలోఁ గొందఱు "బిరుదు నాయకురాలి గణరంగ రాఘవ త్రాణ సహస్రబాహా." యను బిరుదును వహించినవా రగుటచేత వీరలు బ్రహ్మనాయని కాలములో నాయకత్వమును బొందినవా రనుటకు సందియము గలుగదు. పద్మనాయకులలోఁ గొందఱు "వాలు చివురును త్రేలుగడ్డమును కుమురకుం గొండసారె గల రెడ్డినాయకచ్ఛాపల్లా, గుండెచెరువు పెట్టరుప్పు చెప్పరుగ్గించు గవని దూరె రెడ్డినాయకచ్ఛాపల్లా" మొదలగు బిరుదములను వహించినవా రగుటచేత రెడ్లకుఁ బ్రబలవైరులుగ నుండిరని స్పష్టమగుచున్నది. బ్రహ్మనాయఁడు యున్న

బాదన్న యని పల్నాటి వీరచరిత్రమున వ్యవహరింపఁబడినది. బాదన్న యనునది పద్మన్న యను పేరికి వాడుకగా వ్యవహరింపఁబడిన నామము. కాఁబట్టి బ్రహ్మనాయనియన్న యగు పద్మఁడు నాయకుఁడుగాఁ గలకుల మని చెప్పవచ్చును. కాని మహాయోధుఁడయిన పద్మఁడు నాయకుఁడని చెప్పినచోఁ బొసఁగనేరదు. ఆపద్మఁడు పద్మసాలెకులమునకు సంబంధించినవాఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఎట్లయిన నేమి? పద్మనాయకులు బ్రహ్మనాయని కాలముననే ప్రఖ్యాతిని గాంచి యుండిరి. పద్మనాయకులలో ననేకులు మొట్టమొదట రాష్ట్రకూటులకు రాజధానిగ నుండిన మాన్యఖేటమున (మన్నెఖేటము) నుండుచు వచ్చి యారాజ్య మంతరించిన వెనుక ననేకులు పల్నాటికి వచ్చి చేరిరి. కొందఱు గిరిదుర్గముల కధిపతులై మన్నెలను పేరితో వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చిరి. వీరిలో ననేకులు మాతింగులు, గోసంగులునై యుండి రనియు, వీరలకు సెలమన్నెలు, సుగమన్నెలు నను నామములు గల వనియుఁ జెప్పుటకుఁ గూడ గొన్ని దృష్టాంతములవలన నవకాశము కలుగుచున్నది. పద్మనాయకుల జన్మకథన మెట్టిదైనను, ఉత్తరహిందూస్థానమున రాజపుత్రులవలె మహావీరు లట్టి పౌరుషపరాక్రమంబులు నెఱపిరో అట్లే యీదక్షిణహిందూస్థానమున వెలమవీరులు అత్యద్భుతము లయిన పౌరుషపరాక్రమములం జూపి వాసి కెక్కిరి. ఈవెలమవారు, కమ్మవారు, రెడ్లు, రాచవారు, తమలోఁ దాము పోరాడక కేవలము దేశాభిమానమే విశిష్ట ధర్మమని యైకమత్యముతో నుండినయెడల దక్షిణహిందూదేశమున ముసల్మానుల కడుగుపెట్ట సాధ్యము గాక యుండెడిది. ఉత్తరహిందూస్థానమున రాజపుత్రులం బోలె ఈతెగలవారు దక్షిణహిందూస్థానమున బహుశతాబ్దములు మహమ్మదీయులతోఁ బోరాడి వాసికెక్కి విద్యానగరసామ్రాజ్య మస్తమించిన వెనుక దమస్వాతంత్ర్యములఁ గోలుపోయిరి.

దామానాయుఁడు.

పెద్దిరెడ్డి యను నామాంతరము గల పిల్లలమఱ్ఱిబేతాళనాయనికి 'దామానాయఁడు ప్రసాదిత్యనాయఁడు రుద్రమనాయఁడు' అను మువ్వురు పుత్త్రు

ఉండెనట్లుగా వెంకటగిరివారి వంశావళిలో నుదాహరింపఁబడిన యీక్రింది పద్యములో దెలుపఁబడినది.

"శా. తారుణ్యప్రథమానశౌర్యుఁడగు బేతాళావనీభర్తకున్
ధీరుల్ పుత్త్రులు దామభూపతి ప్రసాదిత్యుండు సుద్రసుమా
ధారుండున్ జనియించి రంతఁ ద్రిజగద్ధన్యప్రతాపాలకన్
శ్రీ రాజిల్లఁగ శౌరి మువ్వు రయి ధాత్రిన్ మించినా రన్నఁగన్."

పిల్లలమఱ్ఱి రేచెర్లబేతిరెడ్డియు పల్నాటి వీరుఁడైన రేచెర్ల బ్రహ్మనాయని తాత యగు బేతినాయఁడును, చెవిరెడ్డి యను నామాంతరము గల పిల్లల మఱ్ఱి బేతాళనాయఁడే యని శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు వక్కాణింపఁబడిన హేతువులు పరస్పర విరుద్ధములై పొందిక లేక యున్నవని యీయధిక ప్రకరణమున సవిస్తరముగాఁ జర్చించి యున్నాను. కాఁబట్టి యీ బేతాళనాయఁడు రేచెర్లవారి కుటుంబములోఁ జేరిన మఱియొక నాయకుఁడో లేక వెలుగోటివారి పూర్వులు భ్రమచేత రేచెర్ల బేతినాయనినే యీతఁడని తమవంశమునకు మూలపురుషునిగాఁ జేసికొనిరో యని నిర్ధారించుటకును వీలు లేక యున్నది గావున భావి పరిశోధనమునఁ గాని యిందలి సత్యము బోధపడఁజాలదు. అయినను వీని రేచెర్ల బ్రహ్మనాయని జ్ఞాతిసంతతిలోని వారిఁగా నంగీకరింపవచ్చును. బేతాళనాయని యాఱుగురు పుత్త్రులయొక్క చరిత్రము గూడ సందర్భానుసారముగ రచింపఁబడి యుండలేదు. వీరిని గూర్చిన శాసనమొక్కటియు నింతవఱకుఁ గానిపింపలేదు. వీరి చరిత్రమున కాధారమంతయు పైవారు ప్రకటించిన గ్రంథములే యై యున్నవి. ఆ గ్రంథములలోని చరిత్ర మెంతవఱకు విశ్వసింపఁదగినదో అంతవఱకే మనము గ్రహింపవలసి యుండును.

"సీ. చటుల ఖడ్గాభంగి సమరప్రవీణుఁడై
ఖడ్గనారాయణ ఖ్యాతి గాంచె
రణ పరాజిత్తుల రాజరమణులఁ జేసి రాయ
గాయ గోపాలాంక కలితుఁ డయ్యెఁ

అజిబలాధికుఁ డౌటకే నెంతయు
బలభీమ విఖ్యాతిఁ బొలుపు మీఱె
బ్రథితశౌరి రాజన్య భయద విక్రమమునఁ
బ్రతిగండభైరవ ప్రథ వహించె
మఱియుఁ బెక్కైన బిరుద నామములఁ దనరి
బాహువిక్రమ దాన సంపదలతోడఁ
దనరుచుండెడి సమంచితోద్దామయశుఁడు
భువనహితకారి యగు దామభూవిభుండు."

ఈ పైపద్యములోఁ జేర్కొనఁబడిన బిరుదావళులననేకులు వహించుట యాకాలమునం దాచారమై యుండెను. ఇంతకన్న నీతని చరిత్ర మేమియును జెప్పఁబడ యుండలేదు.

ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు.

వేలాళనాయని పుస్తకములలో నీతఁడు సుప్రసిద్ధుఁడైనవాఁడుగఁ జెప్పబడియెను. ఇతనింగూర్చి రావువంశీయులచరిత్రమునం దొకరీతిగను వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు మఱియొకరీతిగను వ్రాయఁబడి యున్నది. "ఇండవ కుమారుఁడైన ప్రసాదాదిత్యనాయఁడును దక్కిన ౭౬ గోత్రముల నాయకులును గాకతీయ గణపతిరాయలవారి కొలువుకూటములో నుండఁగా నొకప్పుడు గణపతిరాయలవారి పట్టణమును శత్రురాజులు ముట్టడివేసిరి. అపుడు గణపతిరాయలవారు తమకొల్వులో నుండు ౭౭ గోత్రముల నాయకులను జూచి మీలోపల నెవ్వరీశత్రువులను జయింతురో వానిని నేను గొల్వుకూటములో లేచి యెదురుసని తెచ్చి నాసింహాసనముపై గూర్చుండఁ బెట్టుకొందు" ననియు మిగత ౭౬ గోత్రముల నాయకులచే నతనికి మ్రొక్కులు చేయింతు ననియుఁ జెప్పెను; ఆమాట విని యందఱూరకుండఁగా నప్రసాదాదిత్యనాయఁడు లేచి నే జయించెద నని విన్నవించి గణపతిదేవునివలన సెలవు పొంది శత్రువులమీఁద యుద్ధమునకు

వెడలి వారలతోఁ గఠినమైన యుద్ధముఁ జేసి వారల జయించి వచ్చి గణపతి రాయలవారివలనఁ బ్రత్యర్థి సాష్టాంగనాది సత్కారములను, ఇతరు లగు సగోత్రముల నాయకులచేఁ బ్రణామము వెట్టించుకొనునట్టి మర్యాదను, గాలిపెండెర మను బిరుదాధికారమును 'కాకతిరాజ్యపూజిత' అనెడు బిరుదును శ్వేతచ్ఛత్రధ్వజములను బొందెను;" అని వ్రాయఁబడి యున్నది గాని శత్రువు లెవ్వరో ఎవ్వరితో వీరు పోరాడిరో తెలుప యుండ లేదు. ఇతని పరాక్రమమును మెచ్చుకొని యా గణపతిచక్రవర్తి గౌరవించి యుండును గాని యితనివంటి మహాశూరు లనేకు లాతని కొల్వుకూటములో నాతని సేవించి యుండఁగా నెల్లగను నగమూనగముగా స్థానమిచ్చి వారిలచే మ్రొక్కించఁ జేసె ననుట నిరాధారమై పరిహాసాస్పదముగ నున్నది. ఇతని ప్రతాపమును వర్ణించుచు నీకపద్య మీక్రింద యతని వెలుగోటివారి వంశ చరిత్రమునందును, రావువంశీయుల చరిత్రమునందును బ్రకటింపఁబడినది.

"సీ. ధరణిపై డెబ్బ దేగురు నాయకులలోన
బలు ప్రతాపస్ఫూర్తిఁ బరఁగినాఁడు
చండ భుజా దండ మండ శౌరాదుల
ఖండనంబులఁ జాలఁ గాంచినాఁడు
ఏపున నూర్గల్లు కోట రుద్రుని చేత
నందియుఁ బెండెంబు నందినాఁడు
విక్రమంబున ధరాచక్రంబులోఁ గల
బిరుదులు తనవిగాఁ దిరిగినాఁడు
వాఁడు రిపురాజ పన్నగ వైనతేయ
రాజితంబైన కేదరి రాజ ఘనుఁడు
భాసురం బగు రేచెర్ల వాసనుండు
సత్యసంధుండు సబ్బిసాహిణ్యమనుఁడు."

ఈ పైఁ జెప్పఁబడిన రుద్రుఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁ డనుట సరిపడదు. కడపటి ప్రతాపరుద్రుఁ డనుటయు సరిపడదు. ఇందలి రుద్రుఁడెవ్వడు? కాకతి గణపతి చక్రవర్తి కూతురగు రుద్రమదేవి కావలయును. ఈమె రుద్రదేవుఁ డని వ్యవహరింపంబడి యుండుటచేత రుద్రుఁ డనఁగా రుద్రమదేవి యనియే యర్థము చేసికొందము. అందుచేఁ జెండెంబు గణపతిదేవునివలన బొందె నని పైని చెప్పినదానికి విరుద్ధముగా రుద్రమదేవివలనఁ బొందె నని చెప్పఁబడియున్నది. వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు గణపతిచక్రవర్తిచేత నగ్రాసనమును బొంది ౭౭ పద్మనాయకులచేతఁ బ్రణామంబులు పొందెనని చెప్పఁబడియుండఁగా రావువంశీయుల చరిత్రములో నుదాహరింపఁబడిన యొక సీసమాలికలో

" భూరి జయుం డయి యోరుగంటికి రాఁగ
రుద్రమూర్తి ప్రతాపరుద్ర విభుఁడు
ఎదురుగా వచ్చియు హితుఁ డవు నీ వంచు
ఘనతఁ బ్రసాదమ్యుఁ గౌఁగలించి
మెచ్చిన కాల్పెండె మిచ్చి దోడ్కొని వచ్చి
ముందటఁ గూర్చుండ మొదల నిచ్చి
విడిది కంపెను వేళ వేడ్కతో లేచియుఁ
గౌఁగలించి జయాంబు గాఁగఁ బనిచి
మును గాఁడు డెబ్బదేడ్గురు నాయకులు గొల్వ
తన సముఖాన కలిందు రాఁగఁ
దా లేచి యాపుడా సంతస మంది యాతనిఁ
బ్రియములోఁ గూర్చుండఁ బెట్టి కొనుచు
డెబ్బదేడ్గురిచేత మ్రొక్కులు సేయించి
మించఁ బ్రతిజ్ఞ చెల్లించె విభుఁడు "

అని చెప్పఁబడి యుండుటచేత రుద్రవిభుఁ డనఁగా రుద్రమదేవి యని యర్థము చేసికొనవలసిన పక్షమున రుద్రమదేవి యంతటి చక్రవర్తిని మొదు

రుగా వచ్చి ప్రసాదాదిత్యుని కాఁగిలించుకొన్న దని చెప్పవలసి వచ్చును గదా! అది యెంత యసహ్యకరముగా నుండఁగలదో వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱలేదు. పూర్వకవులయుద్దేశ్యము రుద్రవిభుఁ డనఁగా రుద్రమదేవి గాక మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁ డని. అనఁగాఁ బ్రసాదాదిత్యనాయఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలమున నున్నవాఁ డని వారియభిప్రాయము. అది కాలాన్వయమున కర్థము వచ్చు నన్న భావముతో వెలుగోటివంశచరిత్రకారులు ప్రతాపరుద్రునికి బదులు గణపతిదేవుఁ డని మార్చిరి. ఇట్టి మార్పు చేసినందులకుఁ బ్రమాణము నేమియుఁ జూపినవారు కారు. కనుకఁ బ్రసాదాదిత్యనాయఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలమున నుండెనో రుద్రమదేవికాలమున నుండెనో యిప్పటికిని దెలియదు. నాకుఁ దెలిసి నంతవఱకు శాసనములలో నెచ్చటను విశేషములు గాన్పింప లేదు. భావిపరిశోధనమునఁ గాని పైసందేహము దెలియంబడదు. అంత వఱకు నీతఁడు గణపతిదేవుని తుదికాలమున నున్నవాఁ డని యూహింతము. గణపతిదేవుఁడు పాండ్యరాజులతోడఁ జేసిన యుద్ధములలో నితఁడును నితని సహోదరుఁ డగు రుద్రమనాయఁడును గూడ నుండి రని యూహించుటకు మాత్రము కొంచెమవకాశము గలదు. ఎట్లయినను కాకతీయచక్రవర్తు లగ్రాసన మిచ్చి రనియు తక్కిన ౭౭ పద్మనాయకుల కంటె మిక్కిలి రనుటయు నేయాధారమును లేక యెంతమాత్రము విశ్వసింప రాదు. ఇది యిట్లుండఁగా మఱియొక వింత యేమన:—

“సీ. ధరణీ ఘనమైన రాయపితామహాంక
బిరుదు డెబ్బదియేడ్గురు వరుస నాయ
కులుగఁ జేసియుఁ భైరవువలన పద్మ
దృఢవరంబుగఁ గాంచెఁ బ్రసాదిత్యవిభుఁడు ”

అని వెలుగోటివారి వంశావళియందు, వరుసగ డెబ్బదియేడ్గురను నాయ కులనుగఁ జేసి భైరవువలన రాయపితామహాంకబిరుదమును గాంచె నట. ఈపద్యమును బట్టి ౭౭ నాయకులు ప్రసాదాదిత్యునివలన నేర్పడి రను భావము పై పద్యమున ద్యోతక మగుచున్నది. పరస్పరవిరుద్ధములైన విషయము

లెన్నియో గలవు. గ్రంథవిస్తరభీతిచేత వాని నన్నింటిని జర్చించుట విడిచి పెట్టుచున్నాఁడను.

రుద్రమనాయఁడు.

ప్రసాదాదిత్య నాయని తమ్ముఁడగు రుద్రనాయఁడును ప్రసిద్ధుఁడైన వీరశిఖామణిగా నుండవలయును. ఇతనికిని రాయపితామహాంక మను బిరుదము గలదని యీ క్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

"మ. ఒగి నుక్కుంబాడిరాల రాయదురము న్నుద్గ్రీవులై యిప్పుడున్
దగ నీయందియ యందునుండి తలక్రిందై వైరిభూపాలకుల్
జగతీభాగమునన్ పసిండి పొడి నిచ్చల్ రాయుచున్నారదే
తగదే రాయపితామహాంక జయ భద్రా రుద్ర నిన్ జెందినన్"

మఱియును "పాండ్యగజకేసరి కాకతిరాజ్య ప్రతిష్ఠాపనాచార్య" బిరుదులు గలవని యీ క్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

"ఉ. వాలిన విక్రమస్ఫురణ వారలు పాండ్యబలంబు దంతులన్
గెల్చి జయించి పాండ్యగజకేసరినామము దాల్చె రెంతయున్
జాలినవాఁడుగా నెగడి సన్నుతి కాకతిరాయరాజ్య ల
క్ష్మి లలనా ప్రతిష్ఠితగఁ జేసెరి భూజను లెల్ల మెచ్చఁగన్"

కాకతిరాజ్యప్రతిష్ఠాపనాచార్యు లయినవా రొక్క రుద్రనాయఁడు మాత్రమే గాక యనేకులు గలరు. ఈరేచెర్ల రుద్రనాయఁడు రుద్రదేవి కాలమున నధిక ప్రఖ్యాతికి వచ్చినటులు గానంబడుచున్నది గావున నీతని విషయ మిక్కడ సంక్షేపించి రుద్రమదేవిం గూర్చి వ్రాయు ప్రకరణమున మగల వక్కాణింతును. పద్మనాయకవీరు లనేకులు గణపతిదేవ చక్రవర్తికి విశ్వాసపాత్రు లయిన భృత్యులుగ నుండి యుద్ధములం దాఱితేఱిన రణశూరులై కాకతిరాజ్యప్రతిష్ఠాపకు లన్న ఖ్యాతిని సంపాదించి రనుటకు సందియము లేదు గాని తక్కిన కాలములలోని మహావీరులైన సైన్యాధిపతులకంటె వీరే యగ్రగణ్యు లని కాకతీయ చక్రవర్తు లందఱను విడిచిపెట్టి వీరలకే యర్ధాసనము లిచ్చి సన్మానించి రనుట మాత్రము విశ్వసింపఁ దగినది కాదు.

గణపతిదేవుని పరిపాలనము.

కాకతిగణపతిదేవుఁడు సింహాసనారూఢుఁడైనవెనుక నాంధ్రభాష మాతృభాషగాఁ జేసికొన్న మహాజనుల కెల్లర నాంధ్రసామ్రాజ్యము క్రిందికిఁ దీసికొని రాఁగోరి యెట్టి ప్రయత్నములకుఁ గడంగెనో యట్టి ప్రయత్నము లన్నియు నీశ్వరానుగ్రహమువలనఁ గొనసాగి జయప్రదము లయినవి. మండూకము నొకదాని మ్రింగ నోరప్పళించుకొని వచ్చి పైఁబడెడు భుజగేంద్రంబుల నొక్కొక్కదాని నదిమిపట్టి సెట్టెలోఁ బెట్టి వశపఱచుకొనునట్టి ప్రజ్ఞాధురంధరుఁ డయిన యొక గారడీవాని వగిది సమరగాంగేయుఁ డని వీరాగ్రగణ్యులచేత ననేకభంగులఁ గొనియాడంబడెడు మన యీ కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి తనకాలంబున నాంధ్రసామ్రాజ్యము నాక్రమింప నెదుర్కొను మహామండలేశ్వరుల నొక్కొక్కని జయించి గర్వభంగము గావించి యదిమిపట్టి కప్పములు గైకొనుచు సామ్రాజ్యమునకు వన్నెయు వాసియుం గలుగఁజేసి సర్వవిధములఁ బ్రజల యైశ్వర్యాభివృద్ధికై ప్రయత్నించి చాలవఱకు సఫలీకృతమనోరథుఁ డయ్యెను. అతఁడు మహాభినిరతిశీలవాఁ డగుటంజేసి ఘనకార్యనిర్వహణమున నెట్టి యంతరాయములు సంభవించుచు వచ్చినను నిరుత్సాహుఁడు గాక మరలమరలఁ బ్రయత్నించుచు వచ్చినందున విజయమునొందుచు వచ్చెను. అతని మంత్రివర్గములోఁ బ్రముఖుఁడైన శివదేవయ్య రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁ డగుటవలన నాతనియూఁత జగదాశ్చర్య నేర్పుతో రాజ్యపరిపాలనము సేయుచు వచ్చినందున దక్షిణహిందూస్థానమును బరిపాలించిన చక్రవర్తులలో నధికప్రఖ్యాతిని గాంచెను. ఆంధ్రభూమి సంక

శ్వేతచ్ఛత్రము క్రిందికిఁ గొనివచ్చిన తరువాత నీతఁడు రాజ్యాంగమును, రాజధానీనగరమును, దుర్గమును, సైన్యమును బలపఱచుటకై భగీరథప్రయత్నములు గావించెను. ఆకాలమున నాంధ్రసామ్రాజ్యము ఢిల్లీచక్రవర్తులకు మోహమును గలిగించుచుండెను. చంద్రధ్వజు లయిన తురుష్కులకు భయంకరముగ ఢిల్లీయు వారలను మత్సరపూరితులను గావించుచుండెను. దుర్గము లోపలి రాజభవనమునకుఁ జుట్టును ఉన్నతమైన శిలాప్రాకారమును, దానిచుట్టును మిక్కిలి యగాధమై జలపూరితమైన యగడ్తను నిర్మింపించుటయే గాక ప్రాకారమునకు లోపల రాజవీధుల నేర్పఱచి యచ్చటచ్చట నశ్వ రథ గజ పదాతి వర్గంబులఁ బెట్టించి, అహోరాత్రములు వీరభటులశ్వారూఢులై రాజధానిఁ జుట్టుతిరుగువారలై విహరించునటుల నియమించి, ఉన్నతములై సుందరములైన రాజభవనములను గోపురములను పెక్కింటిని గట్టించి గోపురములఁ బసిండికుండలతో నలంకరింపఁజేసి, ఏకశిలానగరమునకెంతో శోభను గల్పించెను. ఇతఁడు తనరాజ్యమునందంతట నూర్లకొలఁది శివాలయములను సంస్థాపించెను. గణపవరంబు లని తనపేరిట నూర్లకొలఁది గ్రామంబులను నెలకొల్పుటయే గాక త్రాగ శుద్ధజలము లభింపక ప్రజలు కష్టపడుచున్న ప్రదేశముల నానా తటాకములను త్రవ్వించెను. దుర్గమంబులైన యరణ్యప్రదేశంబుల నుండి బాటలను వేయించుటయే గాక యక్కడక్కడ సత్రములను చలిపందిళ్లను గట్టించుచు వచ్చెను. తనరాజ్యములోని ప్రజలకు దేవభక్తియును పాపభీతియుఁ గలుగునటుల బోధింపించుచు వచ్చెను. ప్రజల మానధనంబులకు భంగమును గలిగించునట్టి జార చోరాది క్రూర జనంబుల శిక్షింపించుచు మిక్కిలి జాగరూకుఁడై పరిపాలనము సేయుచు వచ్చెను. ఈయాంధ్రచక్రవర్తికాలమున విదేశములతోడి వాణిజ్యమును సముద్రయానమును విశేషముగా సాగుచు వచ్చెను.

వేలానగరము ప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణము.

ప్రాచీనకాలమునుండియు గుంటూరుమండలములో బాపట్లతాలూకాలో బాపట్లకు సమీపమున సముద్రతీరమునందున్న మోటుపల్లి యను

గ్రామము ప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణముగా నుండి చీనా, బర్మా, పారసీకము మొదలగు విదేశములతో వాణిజ్యము నెఱపుటకు నాంధ్రదేశములో నొక ప్రధానస్థాన మయ్యె నని యాంధ్రులచరిత్రము ప్రథమభాగమున సవిస్తరముగా వ్రాసియున్నాను. ఈ మోటుపల్లికి వేలానగర మని నామాంతరము గలదు. ఈ వేలానగరము ఆంధ్రభృత్యుల కాలమునను, ఆంధ్రపల్లవుల కాలమునను, ఆంధ్రచాళుక్యుల కాలమునను, ఆంధ్రచోడుల కాలమునను ప్రసిద్ధి కెక్కిన పట్టణముగ నున్నను క్రమముగా చాళుక్యుల పరిపాలనానంతరము వాణిజ్యము క్షీణింపనంతఁగా గణనకు రాక యుండెను. మోటుపల్లికడ మెట్టప్రాఁ ఓడలలోని సరకులను ఆసమీపమునందలి నుండు దొంగలు కొల్లగొను చుండుటచేత నావికు లా రేవునకుఁ జేరుటకే భయపడు చుండిరి. అందువలనఁ బ్రసిద్ధి గాంచిన వర్తకు లెవ్వరు నాపట్టణముగ నివాసముగా నుండక పోయిరి. కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తికిఁ బూర్వము కొంతకాలమునుండి విదేశవ్యాపారము నడుపునట్టి వర్తకులకు నభయశాసన మీఁగల చక్రవర్తి గాని మహారాజుగాని లేనందువలననే యీ ప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణమున కా గతి పట్టెను. గణపతిచక్రవర్తి తాను సింహాసనారూఢుఁడై వెలనాటిని జయించిన పిమ్మట నీ వేలానగరము నుద్ధరించి విదేశవ్యాపారమును వృద్ధి నొందింపవలయు నన్న సంకల్పము మనస్సున నంకురించిన దెంచునే యుంచే తీంపక మంత్రులతో నాలోచించి యందులకుం దగిన ప్రయత్నములను గావించెను. అప్పుడా గణపతిచక్రవర్తి వర్తకులకు నభయశాసన మొసంగెను. "నా జీవితముకన్నను నా ప్రజలసంరక్షణమే నాకు మిక్కిలి ప్రతిరమైన విషయ" మని యా యభయశాసనమున వ్రాయించెను. మఱియు నాశాసనమువలన సత్ప్రభుత్వముయొక్క ధర్మములను గాపాడుటకును, కీర్తికొఱకై యధికాభినివేశముతో సముద్రయానము చేసి విదేశములతో వ్యాపారము చేయునట్టి వర్తకులయందలి ప్రేమచేత నొక్క పూర్వకుల్యము మాత్రము గాక తక్కిన సుంకముల నన్నిటిని వదలివేసితి మని లిఖింపఁబడియెను. ఉత్తరము నుండి దక్షిణమునకుఁగాని, దక్షిణమునుండి యుత్తరమునకుఁగాని పోవున

యోడలు వాయువశమున నీ రేవున మొఱఁగ పట్టి పోయిన యెడల నా సరకుల నూడదొంగలు కొల్లగొనకుండఁ గట్టడచేయుటయె గాక వర్తకులు నిర్భయముగా రాకపోకలు జరుపుటకుం దగిన మార్గముల నేర్పఱచెను. ఎగుమతి దిగుమతి సరకుల పై శుల్కపరిమాణము ముప్పదింట నొక్కటిగ నిర్ణయించెను. శ్రీగంధము ౧ కి ౧, పచ్చకర్పూరమునకు, చీనికర్పూరమునకు, ముత్యాలకు వెల ౧ కి [illegible], పన్నీరు దంతము, జవ్వాది, కర్పూరతైలము, రాగి, తగరము, సీసము, పట్టునూలు, పవడము, గంధద్రవ్యములకు వెల ౧ కి [illegible], మిరియాలు వెల [illegible], పట్టుస్వరూపము ౧ కి [illegible],

ఈ రీతిగ సుంకము విధింపఁ బడియెను. ఈసరకుల నామమును బట్టి యే యాకాలమున నం దా రేవుపట్టణ మెంత ప్రసిద్ధ మైనదిగ నుండెనో, ఏయే దేశములతోడ వ్యాపారము చేయుచుండెనో వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱలేకయె బోధపడక మానదు. కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తి యొక్క కృపావిశేషము చేతనే యారేవుపట్టణము పునరుద్ధారణము గావింపఁ బడుటయు, అతని కూమార్తె యైన రుద్రమదేవికాలమున వెనీసువర్తకుం డైన "మార్కోపోలో" అనువానిచేత శ్లాఘింపఁ బడుటయు సంభవించినది. కాకతిగణపతి సిద్ధయదేవ మహారాజును మోటుపల్లికిఁ బాలకునిగ నియమించెను.

ధర్మపరిపాలనము.

ఈ యాంధ్రచక్రవర్తి ప్రభుత్వకాలమున ధర్మము వర్ధిల్లె ననియు, ద్విజులలోఁ బ్రముఖు లైన వార లున్నతపదవులకు వచ్చి రనియు, వృద్ధుల యెడ గౌరవము, ప్రేమ, మొదలగువానిని ప్రజలు కలిగి యుండి రనియు, శాస్త్రజ్ఞానము, కళలు వికసింపఁ జేయఁబడిన వనియు, పల్నాటిలోని దుర్గిపట్టణమున గంగయసాహిణిచే లిఖియింపఁబడిన దానశాసనములో నుదాహరింపఁబడియెను. ఈ గంగయసాహిణి మంత్రిగ నుండిన నామయపండితుఁడు దుగ్గరాజుపట్టణమున తన తండ్రికిఁ బుణ్యము ప్రాప్తించుకొఱకు వంకేశ్వరాలయమును నిర్మింపించె నని చెప్పఁబడుచున్నది. కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి ప్రజారంజకముగఁ బరిపాలనముసేసి సత్కీర్తి వడయుటకుఁ గారణ

భూతుఁడైనవాఁడు శివదేవయ్య యనువానిని ప్రధానమంత్రియు గాని యన్యుఁడు గాఁడని యిదివఱకె దెలిపియున్నాను. ఈ శివదేవయ్య యను నైయోగి కారాధ్య బ్రాహ్మణుఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడు మాత్రముగాక పండిత కవియుం గూడ నై యుండెను. అతఁ డాంధ్రమున "పురుషార్థసార" మను నీతిగ్రంథమును రచించెను. ఇందలి కవనము మృదు మధుర పద సూచిక మై యొప్పుచున్న దని దెలుపుటకై రెండు పద్యములను మాత్ర మిం దిగువ నుదాహరించుచున్నాను.

* "క. ప్రజఁ జెఱిచి కూడఁ బెట్టిన
నిజధన మది వలయు వ్యయము నిచ్చలుఁ జేయున్
బ్రజయును ధనమును బోలిసిన
భుజబలమున నిలువఁ దలఁచె భూపతి కొందున్."

క. జనలక్ష్మికి ధనలక్ష్మికి
ననుపమ మగుధర్మలక్ష్మి కాత్మయ మూలం
బని యాత్మరక్ష మఱవక
జననాథుఁడు సేయవలయు సకలము ప్రీతిన్."

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికిఁ బుత్రికా సంతానము గాని పుత్ర సంతానము లేకయుండెను. ఈయనకు గణపాంబ రుద్రాంబ యను నిద్దరు కొమార్తెలు గల రని యింతకుఁ బూర్వమె దెలిపియున్నాను. ఇతఁడు తన పెద్దకొమార్తె యయిన రుద్రాంబను కుమారునిగ భావించుకొని యామెకు విద్యా బుద్ధులు గఱపెంచి రాజ్యతంత్రజ్ఞానమును గలిగించి తనకుఁ బిమ్మట నామెయె సింహాసనారూఢయై యాంధ్ర సామ్రాజ్యమును బరిపాలింప నియమించి యఱువదిరెండు సంవత్సరములు ప్రజారంజకముగ నిరంకుశపాలనము చేసి మిక్కిలి వృద్ధుఁడై క్రీ. శ. ౧౨౬౦వ సంవత్సరమున స్వర్గస్థుఁడై పుత్రికాశేషుఁ డయ్యెను.

* పురుషార్థసార మను గ్రంథము శివదేవయ్యచే రచింపఁబడిన దని వ్రాయుచు మానవల్లి రామకృష్ణకవి ఎమ్.ఏ గారిచేఁ బ్రకటింపఁ బడినవేదిశాస్త్రియుక్తావళి గ్రంథ పత్రికలో వ్రాయఁబడినది.

పన్రెండవ ప్రకరణము.

శ్రీరుద్రమదేవిపరిపాలన చరిత్రము.

(క్రీ. శ. ౧౨౬౧ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౯౬)

రుద్రాంబ గణపతికూఁతురు గాని భార్య కాదు.

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి కీర్తిశేషుఁడైన వెనుక నతనిపుత్త్రికా రత్నము శ్రీరుద్రమదేవి రత్నసింహాసనము నధిష్ఠించి యాంధ్రసామ్రాజ్య పరిపాలనభారమును వహించెను. పూర్వగ్రంథములలోను నూతన గ్రంథములలోను గూడ రుద్రాంబ గణపతిదేవచక్రవర్తి భార్య యని వక్కాణింపఁబడి యుండుటం జేసి యాంధ్రప్రపంచ మట్లే యవిచారపూర్వకముగా విశ్వసించి యున్నది కాని నిక్కము విచారింప నామె యాతనికొమార్తగాని భార్య కాదని విస్పష్టము కాఁగలదు. రుద్రాంబాదేవి గణపతిపుత్త్రిక యై యుండఁగా భార్య యని వాడుకలోనికి వచ్చి విశ్వసింపఁబడుటకు హేతు వేమో యింతమాత్రమును బోధపడకున్నది. రుద్రమదేవి పరిపాలనము చేయుచున్న కాలమున హిందూదేశమును జూడవచ్చిన "మార్కోపోలో" అను వెనీసు వర్తకుఁ డొకఁడు "కాకతి గణపతి యనంతర మతనిభార్య రుద్రమదేవి యతని కంటెను మిక్కిలి వైభవముతో రాజ్యము చేయుచున్నది." అని నుడివి యున్నాఁడు. విదేశీయుఁడగుటం జేసి యతఁడట్లు వ్రాసియుండునని యూహింపవచ్చును, స్థానిక వృత్తాంతములలో సయితము భార్య యనియే చెప్పఁబడినది. స్థానిక చరిత్రములోని విషయము లన్నియుఁ పరమసత్యములను గా మన మింతమాత్రమును భావింపరాదు. అయ్యవి యవిమర్శపూర్వకముగాఁ బ్రజ

లచేఁ జెప్పఁబడునట్టి గాథలను బురస్కరించుకొని వ్రాయఁబడినది. ఈగాథలను వినియుండుటచేతనే కాఁబోలు మహామహోపాధ్యాయ కోలచల మల్లినాథసూరిగారి పుత్రుఁడగు కుమారస్వామి సోమయాజిగారు సంస్కృత ప్రతాపరుద్రీయమునకు వ్రాసినవ్యాఖ్యానములో నొకచోట

"పురా కిల కాకతికులసంభూతో గణపతిర్నామ మహారాజో, దుహితృమాత్రసంతానః, కదాచి ద్దైవయోగేన కాలవశగతః ముపేయుషి, తన్మహిషీ రుద్రదేవీనామ రాజ్ఞీ, బహూని వర్షాణి తద్రాజ్య మకంటకం పరిపాల్య, పరిణతవయసి దౌహిత్రే ప్రతాపరుద్రే రాజ్యధురాం నిదధే. తా మిమాం కథాం మనసి నిధా యాహ యో రుద్ర ఇతి"
అని వ్రాసియున్నారు.

పూర్వము కాకతికులసంభూతుఁడగు గణపతిమహారాజు పుత్రికాసంతానము మాత్రము కలవాఁడై దైవయోగముచేఁ గాలగతిని జెందఁగా నతని భార్యయగు రుద్రాంబిక రాజ్యభారమును వహించి అనేక సంవత్సరములు నిష్కంటకముగాఁ బరిపాలనముచేసి తాను వృద్ధురాలగుచుండను, తన దౌహిత్రుఁడు వయస్సు వచ్చినవాఁడగుటయును గలుగుటచే రాజ్యభార మాతని కొప్పగించె నని తాత్పర్యము. ఈ మహావ్యాఖ్యాతకు ఇట్టి భ్రమ గొందుటకు కారణము ప్రతాపరుద్రీయములో

"శ్లో॥ యో రుద్రో రజతాచలే స్థితి మగా దర్ధాంగనారీ పురా
సోఽయం సంప్రతి కాకతీశ్వరకులే సర్వాంగనారీ స్థితః।
స్థానే యద్విషమాంబలోకనకరా యాత్రేణ ధన్విక్రియా
న్యాసస్తైర్విపురాణీ చిత్ర మధునా బిభ్ర ద్గుణం ధార్ష్ట్యతే ॥"

అని మొదలుగాఁగల చోటులఁ బుంలింగము ప్రయోగింపఁ బడి యుండుటయె గాని యన్యథాగాఁ గనుపడదు. అర్ధాంగనారియై కైలాసమందున్న రుద్రుఁడు కాకతివంశమందుఁ బూర్ణముగ స్త్రీశరీరమును ధరించియున్న

వాఁడని పైశ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడి యుండుటచేత వ్యాఖ్యాత పాఠకులకు దానిని బోధపఱుచుటకై పైని వ్యాఖ్యానములో వివరించినవిధముగా రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని సంబంధమును దెలిపియుండెను.

రుద్రమహాదేవి గణపతిభార్య యని గ్రంథకర్త లనేకులు వారికిం దోఁచినట్లుగ వ్రాయుట వింతగా నుండక మానదు. వచనసోమదేవరాజీయమునందు "గణపతి సకలసేనాసమేతుండై మహాదేవరాజసమేతముగ దేవగిరిమీఁదికి దండు వెడలి వారితో మాసత్రయంబు యుద్ధము చేసి యందు గదాయుద్ధమున మహాదేవరాజు సమసిన నది గని గణపతిమహారాజు క్రోధాన్వితుండై జగడంబు చేసి దేవగిరిరాజును జంపిన వారు శరణాగతులై తమ కూఁతు రగు రుద్రమహాదేవిని గానుకఁగాఁ బెట్టిన నాపడుచును గైకొని ఏకశిలానగరమునకు వచ్చెను." అని రుద్రమదేవి దేవగిరి యాదవరాజకుటుంబమున జనించిన దని కూడ చెప్పిరి. ఇది పద్యకావ్యము ననుసరించి వ్రాయఁబడిన వచనకావ్యము గావున నక్కడఁగూడ ఇదే రీతిగఁ జెప్పఁబడియుండును. ఇట్లే స్థానికచరిత్రములందును వ్రాయఁబడినది. మార్కోపోలో వ్రాఁతను బట్టి పాశ్చాత్యులు కూడ కొందఱు భార్య యని వ్రాసిరి. వీని నన్నిటిని జూచి ఆంధ్రకవుల చరిత్రములో శ్రీ వీరేశలింగముగారు రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని నిర్ణయించి యున్నారు. కీర్తిశేషు లయిన శ్రీ రామమూర్తిగారును కవిజీవితములయందు మొదట గణపతిభార్య రుద్రమదేవి యని యుదాహరించినారు గాని డాక్టరుహుల్ట్జుగారు "ఇండియన్ అంటిక్వెరీ" లో వ్రాసిన లేఖనమును జూచిన తరువాత వెనుకటి యభిప్రాయమును మార్చుకొనిరి. హిందూదేశకథాసంగ్రహములో ప్రథమభాగమున శ్రీ కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావు ఎం. ఏ. గారు కూడ రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యనియే చెప్పి యున్నారు. ఇంతియ గాక క్రిందటి సంవత్సరము ప్రకటింపఁబడిన శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు సయితము రుద్రాంబిక గణపతిదేవుని కూఁతురను వాదము గలదని యొప్పుకొనియు విమర్శింపక దానిని విస్మరించి రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని కంఠోక్తిగాఁ జెప్పఁబడియెను. ఇట్లందఱు

గ్రంథకర్తలు పరమవిశ్వాసభావముతో నంగీకరించిన సిద్ధాంతమును త్రోచి పుచ్చుటకు హేతువు లేవి యని చదువరులు ప్రశ్నింపవచ్చును. రుద్రాంబిక గణపతిమాత యని చెప్పుటకు బలవత్తరములయిన ప్రమాణములు గలవు. వానిం దెలుపుటకుం బూర్వము పైనుదాహరించిన యభిప్రాయములను గూర్చి యొకింత విమర్శ చేయవలసి యున్నది. ఆ యభిప్రాయములలో ముఖ్య ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యాత యభిప్రాయమును విమర్శించిన పక్షమునం దక్కిన వన్నియు విమర్శింప నక్కఱలేకయె మనకు సత్యము గోచరము కాఁగలదు. ఏకారణముచేత నట్లు వ్రాసినను ఈ సందర్భమున వ్యాఖ్యాత విభ్రాంతి నొందె ననుటకు సందియము లేదు.

విద్యానాథమహాకవి ప్రణీత మైన ప్రతాపరుద్రీయమును బరిశోధించి రుద్రాంబిక గణపతిదేవుని కొమార్తె యని మొదట కనిపెట్టినవారు శాసన పరిశోధకుం డైన "హుల్ట్జు" అను జర్మను దేశపండితుండు. ఈయన క్రీ. శ. ౧౮౯౧వ సంవత్సరము జూలై నెల సంచిక "ఇండియన్ ఆంటిక్వెరీ" అను గ్రంథములో ౧౯౭వ పేజిలో కాంచీపురములో గణపతిదేవుని కాలమున వ్రాయఁబడిన దానశాసనము నొకదాని బ్రకటించుచు, అందు గణపతికి వెనుక రాజ్యమునకు వచ్చిన వారిని నిర్ధారణచేయుచు, ఈ క్రిందివిధమున వ్రాసి యున్నాఁడు.

"ఆమెతండ్రి గణపతి పుత్రసంతానము లేనివాఁడయినందున నామెను (రుద్రాంబిక) కుమారుని గానే పేర్కొని రుద్రుఁ డని పురుషనామమును బెట్టెను. అతని మరణానంతరము ఆమె సింహాసన మెక్కినట్టు గాన్పించు చున్నది. ఆమె "రాజా రుద్రమహారాజు" అని మూలగ్రంథములోఁ బేర్కొనఁ బడి యుండఁగా వ్యాఖ్యానములో రుద్రాంబిక యని పేర్కొనఁ బడియెను."

ప్రతాపరుద్రీయములో నాటకప్రకరణములో నొకచోట. —

"శ్లో. సైవామా చేతి నిర్దిష్టా సేయా జేతి ప్రధామగాత్
తవ మాతా శివా సాక్షా ద్దేవో గణపతిః పితా."

అని పురోహితుఁడు రుద్రాంబికతల్లి సోమాంబను ఉమాదేవి యనియు, తండ్రియైన గణపతిని శివుఁ డనియు రుద్రాంబికతో పలికినట్లుగాఁ జెప్పఁబడినది.

ఇదిగాక నీ వ్యాఖ్యాత రుద్రాంబిక గణపతిదేవుని భార్య యని చెప్పియున్న వాఁ డగుటచేత

"వ్యా. రుద్రాంబాయాః పితరౌ సోమాంబాగణపతిదేవౌ తయో రుమామహేశ్వరాత్మకత్వం లోకవిదితం। తతః స్వయంభూమహారాజయోః పితాపుత్రీభావోఽస్తి."

అని వ్రాసి యీసోమాంబయు గణపతియు కాకతీయులు గాక వేఱుకుటుంబములోని వారని భావించెను. ఈవిషయమునుగూర్చి ప్రతాపరుద్రీయములో నాటక ప్రకరణములో అంకారంభమునపురుషనామమును దాల్చి పురుషవేషముతో నున్న రుద్రాంబికతో పురోహితునకును మంత్రికిని జరిగినసంభాషణములను గూర్చిన శ్లోకముల నుదాహరించిన యెడల నందలినిజము చదువరులకు విస్పష్టము కాఁగల దను భావముతో వాని నిట నుదాహరించుచున్నాను.

"తత్ర ప్రవిశతి యథానిర్దిష్ట వేషో రాజా చామరగ్రాహిణీచ

రాజా.—సహర్షాతిశయం। అహో ప్రసాదాతిశయః పరమేశ్వరస్య

శ్లో. సోమారాధ్యాభిధానం ప్రసదృ జయతి శ్రీకాకతీయా న్వయం,
పాతివ్రత్య మ్మపైతి సాంప్రత మమీ వ్యస్తాసు విశ్వంభరా
ఆస్తాభి ర్న జగత్ప్రసూతి మధునా ధన్యా మజో మన్యతే
య త్పుత్రస్య మహాదిశ త్కులపతి ర్దేవ స్స్వయంభూ స్స్వయమ్॥

పురోధసః.—మహారాజ భవాదృశా ఏవ పర మర్హంతి తాదృశో మహిమ్నా దేవస్యహితోపదేశాన్॥ అథవా ౕ మ త్రాభినవం। పుత్రాణాం హితోపదేశాధికారః పితు రేవ య దేష్టం కరయంతి తద్విదః ॥

శ్లో. సైషోమా చేతి నిర్దిష్టా సోమాంబేతి ప్రథామగాత్
తవ మాతా శివా సాక్షా ద్దేవో గణపతిః పితా."

మంత్రిణః — ఏవ మేవైతత్, అన్యథా కథ మీశ్వరస్య ప్రసాదాద్వినా నిరంకుశం స్త్రీవ్యక్తివిశేషస్య లోకాధిపత్యం । ఏవం మానుషశంభునా గణపతిమహారాజేన అభ్యంతర స్వానుభవమహిమ్నా సద్భిశ్చ పుత్రీ ఇతి వ్యవహారః కృతః । తదనుగుణా చ రుద్ర ఇతి వ్యవహారః కృతః । తదనుగుణాచ రుద్రఇత్యాఖ్యా"

"రాజు (పురుషవేషముతో నున్న రుద్రాంబిక) రంగస్థలమునకు నేతెంచి కాకతీయులకు కులదేవుఁ డయిన స్వయంభూదేవుఁడు భవిష్యత్కాలమున నెట్లు రాజ్యపరిపాలనము నిర్వహింపవలయునో యుపదేశ మిచ్చుటకై తనస్వప్నములో సాక్షాత్కరించె నని చెప్పెను.

అంతట పురోహితుఁడు "నీవంటి ప్రజలుమాత్రమే స్వయంభూదేవుని సాక్షాత్కారమును నుపదేశమును బొందుటకు సమర్థులనియు, అట్టిది కుమారునకు తండ్రి చేయవలసిన విధ్యుక్తధర్మములలో నొకటి గావున నందు నాశ్చర్య విశేష మేమియును లే దనియును, నీతల్లి సోమాంబ యనియు, నీతండ్రి గణపతి యనియు నామము లుండుటచేత స్వయంభూదేవుని (అర్ధనారీశ్వరుని యొక్క యొక యాకృతి) సంతాన మనిపించుకొనుటకు నీకు సత్త్వము గల దనియు" ప్రత్యుత్తరము చెప్పెను.

అటుపిమ్మట మంత్రి "అట్లు కాదేని నిరంకుశాధికారముగల యొక మహారాజువలె నొక స్త్రీ దేశమును బరిపాలించుట యెట్లు సాధ్యమగును కనుకనే ఈశ్వరాంశసంభూతుఁడైన గణపతిమహారాజు తనదివ్యజ్ఞానముచేత తనకు జనించియుండిన బిడ్డ దేశపాలనము చేయుచుండఁదగిన గుణవిశేషములు గలిగి యున్న దని శాసనికాని లోకవ్యవహారములో నాను పుమారుం డనియే ప్రకటించి రుద్రదేవుఁ డని నామకరణముచేసె" నని చెప్పి పై పురోహితుని యభిప్రాయమును బలపఱిచెను.

ఈ భావమే పైన నుదాహరించిన శ్లోకములలోను వాక్యములలోను స్పష్టముగాఁ గనుపట్టుచున్నది. దీనిం బట్టి వ్యాఖ్యాత చెప్పిన విధముగా రుద్రాంబికతండ్రి కాకతి గణపతిచక్రవర్తి గాక మఱియొక గణపతి యని యూహించుటకు ననువుపడునా? అట్లయినయెడల కాకతి సామ్రాజ్యము భర్తయైన కాకతి గణపతిచక్రవర్తివలనఁ గాక తండ్రియైన గణపతివలన రుద్రాంబికను సంక్రమించిన దని చెప్పవలసి వచ్చును. అది చరిత్రాంశమునకు విరుద్ధ మని యెఱుంగుదుము. కనుక పైసంభాషణముల యందలి భావమువలన కాకతి గణపతిచక్రవర్తికి రుద్రాంబిక కూఁతురనియును, పుత్త్రులు లేని కారణమున నామెను పుత్త్రునిగాఁ జూచుకొనుచు నామెకు రుద్రదేవుఁ డనియు పురుషనామ ముంచె నని విస్పష్ట మగుచున్నది. శ్రీరామమూర్తిగారు కవిజీవితములయందు మొదట తిక్కనవారివలెనె భ్రమపడి భార్య యని వక్కాణించి యున్నమాట వాస్తవమేగాని తరువాత పైని జెప్పిన విధముగాఁ గనఁబఱచి పుత్త్రిక యని సిద్ధాంతము చేసియున్నారు. ఇట్లని యెఱుంగక వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు భార్య యని కవిజీవితములయందు వ్రాసిన వాక్యములు ప్రమాణములు గా నెత్తి చూపఁబడినవి గావున నయ్యవి నిష్ప్రయోజనములు. డాక్టరు హుల్ట్జుగారు గాని శ్రీరామమూర్తిగారు గాని శాసన ప్రమాణ మేమియుఁ జూపినవారు కారు. రాబర్టు స్యువెల్ గారు మాత్రము గుంటూరుమండలములో కాకాని గ్రామములో నొక శాసనము గల దని[1] సుడవి యందును గూర్చి యిట్లు వ్రాసియున్నారు:—

"ఓరుగంటి రుద్రమహాదేవి రాజ్య పరిపాలన కాలమున శా. శ ౧౧౯౨ క్రీ. శ. ౧౨౭౦ సంవత్సరములో కృష్ణామండలములోని (ప్రస్తుతము గుంటూరు) కాకాని (కుం-కాకాని) గ్రామములో గోపాలస్వామి గుడికెదుట నొక శిలాశాసనము గలదు. కాకతి గణపతి దేవుని కూఁతు రని చెప్పఁబడినది కావున నీ శాసనము మిక్కిలి ముఖ్యమయినదిగా నున్నది.

1. Lists of Antiquities Vol. I, Pp. 74 and 75.

అని వ్రాసియున్నారు కాని శాసనమును జక్కఁగాఁ బరిశీలించి దాని ప్రతి నెత్తికొని వివరముగా వ్రాయుట కాయన శ్రద్ధతీసికొని యుండ లేదు కనుక నందేమి కలదో యింతవఱకు నెవ్వరును జెప్పియుండలేదు.

వెలుగోటివారివంశచరిత్రము ప్రాఁత గ్రంథమునందు

"గీ. ఘనత నాప్రసాదిత్యుండు కాకతిగణ
పతి చనిన నతని సుతకుఁ బట్టణంబు
రమణతోఁ గట్టి కాకతి రాయరాజ్య
స్థాపనాచార్య బిరుదు దాఁ దనరఁ గాంచె"

అని కొమార్తగాఁ జెప్పఁబడినది. అయినను నూత్న గ్రంథమగు వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు ద్వైవిధముగా వ్రాయుట లేఖక ప్రమాదమనియు, అతని సుతకు బదులుగా "అతని సతికి" అని యుండినను నుండవచ్చునని సెలవిచ్చియున్నారు. పైని జూపిన ప్రమాణములను బట్టియు ఈ క్రిందఁ జూపఁబోవు శాసన ప్రమాణమును బట్టియు, పూర్వ గ్రంథమునం జెప్పఁబడిన ప్రకారము కొమార్త యని యీ సిద్ధాంత మగుచున్నది.

కూఁతు రనుటకు బలవత్తర మైన ప్రమాణము.

ఇంతవఱకు ఏచరిత్రకారులును ఏశాసనపరిశోధకులును చూపింపని బలవత్తరమైన శాసన ప్రమాణమును గనఁబఱచి రుద్రాంబిక గణపతిచక్రవర్తి కొమార్త యని నిశ్శంకముగా సిద్ధాంతము చేయుచున్నాను. గుంటూరు జిల్లాలో మంగళగిరితాలూకాలో చేరిన శ్రోత్రియాగ్రహార మైన మల్కాపుర మను గ్రామమునకుఁ బడమట విశ్వేశ్వరస్వామివారి యాలయమునకు ముందర నున్న శిలాస్తంభము మీఁది శాసనము. ఈశాసనము కాకతి రుద్రాంబకాలమునను రెండవ ప్రతాపరుద్రుని కాలమునను నున్న కాకతీయ గురుపరంపరలోని వాఁడగు శివమహాముని దానశాసనమై యున్నది. ఇందు కాకతీయవంశ మభివర్ణింపఁబడినది. ఇందు శాసనమును వ్రాసినకవి గణపతిచక్రవర్తిని వర్ణించుచు కడపట.—

"కతి కతిన సంతి భూపాః కతి కతి వా గుణగణాభరణాః
గణపతినృపతి స్త్వేకో నరపతిశతసోమకః క్షోణ్యాం॥
నిస్సాణగరవసంత్రస్తాః ధూణాద్గణపతేర్నృపాః
అపి త్యజంతి దుర్గాణి నధరాష్ట్రైవకేవలం॥

అని చెప్పిన తరువాత రుద్రదేవిని గూర్చి (ప్రారంభించి

"రుద్రదేవీ సముదభూ త్తారుణ్యాత్సర్వభూభృతాం
గంభీరా న్మహాత స్తస్మా ల్లక్ష్మీ రత్నాకరాదివ
సర్వోర్వీశకిరీటకుట్టిమతటీవిన్యస్తపాదాంబుజా
శాస్త్యేషా చతురంబురాశిరసనాం శ్రీరుద్రదేవీ భువం
యస్యా జన్మమహోత్సవో గణపతేః తత్పాలచూడామణేః
విస్ఫూర్జత్కవి కాలకల్మషకథాధ్వాంతౌఘ తేజోనిధిః
సామ్రాజ్యే౽ఖిలసజ్జితం విరచితే శ్రీరుద్రదేవ్యా స్వయం
చాతుర్వర్ణ్యనిజస్థితి ర్విజయతే విద్రాతి కాలః కవిః
ధర్మో౽సౌ భగవా న్విభాతి దురితం దూరేద్విజానాంద్విపః
తన్మాను గ్రహభాషితా నిజపురాన్నిర్యాంతి పర్యాకులాః
ఆక్రామంతి తరత్తరంగవిగళద్దుగ్ధాబ్ధిఫేనావలీ
రాకామంతిశరచ్ఛశాంకవిసరజ్జ్యోత్స్నాప్రవాహామృతమ్
ఆకర్షంతి సురేంద్రదంతిదశనప్రాకారలగ్నాం శ్రియం
ముక్తాహారలతాయితాః ప్రతిదిశం రుద్రాంబికాకీర్తయః."

అని రత్నాకరమునందు లక్ష్మి యుదయించినట్లు గానే గణపతిదేవునికి రుద్రదేవి జనించె నని చెప్పి యామెను విశేషముగా నభివర్ణించి యున్నాఁడు. ఇందువలన రుద్రదేవి గణపతిదేవచక్రవర్తి కూఁతు రనుట నిర్వివాదాంశ మని చరిత్రమున స్థాపిత మగును.

రుద్రాంబ రాజ్యభారమును పూనుట.

కాఁబట్టి కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి తనకు పురుషసంతానము లేని కారణమున తనకూమార్తలలో నొకతెయగు రుద్రదేవిని కుమారునిగా భావించుకొని యామెకు రుద్రదేవుండను పురుషనామమును బెట్టి పెంచె నని ప్రతాపరుద్రీయమను గ్రంథమును బట్టి మనము తెలిసికొని యున్నాము. కాకతి గణపతి చక్రవర్తి మరణానంతరము రుద్రదేవి రత్నసింహాసన మధిష్ఠించి యాంధ్రసామ్రాజ్యభారమును వహించి మిక్కిలి సమర్థముగాఁ బరిపాలనము సేయ నారంభించెను.

ఈమె శా. శ. ౧౧౮౨వ సంవత్సర మునకుఁగా క్రీ. శ. ౧౨౬౦ దవ సంవత్సరములో సింహాసన మెక్కె నని త్రిపురాంతక శాసనములలో నొక దానివలన బోధపడుచున్నది. [1]

ఈమె "రుద్రదేవమహారాజు" అను నామముతో వ్యవహరింపఁ బడుచు వచ్చెను. ఈమె యెప్పుడును పురుషవేషముతోనె కొల్వుకూటము నకు నేతెంచి మంత్రులతో రాజ్యాంగ విషయములను గూర్చి ముచ్చటించు చుండెనని తెలియుచున్నది. ఈమె చక్రవర్తి పుత్రికయగుటచే యీమె కీర్తియె లోకమున వ్యాపించెనుగాని యీమె భర్త యెవ్వరో యాతని చరిత్ర మెట్టిదో యాంధ్ర ప్రపంచమింతవఱకు నెఱుంగదు. భర్త సామాన్యుఁ డగుటచేతనో అకాలమృత్యువు వాతంబడుటచేతనో యాతని నామము ప్రసిద్ధమై యుండకపోయెను. ఇంతియగాక గణపతి చక్రవర్తికిఁ బిడ్డయై రాజ్య భారమును వహించినదగుటచేత సతినిభాగ్యమున యాంధ్రప్రపంచము క్రాంతిం జెందెను.

రుద్రాంబిక భర్త.

గోదావరిమండలములో దక్షారామ మను గ్రామమునందు శ్రీ భీమేశ్వరస్వామి వారి యాలయములో నొకశాసనములో "కాకతి గణపతి

1. Epigraphical Report for 1905-6.

రుద్రదేవరు మహారాజుల యల్లుఁడు మల్లదేవులు" అని వ్రాయంబడి యుండుటను జూచి చాళుక్యచోళవిజయాదిత్యుని వంశములోనివాఁడై "మల్లపదేవ చక్రవర్తి" "మల్లవిష్ణువర్ధన మహారాజు" అను నామములతో వ్యవహరింపఁబడుచు క్రీ. శ. ౧౨౦౨వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౨౧౨వ సంవత్సరాంతమువఱకు వేంగీదేశమును బరిపాలించిన మల్లపరాజే మల్లదేవులని యభిప్రాయపడి శ్రీ రామకృష్ణమూర్తిపంతులుగారు "ఓరుగంటి గణపతిరాజుల చరిత్ర" మను పేరిట సాంగ్లేయభాషలో వ్రాసిన యొక చిన్న గ్రంథములో కాకతిరుద్రదేవి భర్త చాళుక్య మల్లపదేవచక్రవర్తియని నుడివియున్నారు. ఆశాసనములో నుదాహరింపఁబడిన సంవత్సరము వారి సిద్ధాంతమునకు ప్రతిబంధకముగా నున్నది.

శా. శ. ౧౦౯౮వ సంవత్సరమునఁగా క్రీ. శ. ౧౧౭౬వ సంవత్సరమునం దాదానశాసనము పుట్టినదగుటచేత, అప్పటికి మల్లదేవుని భార్యయగు రుద్రదేవి కనీసము ౧౫ సంవత్సరములు వయస్సుండవలయును. రుద్రదేవి క్రీ. శ. ౧౨౬౦ దవ సంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించి ౧౨౯౫ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసినందున మరణకాలము నాఁటికి ౧౩౫ సంవత్సరములును, గణపతిదేవ చక్రవర్తి ౧౪౫ సంవత్సరములును బ్రదికి యుండెనని చెప్పవలసి వచ్చును. అట్లు చెప్పుట సరియైన పద్ధతి కాదు. కాకతిగణపతి రుద్రుని యల్లుఁడని చెప్పినంతమాత్రమున నాతఁడు రుద్రాంబిక భర్త యని యెట్లు నిర్ధారింప నగును? గణపతి చక్రవర్తికి రుద్రాంబిక యను నొక్కకూఁతురు మాత్రమె గలదని చెప్పుటకును సాధ్యపడదు. గణపాంబ యను కొమార్తె మఱియొకతె గలదని ధాన్యవాటిక శాసనమునఁ జెప్పఁబడి యుండలేదా? ఇంకను కూఁతులు లేరని యెట్లు సిద్ధాంతీకరింప వచ్చును? ఇంతియగాక గణపతి రుద్రదేవుఁడని చెప్పుటచేత నతఁడు గణపతి యని చెప్పఁదగునా? లేక గణపతికొడుకగు రుద్రదేవుఁడని చెప్పఁదగునా? గణపతికి రుద్రదేవుఁడను నామము గలదని మఱియొక్కఁడను గానంబడలేదు. మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁడని యర్థము చేసికొందమన్నను ఆప్రతాపరుద్రుని తండ్రి ప్రోలరాజుగాని గణపతి కాఁడు.

ప్రోలరాజునకు గణపతి యను నామాంతరము కలదని యెచ్చటను చెప్పఁబడియుండలేదు. ఈశాసనములోని నామము సందిగ్ధముగా నున్నది. కనుక గణపతిరుద్రుఁడనఁగా గణపతియనియు భావింపఁబోవలసిన పక్షమున నందు సంవత్సరము తప్పని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఇంతసందిగ్ధముగా నున్న యీశాసనము నాధారముగఁ జేసికొని కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తి పుత్త్రికయైన రుద్రాంబభర్త చాళుక్య మల్లి విష్ణువర్ధనుఁడని యూహించుట యొప్పిదముగాఁ గనుపట్టదు. భావిపరిశోధనములవలన నింకను ప్రబల సాక్ష్యము గాన్పించునట్లు రుద్రాంబికభర్త యితఁడే యని నిర్ధారించుట ప్రమాదహేతువగును. అంతకంటెను రుద్రాంబికభర్త యితఁడే యని వీరు పెట్టిన యతఁడు ద్రాక్ష మండలేశ్వరుఁడనియు, రాజబంధువులలోనివాఁడై యుల్లకి యుండెననియు యౌవనవయస్కుఁడై యున్న కాలమునకే మృతినొంది యుండు ననియు విశ్వసించి యట్లు వ్రాసినందువలన ప్రమాద మొద్దియు నుండఁబోదు. ఈమె రాజ్యభారము వహించుటకుఁ బూర్వమే, 'ముమ్మడమ్మ, రుయ్యమ్మ' అను నిరువురు పుత్త్రికలను గాంచెనని తెలియుచున్నది.

రుద్రాంబిక మహాదేవరాజును జయించుట.

గణపతి చక్రవర్తి యవసానకాలమునఁ జెప్పినరీతిగా శివదేవయ్య మొదలుగాఁ గలమంత్రివర్గమును, జన్నిగదేవ మహారాజు మొదలుగాఁ గల సేనాధిపతులును, ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు మొదలుగాఁ గల భృత్యవర్గమును ధైర్యసాహసములను జూపి రుద్రదేవిని పట్టాభిషిక్తురాలినిగఁ జేయుట వైరులయిన మాండలిక రాజులలోఁ గొందఱకు నవమానకరముగఁ గన్పట్టెను. ఆంధ్రసామ్రాజ్య పీఠము నధిష్ఠించిన యొక్క యాఁడుదాని పాదపద్మములకు మ్రొక్కుట వీరపురుష సామ్రగణ్యులకుఁ దలవంపులుగఁ గన్పట్టెను. ఇట్లు మాండలికరాజులు గొందఱు చక్రవర్తిని యెడఁగలభయముచే మిన్నకుండినను రాజద్రోహులై దేవగిరి ప్రభువు లయిన యాదవులతోఁ గుట్రలుచేసి తుదకు యాదవులు దండెత్తి వచ్చునటులఁ జేసిరి. ఇక్కడ రాయగండలో

గణపతిచక్రవర్తి మరణముఁ జెందిన సంవత్సరముననే యక్కడ దేవగిరిలో యాదవప్రభు వయిన కృష్ణభూపతి కూడ మరణముఁ జెందెను. అతని సోదరుఁ డగు మహాదేవరాజు పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను.

ఈ మహాదేవరాజు స్త్రీలను శిశువులను ఎప్పుడును జంపినవాఁడు కాఁడు గావున నితఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడయిన వెంటనే యీతనిపరాక్రమమునకు భయపడి యాంధ్రు లొక్క యాఁడుదానిని మాళవు లొక్క శిశువును సింహాసన మెక్కించి రని శాసనములలోఁ గవులు గొనియాడియుండిరి. ఆస్తోత్ర పాఠముల కుబ్బి ప్రతాపసంగుఁడైన మహాదేవరాజు త్రిలింగదేశముపై దండెత్తిరాఁ బ్రయత్నించెను. ఇంతలో రుద్రాంబాదేవి యూరకొనక తన తండ్రివలన నే రాజ్యతంత్రజ్ఞానమును చక్కఁగా గ్రహించినది గావున నిసుమంతయుఁ గొంకక యంతమాత్రము నుపేక్షింపక శిథిలము లయిన దుర్గభాగముల నన్నిటిని బాగు చేయించి విశ్వాసపాత్రు లయిన మంత్రి సేనాపతి సామంత భటవర్గమును రప్పించుకొని కోటల నన్నిటిని సురక్షితములుగఁ గావించెను. ఏకశిలా నగరమునకుఁ జుట్టును రాపకోటను గట్టించెను. దీనిలోతట్టున మట్టికోటను గట్టించెను. దీని చుట్టును గొప్పయగడ్తను త్రవ్వించెను. భూమికోటకు గవనులు రాదియును, దిడ్డిగులును, మట్టికోటకు గవనులు రెను, దిడ్డులు రాదియును, రాతికోటకు గవనులు రెను దిడ్డులు రాదియును, రాతికోటకు లోతట్టున రాతిసోపానములును పెట్టించి అలంగములమీఁద తనబంధువర్గములోని వీరభటుల నుండ నియమించి తక్కిన బంధువర్గము నంగరక్షకు రాతికోటకు లోతట్టున నున్న యిటుకకోటలో నుండ విధియించెను. కోటకొక్కంటి కిద్దఱును, బురుజున కేఁబదుండ్రును, దిడ్డికి నూఱ్ఱ్వురును, గవనుకు ఏనూఱ్ఱ్వురును వీరభటులను గాపుపెట్టెను. తన కూఁతురైన ముమ్మక్కకు పుత్రసంతానము లభించుటకయి బుద్ధగణపతి నారాధింపఁగోరి వర్ధపల్లెకును అచటనుండి ఏకవీరామహాదేవిని గొలుచుటకై వెలుగలిచెన్నకును పోయి ఆయుమదినము లచ్చట నున్న కాలమున హరిహరదేవుఁడును మురారిదేవుఁడును ఆమెను బట్టుకొనఁ బ్రయత్నించిరి. అప్పుడు పెద్దిరాజు యొక యుపాయమును బన్ని తన కూఁతురైన ముమ్మక్కతోఁ గూడఁ దప్పించు

కొని వచ్చి యేకశిలానగరమునం బ్రవేశించి యాంధ్రసైన్యమును బంధించి వారల నిరువురను జంపించి వారల యైశ్వర్యమునంతయుఁ గొల్లఁగొని యాధనముతో పద్మాక్షీదేవికి మహోత్సవములు గావించెను. అప్పుడు దేవగిరినుండి మహాశూరుఁ డైన మహాదేవరాజు అసంఖ్యాకము లయిన సైన్యములతో దండెత్తి వచ్చి యేకశిలానగరమును ముట్టడిచేసెను. ఇట్లు మూఁడులక్షల సైన్యముతో వచ్చి మహాదేవరాజు ముట్టడించినను భీతి నొందక రుద్రమదేవి వెలమ సేనాని యగు రుద్రమనాయని నగరపాలకుండుగను నియమించి తాను నాగచమూపతిని ప్రోత్సహించి యా సేనానుల సాహాయ్యముతో పదునేను దినములు ఘోర యుద్ధము సేయఁగా యాదవసైన్యంబులు వెలమవీరుల ధాటికి నిలువంజాలక పలాయనంబు లయ్యెను. రుద్రమదేవి యంతటితోఁ దృప్తి నొంది యూరకుండక తాను నాయకత్వమును వహించి యాదవసైన్యంబులను వెంటాడించి నురు మాడుచు దేవగిరివఱకుఁ దఱిమి తఱిమి కొట్టఁగా మహాదేవరాజు తాను చేసిన యవివేకకృత్యమునకుఁ బశ్చాత్తప్తుఁడై రుద్రమదేవిని శరణుజొచ్చి కోటి ద్రవ్యంబు లపరాధముగ నిచ్చుకొని సంధి గావించుకొని నిజరాజధానికిఁ బోయెను. అప్పుడు రుద్రమదేవి తనదేశమునకును మహాదేవరాజు దేశమునకును సరిహద్దున జయస్తంభములను పాతించి వానిపై శాసనములను వ్రాయించి యేఁబదిలక్షల హొన్నులను తనసైన్యములకుఁ బంచిపెట్టెను.

జన్నిగదేవసాహిణి.

కాయస్థకులసంజాతుం డైన యీజన్నిగదేవసాహిణి రాజభక్తి గలిగి తనమేనమామ యైనగంగయసాహిణికిఁ దరువాత సైన్యాధ్యక్షుఁడును, అష్ట మంత్రులలో నొక్కఁడునై దక్షిణభాగమున నుండఁగా మార్జవాడి మొదలుకొని పానుగంటివఱకుఁ గలదేశమును బరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు ప్రతియుద్ధంబు నందు రుద్రమదేవికి దక్షిణభుజంబుగ నుండి యామెకు శత్రువులై రాజద్రోహమును జేయఁ బూనిన సేనానులను మాండలికరాజులను శిక్షించుచు వచ్చి అరాజకమనెడి యుపద్రవమునుండి దేశమును రక్షించెను. ఇతనికి బ్రహ్మారాజు

కుఁడు మొదలుగాఁ గలబిరుదము లనేకములు గలవు. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౮౨ రౌద్రిసంవత్సర చైత్ర శు ౧౧ గురువారమునాఁడు పొత్తపినాటి సీమలో బాహునదికి దక్షిణభాగమున నున్న పురందలూ రనియెడు పొందలూరు గ్రామమును శ్రీపర్వతాముల బసవగోళకమఠమునకు సంబంధించిన నిజగురుశాంతపూర్వ శివదేశికులకు బ్రాహ్మణాతిథ్యభ్యాగతపూజార్థము సమర్పణము చేసినట్లుగ పొందలూరు గ్రామములోని యీశ్వర దేవాలయములో రంగమండపమున కెదుటనున్న ఱాతిపైఁగల శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. జన్నిగదేవమహారాజు పరిపాలనకాలములో పల్నాటిసీమలోని కారెముపూడి గ్రామమునఁ బ్రతిష్ఠచేయఁబడిన సురేశ్వరాలయమునకుఁ బ్రాకారములును గోపురమును నిర్మింపఁబడినవి. సామయ యనుకరణముచే దుగ్గిలేక దుగ్గయపట్టణమున గోపీనాథుని యాలయము శా. శ. ౧౧౯౧ అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౬౯వ సంవత్సరమునఁ గట్టఁబడినది. ఈ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత నితనినామము మఱియెచ్చటను వినఁబడనందున నితఁడు క్రీ. శ. ౧౨౭౦ వఱకుమాత్రము జీవించెనని యూహింపఁదగినది.

త్రిపురాంతక దేవమహారాజు

కాయస్థకులాబ్ధిచంద్రు లయిన గంగయసాహిణియు అతని మేనల్లుఁడైన జన్నిగదేవ సాహిణియు స్వర్గస్థు లయిన పిమ్మట త్రిపురాంతక దేవమహారాజు రుద్రమదేవికిఁ బ్రధానియు సైన్యాధ్యక్షుఁడునై కమ్మనాడు, ములికినాడు, పొత్తపినాడు, ఏరువనాడు, గండికోట మొదలగు సీమలను నధికారియై ప్రతినిధిపాలకుండై పరిపాలించ సాగెను. మఱియు నితఁడు తన శాసనములలో "శ్రీమన్మహామండలేశ్వర బాహాత్తరనియోగాధిపతి, అనేకదేశాధిపతి చాళుక్యవంశసముద్ధరణ, పశ్చిమరాయదామోదర దిశాపట్ట, ఏకాంగవీర, ఏరావతార, అతిదుర్దమహయారూఢ ప్రౌఢరేఖారేవంత, విజయలక్ష్మీకాంతనాయక, నారాయణ, కదనప్రచండ స్తంభ స్తంభితసకలక్షితిపాల కార్యయశస్తోమతిలకితదిగంగనాముఖ, వివిధగుణవిసర్జిత కామధేను కల్పద్రుమ

ప్రణతసకలనరపతి మణిమకుట కోటిఘటితామందచ్ఛాయూన చరణనఖకిరణ కందళ కాకతికులతిలక రుద్రదేవ మహారాజ చరణనళినయుగళ సమారాధన, సమధిగతసకలరాజ్యాధిపత్యమహావిభవ, చలమర్తిగండ, మూరురాయజగదళ మండలిక బ్రహ్మరాక్షస, గండపెండార, త్రిపురాంతకదేవ మహారాజులు" అను విశేషణములతోఁ జెప్పఁబడి యుండుటచేత రుద్రమదేవి చక్రవర్తినీకాలమున నప్రతిమాన ప్రతాపవంతుఁడై యుండె నని వేద్యము గా యానదు. ఈబిరుదావళి నంతయు గణపతిదేవచక్రవర్తి సామ్రాజ్యధుర్యుఁడైన గంగయసాహిణియు వహించి యుండుటచేత నితఁ డాతనికి కుమారుఁడో సోదరుఁడోయై యుండవలయు నని యూహించుచున్నాఁడను. అంబదేవ మహారాజకుమారుఁడు త్రిపురాంతకదేవుఁ డని సిద్ధవటము సీమలోని కరికుంటగ్రామములో నొక శిలాశాసనముం గలదని యొకస్థానిక దరిత్రమునం జెప్పఁబడినది గాని దొంతనమువాది శాసనపరిశోధకులు "అంబయదేవ మహారాజును త్రిపురాంతకదేవుని కనిష్ఠ సోదరునిగాఁ జెప్పి యున్నారు. వీరి సిద్ధాంతమే సరియైనది కావచ్చును. అంబయదేవుఁడు త్రిపురాంతకదేవుఁడు వీర లుభయులును గూడ కడప మఠాధిపతులైన అఘోరశివాచార్యులవారి శిష్యు లయిన వీరశైవులుగా నుండి యనేకదానములను జేసి ప్రఖ్యాతి వహించి యుండిరి. త్రిపురాంతకదేవుఁడు మొదట దువ్వూరును తరువాత ములికినాటి సీమలోని వల్లూరుపట్టణమును రాజధానులుగాఁ జేసికొని పరిపాలనము చేసెను. రుద్రమదేవి పరిపాలన ప్రారంభకాలమున స్వతంత్రులుగా నుండఁ బ్రయత్నించి దేశముయొక్క శాంతికి భంగము కలిగించిన విజయగండగోపాలుఁడు, ఎరువమానుమిలిదేవరాజు, సిద్ధయదేవ చోడరాజు, మొదలగు చోడులను జయించి దేశమున శాంతిని నెలకొల్పెనని తెలియుచున్నది. ఇతఁడు వీరశైవుఁ డైనందున శైవగురువులకును శైవమఠములకును, త్రిపురాంతకములోని శ్రీత్రిపురాంతక దేవునకును శ్రీశైల మల్లికార్జున దేవునకును

1. Annual Report on Epigraphy for 1905. No. 492. Public 2nd July 1905.

అనేక భూదానములను జేసి యుండెనని త్రిపురాంతకము మొదలయిన ప్రదేశములలోఁ గల యనేక శిలాశాసనములవలన వ్యక్తమగుచున్నది.

అంబయదేవమహారాజు

త్రిపురాంతకుని కనిష్ఠసోదరుఁడుగాఁ జెప్పఁబడిన యంబయదేవమహారాజు గండికోట మనోరథపురము రాజధానిగ గండికోట, ములికినాడు, రేనాడు, సైనాపాడు, సెపకట్లు, సకిలి మురుగ, పొత్తపినాడు, మొదలుగాఁగల సీమలనేలుచు త్రిపురాంతక దేవునకు సహాయుఁడై యుండెను. ఇతనికి ఘోడెరాయగంగిదేవయ్య సేనాపతిగ నుండెను. అంబదేవుఁడు శ్రీపతి గణపతి యను వానిని జయించి "రాయసహస్రమల్లుఁడు" అను బిరుదమును వహించెను. మఱియు నితఁడు దోర్దర్పమున కొల్లశత్రురాజుల యుద్ధరంగమున నెదుర్కొని యరుదనపల్లిదేవుని, కేశవదేవుని, సోమిదేవుని, అల్లుగంగుని, దేవబ్రాహ్మణాలకు గర్భశత్రువైన మల్లికార్జునిని, కదంబరాజయిన దామోదరుని జయించెను. రాజ్యభ్రష్టుఁడైన మనుమగండగోపాలుని విక్రమసింహపురంబున సింహాసన మెక్కించెను. కడపరాయని నాశనము గావించెను. ఇతఁడును త్రిపురాంతక దేవునివలెనే బ్రాహ్మణులకు దేవమఠ గురువులకు దేవమఠములకు శివాలయములకు ననేక భూదానములను గావించెను. ఊటుకూరునందొక గొప్ప చెఱువు త్రవ్వించి అంబసముద్ర మని పేరు పెట్టించెను. ఇతని మంత్రి అత్తిరాల యను గ్రామములోని పరశురామేశ్వరుని యాలయమునకు మాన్యము లొసంగి యారామముల నిర్మించి సత్రములను గట్టించెను. కొన్ని గ్రామములలో చెఱువులు కాలువలు త్రవ్వించెను. పొత్తపినాటి సీమనంతయు గొలిపించి కొలతలేర్పఱచెను. మఱియు ననేక సత్కార్యము లాచరించినట్లు తెలియుచున్నది. త్రిపురాంతక దేవుఁడును, అంబయదేవమహారాజును రుద్రమదేవి కాలమున మాత్రము గాక రెండవ ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి కాలమునఁ గూడనుండి రుద్రమదేవి యనంతరము స్వతంత్రులగుటకుఁ బ్రయత్నించియు సాధ్యము గాక యుద్ధములఁ బరాజితులై తమ తొంటి యధికారములను గోల్పోయినట్లు గనబడుచున్నది.

గోనగన్నారెడ్డిసాహిణి

కాకతి రుద్రమదేవి సైన్యాధిపతులలో నొకఁడగు గోనగన్నయ సాహిణి వర్ధమానపురము రాజధానిగా నాంధ్రసామ్రాజ్యమునకు పశ్చిమ భాగమున కంతయు నధికారియై పరిపాలనము సేయుచు నామెకు దక్షిణ భుజమై యొప్పుచుండెను. ఈగోనగన్నారెడ్డికి విఠలనాథుఁడు సేనాపతిగా నుండెను. ఇతఁడు సర్వరాష్ట్ర సమస్తప్రజాగణ్యశాస్త్రమై రాయమాయదుర్గమును శా. శ. ౧౨౧౬ (౧౨౯౪) సంవత్సర మార్గశిర్ష శుద్ధ సప్తమి నాఁడు నిర్మించెనని యాదుర్గముపై నొకగోడమీఁద వ్రాయఁబడిన శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఆశాసనములో గోనగన్నయ్యరెడ్డి సమస్త గుణగణాకరుం డనియు సత్యరత్నాకరుం డనియు సౌజన్యగౌరవుం డనియు, అరిగండ భైరవుం డనియు, సాహసోత్తుంగుఁ డనియు, శాంతినాథ కటక సన్నాహుఁ డనియు, పరబలకర ణోత్సాహుఁ డనియు, కుడుపులూరి పురవరాధీశ్వరుం డనియు, పరబలస్థానిశ్వరుండనియు, మనుమ కుల కమల మార్తాండుఁ డనియు, కదన ప్రచండుఁడనియు, వీరసిరగండఁడనియు, ఉభయబలగండఁడనియు, గండరగండఁడనియు, అధంగ గండభేరుండుఁ డనియు, మాన్నిబ్బగగండఁడనియు, మాడిమున్నూరుగండఁ డనియు, లాడకువర పెండారుఁ డనియు, చోళజగజాళవగకాంతతాఅుఁ డనియు, గళ పకాళియనియు, సంకతార్కిక శరభాళి యనియు, శామిణజఠణంసుం డనియు, దుష్టతురగరేఖారేవంతుఁ డనియు, సమరసుముఖుం డనియు, దుర్వారబాహుశౌర్యుం డనియు, గోసంగిసైన్య కలగొండుగం డనియు, ఉప్పులసోముని కలగొండు గం డనియు, పందిభూపాలునికలగొండు గండనియు, అక్కనాయకుని కలగొండు గం డనియు, మేడిపలికాచయనాయకశిరశ్ఛేదనియు, కంనూరికేశనాయని కల గొండుగం డనియు, ఆపాక భీమనిర్ధూమధాముం డనియు, విరుకుమసుంత్రాయ రాముండనియు, వెలాలకాపదికాపట్టనియు ఏఱువతోండగోధూమమునెట్టినమర ట్టనియు, జేడ చెలుకినాయని నిస్సహాణాపహారణుండనియు, సమాజకార్యభరణుం డనియు, కోటపెర్మాడిరాయ కంఠాభరణ మాణిక్యుం డనియు, చోడోదయ పట్టసూత్ర సురంగాపహారుం డనియు, రుద్రదేవ దక్షిణ భుజ

దండుఁ డనియు, నిజకీర్తిపూరిత బ్రహ్మాండకరండుం డనియు, పరబలోద్దండుఁ డనియు, శ్రీనారాయణదేవ దివ్యశ్రీపాదపద్మారాధకుం డనియు, పరబలసాధకుం డనియు, అనేకబిరుదనామములతో నభివర్ణింపఁబడి యుండెను. ఇతఁడు సంతతార్చిత శశిమౌళి యని పేర్కొనఁబడుటచేతనే శివభక్తుఁ డని తెల్లమగుచున్నది. ఇతఁడు వర్ధమానపురమునందుండి ప్రభుత్వము సేయుచుండఁగా తద్రాజ్యరక్షామణియైన విమలనాథుఁడు శ్రీనారాయణదేవదివ్యశ్రీపాదపద్మారాధకుం డని పేర్కొనంబడి యుండుటచేత నాతఁడు విష్ణుభక్తుఁ డని వేద్యమగుచున్నది. ఈవిమలనాథుఁడు ఆదవని, తుంబుకము, మానువ, వాలుక, దుర్గములు సాధించినట్లుగా రాచూరుశాసనమున లిఖియింపఁ బడినది. పైని గన్నయ్యారెడ్డిఁ జెప్పఁబడిన విశేషణములలోఁ బేర్కొనంబడిన పట్టణము లన్నియును రాచూరుమండలములోనివిగ నున్నవి. ఆపట్టముల యొక్కయు వాని నాయకులయొక్కయు చరిత్రమును దెలుపునట్టి శాసన ప్రమాణము లేవియు దొరకియుండనందునఁ జెప్పుటకు సాధ్యపడదు.

గోనబుద్ధారెడ్డి రంగనాథరామాయణము.

ఈగోనగన్నారెడ్డి రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డికిఁ దండ్రి యగునేమో కొంచెము విచారింపవలసి యున్నది. రంగనాథుఁడను నాతఁడు రామాయణమును ద్విపదకావ్యముగా రచియించెను. కనుకనే యా గ్రంథమునకు రంగనాథరామాయణ మను పేరు గలిగిన దని చెప్పుదురుగాని గ్రంథమునందు గోనబుద్ధరాజు రచించినట్లు గానంబడుచున్నది. మనుమూరి సంస్థానాధిపతి యగు బుద్ధరాజున కాశ్రితుఁ డయిన రంగనాథుఁ డనుకవి తన ప్రభువుపేరిట రచించెనే కాని బుద్ధరాజు రచింపలేదనియు బుద్ధరాజు రచించి యుండునేని బుద్ధరాజ రామాయణ మను పేరే నిలిచి యుండును గాని రంగనాథరామాయణ మను పేరు నిలిచియుండుటకుఁ గారణము గానరాదనియును, కొందఱు చెప్పుదురు. మఱికొందఱు రంగనాథుఁడు బుద్ధరాజునకు బంధుఁడనియు దూపాడుపరగణా కధికారిగ నుండె ననియుఁ జెప్పుదురు. ఈగ్రంథము

నను మొదట బుద్ధరాజునకుఁ 'కవిలోక భోజుండు' అని బిరుదము చెప్పఁబడినది. నిజముగా బుద్ధారెడ్డియే యీ గ్రంథమును రచించి యుండినయెడలఁ దాను కవిలోకభోజుండనని యాత్మస్తుతి చేసికొనుగా దని కొందఱు శంకించుచున్నారు. ఈ యుత్కృష్టమనోహరమైన కావ్యమును ఎవరు రచించినను ఇందలి కాండాంతమునందలి

"ద్వి అని యాంధ్రభాష భాషాధీశనిభుఁడు
వినుతకావ్యాగమ విమల మానసుఁడు
పాలితాచారుఁ డహీనధీశక్తి
భూలోకనిధికోన బుద్ధభూవిభుఁడు
తనతండ్రి విఠ్ఠలధరణీశు పేరఁ
గమనీయగుణధైర్యకనకాద్రి పేరఁ
బనిపూని యరిగండ భైరవుపేర
నాచంద్రతారార్కమై యొప్పుమీఱ
భూచక్రమున నతిపూజ్యమై వెలయ
నసమానలలితశబ్దార్థసంగతుల
రసికమై చెలువొందు రామాయణంబు
పరఁగ నలంకారభావన లొప్పఁ
గరమర్థి......కాండంబు సెప్పె."

అనువాక్యములవలన గోనబుద్ధరాజు తనతండ్రి విఠ్ఠల ధరణీశు పేర రచియించినట్లు వ్రాయఁబడియున్నది. దీనింబట్టి బుద్ధరాజు తండ్రి విఠ్ఠలనాథుఁడని స్పష్టమగుచున్నది. కాని ఉత్తరరామాయణమును ద్విపదగా రచియించిన కాచవిభుఁడును విఠ్ఠలభూపతియును తమ తండ్రి బుద్ధరాజనియును బుద్ధరాజు గోనకోట గన్నమతింద్రునకును అన్నమాంబికకును దనయుండనియును తద్గ్రంథ పీఠికలో

"ద్వి. గోనకులాబ్ధిసకలసోముండు
నానొప్పుకోట గన్నమతింద్రునకు

ననఘాత్ముఁ డగుచున్న యన్నమాంబికకుఁ
దనయుండు బుద్ధాభిధానుండు వసుధ
సారయ మత్స్యకూర్మాది దివ్యావ
తారంబులం దెల్లఁ దలఁచి చూడంగ
రామావతారంబు రమణీయ మగుట
రాముపావనచరిత్రము దివ్యభాష
లోకానురంజన శ్లోకబంధములఁ
జేకొని వాల్మీకి చెప్పినజాడ
మాతండ్రి బుద్ధభూనాథుపేర
నాతతనృపశేఖరవాప్తుని పేర
ఘనుఁడు విరాసగండ కాచవిభుండు
వినుతశీలుఁడు పినవిఠల భూపతియు
నని జనులెల్ల నెమ్ముఁ గొనియాడఁగ నేము
వినుతి నూతన పద ద్విపదరూపమునఁ
బ్రాకటంబుగ నాంధ్రభాషను జెప్పఁ
నాగోన్నయుత్తరకాండ యట్టి దనిన''

అని వ్రాసియున్నాడు. రంగనాథరామాయణములో బుద్ధభూవిభుని తండ్రి విఠలధరణీశుఁ డనియు, ఉత్తరరామాయణములో బుద్ధారెడ్డి తండ్రి గన్నారెడ్డి యనియుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత నిరువురకుఁ గలసంబంధమును దెలిసికొనుటలోఁ గష్టసంభవ మగుచున్నది. పై రాచూరు శాసనములోఁ జెప్పఁబడిన గోనగన్నారెడ్డియును, విఠలనాథుఁడును రంగనాథ రామాయణములోను ఉత్తరరామాయణములోను జెప్పఁబడిన విఠలధరణీశుఁడును గన్నక్షితీంద్రుఁడును ఒక్కరే యని చెప్పవచ్చును గాని బుద్ధరాజుతండ్రి గన్నక్షితీంద్రుఁడా విఠలనాథుఁడా యనునది సందిగ్ధముగా నున్నది. రాచూరు శాసనమును బ్రకటించిన శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణయ్య. ఎం. ఏ. గారు గోనగన్నయ్యారెడ్డియు, విఠలనాథుఁడును సోదరు లనియు, పినతండ్రి పెదతండ్రులను గూడ

తండ్రులని చెప్ప నాధారము లేదు గావున గన్నయ్యారెడ్డి కుమారుడైన బుద్ధారెడ్డి పినతండ్రియైన విఠలధరణీశునికిఁ గృతి నొసంగిన తండ్రి యని పేర్కొని యుండు నని యూహించుచున్నారు¹.

బుద్ధారెడ్డి కూఁతురు కుప్పమాంబ శాసనము.

గోనబుద్ధారెడ్డికి కుప్పమాంబ కాక కుప్పసానమ్మ యను నొక కూఁతురు గలదు. ఈమె శాసనములు బూదపూరు, వర్ధమానపురము లలో రెండు మూఁడు గలవు. ఈమె తనబూదపూరి శాసనములో నిట్టివిధముగా ఈశ్వరభట్టోపాధ్యాయుల వారిచే నభివర్ణింపఁబడినది.

"శ్రీగోనవంశనిజకేలగబుద్ధయాఖ్యపుత్రీ పవిత్రచరితా ధరణీశ్వరస్య।
శృంగారసారతరణిః తరణీయుదష్టా కుప్పాంబికాజని చ తస్య సుత తకత్రిసు॥"

బుద్ధారెడ్డి యింటిపేరు గోనవారని కోనవారని గానంబడు చున్నది. రంగనాథరామాయణముద్రాపకులు గోనశబ్దమును కోనశబ్దముగ మార్చినట్లు గన్పట్టుచున్నది. అయినను తెలుఁగుభాషలో గకారము కకారముగా నుచ్చరింపఁబడు పదము లనేకములు వాడుకలోఁ గలవు. ఈ గోనబుద్ధారెడ్డి కూఁతు రయిన యీ కుప్పమాంబ కాకతి మహాదేవరాజు వంశమునందు జనించి కాకతి రుద్రదేవ ప్రసాదాసాదిత రాజ్యలక్ష్మీ నాయకుండైన మల్యాల గుండదండాధీశ్వరుని కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను. ఈమె శా. శ. ౧౧౯౮ ధాతుసంవత్సర మాఘశుద్ధ దశమీ గురువారమునాఁడు స్వర్గస్థుఁడైన తనభర్త గుండయ పేరను లింగప్రతిష్ఠ గావించి బూదపూరను పోలుమడుగున భూదానముల ననేకములను గావించెను. ఈ శాసనమును బట్టి క్రీ. శ. ౧౨౭౬వ సంవత్సరము నాఁటికి నీమె భర్తృమృతి నొందె ననియు, ఈమెకు బాచయ, బొప్పండు, గణపతిదేవుఁడు, పర్వతయ మల్లయ యను సోదరులును, మల్లయ, బుద్ధయ, విఠ్ఠయ, కాటయ, పెదగుండయ యను పుత్రులును

1. The Lithic Records in Hyderabad by Mr. Ramakrishna Kavi M. A. The Rachur Inscription of Gona Gannayya Reddi.

గలగనియును తెలియుచున్నది. కుప్పమాంబ సోదరులలో నొకఁడగు కాట యను కాచయ యను నామాంతరము గలదేమో తెలియరాదు. అప్పుడు కాచవిభుఁడును విఠలభూపతియు కుప్పమాంబసోదరు లగుటచేత రంగనాథ రామాయణమును రచించిన బుద్ధారెడ్డియు, కుప్పమాంబ తండ్రి యగు గోన బుద్ధారెడ్డియు నొక్కరే యని చెప్పుటకు సంశయింపం బని లేదు.

నాగదేవమహారాజు.

కాకతి రుద్రదేవి సైన్యాధ్యక్షులలో నొక్కఁడగు నాగదేవ మహారాజు విక్రమసింహపురము రాజధానిగా పాకనాటిని బరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతనికి గోత్రయసాహిణి మంత్రిగ నుండెను. ఈ మహామండలేశ్వరుని గూర్చి నెల్లూరి చరిత్రమునందు వివరించి యున్నాను. మార్కండేయ పురాణమును కృతి నొందిన గన్నమంత్రి తండ్రియగు నాగచమూపతియు పై నాగదేవ మహారాజు నొక్కరేయని యూహింపవచ్చును. అట్లయినయెడల నాగదేవ చమూపతి చతుర్థవంశమున జనించిన మల్లసైన్యవిభునకును పోలాంబకును బుట్టె నని మార్కండేయపురాణములోని:—

"ఉ. ఆరమణీయ దంపతుల కన్వయగణ్యము బంధులోకమం
దారము ధైర్యమందరము దాత్త దయానిధి దానధర్మ వి
ద్యారసికుండు నాగవిభుఁ డంచితభాగ్యపరుండు పుట్టెఁ బెం
పారగ శచీపురందరుల కద్రిజయంతుఁడు పుట్టినట్లుగన్."

అను పద్యమువలనఁ దెలుపఁబడఁ గలదు. ఇతఁడు గణపతిదేవ చక్రవర్తి తలవరి యైన కేచయసాహిణికి కూఁతురగు మల్లమాంబికను వివాహ మయ్యెను. ఈ దంపతులకు జనించి ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికడ సైన్యాధిపతులుగ నుండి ప్రఖ్యాతి కెక్కిన గన్నయాదులు మార్కండేయ పురాణమున నిట్లభివర్ణింపఁబడిరి.

"శా. ఆమల్లాంబకు నాగశౌరికి విశిష్టాచారు లుద్యద్గుణ
స్తోమాకల్పు లనల్పకీర్తిపరు లస్తోకస్థిరశ్రీయుతుల్

ధీమంతు లున్నతు లుద్ధరించి రోలి, గాంగేయ ప్రభావోన్నతుల్
నామ ప్రఖ్యులు వహ్నికేతనాలు జగత్ప్రఖ్యాత శౌర్యోదయుల్."

ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి జననము.

కాకతి రుద్రదేవికి ముమ్మడమ్మ, రుయ్యమ్మ అను నిరువురు కూఁతులు గలరు. ముమ్మడమ్మ చాళుక్యవంశోద్భవుం డైన వీరభద్ర రాజున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియె నని స్థానిక చరిత్రమునం బట్టి తెలియుచున్నది గాని ముమ్మడమ్మభర్తయొక్క చరిత్రము లేశమాత్రము తెలియరాకున్నది. రెండవకొమార్తె యగు రుయ్యమ్మను ఇందులూరి అన్నదేవ భూపాలుని కిచ్చి వివాహము చేసినట్లు, ఇందులూరి వారి వంశచరిత్రమును బట్టి తెలియుచున్నది. ఈ రాజకుమారు లిరువురును రుద్రదేవి చక్రవర్తినిచేఁ బంపఁబడిన సామంతమాండలిక ప్రభువు లయి యుండవలయును. ముమ్మడమ్మకు నిరువురు పుత్త్రులు జనించిరి. మొదటి పుత్త్రుని నామము ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు. రెండవ పుత్త్రుని పేరు అన్నమదేవుఁడు. రుయ్యమ్మకు సంతానము లేదు. ప్రతాపరుద్రుఁ డెప్పుడు జనించెనో మనకు సరిగాఁ దెలియదు. శా. శ. ౧౧౭౪ వది యగు నందన సంవత్సర చైత్రశుద్ధ పంచమీ గురువారమునాఁడు రోహిణీనక్షత్రమున బ్రాహ్మీముహూర్తమున సూర్యాంగారక బృహస్పతు లుచ్చస్థానగతులై శని నిజస్థానంబున నుండ ముమ్మడమ్మ గర్భము నుండి ప్రతాపరుద్రుఁడు జనించె నని స్థానిక చరిత్రమునందుఁ జెప్పఁబడినది గాని యది సరియైనదిగాఁ గన్పట్టదు. కాకతి గణపతి చక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౨౬౮ వఱకు జీవించియుండి పరిపాలనము చేసినట్లు శాసనములు వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి. ప్రతాపరుద్రుఁడు స్థానికచరిత్రమునం జెప్పఁబడినట్లు క్రీ. శ. ౧౨౫౨ వ సంవత్సరమున జననమందినది సత్యముగాఁ జేని గణపతి చక్రవర్తి మరణకాలము నాఁటికి ౧౬ సంవత్సరములు వయస్సుగలవాఁడై యుండవలయును గదా. అట్టి సందర్భమునఁ దన రాజ్యమునకు ప్రతాపరుద్రునిఁ దానే పట్టము గట్టియుండును. అతఁడు పట్టము గట్టియున్నను రుద్రమదేవి యైనను ప్రతాప

రుద్రుని అభిషిక్తుని గావించి యుండును. అట్లు జరుగక రుద్రమదేవి పరిపాలనము సేయుట సంభవింపదు. ప్రతాపరుద్రుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౩ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసియుండెను గనుక నెనుబది సంవత్సరములు జీవించి యున్నవాఁడని చెప్పవలసివచ్చును. విద్యానాథ మహాకవికృతమైన ప్రతాపరుద్రయశోభూషణ మను నలంకారశాస్త్రగ్రంథమునందు రుద్రమదేవి రాజ్యపరిపాలనము చేసినట్లు స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడియున్నందునను "మార్కో_పోలో" అను వెనీసువర్తకుఁ డామెపరిపాలనమును శ్లాఘించి నలువది సంవత్సరముల నుండి పరిపాలనము సేయుచున్న దని చెప్పియున్నందునను రుద్రమదేవి పరిపాలనము చేసిన దను మాట నిరాకరింపఁదగినది కాదు. కాఁబట్టి భావిపరిశోధనములవలనఁ బ్రతాపరుద్రుఁ డెప్పుడు జనించెనో యెప్పుడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెనో తెలియు పర్యంతము రుద్రమదేవి క్రీ. శ. ౧౨౯౫ వఱకును బరిపాలనము చేసి తరువాత రాజ్యభారమును మనుమనిపైఁ బెట్టెనని యూహింతము. మనుమఁడయిన ప్రతాపరుద్రుని రుద్రమదేవి కుమారునిగాఁ బెంచుకొన్నట్లు గానిపించుచున్నది. ఏశాసనమునందు రుద్రమదేవి గణపతికూఁతు రని చెప్పఁబడినదో ఆశాసనమునందు రుద్రమదేవికి రుద్రదేవుఁ డను కుమారుఁడు గలఁ డని యీ క్రింది శ్లోకములోఁ జెప్పఁబడినది.

" త్రిదిశ్వ్యగదేనకేంద్రనివహాస్తోద్యాసిదోర్విక్రమ
శ్రీఘోటకజగద్గకః ప్రతిబల ప్రధ్వంసిజనోత్కృప్సవః
యస్యాః శాకతివంకరూ త్రికమణిః శ్రీరుద్రదేవ స్సుత
స్తస్యాః కిం కదయామ వైభవ మతః శ్రీరుద్రదేవ్యాః పదం "

శ్రీరుద్రదేవి తన మనుమనికి వయస్సు వచ్చినదని తెలిసికొన్న తరువాతనే రాజ్యభారము నొప్పగించె నని ప్రతాపరుద్రయశోభూషణమందుఁ జెప్పఁబడినది.

అన్నమదేవ భూపాలుఁడు.

రుద్రమదేవి కొండగయల్లుఁడైన అన్నమదేవ భూపాలుఁడు అనుమకొండ కుఁ దూర్పున సింహాచలమువఱకు నుండు దేశమును ఏలుచున్నయట్టి గాలి రుద్రమనాయని సాహాయ్యముతో జయించి రుద్రమదేవికి దక్షిణభుజమై యొప్పుచుండినవాఁడు. ఇతఁడు సూర్యవంశజుఁడని చెప్పఁబడియెను. ఇతని పూర్వులగు స్వాలము భీమన, మొదలగువారు ధరణికోట, కొలిపాక, కేతవరము, విజయవాడ మొదలగు ప్రదేశములం బరిపాలనము చేసి ప్రతిష్ఠగాంచినారు. వారిశాసనములు గణపతిచక్రవర్తి కాలముకాఁటి వఱకు కొలిపాక, కేతవరము, ధరణికోట మొదలగు ప్రదేశములఁ గాన్పించుచున్నవి. మఱియు సామటుంబము వారియొక్క శాసనము లప్పటినుండి క్రీ. శ. ౧౫౧౭ వఱకు విజయవాటికయందుఁ గాన్పించుచున్నవి. శా. శ. ౧౨౮౦ దగు సంవత్సరములో విజయవాటికయందు లిఖియింపఁబడిన యొక శాసనములో నీ యన్నలరాజు పేర్కొనంబడియెను. అందితఁడు గోదావరికి వంతెన గట్టించెనని చెప్పఁబడినది. ఆభాగ మీ క్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను.

“ఆసీ త్కాంతమరాజేంద్ర స్సాక్షా ద్రిపుబిడౌజసః ।
ఆసీ న్మదరణ శ్చైత్రశాలీ తస్య తనూభవః ॥
ఆసీ దన్నలదేవేంద్రో దానకృతధరాపతిః ।
భాగీరథీపాథోధే స్సాగీతచరితాం బుధైః ॥
ఆర్యస్య తపస్య త స్యార్తి ద్భార్యా కేశవాదుతా ।
యాతం యశాంసి దోర్జంతోః పాసం బాంధవి బుష్కరః ॥
సేతుం బబంధ గోదావర్యా యా కుంకణలవిచక్షా । ”

అన్నమదేవ భూపాలుఁడు రాజమహేంద్రవర ప్రాంతప్రదేశమును ముప్పది సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెనని స్థానికచరిత్రములందుఁ జెప్పఁ

బడినది. కాఁబట్టి శిలాశాసనములోఁ జేర్పఁబడిన యన్నలరాజును స్థానిక చరిత్రములం జెప్పఁబడిన యన్నమదేవ భూపాలుఁడును భిన్నులు గాక యొక్కరె యనియు, ఆయన, రెండవ ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికిఁ బినతల్లియగు రుయ్యాంబ పెనిమిటి యగు ఇందులూరి యన్నమదేవ భూపాలుఁడనియు విశ్వసింప వచ్చును. ఇతనికి సంతానము లేనందున నితనియనుమతి గైకొనియే రుద్రమదేవి తనపెద్ద కూమార్తె పుత్త్రుఁడగు శ్రీ వీరప్రతాపరుద్రదేవునకుఁ బట్టము గట్టెను.

చెన్నపురి ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తకభాండాగారములో వెలుగోటివారి వంశచరిత్రం బను పేరితో నున్న యొకపుస్తకములో గణపతిదేవునకు పుత్త్రసంతతి లేక రుద్రాంబిక యను కూమార్తె యుండెననియు, గణపతికిఁ బిమ్మట రచెర్ల ప్రసాదాదిత్యుం డామె పురుషుండని ప్రకటించి సింహాసనంబునం గూరుచుండఁబెట్టి రాజ్యంబును దాను నిర్వహించుచు నామె కొకకన్యకను దెచ్చి పెండ్లి చేసె ననియు, ఆకన్యక కాపురమునకు వచ్చిన తరువాత, తనభర్తను స్త్రీనిగా తెలిసికొని విషణ్ణహృదయ యై యుండునంత నీ ప్రసాదాదిత్యుండు తెలిసికొని యొక మహాపురుషుని యనుగ్రహమున నారామాతిలకము పుత్త్రోత్పత్తిశక్తమును గాంచునట్లుగాఁ జేసి రుద్రదేవిని జంపి యాచిన్నవానిని రాజ్యాధిపతిని గావించె నని యున్నది. ఇది అవిశ్వసనీయమైనట్టి కథగా నున్నది.

రుద్రమదేవి పరిపాలనము.

ఇంకను రుద్రమదేవి పరిపాలనకాలమున దాదిసోమయసాహిణి మొదలగు ప్రసిద్ధులైన సైన్యాధిపతు లెందఱో గలరు గాని వారల చరిత్రము వివరముగాఁ దెలియరాదు. ఈమె ఇట్టి యవక్రపరాక్రమవంతు లయిన శూరవరుల సాహాయ్యములో శత్రురాజులను ప్రతిపక్షుల నోడించి చిరకాలము నిష్కంటకముగా నాంధ్రసామ్రాజ్యమును బరిపాలనము చేసి తనయశస్సును లోకమున

వ్యాపింపఁజేసెను. ఈమె తన పూర్వులవలెనే ధర్మమును నిలిపి గాపాడి దేశమునకు శాంతిని గలిగించి తన ప్రజలచే మిక్కిలి భక్తిపూర్వకముగాఁ గొలువఁబడి ప్రేమింపఁబడుచు చిరకాలము పరిపాలనము చేసె నని "మార్కోపోలో" అను వెనీసు వర్తకుఁడు శ్లాఘించి వ్రాయుటయు గూడ నీమె ప్రతిభావిశేషమును వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది.

ప దు మూ డ వ ప్ర క ర ణ ము.

శ్రీవీర ప్రతాపరుద్ర దేవచక్రవర్తి పాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౨౯౬ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౨౧ వఱకు)

ఇట్లు పదుమూఁడవశతాబ్దము నంతమున రుద్రదేవికి దౌహిత్రుఁడును దత్తకుమారుఁడు నైన శ్రీకాకతివీర ప్రతాపరుద్రదేవ మహారాజు త్రైలింగ్య సామ్రాజ్యభారమును వహించి అధ్యాసిత వజ్రసింహాసనుండై శిష్టరక్షణమును దుష్టశిక్షణమును గావింపుచు ప్రజాపరిపాలనము చేయ నారంభించెను. ఇతఁడు యౌవనవంతుఁ డైన వెనుక రుద్రదేవికాలమున దేశమునకు బాధ కలిగించు చుండిన సామంతనృపతులను జయించి యాంధ్రసామ్రాజ్యము దినక్రమ ప్రవర్ధమానమై వెలుంగునట్లు ప్రయత్నించి సఫలీకృత మనోరథుఁ డయ్యెను. ఆంధ్రభాషను మాటలాడిన ప్రజలనెల్ల నేకచ్ఛత్త్రము క్రిందికిఁ గొనివచ్చెను. ఈవీర ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తికాలంబున నాంధ్రసామ్రాజ్యము నవలక్ష ధనుర్ధరులతో నొప్పుచుండెను.

ఏకశిలానగరము.

ఆకాలమున నుత్తరహిందూదేశంబునందు మహమ్మదీయుల రాజధానీనగరమై ప్రసిద్ధి వహించియున్న ఢిల్లీ నగరమునకన్న నైశ్వర్యప్రభావమున మిన్నయై దక్షిణహిందూస్థానంబునం గల పురంబులలో నెల్ల మేటి యై, శత్రుజన

భయంకరమై, ఏకశిలానగరము శత్రుదుర్భేద్యమై యుండెను. ఎక్కడఁ జూచి నను దేవాలయ గోపురంబులును, ఎక్కడ విలసించినను రాజభవనంబులును రమణీయంబులై ప్రకాశించుచుండెను. ఏకశిలానగరములోని ప్రాకారములు మణిహేమస్తంభములతో నలంకరింపఁబడి యున్నవని యొకకవి వర్ణించి యున్నాఁడు. మంచనగోవిందశర్మయను బ్రాహ్మణుఁడు టిట్టిభసెట్టి యను వైశ్యమిత్రునితోడ నేకశిలానగరమును బ్రవేశించిన విధానమును వల్లభామాత్యకవి క్రీడాభిరామమను గ్రంథమున వర్ణించి యున్నాఁడు.

" సీ. సప్తప్రాకార విస్తృత మహాప్రస్థాన
ఘంటాపథం బైన మనసుకునరిఖ
తారకామండల స్తబకావతంసమై
కనుపూపు గొనని ప్రాకారరేఖ
పుంజీభవించినభువన గోళము భంగిఁ
సంకులాంగణ మైన వంగడీబార
మెఱుఁగు టొప్పులతోడి మేరుశైలముఁబోలు
పెనుమైడి కలువుల పెద్దగవిని
గీ. చూచి చేరఁ బ్రవేశించి చొచ్చి ప్రీతి
నముఁడు దానును రథఘోటకకరటి
యూథసంబాధముల త్రోవ్వ నోసరిలుచు
మందగతి నోరుగల్లు గోవిందశర్మ."

మఱియు :—

" రాజమార్గంబు వారణమటా పరిఘలన
శకటశాఖటికౌటి సంకులంబు
ధరణీస్థలిరజ త్ర్యసరేణు బహుళంబు "

అతిశయోక్తులను విడిచిపెట్టిన పక్షమున గోలకొండపట్టణము నకు గల యగడ్త మూఁడు లోఁతు గల వనియు, ప్రాకారములు మూఁడు మాత్రము గలవనియు, ఖాన చెప్పుచున్నది.

నని యభివర్ణించి యున్నాఁడు. ఏకశిలానగర దుర్గ ప్రాకారములకు వెలుపలను లోపలను గూడ వాటిక లనియు వాడ లనియు వ్యవహరింపఁ బడెడు పేటలు విస్తరిల్లి యుండెను.

నాగయగన్నమంత్రి.

ఇమ్మహానగరమున కంటకను ప్రతాపరుద్రుని మంత్రులలో విశ్రుతుండగు "గన్నమనాయఁడు" అను శస్త్రసేనాని రక్షఃపాలుఁడై క్రమశిక్షణము నెఱపు చుండెను. ఈగన్నయామంత్రి మడికిసింగనకవి విరచిత మైన పద్మపురాణకృతికి భర్తయగు కందనమంత్రికి పెన్నతాత యని (అనఁగా గన్నయమంత్రి జ్యేష్ఠభ్రాతయగు గణపతికి కందనమంత్రి మనుమఁడని) శ్రీవీరేశలింగము పంతులుగా రాంధ్రకవుల చరిత్రములో మడికిసింగనకవిం గూర్చి వ్రాయు సందర్భమునఁ దెలుపుటచేత నీగన్నయామంత్రిని వారు నియోగిబ్రాహ్మణుఁ డని యభిప్రాయపడినట్లు విదిత మగుచున్నది. ఆయభిప్రాయము సరియైనది కాదు. గన్నయామంత్రి చతుర్థకుల భూషణుఁ డని మారన కవికృత మైన మార్కండేయపురాణములో విస్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడి యున్నది. గన్నయమంత్రికి నాయకత్వము ప్రతాపరుద్రునివలననే యనుగ్రహింపఁబడినట్లుగా మార్కండేయపురాణమున నీక్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

"చం. ఎలమిఁ బ్రతాపరుద్రమనుజేంద్రునిచేఁ బడసెం బ్రవీణుఁడై
కాంచియు గర్వలల రిపుకోట రణావనిఁ గీటడంచియు
న్బలరిపుతుల్యవిక్రముఁడు నాగయగన్నవిభుండు తేజము
న్వెలసిక రాజ్యచిహ్నములు విశ్రుతలక్ష్మియు నాయకత్వమున్."

ఈగన్నమంత్రి కాకతిప్రోలాధీశకటకపాలుఁ డని మార్కండేయపురాణమునం బలుతావులఁ జెప్పఁబడి యుండుటయే గాక యీక్రింది పద్యములోఁ బ్రత్యేకముగా నభివర్ణింపఁబడియెను.

"సీ. తన సుందరాకృతిఁ గని సొంపుఁ గందిన
  వనిత లంగజు నొప్పుఁ దమపుఁ జేయఁ
దన కళాచతురత్వమున కద్భుతం బందు
  బుధులు భోజుని నేర్పు పోల్చి మెచ్చఁ
దననయాభిజ్ఞత వినిన ప్రాజ్ఞులు దివి
  జేశుని తజ్ఞత నొప్పు గింపఁ
దనయాశ్రయంబున మను బంధు మిత్రవ
  గ్గము కల్పతరువు నాశ్రయముఁ దెగడ
గీ. నొగడి జగమున నెంతయుఁ బొగడుగడకుఁ
  గాకతిక్ష్మాతలాధీశ కటకపాలుఁ
డమలనీతిశ్రీ ధనలోలుఁ డన్వయాబ్జ
  వండ దినవల్లభుఁడు గన్న నాయవిభుఁడు."

ఇతఁడు ప్రతాపరుద్రకటాక్షవీక్షాపేక్షితుఁడు రాజ్యప్రకాశుం డగుటయ కాక విద్యావిభూషణుం డగుటవలన శ్రుతిస్మృతిసంపన్ను లయిన భూసురోత్తములును, సమస్తశాస్త్రవిదు లయిన విద్వాంసులును, అఖిలపురాణప్రవీణు లయిన పౌరాణికులును, సరససాహిత్యవిద్యావిశారదు లయిన కవివతంసులును, తన్నుఁ బరివేష్టింప నప్పటప్పటి కమ్మహాగ్రంథంబుల సద్గోష్ఠివిష్టుండై సరసకథావినోదంబులఁ గాలంబు గడపుచుండెను. ఇట్లు విద్వజ్జనానుగ్రహంబుఁ బడసిన యీగన్నమంత్రి తిక్కనసోమయాజిపుత్రుండయిన మారయకవివర్యునిచే మార్కండేయపురాణమును దెనిఁగింపఁ జేసి యేతత్కృతికి నాయకుం డయ్యెను. ఈనాగయ గన్నవిభుఁడు ప్రతాపరుద్రదేవసామ్రాజ్యవర్ధనస్థిరవితతీకరణనిపుణుండని మారనకవి యీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పియుండెను యీ మంత్రిశిఖామణియొక్క ప్రతాపవిభవమును వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది.

"సీ. ఘనసముజ్జ్వలమూర్తి జనలోచనాంభోజ
 ములకు మార్తాండుని మూర్తి గాఁగఁ
దనవదాన్యార్జిత ధనమున కర్థిహ
 స్తములు నిక్షేపణస్థలులు గాఁగఁ
దనభూరిభుజతేజ మనుపమ నిజవంశ
 భవనంబునకుఁ బ్రదీపంబు గాఁగఁ
దనవినిర్మలయశంబునకు దిశాతటం
 బులు దృష్టాంతసదనములు గాఁగఁ
గీ. బ్రతుకు గుణగణసంపదఁ బరఁగుచున్న
 ధన్యుఁ డధికపుణ్యుండు ప్రతాపరుద్ర
దేవసామ్రాజ్యధురగణస్థిరవినీతి
 కరణకుశలుండు నాగయగన్నవిభుఁడు."

ఎల్లయనాయకుఁడు-మేచయనాయకుఁడు.

ఇట్టి ప్రసిద్ధిగాంచిన నాగయగన్నవిభునకు నిద్దరు సోదరులు గలరు. వార లిద్దఱును గూడ ప్రతాపరుద్రుని సేనానులుగ నుండిరి. వారిలో ఎల్లయ సైన్యనాథుఁడు గన్నమంత్రికిఁ బెద్దతమ్ముఁడు. ఉన్మదపరిపంథిసింధురసమాజ విదారణసింహ మని కవు లితనిం గొనియాడుచుండిరి. ఇతనికంటెను మూఁడవ సోదరుఁడైన మేచయనాయకుఁడు సుప్రసిద్ధుఁడు. ఆకాలమునం దితఁ డెట్టి ప్రఖ్యాతి వహించి యుండినదియు నీ క్రింది పద్యములవలన బోధపడకమానదు.

"చ. నయవినయాభిరాముఁ డగు నాగయ గన్నని కూర్మితమ్ముఁ డ
 న్వయాకరరత్నదీపకుఁ డపారతేజుఁడు రాజనీతి ని
 ర్ణయనిపుణుండు నిర్మలవిచార వివేకపరాయణుండు మే
 చయఁ డినకుఁ డుజ్జ్వలయశస్ఫురణం బొగఁ డొందె నిద్ధరన్.

"సీ. ఆశాగజేంద్ర కర్ణానిలంబునఁ దన
ప్రకట ప్రతాపాగ్ని ప్రజ్వరిల్ల
దిగ్వధూదరహాస దీప్తులతోఁ దన
సితకీర్తిచంద్రికల్ చెలిమి సేయ
సకలమహీపాలసరసిజాకరములఁ
దనజయశ్రీవినోదంబు సలుపఁ
దతరిపుమకుట రత్నప్రభాబాలాత
పంబునఁ దనపదాబ్జంబు లలరఁ
గీ. దనరుఁ జలమర్తిగండ ప్రతాపరుద్ర
మనుజవిభునకు సేనానియును మహాధి
కారియును నాప్తుఁడును నైపొగడ్త కెక్కె
మేర ధీరుఁడు నాగయ మేచశౌరి."

ఇందులూరి రుద్రరాజు.

ఈ యిందులూరి రుద్రరాజు కాకతి ప్రతాపరుద్రుని మాతామహి యగు రుద్రమహాదేవికి ద్వితీయపుత్త్రిక యైన రుయ్యాంబకు భర్త యైన యన్నమ దేవునకు సోదరుఁడై యుండెను. ఇతఁడు ప్రతాపరుద్రుని సైన్యాధ్యక్షులలో నొకఁడుగా నుండి యోరుగంటియొక్క పూర్వగవని మొదలుకొని పూర్వన సింహాచలపర్యంతముగల భూభాగమునకంతకు రాజప్రతినిధియై పరిపాలనము చేసినట్లు గనంబడుచున్నది. ఇందులూరి వారివంశావళి యను గ్రంథమున నితనిం గూర్చి వ్రాయంబడియుండెను. ఇతనియెడఁ బ్రతాపరుద్రునకుం గల గౌరవాధిక్యమును, ఇతని పరాక్రమాదులను జూపు పద్యము లనేకము లందు వ్రాయఁబడినది. ఇతఁడు అన్నమదేవుని కన్న యనియును, ఏకశిలానగరము మొదలుకొని సింహాచలమునకుఁ గల భూభాగమును బరిపాలించె నని యీ క్రింది పద్యములలోఁ జెప్పఁబడినది.

"క. ఘనుఁ డిందులూరి యన్నయ
జనకాగ్రిమ పుత్త్రుఁ డమల చారిత్రుం డం
చునఁ గొలని రుద్రదేవుని
యనుపమగుణముల నుతింప నశక్యంబగు మహిన్.

గీ. అనఘచరితుండు గొలని రుద్రావనీశుఁ
డఖిల జనులును వినుతింప నమలమహిమఁ
జెలఁగి యేకశిలాపురి సింహాసనధర
పరిమితాంతరభూభాగభరము దాల్చె.

"క. అనుపమ చరితుం డగు రు
ద్రనరేంద్రు కరాళవారిధారలచేతన్
దనియని భూపతి సుతులును
గనియని ధరణీసురులును ధరణిం గలరే."

ప్రతాపరుద్రుని మహామాత్యులలో నొకఁ డగు నీరుద్రరాజు నే కొలను ప్రతాపరుద్రుఁ డందురు. కొలను అనునది కృష్ణామండలములోని యేలూరు పట్టణమునకు నామాంతరము. ఈతఁ డాపట్టణమును నివాసస్థలముగాఁ జేసికొని యుండుటచేతను గాఁబోలు నితనికి కొలను ప్రతాపరుద్రుఁ డని ప్రసిద్ధి కలిగెను.

బెండపూడి అన్నామాత్యుఁడు

కాశ్యపగోత్ర జాతుఁడైన పోలయామాత్యునకు ద్వితీయపుత్త్రుఁడైన అన్నయమంత్రి శ్రీవీరప్రతాపరుద్రచక్రవర్తియొక్క రాజ్యభారధురంధరులలో నొకఁడుగా నుండెను. శ్రీనాథుఁడు కాశీఖండమును ఈయన్నమంత్రి మనుమఁడును అల్లయవీరభద్రారెడ్డిమంత్రియు నగు అన్నమంత్రికి నంకితము సేయుచు నందులో నీయన్నమంత్రి నీక్రిందిపద్యములో నీవిధముగా నభివర్ణించియున్నాఁడు.

"సీ. కాకతిక్ష్మాపాల గంధదంతావళి
ధ్వజినీమహీధ్రగంధవహుఁ డనఁగ
నవలక్ష కోదండనాథ రాజ్యాంభోధి
సద్వర్ణపూర్ణిమాచంద్రుఁ డనఁగ
నాంధ్రభూమండలాధ్యక్ష సింహాసన
సంప్రతిష్ఠాపనాచార్యుఁ డనఁగ
వీరరుద్రాహ్వయ విశ్వంభరాధీశ
పృథుల దక్షిణభుజాపీఠ మనఁగ
గీ. యవనసంహారవిలయకాలాగ్ని యనఁగ
ధాటి విఘటిత కమ్మనాడ్యాద్యుఁ డనఁగ
విశ్వలోక ప్రశస్తుఁడై వినుతి కెక్కె
నతుల బలశీల పోలయయన్న శౌరి."

ఈతఁడు ప్రతాపరుద్రుని గజఘటసేనల కధ్యక్షుఁ డనియు, నవలక్షధను ర్ధరులు గల రాజ్యాధిపతి సేనాసముద్రమునకుఁ జంద్రునివంటి వాఁ డనియు, ఆంధ్రభూమండలాధ్యక్ష సింహాసన ప్రతిష్ఠాపకుం డనియు, వీరరుద్రమహారాజు యొక్క సమస్తరాజ్యభారధురంధరుఁ డనియు, యవనుల (తురుష్కుల) సంహరించుటలోఁ గాలాగ్ని రుద్రకల్పుఁ డనియు, కమ్మటి యను ప్రదేశమును జయించె ననియు, పైపద్యమునఁ జెప్పఁబడియుండెను. మఱియు నితనికి కొలని ప్రతాపరుద్రుఁడు విభాకరగ్రహణకాలమున నొకయగ్రహారమును దానము చేసె నని భీమఖండములోని యీ క్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడియున్నది.

"చ. కొలని ప్రతాపరుద్రనృపకుంజరుచేత నరేందుపాటి
సలిలవివర్ధమాన బహుసస్యసమాకుల మగ్రహారమై
వెలయ విభాకరగ్రహణవేళఁ దగంగఁ బరిగ్రహించి బం
ధుల భరియించె నన్నవిభుతో సరి యొల్లు ప్రధాను లెవ్వరున్.

ఈ యన్నమంత్రి పరమమాహేశ్వరాచారతత్పరుఁడైన నియోగి బ్రాహ్మణుండు. ఇతని దానశాసనములు కృష్ణామండలములోని శ్రీకాకులమునం గలవు.

సాహిణిమారుఁడు-భాస్కరరామాయణము.

భాస్కరరామాయణకృతికిఁ బతి యైన సాహిణిమారుఁడు (మారయసాహిణి) ప్రతాపరుద్రుని యశ్వసైన్యంబున కధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. అయోధ్యాకాండాది పద్యములో "బుద్ధయ కుమారసాహిణి మారా" అనియు, కాండాంతపద్యములో "కాచమాంబా కుమారా" యని కుమార రుద్రదేవుఁడు సంబోధించి యుండుటచేత సాహిణిమారుఁడు బుద్ధయకును కాచమాంబకును జనించె నని స్పష్టమగుచున్నది. ఈబుద్ధయ రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డి యని కవులచరిత్రము దెలుపుచున్నది. "కోనకాట భూపతికుమారుఁడు రుద్రరాజు; రుద్రరాజు కుమారుఁడు బుద్ధరాజు; బుద్ధరాజు కుమారుఁడు విఠ్ఠలరాజు; విఠ్ఠలరాజు కుమారుఁడు బుద్ధరాజు; బుద్ధరాజకుమారుఁడు మారయ" అని కవులచరిత్రములో వంశక్రమము చెప్పఁబడినది కాని యిది యెక్కడనుండి గైకొనఁబడినదో దెలియరాదు. "రంగనాథరామాయణము బుద్ధరాజు రచియించిన ట్లుండుటచేతను, భాస్కరరామాయణ మారాజుపుత్త్రుఁడైన మారని కంకితము చేయఁబడుటచేతను సాహిణిమారుఁడా బుద్ధరాజు కొడుకే యైన పక్షమున" అని సందేహించి వ్రాయుటచేత పైని జెప్పిన వంశక్రమము సరి యైనది కా దని మన మూహింపవచ్చును. రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డికుమారుఁడు మారయ యని యనేకులు నిశ్చంకముగాఁ జెప్పియున్నారు. సాహిణిమారునితండ్రి గోనబుద్ధారెడ్డి క్రీ. శ. ౧౨౭౭ లో నుండెను. బూదుపూరి శాసనములో "శ్రీగోనవంశనిజశేఖర బుద్ధయాఖ్య పుత్త్రి పవిత్రచరితా భరితాగుణౌఘైః" అనియు, "శాకాబ్దే వసునందశంకరమితే శ్రీధాతృసంవత్సరే' అనియు నున్నవి" అని ప్ర

బంధమణిభూషణముయొక్క పీఠికలో శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణయ్యగారు వక్కాణించి యుండుటయే గాక వారు ప్రకటించిన యాబూదువూరి శాసన వ్యాఖ్యానములోనే సాహిణిమారుని తండ్రియు రామాయణకృతికర్తయు నగు బుద్ధయయు నొక్కరే యని నిరూపించుటకుఁ జాలినంత ప్రమాణము గానరాదని వ్రాసియున్నారు. కాబట్టి రంగనాథరామాయణమును రచించిన బుద్ధారెడ్డి సాహిణిమారుని తండ్రి యగునా కాదా యని కంఠోక్తిగాఁ జెప్పలేదు. అట్లయిన పక్షమున బుద్ధరాజు పుత్త్రులు కాచవిభుఁడును విఠ్ఠలరాజును ద్విపదగా రచించిన యుత్తరరామాయణ పీఠికలో సుప్రసిద్ధుఁడైన సాహిణిమారుఁడు తమ సోదరుఁడని చెప్పికొనియుండకపోవుటకుఁ గారణ మేమి? తండ్రియును సోదరులును మహాకవులై సలక్షణమైన శైలితో నొప్పుచున్న కావ్యమును రచియించి లేక రచియింపించి యుండఁగా మారయ సాహిణి మఱల రామాయణమును రచియింపం జేయుటకుఁ గారణ మేమి? ఆరామాయణము మల్లికార్జునభట్టు, కుమారరుద్రదేవుఁడు, భాస్కరుండు, అయ్యలార్యుఁడు నను నల్వురు కవులచే రచియింపఁబడి యుండఁగా దానికి భాస్కరరామాయణ మని పేరు గలుగుటకుఁ గారణ మేమి? ఈనల్వురు కవులకుం గల సంబంధ మెట్టిది? ఈవిషయంబుల నన్నింటిని పర్యాలోచించినం గాని సత్యము గోచరింపఁ జాలదు. తిక్కనసోమయాజిపితామహుఁడైన మంత్రిభాస్కరుఁడు రామాయణమును రచింప, నేమి కారణముచేతనో యారణ్యకాండము దక్క దక్కినకాండము లన్నియు నశించిపోఁగా వానిని మారయసాహిణి యాస్థానకవి యగుట వాని శక్తి లేక హుళక్కి భాస్కరుఁడును అతని పుత్త్రుఁడైన మల్లికార్జునుఁడును, శిష్యుఁడైన కుమారరుద్రదేవుఁడును, మిత్త్రుఁడైన అయ్యలార్యుఁడును మరల రచించిరనియు పూర్వపక్షవాదమై యున్నది. ఇట్టి యభిప్రాయము కుం గలకారణము లాంధ్రకవుల చరిత్రమున వివరముగా వ్రాయఁబడినవి. శ్రీమద్రామాయణమును రచించినది హుళక్కి భాస్కరుఁడుకాఁడు. కాని మంత్రి

భాస్కరుఁడు కాఁడనియు, హుళక్కి భాస్కరుఁ డరణ్యకాండమును యుద్ధకాండములోఁ గొంతభాగమును రచించె ననియు, బాల, కిష్కింధా, సుందరకాండములను దత్పుత్త్రుఁ డగు మల్లికార్జున భట్టును, అయోధ్యా కాండమును శిష్యుఁ డగు కుమారరుద్రదేవుఁడును, యుద్ధకాండశేషమును మిత్త్రుఁ డగు నయ్యలార్యుఁడును విరచించి రనియును, ఇందఱు కవులీగ్రంథమును విరచింపుటకుఁ గల కారణము తనచే శిక్షితు లగు శిష్యవర్గముతోడఁ గూడ నీగ్రంథమున నుండుటకు భాస్కరుఁడు తలఁచెననుట సమంజసమనియు ప్రతిపక్షుల వాదమై యున్నవి. మంత్రిభాస్కరుఁ డైనను హుళక్కి లేక హుళిక్కి భాస్కరుఁ డైనను రామాయణ మంతయుఁ గాక కొంచెము భాగమును మాత్రమె రచించిన వారుగా నున్నారు. మంత్రిభాస్కరుండు సాహిణిమారుని కాలము వాఁడు కాఁ డనుట నిశ్చయము. దశగతులను గ్రంథమును భాషాంతరీకరించి సాహిణిమారుని కంకితము చేయుటచేత భాస్కరుండను మహాకవి యొకఁడు సాహిణిమారుని కాలమున నున్నవాఁ డనుట నిశ్చయము, సాహిణిమారుఁడు రెండవ ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁ డనుటయు నిశ్చయము. క్రీ-శ-౧౩౧౧ వ సంవత్సరమున గురిజాల పింగళిస్థలములు చేరియున్న పల్నాటి సీమ కధికారిగ నియమింపఁబడిన మాచయసాహిణింగారు ప్రతాపరుద్రునిగజసాహిణి యైన గుండయనాయనింగారికిని మారయసాహిణింగారికిని పుణ్యముకొఱకు దానశాసనము వ్రాయించియుండెను[1]. కనుక భాస్కర రామాయణము సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడుటచేతను, దశగతులను రచించిన భాస్కరమహాకవి తదాస్థానకవిగ నుండుటచేతను, అంతకుఁ బూర్వము రంగనాథరామాయణమును తరువాతను ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ రామాయణము నుండుటచేతను, ఈ రామాయణమును భాస్కరరామాయణ మని యిటీవలివారు వ్యవహరించుచున్నారు. సాహిణిమారుఁడు గోనబుద్ధారెడ్డి పుత్త్రుఁడే యైనపక్షము

1. Annual Report on Epigraphy for [illegible]. para 48.

మునఁ దండ్రియు సోదరులును రామాయణమును సలక్షణముగా భాషాంతరీకరించియుండ నీవిధముగా నిందలచేత రామాయణమును వ్రాయించి తాను కృతినాయకుం డగునా యని యొకగొప్పశంక కలుగక మానదు. కృతినాయకుని వంశ మైనను భాస్కరరామాయణమున వర్ణింపఁబడియుండలేదు.

మల్లికార్జునభట్టు కాండాంతగద్యములలో "శ్రీమదస్తభాషాకవిమిత్రకులపవిత్రభాస్కరసత్కవిపుత్ర మల్లికార్జునభట్ట ప్రణీతం" బని వ్రాసికొనియుండుటచేత నతండు మారయసాహిణియాస్థానకవి యగు భాస్కరునిపుత్త్రుఁడని యుభయ పక్షములవారును జెప్పుచున్నారు.

ఇతఁడు సాహిణిమారునియాస్థానకవి యగు భాస్కరుని పుత్త్రుఁడే యైన వారియాజ్ఞప్రకారము రామాయణమును రచింపఁ బూనినవాఁడే యైన యెడల బాలకాండము మొదట కృతినాయకుని సంబోధింపక కాండాంతమున శివుని సంబోధించి ప్రభువుయొక్కయు, తండ్రియొక్కయు నాజ్ఞల నుల్లంఘించునా? కిష్కింధాకాండాది నున్న పద్యము సాహిణిమారుని గూర్చిన సంబోధనము కలది కాదు. కాండాంతమునందలి పద్యములు రెంటిలో నొకటి సాహిణిమారునిఁ గూర్చిన సంబోధనము గలదియు, మఱియొకటి శివునిం గూర్చిన సంబోధనము గలదియు నై యున్నవి. సుందరకాండము మొదట సాహిణిమారుని సంబోధించుచున్న పద్యము గలదు గాని కాండాంతమునందలి పద్యములు రెండును శివుని సంబోధించునవిగా నున్నవి. కాఁబట్టి మల్లికార్జునభట్టు రచించిన భాగములు శివుని కంకితము చేయఁబడినవి గాని సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడినవి కావనియు, సాహిణిమారునిఁ గూర్చిన రెండుపద్యముల నెవ్వరో చాటువులుగాఁ జెప్పిన నిలీవలిలేఖకులు వానిని దెచ్చి వీనికి ముడిపెట్టి రనియు, మల్లికార్జునభట్టు సాహిణిమారుని కాలమువాఁడు కాఁడనియు నూహింపవలసి వచ్చుచున్నది.

అయోధ్యాకాండమును రచించిన కుమారరుద్రదేవుఁడు తనభాగమును సాహిణిమారుని కంకితము చేసినది వాస్తవ మనుటకు సందియము లేదు. కాని యతఁడు భాస్కరుని శిష్యుఁ డను మాట విశ్వసింపఁదగినది గాఁ గనుపట్టదు. ఇతఁడు సాహిణిమారుని తల్లిదండ్రుల నామములను దెలిపియున్నాఁడు. "ఇది సకలకలావిశారద శారదాముఖ ముకురాయమాణ సారస్వతభట్టబాణ నిశ్శంక వీరమారయకుమార కుమారరుద్రదేవ ప్రణీతం" బని గద్యములో వ్రాసికొని యుండుటచేత నితఁడు సాహిణిమారుని కుమారుఁ డని నిశ్చయించుచున్నారు. ఇట్టి అభినవభట్టబాణ బిరుదాంకితుఁడు సకలకలావిశారదుఁడు భాస్కరుని శిష్యుఁడై భాస్కరుని యాజ్ఞప్రకారము దీనిని రచించి యున్నయెడల తనగురువును జేర్పక యిట్టిబిరుదములు చెప్పుకొని గురుధిక్కారమును గావించునా? ఇంత విద్యావంతుఁడైన కుమారుఁడు గలిగి యుండియు సాహిణిమారుఁడు రామాయణము నంతయు నీతనిచేతనే వ్రాయింపకుండుటకుఁ గారణం బేమి? అరణ్యకాండము సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడియున్నది గాని రచనావిధాన మంతయు నన్నెచోడ తిక్కనాది కవివరుల రచనావిధానక్రమమును బోలియున్నది. ఈకాండమున నాశ్వాస విభాగము చేయఁబడినది. అంతియ గాక యీకాండమునందలి ప్రథమ ద్వితీయాశ్వాసాంత పద్యములు కృతిపతిని గూర్చిన సంబోధనములు గాక ప్రథమద్వితీయాంతములుగా నున్నవి. ఇట్టి మార్గమును తదితర కాండములను రచించిన కవు లెవ్వరు నవలంబించి యుండలేదు. ఈకాండముయొక్క గద్యములో "ఇది సకలసుకవిజనవినుత యశస్కర భాస్కర ప్రణీతం" బని యున్నది. ఈభాస్కరమహాకవియొక్క ప్రతిభావిశేషము వేఱుగ గద్యములోఁ జెప్పుకొన నక్కఱలేకయె యారణ్యకాండరచనమే వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి. యుద్ధకాండము కూడను:—

"చ. అమరగహుళిక్కభాస్కరమహాకవి చెప్పఁగ నున్న యుద్ధకాం
డము తరువాయి చెప్పె వికటప్రతిభాషణుఁ డప్పలార్య స
త్తమసుతుఁ డయ్యలార్యుఁడు గృతస్థితి నార్యులు మెచ్చునట్లుగా
హిమకర తార భాస్కర మహీవలయస్థిరలక్ష్మి చేకురన్."

అని చెప్పియుండుటచేత యుద్ధకాండములోఁ గొంతభాగము (౧౧౩౪ పద్యములు) హుళిక్కభాస్కరుఁడు చెప్పె నని చెప్పెనే గాని హుళిక్కభాస్కరుఁడు తనకు మిత్రుఁ డని యెక్కడను జెప్పి యుండలేదు. మఱియు యుద్ధకాండాంతమునందలి పద్యములు శివుని సంబోధించునవిగా నున్నవి గనుక నితఁడు సాహిణిమారనికాలములోనివాఁడు కాఁడనుట నిశ్చయము. వేదగిరినాయనింగారి ప్రేరణముచేత నీగ్రంథభాగము నయ్యలార్యుఁడు వ్రాసె నని ప్రాచీనతాళపత్త్రపుస్తకములలోఁ గొన్నిట వ్రాయంబడియుండుటంజేసి యితఁడు క్రీ-శ-౧౩౭౦-౮౦ నడుమకాలమున నున్నవాఁ డనుట నిశ్చయము. కాఁబట్టి రామాయణములోని విశేషభాగము సాహిణిమారని మరణానంతరమే రచింపఁబడి యుండవలయును. అట్లు గాకయున్న శివునిం గూర్చిన సంబోధనములు గల పద్యము ఁ రామాయణమున నుండుటకే ప్రమేయముం గానరాదు. ఎన్నివిధములుగాఁ బరిశీలించి చూచినను అరణ్యకాండము తక్కినకాండములకంటెఁ బూర్వము రచింపఁబడి యుండు నని విదిత మగుచున్నది. అట్లయినయెడల రంగనాథరామాయణమును రచియించిన బుద్ధరాజునకుఁ బుత్త్రుఁ డని చెప్పఁబడెడి సాహిణిమారుఁడు రామాయణము నంతయు విడిచి ముందుగా భాస్కరమహాకవిచే నారణ్యకాండము నంకితము బొందుట కేమి హేతువో తెలియరాదు? భాస్కరరామాయణముం గూర్చిన యథార్థకథన మింకను మఱుంగునఁబడి యున్నది. అయ్యది భావిపరిశోధనముల మూలమునం దెలిసికొనవలసి యున్నది. సాహిణిమారుఁడు రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధరాజు

(బుద్ధారెడ్డి) కుమారుఁడు కాఁడని తోఁచుచున్నది. అతనిదాయాదియై యుండవలయును.

ప్రతాపరుద్రుఁడు త్రిపురాంతకాంబదేవుల జయించుట.

కాకతిరుద్రమదేవి మరణానంతరము ములికినాటిసీమలోనే వల్లూరు పట్టణము రాజధానిగ ములికినాటిని బరిపాలించుచున్న త్రిపురాంతకదేవ మహారాజును గండికోటదుర్గము రాజధానిగ గండికోటసీమ మొదలగు ప్రదేశములను బరిపాలించుచున్న యంబయదేవమహారాజును స్వామిద్రోహులై సామ్రాజ్యాధికారమును ధిక్కరించి స్వతంత్రులై వర్తింప, వారలను శిక్షింపఁ, బ్రతాపరుద్రుఁడు తనసైన్యాధిపతులలో గజసాహిణి గుండయనాయనిం గారిని, గజసాహిణి మాచానాయనింగారిని బంపించెను. వీరలు త్రిపురాంతకాంబదేవులను జయించి సామ్రాజ్యాధికారమును దిరుగ నెలకొల్పి స్వామిద్రోహరగండ, స్వామివాచకరగండ, ఇమ్మడినిశ్శంకవీర, పరమమాహేశ్వర, సమయచక్రవర్తి, కలియుగవీరభద్ర, కీర్తిసముద్ర, జములికభోగలింగ, మొదలుగా గల బిరుదముల గొన్నింటిని బడసిరి. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సకలసేనాధిపతి మహారాయపట్టసాహిణి సోమయనాయనింగారిని గండికోటసీమకుఁ బరిపాలకునిగ నియమించెను. ఇందులకు నిదర్శనములు త్రిపురాంతకాంబదేవులు తమగురువు పుష్పగిరిమఠాధిపతి యైన అఘోరశివాచార్యులు మొదలగువారికిఁ జేసిన దానశాసనములు క్రీ. శ. ౧౩౦౮ గవ సంవత్సరము వఱకుఁ గానంబడుచున్నవి. తరువాత మహారాయపట్టసాహిణి సోమయనాయనింగారు పరిపాలించుచున్నందులకు వారికాలమున నాగరాజు అయ్యపరాజు నాయకులు బయ్యన, చిన్నయ అనువారలు కులాధికారులుగ నుండి మార్గకుల్ల్యములను సైన్యము చుండ యామునిమునుండి తలకంచిదేవికి అఖండదీపారాధనార్థమై వెల ౧-౮ ౭ రూకలు ధారాపూర్వకముగ దత్తము గావించి

శా. శ. ౧౨౩౧ (క్రీ. శ. ౧౩౦౯) సౌమ్యసంవత్సర ఫాల్గున శు ౭ గురువారమున తలకంచిదేవి గర్భాలయమునకు నుత్తరభాగమున శిలాశాసనము వ్రాయించి రని జమ్ములమడుగు స్థానికచరిత్రమువలనఁ దెలియుచున్నది.

శైవమత ప్రాబల్యము—జైనమతనిర్మూలనము.

తనమాతామహితండ్రి యగు గణపతిదేవచక్రవర్తివలెనే ప్రతాపరుద్రుఁడు శైవమతాభినిరతి గలవాఁ డగుటం జేసి శైవమఠగురువు లనేకు లాంధ్రదేశమునకు రాఁదొడంగిరి. శైవమఠములు పెక్కులు గలవు. వానిలో శ్రీశైలము, పుష్పగిరి, కోసఁగి, కోటిఫలిమఠములు ప్రధానములు. ఆంధ్రదేశంబున దక్షారామము త్రిపురాంతకము మొదలగు శైవక్షేత్రము లయిన పుణ్యక్షేత్రము లనేకము లున్నను శ్రీశైలము పురాతనకాలమునుండి ప్రధానక్షేత్రముగా నుండెను. జన్మమెత్తినందున కొక్కసారి యైనను శ్రీశైల మల్లికార్జునదేవుని సందర్శింపకున్న ముక్తి కలుగనేర దని యాకాలపు శైవుల విశ్వాసమై యుండెను. మండలేశ్వరు లయిన మహారాజులకు సామంతనృపతులకు, గురువు లారాధ్యబ్రాహ్మణులును శివయోగు లయిన బ్రహ్మచారులును; మంత్రులు లింగధారు లయిన నియోగిబ్రాహ్మణులు; మహావీరు లయిన సేనాధిపతులు మొదలగువారికి గురువులు జంగమదేవరలు. ఈవీరశైవులకు వీరశాక్తేయము నందుఁ గూడ నభిరతి మెండుగ నుండెను. ఇంక మైలారు వీరభటులం గూర్చి చెప్పనేల? వీరశైవభక్త్యావేశపరవశులై యున్నప్పుడు శివుఁడు ప్రమథగణంబులతోఁ గూడ తమతో నృత్యము సలుపు చుండె నని భావించి భయంకరకృత్యములను చేయుటకు వెనుదీయకుండిరి. ఏకశిలానగరవీధులలో విహరించుచు మైలారదేవుని యుత్సవము నాఁడు మైలారువీరభటులు చేయు వీరకృత్యములను జూచి వర్ణించినవిధమును వల్లభామాత్యుఁడు తన క్రీడాభిరామములో నీ క్రిందిపద్యములలోఁ జూపుచున్నాఁడు.

పదుమూడవ ప్రకరణము.

"సీ. అనఘవనమందు పెట్టిన చంద్రమునలెలఁ
శౌర్యంబు గుండాలు చొచ్చువారు
కరవాడి యలుగుల కనరుపాతరలలో
నెట్టిచేతులు గోసి యూఁతుకువారు
గాలంపు గొంకిఁ గంఠాళచర్మము గ్రుచ్చి
యురువడి నుయ్యాల లూగువారు
కటక యొగ్గాళంపు గండకత్తెర పట్టి
మిసెమింటులను గాక మ్రింగువారు
గీ. పందులను నాగసంబులు సలుపువారు
యిడెదుగుడిచేత నాగిను లిచ్చువారు
సాహసము మూర్తి గైకొన్న సరణివారు
ధీరహృదయులు పైలారు వీరభటులు."

గీ. పరపైలారు దేవరవీరభటులు
గొంతి యూడించుచున్నారు గొరగపడుచు
నాకుచున్నది చూడు మద్భుతనయము
తాను వెట్టికనీ లంక గాని లేదు.

చ. వెనుకకు మొగ్గ వ్రాలి కడు విన్నను వొప్పఁగఁ దొట్టి నీళ్లలో
మునిఁగి తిదంట్రస్థ యుగ ముంగర ముక్కున గ్రుచ్చికొంచు తే
చెను రసనా ప్రవాళమున శూలము గ్రుచ్చెను నల్లపూసనే
రనుపరుంల నిప్పుడు చుకాయము వట్టివి యిట్లు నేర్చె నూ."

శైవమతావలంబకులును స్మార్తమతావలంబకు లయిన బ్రాహ్మణులును గాక తక్కిన యితర వర్ణములవారిలో మూడింట రెండుపాళ్లు శైవులుగ నొక పాలు వైష్ణవులుగ నుండిరి. వారిలో వీరశైవులు రాజ్యాధికార ప్రాబల్యము గలవా రగుటచేత బ్రాహ్మణులు వారితోడ మైత్రి గలిగి యుండవలసినవా

రైరి. అందువలన వీర లుభయులకు జైనపండితులు శత్రువులుగ నుండిరి. మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలము మొదలుకొని కాకతీయాంధ్ర చక్రవర్తులు జైన మతాచార్యులపట్ల నిరాదరమును శైవులపట్ల ప్రేమను జూపుచుండిరి. జైన మతమునం దాదరము తగ్గినతోడనే జైనమతావలంబకులగు జైనసామాన్యజనులు శైవమత మవలంబింపఁగా జైనమతాచార్యు లనేకులు త్రిలింగదేశమును విడిచి పెట్టి కర్ణాటమహారాష్ట్ర దేశములకు వలసపోయిరి. ఇంకను మరికొందఱు జైనమతాచార్యులు ధాన్యకటకము (ధరణికోట) ఏకశిలానగరము మొదలగు ప్రదేశముల నివసించియుండఁగా వారలకును బ్రాహ్మణులకును మతవివాద ములును శాస్త్రచర్చలును జరుగుచు వచ్చెను. ఆవివాదములను గూర్చినగాథ లనేకములు గలవు గాని యవి యంతగా విశ్వాసార్హములుగా గన్పట్టవు. అయినను బ్రాహ్మణు లనేక మాయోపాయములను గల్పించి ప్రతాపరుద్రుని తమ కనుకూలునిగఁ జేసికొని జైనమతాచార్యుల బాధించుచు వచ్చి రని జైనులు చెప్పెడిగాథలవలనఁ దెలియుచున్నది. అందువలన జైనమతము త్రిలింగదేశమున నాశన మైనది. మహావిద్వాంసు లయిన జైనమతాచార్యు లనేకులు వైష్ణవమతాచార్యు లయినట్లుగాఁ గన్పట్టుచున్నది.

జైనులు బ్రాహ్మణులను శపించుట.

మంత్రవాదులసాహాయ్యముతో మాయోపాయములు గల్పించి తమ్ము జయించినందులకుఁ గనలుచు దుఃఖమును భరింపఁ జాలక రోషమును జెంది జైనమతాచార్యులు బ్రాహ్మణుల నివిధముగా శపించిరఁట.

ఈ ప్రతాపరుద్రుఁడు బ్రాహ్మణులు గావించిన మాయాకల్పితప్రపంచము నెఱుంగఁ జాలక మూర్ఖుఁడై మనకంటె బ్రాహ్మణులు మంత్రశక్తి గలవారనియు నధికు లనియు విశ్వసించి బ్రాహ్మణప్రేరితుఁడై జైనుల మైన మనయొక్క గ్రంథములను దగ్ధము గావించి మనమఠములు మాన్యము లాక్రమించుకొని మనశత్రువులకు ధారవోయుచుండెను; ఇంక మనము బ్రదికి యుండినను జచ్చినవారితో

ప్రమాణులము గదా; మనము నేఁటిదినము జీవించియున్నను రేపటిదినము మరణము నొందవలసినవారము; మన మందఱము నొక్కసారిగఁ బ్రాణములం దర్పింతము; ఓ బ్రాహ్మణులారా! మీరు మా గ్రంథములతోఁ బాటు దగ్ధము చేయక నిలుపుకొన్న మా యమరకోశము దక్క తక్కిన మీ వేదశాస్త్ర గ్రంథములు తొంటిప్రఖ్యాతిని విడిచి నిరుపయోగములై పోవును గాక! మాభూములలో నెవ్వరు నివసింతురో వారలకు జయము కలుగకుండును గాక! అన్యాయముగా బ్రాహ్మణులను గెలిపించుటకై మాయతంత్రమును గావించిన మంత్రవాదులును వారిసంతతివారును బిచ్చగాండ్రై తిరిపెమెత్తుకొని బ్రదుకుదురు గాక! (వీరు విప్రవినోదు లనంబడువారు.) చక్రవర్తి సరియైన విమర్శ చేసి సత్యమును గ్రహింపఁజాలక బ్రాహ్మణులు కల్పించిన మాయలోఁ జిక్కుకొని వారల కనుకూలుఁడై మానాశనమునకుఁ గారకుఁ డయ్యెను గావున నీతఁడు కొన్నికాలములోనే పరరాష్ట్రాధిపతిచేతఁ జెఱఁగొనఁబడు గాక! అంతటితో నితనిసామ్రాజ్యము భగ్న మగును గాక!

అని శపించి యనేకులు ప్రాణత్యాగము చేసికొని రఁట! ప్రాణత్యాగము చేయ నొల్లని మఱికొందఱ లనేకులు విష్ణుభక్తిపరాయణులై వైష్ణవాచార్యులైరి. తరువాత వీరలు ప్రతాపరుద్రునకు గర్భశత్రువులుగ నుండి యుత్కలరాజులతోఁ గుట్రలు గావించి ఢిల్లీచక్రవర్తు లగు తురుష్కులను దాడి వెడలి వచ్చునట్లుగఁ జేసి కాకతీయాంధ్రసామ్రాజ్యమును భగ్నముఁ జేయుకార్యమునం దోడ్పడిన వారైరి. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యెంతటిసమర్థుడైనను జైనులకుఁ గావించిన యపకృతివలనఁ దాను శత్రువులచేఁ జిక్కు పరిభవము నొందుటయు సామ్రాజ్యమును గోలుపోవుటయు సంభవించెను. ఇంతెగాక లంకకుఁ జేరువనే తనరాజ్యములో మిత్త్రరూపమున నున్న యీ జైనశాత్రవులే పరరాష్ట్రాధిపతు లయిన తురుష్కులకు రాజ్యమర్మములను దెలిపి యీదేశమునకు రాజ్యమునకు మహాపకారమును గావించిరి. ప్రతాప

ద్ర ద్రుఁడు తన పరిపాలనములోఁ గావించిన యీమహోపకారము యిన్నూటు సంవత్సరములనుండి వర్ధిల్లిన సామ్రాజ్యమున కొకనిరోధకలి విశాలము గలి గించినది.

ఏకశిలానగరములోని ప్రసిద్ధదేవాలయములు.

ఏకశిలానగరములో నున్న ప్రసిద్ధదేవాలయములను క్రీడాభిరామ మను గ్రంథమున వల్లభామాత్యకవి యీ క్రింది సీసపద్యములోఁ జక్కఁగాఁ బేర్కొని యున్నాఁడు.

"సీ. అదె భైరవస్థాన మట మీఁద నల్ల దె
చమడేశ్వరి మహాశక్తి నగరు
వీరభద్రేశ్వరాగారమంటప మదె
యదె బౌద్ధదేవు విహారభూమి
అదె ముద్దరా లక్ష్మసానమ్మ నివాసంబు
నల్లదె కొమరుసామయ్యనగరు
అదె పాండవుల గుడి యట దక్షిణంబున
గద్దెరుఁ డుండు తుర్కల మసీదు
గీ. కొంతదవ్వుల నదె మహాగోపురముల
పైఁడికుండలు రవిదీప్తిఁ బ్రజ్వలించి
కాన నయ్యెను మేరుశృంగములఁ బోలెఁ
గేళవ శ్రీస్వయంభూనికేతనములు."

క్రీడాభిరామమును రచించిన కవి ప్రతాపరుద్రుని యనంతరకాలమున నున్నవాఁడు గావునఁ దనకాలమున నున్న తురక్కల మసీదు గూడ నిందుఁ బేర్కొనినాఁడు గాని ప్రతాపరుద్రుని యనంతరము తురక లేకశిలానగర మున నివసించినవా రగుటచేత నయ్యది ప్రతాపరుద్రునికాలమున లే దని తెలిసికొనవలయును. పైని చెప్పినవానిలో కేశవాలయమును స్వయంభూ

దేవాలయమును మిక్కిలి గొప్పవైనటులఁ గానంబడుచున్నవి. శివుని యవతారముగాఁ బరిగణింపఁబడెను భైరవునియొక్క పూజ లాకాలమున బాహాటముగా జరుగుచుండెను. భైరవుని యాకృతి వీరభయానకరసముల నుట్టిపడఁ జేయుచుండెను.

భైరవార్చనము.

ఈకాలమున భైరవార్చనము శ్రేష్ఠమైనదిగా నెంచఁబడక పోయినను ఆకాలమున నధికవిశ్వాసముతో భైరవారాధనము సలుపఁబడుచుండెను. అప్పటి భైరవార్చనమునకన్న నంతకుఁ బూర్వ ముండిన భైరవార్చనము దుర్నీతిలోఁ గూడుకొని యుండెను. అయిన నీమతము బ్రాహ్మణాద్యగ్ర వర్ణముల వారిలో నంతగా వ్యాపించియుండలేదు. భక్తులు భక్తిపారవశ్యముచేత ప్రాణము లర్పించుకొని ముక్తిఁ బొందుటయు నప్పటప్పట కలుగుచుండెను. గోవిందమంచనశర్మ భైరవాలయంబును బొడఁగని నమస్కరించి భైరవుని నిక్రిందివిధముగా సంబోధించినట్లు క్రీడాభిరామమునఁ జెప్పఁబడియెను.

"మ. అటు గోత్రాహితు గోడ నెత్తు పటుబాహాదండ యొక్కొక్క మా
టు మహాకంపము నొందఁ జేయఁ దొలుకాడుం బార్ధి వేలాలత
ట్కుటుమంబై వలయాకవిశ్వవసుధా యుద్యన్నిశాస్వ యుత్తర
త్రిమహిత్రు యుల్లలదంబు మగ్నధుళర్యు ధీరా మహాభైరవా.

మైలారదేవుఁడు

బ్రాహ్మణేతరజాతులలో భైరవార్చనముతో పాటు మైలారుదేవుని పూజ కూడ ముఖ్యమైనదిగఁ బరిగణింపఁ బడుచుండెను. ఏకశిలానగరమున మైలారుదేవుని యుత్సవములు మహావైభవముతో జరుగుచుండినవి. ఆకాలమునందలి కవివర్యులచే నామైలారుదేవుఁ డేవిధముగాఁ బ్రశంసింపఁ బడుచుండెనో క్రీడాభిరామములోని యీక్రింది పద్యమువలన బోధపడఁగలదు.

"సీ. శనివారసిద్ధి సజ్జనపారిజాతంబు
వరవాత యాదిత్యవారభోగి
మాధవీరమణుండు మాయావినోదుండు
మాళవీప్రియభర్త మహితయశుఁడు
పల్లింబనాయకుం డెల్లవేల్పులరాజు
కనకపేఁటల వేడ్క కాంచు భర్త
కత్రశాలాస్వామి కరుణాపయోరాశి
పుణ్యకర్తనుఁ డైన ప్రోలియయ్య

తే. గీ. మంచు కంచాల గొలుసంగ మాయచేష్టఁ
బట్టి కట్టంగ నేర్చిన బాసవల్లి
భైరవుని తోడి జోడు మైలారుదేవు
డోరుగంటినివాసి మే లొసఁగు గాఁక."

ఇట్లు భైరవుఁడు మొదలగు దేవతల మహోత్సవములు గాక ఏకశిలానగరమున నాంధ్రదేశమునను జరుగు దేవతామహోత్సవములలో ఏకవీరామహాదేవియొక్క మహోత్సవము మిక్కిలి ప్రశంసనీయమైనది. జమదగ్ని మహాముని భార్యయు పరశురాముని తల్లియు నగు రేణుకాదేవియు ఏకవీరామహాదేవి యను పేర నాంధ్రులచేఁ గొలువఁబడుచుండెను. ఏకవీరామహాదేవి యాదిశక్తియొక్క యపరావతార మని యాకాలమున భక్త్యావేశముతో సమస్తజనులచే నారాధింపఁబడుచుండెను. ఉత్సవదినములలో ఏకవీరామహాదేవి యెదుట బవనీలు పరశురామునికథలు పాడుచుండిరి.

వీరపురుషారాధనము.

మఱియు నాకాలమున వీరపురుషుల నారాధించు నాచారము గలదు. యుద్ధములయందు మహాశూరులై పోరాడి ప్రాణములం గోల్పోయినవారిని

జనసామాన్యము వీరు లను పేరితో గుళ్లు కట్టి యారాధించుచుండెను. ఇట్లారాధింపఁబడు వీరపురుషులయొక్క విగ్రహము లాంధ్రదేశమునం దంతటను గలవు. అందును ముఖ్యముగా పల్నాటివీరుల యాలయము లాయేకశిలానగరమునందు ప్రసిద్ధములై యుండెను. అప్పటికే పల్నాటివీరుల చరిత్రము ద్విపదప్రబంధముగ రచింపఁబడి దేశమునం దంతటఁ బఠింపఁబడుచుండెను. ఈ ప్రబంధమును పాడునపుడు వీరపురుషుల శౌర్యప్రతాపములం బ్రకటించు నభినయాదికృత్యము లీక్రిందివిధముగా క్రీడాభిరామమున నభివర్ణింపఁబడియెను.

“ మ. ధృతతాళంబున వీరగుంభితకథం దుంధుంకిటాత్కారసం
గతి వాయింపుచు సాంతరాళికయతి గ్రామాభిరామంబుగా
నతిగూఢం ద్విపద ప్రబంధమున వీరానీకముం బాడె నో
కృతి ప్రత్యేకముగాఁ గుమారకులు ఫీట్కారంబునం దూలఁగన్.

సీ. గర్జించి యరచి జంఘాకాండయుగళంబు
వీరసంబెంబు గోలఁ జేయు నొకఁడు
ఆవేశపాదవిన్యాసు మొప్పఁగ వ్రాలి
కుంతాభినయముఁ గైకొను నొకండు
బిగువుఁ గన్నుల నుబ్బు బెదరు చూపులతోడ
ఫీట్కార మొనరంగఁ బెలుచ నొకఁడు
పటుభుజాస్తంభ పరిపాటి ఘనతయిల్ల
ధరణి యాస్ఫాలించి దాఁటు నొకఁడు

తే. ఉద్ది ప్రకటింప నొక్కరుఁ డొత్తిపాడు
బయల గుఱ్ఱంబు ధంజళిఁ బఱపు నొకఁడు
కుసుము దాటించు మరు పెద్దగొలువులోనఁ
బడతి పల్నాటివీరులఁ బాడు నపుడు.”

మఱియు నామహాకవి వారు ధరించుచున్న యాలంకారములలోఁ గూడ వీరకుమారకోటి నిట్లభివర్ణించియున్నాఁడు.

"ఉ. పచ్చని పెండెగందమును బాలము సేసయుఁ జెల్వుపూవులం
గ్రుచ్చిన కంఠమాల్యములు గుప్పఁగ నల్లిన వేణిబంధముల్
కచ్చుల వీరసంబెటయుఁ గ్రొత్తమణుంగగు కాసెపుట్టముల్
బచ్చలు చెక్కు-నట్టిరవణంబులు వీరకుమారకోటికిన్."

ఘటికాయంత్రము, ప్రూటకగాల్గి.

కాకతీయ ప్రతాపరుద్రుఁడు పరిపాలనము చేయునప్పుడు కాలపరిమాణముం దెలుపునట్టి ఘటికాయంత్రములు గలవనియు వానిం బట్టి గంటలు కొట్టఁబడుచుండు ననియు క్రీడాభిరామములోఁ గల యీక్రిందిపద్యమువలన దెలియుచున్నది.

"మ. ఉడువీథిన్ శిఖరావలంబి యగు నంధ్రోర్వీశు మేసాలపై
గడియారంబున మ్రోసె రెండెనిమిదుల్ ఘంటాఘణాత్కారముల్
సడలెన్ భానుఁడు పశ్చిమంబునకు వైశ్యా ఘూఁటకూటించిరన్
గుడువం బోదము లెక్కఁ యిచ్చి కడుకా కోస్నార మిప్పుట్టునన్."

అని మంచనగోవిందశర్మ యను బ్రాహ్మణుఁడు ఛ్నటిలికాఁడగు కోమటి చెట్టిభసెట్టితోఁ బలికినట్లు వ్రాయఁబడియుండుటం జేసి యాకాలమునం గూడ కాలపరిమాణముం దెలిపెడు గడియారములు గలవని తెల్లమగుచున్నది గాని యాగడియారములు ఇప్పటి గడియారములవంటివి గాక మఱియొక విధ మైనవిగా మనము గ్రహింపవలయును. అప్పుడు గడియలను బట్టి గంటలు కొట్టఁబడుచుండెను. అట్లగుటచేతనే యాంధ్రోర్వీశు మేసాల రెండెనిమిదులు (౧౬) మ్రోగెనని చెప్పఁబడియెను. ఈకాలమునందలి నగరములలో బలెనే యాకాలమునందును సాయంకాలభోజనము పెట్టునట్టి

పూఁటకూళ్లయిండ్లు గలవని కూడ పైపద్యమువలన బోధపడుచున్నది. ఆకాలమున నొకపూఁటకూళవు వడ్డించు భోజనపదార్థములను గూడ కవి యీవిధముగా వర్ణించియున్నాఁడు.

"ఉ. కప్పురభోగివంటకము కమ్మని గోధుమపిండివంటయున్
గుప్పెడు పంచదారయును గ్రొత్తగఁ గాఁచిన యాలనే పెస
రప్పును గమ్మనల్లనఁటిపండ్లును నాలుగు నైదు వంజాలున్
లుప్పలతోడఁ గ్రొంబెరుగు లక్ష్మణ యొజ్జల యింటిరూకకున్."

పూఁటకూళ్లు పెట్టు నిప్పటియిండ్లవలెనే యాకాలమునాఁటి పూఁటకూటి యిండ్లును దుర్వ్యసనులకుఁ బట్టుకొమ్మలై యుండెననియే కవి చెప్పియున్నాఁడు.

"గీ. సంధివిగ్రహగోష్ఠాది సంఘములకు
బంధకీజారులకు దాయబారి యగుచు
పట్టణంబున నిశ్శంకఁ బగలు రేయి
పూఁటకూటింట వర్తించుఁ బుష్పకరుఁడు."

మాచల్దేవి వారాంగన.

అగ్నిసాక్షిముగా వివాహముఁజేసికొన్న దేవులుగాక పూర్వరాజులు భోగకాంతల నుంపుడుకత్తెలనుగాఁ బెట్టుకొనెడు నాచార మానాఁడు గలదు. ఆయాచారమును ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి కూడ నవలంబించి యుండెను. అతని యుంపుడుకత్తెలలో మాచల్దేవి యను వారాంగన విశేషప్రసిద్ధి కలది. ఈమె మందిరమును గాంచి యాశ్చర్యమందుచు మంచన గోవిందశర్మ ప్రక్కనున్న వారిని ప్రశ్నించినప్పుడు వారు ఏకకంఠవిధముగాఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చిరని క్రీడాభిరామమునఁ జెప్పంబడినది.

"శా. ద్వీపాంతంబున నుండి వచ్చితివె భూదేవా, ప్రశాంతిం మహా
పాపం, సర్వజగత్ప్రసిద్ధ మనునో బాణాసనామ్నాయ వి

ద్యోపాధ్యాయి ప్రతాపరుద్రధరణీశోపాత్త గోష్ఠీ ప్రతి
ష్ఠాపారీణ తెలుంగ వయ్యేదవు మాచల్దేవి వారాంగనన్.

ఆకాలమునం దరువాతికాలమునను మాచల్దేవిచరితమును గూర్చి నాటక మాడుచుండి రని యాగ్రంథమునందే తెలుపఁబడినది. మఱియు విలుకాఁడగు నా గోవిందశర్మ మాచల్దేవిని

"గీ. కల్ల చెప్పము విను నీకుఁ గలప్రసిద్ధి
ఢిల్లి సురతాణికిని లేదు పల్లవోష్ఠి
యాదిలక్ష్మికి నీవను భేద మేమి
యుదధి జనియింపకుండుట యొకటి దక్క."

అని యామెను శ్లాఘించినట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

పదునాలుగవ ప్రకరణము.

శ్రీవీర ప్రతాపరుద్ర దేవచక్రవర్తి పాలనము.

మహమ్మదీయుల దండయాత్ర.

ప్రతాపరుద్రునకు సమకాలికుఁడైన రామచంద్రదేవుఁడు దేవగిరిరాజధానిగ మహారాష్ట్ర కుంతల దేశములను బరిపాలనము సేయుచుండెను. దక్షిణ దేశమును బరిపాలనము సేయుచుండిన స్వతంత్రరాజులలో ప్రతాపరుద్రునకుఁ దరువాత నితఁడు మిక్కిలి బలాఢ్యుఁ డని చెప్పఁదగినవాఁడుగ నుండెను. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౭౧ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౦౯ దవ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసెను. ఈయాదవరాజునకును ప్రతాపరుద్రునకును మనస్పర్థలు గలిగియుండియు నుభయులు బలాఢ్యు లగుటచేత నొండొరులను జయించుకొను ప్రయత్నమును విడిచి మౌనము వహించి మిన్నకుండిరి. ఇట్లుండ, నుత్తరహిందూస్థానమున ననేకము లైనమార్పులు రాజ్యాంగమున జరుగుచుండెను. అదివఱకు నూఱువత్సరముల క్రిందట ఢిల్లీసామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేయుచుండిరి. రాజపుత్రు లనేకులు బహుసంవత్సరములు మహమ్మదీయులతోఁ బోరాడి పోయినవారు పోఁగా హతశేషు లయినవారు పర్వతప్రాంతభూములకు గొడారులకుఁ బోయి వేర్వేఱు సంస్థానములను స్థాపించి మహమ్మదీయులకు వశ్యులు గాక పౌరుషపరాక్రమములు చూపు

చుండిరి. అయినను మహమ్మదీయులలో నొకవంశమునకు బిమ్మట మఱియొక వంశమువారు రాజ్యమునకు వచ్చి క్రూరములైనదండోపాయములచే సాధువులయిన హిందూప్రజల హింసించుచు ఢిల్లీనగరమునఁ బరిపాలనము సేయుచు సామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁ బ్రయత్నించుచుండిరి. బలవంతులయిన యిట్టి శాత్రవులను గూర్చి యించుకయుఁ దలపోయక శాస్త్రవ్యాసంగములతోడను విద్వత్పండితగోష్ఠులతోడను కాలమును వెళ్లఁబుచ్చుచు రామదేవుఁడు స్వరాజ్యసంరక్షణమునం దేమఱి యుండెను. ఈతని రాజ్యమునకు దిగువను ప్రతాపరుద్రునిరాజ్య ముండుటచేత నీతఁడును ఉత్తరహిందూస్థానమునందు జరుగుచున్న చర్యలను పరికింపక మౌనధారణము వహించి తన్నుఁ గట్టిగాఁ [illegible] తానే తెచ్చుకొన్నవాఁ డయ్యెను. మహమ్మదీయులవలన తనకు నపకృతి కలుగునన్నతలంపు లేనివాఁ డగుటచేత సరిహద్దున నుండు దుర్గములను బలపఱచుకొనుటకుఁ బ్రయత్నింపక రాజధానిదుర్గమును మాత్రము బలపఱుచుకొని యుండెను. అధికప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన విదు లయిన సేనానాయకు లనేకు లీతనిరాజ్యమునం దుండిరి. అప్పుడు జలాలుద్దీను ఖిల్జివంశస్థుఁడు ఢిల్లీసింహాసన మాక్రమించుకొని పరిపాలనము సేయుచుండెను. ఈతఁడు వృద్ధుఁ డగుటవలన రక్తమును బ్రసరింపఁ జేయుటయందు వాంఛలేనివాఁడుగ నుండెను. అయినను నిరక్షరకుక్షియు, క్రూరుఁడు నైన యీతని సోదరపుత్త్రుఁడు అల్లాఉద్దీను సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు బుందేలుఖండు (Bundelkhand) మాళవదేశములపై దండయాత్ర వెడలి వానిని జయించి యింకను మహాయుద్ధములను జేయ నభిలాష గలిగియుండెను.

అల్లాఉద్దీను దక్కను దండయాత్ర.

ఇతఁ డెనుబదివేల యాశ్వికసైన్యముతో గంగాతీరమునందలి కరాయను ప్రదేశమునుండి బయలుదేఱి విదర్భదేశము మీఁదుగా వచ్చి యాకస్మికముగా దేవగిరిని సమీపించెను. అప్పుడు రామదేవుని సైన్యము రాజధాని

నగరమున బహుస్వల్పసంఖ్య కలదిగ నుండెను. సైన్యమును సమకూర్చుకొని యెదుర్కొనుటకు తగిన నవకాశము చిక్క దయ్యెను. మఱికొంద ఱతఁడు రాజధానీనగరమున లేఁ డని చెప్పెదరు. ఏది నిజ మైనను అల్లా ఉద్దీను దండెత్తి వచ్చె నన్నమాట విన్నతోడనే యొక్కెకో నాలుగు వేలసైన్యమును పోగు చేసికొని మహమ్మదీయసైన్యాధిపతికిని దేవగిరి దుర్గమునకును నడుమ నిలిచి శత్రువుల నడ్డగింప బ్రయత్నించెను గాని విశేషకాల మెదుర్కొని పోరాడుటవలనఁ బ్రమాదము గల దని యెంచి యిప్పటికి భోజనపదార్థములచే దుర్గము నింపఁబడియె నని తెలిసికొన్నవాఁ డగుటవలన వెంటనే వెనుకకు మరలి దేవగిరిదుర్గములోఁ బ్రవేశించెను. అంతట మహమ్మదీయులు పట్టణము నంతను దోఁచుకొని కోటను ముట్టడించిరి. ఇంతియ గాక అల్లా ఉద్దీను చక్రవర్తిసైన్య మింకను వెనుకనే యున్న దనియు, ఈ వచ్చిన సైన్యము దానిలో నొకభాగ మనియు వదంతి కలుగఁజేసెను. రామదేవుఁడు మూర్ఖముగా నెదుర్కొనుటవలన లేశమాత్రమును బ్రయోజనము లే దని యూహించి సంధికై ప్రయత్నము చేసెను. అల్లాఉద్దీను తనసైన్యముయొక్క బలహీనతను దాను బాగుగా నెఱింగినవాఁడు గావున విశేషముగా సువర్ణము తీసుకొనినయెడ ముట్టడిని విడిచిపెట్టి పోదు నని తెలియఁజేసెను. ఇంతలో రామచంద్రదేవుని కొడుకు శంకరదేవుఁడు కొంతసైన్యమును గూర్చుకొని తండ్రికి సహాయకుఁడుగా వచ్చుచుండెను. దానిం గనిపట్టి వేయిసైనికుల దుర్గమునకడ నుంచి అల్లాఉద్దీను తక్కినసైన్యముతో శంకరదేవుని నెదుర్కొనియెను గాని హిందువులసంఖ్య యధికముగా నుండుటచేత మహమ్మదీయులు నిలువ లేక వెనుకకు మరలుచుండిరి. ఇంతలో కోటను ముట్టడించి యున్న సైనికులు వచ్చి కలసికొనిరి. ఈసైన్యమును జూచి హిందువులు ఢిల్లీనగరము నుండి క్రొత్తగ సైన్యము వచ్చిన దని భయపడి పలాయను లైరి. రామచంద్రదేవుఁడు సంధి చేసికొనఁగోరఁగా మహమ్మదీయసేనాపతి యెక్కువధనమును

గోరెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు మొదలగు హిందూరాజులు పంపిన సైన్యములు దేవగిరికి వచ్చుచుండెను కాని యింతలో నదివరకు కోటలోఁ ద్రోయఁబడిన బస్తాలు ధాన్యపుబస్తాలు గాక ఉప్పుబస్తా లని తెలిసికొనఁబడియెను. భోజన పదార్థములు గూడ చాలకయుండెను. ఈ హేతువుచేత రామదేవుఁడు సంధి చేసికొనుట తప్ప దయ్యెను. అప్పుడు ౬౦౦ మణుగుల ముత్యములను వేయి వెండినాణెములును రెండువిలువగల నగలును ౪౦౦౦ పట్టుపీతాంబరములును బహుమానముగ నిచ్చుటయే గాక కొంతదేశము నొసంగి ప్రతిసంవత్సరము కప్పము చెల్లింపుటకు నొడంబడినందున నా మహమ్మదీయసేనాపతి ముట్టడి విడిచిపెట్టి ఢిల్లీనగరమునకు మరలి పోయెను.

అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి యగుట.

అల్లాఉద్దీను ఢిల్లీకి మరలిపోయిన తరువాత వృద్ధుడై డెబ్బదియేండ్లు వయస్సు నిండిన పెద్దతండ్రిని జంపించి క్రీ. శ. ౧౨౯౬ వ సంవత్సరములో సింహాసన మెక్కెను. ముల్తానునకు సైన్యమును బంపి జలాలుద్దీనుకొడుకులను జయించెను. సింధుదేశమునుండి మంగోలియాజాతివారిని దఱుమఁగొట్టెను. అధికసైన్యములను బంపి సురాష్ట్రము లేక గూర్జరమును స్వాధీనముఁ జేసికొనియెను. ఇచ్చటనే మలిక్ కాపూర్ అనువానిని దాసునిగఁ బట్టుకొని పోయెను. ఇతఁడే తరువాత అల్లాఉద్దీను సైన్యమున కధ్యక్షుఁడై ప్రసిద్ధుఁడయ్యెను. మంగోలియాజాతివారు రెండవసారి దాడివెడలివచ్చి ఢిల్లీనగరమును ముట్టడింపఁగా వారలతో ఘోరయుద్ధము చేసి వారిని పాఱఁద్రోలెను. ఈవిజయముతో నుప్పొంగినవాఁడై భరతఖండమున నొకమతము నొకసామ్రాజ్యము నెలకొలుపవలయు నని యూహించెను గాని హిందూదేశమున మతము లొకటి ప్రబలములుగఁ జేసికొనుట ధారుణీశ్వరుల కసాధ్యకర మని తెలిసికొని యీ మతస్థాపన మను దానిని విడిచిపెట్టెను. మంగోలియాజాతివారలవలన నింక నపాయము లే దని తెలిసికొన్న తరువాత తనదృష్టిని దక్షిణహిందూస్థానము

పై బురుసమునc బంపెను. అల్లాఉద్దీను విద్యావిహీనుండును క్రూరుడును విషయాసక్తుడును నైనను మంచిసమర్థుడు గనుక నేర్పరు లయిన చారులను బంపి త్రిలింగదేశము నేలుచున్న ప్రతాపరుద్రుని రాజ్యాంగబలముయొక్క శక్తిని రాజ్యతంత్రరహస్యములను దెలిసికొని త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యమును ఢిల్లీ సామ్రాజ్యమును గలుపుకొనవలయు నని సంకల్పించెను. ఇట్టి సంకల్పమును నెఱవేర్పcగల సమర్థుడు తన కడ నున్న ఖానిసవాc డగు మలిక్ కాఫూర్ కన్న మఱి యొక్కcడు లేడని యాతని సైన్యాధ్యక్షుని గావించి త్రిలింగ సామ్రాజ్యమును జయింపc బంపి రాజపుత్రసింహమును చిత్తోడ్ గడమున కధిపతియు నగు భీమసింహుని రాణి పద్మిని నపహరింపc గోరి తమకంబుతోc దాను చిత్తోడ్ గడముపై దండెత్తి పోయెను.

మలిక్ కాఫూరు ప్రథమదండయాత్ర.

ఖానిసవాcడయ్యును మలిక్ కాఫూర్ ధైర్యసాహసాది గుణవిశేషంబులచే మహోన్నతస్థితి వహించుచుండి ఢిల్లీచక్రవర్తి యనుగ్రహమునకుc బాత్రుcడై సైన్యాధ్యక్షపదవిని వహించి ప్రచండశాసనుcడై యాసేతు హిమాలయ మేకచ్ఛత్రాధిపత్యముగా రాజ్య మేలవలయు నని యువ్విళ్లూరుచున్న వాc డగుటచేత పదివేలగుఱ్ఱపుదళముతోడను నలువదివేల పదాతివర్గముతోడను త్రిలింగదేశముపై దండెత్తి వచ్చెను. ఇయ్యది క్రీ. శ. ౧౩౦౯ వ సంవత్సరాంతమున జరిగెను. క్రీ. శ. ౧౩౦౮ వ సంవత్సరమున జయింపcబడినది మొదలుకొని దేవగిరి నేలు రామచంద్రదేవుcడు ఢిల్లీచక్రవర్తితో మైత్రి గలిగియుండెను గావునc దురుష్కసైన్యము లాతని రాజ్యమున నే విధమైన నష్టమును గలిగింపకుండ రామదేవుcడు తురుష్కసైన్యములకుc దోడ్పడియెను. మహమ్మదీయులు తనదేశముపై దండెత్తి వచ్చుచున్నారను భయంకరమైన వార్తావాక్యములవలన విని ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి భయకంపితుcడు గాక మంత్రిసామంతవర్గముతోడ నాలోచించి యాశాత్రవ

సైన్యము నెదుర్కొనుటకై తనసైన్యమును బంపెను. ఈ సైన్యమునకంతకును ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సోదరుఁడగు అన్నమదేవుఁ డధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. అశ్వసైన్యమున కధిపతి యైన మాచయసాహిణియు గజసాహిణి మేచయ నాయఁడు నీతనికిఁ దోడుగా నుండిరి. ఇంకను కమ్మనాయకులు వెలమనాయకులు వెక్కండ్ర సాహాయ్యముతో అన్నమదేవుఁడు మలిక్ కాఫర్ నెదుర్కొన గోదావరీతీరమువఱకుఁ బోయి శత్రుల నన్నిటిని గాఁచుకొని యుండెను. మలిక్ కాఫర్ ఆంధ్రదేశమును బ్రవేశించినతోడనే దేవాలయంబులఁ గూలం ద్రోయుచు, పల్లెలను పట్టణములను దోఁచుకొని తగులఁబెట్టుచు ధూమియు నాకాశము నొక్కటే జ్వాలఁగా నగ్నిఁ బ్రవహింపఁజేయుచు వచ్చుచుండఁ బ్రజలు భీతావహులై స్వస్థలములను విడనాడి యరణ్యప్రాంతములకుఁ బాఱి పోవుచుండిరి. ఇట్లు సాధువులు నిరపరాధులు నగు ప్రజలను సంక్షోభ పెట్టుచు మలిక్ కాఫర్ గోదావరీనదివఱకు వచ్చెను. అప్పు డుభయసైన్యములకును ఘోరమైన యుద్ధము ప్రారంభ మయ్యెను. మహమ్మదీయ సైనికులు గోదావరిని దాటి రావలయు నని యొనర్చిన ప్రయత్నములను గావించి భగ్నమనోరథు లైరి. అనన్యసామాన్య శాత్రవ తేజంబు వహించి విక్రమ సింహంబులవలె విజృంభించి మొక్కవోని సాహసముతోడ శాత్రవవీరుల మార్కొని హిందూవీరవరాగ్రణులు పోరాడి శత్రువులచే సయితము పలు ప్రకారంబులఁ గొనియాడఁబడుచుండిరి. ఉభయపక్షములలోను వేలకొలది సైనికులు రణభూమిని దమ ప్రాణంబు లర్పించి స్వామిభక్తిని బ్రకటించిరి. మహమ్మదీయులు గోదావరీనదిని దాటి రాలేకపోవుటయే గాక తమస్థానంబులను సుస్థిరచిత్తులై నిలుపం జాలక పోయిరి. హిందువులు గోదావరీనదిని దాటి వచ్చి తాఁకఁబడఁగా శత్రువులసేనకు మధ్యభాగము విచ్చిపోయెను. అంతట హిందూమహావీరులు శత్రువులం దఱిమిరి. ఒకభాగ మిట్లు పాఱినతోడనే తక్కిన మహమ్మదీయసేనానులు కూడ సుస్థిరచిత్తులై నిలువంబడి పోరాడఁ

జాలక వెనుదీసిరి. హిందూసైనికులు వారిని సరిహద్దులను దాటునవఱకుఁ దఱుముచుచునే యుండిరి. ఈదండయాత్రయందు మహమ్మదీయసైన్యము విశేషముగా నష్టమయ్యెను. మలిక్ కాఫుర్ సంపూర్ణముగా పరాభూతుఁడై ఢిల్లీకిఁ బాఱిపోవలసినవాఁ డయ్యెను. హిందువులవలన గలిగినఁ పరిభవమె మలిక్ కాఫుర్ హృదయమునకు శూలమై నాఁట యెప్పటికైనను బగతీర్చుకొనవలయునన్న సంకల్ప మాఁతనికి బుట్టించెను. అట్టియదనుకై మలిక్ కాఫుర్ నిరీక్షించుచుండెను.

మలిక్ కాఫుర్ ద్వితీయదండయాత్ర.

ఆంధ్రులు విజయము గాంచుటకును, మహమ్మదీయులు పరాజితులగుటకును స్వాతంత్ర్యమును బొంది సేవణదేశమును బాలించు రామచంద్రదేవుఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తికిఁ గప్పముగట్టుట మానుకొనియెను. ఇయ్యది ఢిల్లీచక్రవర్తి యాగ్రహమునకుఁ బాత్రుని గావించెను. మహారాష్ట్ర త్రిలింగదేశములను జయించుటకై అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి ముప్పదివేల గుఱ్ఱపుదళమును లక్షకాల్బలము నిచ్చి మలిక్ కాఫురును క్రీ. శ. ౧౩౦౭ వ సంవత్సరము మార్చినెలలో మరలఁ బంపెను. ఇట్టి మహాసైన్యముతోడ మలిక్ కాఫుర్ దేవగిరికి వచ్చి దేవగిరిదుర్గమును ముట్టడింపఁగానే యామహాసైన్యము నెదిరించుట కష్టమని రామచంద్రదేవుఁడు వానికి లోఁబడియెను. అంతట మలిక్ కాఫుర్ సంతోషితస్వాంతుఁడై రామచంద్రదేవుని ఢిల్లీకిఁ బంపించి తా నాదేశమును విడిచి యేకశిలానగరముపై దండెత్తివచ్చెను. ఈరెండవసారియు మహమ్మదీయులకు నాంధ్రులకు మహాఘోరాహవము వాటిల్లెను. ఈయుద్ధమునందు ఆంధ్రభటులు వేనవేలు హతులైరి. కాని విజయము మరల నాంధ్రులకే సంప్రాప్తమయ్యెను. మలిక్ కాఫుర్ పరాభూతుఁడై ఢిల్లీకిఁ బాఱిపోయెను. ఆఱుమాసములకుఁ పిమ్మట రామచంద్రదేవుఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తిచే సర్వసత్కారములను బొంది చెఱనుండి విముక్తిఁ గాంచెను. నాఁటనుండి ఢిల్లీచక్రవర్తికి విశ్వాసపూ

ర్వకముగాఁ గప్పము చెల్లించుచుండెను. ఇట్లు తాను తురుష్కులచే జయింపఁబడి ఢిల్లీచక్రవర్తికిఁ గప్పము గట్టుచుండఁగాఁ దన ప్రతిపక్షుఁడైన ప్రతాపరుద్రుఁడు స్వతంత్రుఁడై యుంట రామదేవునకు మనంగొఱయించుచుండెను. అసూయాతత్పరుఁడై రామదేవుఁ డట్లు మహమ్మదీయులతోడఁ గుట్రలు చేసి వారాంధ్రదేశముపై దండెత్తి వచ్చునటులఁ బ్రోత్సహించెను. ఇందు వలన లాంధ్రులతోఁ బోరాడి యోడిపోయినవాఁ డగుటచేత మలిక్కాఫర్ చక్రవర్తి యనుజ్ఞగైకొని నలుబదివేల గుఱ్ఱపుదళముతోడను లఘుశాల్వలముతోడను బుందేలుఖండము మార్గము మీఁదుగా బయలుదేరి వచ్చి దేవగిరిలోఁ గొంతకాలము నివసించి రామచంద్రదేవుఁ డొసంగిన యాతిథ్యము నంగీకరించి తనసైన్యమునకుఁ గావలసిన పదార్థముల నన్నిటిని వానిచే సమకూర్పఁగాఁ గృతజ్ఞతావందనపూర్వకముగ గ్రహించి యచ్చటనుండి బయలువెడలి యాంధ్రదేశమును బ్రవేశించెను. ఈ తృతీయదండయాత్ర క్రీ. శ. ౧౩౦౯వ సంవత్సరాంతమున సలుపఁబడినది.

మహమ్మదీయుల తృతీయదండయాత్ర.

మరల మలిక్కాఫర్ మహాసైన్యముతో దండెత్తి వచ్చుచున్నాఁడను వార్త వ్యాపించినతోడనే దేశమున నొక మహాసంక్షోభము జనించెను. మహమ్మదీయులు తమ పూర్వులని విడువక యిట్లు పలుమాఱు దాడివెడలి వచ్చుటవలన హిందువుల ధైర్యసాహసము సడలుచుండెను. అయినను ప్రతాపరుద్రుని సేనానులు రణశూరులగుటచేత నించుకయుం జలింపక చక్రవర్తి యాజ్ఞను విశ్వాసపూర్వకముగాఁ దల నిడికొని తమతమ నియమిత స్థానంబులను విడువక ప్రాణంబులర్పింపవలసినను వెనుదీయక శౌర్యాగ్నిఁ బ్రజ్వలింపఁజేయుచు శత్రువుల నెదుర్కొని భయంకరముగాఁ బోరాడిరి. మహమ్మదీయులకు గుఱ్ఱపుదళ మధికముగా నుండుటచేతను గిరిదుర్గముల మార్గములందు హిందువులు సుస్థిరచిత్తులై నిలువంబడి పోరాడఁజాలక వారి యుద్ధముచేతను మహమ్మ

దీనిసేనాధిపతికి దుర్గము సులభసాధ్య మయ్యెను. శాత్రవసైన్యంబులు సరిహద్దుకోటల నాక్రమించుకొని గోదావరీతీరము దాఁక హిందువుల కాందోళన మెక్కువగుచుండెను. ప్రసిద్ధులయిన సేనాను లందఱును రాజధానీదుర్గమును ప్రవేశించిరి. తెలగాలలో గాదవారు, కమ్మవారు, వెలమవారు, రెడ్లు, వంటరులు మానమును గోలుపోవుటకన్నఁ బ్రాణమును గోల్పోవుటయే శ్రేష్ఠమని రణభూమిసఁ దమ ప్రాణంబు లర్పించి శాశ్వతమైన యశంబును సంపాదించిరి. శత్రువులు మార్గమధ్యమున వాణికవిదేవునిచే సంరక్షింపఁబడుచున్న సర్వరదుర్గమును ముట్టడించి యగ్నిహోత్రమును దాఁకొలిపి ప్రజ్వలింపఁజేసిరి. వాణీకవిదేవుని వీరభటులు ప్రాణరక్షణసమేతముగా నా యగ్నిహోత్రము నెదుర్కొని వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనిరి. అగ్నిహోత్రము పాల్పడక బ్రదికి బైలపడిన వీరభటులు ప్రాణ మున్నంతవఱకు శత్రువీరులతో ఖడ్గయుద్ధములు చేసి నేలఁగూలిరి. సర్వరదుర్గము మహమ్మదీయుల యాధీన మాయెనని అమీరు ఖుస్రూ యను చరిత్రకారుఁడు వ్రాయుచున్నాఁడు. ఇట్లు మహమ్మదీయులు హిందువులతో బాహుయుద్ధము చేయుచుఁ ద్రోవకొని వచ్చుచుండ హిందూసేనాను లెల్లరును మిగిలి యేకశిలానగరదుర్గములోఁ బ్రవేశించిరి. శాత్రవులోరుగంటి దుర్గమును ముట్టడించిరి. తురుష్కసైన్యము లోరుగంటి కోట చుట్టును నివాసస్థానము లేర్పఱచుకొనిరి. మట్టికోట వెలుపలి ప్రాకారము దాని చుట్టుకొలత పండ్రెండువేల యడుగుల దల నలువదియాఱు గజము లుండెనని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు.

ఓరుగంటి కోటగోడ మట్టితోఁ జేయఁబడి యెక్కువబల్లెముతోఁ బొడిచినప్పటికైన లోనికి చెల్లయినను గాలకుండునట్టిదిగా నుండెనని యా చరిత్రకారుడే వ్రాసియున్నారు. తురుష్కసైన్యము అనేకభాగములుగ విభాగింపఁబడి యొక్కొక్కభాగము పండ్రెండువందల గజముల స్థలము చొప్పన నాక్రమించుకొని ప్రాకారము చుట్టును విడిసియుండెను. ఈ ప్రకారముగా

నేకశిలానగరదుర్గము చుట్టును సెంటమాత్రమును తెఱపి లేక యుండ మహమ్మదీయభటు లాక్రమించుకొని యుండిరి. "ఖ్వాజానసీరుల్ ముల్కుసీ రాజి ద్దౌలత్" అనువాని నధికారము క్రింద నీసైన్య మంపఁబడియెను. ఒకనాఁటి రాత్రి కోటలోనుండి వినాయకదేవుఁ డనెడు సేనాపతి యొకఁడు మూఁడువేల గుఱ్ఱపుదళములో వచ్చి కజ్జాబేగు అను మహమ్మదీయ సైన్యాధిపతి పైబడియెను. ఉభయసైన్యముల కప్పుడు ఘోరయుద్ధము జరిగెను. హిందువుల మూఁడువేల గుఱ్ఱపు దళమును సైన్యాధిపతితోఁగూడ నాశన మయ్యెను. మహమ్మదీయభటులు పిశాచములవలె సుస్థిర చిత్తులై నిలుకడంబడి యుద్ధముచేసిరి. ఇట్లు కొన్ని దినములు జరుగునప్పటికి మహమ్మదీయసేనానులు విజృంభించి శత్రువులు తమపై గురిపించు నగ్నిహోత్రములోఁ బడ మిడతలవలె దుర్గమున్నను భీతచిత్తులు గాక అప్రతిమాన ప్రతాపముతో పిరదసును మూర్తీభవించి నదోయన నాయగ్నిహోత్రము నెదుర్కొని "హుజ్జాహుజ్, ఖుజ్జాఖుజ్" అను ధ్వనులు మిన్నుముట్టుచుండఁ దెంపరులై పోయి కోటకు వెలుపలి ప్రాకారముగా నున్న మట్టిగోడ నాక్రమించుకొనిరి. అక్కడినుండి చూడ వారలకు జాతికోట గానిపించుచుండెను. ఇంతవఱకు వచ్చిన వారు సంధిచేసికొనకుండుట నీతి కాదనియు నపాయకరమనియు నిశ్చయించి మంత్రివర్గముతో నాలోచించి ప్రతాపరుద్రుండు గహస్యముగా మలిక్ కాఫురునకు సందేశమును బంపెను. ఎట్లయినను ప్రతాపరుద్రుఁడు లోఁబడినదే చాలు నని మలిక్ కాఫుర్ సంతోషించెను. తాను లోఁబడినందునకు గుర్తుగాఁ దన సువర్ణప్రతిమను వారికిఁ బంపి యనేకరత్నాభరణములను ధనము నొసంగెనఁట. అంతట మలిక్ కాఫుర్ ముట్టడి మాని ధనభారమును వహించిన వేయియొంటెలతోడ క్రీ. శ. ౧౩౧౦ దవ సంవత్సరము మార్చి నెల ౧౯వ తేదిని ఢిల్లీకిఁ బయనమై పోయెనని అతిశయోక్తిగా అమీరుఖుస్రూ యను మహమ్మదీయ చరిత్రకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు.

ప్రతాపరుద్రుఁడు

శ్రీశైలమునకుఁ బోవుట.

ప్రతాపరుద్రుఁడు మహమ్మదీయులతోఁ జేసిన యుద్ధమువలన నధికనష్టమును బొందినవాఁడు గావున మరలధనమును సంపాదించి రాజ్యమును బాగుపఱచుకొనవలసి యుండెను. అదియునుగాక తనరాజ్యమునకు దక్షిణపుసరిహద్దులలో నుండు మండలేశ్వరులు స్వతంత్రు లగుటకుఁ బ్రయత్నములు సలుపుచుండుటవలన వారలను శిక్షించి సరిహద్దులను గాపాడవలసియుండెను. మఱియును మతాభిరతి గలవాఁడు గావున మార్గమధ్యమున నుండు శ్రీశైలక్షేత్రమునకుఁ బోయి మల్లికార్జునస్వామిని సందర్శింపఁ గోరి ప్రతాపరుద్రుఁడు ముందుగాఁ ద్రిపురాంతకమునకును పిమ్మట శ్రీశైలమునకును బోయి యాక్షేత్రములకు ననేకభూదానములను గావించెను. అప్పటినుండి ప్రతాపరుద్రుఁడు బయలుదేఱి కొచ్చెర్లకోటమార్గమునకుఁ బోయి యచ్చట కొంతకాలము నివసించెను. ఆకాలములోఁ దన సేవకాంద్రగు ఇరికప్ప, కేతినాయకుఁ డను వారికి నచ్చట నొక ప్రదేశమున నడవి నఱికి గ్రామమును గట్టవలసిన దని యుత్తరవు చేసెను. దీనికే దుప్పిపాడు లేక దూపాడు అని జనులు వ్యవహరించుచున్నారు. ఆ చుట్టునుండు దేశమును దూపాడుసీమ యని పేరు పెట్టి అనుమకొండ నివాసియైన శ్రీపాదరాజున కిచ్చెను. అతఁ డొకభవనమును గట్టుకొని యాసీమను బరిపాలించుచుండెను. కళ్యాణపురమునుండి సిరిసింగళ మహాదేవుఁ డను నతఁడు తనమేనమామ కూఁతురైన సింగళదేవితోఁగూడ లేచి వచ్చి ప్రతాపరుద్రుని నాశ్రయించినందువలన నతనికి నందికొటకూరుసీమ నొసంగెను. అతఁ డా యరణ్యప్రాంతమును జక్కపఱచి గ్రామములను గట్టించి తనచరిత్రములో సంబంధించిన నామములనే వానికిఁ బెట్టెను. అతఁడు పాలు త్రాఁగిన ప్రదేశమునకుఁ బాలమూరి యనియు, అతఁడు శత్రువుల

తోడఁ బోరాడునప్పుడు కంఠహారమును విడిచిపెట్టిన స్థలమునకు కనమాల పాడనియు, అలుగులతోఁ దాను పోరాడిన స్థలమునకు అలుగులూ రనియు నామములు కలిగె నని జనులు చెప్పుకొందురు. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యీ కాలముననే కందనోలిసీమను విడెముకొమ్మరాజునకు నొసంగెను. ఈమండలేశ్వరునకు నాగరాజు అను నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు మంత్రిగ నుండి యనేక గ్రామములను నిర్మించి దానధర్మములను గావించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెను. శా. శ. ౧౨౩౨వ సంవత్సరములో (౧౩౧౦) వ్రాయించిన శాసనములు ముద్దనూరు, కాల్వ, దామగట్లు, మల్యాల, అను ప్రదేశములందు గానఁబడుచున్నవి.

జుట్టయలెంక గోంకారెడ్డి.

ములికినాఁడు, పొత్తపినాడు, గండికోటసీమలలో నివసించియున్న త్రిపురాంతకాంబదేవుల బంధువయిన మల్లరాజు మొదలగువారు కొందఱు వడ్డెరాజులతోఁ గలిసి తిరుగఁబడి స్వతంత్రు లగుటకుఁ బ్రయత్నింపఁగాఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు చతురంగబలసమేతుఁడై పోయి వారిని నోడించి యాదేశములకుఁ దనపుత్త్రుఁ డయిన జుట్టయలెంక గోంకారెడ్డిగారిని నధిపతిని గావించెను. ఇతని శాసనములు కొన్ని ములికినాటిసీమలోఁ గానవచ్చుచున్నవి. అందు చెరనూరి శాసనములో నిట్లున్నది.

"స్వస్తిశక వర్షంబులు ౧౨౩౫ (౧౩౧౩) అగునేటి ప్రమాదీచ సంవత్సర శ్రావణ శు ౧౨ బుధవారము నాఁడు స్వస్తి శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కాకతీయ ప్రతాపరుద్రదేవమహారాజు కుమారుఁడు మూర్లోక గండమూర్తి ముకుంద కంఠ తీర్ణ త్రిప్రతిజ్ఞపరశురామ బాంక రుద్రలిఖిత బ్రహ్మరాతుస గండికోట దుర్గవిభాళ మల్లదేవర గొండుగండ స్వయంభూనాథ దేవ దివ్యశ్రీపాదపద్మారాధక మహారాయ కంఠకాలనాయకుండైన జుట్టయలెంక గారు" జుట్టయ ప్రతాపరుద్రుని కుమారుఁ డని యీశాసనములోని సంస్కృతశ్లోకములలోఁ గూడఁ

చెప్పఁబడినది. ఈజొట్టియా గోంకారెడ్డి ప్రతాపరుద్రుని కారసపుత్త్రుఁడైనదియు, మఱియొకపుత్త్రుఁడైనదియు, భావిపరిశోధనమువలనఁ దెలిసికొనవలసియున్నది. ఎట్టిపుత్త్రుఁడైనను క్రీస్తుశకము ౧౩౧౩ వ సంవత్సరప్రాంతమున మలికినాడు గండికోటసీమలను బరిపాలనము సేయుచుండెనని యాప్రదేశములోని వాని శాసనములే వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి.

ప్రతాపరుద్రుఁడు పాండ్యరాజులను జయించుట.

మహమ్మదీయులు ప్రతాపరుద్రునిపై దండెత్తి వచ్చినారనియు, ప్రతాపరుద్రుఁడు శత్రువులతోఁ బోరాడలేక సంధిచేసికొన్నాఁడనియు విన్నతోడనే పూర్వవైరమును మనస్సునందుంచుకొన్న వీరపాండ్య విక్రమపాండ్యసుందరపాండ్య కులశేఖరపాండ్య పరాక్రమపాండ్యులను నీయైదుగురు పాండ్యరాజులు కాంచీపురమును ముట్టడించి చోడరాజైన మనుమగండ గోపాలుని నచటనుండి పాఱఁద్రోలి యాపట్టణ మాక్రమించుకొనిరి. మనుమగండ గోపాలుఁడు ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికిఁ గప్పము చెల్లించు సామంతప్రభువు గావున ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి పక్షమున నతని మహామంత్రులలో నొకఁడును, ప్రతినిధి పాలకుఁడును సైన్యాధ్యక్షుఁడు నగు ముప్పిడి నాయకుఁడను బ్రహ్మసేనాని పద్మనాయక వీరుఁడైన రేచెర్ల యెఱ్ఱదాచానాయని పాండ్యుల మీఁదికిఁ బంపించెను. ఎఱ్ఱదాచానాయఁడు కాంచీపురసామీప్యమునఁ బాండ్యులతో ఘోరయుద్ధముచేసి వారలను జయించి గజతురగచ్ఛత్రచామరాందోళికాదులు పెక్కులు గ్రహించుటయేగాక శిరోభూషణ మగు నఱచేతి వెడల్పుగల యొకగొప్పపచ్చను ఒకస్వర్ణమయసింహాసనమును దీసికొని వచ్చి తాను దెచ్చిన ధనకనకవస్తువాహనాదులు నమూల్యరత్నాదులును ప్రతాపరుద్రునకు సమర్పించెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు మెచ్చి వానికి "పంచ

పాండ్యదళవిభాళ" "కంచికవాటచూరకార" అను బిరుదముల నొసంగె నఁట. ఇతఁడు పాండ్యరాజును జయించినట్లు సింగభూపాలుని మను గ్రంథమునందలి యీ క్రింది శ్లోకమువలనం గూడ దెలియుచున్నది.

శ్లో. యస్యాసిధారామార్గేణ దుర్గేణాపి గతాన్గతే
పాండ్యరాజగజానీకా జ్జయలక్ష్మీ రుపాగతా.
ఖడ్గనారాయణో తస్మిన్ భవతి ప్రతిష్ఠితా
భూ రభూ త్కారిణీ వశ్యా దుష్టరాజగజాంకుశా."

మఱియు శ్రీశంకరగిరివారి వంశావళియందు.

"చ. వెలయఁ బ్రతాపరుద్రవిభు వీరభటావళి చూడ నాజిలో
బలమునఁ గొంత మందుకొని చయ్యన వచ్చి గజంబు సూర్చి దో
ర్బల మధికంబుగా నెగడఁ బైకొని తా జయలక్ష్మిఁ జేకొనన్
గలిచెను బాండ్యరాజగజకేసరి దాచయశౌరి పాండ్యులన్."

అని వ్రాయఁబడిన పద్యమువలనను రేచెర్లదాచానాయఁడు పాండ్యులను జయించె ననుట ధ్రువపడుచున్నది. ప్రతాపరుద్రుని పేరిటి శాసన మొకటి తిరుచునాపల్లెలో జంబుకేశ్వరాలయములో నుండుటచేఁ నీదండయాత్రలోఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు గూడ నుండెనేమో యని సందియము గలుగుచున్నది. ప్రతాపరుద్రుఁడు స్వయముగా దక్షిణదిగ్విజయయాత్ర చేసినను చేయక పోయినను ఇతఁడు సైన్యముల నంపి పాండ్యులను జయించినది వాస్తవమను టకు సందియము లేదు.

ముప్పిడినాయకుఁడు రవివర్మను జయించుట.

విక్రమసింహపురాధిపతి యైన నల్లసిద్ధిరాజునకు జ్యేష్ఠకుమారుఁడైన మనుమగండ గోపాలదేవ చోడ మహారాజు కాకతీయ సైన్యాధిపతుల సాహాయ్యముతోఁ గాంచీపురమును మరల స్వాధీనముచేసికొని పరిపాలనము

నేయుచుండఁగాఁ బరాభూతు లయిన పాండ్యరాజకుమారులను దోడుచేసి. కొని కేరళదేశాధీశ్వరుండైన రవివర్మ క్రీ. శ. ౧౩౧౩-౧౪-వ సంవత్సరమునఁ గాంచీపురమును రెండవమారు ముట్టడించి మనుమగండగోపాలునిఁ బాఱఁ ద్రోలి రాజ్య మాక్రమించుకొని కాంచీపురమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఈవృత్తాంతమును విని ప్రతాపరుద్రుని మహాప్రధానులలో నొక్కఁ డగు ముప్పడినాయకుఁడు దాక్షిణాత్యులను కాంచీపురమునుండి తఱుమగొట్టుటకై నియోగింపఁబడియెను. ఈముప్పడినాయకుని తండ్రి సానినాయఁడ-నియు, తల్లి గంగసానమ్మ యనియు, కందుకూరు సీమలోని గుడ్లూరు నీలకంఠేశ్వర స్వామివారి యాలయసమీపమునం బడ యున్న యొక శిలాశాసనముం బట్టి తెలియుచున్నది. ఈసేనయం దితని దానశాసనము లనేకములు గలవు. ఈ సేనాధిపతి యైన ముప్పడినాయకుఁడు కాంచీపురమును ముట్టడించి పాండ్యకేరళులతోడ ఘోరయుద్ధము చేసి రవివర్మ యాదిగాఁ గల రాజకుమారవర్గమును బాఱఁద్రోలి కాంచీపురమునం బ్రవేశించి మానవరుని పట్టాభిషిక్తుని గావించెను. శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మనుమగండగోపాలదేవ చోడమహారాజే మానవరుఁ డని పేర్కొనం బడెనని తోఁచుచున్నది. కాంచీపురము కొంతకాలమునుండి విక్రమసింహ (నెల్లూరు) పురాధిపతు లయిన తెలుఁగుచోడులచేఁ బరిపాలింపఁ బడుచుండుటచేత మానవరుఁడు తెలుఁగు చోడులలోని వాఁడుగానే పరిగణింపఁ బడవలయును. ముప్పడినాయకుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౧౬ వ సంవత్సరము జూను నెల ౧౧వ తేదిని మానవరుని పట్టబంధమును గావించి సింహాసన మెక్కించి ౧౬ వ తేదిని కాంచీపురములో నున్నట్టి అరుళాల పెరుమాళ్ల దేవాలయమునకు దానధర్మములను గావించి శాసనము వ్రాయించెను. పెయ్యూరు కోట్టము నాటిలో "అయిగచేరి' గూడ్కడిప్పూండి పాలెములలో పెయ్యూరు గ్రామమువలనను, కచ్చియూరు నాటిలో పాండ్రైకా[illegible] మను గ్రామమువలనను వచ్చెడి

సంవత్సరపాదాయము ౧౨౦౫ గాడగోపాల మాడలలోను ౭౮౦ మాడలు భగవతీనదికి దక్షిణపుటొడ్డున నొక పుష్పోద్యానవనమును నిర్మించి నానా విధ ఫలపుష్పజాతి వృక్షములను నాటుటకును, దాని సంరక్షణముచేయు నౌకరుల జీతములకును, ౩౬౦ మాడలు దేవుని నిత్యనైవేద్యాదుల కొఱకును, ౩౮౫ మండపము లాదిగాఁ గట్టడములకొఱకును వినియోగించు నిమిత్తము దానశాసనమును లిఖించెను. ఈ శాసనమునుబట్టి కాంచీపురము గూడ నాంధ్రసామ్రాజ్యమునఁ జేరియున్నదని విస్పష్టముగా నున్నది.[1]

అల్లా ఉద్దీను మరణము, ఢిల్లీలో అల్లకల్లోలములు,

ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి దక్షిణ దిగ్విజయ యాత్రలు ముగించి దేశమున శాంతి నెలకొలిపి రామరాజ్యముగ నాంధ్రసామ్రాజ్యమును బరిపాలనము సేయుచుండెను. అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి నైసర్గికదౌర్బల్యుఁడైన మలిక్ కాఫురు నెడ పక్షపాతమును జూపుచు మితిమీరి యనురాగము గలిగి యుండుటచేత నీతని యెడ ననేకుల కసూయ జనించెను. చక్రవర్తికిని వాని భార్యాపుత్రాదులకును బలవద్విరోధ మేర్పడియెను. మలిక్ కాఫుర్ వారలనుబట్టి చెఱలోఁ బెట్టెను. ఘూర్జరము చక్రవర్తి యధికారమును దిరస్కరించెను. చితోడ్ గఢ మను రాజపుత్రసంస్థానము స్వాతంత్ర్యము నొందెను. దేవగిరిలో రామ చంద్రదేవుఁడు వాని కుమారుఁడు శంకరదేవుఁడు మరణమునొందిన తరువాత రామదేవుని యల్లుఁ డగు హరిపాలదేవుఁడు మహారాష్ట్రమునుండి తురుష్కులను వెడలించెను. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి మరలఁ బూర్వము బలవంతుఁడై తన తో సమానుఁడై యుండుచుండెను. ఈసమాచారములను విని ఢిల్లీచక్రవర్తి దుఃఖముతోఁ గ్రుంగి చేయునది లేక వ్యాధిగ్రస్తుఁడై యుండగ విష ప్రయోగ

---

1. Epigraphia Indica, Vol. VII. No. 18. Arula-la perumal Inscription of the Time of Prataparudra.

మును జేసి మలిక్ కాఫుర్ తన ప్రభువును జంపించె నని చెప్పుదురు. అల్లాఉద్దీను క్రీ. శ. ౧౩౧౬ లో జనిపోయెను. అల్లాఉద్దీను చనిపోయినతోడనే యాతని పెద్దకుమారుని కన్నుల నూడఁ బెఱికి వానిఁ జెఱ నుంచి యాతని తమ్ముఁడై దేఁడ్లవాఁ డొకఁ డుండఁగా వానికిఁ బట్టము గట్టి తానే పరిపాలనము సేయఁ బ్రారంభించెను. కాని వాని పరిపాలన మెల్లక వాని సేవకులే వానిని మట్టుపెట్టిరి. అల్లాఉద్దీనుని నాలుగవకుమారుఁడు ముబారిక్ అనువాఁడు క్రూరుఁడై తనసోదరుల నందఱను జంపి పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు ౧౩౧౮ వ సంవత్సరమున మహారాష్ట్ర దేశముపైఁ దండెత్తివచ్చి దేవగిరిదుర్గమును ముట్టడించి హరిపాలదేవునిఁ బట్టికొని మహాక్రూరుఁడై బ్రదికియుండఁగానే వాని చర్మము నొలిపించి చంపించి యా రాజ్యమును దనసామ్రాజ్యములోఁ గలుపుకొనియెను. ఢిల్లీనగరమునఁ బ్రవేశింపఁగానే ఖుస్రూ యను వానిసేనాధిపతి యా నీచునిఁ దల నఱికివైచి తాను రాజ్యారూఢుఁ డయ్యెను. ఈ ఖుస్రూ యను వాఁడు ప్రచ్ఛన్నవేషములోఁ నున్న హిందు వగుటచేతఁ దురుష్కుల ద్వేషింప నారంభించెను.

అతని యనుయాయు లందఱును ఢిల్లీనగరములోని మసీదులలో విగ్రహములను బ్రతిష్ఠింపసాగిరి. ఢిల్లీనగర మంతయు నల్లకల్లోలముగా నుండెను. ఆసమయమునఁ బంజాబుదేశమునకు సుబాదారుగా నున్న గజీబేగుతుఘ్లఖ్ అనువాఁడు వచ్చి ఖుస్రూను జంపి ఢిల్లీస్వాధీనముఁ జేసికొని గ్యాసుద్దీను అను పేరు పెట్టుకొని రాజ్యపరిపాలనము చేయఁ బ్రారంభించెను.

భాషాభివృద్ధి.

ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యాబాల్యకవితారసజ్ఞుఁడును విద్వద్గోష్ఠీప్రియుండును నగుటచేతఁ దనయాస్థానమున విద్వన్మహాకవుల ననేకులను బోషించుచువచ్చెను. అట్టివారిలో విద్యానాథ మహాకవి యగ్రగణ్యుండని చెప్పందగును. అమ్మహాకవి ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణం బను నలంకార

శాస్త్రమును రచించి యాచక్రవర్తి కంకితము చేసెను. రుద్రభట్టను మఱియొక విద్వత్కవి సంస్కృత కర్ణాటభాషలయందుఁ బెక్కుగ్రంథములను రచించెను. త్రిపురాంతకకవి సంస్కృతాంధ్రముల ననేకగ్రంథములను రచించెను. ఇతఁడు ప్రేమాభిరామ మను వీధినాటకమును సంస్కృతమున రచింప దానిని శ్రీనాథ మహాకవి వల్లభామాత్యునిపేరితోఁ దెనిఁగించి క్రీడాభిరామ మని పేరు పెట్టెను. ఈగ్రంథమునుండి యనేకపద్యముల నుదాహరించిరియున్నారు. ఇతనికాలమున మారనకవి మార్కండేయపురాణమును రచించి యితని మంత్రులలో నొకఁడగు గన్నమంత్రికి నంకితము చేసెను. భాస్కరకవి దశరథులను రామాయణమును రచించి యితని సైన్యాధిపతులలో నొకఁడగు సాహిణిమారుని కంకితము చేసెను. మంచనకవి కేయూరబాహుచరిత్రమును రచించి నండూరిగుండనామాత్యుని కంకితము చేసెను. శివదేవయ్య యను ప్రధాని మంత్రి శివతత్త్వరసాయన మను గ్రంథమును రచించెను. ఇంకను శైవులనేకులు శైవగ్రంథములను రచించి యుండిరి. కావున నీచక్రవర్తి పరిపాలనకాలమున సంస్కృతాంధ్రభాషలు రెండును వర్ధిల్లిన వని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

పరిపాలన వివరణము.

ఈతని ప్రభుత్వకాలమున నాంధ్రసామ్రాజ్యము రాష్ట్రములుగను, విషయములుగను, నాడులుగను, సీమలుగను విభాగింపఁబడి నియమితాధికారులచేఁ బరిపాలింపఁ బడుచుండెను. ఆకాలమున డెబ్బదిరెండు నియోగములు (Departments.) కల వనియు, వానిని విచారించు నధికారులు కల రనియు గంగయ సాహిణిం గూర్చి వ్రాయు ప్రకరణమునఁ దెలుపుచున్నాఁడను. దానింబట్టియే పరిపాలనము పగడుగా నుండె నని తెలుపఁదగలదుఁ. రాజప్రతినిధులు, మండలాధికారులు, సైన్యాధిపతు లొకచోటనుండి మఱియొకచోటికి మార్పఁబడుచుండి రని శాసనములు కొన్నికాలములు

వేఱు వేఱు దేశములందు గానంబడుచుండుటయు నుండుటను నిదర్శనముగాఁ జెప్పవచ్చును. రాజకీయాధికారు లెల్లరును శాఖాభేదములచేతను మతభేదములచేతను వేఱుపడియున్నను చక్రవర్తియాజ్ఞ సుగ్రీవాజ్ఞగా శిరమున వహింపఁబడుచుండెను. చక్కని బాటలు చేర్పడియెను. వాణిజ్యము విదేశములతోడ దినదినప్రవర్ధమానమై యతిశయించుచుండెను. వేయునేల? ఈతనిపాలనమున నాంధ్రుల ప్రతిభావిశేషము విదేశములందు వేనోళ్లఁ గొనియాడఁబడుచు ఢిల్లీ చక్రవర్తులను పక్కలోని బల్లెమై నిదుర పట్టనీయక భయంకరమై యొప్పుచుండెను.

ఇతర ప్రసిద్ధ సేనానాయకులు.

కలియుగవీరభద్రుఁడని బిరుదుగాంచిన దేవరినాయనింగారు పల్నాటియందును, సోమయ వెంకయసాహిణింగారు వెలనాటియందును, కామయ బొప్పనింగారు కమ్మనాటియందును, పోతయసాహిణింగారు పాకనాటియందును ప్రతాపరుద్రుని కడపటికాలమున నధికారపదవులను వహించి ప్రసిద్ధికెక్కియుండిరి. వీరిశాసనము లాయానాడులలోఁ గనుపట్టుచున్నది.

రాజ్యవిస్తారము.

తూర్పున సముద్రమునొద్దను దక్షిణమునఁ గాంచీపురముఁ జేర్చుకొని యుత్తరమునఁ గళింగదేశములోని సింహాచలపర్యంతమును పశ్చిమంబునఁ గల్యాణికటకమువఱకును ప్రతాపరుద్రుని సామ్రాజ్యము విస్తరించియుండెనని చెప్పవచ్చును. అనఁగా నిప్పటి నిజాము రాజ్యములోఁ బదింటఁ దొమ్మిదిభాగములును, విశాఖపట్టణముజిల్లాలోని సింహాచలమునకు దిగువభాగమును, గోదావరి, కృష్ణ, గుంటూరు, నెల్లూరు, చెంగల్పట్టు, చిత్తూరు, కడప, అనంతపురము జిల్లాలోని యుత్తరభాగము, బళ్లారిజిల్లాలోని పశ్చిమభాగము, కందనూలుజిల్లాయును చేరియున్నవని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పఁదగును.

ఆంధ్రులు మహమ్మదీయుల నోడించుట.

గ్యాస్ ఉద్దీన్ తుఘ్లక్ ఢిల్లీనగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైన వెనుక మంగోలియాజాతివా రయిన మొగలులవలననే యుపద్రవముఁ గలుగకుండ సరిహద్దు ప్రాంతముల సైన్యములను నిలిపి చక్కని కట్టుబాటుల నేర్పఱచి తన దృష్టినంతయు దక్షిణాపథము వంకకుఁ ద్రిప్పెను. తనకుఁ బ్రక్కలో బల్లెముగా నుండిన ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తియొక్క పరాక్రమమును గూర్చిన కథలు ఢిల్లీచక్రవర్తికి వినవచ్చుచుండెను. ఎందరెందరో రాజు లా యాంధ్రచక్రవర్తియెడ నసూయామాత్సర్యగ్రస్తులై యున్నారని గూడ నాతఁడు తెలిసికొనియెను. ప్రతాపరుద్రుని యాస్థానమున నుండు సేనాపతులలో పద్మనాయకులకును దక్కిన వెలమవారలకును వైషమ్యములు వెలసియున్నవనియు నిది దండయాత్రకు ననుకూలసమయ మనియు ఏకశిలానగరమునుండియు, దేవగిరినుండియు ప్రతాపరుద్రుని శత్రువులవలన సమాచారము లంపఁబడెనని గూడ వదంతులు గలవు. ఇంతకన్న మంచిసమయము దొరకదని ఢిల్లీచక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౩౨౨ వ సంవత్సరమునఁ దన జ్యేష్ఠకుమారుఁడైన అలూఘ్‌ఖానుని బదివేల గుఱ్ఱపుదళమును లక్షకాల్బలము నిచ్చి యాంధ్రదేశము మీఁదికిఁ బంపెను. ఈయలూఘ్‌ఖానునియొక్క నిజమైన నామము మలిక్ ఫకీరుద్దీన్ జూనా యని. ఈదండయాత్రలో అలూఘ్‌ఖానుని వెంబడించి వచ్చిన సైన్యములు చెందేరి, బుదావూన్, మాల్వా యను ప్రదేశములం బ్రసిద్ధికెక్కినవై యున్నవి. ఇట్టి ప్రసిద్ధిగాంచిన సైన్యములతోడ శత్రుదేశములఁ గొల్లగొనుచు నాంధ్రదేశముఁ బ్రవేశించినతోడనే ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యించుకయుఁ జలింపక యాంధ్రసామ్రాజ్యమున మిక్కిలి పేరుపొందిన సేనానులవారల నెదుర్కొనఁ బంపెను. అప్పు డుభయపక్షములవారికిని ఘోరసంగ్రామము జరిగెను. ఆంధ్రుల గుఱ్ఱపుదళముకంటెను దురుష్కుల గుఱ్ఱపుదళము బలాఢ్య మైనదియు నధికసంఖ్య కలదియు నగుటచేత ఉప్పొంగక నాంధ్రులు బట్టి

బయట శత్రువులఁ గనుగొనుటకంటె దుర్గములోనుండి యెదిరించుట యుక్తమని తలంచి వెనుకకు మరలి యేకశిలానగరదుర్గములోఁ బ్రవేశించిరి. మహమ్మదీయులు ఉత్సాహపూరితులై యేకశిలానగరదుర్గమును ముట్టడించిరి. ఇట్లు మాసములకొలఁది ముట్టడి సాగించి మహమ్మదీయులు తెంపరులై పోరాడ నాంధ్రపురుషసింహులును ప్రాణంబులు తృణప్రాయంబులుగా నెంచి శత్రువులు సమితము వేనూళ్లఁ గ్రహించునటుల నద్భుతపరాక్రమమును జూపి యుద్ధము సేయుచుండిరి. ఉభయపక్షములయందును వేలకొలఁది సైనికులు నాశనమైరి. ఉభయపక్షములను సేనాపతులనేకులు వీరస్వర్గమును జూరఁగొనిరి. దుర్గముమాత్రము శత్రువులయాధీనము కాలేదు. మహమ్మదీయ సైనికుల కుత్సాహము తగ్గెను. వేలకొలఁది సైన్యము నాశనమైనను కోటగోడ నవంతయైనను నూడిపడక దృఢముగానుండెను. అక్కాలము మండువేసవికాలమగుటచేత ప్రచండములయిన వేడిగాడ్పులు వీవఁదొడంగెను. అనేకులు వడ గొట్టినఁబడి ప్రాణములఁ గోల్పోవుచుండిరి. కలరా మున్నగు వ్యాధులు శత్రువులఁ బీడింపఁ దొడంగెను. మహమ్మదీయ సైనికులకుఁ బిఱికితనము హెచ్చి ముట్టడిమాని స్వదేశమునకు మరలిపోవఁ దలంపుగలిగెను. తురుష్కస్కంధావారమున విస్తారములగు వదంతులు వ్యాపింపఁ జేయబడుచుండెను. అచటికి నెలనుండి ఢిల్లిసమాచారములు తెలియకుండుటచేత అలూఫ్‌ఖాను మృతిలను, డెమాస్కస్ పురవాసియైన ముజఫర్ యను నాతఁడును, షిబీ యను ప్రసిద్ధ విలుకాండ్రయును, ఢిల్లీచక్రవర్తియైన గ్యాసుద్దీనుతుఘ్లక్షా మరణమొందెననియు, ఢిల్లీనగరమున విప్లవము సంభవించెననియు వదంతులు పుట్టించిరి. అంతటిలోఁ దృష్టికుండక ముద్రాధికారియైన మలిక్ కాఫూర్‌ పదివేల యధికారియైన మలిక్ తుగ్గీ యనువారల కడకుఁబోయి ఢిల్లీ సమాచారములఁ జెప్పిరి. మరియు సింహాసనమునై తనవంగల హక్కును వారు విచారింపవచ్చునని సంశయించుచు అలూఫ్‌ఖాను తమ్మును విడిచిపోవ నిశ్చ

యించినాఁడని చెప్పిరి. ఈయసత్యవాక్యములను విశ్వసించి యానేనాధిపతులు తమతమ యనుచరులతో నారాత్రియే స్కంధావారమును విడిచి తొలఁగి పోయిరి. ఇట్లు తనవారు కొందఱు తన్ను విడిచిపోవుటచేత అలూఫ్‌ఖాను ముట్టడి మానుకొని దేవగిరికిఁ బాఱిపోయెను. ఆంధ్రుల గుఱ్ఱపుదళము వెంబడించివచ్చి పైఁబడి వేలకొలఁది శత్రుసైన్యంబును మట్టుపెట్టెను. అలూఫ్‌ఖాను దేవగిరి చేరిన తరువాత ఢిల్లీసమాచారములను గూర్చిన వదంతులు వస్తవ తెలిసికొని మిక్కిలి దుఃఖించెను. చెదరిపోయిన సైనికులఁ జేర్చుకొనుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండెను. అలూఫ్‌ఖాను విడిచిపోయిన మహమ్మదీయ సేనాధిపతులు మార్గమధ్యమున నాంధ్రులచే మార్కొనఁబడి యనేకులు సంహరింపఁబడిరి. ఆంధ్రసైనికులు శత్రువులయొక్క యేనుఁగులను గుఱ్ఱములను, ఒంటెలను సర్వస్వమును సంగ్రహించుకొని పోయిరి. మలిక్ నైమూరు కుగ్గీను అను మహమ్మదీయ సేనాపతు లిరువురు ప్రాణములం గోల్పోయిరి. మొదటివాఁడొక యాంధ్రసైన్యాధిపతిచేఁ జెఱఁబట్టఁబడి యావెంటనే మృతినొందెను. రెండవవాఁడు హతముచేయఁబడియెను. "మల్లిక్‌గుల్ అస్మత్, మల్లిక్ కాఫుర్" అను వారలనిరువురను తమసైనికులే చెఱఁగొని దేవగిరిఁ దీసికొని పోయిరి. అప్పుడు వీరలవట్టి ప్రవర్తనమునుగూర్చి విచారణజరిగి నేరము చేసిన వారిని కనిపెట్టి వారిని ఢిల్లీనగరమునకుఁ బంపించిరి. ఆ యధికారులు ఢిల్లీనగరము ప్రవేశించినతోడనే బాదుషా "పరిహాసమునకై బ్రదికియుండఁగానే నన్ను పాతిపెట్టినారు గనుక బ్రదికియుండఁగానే వీరిని నేను పాతిపెట్టించుచున్నా"నని చెప్పి యాయధికారుల నందఱను ప్రాణములతోఁ బాతిపెట్టించెను.

అల్పూఫుఖాను దేవగిరినుండి ఢిల్లీనగరమును జేరునప్పటికి తనతోఁ గూడ నున్నది యిరువదివేల గుఱ్ఱపుదళము మాత్రమే. ఇట్టి మహాపరాభవమునకుఁ జక్రవర్తియు, వానితోపాటు మహమ్మదీయ ప్రపంచమును మిక్కిలి

దుఃఖించిరి. ఇట్టి పరిభవమును తురుష్కులంతకుఁ బూర్వమెన్నఁడనుభవించి యుండలేదు.

తురుష్కుల కడపటిదండయాత్ర.

ఇట్టి పరిభవమును భరియింపఁజాలక చక్రవర్తి యాగ్రహ మహోదగ్రుఁడై యెట్లయినఁ బగదీర్చుకొనవలయునని సంకల్పించి రెండుమాసములలో సైన్యమును సమకూర్చించి అలూఘ్ఖానునే మరల నాంధ్రదేశముమీఁదికిఁ బంపించెను. ఇంతత్వరలో తురుష్కులు మరలదాడి వెడలివత్తురని యాంధ్రులు తలంచి సిద్ధముగనుండలేదు. ప్రసిద్ధ సేనానాయకులు కొందఱింతవఱకే యుద్ధమున మరణము నొంది యుండుటచేత సైన్యములోఁ గ్రొత్తమార్పులను జేయవలసి యుండెను. అట్టిమార్పులు చేసికొనుటకు తగినకాలము లేకపోయినది. కాలము మాఱి వచ్చినప్పు డెవ్వరును జేయునది యుండదు. కాకతీయ సామ్రాజ్యము భగ్నమగుకాలము సంభవించెను. ఈశ్వరాజ్ఞ నెవ్వరు గడవ నేర్తురు? కమ్మవారికిని పద్మనాయక వెలమలకును అంతఃకలహములు పొడచూపెను. అయినను నెల్లకాలలవారును స్వామిభక్తిపరాయణులై యుక్కయుండిరి. వంచకులగు తురకలు ధైర్యసాహసములు మిక్కిలి గొని బీదరు (విదర్భాపురము) దుర్గమును ముట్టడించి కైవశము చేసికొని క్రమముగా రాజధానీనగరమును ముట్టడించిరి. పూర్వమువలెనే యాంధ్రులు మిక్కిలి పౌరుషముతోఁ దురుష్కులను మార్కొని ఘోరసంగ్రామమును గావించిరి. మహమ్మదీయులు పెక్కుదినములు ముట్టడివేసి చలముపట్టి సాధించి కోట బద్దలుచేసికొనిపోయి 'హుజ్జాహుజ్ బుజ్జాబుజ్' అను ఘోరధ్వని వెలుంగ నాంధ్రవీరులలోఁ బిశాచములకైతి హాహారావంబుఁ బోరాడి యెట్టకేలకు సంకుల సమరంబునఁ బ్రతాపరుద్రునిం బట్టుకొనిరి. అతని విడిపింప పద్మనాయకులు, కమ్మవారు, రెడ్డినాయకులు, రాచవారు ప్రయత్నించి

యెందఱెందఱో పోరాడిరి గాని యందఱును రణభూమిని దేహములర్పించుకొని వీరస్వర్గమును జూఱగొనవలసినవారయిరి. రాజ్యలక్ష్మి కాకతీయులను విడనాడిపోయెను. దైవబలము లేని వట్టి పౌరుషములతో నేమి ప్రయోజనము. శత్రువులు ప్రతాపరుద్రుని కుటుంబ సహితముగా కదర్ ఖాన్, ఖ్వాజాహాజీ యను వారివెంట ఢిల్లీనగరమునకుఁ బంపిరనియు, అచ్చట సుల్తాను మహానందమగ్నులై మహోత్సవము గావించిరనియు మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు కొందఱు వ్రాసియున్నారు. కాని యదియంతగా విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ గనఁబడదు. ఏకశిలానగరము మహమ్మదీయుల వశమయ్యెను. అప్పుడా నగరమునకు సులతానుపురమని అలూఫ్ ఖాను పేరు పెట్టెను. ప్రతాపరుద్రుని చెఱనుండి ఢిల్లీచక్రవర్తి విడిపించెనని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసియుండలేదు. గాని హిందువుల గాథలుమాత్రము ప్రతాపరుద్రుఁడు కారాగృహవిముక్తుఁడై వచ్చి గోదావరీతీరమునఁ దపస్సు చేసి యచ్చటనుండి స్వర్గమునుఁ జెందెనని చెప్పుచున్నవి. ఈతని కారాగృహవాసమును గూర్చి యొక విచిత్రమైన కథ కలదు. ప్రతాపరుద్రుని బ్రాహ్మణ మంత్రియగు యుగంధరుఁడను వాఁడు పిచ్చివాని వేషమును ధరించి ఢిల్లీనగరమున విహరించుచు చక్రవర్తిని మాయఁ జేసి ప్రతాపరుద్రుని విడిపించుకొని వచ్చెనని చెప్పఁబడును. కాని యిదియును విశ్వాసపాత్రమైనది కాదు. ఎందులనగ మారనకవి తన మార్కండేయపురాణమునకుఁ గృతిపతియైన నాగయగన్నమంత్రిని నీతి యుగంధరునివంటి వాఁడని యభివర్ణించి యుండెను. కనుక యుగంధరుఁ డనువాఁ డెవ్వఁడో ప్రతాపరుద్రునకుఁ బూర్వమునందే ప్రసిద్ధికెక్కి యుండవలయును. కాఁబట్టి యాకథ కవికల్పనమై యుండును. ప్రతాపరుద్రుని సేనానాయకులలో నొక్కఁడగు రేచెర్లసింగమనాయని పుత్రుఁడు అనపోతనాయఁడు క్రీ. శ. ౧౩౬౯ దవ సంవత్సరములో అయ్యనవోలు దేవస్థానములో వ్రాయించిన శిలాశాసనములో "రాయబందీవిమోచన" యను బిరుదము వహించినట్లు

చెప్పబడి యున్నది. ఇతఁడు రాయబందీకారాబిరుదుఁడని చెప్పుటకు కారణ మేమియనఁగా, ఆకాలమునందు నితఁడు రాయలనేకుల నిర్జించి బందిఖానాలయందుంచి పరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు తన పెద్దలయిన సింగమనాయఁడు వహించిన "రాయబందీకారా" యను బిరుదము అనపోతనాయఁడు వహించియుండెను. కాఁబట్టి దక్షిణసింగమనాయఁడు, అతని సోదరులగు పద్మనాయకులు ప్రతాపరుద్రుని ఢిల్లీకి బంధించుకొని పోయినపుడు ప్రభువులను బయలుదేరి ఢిల్లీకి పంపించి యుండవచ్చును. అట్లు కాని ఢిల్లీచక్రవర్తిచేఁ బట్టఁబడిన ప్రతాపరుద్రుఁడు ప్రాణముతో యుండవచ్చును? ప్రతాపరుద్రుని యంతటి వాని ఢిల్లీనుండి విడిపించుటకు సమర్థుఁడగు నీతని ఢిల్లీచక్రవర్తి ప్రతాపరుద్రుని మూల రాజ్యమును నొప్పగించి నాయకుని గావించియుండును. అట్లు జరిగియుండెనేని, ఇతని బిరుదు ప్రాపకమై నిలిచియుండవలయును. ప్రతాపరుద్రుఁడు దక్షిణసింగమనాయఁడు మొదలగు వారివలన ఢిల్లీనుండి విముక్తుఁడైనను ఏకశిలానగరము నకు పోవలసినదిగాకయే గోదావరీ తీరమున సోమ్యపతి నివసించియుండి యతికొద్దికాలములో స్వర్గస్థుఁడై యుండునని తలంపవచ్చును.

ప్రతాపరుద్రుఁడు మరణము నొందిన పిదప నాంధ్రసామ్రాజ్యము భగ్నమై పెక్కురాజ్యాధిపతుల స్వాధీనమం దుండిన భాగముల రాజ్యాధిపతులే ప్రభువని ప్రకటించి యాభాగములను పరిపాలనము చేయుట సంభవించెను. ప్రతాపరుద్రుని ధనాగారాధ్యక్షులగు హరియప్ప, బుక్కప్ప, (హరిహరరాయ, బుక్కరాయ) అనువారు లావుగొండికిఁ బోయి తరువాత విజయనగర సామ్రాజ్యస్థాపకులైరి. రేచెర్లవారయిన పద్మనాయకులు మహమ్మదీయులతో పోరాడుచు ఏకశిలానగర ప్రాంతదేశములఁ బాలించుచుండిరి. కొండవీడు మొదలుగాఁ గల రాజమహేంద్రవరమువఱకును గలదేశమును కొండవీటిరెడ్డిరాజ్యము

త్రైవ రెడ్లువశముచేసికొని పరిపాలింపసాగిరి. ఆంధ్రసామ్రాజ్యము శేషమై క్రీ. శ. ౧౩౮౮ వ సంవత్సరమున మహమ్మదీయులను దఱిమి ఏకశిలానగర ప్రాంత ప్రదేశమాక్రమించుకొనుటయు స్వల్పకాల మాదేశము మహమ్మదీయులచేతను పరిపాలింపఁబడు చుండెనని తేటపడుచున్నది.

ఇటుతరువాతి వృత్తాంత మాంధ్రులచరిత్రములోని మూఁడవభాగమున సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడును.

రెండవ భాగము

సమాప్తము.

